

KMUSEKAD

**KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE EKONOMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

**KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL AND ECONOMIC RESEARCH**

ARALIK 2021

CİLT:23

SAYI: 41

DECEMBER 2021

VOLUME: 23

ISSUE: 41

E-ISSN 2147 - 7833

KMUSEKAD

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi
Karamanoglu Mehmetbey University Journal of Social and Economic Research

ARALIK 2021/DECEMBER 2021 CİLT: 23/ VOLUME: 23 SAYI: 41/ISSUE: 41 E-ISSN: 2147 – 7833

Sahibi / Owner

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Adına
Prof. Dr. Namık AK

Editör / Editor

Prof. Dr. Ercan OKTAY

Editör Yardımcısı / Editor Assistant

Dr. Öğr. Üyesi Tufan SARITAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tuba AKAR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Metin BAYRAK (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Zijad DŽAFIĆ (Tuzla Üniversitesi, Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet İNCE (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Rabia ÖZPEYNİRCİ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Ercan OKTAY (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan ADA (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AYATA (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Rabia ÖZPEYNİRCİ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Sinem YAPAR SAÇIK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Dil Editörü / Language Editor

Arş. Gör. Dr. Umut ÇİL (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Yayın Sekreteryası / Secretary

Arş. Gör. Dr. Ayşenur ÖKTEM ÖZGÜR
Arş. Gör. Serhat ŞAMİL
Arş. Gör. Ece TOPOĞLU

Dergi Yayın Tarihi: Aralık 2021

Yayın hayatına Selçuk Üniversitesi bünyesinde Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak başlayan dergimiz 2007 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi bünyesinde Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak isim değiştirmiştir. 2010 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi olarak tekrardan isim değişikliğine giden dergimiz, bu isimle yayın hayatını sürdürmektedir.

KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi iktisat, işletme, maliye, çalışma ekonomisi, ekonometri, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, hukuk, davranış bilimleri, pazarlama, sosyal hizmetler, uluslararası ticaret, lojistik, sosyoloji, felsefe ve benzeri alanlarda, kuramsal ve/veya özgün araştırmaya dayanan makaleleri yayınlamak için bu alandaki literatüre katkıda bulunmaya çalışır.

KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.

Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlara aittir. Kaynak gösterilerek kullanılabilir.

Dergimiz, **TR DİZİN**, **EBSCO**, **ProQuest**, **SOBİAD** ve **Türk Eğitim İndeksi (TEİ)**'nde taranmaktadır.

KMU Journal of Social and Economic Research which is a peer-reviewed in accordance with the double-blind system and an open access journal is published twice a year, in June and December. Since the issue of December 2013, the journal has passed to the e-journal format and its all issues can be accessed from the journal homepage (<http://dergi.kmu.edu.tr>) and EBSCO database. In this context, the journal's ISSN number has changed and our new ISSN number has been updated by ULAKBİM as "ISSN: 2147-7833". KMU Journal of Social and Economic Research is indexed by TR DİZİN, EBSCO, ProQuest, SOBİAD and the Turkish Education Index (TEI).

İletişim

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Ofisi

70100 Karaman, Türkiye

Faks: 0 338 226 21 01 Tel: 0 338 226 2100 kmusekad@kmu.edu.tr

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Doğan Nadir LEBLEBİCİ (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali DANIŞMAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Adriana Burlea SCHIOPOIU (Craiova Üniversitesi, Romanya)
Prof. Dr. Malgorzata PANKOWSKA (Katowice Ekonomi Üniversitesi, Polonya)
Prof. Dr. Hasan GÜL (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK (Atatürk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Zijad DŽAFIĆ (Tuzla Üniversitesi, Bosnia-Herzegovina)
Prof. Dr. Ahmet AY (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah YILMAZ (Anadolu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet Hamdi AYDIN (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Atilla DOĞAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK (İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ (Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Fatih UŞAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. H. Bahadır AKIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. H. Kürşat GÜLEŞ (Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İsmail SEYREK (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Kadir CANATAN (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Salih BARIŞIK (Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Selim Adem HATIRLI (Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Zekeriya MIZIRAK (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet BULUT (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet İNCE (Tarsus Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Musa EKEN (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa AYDIN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nail ÖZTAŞ (İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nihat IŞIK (Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Osman ÇEVİK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan YELKEN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Veysel EREN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Haluk DUMAN (Aksaray Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Muhammad Riaz SHAD (National University of Modern Languages, Pakistan)
-

BU SAYININ HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Abdullah YILMAZ (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÇALIŞKAN (Toros Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet UZUN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Çağlar ÇAKMAK (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Fuat ERSOY (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Alparslan İNCE (Ordu Üniversitesi)
Prof. Dr. Alper ÖZER (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertuğrul USTA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Fehmi ÇALIK (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TEKTÜFEKÇİ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Hanifi Murat MUTLU (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan GÜL (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail SEVİNÇ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Kıvanç Halil ARIÇ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut DOĞAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa BEKMEZCİ (Toros Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Nihat IŞIK (Kırkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Cahit ÇUKACI (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet ÇALIK (KTO Karatay Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Faruk LEVENT (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aslı YILMAZ UÇAR (Altınbaş Üniversitesi)
Doç. Dr. Atilla YÜCEL (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Daimi KOÇAK (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Doç. Dr. Deniz Dilara DERELİ (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Doç. Dr. Deniz Mertkan GEZGİN (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Dilek ÖZDEMİR (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Eda BOZKURT (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdal BAYRAKÇI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan Öztürk (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma ŞENSOY (İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferihan POLAT (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülbahar ÜÇLER (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan CENGİZ (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan KARA (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ÖZMEN (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Kadir ARSLANBOĞA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Kalender ÖZCAN ATILGAN (Mersin Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KARACA (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Kemal YILMAZ (Samsun Üniversitesi)
Doç. Dr. Necla DÖNMEZ USTA (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan ZENGİN (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Oytun MEÇİK (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür DEMİRTAŞ (Kayseri Üniversitesi)
Doç. Dr. Salih TÜREDİ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan ŞAHİN (Tarsus Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife ÖZŞAHİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Şükrü Anıl TOYGAR (Tarsus Üniversitesi)
Doç. Dr. Tolga TORUN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Tufan ÖZSOY (Adana Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli YILANCI (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasemin BAL (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Zehra ABDİOĞLU (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Zeki UÇAR (Bitlis Eren Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KIRAY (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdüssamet POLATER (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Alptekin DURU (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bahar TÜRK (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Buket ÖZOĞLU (Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Dilek ERDOĞAN (Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ejder AYÇIN (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökdeniz KALKIN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gürçem ÖZAYTÜRK (Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice GÜÇLÜ NERGİZ (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BOZACI (Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kemal KÖKSAL (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Leyla ADİLOĞLU YALÇINKAYA (Özyeğin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SAĞLAM (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Mustafa ALPASLAN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TAŞ (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür KIRAN (Samsun Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selim DEMEZ (Hakkari Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan DENİZ (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sevtap UĞUR (Uşak Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suudan GÖKÇE GÖK (Jandarma Sahil Güvenlik Akademisi)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman AKKAŞOĞLU (Doğuş Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şerif CANBAY (Düzce Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Dergimizin bu sayısında makale değerlendirmelerinde katkıda bulunan değerli öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS	SAYFA NO
Künye	
Sunuş	
<i>Araştırma Makaleleri / Research Articles</i>	
Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Almaya Hak Kazanan Acentelerin Web Sitelerinin İncelenmesi Examining the Websites of the Agencies that are entitled to Obtain Health Tourism Authorization Certificate Ali GÖDE, Mehmet YORULMAZ ve Adil AYDOĞDU	208-224
Reel Efektif Kurun Durağanlığı: BRIC ve Türkiye Real Effective Exchange Rate Stationarity: BRIC and Turkey Burak UĞUR	225-237
Türkiye’de Finansal Derinleşme ve Cari Açık İlişkisinin VAR Modeli ile Analizi Analysis of The Relationship Between Financial Deepening and Current Account Deficit in Turkey with the VAR Model Cemil ERARSLAN, Ferhat PEHLİVANOĞLU ve Zeynep NARMAN	238-251
Neoliberalizm ve Çalışma Hayatının Biyopolitik İnşası Neoliberalism and Biopolitical Construction of Work Life Mevlüt YILMAZ ve Zehra GENEL	252-265
Öğrencilerin Akıllı Telefon Bağımlılığı ve İnterneti Kullanma Durumlarının İncelenmesi Investigation of Smartphone Addiction and Internet Usage Cases of Students Mücahit ÖZTÜRK	266-278
Psikolojik Güvenlik ve Sanal Kaytarma Arasındaki İlişki: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma The Relationship Between Psychological Safety and Cyberloafing Behavior: A Research in the Banking Sector Mesut SOYALIN	279-290

Critic ve Mairca Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Uluslararası Hedef Pazar Seçimi International Target Market Selection with Critic and Mairca Multi-Criteria Decision Making Method Hüseyin FİDAN	291-309
Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Fourier Yaklaşımı Sustainability of Current Account Deficit in Turkey: The Fourier Approach Nurgün TOPALLI	310-327
Dönüştürücü Liderler Çalışanların Ses Davranışlarını Nasıl Etkilerler? İşe Yabancılaşmanın Rolü How Transformational Leadership Influences Employees’ Voice Behavior? The Role of Work Alienation Daimi KOÇAK	328-342
İlaç Sektöründe Etiğin Kurumsallaşması: Satış Temsilcilerinin Algıları Üzerine Bir Araştırma Institutionalization of Ethics in the Pharmaceutical Industry: A Research on the Perceptions of Sales Representatives Rıza Feridun ELGÜN, Ayşehan ÇAKICI ve Celil ÇAKICI	343-360
Türkiye’de Kalkınma Ajansları Uygulamasına İlişkin TR42 ve TR52 Bölgelerine Yönelik Bir Araştırma A Research on TR42 and TR52 Regions under the Development Agencies Implementation in Turkey Esra ÇELEBİ ZENGİN	361-389
Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mesleki Rollerini Sahaya Aktarma Sürecinde Yaşadıkları Zorluklara Yönelik Bir Araştırma A Study on the Difficulties Social Workers Experience in Transferring Their Professional Roles to the Field Büşra AYDIN ve Ömer Miraç YAMAN	390-403
Lojistik Sektörü Özelinde Endüstri 4.0 Farkındalık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma	404-417

A Research on Industry 4.0 Awareness Levels Specifically for The Logistics Sector Ahmet TAŞ ve Selda Başaran ALAGÖZ	
Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyümenin Yoksulluk Azaltma Etkisi Poverty Reduction Effect of Financial Development and Economic Growth Emrullah METE	418-430
Algılanan Hekim Kalitesinin Hekim ve Hastane Bağlılığına Etkisinde Hastaneden Memnuniyetin Aracı Rolü The Mediating Role of Hospital Satisfaction in the Effect of the Perceived Physician Quality on the Physician Loyalty and Hospital Loyalty Özgün ÜNAL	431-442
The Relationship between Organizational Image and Student Loyalty within the scope of Resource-Based Theory Kaynak Temelli Teori Çerçevesinde Örgütsel İmaj ve Öğrenci Sadakati Arasındaki İlişki Burak ÖZDEMİR ve Hamid Murad ÖZCAN	443-458
Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Üretim İşletmesinde Bir Uygulama Time Driven Based Costing and Resource Consumption Accounting within The Scope of Strategic Cost Management: An Application in A Production Enterprise Ali Aykut PEKER ve Mustafa Yılmaz İÇERLİ	459-490
Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması ve Psikometrik Yönden İncelenmesi Turkish Adaptation and Psychometric Analysis of the Prejudice against Asylum Seekers Scale Aylin KİRİŞÇİ SARIKAYA ve Halim GÜNER	491-504
Saray-I Hümayun Bekçilerinin 1908 Yılı Maaşları ve Günümüzdeki Reel Karşılığı The Pays of The Saray-ı Humayun Guards in 1908 and the Real Equivalent of Today Sezgin ZABUN	505-516
Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm Gelirleri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticari Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi The Effect Of Tourism Revenues, Foreign Direct Investments And Trade Openness On Economic Growth In Developing Countries Savaş DURMUŞ, Dilek ŞAHİN ve Soner BEŞCANLAR	517-529
Savunma İhracatı ve Ekonomik Büyüme: Küresel Silah Pazarında Üst Sıralara Tırmanan Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Ampirik Bir Değerlendirme 530-547	

Defense Exports and Economic Growth: An Empirical Assessment for Emerging Economies Rising to the Top of the Global Arms Market Mehmet ÖZCAN	
Verba Docent, Exempla Trahunt: Birinci Meclis ile Fransa Ulusal Konvansiyon Meclisi Arasındaki Kurumsal ve Düşünsel Benzerlikler Verba Docent, Exempla Trahunt: Institutional and Intellectual Similarities Between the First Assembly and The France National Convention Assembly Rukiye SAYGILI	548-563
<i>Derleme Makaleler / Review Articles</i>	
Kentsel Hava Hareketliliği Kavramının Gelişiminde İki Önemli Faktör: ATM ve Toplum Two Important Factors in the Development of the Urban Air Mobility Concept: ATM and Society Arif TUNCAL ve Suat USLU	564-577
Toplumsal Cinsiyete Duygusal Bakış Emotional Approach to Social Gender Fatma YILDIRIM ve Hasan GÜL	578-590
Türkiye’de Covid-19 Sürecinde Sağlık Politikalarının Oluşturulmasında Sağlık Diplomasisinin Rolü The Role of Health Diplomacy in Creating Health Policies During the Covid-19 Pandemic in Turkey Ercan OKTAY ve Selime YILDIRIM	591-606

Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Almaya Hak Kazanan Acentelerin Web Sitelerinin İncelenmesi

Ali GÖDE *

Mehmet YORULMAZ**

Adil AYDOĞDU***

Öz

Bu çalışmada sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, acentelerin web siteleri incelenmiş, web sitesi yapım aşamasında olan veya web sitesi olmayan acenteler dışında 113 acentelerinin web sitesine ulaşılmıştır. Acentelerin web sitelerinin incelenmesi nitel araştırma deseninden içerik analizi tekniği kullanılarak yapılmıştır. 113 acenteye ait web sitesi; temel bilgiler, rezervasyon hizmetleri, acentenin hizmet bilgilendirmesi, iletişim bilgileri, site yönetimi ve sağlık turizmi bilgileri olmak üzere 6 temel özellik kapsamında 42 maddeyle incelenmiştir. İçerik analizi ile elde edilen veriler frekans ve yüzde dağılımları üzerinden değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma sonucunda sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin, büyük çoğunluğunun Ankara, İstanbul, İzmir ve Antalya gibi hali hazırda turizm potansiyeli yüksek illerde yer aldığı görülmüştür. Bununla birlikte web sitelerine ulaşılan acentelerin, web sitelerini sağlık turizmi yönünden etkin ve verimli kullanmadıkları görülmüştür. Bu nedenle acentelerin web sitelerinin hızlı bir şekilde revize edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Web Sitesi, Acenteler

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Examining the Websites of the Agencies That are Entitled to Obtain Health Tourism Authorization Certificate

Abstract

In this study, it is aimed to examine the websites of the agencies that are entitled to obtain a health tourism authorization certificate. For this purpose, the websites of the agencies were examined, and the websites of 113 agencies were accessed, except for those whose websites are under construction or which do not have a website. The analysis of the websites of the agencies was made using the content analysis technique from the qualitative research design. Website of 113 agencies; Basic information, reservation services, service information of the agency, contact information, site management and health tourism information were examined with 42 items within the scope of 6 basic features. The data obtained through content analysis were evaluated based on frequency and percentage distributions. As a result of the research, it has been seen that the majority of the agencies that are entitled to receive health tourism authorization certificates are located in provinces with high tourism potential such as Ankara, Istanbul, Izmir and Antalya. However, it was observed that the agencies whose websites were accessed did not use their websites effectively and efficiently in terms of health tourism. For this reason, it is recommended to revise the websites of the agencies quickly.

Keywords: Health Tourism, Website, Agencies

Article Type: Research Article

* Öğr. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, alig.sy31@gmail.com, ORCID:0000-0002-6865-6298

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, mtyorulmaz@hotmail.com, ORCID:0000-0001-6670-165X

*** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, adila.sy09@gmail.com, ORCID:0000-0003-3940-9412

1. GİRİŞ

Sağlığın, insan hayatında çok önemli bir yere sahip olması, ülkeleri sürekli olarak sağlık hizmetlerini geliştirme çabası içerisinde bulunmaya itmektedir. Ancak sunulan sağlık hizmetinin yetersiz, pahalı veya ihtiyaca uygun olmaması gibi nedenlerle kişiler, ihtiyaç duydukları sağlık hizmetini başka ülkelere alabilmek amacıyla seyahat edebilmektedir. Bu durum sağlık turisti ve sağlık turizmi kavramlarını ortaya çıkarmaktadır.

Bireylerin kaybettikleri sağlıklarını geri kazanmak veya mevcut sağlık durumlarını geliştirebilmek için seyahat etme niyetleri, hedef ülkelerde sunulan sağlık hizmetinin çeşidi, sağlık hizmetinin kalitesi, maliyeti ve ülke güvenliği gibi farklı durumlardan etkilenmektedir. Bununla birlikte bireyin sağlık turizmine yönelik atacağı adımların önemli belirleyicilerinden bir diğeri de bilgi teknolojileridir. Küreselleşen dünyada bilgi teknolojileri özellikle web siteleri aracılığıyla daha kolay ve daha hızlı bilgi edinilebilmesine olanak sağlamaktadır. Tüm alanlarda olduğu gibi sağlık turizminde de internet siteleri bireylerin araştırma ve bilgi edinme süreçlerinde ön plana çıkmaktadır.

Farklı ülkelerdeki hizmetlerden yararlanmak isteyen bireylerin, hizmeti alma kararını verdikleri anda, hizmeti almak için hedef destinasyona gelişinden kendi ülkesine dönüşüne kadar olan sürecin planlanması gerekmektedir. Bu durum seyahat acentelerini ön plana çıkarmaktadır. Bu kapsamda bireyler, doğrudan iletişime geçmeden önce seyahat acentelerinin web sitelerini ziyaret ederek işleyiş hakkında ön bilgi edinmeye çalışabilmekte ve yine acentelerin web sitelerinde yer alan iletişim bilgilerinden yararlanarak acentelerle iletişim kurabilmektedirler.

Sağlık turizmi diğer turizm faaliyetlerinden farklı olarak daha özellikli hizmetleri almaya yönelik bir faaliyet olduğundan, bireyleri ihtiyaç duydukları hizmetlerle buluşturacak acentelere daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda özellikle son yıllarda halihazırda turizm sektöründe faaliyet gösteren pek çok seyahat acentesi, sundukları hizmetlere sağlık turizmini de eklemek için girişimlerde bulunmuşlardır. Fakat sağlık turizminin diğer turizm türlerinden, hizmetin verildiği yer, zaman, süreç ile hizmeti veren ve hizmeti alan kişiler noktasında ayrışması, seyahat acentelerinin sağlık turizmi alanında faaliyet gösterebilmeleri için bir takım özelliklere sahip olmalarını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda T.C. Sağlık Bakanlığı yayınladığı “Uluslararası Sağlık Turizmi ve Turistin Sağlığı Hakkında Yönetmelik”te, turizm acentelerinin “uluslararası sağlık turizmi acentesi” olabilmelerinin temel şartını “A grubu seyahat acentası olmak” olarak belirlemiş ve sağlık turizmi kapsamında faaliyet göstermek isteyen acentelere, belirli kriterleri yerine getirerek yetki belgesi alma zorunluluğu getirilmiştir.

Bu araştırmada sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan seyahat acentelerinin web siteleri incelenerek, yeterliliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan seyahat acentelerinin web siteleri, içerik analizi yöntemi ile incelenerek acente web sitelerinin sağlık turizmi açısından mevcut durumları ve geliştirilebilecek yönleri hakkında literatüre katkıda bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Sağlık Turizmi

Turizmin ülkeler için önemli bir gelir kapısı olarak görülmesi, ülkelerin turizme daha fazla önem vermesine neden olmaktadır. Bu durum turizm gelirlerinde aldıkları payı daha da yükseltebilmek için, ülkeleri ürün ve hizmet kalitelerini, ürün çeşitliliklerini artırmaya yönlendirmektedir. Girişilen bu çabalar sayesinde pek çok ülke turizmin farklı türlerinde yeteneklerini üst seviyelere çıkararak markalaşmıştır.

Sağlık turizmi son yıllarda ülkeler arasında rekabetin oluştuğu başka bir turizm türü haline gelmiştir (Ünal ve Demirel, 2011: 106). Küreselleşmenin artan etkisi, internet ve iletişim

teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde daha büyük kitlelere erişimin olduğu reklamcılık faaliyetleri, artan ulaşım imkânları ve maliyetler, tanı ve tedavi teknolojilerindeki gelişmeler, bireylerin kaliteli yaşam konusunda artan beklentileri, kişilerin sağlık düzeylerini geliştirebilmek için ülke değiştirmeyi göze alabilmelerini sağlamıştır. Bunun yanında özellikle gelişmiş ülkelerde bulunan bireyler, ülkelerindeki uzun bekleme süreleri ve cepten sağlığa yapılan özel harcamaların yükü, maliyetlerin yüksekliği gibi nedenlerle sağlık turizmine giderek daha fazla artan düzeyde talepte bulunmaktadır (Carrera ve Bridges, 2006: 447). Bu bilgiler ışığında sağlık turizmini, kişilerin yaşadıkları yerlerden başka yerlere herhangi bir nedenle sağlıklarıyla ilgili hizmet almak amacıyla yaptıkları planlı bir seyahat olarak tanımlanmak mümkündür (Sağlık Bakanlığı, 2021a).

Sağlık turizmiyle ilgili bir diğer kavram ‘sağlık turisti’ kavramıdır. Evlerinden 24 saat veya daha uzun süre uzak kalacak şekilde seyahat eden ve bu nedenle bir tür konaklama tesisinden yararlanan gezginlere ‘turist’, 24 saatlik kriteri karşılamayan yolculara genellikle "ziyaretçi" denmektedir (Lee ve Spisto, 2007: 1). Bu nedenle tıbbi gerekçelerle ülke değiştiren kişiler de turist kategorisine girmektedir. Bu kapsamda ‘sağlık turisti’ kavramını, sağlıklarıyla ilgili sorunlar nedeniyle buldukları bölgelerden başka bölgelere en az 24 saat süreyle giden kişiler olarak tanımlamak mümkündür. Sağlık turistleri ayrıca belirli bir motivasyon ve amaca yönelik seyahat eden gezginler olmasından, ‘özel ilgi alanı turistleri’ kategorisinde de değerlendirilebilmektedir (Trauer, 2006: 183).

Bireyler sağlıklarını geliştirebilmek amacıyla pek çok farklı faaliyetlere katılmaktadır. Bu faaliyetleri bir araya getiren amaç ise sağlıklı insan olabilmek amacıdır. Sağlık turizmi, sağlığın geri kazanılması veya daha iyi hale getirilmesi için yapılan seyahatlere verilen en genel addır. Bu nedenle farklı şekillerde gerçekleşen sağlık turizmi türleri kendi içerisinde farklı isimlerle anılmaktadır. Örneğin; hastalıkların tedavisi için yapılan sağlık turizmi türü ‘medikal turizm’ olarak ifade edilirken; spa, kaplıca, ılıca kullanımları için yapılan sağlık turizmi çeşidi ‘wellness’, yaşlı bireylerin sağlıklarını geliştirmek amacıyla yaptıkları seyahatler de ‘ileri yaş’ sağlık turizmi şeklinde adlandırılabilir.

Sağlık turizminin gelişmesi pek çok farklı faktöre bağlıdır. Fakat sağlık turizminde de diğer turizm faaliyetlerinde olduğu gibi tanıtım, reklamcılık, bilgi teknolojisi ve bunları bir araya getirecek acentelere ciddi şekilde ihtiyaç duyulmaktadır.

2.2. Bilgi Teknolojileri, Reklamcılık ve Turizm Acenteleri

İnovasyon ve bilgi teknolojileri konusu, günümüzde ulusların ve şirketlerin rekabet gücü ve performansında değer yaratmada önemli itici faktör olmuştur (Asongu, Rahman, Nnanna ve Haffar 2020: 2). Günümüzde küreselleşmeyi sağlayan en dikkat çekici faktörlerinden biri olan teknoloji, önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte küçük bir köyde yaşar hale gelen insanlık, kısa süre içerisinde dünyanın herhangi bir yerindeki bir kaynağa ulaşabilir veya hakkında bilgi sahibi olabilir hale gelmiştir. Kavram olarak bilişim teknolojileri; verilerin kaydedilip saklanması, verilerden yeni bilgiler üretilmesi, üretilen bilgilere erişilebilmesi gibi işlemlerin verimli ve en etkin şekilde yapılmasına fırsat sağlayan teknolojileri tanımlayan bir terimdir (Tuncay, 2005: 128).

Bilgi teknolojileri internet teknolojileriyle birlikte kullanılmaya başlandıktan sonra, özellikle 90’lı yıllardan itibaren iletişim ağı gelişme göstermiş ve internet kullanımı ikiye katlayarak büyümeye devam etmiştir (Taş, Akkaşoğlu ve Akyol, 2018: 209). Kuruluşundaki temel amaç, bazı kurumlar arasında iletişimi sağlamak olan internet, günümüzde milyarlarca kişinin rutin olarak kullandığı bir olgu haline gelmiştir (Karamustafa ve Öz, 2008: 274). İnternet ve buna bağlı teknolojilerin kullanımındaki kolaylığın anlaşılması; evlerdeki beyaz eşyalardan uzay teknolojilerine, kamu kurumlarından en küçük ölçekteki işletmelere kadar herkeste ve her şeyde internetten faydalanma ihtiyacını arttırmıştır. İnternet çağı olarak nitelendirilen ve internetin 7’den 70’e her birey için, özellikle akıllı telefonların

yaygınlaşmasıyla hayatında vazgeçilmez haline geldiği 21. Yüzyılda, reklamcılık da çağa ayak uydurmak zorunda kalmıştır.

Bilgisayarların, telefonların ya da TV gibi araç modellerinin yenilenmesiyle oluşan teknolojik yenilikler, kendini bu teknolojik araçlarda gösteren reklamcılığın da yöntemlerini değiştirmiştir (Çakır, 2004: 168). Telekomünikasyon teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler, küresel bir izleyici; ulaştırmada meydana gelen değişimler ise küresel bir köy oluşturmuştur (Nişancı ve Özmutf, 2016: 363).

Reklamcılıkla ilgili faaliyetlerin bilgi teknolojileri ile birleşmesi, reklamcılığın küreselleşmesini sağlamış, verilen reklamları bilgi teknolojileri ile her alanda dünyaya açmıştır. Reklamcılığın küresel bir boyut kazanmasının en önemli nedenlerinden biri olan internet, şirketlerin dünyanın her yerindeki insanlara ulaşabilmesi için internet sitelerini bir aracı kılmıştır. Tüm sektörlerde olduğu gibi, turizm sektörü de internet ve bilgi teknolojileri sayesinde gelişen reklamcılıktan en fazla olumlu etkiyi gören sektör olmuştur. Turizm sektörü bilindiği üzere tanıtım ve pazarlamanın en yoğun yaşandığı ve ulaşılabilecek maksimum sayıda insana ulaşmanın hedeflendiği bir sektördür.

Artan küreselleşme ile birlikte, bireylerin seyahat edebilme kapasite ve imkânlarının artması, tanıtım faaliyetlerinin sınır aşırı bir hal alması turizm olayının geniş ölçekli ve çok boyutlu bir toplumsal olay haline gelmesini sağlamıştır (Akgül, 2004: 210). Turizm acenteleri, toplumsal olay haline gelmiş bu etkinliklerin planlanmasında, programlanmasında, uygulanmasında kilit role sahiptir (Alaeddinoğlu ve Can, 2007: 51). Turizm acentelerinin işlevlerini, seyahate karar verme sürecinden başlayıp, seyahatin sonunda eve dönüş anına kadar geçen süre içerisinde gerçekteşen; ulaşım, iletişim, konaklama, eğlence, yeme-içme benzeri tüm faaliyetleri tek bir ürün şeklinde tüketiciye sunmak olarak özetlemek mümkündür (Sheldon, 1986: 351).

Son yıllarda hızla yaygınlaşan ve sürekli kendini geliştirmeye devam eden internet ve bilgi teknolojileri endüstrisi, tüm işletmelerin faaliyetlerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir (Karataş ve Babür, 2013: 16). Yaşanan bu gelişim ve değişimlerin yanında ortaya çıkan yeni akıllı telefon, tablet, bilgisayar gibi dijital donanımlar ile birlikte işletmeler, faaliyetlerini dijital ortamlara taşıyarak varlıklarını bu yeni ortamlarda sürdürme çabalarına girmişlerdir (Buluk ve Boz, 2016: 496). Tüm bu çabalar neticesinde teknolojiyi etkin şekilde kullanmaya çalışan işletmeler, duruma adapte olabilmek için yeniden yapılanmalara girişmişlerdir (Davies, 2001: 179). Yaşanan bu gelişmelerin ışığında, turizm acentelerin sahip oldukları işlevselliğin son yıllarda daha fazla talep görmesinin en önemli nedeni, acentelerin internet bağlantısının olduğu her yere kolaylıkla ulaşabilecekleri internet sitelerini yoğun şekilde kullanmaları olmuştur.

Gülmez, Zafer Kavacık, Kaçmaz ve Özyurt (2014) tarafından, turistlerin turizme yönelik internet kullanım alışkanlıkları üzerine yapılan çalışmada, Alanya'ya gelen turistlerin internet kullanım alışkanlıkları değerlendirilmiştir. Kolayda örnekleme yöntemiyle Alanya otellerinde hizmet alan 686 turistten anket yöntemiyle veri elde edilmiştir. Bu veriler ışığında, turistler acente ve otel seçim esnasında, acentelerin ya da otellerin web sayfalarını ziyaret ettikten sonra arama motorlarından bilgi edinmeyi tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan hareketle sağlık turizminin de diğer turizm faaliyetlerinde olduğu gibi internet teknolojileri kullanılarak tanıtımının büyük önem arz ettiği düşünölmektedir.

Sağlık turizminin giderek popölerleşmesi ve gelecek vaat etmesi; amaçları sadece sağlık turizmi olan kuruluşların kurulmasını veya hali hazırda turizmde faaliyet gösteren acentelerin hizmetlerine sağlık turizmini de eklemelerini sağlamıştır. Türkiye'de acenteler, bu amaçla hizmet verebilmek için Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenen kriterleri yerine getirmek zorundadır. Başvuru yaptıktan sonra

kriterleri yerine getiren kuruluşlar ‘sağlık turizmi yetki belgesi’ olarak sağlık turizmi için çalışmaya başlayabilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2021b).

2.3. Sağlık Turizmi Yetki Belgesi

Sağlık turizmine dünyada giderek artan talep, beraberinde sağlık turizminde faaliyet gösteren seyahat acentelerine yönelik ihtiyaçları da getirmiştir. Bu kapsamda Türkiye’de Sağlık Bakanlığı 13.07.2017 tarihinde yayınladığı ‘‘Uluslararası Sağlık Turizmi ve Turistin Sağlığı Hakkında Yönetmelik’’ uyarınca, turizm acentelerinin ‘‘uluslararası sağlık turizmi acentesi’’ olabilmelerinin temel şartını ‘‘A grubu seyahat acentesi olmak (tüm seyahat acenteliği hizmetlerini yerine getirebilen acenteler)’’ olarak belirlemiş ve buna ek olarak aşağıda yer alan kriterler sıralanmıştır (Resmi Gazete, 2017).

1. Uluslararası sağlık turizmi yetki belgesine sahip en az üç sağlık tesisi ile protokol imzalamış olmak.

2. Gelebilecek çağrılarını cevaplamak amacıyla en az iki dilde 7 gün 24 saat hizmet verebilecek alt yapıya sahip olmak (yabancı dillerden birinin İngilizce olması gerekmektedir).

3. ağrılara bakacak personelin dışında yabancı dil bilen en az iki personel daha istihdam etmek.

4. Yabancı dil yeterliliği için;

a) İngilizce veya hizmet sunulacak uluslararası sağlık turistin dilinden ÖSYM tarafından yapılan yabancı dil sınavlarında en az 65 almış olmak veya ÖSYM tarafından bu puana denk kabul edilen uluslararası geçerlilikte bir belgeye sahip olmak,

b) İngilizceden veya hizmet sunulacak uluslararası sağlık turistin dilinden Avrupa Dil Portfolyosu’nda yer alan B2 dil düzeyini gösterir belge sahibi olmak,

c) ifte vatandaşlık kimliği olanların Türkçe dilinden Avrupa Dil Portfolyosu’nda yer alan B2 dil düzeyini gösterir belge sahibi olmak,

d) Lisans düzeyinde Mütercim ve Tercümanlık bölümünden mezun olduğuna dair belge sahibi olmak.

5. Acente, aşağıdaki hususları yerine getireceğini taahhüt etmelidir. Bu taahhütlerin yerine getirilip getirilmediği denetimlerde kontrol edilecektir.

a) Türkçe ve İngilizce zorunlu olmak üzere en az 3 dili destekleyen bir web sitesine sahip olmak, bu web sitesinde uluslararası sağlık turistin bilgi almak isteyebileceği konularla ilgili gerekli açıklamaları bulundurmak, anlaşmalı olduğu sağlık tesislerini yayınlayarak bu sağlık tesisleri hakkında ayrıntılı bilgi sunmak,

b) Uluslararası sağlık turistine, tüm seyahatini kapsayacak şekilde seyahat sigortası yaptırmak,

c) Uluslararası sağlık turistin almak istediği sağlık hizmetine uygun olan sağlık tesislerini, sağlık turistin tıbbi bilgi ve/veya belgelerini önceden sağlık tesisine ileterek araştırmak,

d) Uluslararası sağlık turistine, almak istediği sağlık hizmetini sunabilecek sağlık tesisleri hakkında ayrıntılı bilgi vermek,

e) Uluslararası sağlık turistin alacağı sağlık hizmeti creti ile ilgili sağlık tesisinden bilgi alarak uluslararası sağlık turistine yaklaşık hizmet bedeli ve ödeme şartları hakkında bilgi vermek,

f) Uluslararası sağlık turistine ülkemizdeki seyahat, pasaport, şehir içi ulaşım, iletişim, konsolosluk işlemleri gibi konularda bilgi vermek,

g) Uluslararası sağlık turisti ile birlikte gelenlerin ÷lkemize gelişlerini, konaklamalarını ve ÷lkelerine dönüşlerini sağlamak,

h) Uluslararası sağlık turistini, hizmet alacağı uluslararası sağlık turizmi sağlık tesisine transfer etmek, tesisteki uluslararası sağlık turizmi birimi ile irtibata geçerek turisti bu birime teslim etmek, taburcu olduktan sonra tesisten almak,

i) Faaliyetleri sırasında uluslararası sağlık turistine ait elde ettiği her türlü bilgi hususunda Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na uygun hareket etmek,

j) Faaliyetlerine ilişkin tüm evrakları, ilgili mevzuatta belirtilen süre boyunca saklamak,

k) Uluslararası sağlık turisti ve beraberinde gelenlere sunacağı hizmetler hakkında ayrıntılı bilgiler vererek, bilgilendirilmiş onam almak.

Sağlık Bakanlığı tarafından verilen yetki belgesini almaya aday olan acentelerin sayılan yetkinliklere sahip olmaları gerekmektedir. Belirtilen şartları yerine getiren acenteler, Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlık Turizmi Dairesi Başkanlığı web sitesinde duyurulmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2021b).

2.4. Konuyla İlgili Literatür Araştırmaları

Bilgi teknolojilerinin doğru ve etkin bir şekilde kullanılmasının pazarlama ve satış açısından son derece etkili olduğu günümüzde, sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin bu alandaki eksik yönlerini ortaya koymak da son derece önemli hale gelmiştir. Araştırmanın önemini daha iyi ortaya koyabilmek amacıyla yapılan literatür taramasında, web sitelerinin turizm ve sağlık turizmi alanında etkin kullanımıyla ilgili yapılan bazı çalışmalara ulaşılmıştır.

Örneğin, Abou-Shouk, Lim ve Megicks (2013) tarafından yapılan bir araştırmada, acentelerin, interneti benimsemelerinin işletmeleri için en iyi pazarlama aracı ve rekabet avantajı sağlayabilecek hizmet sağlayıcıları arasında olabileceği görüşünü sunmuşlardır. Araştırmada, Mısır'daki acentelerinde internetin benimsenmesini, kullanım kalıplarını, e-ticareti benimsemenin algılanan faydalarını ve engelleri araştırılmıştır. Seyahat acentelerinin çoğunun interneti acentelerin bilgilerini sağlamak, müşteriler ve rakipler hakkında bilgi edinmek için kullandığı tespit edilmiştir. Satış ve gelir artışı, artan rekabet avantajları ve pazarlama faaliyetleri, temsilcilerin e-ticareti benimsemenin fark ettiği faydalar olmuştur. Bununla birlikte sınırlı kaynaklar, vasıfsız işgücü, kamu altyapısının hazır olmaması ve müşterilerin internet teknolojilerini benimsememesi web sitelerinin gelişmesinin önündeki başlıca engeller olduğu belirtilmiştir.

Penney, Snyder, Crooks ve Johnston (2011) tarafından yapılan çalışmada, Kanada'daki medikal turizm acentelerinin web siteleri tematik içerik analizi yöntemiyle kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Tematik içerik analiz sonucunda ortaya; eğitim ve akreditasyon, risk iletişimi ve iş boyutları şeklinde üç tema çıkmıştır. Söz konusu medikal turizm acentelerinin web sitelerinin ortak bir bakım ve akreditasyon standardından yoksun ve potansiyel tıp turistleri için yeterli risk iletişimi sağlamada büyük ölçüde eksik oldukları gör÷lmüştür. Yapılan bu inceleme, medikal turistlerin medikal turizmle ilgili riskler hakkında eksik veya yanıltıcı bilgilere maruz kalabileceğini ortaya çıkarmıştır. Web sitelerinin de genel olarak medikal turizm faaliyetlerinin riskleri, acentelerin işlevleri, fiyatlandırma ve takip bakımı hakkında bilgi sağlamadığı gör÷lmüştür. Bu eksikliklerin, hastaların tıbbi bakımlarıyla ilgili bilinçli kararlar verme yeteneklerini tehdit ettikleri için ciddi etik kaygı sorunlarını ortaya koyacağı düşün÷lmüştür.

Cormany ve Baloglu (2011) tarafından yapılan araştırmada medikal turizm aracılarının web sitelerinde potansiyel müşterilere sunulan hizmetler araştırılmıştır. Araştırmada farkı kıtalarda hizmet veren kuruluşların web siteleri incelenmiştir. Değerlendirme sonucunda, hem web sitesi içeriğinde hem

de sunulan hizmetlerde farklılıklar olduğu gözlemlenirken, web sitelerin aracılarn faaliyet gösterdiği kıtalara göre değiştiği gözlemlenmiştir. Medikal turizmde insanların yer seçiminde en önemli şey bilgidir. Araştırma sonucunda elde edilen bilgilerin, sadece medikal turizm acenteleri için değil, ilgili tüm hastaneler, firmalar, klinikler, oteller ve bölge yöneticilerinin mesajlarını oluşturmada, hizmetlerini ve tesislerini tasarlamada önemli olduğu iletilmiştir.

Ülkemizde turizmde faaliyet gösteren kuruluşların web siteleri üzerinde yapılan araştırmalarda, web sitelerinin yeteri kadar etkin kullanılmadığı görülmüştür. Örneğin; Doğan ve Kekeç Morkoç (2015) tarafından yapılan araştırmada yerli ve yabancı turistlerin turizm hareketlerini etkilemesi yönüyle önemli bir faktör olan acentelerin, “Çanakkale 2015” teması ile web sitelerini ne düzeyde etkili kullandıkları araştırılmıştır. Araştırma sonucunda yabancı turistlere yönelik çalışmalar yapan acente web sitelerinin içeriklerinin, yerli turizme yönelik internet ve web site içeriklerine göre daha iyi düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat bunun yanında web sitelerinin satış ve pazarlamada etkili ve verimli bir faktör olarak değerlendirilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Özdipciner (2010) tarafından yapılan turizmde elektronik pazarlama konulu başka bir araştırmada, internetin turizmde pazarlama aracı olarak kullanımı ve yarattığı etkilerin değerlendirmesi yapılmıştır. Hızla değişen ve gelişen teknoloji, her sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de çok önemli değişimlere ve gelişimlere sebep olmuştur. Ülkemizde turizm pazarının yabancı turist ağırlıklı olduğu ve yabancı turistlerinde teknolojik gelişmeleri iyi takip ettiği düşünüldüğünde, internet aracılığıyla yapılan pazarlama süreçlerinin pazar payımızı korumak ve genişletmek için mutlaka takip edilmesi zorunlu bir strateji olduğu iletilmiştir. Bunun yanında internetin turizm pazarlamasında kullanımı hem hizmet alacak turistlere hem de hizmet sunan kurumlara esneklik ve hız kazandıracadığı belirtilmiştir.

Sari ve Kozak (2005) tarafından yapılan turizm pazarlamasına internetin etkisi konulu araştırmada, hizmet sektörlerinin bilgi teknolojisinde değişim ve gelişmelerden günümüzde nasıl faydalandıkları hususunda değerlendirmeler yapılarak, bu değişim ve gelişmelerin hizmet pazarlamasına etkileri üzerinde durulmuştur. Ülkemizde turizm sektöründe bölgelerin kamu ve özel sektör kurum ve kuruluşları ile bireysel turizm işletmelerine, kendilerine özgü web sitesi kullanılması konusunda bir model önerisi sunulmuştur.

Ceylan (2018) tarafından yapılan termal otellerin web siteleri içerik analizi konulu araştırmada sağlık turizmi kapsamında yer alan termal otellerin web sitelerinin içerikleri değerlendirmiştir. Bu kapsamda termal turizm hizmeti veren 82 otelin web sitelerinin, içerik analizi ile değerlendirmesi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, termal otellerin web siteleri içeriklerinde yetersiz bilgiler nedeniyle web sitelerin tam anlamıyla etkin ve verimli olarak kullanılmadığı görülmüştür. Termal otellerin web sitelerinde, turistlerin öğrenmek isteyeceği bilgilere daha fazla yer verilmesinin sağlanması ve internetin daha etkili ve verimli olarak kullanılmasının, termal hizmet veren otellerin gelişmesine ve daha iyi hizmet sunmasına imkân sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Tontus (2018) tarafından yapılan “Sağlık Turizmi Tanıtımı ve Sağlık Hizmetlerinin Pazarlanması İlkeleri Üzerine Değerlendirme” konulu çalışmada Türkiye’nin sağlık turizmi konusunda yürüttüğü tanıtım faaliyetlerinin, hedeflerinin, araçlarının, reklam ve pazarlama yollarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde pazarlama ve tanıtım çalışmalarında internet ve web sitelerinin de önemli etkileri olduğu üstünde durulmuştur.

Literatürde turizm sektöründe hizmet sunan işletmeler üzerinde yapılan araştırmalar incelendiğinde internetin ve web sitelerinin pazarlama, reklam ve satış açısında önemli etkilere sahip olduğu, ancak web sitelerin etkili ve verimli şekilde kullanılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Turizm pazarlamasında önemi son derece büyük olan internet teknolojilerinin, sağlık turizmi alanında da büyük önem arz ettiği görülmektedir. Sağlık turizminin gelişmesinde önemli rol oynayan

acentelerin, web sitelerinin değerlendirilmesi ve eksikliklerin ortaya konarak, hızlıca çözüm önerilerinin sunulması, ÷lkemizin sağlık turizmi pazarında hak ettiği yere ulaşabilmesi açısından gereklidir. Bu amaçla araştırma kapsamında ‘‘Sağlık Turizmi Yetki Belgesi’’ni almaya hak kazanan acentelerin web siteleri incelenerek değerlendirilmiştir.

3. YÖNTEM

Bu araştırmada sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan web sitesi değerlendirme formu uygulanmadan önce Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 07.01.2021 tarih ve 20 sayılı kararı ile etik komite onayı alınmıştır.

Sağlık Bakanlığı (2021b) tarafından 14.01.2021 tarihinde yayınlanmış olan sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelere ait liste incelenmiş ve bu kuruluşların illere göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Alan Acentelerinin Bulunduğu İller

Sıra No	şirketlerin Merkez Şehirleri	Şehir Merkezli şirket Sayısı	Sıra No	şirketlerin Merkez Şehirleri	Şehir Merkezli şirket Sayısı
1	Adana	2	10	İzmir	11
2	Ankara	28	11	Kayseri	2
3	Antalya	16	12	Konya	1
4	Bursa	4	13	Manisa	1
5	Diyarbakır	1	14	Muğla	3
6	Düzce	1	15	Nevşehir	2
7	Gaziantep	1	16	Rize	1
8	Hakkâri	1	17	Samsun	1
9	İstanbul	81	18	Trabzon	1
Toplam		18 Şehir		158 şirket	

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2012b.

Tablo 1’e göre 18 şehirde 158 acentelerinin sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazandığı gör÷lmektedir. Araştırma evrenini yayımlanan listedeki 158 acentelerinin oluşturmaktadır. Sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelere ait internet sitelerinin araştırılması esnasında, yapım aşamasında olan veya web sitesi olmayan toplam 45 acentenin bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu acenteler araştırma dışı bırakılmış, web sitelerine ulaşılan 113 acente örneklem olarak kabul edilmiştir.

Araştırmada, Sağlık Bakanlığı tarafından verilen Sağlık Turizmi Yetki Belgesini almaya hak kazanmış acentelere ait web sitelerinde bulunan özellikler nitel araştırma deseninden içerik analizi tekniği kullanılarak incelenmiştir. ‘‘İçerik analizi; dokümanların, m÷lakat dökümlerinin ya da kayıtlarının karakterize edilmesi ve karşılaştırılması için kullanılan bir tekniktir (Altunışık vd., 2012; Taş vd., 2018).’’ Araştırmada Taş ve arkadaşları (2018) tarafından oluşturulan web sitesi değerlendirme formu kullanılmıştır.

Web sitesi değerlendirme formu, web sitelerinin temel bilgileri, rezervasyon hizmetleri, hizmet bilgilendirmesi, iletişim bilgileri ve web sitesi yönetimi olmak üzere 5 ana başlıktan oluşmakta olup 37 madde değerlendirilmektedir. Ayrıca acentelerin web sitelerinde sağlık turizmi alanı ile ilgili, sadece sağlık turizmi ile ilgilenme durumu, medikal turizm, termal ve SPA turizmi ve yaşlı turizmi hakkında bilgi bulunup bulunmadığı şeklinde 5 madde daha eklenmiştir. Değerlendirme formu ‘‘Var’’ ve ‘‘Yok’’ şeklinde 2 seçenekten oluşmaktadır. Kuruluşlara ait internet siteleri 01 Aralık 2020-31 Ocak 2021 tarihleri arasında ziyaret edilmiş; form maddelerinde yer alan kriterlerin varlığı araştırılmıştır.

Araştırmada elde edilen bulgular değerlendirilirken, verilerin frekans ve yüzde dağılımlarını belirlemede SPSS 20.0 (Statistical Package for Social Sciences) programından faydalanılmıştır.

4. BULGULAR

Sağlık Bakanlığı (2021b) tarafından yayınlanmış olan sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin listesi dikkate alınarak 113 acentenin web sitesine ulaşılmıştır. Ulaşılan 113 acentenin web sitesinin 42 madde kapsamında; temel bilgileri, rezervasyon hizmetleri, acentenin hizmet bilgilendirmesi, iletişim bilgileri, web sitesi yönetimi ve sağlık turizmi bilgileri olmak üzere 6 temel kategori altında incelenmesi yapılarak aşağıda verilmiştir.

Tablo 2. Acenteler İle İlgili Temel Bilgiler

Temel Bilgiler	Sayı		Yüzde	
	Var	Yok	Var	Yok
Tanıtım Fotoğrafları	100	13	88,5	11,5
İlgili Birimlerin E-Maili	14	99	12,4	87,6
Hakkımızda	107	6	94,7	5,3
Logo	109	4	96,5	3,5
Amblem	107	6	94,7	5,3
Slogan	34	79	30,1	69,9
Müzik	16	97	14,2	85,8

Tablo 2’de sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinden elde edilen temel bilgiler verilmiştir. Tablo 2’ye göre, web sitelerinde tanıtım fotoğraflarına acentelerin %88,5’i, hakkımızda bölümüne %94,7’si, logoya %96,5’i, ambleme %94,7’si yer verirken; ilgili birimlerin e-mailine acentelerin %12,4’ü, slogana %30,1’i müziğe ise %14,2’si yer vermiştir. Acentelerin web sitelerinde en az yer verdikleri faktör müzik olurken, en fazla yer verdikleri faktör ise işletme logosu olmuştur.

Tablo 3. Acentelerin Hizmet Verdiği Rezervasyon Konu Başlıkları

Rezervasyon Hizmetleri	Sayı		Yüzde	
	Var	Yok	Var	Yok
Çevrimiçi Rezervasyon	52	61	46	54
E-Posta ile Rezervasyon	26	87	23	77
Güvenli Çevrimiçi Ödeme	13	100	11,5	88,5
Fiyat Bilgisi	15	98	13,3	86,7
İletişim Formu	97	16	85,8	14,2
Kampanya Bilgileri	13	100	11,5	88,5
Rezervasyon Hattı	61	52	54	46
Güvenlik Bilgisi	43	70	38,1	61,9
Çevrimiçi Müşteri Hizmetleri	52	61	46	54

Tablo 3’te sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinden elde edilen rezervasyon bilgileri verilmiştir. Tablo 3’e göre, web sitelerinde iletişim formu acentelerin %85,8’i, rezervasyon hattına %54’ü yer verirken; çevrimiçi rezervasyon ve çevrimiçi müşteri hizmetleri acentelerin %46’sı, güvenlik bilgisi %38,1’i, e-posta ile rezervasyon %23’ü, fiyat bilgisi %13,3’ü, güvenli çevrimiçi ödeme ve kampanya bilgilerine %11,5’i yer vermiştir. Acentelerin web sitelerinde en az yer verdikleri faktör güvenli çevrimiçi ödeme ve kampanya bilgileri olurken, en fazla yer verdikleri faktör ise iletişim formu olmuştur.

Tablo 4. Acentelerin Hizmet Bilgilendirmesi

Hizmetler Hakkında Bilgiler	Sayı		Yüzde	
	Var	Yok	Var	Yok
Tur Programı	47	66	41,6	58,4
Fiyata Dâhil Olan ve Olmayan Hizmetler	12	101	11,6	89,4
Hizmet Görselleri	68	45	60,2	39,8
Filtreleme	7	106	6,2	93,8

Çevrimiçi Katalog	60	53	53,1	46,9
Misafir Deneyimi (Feedback)	15	98	13,3	86,7
Bağlı Acentelerin Linkleri	33	80	29,2	70,8
Bağlı Acentelerin Adresleri	12	101	10,6	89,4

Tablo 4'te sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinden elde edilen hizmet bilgileri verilmiştir. Tablo 4'e göre, web sitelerinde hizmet görsellerine acentelerin %60,2'si, çevrimiçi kataloglarına %53,1'i yer verirken; tur programına acentelerin %41,6'sı, bağlı acentelerin linklerine %29,2'si, müşteri deneyimlerine %13,3'ü, fiyata dâhil olan ve olmayan hizmetlere %11,6'sı, bağlı acentelerin adreslerine %11,5'i, filtrelemeye 6,2'si yer vermiştir. Acentelerin web sitelerinde en az yer verdikleri faktör filtreleme olurken, en fazla yer verdikleri faktör ise hizmet görsellerin olmuştur.

Tablo 5. Acentelerin İletişim Bilgileri

İletişim Bilgileri	Sayı		Yüzde	
	Var	Yok	Var	Yok
E-Posta	108	5	95,6	4,4
Tel	111	2	98,2	1,8
Faks	17	96	15	85
Adres	108	5	95,6	4,4
Bazında Biz	13	100	11,5	88,5
Çağrı Merkezi	42	71	37,2	62,8
Sosyal Medya	102	11	90,2	9,8

Tablo 5'te sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinden elde edilen iletişim bilgileri verilmiştir. Tablo 5'e göre, web sitelerinde telefon bilgisine acentelerin %98,2'si, e-posta ve adres bilgilerine %95,6'sı, sosyal medya bilgilerine %90,2'si yer verirken; çağrı merkezi bilgisine acentelerin %37,2'si, faks bilgisine %15'i ve bazında biz bilgilerine %11,5'i yer vermiştir. Acentelerin web sitelerinde en az yer verdikleri faktör bazında biz olurken, en fazla yer verdikleri faktör ise telefon bilgisi olmuştur.

Tablo 6. Acentelerin Web Sitesi Yönetimi

Web Sitesi Yönetimi	Sayı		Yüzde	
	Var	Yok	Var	Yok
Web Sitesi Haritası	82	31	72,6	27,4
Web Sitesi İçi Arama Motoru	33	80	29,2	70,8
Web Sitesi Üyeliği	20	93	17,7	82,3
Yabancı Dil Seçenekleri	84	29	74,3	25,7
İlgili Linkler	57	56	50,4	49,6
Arama Motorunda Bulunma	111	2	98,2	1,8

Tablo 6'da sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinden elde edilen web sitesi yönetimi hakkında bilgiler verilmiştir. Tablo 6'ya göre, acentelerin web sitelerinin arama motorunda bulunma (arama motoruna acente ismi yazıldığı zaman) %98,2'si olduğu tespit edilmiştir. Web sitelerinde yabancı dil seçeneği acentelerin %74,3'ü, web sitesi haritasına %72,6'sı, web sayfalarına erişimi kolaylaştıran ilgili linklere %50,4'ü yer verirken; web sitesi içi arama motoruna acentelerin %29,2'si ve web sitesi üyeliğine %17,7'si yer vermiştir. Acentelerin web sitelerinde en az yer verdikleri faktör web sitesi üyeliği olurken, en fazla yer verdikleri faktör ise web sitelerinin arama motorunda bulunma (arama motoruna acente ismi yazıldığı zaman) olmuştur.

Sağlık turistinin acentelerin web sitelerindeki bilgileri anlamasında yabancı dil seçeneğinin olması son derece önemlidir. Bu kapsamda web sitelerinde yabancı dil seçeneğine sahip 84 acente tespit edilmiştir. Bu web sitelerinin tümünde İngilizce seçeneği bulunurken 46'sında Rusça ve Almanca seçenekleri bulunduğu, 38'inde Arapça seçeneği bulunduğu, 20'sinde Fransızca seçeneği bulunduğu, 10'nunda İspanyolca ve İtalyanca seçenekleri bulunduğu ve nadir olarak da Farsça, Japonca, Çince, Arnavutça İsveççe ve Felemenkçe dil seçenekleri bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Sağlık Turizmi Bilgileri

Sağlık Turizmi Bilgileri	Sayı		Yüzde	
	Var	Yok	Var	Yok
Sağlık Turizmi Hakkında Bilgi	80	33	70,8	29,2
Sadece Sağlık Turizmi	57	56	50,4	49,6
Medikal Turizm	77	36	68,1	31,9
Termal Turizm ve SPA	10	103	8,8	91,2
Yaşlı Bakımı	6	107	5,3	94,7

Tablo 7’de sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinden elde edilen sağlık turizmi ile ilgili bilgilerin dağılımları yer almaktadır. Acentelerin web sitelerinin %70,8’inde sağlık turizmi hakkında bilgi bulunduğu ve bu web sitelerine sahip acentelerin %50,4’ünün sadece sağlık turizmi ile ilgilenen acenteler olduğu görölmektedir. Bununla birlikte acentelerin %68,1’inin web sitelerinde sağlık turizmi alanlarından medikal turizm ile ilgili bilgiye yer verdiği görölrken, %8,8’inin termal turizm ve SPA ile ilgili, %5,3’ünün yaşlı bakım turizmi ile ilgili bilgilere yer verdiği görölmüştür. Acentelerin web sitelerinde sağlık turizmi hakkında bilgi içeriğinde en az yer verdikleri faktör yaşlı bakım turizmi olurken, en fazla yer verdikleri faktör ise medikal turizm olmuştur.

Tablo 7’ye göre sağlık turizmi hakkında bilgilerin araştırma kapsamındaki 113 seyahat acente web sitesinin 80’inde bulunduğu tespit edilmiştir. 80 acente web sitesinin sağlık turizm türlerine göre incelendiğinde medikal turizm hizmeti hakkında bilgilerin 77’sinde yer aldığı görölrken, termal turizm ve SPA hizmeti hakkında bilgi 10’unda, yaşlı bakım turizmi hizmeti hakkında bilginin ise yalnızca 6’sında ise sunulduğu tespit edilmiştir.

5. TARTIşMA VE SONUÇ

Küreselleşen dünyada insanların sağlıkları için başka ölkelere seyahat etmesi günümüz ulaşım imkânları sayesinde daha hızlı ve daha kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. İnsanların sağlıklarını geri kazanmak için yapacakları bu seyahatlerde, diğer ölkelerin sunduğu sağlık hizmetleri hakkında bilgi almak için kullanacakları en önemli kaynaklardan biri internettir. Sağlık turistinin hizmet almak için ölkelerinde seyahat acentelerinin pazarlama, iletişim kurma ve hizmet süreçlerini planlama gibi önemli etkileri bulunmaktadır. Bu acentelerin bilgi teknolojilerinde yaşanan değişim ve gelişmelere ayak uydurarak müşterilere doğru ve güncel bilgiler sağlaması, küresel ölçekte pazarlama, kalite ve satış imkânlarını artırmasını sağlayacaktır. Bu düşünce çerçevesinde ölkelere daha fazla sağlık turistinin çekilmesinde acentelerin web sitelerini kolay, anlaşılır ve kullanışlı şekilde tasarlamaları oldukça önemlidir.

Araştırmada Sağlık Bakanlığı (2021b) tarafından yayınlanmış olan sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acenteler listesi incelenmiş ve bu belgeye sahip 158 acente olduğu tespit edilmiştir. Acentelerin büyük çoğunluğu Ankara, Antalya, İstanbul ve İzmir merkezlidir (Bkz. Tablo 1). Turizm acentelerinin özellikle bu şehirlerde yoğunlaşmasının nedeninin, bu şehirlerin hâlihazırdaki ulaşım imkânlarının ve turizm imkânlarının fazlalığı olduğu düşünölmektedir (Kervankıran ve Sert Etman, 2020).

İnsanları etkilemede temel duyu organlarına hitap etmek oldukça önemlidir. Konuyla ilgili fotoğraf, logo ve amblem görSELLİKLERİYLE; müzik ve slogan gibi işİTSEL faktörlerle reklam oluşturmak, insanların olumlu yönde etkilenmesine ve ürünün müşteri zihninde kalıcı yer edinmesi adına büyük bir katkı sağlamaktadır. Hakkımızda ve ilgili birimlerin e-maillerine ulaşılabilmesi sayesinde müşterilerin hizmet hakkında bilgi edinebilmelerinin hızlı ve kolay hale gelmesi, ürün pazarlaması açısından oldukça önemlidir. Bu hususlar hep birlikte acentelerin akılda kalmasını kolaylaştıran önemli reklam fırsatlarıdır. Sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinden elde edilen temel bilgiler incelendiğinde, acentelerin tamamına yakınının web sitelerinde, tanıtım fotoğraflarına, kendileri hakkında temel bilgi edinebilecek “Hakkımızda” bölümüne, kendilerine özgü logo ve amblemlere yer

verdikleri görölmüştür; ancak çok az sayıda acente web sitelerinde, iletişim e-maillerine, slogan ve müzik faktörlerine yer verdiği sonucuna ulaşılmıştır (Bkz. Tablo 2). Kaygısız (2021) tarafından sağlık turizmine yetkisi bulunan acenteler üzerinde yapılmış bir araştırmada benzer oranlara ulaşıldığı gözlemlenmiştir. Tetik ve Polat (2014) tarafından İzmir’de acenteler üzerinde yapılmış bir araştırmada da benzer sonuçların ortaya konulduğu gözlemlenmiştir. Acentelerin web sitelerinde temel bilgilerin çoğunluğuna yer verdikleri, ancak bazı temel bilgilere yeterli önem gösterilmediği gözlemlenmiştir. Web sitelerindeki bu eksikliklerin giderilmesinin, acentelerin web sitelerine olan ziyaretlerin artırılması ve acentelerin akılda kalıcılığının sağlanması adına önemli etkilere sahip olabileceği düşünölmektedir.

Rezervasyon hizmetleri müşterilerin acentelerle iletişim kurmasını kolaylaştıran ve acentelere pazarlama ve satış imkânı sunan hizmetlerdir. Ayrıca hizmet bedeli hakkında bilgilerin olması, kampanya bilgileri ve müşteriye güvenli ödeme imkânları sunulması, müşterilerin daha kaliteli hizmet alacağı düşöncesinin oluşması ve firmaya güven oluşması noktasında etkileyebilmektedir. Yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinden elde edilen rezervasyon bilgileri incelendiğinde acentelerin, %85,8’nin web sitesinde rezervasyon hizmetlerinde iletişim formu oluşturma özelliğinin öne çıktığı tespit edilmiştir. Rezervasyon hizmetlerinden, çevrimiçi rezervasyon, rezervasyon hattı, güvenlik bilgisi, çevrimiçi müşteri hizmetleri bilgisi hakkında acentelerin %38,1 ile %54’ünün web sitelerinde bilgi bulunurken, e-posta ile rezervasyon, güvenli çevrimiçi ödeme, fiyat bilgisi, kampanya bilgilerinin %23 ve daha az oranda web sitesinde olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 3). Cesur ve Boz (2015) tarafından Çanakkale ilindeki acentelerin web sitesi incelemesinde de iletişim formu, rezervasyon hattı ve güvenlik bilgilerinin bulunma düzeylerinin yapılan araştırmanın sonuçlarıyla benzer sonuçlar göstermektedir. Birdir ve Buzcu (2014) tarafından yapılan araştırmada sağlık turizmi hizmeti veren kuruluşların web sitelerinde hizmet fiyatlarıyla ilgili bilgilere yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak acentelerin web sitelerinde rezervasyon bilgileri boyutundaki ölçütlere yeteri kadar önem vermedikleri görölmektedir. Bu durumun acenteler açasından pazarlama, satış ve kaliteli hizmet yönünden bir eksiklik olarak değerlendirilebileceği gibi, acentelerin web sitesi ziyaretçisinde olumlu izlenim bırakma olasılığının düşmesine neden olabileceği düşünölmektedir. Bu hususlarda önemli incelemeler yapılarak web sitelerindeki bu eksikliklerin en kısa zamanda giderilmesinin acentelerin sunduğu hizmeti önemli ölçüde etkileyeceği öngörölmektedir.

Acentelerin web sitelerinde sundukları hizmetler hakkında detaylı bilgi vermesi, insanların bu bilgiler dâhilinde hangi hizmetten faydalanabileceği konusunda bir fikir oluşturabilmesi ve karar verebilmesi bakımından önemli hususlardan birini oluştırmaktadır. Ayrıca web sitesinde yer alacak hizmetten yararlananların olumlu geri bildirimleri (feedback), web sitesi ziyaretçisinin hizmetten yararlanma konusundaki kararlarını olumlu etkilediği düşünölmektedir. Sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acenteler ile ilgili web sitelerinden elde edilen hizmet bilgiler değerlendirildiğinde, hizmet görsellerine acente web sitelerinin %60,2’sinde, hizmetlerin görsellerini çevrimiçi katalogla sunma web sitelerinin %53,1’inde ve tur programlarına web sitelerinin %41,6’sında yer verildiği belirlenmiştir. Fiyata dâhil olan ve olmayan hizmetlere, sunulan hizmeti daraltarak arama imkânı sunan filtrelemeye, hizmet alanların tecrübelerini paylaştıkları müşteri deneyimi bölümüne, bağlı acentelerin erişim linkleri ve adresleri hakkında sunulan hizmet bilgilerine acente web sitelerinin %30’unda yer verildiği belirlenmiştir (Bkz. Tablo 4). Kaygısız (2021) tarafından sağlık turizmine yetkisi bulunan acentelerin üzerinde yapılmış bir araştırmada benzer oranlara ulaşıldığı gözlemlenmiştir. Taş ve arkadaşları (2018) tarafından turizm acentelerin web siteleri üzerinde yapılan araştırmaya benzer oranlara sahip olunsa da bazı ölçütlerde farklı oranlarında olduğu görölmektedir. Söz konusu acentelerin web sitelerinde, hizmetler başlığı hakkında yeteri kadar bilgi vermemeleri, bu içeriğin önemsenmediği kanısını oluştırmakta ve hizmet almak isteyen insanların almaya talip oldukları hizmetler konusunda yeterli bilgi alamamalarının bireylerin hizmet alma düşöncesini olumsuz etkileyeceği düşünölmektedir. Ayrıca hizmetten yararlananların geri bildirimlerin çok az sayıda yer verilmesinin, hizmetlerin kalitesi

ve güvenliği acısından insanlarda tedirginlik yaratabileceği düşünölmektedir. Acentelerin, web sitelerindeki hizmet bilgisi ve geri bildirimler hakkındaki eksikliklerini gidermeleri satış ve reklam açısından oldukça önemli hususlardandır.

Acentelerin web sitelerinde iletişim bilgilerine yer vermesi müşterilere kuruluşla doğrudan iletişim kurarak, almak istedikleri hizmet hakkında detaylı bilgi alma şansı vermektedir. Bunun yanında müşterilerin şikâyet ve isteklerini bildirebilecekleri çağrı merkezinin olması insanlarda olumlu etki oluşturabilmektedir. Ayrıca “basında biz” ve sosyal medya hesapları aracılığıyla, ziyaretçilerin acente hizmetleri hakkında daha fazla bilgi edinebilmesi, güvenilirlik düzeyini artırması yönünden acenteler için olumlu imaj sağlamaktadır. Yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinde iletişim bilgileriyle ilgili faktörler incelenmiş acentelerin büyük çoğunluğunun web sitelerinde e-posta bilgisi, telefon bilgisi, adres bilgisi ve sosyal medya bilgilerine yer verdikleri görölmüştür. Bu durum işletmelerin iletişim becerilerini artırırken, müşteri memnuniyet düzeylerinin artması ve kuruluş hakkında olumlu imaj oluşması konusunda da olumlu etkileri olacağı düşünölmektedir. Fakat acentelerin yalnızca %37,2’sinin web sitelerinde çağrı merkezi bilgilerine ve %15’in altında sayıda kuruluşun web sitelerinde faks numarası ve “basında biz” bilgilerine yer vermesi, müşterilerle iletişimin tüm kanallarla kurulabilmesi konusunda eksiklik olarak görölmektedir (Bkz. Tablo 5). Maguire ve arkadaşları (2016) Avrupa’da bulunan medikal turizm acentelerinin web siteleri üzerinde yaptıkları araştırmada, web sitelerinde iletişim bilgilerine çoğunlukla yer verildiği görölmüştür. Cesur ve Boz (2015) tarafından Çanakkale ilindeki acentelerin web sitelerinin incelendiği araştırmada, telefon, e-posta ve hakkımızda bilgilerinin araştırma bulgularıyla benzer oranlarda, yüksek düzeyde olduğu gözlenmiştir.

Acentelerin web sitelerini ziyaret eden potansiyel turistler, iyi bir web sitesi yönetimine sahip web sitelerinde işlemlerini hızlandırmakta ve kolaylaştırmakta, bu durum acenteler için müşteri çekebilmede olumlu sonuçlara etki edebildiği düşünölmektedir. Araştırma kapsamındaki web sitelerinin, web site yönetimi açısından 6 başlıkta incelenmiştir. İnceleme sonucunda acentelerin web sitelerinin %98,2’sinin arama motorlarında bulunabildiği görölmüştür. Web sitelerinin kolay incelenebilmesini sağlayan web sitesi haritası, uluslararası müşterilerin hizmetleri anlamasını kolaylaştıran yabancı dil seçeneği ve özel veya kamu kurum ve kuruluşların web sayfalarına erişimi kolaylaştıran ilgili linklere araştırma kapsamındaki web sitelerinin %50 den fazlasının yer verdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte acentelerin web siteleri içerisindeki hizmetlere erişimi kolaylaştıran site içi arama motoru ve müşteriye özgü hizmet sunumunu kolaylaştıran web sitesi üyeliği hizmetlerinin ise %30’ un altında orana sahip olduğu gözlenmektedir (Bkz. Tablo 6). Literatür incelendiğinde site yönetiminde web sitesi haritası dışında benzer sonuçlara ulaşıldığı gözlenmiştir (Kaygısız, 2021; Cesur ve Boz, 2015; Hançer ve Ataman, 2006; Taş vd., 2018).

Web sitelerinde sağlık turizminin önemli hususlarından biri olan yabancı dil seçeneğinin yer alması, sağlık turistinin hizmetler hakkında bilgileri anlayabilmesini ve hizmeti satın alma davranışına yönlendirmesini kolaylaştırmaktadır. Yabancı dil seçeneği araştırma kapsamındaki web sitelerinin 84’ünde tespit edilmiştir. Bu 84 web sitesinin tümünde İngilizce dil seçeneği bulunurken, 46’sında Rusça ve Almanca seçeneklerinin, 38’inde Arapça seçeneğinin, 20’sinde Fransızca seçeneğinin, 10’unda İspanyolca ve İtalyanca seçeneklerinin bulunduğu ve nadir olarak da Farsça, Japonca, Çince, Arnavutça İsviçre ve Felemenkçe dil seçeneklerinin de yer aldığı gözlemlenmiştir. Constantin ve Kavoura (2016) tarafından yapılan araştırmada sağlık turizmi acentelerin web sitelerinde yabancı dil seçeneğinin olmasının sağlık turistleri için önemli olduğu belirtilmektedir. Dil seçeneğinin çokluğu farklı ölkelerdeki insanların web sitesi içinde kolay gezinebilmesi ve istediği hizmeti bulabilmesini de önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle acentelerin web sitelerini web sitesi yönetimi boyutunda da revize etmesinin gerekli olduğu düşünölmektedir.

Sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinin incelenmesi sonucunda elde edilen en önemli bulgulardan biri de acentelerin %70,8'inin (80 web sitesi) web sitelerinde sağlık turizmi hakkında bilgi sunduğu sonucudur. Bu acentelerin %50,4'ünün sadece sağlık turizmi ile ilgilendiği görölmüştür. Bununla birlikte acente web sitelerinin %60,8'inde (77 web sitesi) sağlık turizmi alanlarından medikal turizm ile ilgili bilgilere, %8,8'inde (10 web sitesi) termal turizm ve SPA ile ilgili bilgilere ve %5,3'ünde (6 web sitesi) yaşlı bakım turizmi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir (Bkz. Tablo 7). Sağlık turistinin ülkeye çekilmesinde ve sağlık turizminde global bir merkez haline gelebilmede acentelere önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu nedenle sağlık turizmi yapabilmek amacıyla yetki alan tüm acentelerin web sitelerinde sağlık turizm alanında kapsamlı bilgilere ve tanıtımlara yer vermeleri zorunluluktur. Ayrıca acentelerin web sitelerinde sağlık turizminin bir türü olan medikal turizmin yanında, ülkemizin sahip olduğu potansiyeli yüksek diğer sağlık turizmi türleri (termal turizm, yaşlı bakım turizmi gibi) konusunda da detaylı bilgi ve tanıtımlara yer vermesi elzemdir.

Sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin, web sitelerinde sağlık turizmi konusundaki içeriklerin, etkin, verimli ve yeterli olmadığı görölmektedir. Bu nedenle acentelerin web sitelerinin hızlı bir şekilde revize edilmesi gereklidir. Bunun yanında acentelerin sadece sağlık turizmine yönelik hizmet veren web siteleri tasarlamalarının acentelerin ve dolayısıyla ülkemizin, önemli bir pazar potansiyeli olan sağlık turizmi konusunda olumlu etkileri olabileceği düşünölmektedir.

Acentelerin sağlık turizmine son yıllarda artan ilgiden yeteri kadar faydalanabilmesi ve ülkemize katma değer sağlayabilmesi için iletişim teknolojileri çok önemlidir. Bu yüzden acentelerin kendilerini global çapta çok sayıda müşteriye ulaştırabilecek web sitelerine yeteri kadar önem vermesi bir zorunluluktur. Araştırma kapsamında görölen eksikliklerin giderilmesi ve sağlık turizminin olmazsa olmazlarından farklı yabancı dil seçeneklerinin geliştirilmesi önemli bir fayda sağlayacaktır. İçerisinde bulunduğumuz Covid-19 pandemisi sürecinde sağlığın öneminin bireylerce daha iyi anlaşılması, ilerleyen dönemlerde sağlık hizmetlerine olan ilgiyi ve talebi katlayacak ve bireylerin bu amaçla yaptıkları seyahatlerin sayısını da arttıracaktır. Sağlık Bakanlığı'nın söz konusu sertifikayı almak için başvuran kuruluşlarda, kuruluşların iletişim teknolojilerini kullanma düzeylerini de incelemeleri web sitelerinin daha kaliteli ve müşteri çekebilir düzeyde olması noktasında itici güç oluşturacaktır.

Bu araştırma Sağlık Bakanlığı (2021b) tarafından yayınlanmış olan sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acenteler listesinde yer alan acentelerin web sitelerini inceleme ve değerlendirme amacıyla yapılmış bir araştırmadır. İlerleyen zamanlarda acentelerin içerik incelemelerine yönelik bölgesel veya il bazlı yapılacak farklı araştırmaların da yapılması önerilmektedir. Sağlık turizmi için kurulacak yeni acentelerin web sitelerinin hangi konular üzerinde içerik üretimi hususlarına dikkat etmeleri ve hangi konulara daha fazla önem verilmesi gerektiği konusunda bilgi edinebilecekleri bir araştırma olduğu umulmaktadır.

Etik Beyan

"Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Almaya Hak Kazanan Aracı Kuruluşların Web Sitelerinin İncelenmesi" konulu araştırmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına uyulmuş ve araştırma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 07.01.2021 tarih ve 20 sayılı kararı ile etik komite onayı alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Araştırma makalesinin taslağının oluşturulmasından son haline gelene kadar yazarların tamamı bilgi ve donanımlarıyla tüm süreçlere katkı yapmış ve son halini değerlendirerek onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abou-Shouk, M., Lim, W. M. ve Megicks, P. (2013). Internet Adoption by Travel Agents: a Case of Egypt. *International Journal of Tourism Research*, 15(3), 298–312. doi:10.1002/jtr.1876
- Akgül, O. (2004). Kültür Turizmi. A. Yüksel ve M. Hançer (Ed.), *Turizm: İlkeler ve Yönetim* içinde (ss. 209-226), Ankara: Turhan Kitapevi.
- Alaeddinoğlu, F. ve Can, A. S. (2007). Türk Turizm Sektöründe Tur Operatörleri ve Seyahat Acenteleri Operatörleri Ve Seyahat Acenteleri. *Journal of Commerce*, (2), 51.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Spss Uygulamalı* (7. Baskı.). Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Asongu, S. A., Rahman, M., Nnanna, J. ve Haffar, M. (2020). Enhancing Information Technology For Value Added Across Economic Sectors in Sub-Saharan Africa☆. *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 120301. doi:10.1016/j.techfore.2020.120301
- Birdir, K. ve Buzcu, Z. (2014). JCI Akreditasyon Belgesine Sahip Olan Sağlık Kuruluşlarının Web Sitelerinin Medikal Turizm Açısından Değerlendirilmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 1-19.
- Buluk, B. ve Boz, M. (2016). Online Seyahat Acenteleri Aracılığıyla Seyahat Satın Almada Turist Memnuniyeti: İstanbul Örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 504–529.
- Çakır, V. (2004). Yeni İletifim Teknolojilerinin Reklam Üzerine Etkileri. *Selçuk İletifim Dergisi*, 3(2), 168–181.
- Carrera, P. M. ve Bridges, J. F. P. (2006). Globalization and Healthcare: Understanding Health and Medical Tourism. *Expert Review of Pharmacoeconomics and Outcomes Research*, 6(4), 447–454. doi:10.1586/14737167.6.4.447
- Cesur, M. ve Boz, M. (2015). İnternetin Öneminin ve Kullanımının Seyahat Acentaları Perspektifinden Değerlendirilmesi: Çanakkale Örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 10(1), 119–146. <http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/handle/COMU/1331>.
- Ceylan, S. (2018). Termal Otellerin Web Siteleri İçerik Analizi. *SETSCI Conference Indexing System*, (3), 124–128.
- Constantin, F. ve Kavoura, A. (2016). Multilingual Online Communications in Corporate Websites: Cases of Romanian Dental Practices and Their Application to Health Tourism. V. Katsoni ve A. Stratigea (Ed.). *Tourism and Culture in the Age of Innovation* içinde (ss. 185-196). Switzerland: Springer, Cham.
- Cormany, D. ve Baloglu, S. (2011). Medical Travel Facilitator Websites: An Exploratory Study of Web Page Contents and services Offered to the Prospective Medical Tourist. *Tourism Management*, 32(4), 709–716. doi:10.1016/j.tourman.2010.02.008
- Davies, A. (2001). Shaping Women’s Work: Gender, Employment and Information Technology. *Capital & Class*, (74), 179.

- Göde, A., Yorulmaz, M. & Aydoğdu, A. (2021). Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Almaya Hak Kazanan Acentelerin Web Sitelerinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 208-224.
- Doğan, M. ve Kekeç Morkoç, D. (2015). Seyahat Acentalarının Web Sitelerini Kullanma Düzeyi: "Çanakkale 2015" Teması Üzerinden Karşılaştırılmalı Bir Analiz. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 5(2), 99-115.
- Gülmez, M., Zafer Kavacık, S., Kaçmaz, Y. Y. ve Özyurt, P. M. (2014). Turistlerin Turizme Yönelik İnternet Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 3(1), 4-18.
- Hançer, M. ve Ataman, C. (2006). Seyahat Acentalarında İletişim Teknolojisinin Kullanımı ve Web Sitelerinin Değerlendirilmesi: Ege Bölgesi Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(3), 193-207. <http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.12397/5620>.
- Karamustafa, K. ve Öz, M. (2008). Uluslararası Turizm Dağıtım Kanalı Değer Zincirine İnternetin Katkısı: Fırsatlar ve Tehditlere Dayalı Bir Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 273-291.
- Karataş, M. ve Babür, S. (2013). Gelişen Dünya'da Turizm Sektörünün Yeri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(25), 15-24.
- Kaygısız, N. Ç. (2021). Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Bulunan Seyahat Acentelerinin Web Sitelerinin Değerlendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 152-163.
- Kervankıran, İ. ve Sert Eteman, F. (2020). Turizm Ve Bölgesel Gelişme: Türkiye'de İllerin Turizm Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi . *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(2), 125-140. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ece/issue/58525/762344>
- Lee, C. ve Spisto, M. (2007). Medical Tourism, the Future of Health Services. *12th International Conference on ISO 9000 and TQM* bildiriler kitabı içinde (s.1-7), Taiwan.
- Maguire, Á., Bussmann, S., zu Köcker, C. M., Verra, S. E., Giorgi, L. A. ve Ruggeri, K. (2016). Raising Concern about the Information Provided on Medical Travel Agency Websites: A Place For Policy. *Health Policy and Technology*, 5(4), 414-422.
- Nişancı, Z. N. ve Özmutaf, N. M. (2016). Bilgi Teknolojilerinin Kalite Kapsamında İşletme İmajına Etkileri: Reklamcılık Sektörü Örneği. *International Journal of Social Science*, (47), 361-377.
- Özdipciner, N. S. (2010). Turizmde Elektronik Pazarlama. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 1(1), 5-22. doi:10.5505/iuyd.2010.66376
- Penney, K., Snyder, J., Crooks, V. A. ve Johnston, R. (2011). Risk Communication and Informed Consent in the Medical Tourism Industry: A Thematic Content Analysis of Canadian Broker Websites. *BMC Medical Ethics*, 12(1), 17. doi:10.1186/1472-6939-12-17
- Resmi Gazete, (2017). "Uluslararası Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Alan Aracı Kuruluşu Yetkinlik Kriterleri (Ek-2)", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170713-3-1.pdf>, (29.06.2021)
- Sağlık Bakanlığı. (2021a). "Sağlık Turizmi Nedir?", <https://saglikturizmi.saglik.gov.tr/TR-23587/saglik-turizmi-nedir.html> (14. 01. 2021).
- Sağlık Bakanlığı. (2021b). "Uluslararası Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Alan Aracı Kuruluşlar", <https://saglikturizmi.saglik.gov.tr/TR-68017/uluslararasi-saglik-turizmi-yetki-belgesi-alan-araci-kuruluslar.html> (14. 01. 2021).
- Sari, Y. ve Kozak, M. (2005). Turizm Pazarlamasına İnternetin Etkisi: Destinasyon Web Siteleri İçin Bir Model Önerisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, (9), 248-271.

Göde, A., Yorulmaz, M. & Aydoğdu, A. (2021). Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Almaya Hak Kazanan Acentelerin Web Sitelerinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 208-224.

Sheldon, P. J. (1986). The Tour Operator Industry. An Analysis. *Annals of Tourism Research*, 13(3), 349–365. doi:10.1016/0160-7383(86)90025-3

Taş, M., Akkaşoğlu, S. ve Akyol, C. (2018). Turizm İşletmelerinde Bilgi Teknolojileri Kullanımı Kapsamında Seyahat Acentesi Web Sitelerinin İncelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (66), 207–221.

Tetik, N. ve Polat, E. (2014). Seyahat Acentaları İnternet Sitelerinin İçerik Analizi Yöntemi ile Değerlendirmesi: İzmir Örneği. *VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi bildiriler kitabı* içinde (ss. 328–345). Kuşadası.

Tontus, H. Ö. (2018). Sağlık Turizmi Tanıtımı ve Sağlık Hizmetlerinin Pazarlanması İlkeleri Üzerine Değerlendirme. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 1(1), 67–88. doi:10.31822/jomat.412322

Trauer, B. (2006). Conceptualizing Special Interest Tourism - Frameworks for Analysis. *Tourism Management*, 27(2), 183–200. doi:10.1016/j.tourman.2004.10.004

Tuncay, T. (2005). İnsani Hizmet Örgütlerinin Yönetiminde Bilişim Sistemleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 16(1), 125–146.

Ünal, A. ve Demirel, G. (2011). Sağlık Turizmi İşletmelerinden Yararlanan Müşterilerin Beklentilerinin Belirlenmesine Yönelik Bolu İlinde Bir Araştırma. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 134–145.

Reel Efektif Kurun Durağanlığı: BRIC ve Türkiye

Burak UĞUR*

Öz

Nominal efektif kur, bir ülkenin dış ticaretinde önemli paya sahip ülkelerin para birimlerinden oluşan sepete göre, o ülke parasının ağırlıklı ortalama değeridir. Reel efektif kur ise, nominal efektif kurun nispi fiyat etkilerinden arındırılmasıyla oluşturulan ortalamayı ifade etmektedir. Bu çalışmada, BRIC ve Türkiye ekonomileri açısından Ocak 1994-Aralık 2020 dönemi verileri çerçevesinde reel efektif kurun durağan olup olmadığı geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök testleri yardımıyla incelenmiştir. Bu analiz satın alma gücü paritesi (SGP) hipotezinin geçerliliğini ölçmekte kullanılmaktadır. Ulaşılan bulgulara göre, geleneksel birim kök testlerine göre Türkiye, Brezilya, Çin ve Rusya'da satın alma gücü hipotezi geçersizken, Hindistan ekonomisinde satın alma gücü hipotezi geçerlidir. Diğer yandan geleneksel birim kök testlerinden farklı olarak yapısal kırılmaya izin veren yapısal kırılmalı birim kök testlerinin bulguları Türkiye, Çin ve Rusya'da da satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, BRIC, Reel Efektif Kur.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Real Effective Exchange Rate Stationarity: BRIC and Turkey

Abstract

Nominal effective exchange rate is the weighted average value of the currency of that country according to the basket consisting of the currencies of the countries that have a significant share in the foreign trade of a country. Real effective exchange rate refers to the average obtained by clearing the nominal effective rate from relative price effects. In this study, BRIC and Turkish economy in the context of the January 1994 and December 2020 real time data that is the angle at which the effective rate of the stationary was analyzed by conventional and structural breaks unit root tests. This analysis is used to measure the validity of the purchasing power parity (SGP) hypothesis. According to the findings reached, according to the traditional unit root tests Turkey, Brazil, China and purchasing power in Russia is not a valid hypothesis, the hypothesis of purchasing power for the Indian economy is valid. On the other hand, unlike traditional unit root tests, the results of test structural fracture unit root tests, which allow structural breaks, also reveal the validity of the purchasing power parity hypothesis in Turkey, China and Russia.

Keywords: Turkey, BRIC, Real Effective Exchange Rate.

Article Type: Research Article

*Arş. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, burakugur89@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0001-9056-8035

1. GİRİŞ

Reel döviz kurunun uzun dönemde durağanlığı iktisat literatüründe oldukça tartışılan bir konudur. Bu analiz satın alma gücü paritesi (SGP) hipotezinin geçerliliğini ölçmekte kullanılmaktadır. SGP hipotezi ilk kez 1918 yılında Gustav Cassel tarafından öne sürülmüştür. Bu hipotez, döviz kurlarının belirlenmesinde temel yapı taşı olan teorik modeldir. Ayrıca SGP hipotezi, uluslar arası finans alanındaki birçok teoremin de temelini oluşturmuştur (Alper, 2015: 93).

Reel döviz kurunun uzun dönemde değişmeyeceği varsayımına dayanan SGP hipotezinin geçerli olması için, kısa vadede reel döviz kuru artsa ya da düşse bile uzun vadede ortalamasına geri dönmesi gerekmektedir. Bu durumun ekonometrik olarak anlamı reel döviz kurunun seviyede durağan olmasıdır. Reel döviz kuru uzun dönemde ortalamasına geri dönmez ise, döviz kuru ve ilgili ülkelerin fiyat düzeyleri arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur. Bir başka ifadeyle, SGP hipotezi geçersizdir. Bu sürecin ekonometrik olarak anlamı ise reel döviz kurunun seviyede birim kök içermesidir. Bu durum merkez bankalarının para politikalarının etkinliğinin zayıfladığını göstermektedir. Çünkü merkez bankaları SGP hipotezini geçerli kılmak için dikkatini döviz kurlarına vermek zorunda kalmaktadır (Ceylan ve Ulucan, 2014: 195).

SGP hipotezi, iktisat politikası yöneticileri için iki ana nedende ötürü oldukça önemlidir. Bunlardan ilki, gelişmekte olan ülkelerde zaman zaman yurt içi enflasyonun yurt dışı enflasyondan daha büyük olması ile ulusal paranın aşırı değerliliğinin ölçülmesidir. İkinci olarak, döviz kurunun oluşumu teoremlerinin temelini meydana getirmekte ve bu modellerde döviz kurunun oluşumunda önemli bir varsayım olarak kabul edilmektedir (Ceylan ve Ulucan, 2014: 195).

Bu çalışmanın amacı, BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ve Türkiye ekonomileri açısından reel efektif kurun durağan olup olmadığının test edilmesidir. Bu bağlamda bu durum, Ocak 1994-Aralık 2020 dönemi verileri çerçevesinde zaman serisi analizindeki geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök testleri yardımıyla analiz edilmektedir. Bu kapsamda, ilk olarak teorik çerçeve incelenecektir. Ardından konuyla ilgili literatüre yer verilerek, ekonometrik yöntem ve ekonometrik tahmin sonuçları üzerinde durulacaktır.

2. TEORİK ÇERÇEVE: SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİ HİPOTEZİ ve REEL EFEKTİF KUR

Satın alma gücü paritesi hipotezi (SGP) 1918 yılında Gustav Cassel tarafından öne sürülmüştür. Cassel, bu hipotezin I. Dünya savaşı ardından altın standardına dönülürken yeni kurların belirlenmesinde temel alınması amacıyla geliştirmiştir (Seyidoğlu, 2013: 445). Bu hipotez, döviz kurlarının belirlenmesinde temel yapı taşı olan teorik modeldir. Ayrıca SGP hipotezi, uluslar arası finans alanındaki birçok teoremin ("*Döviz Kurlarında Hedefi Aşma Teoremi ve Uluslar Arası Fisher Etkisi*" gibi) de temelini oluşturmuştur (Alper, 2015: 93).

Esnek kur sistemlerinde, uzun vadede teorik olarak SGP hipotezinin gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu teoreme göre, ülkelerin döviz kurları esnek kur sistemi içerisinde belirlendiğinde, iki ülke arasındaki döviz kuru ilgili ülkelerin fiyat düzeyleri tarafından belirlenmektedir. Bu durum, iki ülke arasındaki reel döviz kurlarının uzun dönemde dengede olduğunu, değişmeyeceğini ifade etmektedir (Özbek, 2020: 156).

SGP hipotezi, mutlak ve nispi satın alma gücü olarak ikiye ayrılmaktadır. Mutlak SGP hipotezine göre, belirli bir sepetin yurt içi fiyatı ile aynı sepetin ulusal para birimi cinsinden yurt dışı fiyatı aynıdır. Bu yaklaşıma göre döviz kuru (E_t), belirli bir sepetin yurt içi fiyatı ile (P_t^{YI} , yurt içi

tüketici fiyat endeksi) yurt dışı fiyatı (P_t^{YD} , yurt dışı tüketici fiyat endeksi) arasındaki orana eşittir (Ünsal, 2005: 544):

$$E_t = \frac{P_t^{YI}}{P_t^{YD}} \quad (1)$$

Nispi SGP hipotezi, kur ve fiyatların mutlak büyüklükleriyle değil nispi değişimleriyle ilgilenmektedir. Nispi SGP hipotezine göre, döviz kurlarındaki değişim iki ülke arasındaki enflasyon oranları farkına bağlıdır. Yurt içi enflasyon, yurt dışı enflasyondan ne kadar yüksekse, ilgili ülkede döviz kurunun da o ölçüde artması beklenmektedir. Nispi SGP hipotezi aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Ünsal, 2005: 547):

$$\frac{E_t - E_{t-1}}{E_{t-1}} = \pi_{YI} - \pi_{YD} \quad (2)$$

İkinci (2) denklemin sol yanı, döviz kurlarındaki yüzdelik değişimi, sağ yanı ise, yurt içi enflasyon (π_{YI}) ve yurt dışı enflasyon farkını (π_{YD}) göstermektedir.

Reel döviz kurunun uzun dönemde değişmeyeceği varsayımına dayanan SGP hipotezinin geçerli olması için, kısa vadede reel döviz kuru artsa ya da düşse bile uzun vadede ortalamasına geri dönmesi gerekmektedir. Bu durumun ekonometrik olarak anlamı reel döviz kurunun seviyede durağan olmasıdır. Reel döviz kuru uzun dönemde ortalamasına geri dönmez ise, döviz kuru ve ilgili ülkelerin fiyat düzeyleri arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur. Bir başka ifadeyle, SGP hipotezi geçersizdir. Bu sürecin ekonometrik olarak anlamı ise reel döviz kurunun seviyede birim kök içermesidir. Bu durum merkez bankalarının para politikalarının etkinliğinin zayıfladığını göstermektedir. Çünkü merkez bankaları SGP hipotezini geçerli kılmak için dikkatini döviz kurlarına vermek zorunda kalmaktadır (Ceylan ve Ulucan, 2014: 195).

SGP hipotezinin etkinliğini ortadan kaldıran çeşitli nedenler aşağıda sıralanmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 441-442):

- Satın alma gücü paritesinde sadece dış ticaret bilançosu (ihracat ve ithalat) dikkate alınmakta, sermaye akımları ihmal edilmektedir.
- Bu hipotez, ulaşım masrafları, tarifeler, kotalar gibi serbest ticareti engelleyen faktörleri dikkate almamaktadır.
- Her ülkenin tüketici fiyat endeksinin (TÜFE) kapsadığı mallar değişkenlik göstermektedir.
- Her ülkede fiyat endeksleri dış ticarete konu olmayan malları da kapsamaktadır. SAG hipotezi bu malların fiyatlarını eşitleyememektedir.

Son olarak, çalışmada reel efektif kura değinilecektir. Nominal efektif kur, bir ülkenin ihracat ve ithalatında önemli orana sahip ekonomilerin para birimlerinden oluşan sepete göre, o ülke parasının ağırlıklı ortalama değeridir. Ağırlıklar karşılıklı dış ticaret seviyesine göre oluşmaktadır. Reel efektif kur ise, nominal efektif kurun nispi fiyat etkilerinden arındırılmasıyla oluşturulan ortalamaya denilmektedir. Bu kur, ülkenin fiyatlar genel seviyesinin dış ticaret yapılan ülkelerin fiyatlar genel seviyesine oranının ağırlıklı ortalaması hesaplanarak belirlenmektedir. Reel efektif kurun yükselmesi ulusal paranın reel olarak değer kazanmasını, düşmesi ise ulusal paranın reel olarak değer kaybetmesini göstermektedir (TCMB, 19.04.2021; BIS, 19.04.2021).

3. LİTERATÜR İNCELENMESİ

BRIC ülkeleri ve Türkiye’de reel kurun durağanlığı (SGP hipotezinin geçerliliği) ile ilgili çalışmalar Tablo 1’de aktarılmıştır. Tablo 1’den anlaşıldığı üzere, SGP hipotezinin geçerliliği, zaman

serisi ve panel analizde genelde çeşitli birim kök ve durağanlık testleri kullanarak analiz edilmektedir. Ampirik çalışmalarda hem Türkiye hem de BRIC ülkeleri için farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bu durum, incelenen dönemin farklı olması, reel efektif kur ya da ABD doları bazlı reel döviz kurunun değişken olarak alınması, fiyat endeksi türlerinin (üretici ve tüketici gibi) farklı olması, farklı ekonometrik yöntem ve testler kullanılması, oluşturulan modellere (logaritmik, log-lineer, kübik, kübik gibi) bağlı olarak farklılık göstermektedir. Tablo 1 incelendiğinde, bu ülkelerde SGP hipotezinin geçerliliği hakkında ortak bir karar olmadığı görülmektedir. Tablo 1’den anlaşıldığı üzere reel efektif kuru değişken olarak alan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışmanın, ülke örnekleme, reel efektif kuru değişken olarak alması ve kullanmış olduğu yeni birim kök testleriyle literatüre katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

Tablo 1. BRIC Ülkeleri ve Türkiye’nin Reel Kurunun Durağanlığı (Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliği) ile İlgili Çalışmalar

Yazarlar ve Yıllar	Ülkeler ve Veri Seti	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Sarno (1998)	Türkiye, 1980-1997 (aylık)	Dolar, Mark, Frank ve Sterlin Bazlı Reel Döviz Kurları	DF Birim Kök Testi ve ESTAR modelleri	Türkiye’de SGP hipotezi geçerlidir.
Bozoklu ve Yılancı (2010)	Çin, Rusya, Endonezya Hindistan, Brezilya, Meksika ve Türkiye, 1995:01-2009: 12 (aylık)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	Lanne vd. ve Saikkonen- Lutkepohl Tarafından Geliştirilen Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi	Türkiye, Rusya, Hindistan ve Brezilya da SGP hipotezi geçerli değildir. Çin’de ise geçerlidir.
Yıldırım ve Yıldırım (2012)	Türkiye, 1990: 01-2009: 12 (aylık)	Reel Efektif Döviz Kuru	Geleneksel Birim Kök Testleri (ADF, PP ve KPSS), Tek Kırılmalı Birim Kök Testi (ZA ve LM) ve Çift Kırılmalı Birim Kök Testi (LP ve LM)	Geleneksel birim kök testlerinde SGP hipotezinin geçersiz olduğu bulunmuştur. Tek kırılmalı da tüketici fiyat endeksi kullanıldığında SGP hipotezi geçerli bulunmuştur. Çift kırılmalı LM testinde satın alma gücü paritesi geçerli, LP testinde geçersiz bulunmuştur.
Chang, Lee ve Hung (2012)	BRIC ülkeleri ve Güney Afrika, 1996: 01-2010: 07 (aylık)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	Koşullu Eşiksel ADL Modeli	SGP hipotezi Brezilya hariç tüm ülkelerde geçerlidir.
Su vd. (2012)	BRIC ülkeleri ve Güney Afrika, 1996: 01-2010: 07 (aylık)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	ADF Testi, PP, KPSS, CADF ve CKSS Testi	ADF, PP (Çin’de geçerli) ve KPSS testlerinde SGP hipotezi geçersiz, CADF ve CKSS testine göre ise SGP hipotezi tüm ülkelerde geçerlidir.

Alper (2015)	BRIC ülkeleri ve Güney Afrika, 2000: 01-2014: 09 (aylık)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	KSS Birim Kök Testi	Tüm ülkeler için SGP hipotezinin geçersiz olduğu bulunmuştur
Atasoy (2016)	Brezilya, Endonezya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye, 1996: 05-2013: 12 (aylık)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	ADF Birim Kök Testi	Brezilya, Hindistan ve Türkiye’de SGP hipotezinin geçerli olmadığı sonucu elde edilmiştir.
Güriş, Tıraşoğlu ve Tıraşoğlu (2016)	Türkiye, 1992: 01- 2005: 05 (aylık)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	Kapetanios vd., ve Kruse Doğrusal Olmayan Birim Kök Testleri	Türkiye’de SGP hipotezinin geçerli olduğu sonucu elde edilmiştir
Peng, Liu ve Chang (2017)	BRIC ülkeleri, 1995: 01-2015: 02 (aylık)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	Quantile Kolmogorov–Smirnov Birim Kök Testi	SGP hipotezi tüm ülkelerde geçerlidir.
Altınar ve Bozkurt (2018)	Türkiye, Rusya, Meksika, Çin, Brezilya, Hindistan ve Endonezya, 1994: 01-2017: 12 (aylık)	Reel Efektif Döviz Kuru	SURADF Panel Birim Kök ve Panel KPSS	SURADF testine göre sadece Rusya ve Türkiye SGP hipotezi geçerlidir. Panel KPSS testine göre ise, SGP hipotezi tüm ülkelerde geçerlidir.
Güriş ve Tıraşoğlu (2018)	BRIC ülkeleri ve Güney Afrika, 1993: 01-2015: 03 (aylık)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	KPSS Testi ve Fourier Birim Kök Analizi	SGP hipotezi sadece Brezilya’da geçerlidir.
Çil ve Tıraşoğlu (2018)	Türkiye, Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika, 1990: 03-2016: 06 (çeyreklik)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	ADF ve Sims Bayesian Birim Kök Testi	SGP hipotezi sadece Hindistan’da geçerlidir.
Köktürk ve Ural (2019)	Türkiye, 2003: 01- 2018: 12 (aylık)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	ADF Testi, KPSS Tipi Fourier Testi (FKPSS)	Türkiye’de geleneksel ADF testine göre SGP hipotezi geçersiz, Fourier testine göre ise SGP hipotezi geçerlidir.
Koçak ve Özbek (2020)	Türkiye, 1994: 01-2019: 01 (aylık)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	Geleneksel Birim Kök Testleri (ADF, PP ve KPSS) ve Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizi (ZA, NP ve EL testleri)	Geleneksel testlere göre, Türkiye’de ilgili dönemde SGP hipotezi geçerli değildir. Fakat yapısal kırılmalı birim kök test sonuçlarına göre, SGP hipotezi geçerlidir.

Çoşkun (2020)	Türkiye, Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika, 1994: 01-2018: 11 (aylık)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	ADF ve Ranjbar vd. Birim Kök Testleri	SGP hipotezi sadece Hindistan için geçerlidir.
Özbek (2020)	Türkiye, 1994: 01-2019: 01 (aylık)	ABD Doları Bazlı Reel döviz kuru	Geleneksel Birim Kök Analizi (KPSS) ve Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizi (Kurozomi, CİS&Sanso ve BEL testleri)	Her iki durumda da ilgili dönemde Türkiye’de SGP hipotezinin geçersiz olduğu bulunmuştur.

4. EKONOMETRİK YÖNTEM VE EKONOMETRİK TAHMİN SONUÇLARI

Bu çalışmada, BRIC ve Türkiye ekonomileri açısından reel efektif kurun durağan olup olmadığının test edilmektedir. Çalışmada Ocak 1994-Aralık 2020 yılları için reel efektif kur verisi Uluslararası Ödemeler Bankasının veri tabanından elde edilmiştir (Tablo 2). Çalışmada E-views 10.0 ve Gauss 21.0 programları kullanılmıştır. Öte yandan, ampirik araştırmalarda yararlanılan değişkenlerin logaritmik biçimleriyle çalışılması ileri sürülmektedir. Bu nedenle değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

Tablo 2. Ampirik Analizde Kullanılan Değişken

Simgesi	Açıklaması	Kaynağı /Dönemi
LREE _{it}	Logaritmik Reel Efektif Kur	Uluslararası Ödemeler Bankası, BIS Statistics/ 1994:01-2020:12

Bir seri, sabit aritmetik ortalama, sabit varyans ve sabit kovaryansa sahipse durağandır, bunlara sahip değilse birim kök sürece sahiptir (Gujarati, 1999: 740). Bu nedenle reel efektif kurun durağan ya birim kök içerip içermediğine bakılacaktır. Reel efektif döviz kuru seviyede durağan ise, yani uzun dönemde ortalamasına geri dönüyorsa SGP hipotezi geçerlidir. Reel efektif döviz kuru seviyede birim köke sahip ise, yani uzun dönemde ortalamasına geri dönmüyorsa SGP hipotezi geçersizdir. Bu nedenle reel efektif kur serisinin hem geleneksel ve hem de yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri ile test edilmesi, elde edilecek sonucun güvenilirliği açısından oldukça önemlidir.

4.1. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada, ilk olarak BRIC ve Türkiye’de SGP hipotezinin geçerliliği yapısal kırılmaları dikkate almayan geleneksel “Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF)” ve “Phillips ve Perron (PP)” birim kök testleri aracılığıyla sınanacaktır. Sonrasında ise yapısal kırılmaları dikkate alan “Zivot ve Andrews (ZA)” ve “Narayan ve Popp (NP)” yapısal kırılmalı birim kök testleri ile SGP hipotezi sınanacaktır.

Geleneksel birim kök analizinde, Dickey ve Fuller (1979)’un zaman serilerinin durağanlık derecelerine karar verebilmek amacıyla ortaya koydukları test yöntemi en sık kullanılan yöntemler arasındadır. Dinamik modellerde herhangi bir serinin cari dönemdeki değeri daha önceki dönem ve/veya dönemlerdeki değerlerinden etkilenmektedir. Uzun dönemde bir zaman serisinin taşıdığı özellikler, değişkenin önceki dönemde oluşmuş değerinin bu dönemi nasıl etkilediğine karar verilmesi ile belirlenebilir. Dolayısıyla değişkenin her dönemde aldığı değer, daha önceki değeriyle regresyonunun analiz edilmesi şarttır (Dickey ve Fuller, 1979: 427-431).

Dickey ve Fuller (DF), çeşitli varsayımlar yaparak;

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + e_t \quad (3)$$

modelini bulmuşlar ve birim kök analizi için bu modelden yararlanmışlardır. Model (3)'e göre birim kök testinin $H_0 : \gamma = 0$ ($Y_t \sim I(1)$) ve $H_1 : \gamma \neq 0$ biçiminde belirtilmektedir. $H_0 : \gamma = 0$ hipotezinin reddedilmesi Y_t serisinin birim kök içermediğini göstermektedir. Test sonucunda τ (tau) istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden küçük olduğunda değişkenin birim kök içerdiği, büyük olduğunda ise değişkenin birim kök içermediği ifade edilmektedir (S. E. Özcan, 2007: 144).

Dickey –Fuller testi için yapılan bütün testler ADF testi içinde geçerli olmaktadır. Bir başka deyişle, ADF testinde de $\beta=0$ hipotezinin uygun t tablo kritik değerlerine bakılarak değişkenin birim kök içerip içermediği ifade edilebilmektedir. Bu durumda $\beta=0$ red edilip, $\beta \neq 0$ hipotezi kabul edilirse değişkenin birim kök içerdiği ifade edilebilmektedir.

Philips ve Perron (1988)'nin oluşturduğu testte, Dickey ve Fuller tarafından oluşturulan varsayımlar yumuşatılmıştır. Phillips ve Perron testi, Dickey ve Fuller testinin tersine, bozucu terimler arasında zayıf bağımlılığı ve heterojenliği dikkate almaktadır. Phillips ve Perron testinde $Y_t = Y_{t-1} + e_t$ süreci biçiminde oluşan veriler için, m ve m^* ile m_i katsayılarına karşı H_0 hipotezi sınamasına başvurulmaktadır. Phillips ve Perron testinde ADF testinde olduğu gibi H_0 birim kök biçimindedir ve test istatistikleri, ADF testleri için kullanılan kritik tablo değerleri (Mackinnon kritik değeri) ile kıyaslanılarak, incelenen zaman serisinin birim kök içerip içermediğine bakılabilmektedir (S. E. Özcan, 2007: 145).

Ülkelerin ekonomik gelişimlerinde zaman içerisinde yaşadığı yapısal değişimleri dikkate almayarak analiz yapan geleneksel birim kök testlerinin bu eksiklikleri yapısal kırılmalı birim kök testleriyle halledilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yanlış çıkarımlarda bulunma hatası yapılmamaktadır (Perron, 1989). Bu sorunun çözümü için ani yapısal kırılmaya izin veren ve tek kırılmayı modele dâhil eden Zivot ve Andrews (ZA) (1992), iki ani kırılmaya da izin veren Narayan ve Popp (NP) (2010) testleri çokça kullanılmaktadır. Bu testlerin sıfır hipotezi ADF ve PP testlerindeki gibi oluşturulmaktadır (Çiftçi ve Nazlıoğlu, 2019: 20).

“ZA yapısal birim kök testinde, kırılma noktasını tespit etmek amacıyla, her olası kırılma tarihi için farklı bir gölge değişken kullanılarak $t=2, \dots, (T-1)$ için En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle ardışık olarak $(T-2)$ sayıda regresyon kurulur ve y_{t-1} değişkeninin katsayısı olan α 'nın en küçük t istatistiğine sahip olduğu modeldeki tarih uygun kırılma noktası olarak seçilir” (Yılancı, 2009: 328).

Kırılma tarihinin belirlenmesinden sonra α 'nın hesaplanan t istatistiğinin mutlak değeri olarak ZA kritik değerinden büyük olduğu takdirde yapısal kırılma olmadan birim kökün mevcudunu ifade eden H_0 hipotezi reddedilmektedir. Hesaplanan t istatistiğinin ZA kritik değerinden mutlak değerce küçük olması halinde ise trend fonksiyonunda oluşan bir yapısal kırılmayla birlikte değişkenin trend durağan olduğunu ifade eden H_1 hipotezi reddedilmektedir (Yılancı, 2009: 328).

Narayan-Popp (NP) birim kök testi, iki ani kırılmaya da izin veren ADF tipi bir birim kök testidir ve hem H_0 hem de H_1 hipotezleri altında yapısal kırılmayı dikkate almaktadır. NP kırılmalı birim kök testinin hipotezleri $H_0=p=1$; $H_1=p<1$ biçimindedir. H_0 hipotezin reddi, serisinin iki yapısal kırılma ile beraber birim kök içermediğini ifade etmektedir. NP birim kök testi, diğer yapısal kırılmalı birim kök testleriyle kıyaslanılmış ve daha iyi performansla sahip olduğu sonucuna varılmıştır (Esenyel, 2017: 48).

4.2. Ekonometrik Tahmin Sonuçları

Zaman serisi analizinde ilk önce geleneksel birim kök testlerinin sonuçlarına yer verilecektir. Sonrasında ise yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testlerinin sonuçlarına yer verilecektir.

4.2.1. Geleneksel Birim Kök Testleri

Geleneksel birim kök testi sonuçları Tablo 1’de gösterilmektedir. Bu aşamada en çok kullanılan geleneksel birim kök testleri olan Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (PP) birim kök testleri kullanılacaktır. BRIC ve Türkiye ekonomilerinde LREE serisi için ADF ve PP birim kök testinin bulguları Tablo 3’de sunulmaktadır.

Tablo 3. Geleneksel Birim Kök Test Bulguları

Değişken (LREE)		ADF	PP
Ülkeler	Model	Seviye	Seviye
Türkiye	S	-1.98 (2)	-1.53
	S&T	-1.62 (2)	-1.18
Brezilya	S	-1.82 (2)	-1.86
	S&T	-1.81 (2)	-1.85
Çin	S	-2.07 (1)	-2.10
	S&T	-2.68 (1)	-2.52
Hindistan	S	-2.60*(0)	-2.71*
	S&T	-3.97**(1)	-3.73**
Rusya	S	-2.69*(2)	-2.24
	S&T	-2.47 (2)	-1.85

S: Sabitli model. S&T: Sabit ve trendli model. ADF testinde, optimum gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiş ve maksimum gecikme sayısı 12 olarak varsayılmıştır. Parantez içindeki sayılar otokorelasyondan arındırılmış olan gecikme sayılarıdır. ADF ve PP testlerinde kritik değerler sabitli model için -3.466 (%1), -2.877 (%5) ve -2.575 (%10); sabit ve trendli model için -4.008 (%1), -3.434 (%5) ve -3.141 (%10)’dur. * ve ** sembolleri Ho hipotezinin sırasıyla %10 ve %5 anlam düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

ADF ve PP testinin temel hipotezi birim kökün mevcudu üzerinedir. ADF ve PP birim kök testi bulgularına göre;

- Türkiye ekonomisinde hem sabitli hem de sabit ve trendli modelde tüm testlerde %5 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezi reddedilememektedir. Böylece Türkiye’de reel efektif kur seviyede birim kök sürece sahiptir. Diğer bir deyişle Türkiye ekonomisinde SGP hipotezi geçersizdir.
- Brezilya ekonomisinde tüm test ve modellerde %5 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezi reddedilememektedir. Böylece reel efektif kur seviyede birim köke sahiptir. Bu nedenle Brezilya ekonomisinde SGP hipotezi geçersizdir.
- Çin ekonomisinde de hem sabitli hem de sabit ve trendli modelde tüm testlerde %5 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu nedenle reel efektif kur seviyede birim kök sürece sahiptir ve ülkede SGP hipotezi geçersizdir.

- Hindistan ekonomisinde tüm test ve modellerde %10 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezi reddedilmektedir. Böylece Hindistan’da reel efektif kur seviyede durağan sürece sahiptir. Bu nedenle Hindistan ekonomisinde SGP hipotezi geçerlidir.
- Rusya ekonomisinde sabitli modelde ADF testi harici tüm test ve modellerde %5 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezi reddedilememektedir. Böylece Rusya’da reel efektif kur seviyede birim kök sürece sahiptir. Bu nedenle Rusya ekonomisinde SGP hipotezi geçersizdir.

4.2.2. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri

Yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları Tablo 1’de gösterilmektedir. Bu aşamada Zivot ve Andrews (ZA) ve Narayan ve Popp (NP) yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılacaktır. BRIC ve Türkiye ekonomilerinde LREE serisi için ZA ve NP birim kök testinin bulguları Tablo 4’de sunulmaktadır.

Tablo 4. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Test Bulguları

Değişken (LREE)		ZA (Ani Tek Kırılmalı, 1992)		NP (Ani İki Kırılmalı, 2010)		
		Seviye		Seviye		
Ülkeler	Model	ADF İstatistiği	Kırılma Noktası	ADF İstatistiği	1. Kırılma Noktası	2. Kırılma Noktası
Türkiye	Sabitte Kırılma	-3.84 (2)	1995:12	-5.78*** (2)	1995:03	1995:07
	Sabitte ve Trendde Kırılma	-6.82*** (2)	1995:07	-6.61*** (10)	1995:03	1995:07
Brezilya	Sabitte Kırılma	-4.30 (9)	1996:03	-3.69 (11)	1995:04	1995:06
	Sabitte ve Trendde Kırılma	-4.96* (12)	1996:07	-3.66 (12)	1995:08	1995:11
Çin	Sabitte Kırılma	-5.10** (5)	1995:11	-5.38*** (5)	1995:08	1995:11
	Sabitte ve Trendde Kırılma	-5.09** (5)	1995:11	-6.5*** (5)	1995:08	1995:11
Hindistan	Sabitte Kırılma	-4.99** (0)	1995:07	-5.07** (0)	1995:03	1995:07
	Sabitte ve Trendde Kırılma	-4.67 (0)	1995:07	-6.13*** (1)	1995:06	1995:11
Rusya	Sabitte Kırılma	-6.20*** (12)	1996:09	-7.83*** (12)	1995:04	1995:08
	Sabitte ve Trendde Kırılma	-7.26*** (12)	1995:08	-5.62** (12)	1995:06	1995:09

Parantez içindeki sayılar optimum gecikme sayılarıdır (optimum gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriterine göre hesaplanıp, maksimum gecikme sayısı 12 olarak varsayılmıştır. Sabitli model için, sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık seviyesinde ZA kritik değerleri: -5.3400 - 4.8000 - 4.5800; NP kritik değerleri: -4.7310 - 4.1360 - 3.8250; sabitli ve trendli model için, sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık seviyesinde ZA kritik değerleri: -5.5700 - 5.0800 - 4.8200; NP kritik değerleri: -5.3180 - 4.7410 - 4.4300 biçimindedir. ***, **, * sırasıyla, %1, %5, %10 da boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

ZA ve NP birim kök testlerinin sıfır hipotezi birim kökün mevcudu üzerinedir. ZA ve NP birim kök testi sonuçlarına göre;

- Türkiye ekonomisinde sabitli modelde ZA testi harici tüm test ve modellerde %1 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinde reel efektif kur seviyede durağan sürece sahiptir. Diğer bir deyişle Türkiye ekonomisinde SGP hipotezi geçerlidir.
- Brezilya ekonomisinde sabit ve trendli modelde ZA testi harici tüm test ve modellerde %5 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezi reddedilememektedir. Böylece Brezilya ekonomisinde reel efektif kur seviyede birim köke sahiptir ve ülkede SGP hipotezi geçersizdir.
- Çin ekonomisinde tüm test ve modellerde %5 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezi reddedilmektedir. Böylece Çin’de reel efektif kur seviyede durağan sürece sahiptir. Diğer bir deyişle Çin ekonomisinde SGP hipotezi geçerlidir.
- Hindistan ekonomisinde sabit ve trendli modelde ZA testi harici tüm test ve modellerde %5 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezi reddedilmektedir. Böylece Hindistan’da reel efektif kur seviyede durağan sürece sahiptir. Bu nedenle Hindistan ekonomisinde SGP hipotezi geçerlidir.
- Rusya ekonomisinde hem sabitli hem de sabit ve trendli modelde tüm testlerde %5 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezi reddedilmektedir. Böylece Rusya’da reel efektif kur seviyede durağan sürece sahiptir. Diğer bir deyişle Rusya ekonomisinde SGP hipotezi geçerlidir.

5. SONUÇ

Reel döviz kurunun uzun dönemde değişmeyeceği varsayımına dayanan SGP hipotezinin geçerli olması için, kısa vadede reel döviz kuru artsa ya da düşse bile uzun vadede ortalamasına geri dönmesi gerekmektedir. Bu sürecin ekonometrik olarak anlamı reel döviz kurunun seviyede durağan olmasıdır. Reel döviz kuru uzun dönemde ortalamasına geri dönmez ise, döviz kuru ve ilgili ülkelerin fiyat düzeyleri arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur. Bir başka ifadeyle, SGP hipotezi geçersizdir. Bu sürecin ekonometrik olarak anlamı ise reel döviz kurunun seviyede birim kök içermesidir. Bu durum merkez bankalarının para politikalarının etkinliğinin zayıfladığını göstermektedir. Çünkü merkez bankaları SAG hipotezini geçerli kılmak için dikkatini döviz kurlarına vermek zorunda kalmaktadır (Ceylan ve Ulucan, 2014: 195).

Bu çalışmada, BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ve Türkiye ekonomileri açısından Ocak 1994-Aralık 2020 dönemi verileri çerçevesinde reel efektif kurun durağan olup olmadığı, zaman serisi analizindeki geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök testleri yardımıyla incelenmiştir. Ulaşılan bulgulara göre, geleneksel birim kök testlerine (ADF ve PP) göre Türkiye, Brezilya, Çin ve Rusya’da satın alma gücü hipotezi geçersizken, Hindistan ekonomisinde satın alma gücü hipotezi geçerlidir. Diğer yandan geleneksel birim kök testlerinden farklı olarak yapısal kırılmaya izin veren test yapısal kırılmalı birim kök testlerinin (ZA ve NP) bulguları Türkiye, Çin ve Rusya’da da satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, gelişerek değişen ekonometrik analizlerin ülke ekonomilerini incelerken, kırılma yaşanan yılları göz önüne almanın önemini göstermektedir. Hindistan ve Brezilya’da ise hem geleneksel birim kök testlerinde hem de yapısal kırılmalı birim kök testlerinde de sırasıyla satın alma gücü paritesi geçerli ve geçersiz bulunmuştur. Türkiye ekonomisi için bulgular, Köktürk ve Ural (2019) ve Koçak ve Özbek (2020)’nin çalışmalarıyla uyumludur. BRIC ekonomileri için ulaşılan bulgular ise, Chang, Lee ve Hung (2012)’un sonuçlarıyla uyumludur. Diğer yandan Türkiye ekonomisi için bulgular Bozoklu ve Yılcı (2010) ve Özbek (2020)’in; BRIC ekonomileri için ulaşılan bulgular ise Alper (2015) ve Güriş ve Tıraşoğlu (2018)’nin çalışmalarının sonuçlarıyla çelişmektedir. Bu durum, kullanılan reel kur değişkenine (reel efektif kur ya da ABD doları bazlı reel döviz kuru), reel kur hesaplamasında baz

alınan fiyat endeksi türlerine (üretici ve tüketici gibi), incelenen dönemin farklı olmasına, farklı ekonometrik yöntem ve testler kullanılmasına ve oluşturulan modellere (logaritmik, log-lineer, kübik, kübik gibi) bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bununla birlikte bu çalışma, ülke örnekleme, reel efektif kuru değişken olarak alması ve hem geleneksel hem de yeni birim kök testlerini kullanmasıyla literatürden önemli oranda ayrılmaktadır.

Ele edilen bulgular, geleneksel birim kök testleri sonucunda BRIC ve Türkiye ekonomilerinde -Hindistan hariç- satın alma gücü paritesi hipotezinin geçersiz olduğu sonucunda uygulanacak istikrar politikalarının iktisadi faaliyetler üzerinde etkisiz olacağını öngörmektedir. Fakat geleneksel birim kök testlerinin dikkate almadığı yapısal kırılmaların mevcut olduğu Türkiye, Çin ve Rusya ekonomilerinde, yapısal kırılmalı birim kök testleri sonucu satın alma gücü paritesi hipotezi geçerlidir. Bu nedenle uygulanacak ve önerilecek iktisat politikalarının etkinliği önceki duruma göre değişecektir. Hipotezin geçerliliği, tüm ülkelerde aynı para birimi cinsinden dış ticarete konu olan mal ve hizmetlerin fiyatlarının aynı olması manasına gelmekte, Brezilya hariç bu ülkelerde reel efektif kura gelen şokların geçici olduğu görülmektedir. Böylece bu ülkelerde merkez bankaları karar alırken satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliği üzerinden politikalar ortaya koyabileceklerdir. Bu noktada reel efektif kurun durağan bir sürece sahip olması, özellikle enflasyon hedeflemesi uygulayan para otoriteleri için, bağımsız bir politika uygulamaya olanak vermektedir.

Etik Beyan

“Reel Efektif Kurun Durağanlığı: BRIC ve Türkiye” başlıklı çalışmamın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Alper, A. E. (2015). Satın Alma Gücü Paritesinin BRICS Ülkeleri İçin Doğrusal Olmayan Birim Kök Testi İle Sınanması. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 12, 92-101.
- Altınar, A. ve Bozkurt, E. (2018). The Validity of Purchasing Power Parity Hypothesis in E-7 Countries: Panel Data Analysis. *Business and Economics Research Journal*, 9(4), 735-747.
- Atasoy, A. (2016). Satınalma Gücü Paritesi, Kırılgan Beşli Ülkeleri’nde Geçerli Midir?. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 237-246.
- Bis (Uluslararası Ödemeler Bankası). “The New BIS Effective Exchange Trade Indices”, https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt0603e.pdf (19.04.2021).
- Bozoklu, Ş. ve Yılcı, V. (2010). Reel Döviz Kurularının Durağanlığı: E7 Ülkeleri İçin Ampirik Bir İnceleme. *Maliye Dergisi*, 158, 587-606.

- Uğur, B. (2021). Reel Efektif Kurun Durağanlığı: BRIC ve Türkiye. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 225-237.
- Ceylan, R. ve Ulucan, H. (2014). Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezi (SAGP)'nin OECD Ülkeleri İçin Test Edilmesi. *Sosyoekonomi*, 22(22), 193-210.
- Chang, T. Lee, C.H. ve Hung K. (2012). Can the PPP Stand on The BRICS? The ADL Test for Threshold Cointegration. *Applied Economics Letters*, 19(12), 1123-1127.
- Ciftçi, D.D. ve Nazlıoğlu, Ş. (2019). Does Income Convergence in Turkey? An Empirical Assessment. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 19(1),15-32.
- Coşkun, N. (2020). Mutlak Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezi: Kırılgan Beşli Örneği. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 5(1), 41-55.
- Çil, N. ve Tıraşoğlu, B. Y. (2018). Validity of Purchasing Power Parity in Fragile Five Countries: The Bayesyen Unit Root Analysis. *Social Sciences Research Journal*, 7(2), 82-90.
- Dickey, A. D. ve Fuller, A. W. 1979. Distribution of The Estimators For Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal Of American Statistical Association*, 74(22), 427-431.
- Esenyel, N. N. (2017). Türkiye’de Enerji Yakınsama Hipotezinin Sınanması: Yapısal Kırılgan Birim Kök Analizi. *Social Sciences Research Journal*, 6(3), 42-52.
- Gujarati, D. (1999). *Temel Ekonometri*. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen (Çev.), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güriş, B., Tıraşoğlu, B. Y. ve Tıraşoğlu, M. (2016). Türkiye’de Satın alma Gücü Paritesi Geçerli mi?: Doğrusal Olmayan Birim Kök Testleri. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(4), 30-42.
- Güriş, B ve Tıraşoğlu, M. (2018). The Validity of Purchasing Power Parity in the BRICS Countries. *Prague Economic Papers*, 27(4), 417-426.
- Koçak, İ. ve Özbek, S. (2020). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliği: Durağanlık ve Birim Kök Testlerinden Yeni Kanıtlar. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 22-31.
- Köktürk, O. ve Ural, M. (2019). Fourier Birim Kök Testi ile Satın Alma Gücü Paritesinin Türkiye için Geçerliliğinin Analizi. *BMIJ*, 7(2), 877-890.
- Narayan, P.K. ve Popp, S. (2010). A New Unit Root Test with Two Structural Breaks in Level and Slope at Unknown Time. *J. Appl. Stat.* 37(9), 1425–1438.
- Özbek, S. (2020). Türkiye’de Reel Döviz Kuru Durağan mı? Geleneksel Ve Yapısal Kırılgan Durağanlık Testlerinden Kanıtlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 155-164.
- Özcan, S. E. (2007). *Kamu Açık ve Borçlarının Sürdürülebilirliği: 1970-2005 Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Peng, H. Liu, Z. ve Chang, T. (2017). Revisiting Purchasing Power Parity in BRICS Countries Using More Powerful Quantile Unit-Root Tests with Stationary Covariates. *Communications in Statistics - Theory and Methods*, 46(20), 10051-10057.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica*, 57(2), 1361-1401.
- Phillips, P. C.B. ve Perron, P. (1988). Testing For a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.

- Uğur, B. (2021). Reel Efektif Kurun Durağanlığı: BRIC ve Türkiye. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 225-237.
- Sarno, L. (2000). Real Exchange Rate Behavior in High Inflation Countries: Empirical Evidence from Turkey, 1980-1997. *Applied Economics Letters*, 7(5), 285-291.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat*. (18. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Su, C. W. Chang, H. L. Chang T. ve Lee, C. H. (2012). Purchasing Power Parity for BRICS: Linear and Nonlinear Unit Root Tests with Stationary Covariates. *Applied Economics Letters*, 19(16), 1587-1591.
- Tcmb (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). “Reel Efektif Döviz Kuru Endekslerine İlişkin Yöntemsel Açıklama”, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/02713545-8428-49ab-a9d9-0f770895d513/REERMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-02713545-8428-49ab-a9d9-0f770895d513-nrijWpb> (19.04.2021).
- Ünsal, E. (2005). *Uluslararası İktisat*. (1. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yılcı, V. (2009). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye için İşsizlik Histerisinin Sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.
- Yıldırım, S. ve Yıldırım, Z. (2015). Reel Efektif Döviz Kuru Üzerinde Kırılmalı Birim Kök Testleri ile Türkiye için Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezinin Geçerliliğinin Sınanması. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 221-238.
- Zivot, E. ve Andrews, D.W.K. (1992), Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock and the Unit Root Hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251–270.

Türkiye’de Finansal Derinleşme ve Cari Açık İlişkisinin VAR Modeli ile Analizi

Cemil ERARSLAN*

Ferhat PEHLİVANOĞLU**

Zeynep NARMAN***

Öz

Son yıllarda literatürde genel ekonominin başarısı olarak görülen finansal sistemin cari açık üzerindeki etkisinin yanı sıra cari açığın finansal sistem üzerindeki etkisi de tartışmaya değer konular arasında yer almaktadır. Finansal derinleşme, doğrudan yabancı sermaye girişine yol açarak cari açık üzerinde etkili olacaktır. Bu çalışmanın amacı, cari açık ile finansal derinleşme arasındaki ilişkinin Türkiye ekonomisi için ekonometrik testler yardımı ile araştırılmasıdır. Çalışmada 1990-2019 yılları arasındaki verileri kullanılarak, cari açık ve finansal derinleşme arasındaki ilişki, VAR modeli ile analiz edilmiştir. İlk olarak değişkenlerin durağanlığı sınanmış, akabinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen Eşbütünlük testi ile belirlenmiştir. VECM’e dayalı Granger nedensellik analiz sonuçları, finansal derinleşme ölçütlerinden M2/GSYİH ile cari açık arasında çift yönlü, YIKH ile cari açık arasında ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Son olarak yapılan Varyans ayrıştırması ve Etki-Tepki analizi ile finansal derinleşmenin cari açık üzerinde önemli bir etken olduğu ve bu etkinin zaman içinde giderek arttığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Finansal Derinlik, Cari Açık, VAR Modeli

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Analysis of The Relationship Between Financial Deepening and Current Account Deficit in Turkey with the VAR Model

Abstract

In addition to the effect of the financial system, which is seen as the success of the general economy in the literature in recent years, on the current account deficit, the effect of the current account deficit on the financial system is among the issues worth discussing. Financial deepening will cause direct foreign capital inflows and will have an impact on the current account deficit. The aim of this study is to investigate the relationship between current account deficit and financial deepening with the help of econometric tests for the Turkish economy. In the study, using the data between 1990-2019, the relationship between the current account deficit and financial deepening was analyzed with the VAR model. Firstly, the stationarity of the variables was tested, and then the existence of a long-term relationship between the variables was determined by the Johansen Cointegration test. Granger causality analysis results based on VECM show that there is a bidirectional causality relationship between financial deepening criteria M2/GDP and current account deficit, and a unidirectional causality relationship between YIKH and current account deficit. Finally, with the Variance decomposition and Impact-Response analysis, it has been seen that financial deepening is an important factor on the current account deficit and this effect gradually increases over time.

Keywords: Financial Deep, Current Account Deficit, Vector Autoregression Model

Article Type: Research Article

* Doç.Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, cemilerarslan@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0002-3923-7633

** Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, fpehlivanoglu@kocaeli.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-6930-0181

*** Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, zynpnarman92@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-0230-9058

1. GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte ekonomide yaşanan hızlı değişim, finansal açıdan dışa açılmayı içermektedir. Para ve sermaye piyasalarının serbestleşmesi ve finansal araçlar üzerindeki engellerin kaldırılmasıyla birlikte sağlanan liberalizasyon, likidite riskinin azaltılması ve kaynakların etkin kullanımı açısından ekonomide önem arz etmektedir. Finansal derinlik (piyasaların büyüklüğü ve likiditesi), erişim (bireylerin finansal hizmetlere erişme yeteneği), verimlilik (kurumların finansal hizmetleri düşük maliyetle ve sürdürülebilir gelirlerle sağlama yeteneği) ve finansal hizmetler seviyesinin bir kombinasyonu olarak tanımlanmaktadır (Sahay, 2015). Dolayısıyla finansal derinlik, finansal piyasaların büyüklüğü ile ilgilidir.

2008-2009 döneminde başlayan küresel finansal kriz ile mücadele edebilmek için gelişmiş ülke merkez bankalarının (FED ve ECB) uygulamış oldukları faiz oranlarını düşürücü nitelikteki genişletici para politikaları, yüksek faiz/düşük kur politikası izleyen tüm gelişmekte olan ülkelere olduğu gibi Türkiye’ye de yoğun biçimde yabancı sermaye girişine yol açmıştır. Böylece Türkiye ekonomisinde çok uzun yıllardır var olan ve yapısal bir nitelik teşkil eden tasarruf/yatırım/tüketim dengesizliği daha da artmıştır. Ülkeye giren yoğun yabancı sermaye nedeniyle Türk lirası aşırı değerli hale gelmiş, ihracatçı sektörler rekabet avantajını kaybetmiş, net ihracat düşmeye başlamış, cari açıklar genişlemiştir. Nitekim 2011 yılında Türkiye ekonomisi, Cumhuriyet tarihinin en yüksek cari açığını vermiştir. 2011 yılında Türkiye’nin cari açığı 77,2 Milyar \$ olmuştur.

Söz konusu dönemde Türk finans piyasalarına giren yoğun yabancı fonlar, banka kredi hacimlerinin genişlemesine, şirketlerin bilançolarının ve hisse senedi piyasasındaki değerlerinin olumlu yönde etkilenmesine ve ekonomideki risk iştahının giderek artmasına da yol açmıştır. Küresel risk iştahındaki artışlar, ülkeye sermaye girişlerini daha da hızlandırarak, faiz oranlarının düşmesine, varlık fiyatlarının yükselmesine yol açmış ve Türk lirasındaki aşırı değerlenme süreci hızlanarak devam etmiştir.

Bu gelişmeler Türkiye’de 2008-2013 döneminde tüketim ve yatırım talebini canlandırmış, şirketler ve hane halkları tarafından kullanılan kredi miktarları artmış ve ekonominin iç talebe bağlı olarak büyümesine de katkıda bulunmuştur. Ancak zaman içerisinde banka mevduatları ve kredilerin seyrinde büyük dengesizlikler gözlenmiştir. Türkiye’de 2000’li yılların başında mevduatların özel sektör kredilerine dönüşüm oranı çok düşük düzeylerde kalırken, 2007-2008 küresel kriz öncesi %90'lara ulaşmış ve 2008 yılı sonrasında ise verilen krediler toplanan mevduatları çok ciddi düzeyde aşmıştır.

Toplam harcamaların tasarruf düzeylerinden daha fazla olduğu gelişmekte olan ekonomilerin en önemli iktisadi problemlerinden birisi de yüksek cari açık problemidir. Ulusal tasarrufların son derece düşük olduğu ve yabancı sermaye girişine yoğun biçimde ihtiyaç duyulan gelişmekte olan ülkelerde, mevcut kaynakların çok üzerinde yatırım yapılmaya çalışılması ve bunun gerek siyasi gerekse de makro ekonomik politikalar ile bir kurumsal kültür olarak yerleşiklik kazanması, cari açık düzeylerinin oldukça yüksek kalmasının en temel nedenleri arasında yer almaktadır. Bu durum aynı zamanda söz konusu ülkelerde aşırı kredi genişlemelerinin, bankaların mevduat olanakları ve cari tasarruf imkânları dışında, dış borçlanma ile finanse edildiğini de göstermektedir. Dolayısıyla cari açık sorununa, yatırım/tasarruf dengesizliği başta olmak üzere bankaların kredi olanakları ve sermaye birikimi açılarından bakılınca, gelişmekte olan ülkelerde finansal derinliğin artırılmasının ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Edwards (1995), M2/GSYİH oranının finansal derinlik göstergesinin tasarruflarla pozitif bir ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Ekonomilerin finansal derinlik düzeyleri, toplam yatırım ve tasarruf düzeylerini dolayısıyla da cari işlemler dengesini yakından etkilemektedir.

Tasarruf-yatırım dengesinin, cari işlemler dengesine etkisi konusunda ise literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin Feldstein ve Horioka (1980), geliştirmiş oldukları yatay kesit regresyon tahmini ile artan yurtiçi tasarruf/yatırım eğiliminin, daha düşük cari işlemler açığına neden olma olasılığının gelişmiş ülkelerde daha güçlü olduğunu belirlemişlerdir.

Modern iktisat yazınında finansal derinleşmenin, ekonomik gelişmişlik düzeyleri üzerinde dinamik bir etken olduğu fikrinin genel kabul görmesi ile birlikte, finansal derinleşme ve büyüme arasındaki ilişkiler daha dikkat çekici hale gelmeye başlamıştır. Bu nedenle çalışmada, finansal derinleşme ile ekonomik büyümenin temel göstergelerinden birisi olan cari denge arasındaki ilişkiler ekonometrik modeller yardımı ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. FİNANSAL DERİNLEŞME VE FİNANSAL GELİŞME KAVRAMLARI

Literatürde incelenen birçok çalışmada finansal derinleşme ve finansal gelişme kavramları aynı anlamda kullanılmıştır. Oysa iki kavramı birbirinden ayıran özellikler söz konusudur. Finansal gelişme, finansal kurumların büyümesi ve yapılan hizmetlerin yayılmasını ifade ederken, finansal derinleşme ise yenilik sürecinde tasarrufların yatırıma dönüşmesini sağlayan kanalların bürokratik işlemlere maruz kalmadan gerek ulusal gerekse de uluslararası çapta harekete geçmesi olarak tanımlanmaktadır (Ruiz-Tagle ve Eduardo, 2000: 31).

Finansal derinleşme, finansal baskınlığın olmadığı bir ekonomide, yabancı piyasalara ait finans kurumlarının yanı sıra finansal araçların sayısının ve çeşitliliğinin artması ve bu araçların kullanım alanlarının yaygınlaşması olarak tanımlanmaktadır (Kiyotaki ve Moore, 2005: 703). Finansal derinleşmenin yetersiz kaldığı ekonomilerde oluşturulan yeni fonlar, sistem içerisinde kalmakta ve finansal kazanç dönüştürmektedir. Ancak yatırım kanallarının işlememesi, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz sonuçlara neden olmaktadır.

Shaw (1973), finansal derinleşme ile yabancı sermaye arasındaki ilişkiyi oto-finansman yöntemiyle incelemiştir. McKinnon (1973), yatırımlar ile faiz oranları arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşmıştır. Shaw ve McKinnon modelleri, tasarruf fonksiyonunun, reel çıktı oranı ve reel mevduat faiz oranı ile pozitif ilişkili olduğunu iddia etmektedirler. Buna göre faiz oranlarının serbest bırakılması tasarrufları artırırken, artan tasarruflar finansal derinleşmeyi yaygınlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra yatırım fonksiyonu, faiz oranları ile negatif, büyüme ile pozitif ilişkilidir. Söz konusu modellerde finansal serbestleşme politikalarının, maksimum düzeyde kar elde edebileceği ve risk oranının düşük olduğu projeleri finanse ederek verimliliği artıracığı varsayılmaktadır. Sabit bir nominal faiz oranı, reel faiz oranını denge seviyesinin altında tutabilecektir. Bununla birlikte kredi sağlanabilen fon aktarımının söz konusu olduğu durumlarda ise fiyat dışı etkisizlik geçerli olacaktır (McKinnon, 1973: 71-77; Shaw, 1973: 10-11).

Finansal derinleşmenin tespit edilebilmesi, ekonomik politikalar ışığında kullanılan değişkenlere bağlıdır. Kullanılan değişkenler parasal durumu, finansal sektörün risk yönetimini, kredi akışını ve likidite durumunu açıklayabilecek düzeyde olmalıdır. Finansal derinleşme ölçütü olarak kullanılan parasal büyüklükler, dar tanımlı (M1) ve geniş tanımlı para arzı (M2, M2Y, M3) değişkenlerinden üretilen M1/GSYİH, M2/GSYİH, M2Y/GSYİH, M3/GSYİH’dir (Oruç ve Turgut, 2014: 112). M1/GSYİH nakit olarak tutulan varlıkları, M2/GSYİH özel tasarrufların finansal kesime ne kadar entegre olduğunu göstermektedir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde finansal derinleşme ölçütü olarak en fazla M2/GSYİH kriterinin kullanıldığı görülmektedir (Mollaahmetoğlu, 2016: 39).

Khan ve Senhadji (2000), parasal göstergelerden finansal derinleşme ölçütü olarak kullanılanların yetersiz olduğunu ve parasal göstergeleri de içine alan özel sektöre açılan kredilerin

finansal derinleşme için daha sağlıklı ve kapsamlı olduğunu vurgulamaktadır (De Gregorio ve Guidotti, 1995).

Finansal derinleşme ölçütü olarak kullanılan kredilere ilişkin göstergelerden birisi de yurtiçi toplam kredi hacmi/GSYİH’dir. Yatırımlara aktarılan fonların, iktisadi gelişmişliği pozitif yönde etkilemesinden dolayı finansal derinleşmeye ilişkin kredi ölçümlerini de doğru orantılı olarak etkilemesi beklenmektedir.

3. FİNANSAL DERİNLEŞME VE CARİ AÇIK İLİŞKİSİ

Küresel ekonomide cari açık veren ülke sayısının son yıllarda giderek artması ve açığın finansmanı için uygulanacak politika seçimi, özellikle gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarından birisi haline gelmiştir (Ozdamar, 2015: 634). Bu nedenle cari açığın giderilmesinde önemli olan unsur, finansal sistemin gelişmişlik ve derinlik düzeyinin artırılmasıdır. Literatürde finansal derinleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin olarak yapılan analizlerde pek çok farklı görüş ön plana çıkmaktadır. Talep yönlü hipotezler, reel milli gelirdeki artışların yatırımcıların finansal varlık talebini yükselttiğini ve bu sayede finansal sistemin derinleştiğini ifade ederken, arz yönlü hipotezler ise finansal derinleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini vurgulamaktadır (Patrick, 1966). Üçüncü bir yaklaşım ise finansal derinleşme ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Ünalmiş, 2002). Tüm bu yaklaşımların aksine literatürde, söz konusu değişkenler arasında önemli bir ilişkinin olmadığını savunan çalışmalarda mevcuttur (Hassan ve Islam, 2005; Yılmaz ve Kaya, 2006). Ancak tüm bu çalışmaların dışında, literatürde cari açığın finansal sistem üzerindeki etkisini gösteren çalışmaların sayısı yeterli düzeyde değildir.

Cari açık, bir ülkenin ödemeler bilançosunun en önemli kalemlerinden birisi olan cari işlemler dengesinin giderlerinin gelirlerinden büyük olması olarak tanımlanabileceği gibi toplam yatırımlar ve toplam tasarruflar arasındaki fark olarak da ifade edilebilir (Collins, Simone ve Hargreaves, 2014: 15). Bununla birlikte cari açık, bir ülkenin mal ve hizmet kanalı ile yurt dışına yaptığı ödemelerin, elde ettiği gelirden büyük olması olarak da açıklanmaktadır (Hervey ve Merkel, 2001: 2). Finansal derinleşme ise yenilik sürecinde tasarrufların yatırıma dönüşmesini sağlayan kanalların bürokratik işlemlere maruz kalmadan gerek ulusal gerekse de uluslararası çapta harekete geçmesi olarak tanımlanmaktadır (Oskay, 2000: 3).

Finansal derinleşme terimini, Fligstein ve Shin (2007) ranta dayalı olarak büyüyen finansal sektörlerin sonradan gelişen ekonomik gücü olarak tanımlanırken, Sassen (2001) finansal ticarete gerçekleşen bir işlem hacmi patlaması olarak nitelendirmekte, Krippner (2005) ise karın finansal kurumlar tarafından elde edilen bir birikimi olarak açıklamaktadır.

Özellikle iç kaynak kullanımları için gerekli yatırımları karşılamada yetersiz olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, cari açığın finansmanı için dış kaynaklara başvurmak zorunda kalmaktadırlar (Balaban, 2016: 117). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, cari açığın finansmanı için önemli bir kaynak olabilmektedir. Bu sebeple tüm ülkeler doğrudan yabancı yatırım çekme yarışı içerisinde bulunmaktadırlar.

Finansal derinleşmeyi orta ve uzun vadeli bir süreç olarak ele aldığımızda, finansal serbestleşmenin bir sonucu olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan finansal liberalleşme kavramı, finansal araçlar ve işlemler üzerindeki tüm engellerin kaldırılarak, merkez bankaları ve kamu bankaları ile devlet kuruluşlarının finansal sistem içerisindeki ağırlıklarının ve regülasyon faaliyetlerinin azaltılarak tüm finansal işlemlerin serbestleştirilmesini ifade etmektedir (Mollaahmetoğlu, 2016: 33).

Finansal piyasaların serbestleşmesi ve zaman içinde giderek derinleşmesi ile birlikte ülkeye giren doğrudan yabancı yatırım ve dış tasarruf miktarının hızla artması, bunun sonucunda sanayi ve teknolojik gelişmişlik düzeyinin yükselmesi, rekabetçi bir üretim yapısının oluşması ve bu sayede ihracat oranlarında artışlar gözlenmesi ile cari açık düzeylerinin kapanması beklenmektedir. Öte yandan ülkeye yapılan doğrudan sermaye girişi, aynı zamanda iç yatırımcıları da üretime teşvik ederek, tasarrufların artmasına ve tasarruf-yatırım eşitliğinin sağlanmasına yol açacaktır (Duman ve Lee, 2000).

Chinn ve Prasad (2000), 1971-1995 yılları arasında 18 sanayileşmiş ve 71 gelişmekte olan ülkenin cari açık düzeylerinin belirleyicilerini panel veri analizi kullanarak ölçmüşlerdir. Çalışmalarından elde ettikleri bulgulara göre gelişmekte olan ülkelerde, finansal derinlik ile cari açık düzeyleri arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki söz konusudur. Calderon, Chong ve Loayza (2000), gelişmekte olan ülkelerdeki cari açığın belirleyicilerini, 1966-1995 yıllarına ait 44 ülkeden alınan verileri kullanarak GMM tahmin yöntemi ile araştırmış ve kamu ile özel sektör tasarruf oranlarındaki artışların, cari işlemler açığına katkıda bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Likit yükümlülüklerin GSYİH’ye oranını ise finansal derinliğin bir ölçüsü olarak kullanmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre tahmini katsayı negatiftir ancak istatistiksel olarak önemli değildir. Finansal derinlik düzeyleri, cari açıklar üzerindeki zıt yönlü etkilerinden dolayı ihmal edilebilir düzeyde bir etkisi bırakmaktadır.

Blanchard ve Giavazzi (2002), OECD ve Euro bölgesi ekonomileri üzerine yaptıkları bir araştırmada, finansal derinliğin bir göstergesi olarak panel veri regresyonunda M3/GSYİH oranını kullanmışlar ve bu rasyonun cari işlemler dengesi ile güçlü bir negatif korelasyona sahip olduğunu bulmuşlardır. Buna göre M3/GSYİH oranındaki artışlar, cari işlemler bilançosunun açık vermesine yol açmaktadır. Mendoza, Quadrini ve Rios-Rull (2007) finansal gelişme ve derinleşme düzeylerindeki artışların, yurtiçi yatırımları yükselterek, finansal aracılık ile finansal sektör kalitesindeki iyileşmeler ile birlikte cari işlemler hesabı açıklarını düşüreceğini bulmuşlardır. Clarida (2005), ABD’deki gelişmiş sermaye piyasalarının küresel olarak daha fazla tasarruf çekerek, daha yüksek cari açıklara neden olduğunu öne sürmüştür.

Hermann ve Winkler (2008), finansal piyasaların cari işlemler dengesini belirlemede önemli bir unsur olduğunu, yükselen Avrupa ekonomilerinde cari açığın yatırımdaki artışları yansıtırken, gelişmekte olan Asya ekonomilerinde ise cari işlemler fazlasının yatırımlardaki azalmaya bağlı olduğunu bulmuşlardır. Chinn, Eichengreen ve Ito (2011), finansal piyasaları görece daha derin olan gelişmekte olan ülkelerin, cari işlemler açıklarının daha düşük olduğunu ortaya koymuşlardır.

Ekinci, Erdem ve Kilinc (2015), finansal gelişimin erken aşamalarında finansal derinliği daha az olan ülkelerde, cari işlemler dengesinin hızlanan kredi büyümesine çok duyarlı olduğunu gözlemlemişlerdir. Ekinci vd. (2015), kredi büyümesinin cari işlemler/GSYİH oranı üzerindeki etkisinin dinamiklerini incelemişlerdir. Bu oran, finansal derinliğin temsili olarak seçilmiştir. Panel veri seti, endüstriyel ve gelişmekte olan ülkeler de dâhil olmak üzere 49 ülkeyi kapsamaktadır. Tahmin sonuçları, kredi büyümesindeki %10’luk bir artışın, mali derinlik düzeyi %10’dan yüksek olan bir ülke için cari işlemler dengesini %0,14 puan kötüleştireceğini göstermektedir. Öte yandan aynı düzeyde kredi patlaması, mali derinlik seviyesinin en düşük %10’luk dilimde olduğu bir ülke için cari işlemler dengesini %0,63 puan kötüleştirecektir. Bu bulgu, finansal derinliği yetersiz ekonomilerde, kredi büyümesinin hızlanmasının cari işlemler dengesinin daha fazla bozulmasına yol açabileceğini vurgulamak açısından önemlidir.

Alper ve Oransay (2015), 1995-2012 yıllarına ilişkin verileri kullanarak, 24 OECD ülkesi için cari açık ve finansal gelişmişlik kavramlarını, “Dumitrescu Hurlin Testi” ile analiz etmişlerdir. Analiz

sonuçları, finansal gelişmeden cari açığa tek yönlü negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Yiğitbaş (2017), finansal derinlik ve cari açık kavramlarını, Türkiye örneği ile sınır testi ile incelemiştir. Analiz sonuçları, değişkenler arasında kısa dönemde herhangi bir ilişki olmadığını ancak uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Finansal derinlik ile cari açık arasındaki negatif ilişkiler, finansal derinliğin sağlanması durumunda cari açığa azalma olacağını göstermektedir.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE VERİLER

Çalışmada, cari açık ve finansal derinleşme arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere kullanılan makroekonomik değişkenler, cari açık, özel sektör yurt içi kredi hacminin GSYİH’a oranı (ÖSKH/GSYİH), yurt içi toplam kredi hacminin GSYİH’ye oranı (YİKH/GSYİH) ve M2 para arzının GSYİH’ye oranı (M2/GSYİH)’dir. Kullanılan değişkenlere ilişkin veriler World Bank, Federal Rezerve Bank ve TCMB’den elde edilmiştir. Değişkenler 1990-2019 yılına ait yıllık veriler olarak ele alınmıştır.

Literatürde ekonomik değişkenler arasındaki ilişkisel modelleri yapısal olmayan bir şekilde kurmak için, vektör otoregresif model (VAR) ve vektör hata düzeltme modelleri (VECM) önerilmektedir. Bu çalışmada da cari açık ile finansal derinleşme arasındaki ilişki VECM modeli ile araştırılmıştır.

VAR modeli, verilerin istatistiksel özelliklerine göre oluşturulmaktadır. Sistemdeki her bir endojen değişken, sistemdeki tüm endojen değişkenlerin gecikmeli değeri olarak kabul edilmekte; böylece tek değişkenli otoregresif model, çok değişkenli zaman serisi değişkenlerinden oluşan “vektör” otoregresif modele genelleştirilmektedir. 1980’de Christopher Sims, VAR modelini ekonomik alana tanıtmış ve ekonomik sistemin dinamik analizinde yaygın uygulamayı teşvik etmiştir.

Engle ve Granger, vector hata düzeltme modelini oluşturmak için eş bütünleşme ve hata düzeltme modellerini birleştirmiştir. Bu sayede, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu sürece, hata düzeltme modeli otoregresif dağıtılmış gecikme modelinden türetilmektedir. Bununla birlikte, VAR modelindeki her denklem, bir otoregresif dağıtılmış gecikme modelidir. Bu nedenle VECM modelinin, eş bütünleşme kısıtlamaları olan bir VAR modeli olduğu düşünülebilmektedir.

5. AMPİRİK ANALİZ

Ampirik analiz kısmında çalışmada kullanılan ekonometrik tahmin yöntemleri ve bunlardan elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

5.1. Augmented Dickey Fuller (ADF) Testi

Nelson ve Plosser (1982)’in belirttiği gibi birçok makroekonomik dizi durağan görünmediğinden, ilk olarak durağanlık analizi yapılması gerekmektedir. Bir değişken, durağan hale gelmesi için d kez farklılaştırılması gerekiyorsa, d ’nin bütünleşmiş sırası, $I(d)$ olarak adlandırılmaktadır (Kennedy, 1998: 253). Serinin durağanlığını kontrol etmek için birkaç birim kök testi mevcuttur. Augmented Dickey Fuller (ADF) testi, Otokorelasyonu ortadan kaldırmak için bağımlı değişkenin fazladan gecikmeli terimlerinin dahil edilebildiği için yaygın olarak kullanılmaktadır (Sohail ve Hussain, 2011). Birim kök test sonuçları aşağıdaki tabloda yer aldığı gibidir.

Tablo 1: Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKEN	DÜZEY DEĞERİ			FARKLAR DEĞERİ (I. Derece)
	SABİTLİ	SABİTLİ VE TRENDLİ	SABİTSİZ	SABİTSİZ
Cari Açık (prob)	-1.79(0) (0.37)	-2.01(0) (0.56)	-1.40(0) (0.14)	-4.81(1) (0.000)
M2/GSYİH (prob)	-0.34(0) (0.90)	-1.94(0) (0.60)	1.75(0) (0.97)	-4.07(0) (0.002)
ÖSKH/GSYİH (prob)	-0.44(0) (0.88)	-2.38(5) (0.37)	1.23(0) (0.94)	-5.67(0) (0.000)
YİKH/GSYİH (prob)	-0.77(0) (0.81)	-2.52(7) (0.31)	2.38(0) (0.99)	-3.92(0) (0.000)
%1	-3.75	-4.41	-2.66	
%5	-2.98	-3.62	-1.95	
%10	-2.63	-3.24	-1.61	

Değişkenlerin durağanlığı test edilmeden önce finansal derinleşme göstergesi olarak ele alınan M2/GSYİH, ÖSKH/GSYİH ve YİKH/GSYİH değişkenleri, yüzdelik değer göstergesi niteliği taşıdığı için logaritmaları alınmıştır. Tablo 1’de modelde kullanılan değişkenlerin, düzeyde trend içerdikleri ancak birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri (birim kök içermedikleri) görülmektedir. Bu nedenle çalışmaya fark dereceleri alınmış değişkenlerle devam edilmiştir.

5.2. Johansen Koentegrasyon (Eş Bütünleşme) Testi

Koentegrasyon testi birden fazla değişkenin incelendiği çalışmalarda kullanılmaktadır. Johansen tarafından uygulanan bu test, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını araştırmak için kullanılmaktadır. Ancak değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmeden önce değişkenlerin I (0) veya I (1) düzeyde durağan olmaları gerekmektedir (Naidu, Pandaram ve Chand, 2017: 144). Bu çalışmada kullanılan tüm değişkenler, I (1) düzeyde durağan olarak bulunmuştur. Tablo 2’de analiz sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 2: Johansen Koentegrasyon Testi

Temel Hipotez Trace Test (iz istatistiği)	İstatistik	%5 Kritik Değer
r=0	48.21	47.85
r<1	30.45	29.79
r<2	14.64	15.49
r<3	2.31	3.84

Çalışmada uygun gecikme uzunluğu LR, Schwarz, Akaike ve FPE bilgi kriterlerine göre 4 olarak belirlenmiştir. Tabloda görüldüğü gibi Trace test istatistiğine göre r=0 ve r<1 düzeyinde %5 kritik değeri istatistik değerinden büyüktür. Bu durum temel hipotezin (r=0) reddedileceği yani değişkenlere ilişkin uzun dönemli bir ilişki söz konusu olduğunun göstergesidir. Değişkenler arasında uzun dönemli

ilişkinin olması, kısa dönemde dengeden sapma durumunun Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle çalışmaya VECM modeli ile devam edilmiştir.

5.3. VECM Tahmin Sonuçları

Değişkenlere ilişkin uzun dönemli ilişkinin varlığının incelenmesinden sonra, kısa dönemli ilişkinin test edilmesi için VAR Modelinde kullanılan “Vektör Hata Düzeltme Modeli” uygulanmıştır. VECM, değişkenlerin ilk farklarını ve eş bütünleşme regresyonunun bir dönem gecikmeli hatalarını içermektedir. Model, kısa ve uzun dönemli nedenselliği ortaya koymakla birlikte değişkenler arasındaki dengesizliği düzeltmektedir (Enders, 1995: 365-366).

Tablo 3: VECM Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişken	Katsayı	T-istatistiği	Olasılık Değerleri
ÖSKH	-254810600	-0.456654	0.6522
M2/GSYİH	-786940998	-1.366911	0.1849
YİKH	-35476606269	-1.845196	0.0779
Hata terimi (-1)	-0.877740	-4.363356	0.0002
c	26884008512	1.096583	0.2842
R ² : 0.49 F _(p) :5.609696 (0.000) DW: 1.81			
Bağımlı Değişken: Cari Açık			

Hata terimi katsayısının çalışıyor olması negatif ve anlamlı olmasının göstergesidir. Tablo 3’teki sonuçlar, hata teriminin çalıştığını, uzun dönemde dengeye gelineceğini ve değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olduğu göstermektedir. Bu sonuca göre hata düzeltme mekanizması, dengeden sapmaları yaklaşık %88 oranında azaltacaktır. Hata terimleri parametresinin anlamlı olması, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Değişkenlere ilişkin katsayılar incelendiğinde, finansal derinleşme ölçütlerinin (ÖSKH, YİKH ve M2/GSYİH), cari açık üzerinde negatif etkiye sahip olduğu görülmektedir.

5.4. VECM’e Dayalı Granger Nedensellik Analizi

Değişkenlerin eş bütünleşik olması, seriler arasında en az bir nedensellik ilişkisi bulunduğunun göstergesidir. Ancak koentegrasyon analizi, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin yönü konusunda bilgi vermemektedir. Bu nedenle Granger (1988), eş bütünleşme durumunda değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı için VECM’in kullanılmasını önermektedir.

Tablo 4: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler →	F istatistiği	Olasılık Değeri
M2/GSYİH - Cari Açık	13.13	0.001
ÖSKH- Cari Açık	4.14	0.12
YİKH- Cari Açık	6.01	0.04
Cari Açık- M2/GSYİH	5.15	0.07

ÖSKH- M2/GSYİH	0.08	0.95
YİKH- M2/GSYİH	1.61	0.44
Cari Açık- ÖSKH	4.06	0.13
M2/GSYİH- ÖSKH	0.25	0.87
YİKH/GSYİH - ÖSKH	4.60	0.09
Cari Açık - YİKH	0.10	0.94
M2/GSYİH - YİKH	0.57	0.74
ÖSKH/GSYİH - YİKH	0.87	0.64

Tablo 4’ten görüleceği üzere finansal derinleşme ölçütlerinden M2/GSYİH ile cari açık arasında %10 anlamlılık düzeyinde çift taraflı bir ilişki söz konusuyken, YİKH ile cari açık arasında ise tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Buna göre yurt içi toplam kredi hacmi cari açığın nedeni iken cari açık yurt içi toplam kredi hacminin nedeni değildir.

5.5. Varyans Ayrıştırması

Varyans ayrıştırması, bağımsız değişkenlerde farklı dönemlerde gerçekleşen yenilikler tarafından açıklanan bir seri için tahmin edilen hata varyansının büyüklüğünü göstermektedir. Pesaran vd. (1999), genelleştirilmiş tahmin hatası varyans ayrıştırma yönteminin, diğer değişkenlerden kaynaklanan yenilikçi şoklar nedeniyle bir değişkende orantılı katkıyı gösterdiğine işaret etmektedirler. Bireysel bir değişkendeki yenilikler/şoklar hem kendi değişimlerini hem de diğer değişkenlerdeki değişiklikleri etkileyebilmektedir (Ewing, Sari ve Soytaş, 2007). Nedensellik testindeki bilgiler ışığında, elde edilen varyans ayrıştırma sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Varyans Ayrıştırması Sonuçları

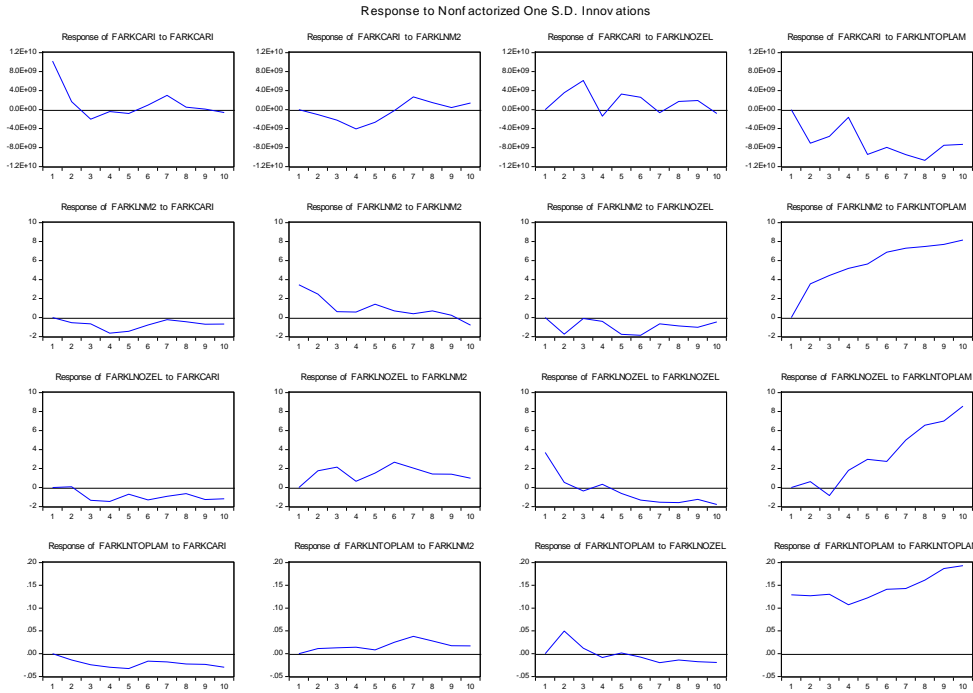
Dönem	S.E.	Cari Açık	M2/GSYİH	ÖSKH/GSYİH	YİKH/GSYİH
1	1.02E+10	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	1.32E+10	79.13044	0.386165	8.413940	12.06946
3	1.48E+10	63.28211	0.308139	20.68105	15.72871
4	1.59E+10	57.33830	10.47230	18.13132	14.05807
5	1.86E+10	50.77220	10.48016	17.75394	20.99371
6	2.05E+10	50.07742	8.867467	17.26969	23.78543
7	2.32E+10	53.82144	6.940815	13.66185	25.57589
8	2.53E+10	52.43360	5.843044	12.85946	28.86390
9	2.63E+10	51.53770	5.441465	12.90366	30.11717
10	2.71E+10	51.05863	5.301479	12.20801	31.43188

Tablo 5’e göre cari açığa meydana gelecek bir değişim, 1. dönemde sadece kendisinden kaynaklanmaktadır. Finansal derinleşmenin etkisinin ise 2. dönemden sonra ortaya çıktığı ve dönemler süresince artış gösterdiği görülmektedir. 10. dönemin sonunda, cari açık %51,05 kendi şoklarınca

belirlenirken, %31,43 oranında YİKH/GSYİH, %12,20 ÖSKH/GSYİH, %5,30 M2/GSYİH şoklarının belirlenmektedir. Elde edilen sonuçları desteklemek amacıyla etki-tepki analizi de yapılmaktadır.

5.6. Etki-Tepki Analizi

Etki-tepki analizi, sistemdeki çeşitli şoklara yanıt olarak bir zaman serisinin davranışını görselleştirmenin pratik bir yoludur (Enders, 1995: 306). Bununla birlikte tahmini VAR Modellerindeki değişkenlerin, standart hareketli ortalamalarını temsil ettiği söylenebilir.

Şekil 1: Etki-Tepki Fonksiyonları

Etki tepki analizinde yatay eksen tepkinin süresi, dikey eksen tepkinin boyutu gösterilmektedir. Grafikte yer alan çizgiler ise modelin hata terimindeki bir standart hatalık şoka, bağımlı değişkenin tepkisini göstermektedir (Şahin ve Doğukanlı, 2014: 64).

Tabloya bakıldığında cari açık üzerinde gerçekleşen bir standart sapmalı şok, kendi üzerinde üçüncü döneme kadar azalan ancak pozitif bir tepki oluştururken, üçüncü dönemden sonra etkinin negatif, beşinci dönem sonrasında ise tekrar pozitif olduğu görülmektedir. M2/GSYİH üzerinde gerçekleşen şok ise cari açık üzerinde dördüncü döneme kadar negatif azalan, altıncı dönemden sonra ise pozitif dalgalı tepki meydana getirmektedir. Finansal derinleşme ölçütlerinden ÖSKH/GSYİH üzerinde gerçekleşen bir standart sapmalı şok, üçüncü döneme kadar cari açık üzerinde pozitif artan bir tepki doğururken, bu dönem sonrasında tepkinin dalgalı seyir izlediği görülmektedir. YİKH/GSYİH üzerinde gerçekleşen bir standart sapmalı şokun cari açık üzerinde meydana getirdiği negatif tepki ise dalgalı şekilde devam etmektedir. Elde edilen sonuçlar birbirini destekler nitelikte bulunmuştur.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin yapısal problemlerinden birisi olan cari açık, ülkelerin büyüme ihtiyaçları doğrultusunda daha da derinleşmektedir. Küreselleşmeyle birlikte gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sürecinde en fazla ihtiyaç duydukları teknoloji, ara ve yatırım malı ihtiyaçlarının ithalat yoluyla karşılanmak zorunda oluşu, söz konusu ülkeleri dışa daha fazla bağımlı hale getirmiştir.

Bu nedenle Türkiye başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde yaşanan cari açık sorununun finansmanı konusu oldukça önem arz etmektedir.

Türkiye ekonomisinde, finansal derinleşmenin ülke ekonomisini tehdit eden cari açık sorunu üzerinde ne denli etkili olduğunun incelendiği bu çalışmada, finansal derinleşme ölçütü olarak M2/GSYİH, ÖSKH/GSYİH ve YİTKH/GSYİH değişkenleri ele alınmıştır. Sözü edilen değişkenler, 1990-2019 dönemleri itibarıyla analize tabi tutulmuştur. Çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlığının test edilmesi için ADF birim kök testi yapılmıştır. Akabinde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının araştırılması için “Johansen Eş Bütünleşme Testi” yapılmıştır. Test sonuçları, değişkenlerin eş bütünleşik olduğunu göstermiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olması, kısa dönemde dengeden sapma durumunun vektör hata düzeltme modeli ile ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle çalışmaya VECM modeli ile devam edilmiştir.

Yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar birbirini destekler nitelikte bulunmuştur. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunması sonucunda yapılan VECM analizinde, finansal derinleşme ölçütlerinin katsayılarının negatif olması, finansal derinleşmenin cari açığı azaltıcı yönde etkide bulunduğunu göstermektedir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesi amacıyla yapılan Granger nedensellik analizine göre M2/GSYİH ile cari açık değişkeni arasında %10 anlamlılık düzeyinde çift taraflı bir ilişki söz konusuysen, YİKH ile cari açık arasında ise tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Buna göre yurt içi toplam kredi hacmi cari açığın nedeni iken, cari açık yurt içi toplam kredi hacminin nedeni değildir. Sonrasında yapılan varyans ayrıştırması ve etki-tepki analiz sonuçları da Granger nedensellik analizini destekler niteliktedir. Varyans ayrıştırması sonucuna göre ilk dönem yalnızca kendi şoklarınca belirlenen cari açık, onuncu dönem sonunda %51,05 oranında kendi şoklarınca belirlenirken, %31,43 oranında ise YİKH/GSYİH değişkeni tarafından belirlenmektedir. Etki-tepki analizi ise cari açığın en çok YİKH/GSYİH da gerçekleşen standart sapmalı şoklara tepki verdiğini göstermektedir.

Cari işlemler açığı, yurt içi tasarrufların, toplam yatırım ve tüketim harcamalarını karşılamada yetersiz kalması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yurt içi finansmanın en önemli kalemlerinden biri ise finansal sistem mevduatları ve yurtdışından sağlanan kredilerden oluşan yurt içi kredilerdir. Dolayısıyla finansal sistem açısından yeterince derinleşmemiş olan Türkiye ekonomisinde, yurt dışı tasarruflar (dış borçlar) önemli bir cari işlem açık sorunudur. Yapılan analizden elde edilen bulgular neticesinde, finansal derinleşme düzeyinin kredi genişlemesi açısından temel öneme sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte finansal derinleşme sonucunda para arzında meydana gelen artışın, faiz ve döviz kuru kanalı üzerinden cari açığa gerçekleştirdiği azaltıcı etkinin, cari açığı artırıcı etkiye göre daha baskın olduğu söylenebilir. Sonuç olarak kredi genişlemesine yönelik alınan tedbirlerde, tüketim ve uluslararası ticaret dışındaki alanlara da öncelik verilmesi, cari açığın giderilmesine yönelik kaynakların tahsisi açısından önem arz edecektir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Finansal Derinleşme ve Cari Açık İlişkinin VAR Modeli İle Analizi” başlıklı çalışma, Türkiye ekonomisinin 1990-2019 yıllarına ait veriler çerçevesinde nicel olarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada insana dair anket veya deneysel veri kullanılmamıştır. Yayın etiği kurallarına uyulmuş ve elde edilen verilerde değişiklik yapılmamıştır. Bu nedenle, bu çalışma da etik kural izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmada, yazarlar tüm süreçte katkı sağlamış ve son halini okuyarak onaylamıştır.

Erarslan, C., Pehlivanoglu, F. & Narman, Z. (2021). Türkiye’de Finansal Derinleşme ve Cari Açık İlişkisinin VAR Modeli İle Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 238-251.

Çatışma Beyanı

Çalışmada, herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Alper, A. ve Oransay, G. (2015). Cari Açık ve Finansal Gelişmişlik İlişkisinin Panel Nedensellik Analizi Ekseninde Değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(2), 73-85.
- Balaban, B. (2016). Yabancı Sermaye Girişlerinin Yurtiçi Tasarruflar Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Akademik Hassasiyetler*, 3(6), 117-128.
- Blanchard, O. ve Giavazzi F. (2002). Current Account Deficits in the Euro Area: The End of the Feldstein-Horioka Puzzle. *Brookings Papers on Economic Activity*, 33(2), 147-210.
- Calderon, C., A. Chong ve N. Loayza (2000). Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries. *The World Bank, Policy Research Working Paper Series*, 2398.
- Chinn, M. D., Eichengreen B. ve Ito, H. (2011). A Forensic Analysis of Global Imbalances. *NBER Working Paper Series*, 17513.
- Chinn, M. D. ve Prasad, E. S. (2000). Medium-Term Determinants of Current Accounts In Industrial And Developing Countries: An Empirical Exploration. *NBER Working Paper*, 7581.
- Clarida, R. (2005). Japan, China ve The U. S. Current Account Deficit. *CATO Journal*, 25(1), 111-114.
- Collins, S., F.N.D. Simone ve Hargreaves, D. (2014). The Current Account Balance: An Analysis of the Issues. *Reserve Bank Of New Zealand: Bulletin*, 61(1).
- De Gregorio, J. ve Guidotti, P.E. (1995). Financial Development and Economic Growth. *World Development*, 23(3), 433-448.
- Duman, A. ve Lee Kangkook (2000).” Financial System, Financial Liberalization and Crises. A Tale of Two Countries: Turkey and Korea”, <https://www.unix.oit.umass.edu/~kklee/study/kotur.doc>, 19.01.2021.
- Edward, S. (1995). Why Are Saving Rates So Different Across Countries? An International Comparative Analysis. *NBER Working Paper Series*, 5097.
- Ekinci, M. Fatih, F. Pınar Erdem ve Zubeyir Kilinc (2015). Credit Growth, Current Account and Financial Depth. *Applied Economics*, 47(17), 1809–1821.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Ewing, B.T., Sari,R ve Soytas, U. (2007). Disaggregate Energy Consumption and Industrial Output in the United States. *Energy Policy*, 35, 1274–1281.
- Feldstein, M. ve Charles,H. (1980). Domestic Savings and International Capital Flows. *The Economic Journal*, 90(358), 314-329.
- Fligstein, N. ve Shin, T. (2007). Shareholder Value and the Transformation of the US Economy, 1984–20001. *In Sociological Forum*, 22(4), 399-424.
- Fuller, W.A., (1996). *Introduction to Statistical Time Series* (2nd Edition). John Wiley and Sons Inc.
- Granger, C.W.J. (1988). Some Recent Developments in a Concept of Causality. *Journal of Econometrics*, 39, 199-211.

- Erarslan, C., Pehlivanoglu, F. & Narman, Z. (2021). Türkiye’de Finansal Derinleşme ve Cari Açık İlişkisinin VAR Modeli İle Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 238-251.
- Hassan, K. ve Islam, M. R. (2005). Temporal Causality and Dynamics of Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in Vector Auto Regression for Bangladesh, 1974-2003: Implication for Poverty Reduction. *The Journal of Nepalese Business Studies*, 2(1), 1-12.
- Hermann, S. ve Winkler A. (2008). Real Convergence, Financial Markets, and The Current Account Emerging Europe Versus Emerging Asia. *European Central Bank Occasional Paper Series*, 88.
- Hervey, J. L. ve Loula M. (2001). A Record Current Account Deficit: Causes and Implications. *Economic Perspectives, Federal Reserve Bank of Chicago*, 24(4), 2-13.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration- With Application to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210.
- Kennedy, Peter E. (1998). *A Guide to Econometrics* (4th Edition). Cambridge, MA: MIT Press.
- Khan, M. ve S. Senhadji, A. (2000). Financial Development and Economic Growth: An Overview. *IMF Working Paper*, WP PP/209.
- Kiyotaki, N. ve Moore, J. (2005). Financial Deepening. *Journal of the European Economic Association*, 3(2-3), 701-713.
- Krippner, G. (2005). The Financialization of the American Economy. *Socio-Economic Review*, 3, 173-208.
- Mckinnon, I. (1973). Ronald: Money and Capital in Economic Development. *The Brookings Institution*, 128-129.
- Mendoza, E. G. (2006). Lessons from the Debt-Deflation Theory of Sudden Stops. *American Economic Review*, 96(2), 411-416.
- Mendoza, E. G., Quadrini, V. ve Rios-Rull, J.V. (2007). Financial Intergration, Financial Deepness and Global Imbalances, *NBER Working Paper Series*, 12909.
- Mollaahmetoğlu, E. (2016). Finansal Derinleşme: Türkiye’nin Finansal Derinliği ve Panel Veri Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 25, 32-54.
- Naidu, S., Pandaram, A. ve Chand, A. (2017). A Johansen Cointegration Test for the Relationship between Remittances and Economic Growth of Japan. *Modern Applied Science*, 11(10).
- Nelson, Charles R. ve Charles I. Plosser (1982). Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series. *Journal of Monetary Economics*, 10, 139-162.
- Oruç, S. ve Turgut, A. (2014). Finansal Derinleşme, Ekonomik Büyüme ve Türk Finans Sistemi (1990-2010). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 109-118.
- Oskay, S. (2000). Finansal Piyasalarda Yeni Yasal Düzenlemeler İhtiyacı ve Türk Finans Sistemi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*, 75(10), 9-18.
- Ozdamar, G. (2015). Factors Affecting Current Account Balance of Turkey: A Survey With The Cointegrating Regression Analysis. *Journal of Business, Economics and Finance*, 4(4), 633-658.

- Erarslan, C., Pehlivanoglu, F. & Narman, Z. (2021). Türkiye’de Finansal Derinleşme ve Cari Açık İlişkisinin VAR Modeli İle Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 238-251.
- Özcan, B ve Arı, A. (2011). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 121-142.
- Özsoy, C. (2010). Türkiye’de Eğitim ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Var Modeli İle Analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 71-83.
- Öztürk, S. ve Çoltu, S. (2018). Finansal Derinleşmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: 2001-2016 Yılları Türkiye Örneği. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 17(4), 1516-1535.
- Patrick, H. T. (1966). Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped Countries. *Economic Development Culture Change*, 14(2), 174–89.
- Pesaran, M. H., Y. Shin ve Smith, R. P (1999). Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621–634.
- Ruiz-Tagle ve Eduardo F. (2000). Financial Markets and Globalization: The Perspective of Emerging Economies. J. Antonio Ocampo, S. Zamagni, R. Ffrench-Davis ve C. Pietrobelli (Ed.), *Economic Commission for Latin America and The Caribbean (ECLAC)* içinde (ss. 31-37).
- Sassen, S. (2001). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press, 1-480.
- Shaw, Edward S. (1973). *Financial Deepening in Economic Development*. Oxford University Press, 1-260.
- Sahay, R. (2015). Rethinking Financial Deepening: Stability and Growth in Emerging Markets. *IMF Staff Discussion Note*.
- Sohail, N. ve Hussain Z. (2011). The Macroeconomic Variables and Stock Returns in Pakistan: The Case of KSE 100 Index. *International Research Journal of Finance and Economics*, 80, 66-74.
- Suwastika N., A. Pandaram ve Chand A. (2017). A Johansen Cointegration Test for the Relationship between Remittances and Economic Growth of Japan. *Published by Canadian Center of Science and Education*, 11(10), 137-151.
- Şahin, A. ve H. Doğukanlı (2014). Yabancı Bankaların KOBİ Kredilerine Etkileri: Türkiye İçin Bir İnceleme. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 8(2), 39-73.
- Ünalımsı, D. (2002). The Causality Between Financial Development and Economic Growth: The Case of Turkey. *The Central Bank of the Turkish Republic Research Department Working Paper*, WP/3.
- Yılmaz, Ö. ve Kaya, V. (2006). Finansal Kalkınma ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik. *İktisat İşletme ve Finans*, 21(244), 120-131.
- Yiğitbaş, Ş. (2017). The Relationship Between Financial Depth and Current Account Deficit in Turkey. *Journal of Management Economics and Business*, 13(3), 507-520.

Neoliberalizm ve Çalışma Hayatının Biyopolitik İnşası*

Mevlüt YILMAZ**

Zehra GENEL***

Öz

Neoliberalizm, liberal kapitalist yönetimselliği yaşam biçimi haline getiren ve piyasa aklını toplumsallaştıran politikalar bütünüdür. Yönetimsellik, şirket yönetimini devlet yapısına ve çalışma hayatına taşıyan bir yönetim sanatıdır. Biyopolitika ise kendilik/hakikat oyunu ile toplumsal gerçekliği ve yaşam biçimlerini yeniden kurmaktadır. Esneklik merkezli minimal devlet, özelleştirme, serbest ticaret ve düşük ücret gibi neoliberal politikalar, çalışma hayatına özgürlük ve güvence sağlarken piyasalaşan neo-özneleri üretmektedir.

Bu çalışma neoliberalizmde çalışma hayatını dönüştüren biyopolitik süreçlerin, devlet, toplum ve birey üçgeninde hayata geçirdiği uygulamaların sosyo-psikolojik analizine odaklanmaktadır. Neoliberal politikalar ve biyopolitik aşamaların kendi kendinin girişimcisi olan neo-özneleri üretme kapasitesi ve etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Kendilik teknikleriyle kendini yönetmesi ve neoliberal biyolojik süreçlere uyumu beklenen çalışanlar, riski ve sorumluluğu üstlenen, sürekli gelişim, başarı ve rekabet arzusu ile şirket etiğini benimseyen bir kimlik kazanmaktadır. Özgürlük sanrısıyla başarısızlık, yetersizlik ve yitirme korkusu yaşayan çalışan neo-özneler, zaman ve mekân akışıyla karakter, kimlik ve değer yitimine uğramakta, depresyon ve semboldüzeleşmeyle güvencesini, kendi özerkliğini yitirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Çalışma Hayatı, Esneklik, Yönetimsellik, Biyopolitika, Çalışan Neo-özneler.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Neoliberalism and Biopolitical Construction of Work Life

Abstract

Neoliberalism is a whole of policies that make a liberal capitalist governmentality a way of life and socialize the market mind. Governmentality is an art of management that carries company management to the state structure and working life. Biopolitics, re-establishes social reality and way of life through selfhood and the game of truth. Neoliberal policies such as flexibility, minimal state, privatization, free trade and low wages, formed by the concern for self of capital, produce neo-subjects that market while providing freedom and security to the working life.

This study focuses on the theoretical context of the biopolitical processes that transform working life in neoliberalism and the applications it implements in the triangle of state, society and individuals, and its analysis from a socio-psychological perspective. From here, neoliberal policies and biopolitical stages focus on the capacity and effects of self-entrepreneurial neo-subject: The workers, who is expected to govern himself with his own techniques and adapt to neoliberal biological processes, gains an identity that assumes infinite risk and responsibility and adopts company ethics with the desire for continuous development, success and competition. Working neo-subjects who fear failure, inadequacy and loss in the delusion of freedom, are subjected to a shift in character, identity and value, along with the flow of time and space, and lose their reassurance and autonomy on the brink of depression and symbolization.

Keywords: Neoliberalism, Working Life, Flexibility, Governmentality, Biopolitics, Working Neo-subject.

ArticleType: Research Article

* Bu çalışma "Neo-liberalizmde Çalışma Hayatının Biyopolitik İnşası: Sosyo-Psikolojik Bir Analiz" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mevlutyilmaz@firat.edu.tr, Orcid Id:0000-0002-8982-6778

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zehra.genel@gmail.com, Orcid Id:0000-0003-3047-5472

1.GİRİŞ

Neoliberalizm yaşamın ve yaşama dair her şeyin ekonomi politiğinin pratikleşmesini sağlayan bir yönetimsellik biçimine vurgu yapar. Piyasa iktidarının yönetimselliği elinde tutmasını sağlayan politikalar bütünü olarak neoliberalizm, devletin, bireyin ve toplumun yeniden inşasını mümkün kılmakta ve şirket aklının toplumsallaşmasını sağlamaktadır. Bir yaşam biçimi olarak neoliberalizm, aynı zamanda yeteneklerin, performansların ve üretkenliğin işe koşulmasıyla öznelere yeniden inşasını mümkün kılan bir çalışma anlayışının kurulumuna imkân sunmaktadır.

Liberalizmin ilkeleriyle yoluna devam eden ve kapitalist bir öğreti olan neoliberalizm, liberal dönemden farklı olarak, devletin müdahale işlevini zayıflatan ve piyasa aklını toplumsallaştıran, esneklik ve girişimciliği yaygınlaştıran, sermayeyi ulus ötesi yeni şirket alanlarıyla özgürleştiren bir dönemi başlatmıştır. Neoliberal krizleri engelleyebilecek ve sosyal problemlere çözüm olabilecek tek çarenin, özelleştirme, ticaretin özgürleşmesi, girişimcilik ve esneklik olduğunu savunmuştur. Neoliberal sermayenin yönetiminin devlette değil, özgür bırakılan piyasada olmasını istemektedir. Çalışma hayatının yeniden düzenlenmesinde başat rol oynayan girişimcilik ve esneklik, emek/insan sermayesinin yönetimini piyasaya yüklemiştir.

Neoliberal biyopolitikalar IMF, WB ve DTÖ gibi yapılarla devletin küçülmesini sağlayarak bireyin ve toplumun dönüşümünü hedeflemektedir. Çalışma hayatına müdahale yoluyla neoliberalizmin kazandığı yeni biçim, yine çalışma hayatında ve beraberinde daha birçok alanda yeniden yapısal dönüşümün gerekliliğini doğurmuştur. Esnek üretim biçimine sahip ekonomi kurumu toplumsal yapıda da dönüşüme neden olmuştur. Üretim biçimlerinin değişmesine bağlı olarak ortaya çıkan hızlı toplumsal değişimlerin ardından toplumsal problemler ortaya çıkmakta ya da mevcut sorunlar daha da derinleşmektedir. Çalışma hayatına getirilen normlar, çalışma saatleri ve ücret politikaları gibi düzenlemelerle tek tek çalışanlar yönetilmekte ve makro boyutlarda da toplumların yönetilmesi mümkün olmaktadır. Neoliberal çalışma hayatındaki biyopolitik yönetimsellik pratikleri, küresel çapta toplumsal kontrolün sağlanmasında işlevsel roller üstlenmektedir.

Günümüz çalışma hayatının liberal biyopolitik inşa süreci sanayi devrimi ile gelişir. Sanayi devrimi ve fordist üretim tarzına geçiş neticesinde birbirinden ayrılan aile ile çalışma ortamı/alani, doğallığından koparılmıştır. Böylece topraktan yapay kentsel mekânlara taşınan bedenlerin her an gözetimi ve denetimini sağlayan bir disipline etme girişimi türetilmiştir. Panoptikon adı verilen gözetleme girişiminden ilham alınarak marjinalleri, ıslah ve tedavi adı altında normalleştirerek çalışma hayatına eklemelerken, eğitim kurumları kanalıyla da mevcut çalışma koşullarına uyumlu öznelere yetiştirmeyi hedeflemiştir. Disiplin kurumlarına uygun yeni meslekler üretilmesi, uzmanlaşan meslek sahiplerinin zihin gücü söylemiyle işçilerden ayrı sınıfa taşınması, vasıfsız işçilerin kol gücüyle fabrikalarda ağır koşullarda daha fazla kâr uğruna gece gündüz çalıştırılması, çalışma hayatının/yaşam biçiminin bedenlere nüfuz eden ve bedenleri merkeze alan biyopolitik kurulumunun sonuçlarıdır. Bu kurgunun tarihsel süreç içerisinde kapitalist sermaye ve emek açısından işveren ve çalışan kesimler arasında çeşitli sorunlara neden olduğu bilinmektedir.

Liberalizm bu sorunların içinde yönetme ve uyum politikalarının uygulanabildiği bir çatı görevi görmüştür. Neoliberalizm de sermaye sahiplerinin özgürlüğü ve kârını korumak için, herkesin marjinalleştirildiği ve çalışmaya yönlendirildiği; insan sermayesinin diğer sermaye biçimlerine eklendiği; devletlerin, bireylerin ve toplumların şirket için yaşatıldığı bir rasyonel biyopolitik yönetimsellik pratiğini amaç edinmiştir. Neoliberal biyopolitik yönetim biçimi Batı toplumlarından tüm dünyaya yayılmıştır. Bu yönetimsellik biçimi, ucuz emek gücünün kullanılmasına dayalı insan emeğinin sermayeleştirilmesine dayanır. Burada marjinal ve patolojik bir ayrıma gitmeden, yetenek ve

tecrübe söyleminin baskın olduğu bir çalışma hayatına tutunan bireylere; sermaye kârlarının korunması ve sermayenin güçlendirilmesi hedefinden ziyade, bireylerin faydasına olan, özgür iradesiyle kendi seçimlerini yapabildiği bir yaşam tarzına sahip olmanın vaadi sunulur. Bu vaade erişememenin verdiği hezeyan içine saplanan bu rasyonel, yetenekli ve girişimci neo-öznenin kazanımı, kendi girişimcisi olmak değil; güvencesiz, sonsuz borçlu, risklerin sorumluluğunu yüklenen psikolojik ve sosyal sorunlarla mücadele etmek zorunda kalan tek tipleştirilmiş özne olmaktır.

Burada ayırt edici nokta şudur: Neoliberal biyopolitik yönetim anlayışında, rasyonel bireylerin, ikna/rıza süreçlerine tabi şekilde normleştirildiği bir disiplin toplumu hedeflenmez. Aksine, suç, cinsellik ve emek vb.nin ekonomi politikasının yapılmasını mümkün kılan bir toplumsal yapının, normların ve rekabetin kuvvetlendirildiği bir toplumsal düzen istenir. Çalışanın, başarılı olanın sistem içinde tutulduğu, çalışmayan ve yenilgi yaşayanın da dışlandığı bu düzende sefalet içinde yoksulların, işsiz kalanların, özellikle de çalıştığı halde güvencesiz koşullarda, günü birlik, borçlu ve yoksul öznelerin varlığı normalleşmektedir. Kısaca dışsallaştırma politikalarının varlığı normal/norma uygun ve ekonomik olduğu kabul edilmektedir. Çünkü tıp, nüfus, delilik, cinsellik, suç veya beden kendisi dışlanarak piyasalaştırılmıştır. Bu biyopolitik piyasalaştırma pratikleri yaşamın mülk olarak görülüp piyasalaştırılması demektir. Dışlanmış kesimlerin devamını zorunlu kılan bu türden bir normlar sisteminin varlığı, işsizlik gibi birçok toplumsal problemin çözümsüzlüğünü beslemektedir.

Günümüz toplumları küresel bir dünyanın sakinleri olarak, bireysel ve toplumsal alanda neoliberal politikaların etkisi altındadır. Kamusal hizmetlere bağlı kurumların özelleştirilmesi; devletin, özellikle marjinal kesimler için yürüttüğü sosyal devlet anlayışından kopuşlar, çalışma süresi ve düşük ücret politikaları gibi yapısal uyum programları bilindik pratikler arasında etkiselliğini devam ettirmektedir. İktidar, her zaman kendisine, şirketin kârını önceleyen düzenleme biçimleri ile çalışma saatleri ve ücretlerin belirlenmesi ve bu iki değişken esas alınarak üretilen bilgilerin neo-özneye aktarımı ile yönetsel bir alan açar. Bilgi, özne ve iktidar üçlüsünün ürettiği hakikat oyunlarının devreye girdiği esnek çalışma hayatında, tüm sorumluluğu üstlenme, kendisini geliştirme ve her an değişime ve yeniliğe uyum sağlayabilme gibi yönetim politikaları gelişir. Çalışma hayatına dair gerçeklik bu şekilde üretilir ve özneler bu yeni bilgi türünün getirdiği gerçekliklere ve yönetene tabii kılıılır. Tüm yönetsellik biçimlerinde olduğu gibi, özellikle çalışma hayatına sirayet eden bu iktidar biçimlerinde biyopolitika başrolünü kimseye kaptırmaz. Çünkü tarih boyunca, tüm toplumsal etkileşimlerde beden hem köprü hem de toplumsal yaşamın ve kültürün inşa merkezi olma görevi görmüştür.

Neoliberal politikaların küresel sermayeyi güçlendirme çabası, çalışan maliyetlerinin en aza indirgenmesinde, en verimli üretimin/hizmetin vücuda getirilmesi için diğer temel maliyetlerin düşük tutulmasında kendisini gösterir. Bu nedenle bir taraftan en düşük ücretle çalıştırma, kayıt-dışı çalıştırma, istihdam biçimlerinde maliyeti düşük olanların seçilmesi gibi uygulamalar tercih edilirken, diğer taraftan çalışanın rıza mekanizması gözetilerek, rekabet ortamı yaratarak düzenleme ve denetlemeyi sağlayan kontrol mekanizmaları işletilmektedir. Böylelikle çalışan memnuniyeti sağlanarak çalışan verimliliği ve şirket kârının maksimizasyonu hedeflenmektedir.

2. NEOLİBERALİZMDE YÖNETİMSELLİĞE DEVLET, TOPLUM VE BİREY ÜZERİNDEN BAKMAK

Yönetsellik, kapitalist düzenin analizine tabi yeni bir ekonomi politikası olmanın yanında bireyin üretimi ve yönetimini de içeren, belirli bir yaşam normu, düşünme ve hissetme ile ilgili yeni bir akılsallıktır. Yeni hakikatler inşa eden ve toplumsal alanları şirket teknikleri ile yeniden üreten

söylemlerin ve pratiklerin bütünüdür. Bu bütün, rekabet evreninde yaşamayı ve ekonomik mücadeleye girmeyi emreder, tüm toplumsal ilişkileri piyasaya göre uyarlar, yeni girişimci öznellikler üretir, ilişkisel tutumları yapılandırır. Neoliberal kapitalizmde, üretici güç ve servet üretme kabiliyeti açısından öznellik üretilir (Ören, 2015: 157). Neoliberalizmin ilkesi yönetim, özelleştirme ve düzenleme üzerinden devlet otoritesini, eşit şekilde bürokrasi, sermaye ve özel sektör arasında paylaşır. Yönetim, toplumların yönetiminin politikadan ayrıştırılması, yönetimin bağımsızlaşması ve özgürleşen kurum ve kuruluşlara devredilmesidir. Böylece neoliberalizm, yönetim ve politika ikilemini yeniden gündeme taşımıştır. Neoliberal devlet, yönetimsel iktidar yapısını yerellik söylemi üzerine inşa etmiştir (Gökçe, 2011: 104).

Neoliberal yönetimsellik açısından, biyopolitika/biyoiktidar, klâsik çağdan modern topluma geçişi anlatır. 17. yy. da kapitalizmin gelişmesi ve insanın ekonomikleşmesiyle yaşamı yöneten bir iktidar türü ortaya çıkmıştır. Bu iktidar bedeni makineleştirir ve tıp, eğitim, ceza, ordu gibi öğelerle terbiye eder ve bireyselleştirir. Böylece birey, yeteneklerini arttırarak ekonomik sistemle bütünleşir. 18. yy. da farklı şekilde ortaya çıkan iktidar ise, insanı terbiye etmek yerine, yaşam sahibi insanı denetlemeyi ve yönetmeyi amaçlamaktadır. Burada beden politik yöntemlerin nesnesidir ve bu denetleyen iktidar, doğum, ölüm gibi nüfus olaylarını düzenlemeyi amaçlar (Koca, 2014: 59).

Panoptizm, toplumların önemli bir özelliğidir. Gözetim, denetim, ceza ve ödül şeklinde kurallara göre dönüştürme biçimi olarak uygulanan bir iktidar biçimidir. Panoptizmin bu üçlü yanı gözetleme, denetim ve ıslah, toplumlarda var olan iktidar ilişkilerinin temel bir boyutudur. Feodal Avrupa da toplumsal denetim, cezalandırma ve ödüllendirme elbette vardı, fakat bunların dağılım şekilleri, 18. ve 19. yüzyıllarda kuruldukları tarzdan tamamen farklıdır. Günümüzde temeli Bentham'ın panoptik yapılanmayla oluşturduğu ve panoptizmin hüküm sürdüğü bir toplumda yaşıyoruz (Foucault, 2015b:79).

Foucault neoliberal yönetimselliğe dönüşümü, rekabet, yönetimsellik ve girişimcilik ile açıklar. İlk ikisi uyruksal Alman ordoliberalizmi, üçüncüsü küresel Amerikan neoliberalizmi tarafından uygulanmıştır. Foucault'ya göre 19. yy. sonunda liberal teori rekabet/eşitsizlik ilkesine yönelmiştir. Burada *laissez faire* ideolojisi değişim ilkesinden değil, rekabetten türetilmiştir. Liberal yönetimselliğin bilgi iktidarı olan *homo economicus* doğanın bir parçası değil, akla ve psikolojiye sahip, rasyonelliğiyle kurumları ve kuralları inşa eden aktif bir eyleyendir. Bu eyleyici bireyde, toplumsal piyasa/çerçeve politikasındaki gibi inşa edilen/çerçevelenen öznenin davranışları ve seçimleri yönetilir. Klasik liberalizmde devletin yönetim teknolojisi olarak piyasada verili insan doğasının yerini neoliberal yönetimsellikte bireyi ve devleti piyasanın ilkelerine göre inşa eden aktif yönetim teknolojilerine bırakmıştır (Gürkan, 2016: 92). Klasik liberalizm, kamu yönetimselliğinden piyasa yapısına ve bırakınız yapsınlar ilkesine uymasını istiyordu. Neoliberal yönetimsellik ise, piyasa kanunları adına bırakınız-devlet yapmasın ilkesine sahiptir. Böylece devlet yönetimine karşı kurulan bir tür mahkemeye dönüşen piyasa, gayri ekonomik davranışların ekonomik akılcılık ile analiz edilmesi ve kamusal gücün faaliyetinin piyasa diliyle eleştirilip ölçülmesini amaç edinmiştir. Örneğin, suç ve ceza hukukunun, suç oranını aşağı çekmesi ya da bazı suçların belirli seviyelerde de olsa işlenmesinin getireceği fayda ya da maliyet hesabını ölçen analizlerle suç ve ceza politikaları oluşturulmuştur (Foucault, 2015a: 204-206).

Ritzer ve Stepnisky'ye göre (2013: 243-244) neo-liberalizmde, piyasanın özgürleştirilmesi iktisadi refah ve bireysel özgürlük birlikte ele alınır. Yaşam alanlarında (aile, eğitim, kültür v:.)değiş tokuşların serbestleşmesi gerekir. Piyasa tek olmasa da en önemli aktör bireydir, yani neo-liberalizm kökten bireyseldir. Serbest piyasa demokratik-politik sisteme bağlıdır. Politik sistem/demokrasi özgürlüğü, iktisadi refah ve bireysel zenginlik elde etme özgürlüğüne bağlıdır. Düşük faiz ve özellikle

de zenginlerin yararlandığı faiz indirimlerine bağlılık vardır. Düşük faiz ve faiz indirimi ekonomiyi canlandırır. Şirketler, vergi indirimleriyle, operasyonlara ve altyapıya yatırım yapacak, böylece artan iş ve kârlar, aşağılara akarak topluma fayda sağlayacaktır. Sosyal refah devleti uygulamaları, ekonomik büyümeye ve yoksullara zarar verir. Kamu harcamaları azalır vergi düşecek, yatırım artacaktır. Güvence ağları ve işsizlik maaşı olmazsa, ucuz işgücü yaygınlaşacak, şirketlerin işgücü ve kârı artacaktır. Piyasanın ortağı sınırlı hükümet fikrine güçlü bir inanç vardır; devlet kurumu, işleri piyasa kadar iyi yapamaz. Düşük vergiyle zenginlerde daha fazla para kalacaktır. Küresel kapitalizmin devam etmesi gerektiğine dair inanç güçlüdür. Bunun artan zenginlik getireceği (fakat kimler için?) ve yoksulluğu azaltacağı düşünülür.

Neoliberalizm de girişimcilik, refahı arttırmanın en ideal yolu olarak değerlendirilir. Girişimcilik, özel mülkiyet, serbest piyasa, bireysel özgürlük üzerinden inşa edilir. Devletin görevi, bu imkânları sunan hukuk, ordu, polis, eğitim ve sağlık piyasası v gibi kurumsal çerçeveyi oluşturmaktır. Ayrıca devlet ticari girişimden ve piyasalardan uzak durmalıdır. Piyasalar bir defa oluşturulduktan sonra devlet müdahalesi mümkün olduğunca asgari seviyede tutulmalıdır. Çünkü devletin, piyasa sinyallerini/fiyatlarını önceden kestirebilecek bilgiye sahip olmadığı iddia edilir. Özellikle demokratik çıkar sahipleri, devlet müdahalesini kendi faydalarına manipüle edecek ve müdahalenin tarafsızlığını bozacaktır (Harvey, 2012: 68).

Buna ek olarak Harvey (2008), özelleştirme ve piyasa liberalizasyonunu üstün tutan neoliberal doktrinin, Anglo-Amerikan dünyasında sonra Avrupa'nın ve dünyanın birçok bölgesinde başat politikaya dönüştüğünü söyler. Bu dönüşümde, devlet, sermaye birikimine katkı sağlama, adil bölüşüm talebini bastırma ve küresel sermayenin önüne çıkan coğrafi ve politik engelleri temizleme ile görevlidir. Kaynakları piyasalara arz eden özelleştirme uygulamaları, küresel ekonomik gerçekliği sürdürmek noktasında önemlidir. Dünyada özelleştirme, sosyal devletin yerine neoliberalizmin geçmesiyle gündeme gelmiştir (Kaya, 2015: 1030).

Foucault'ya göre neoliberalizm, iktidar sahiplerinin piyasa eliyle devleti yönetmesini sağlayan ideolojik ve stratejik bir araçtır. Önemli olan piyasa aklının toplumun bütününe hâkim kılınması değil, daha ziyade piyasa ve rekabetin işlevselliği yönünde koşulların düzenlenmesidir. Bourdieu'ya göre ise, toplumun yeniden inşasını sağlayan politik eylem programı, piyasa aklının toplumsal yaşamda kurumsallaştırılmasıdır. Neoliberalizm, elitlerin, piyasa toplumu üretmek için piyasa aklını yukarıdan aşağıya dayattıkları bir ideolojidir (Gökçe, 2011: 103).

Neoliberal devlet, daha çok sermaye çekebilme ve endüstriyel faaliyet gerçekleştirebilmek için yeniden yapılandırmalara gitmekte, sosyal refah devleti uygulamalarından geri çekilmekte, yoksul/dezavantajlı kesimlere tanınan aynı ve nakdi yardımlarda kesintilere gidilmektedir. Ayrıca özelleştirmeler yaygınlaştırılmakta, azalan oranlı vergi ve gümrük tarifeleri uygulanmakta, eğitimden sağlığa bütün alanlarda birey istek ve ihtiyaçları kâr edilecek girişim haline dönüştürülmektedir. Bu durum neoliberal bir rasyonalite çerçevesinde gündelik yaşam pratiklerinin maddi çıkar üzerinden işletilmesine neden olur (Brown, 2018: 31-32). Foucault'ya göre neoliberal toplum, piyasanın rekabet ilkesinin bireyler, toplumlar ve devletler nezdinde benimsenerek ideolojik ve özgün şekilde yaşamımızın ve öznelliğimizin yapılanışının içkin bir parçasıdır (Read, 2012: 92).

3.NEOLİBERAL ÇALIŞMA HAYATININ BİYOPOLİTİK KURULUMU

Neoliberalizm, daha çok deregülasyon, özgürleşme ve özelleştirme bağlamında değerlendirilebilecek politikaları kapsar. Bu uygulamaların merkezi alanlarından biri de çalışma hayatıdır.

Neoliberalizm salt yeni iktisadi politikalar ve buna ilişkin uygulamalarla bağlamında değerlendirilemez aynı zamanda bireyin üretilmesi ve yönetilmesini de kapsayan belirli bir yaşam normu olarak yeni tip rasyonellik çerçevesinde ortaya çıkan bir yönetimselliktir. Yeni gerçekler inşa eden ve insan varoluşunun tüm alanlarına ilişkin işletme mantığını üreten ve yeniden yapılandıran söylem ve pratikler bütünüdür (Ören, 2015: 157). Neoliberalizm belirli bir rasyonalite bağlamında yaşama, hissetme ve düşünme biçimi geliştirir. Bu yönüyle yaşam normu haline dönüşür. Bu norm, insanlığa genelleşmiş bir rekabet ikliminde yaşamayı buyurur, toplumların aralarındaki ekonomik ilişkilerde mücadeleyi salık verir, sosyal ilişkilerin piyasa kurallarına göre düzenlenmesini sağlar. Bu bağlamda da birey dâhil her şey dönüşür. Birey artık kendini bir şirket gibi tahayyül etme durumunda kalır (Dardot ve Laval, 2018: 1).

Biyopolitik açıdan neoliberal çalışma hayatında öznenin kendi kendisinin girişimcisi olması modern liberal topluma kadar uzanır. Sorumluluk ilkesi ile yoğrulan girişimci özne kurulumu 19. yy. da başarısızlığa uğramış mülkiyetin önceliği ve güvenliğinin inşası, günümüzde de hissedilmektedir. Mülkiyet, burjuva yönetiminde, seküler toplum ve kral tahakkümüne karşı güvenceydi. Nihayetinde sadece bir avuç insanın güvencesine dönüşmüştür ama ulus-devlet 1900'lere varmadan pek çok insanın sosyal güvencesini garanti altına almıştır. Ancak, toplumsal devlet işlevi etkisizleştirilen batılı ulus-devlet esnek içerme ve dışlama yapılarıyla, özgürlük ile güvenlik arasında esnek ilişkiyi hızla yeniden üretmektedir (Lorey, 2013: 14).

Fakat bu kendi kendinin şirketinin yeni teknikleri, her türlü yabancılaşma duygusunu ortadan kaldırmayı iddia ederek yabancılaşmanın doruğuna erişir. Kişinin kendi arzusuna uymak, içinde alçak sesle konuşan ötekine uymakla aynı şeydir. Modern işletmecilik bir anlamda Lacancı bir yönetimdir. Lacancı yönetime göre, öznenin arzusu ötekinin arzusudur. Modern iktidar için bunun koşulu, kendisini öznenin ötekisine dönüştürmektir. Piyasanın, şirketin ve paranın vasi simgelerinin inşası buna yöneliktir. Ama özellikle motivasyon, teşvik ve dürtme yönündeki tekniklerin elde edilmesine imkân tanır (Dardot ve Laval, 2018: 367).

Neoliberalere göre, ekonomi kişinin davranışı ile bu davranışın içsel akılsal faaliyetlerini inceler. Emegün ekonomik analizi çalışan kişinin kaynakları nasıl kullandığıdır. Çalışan ekonomik öznenin emeğinin sermaye ve maaş olarak ayrıştırılmasının sonuçlarından ilki, emeğin maaşı sermayesidir ve bu sermaye sahibinden yani çalışandan ayrıştırılamaz. Çalışanın becerisi kendisine gelir akışını sağlayan bir tür makinedir. Çalışanın beceri makinesi, emek piyasasında bir defalık maaşla satılan bir şey değildir ve birçok defa maaş alacaktır ve bu makinenin kendi yaşam süresi, eskimesi, yaşlanması söz konusudur. Bu belirli belli bir gelir-maaş elde eden sermaye-beceri kavramı ile çalışanın kendisi bir şirket olarak görülüyor. Bu tarz bir ekonomik analizin odağına bireyin, işlemlerin, mekanizmaların değil, şirketi yerleştiren neoliberalere göre şirket ekonomisi, şirket birimlerinden oluşan bir toplum liberalizmin esas ilkesidir ve liberalizmin toplumu ve ekonomiyi akılsallaştırmasının programıdır. Neoliberalizm, bu koşullarda *homo economicusa* dönüş anlamına gelmektedir (Foucault, 2015a: 187-189).

Foucault, biyopolitikayı/biyoiktidarı farklı özel teknikleri ve icatları bir araya getiren ve her failin esnek şekilde kullanabildiği bir iktidar teknolojisi biçiminde tanımlar. Foucault için biyoiktidar, biyopolitika tarafından inşa edilen nüfusu denetler. Bu teknoloji, yönetimselliğin çerçeveleyen nüfus sayımları, oy pusulaları, hidrografi ve sigorta poliçeleri gibi tekniklerdir (Kelly, 2016: 22-24).

Neoliberal toplumu yöneten ve insan unsurunu önceleyen yeni şirket, yeni bir iktidar mantığıyla yani, mesleki faaliyetine bütünüyle katılan, kendini şirkete adayan ve teslim eden etkin çalışan özne mantığıyla işler. Yeni iktidarın hedefi, kendini gerçekleştirmektir, şirket ortağını

güdüleyen her ad altındaki arzudur. Diğer bir ifade ile yeni iktidar nihai amacına ulaşma adına kendini çalışan özneler için kılarak, onlarla özdeşleşerek varlığını sürdürülebilir hale getirmektedir. Çalışan özneleri verimli kılacak her türlü arzu yeni iktidar tarafından kutsanmaktadır. Neo-öznenin inşası ve idaresi, bireyin kendisi için çalışır gibi şirket için çalışmasını sağlamalı ve her türlü yabancılaşma duygusunu ve birey ile istihdamı sağlayan şirket arasındaki mesafeleri ortadan kaldırmalıdır. Birey kendi verimliliği ve çabasını yaygınlaştırmalıdır; sanki böyle davranmak içinden geliyormuş gibi, kendi arzusunun emriyle kendi içinden yönetiliyormuş gibi yapmalıdır (Dardot ve Laval, 2018: 366-367).

Neoliberal akılsallık, ürettiği özneyi rekabet ortamında tüm riskleri ve sorumluluğu alabilecek şekilde yönetir ve bireyin kendini yönetebildiği bir mekân olarak şirket çalışma toplumunun refah ve başarısının, toplumsal refaha katkılarının birleşeceği mercidir. Hümanist ve hedonist sözler, kölelik tekniklerini üretirken, yenilik hareketleri, emekçiyi metaya dönüştürmüştür. Emekçi haklarının erozyonu, geçici istihdamın dayattığı güvensizlik, kolaylıkla işten çıkarmalar, alım gücünün zayıflaması gibi etkenler, emekçilerin işverenleri karşısındaki bağımlılığını artırmıştır. Oluşan sosyal korku ortamıyla kökleşen neoliberal şirket söyleminde risk doğallaşmış, kolektif dayanışma azalmış, çalışanlar piyasa dalgalanmalarına maruz kalmıştır (Dardot ve Laval, 2018: 367-368).

Belirsizlik, tepkisellik, esneklik, yaratıcılıkla ücretlileri yeni iktidar biçimlerinin etkisiyle disipline eden bir öznellik yaratılır. Değerlendirme, projelerin normalleştirilmesi, âdem-i merkezîyetçilik gibi tekniklerin, kişinin beklenen davranış normuna katılımını sağladığı varsayılır. Projeci şirket, performans beklentilerine bağlılık ve saygılarını sürekli kanıtlamayı esnek şekilde çalışana dayatır. Bu hiyerarşik yönetimsellik tipi, psikolojik kategorileri manipüle etmektedir. Bu yönetimsellikte, kendini şirkete adanması beklenen çalışan özneler, kendilerine derinlikli hissettirilen yani çalışana şirkete bağlayan sözleşme türü ve onun çalışmaya bağlılığını değerlendirme şeklinin buyurduğu bir iktidarla yüzleşirler. Girişimci akılsallık, bütün iktidar ilişkilerini tek bir söylemin ağında tutar (Dardot ve Laval, 2018: 369-370).

Neoliberal akıl, her insanı kendi kendine yatırım yapan, kendinden sorumlu, diğer sermaye varlıkları ile sürekli rekabet eden ve sadece kendi bireysel değerini ve çıkarını gözetmeye adanmış insan sermayesi/girişim sermayesi haline getirir (Brown, 2018: 119).

Foucault'ya göre disiplin mekanizmalarının amacı yaşam zamanını emek gücüne dönüştürerek üretken bireyler yaratmaktır. Emek zamanı, işçinin ücret karşılığında sattığı herhangi bir zaman değildir. Satılmadan önce üretken bir zamana, disipline edilmiş, düzenlilik ve dayanıklılık terbiyesi almış bir beden niceliksel zamanına dönüştürülmüş olması gerekir. Ardından bu faydalı zaman nüfus düzeyinde emek gücü olarak nicelenir. Yönetimsel pratikler düzeyinden bakıldığında, kapitalizmin ilerleyişi sadece toprak, sermaye ve emek arasındaki bir oyunu değil, aynı zamanda insan zamanının bir biyopolitika tarafından dönüştürülmesini de içerir (Paltrinieri, 2016: 42).

Neoliberal çalışma yaşamında çalışanın yönetilmesi, öznenin kendini yönetmesiyle mümkündür. Öznenin kendini yönetmesi arzusunun akılsallaştırılması ile mümkün olur. Kendilik girişimi, her alanda kendi insan sermayesini azamileştirmeye, kar ve zararını hesaplamaya yönelik, mesleki başarı ve rekabetçi performans ile sürekli mükemmelleşme sürecini ifade eder. Emek, eğitim ve öğrenim piyasasını kapsayan yeni paradigmlar, hayat boyu eğitim ve istihdam edilebilirlik bunun önemli stratejik tarzlarıdır. İşletme etiği daha savaştı, mücadeleyi, gücü, canlılığı, çok çalışmayı ve başarıyı yüceltmektedir. Çalışmanın özgürlük alanı olması, herkesin geçmişteki ücretlinin pasif statüsünü aşmayı bilmesine, yani kendi kendisinin şirketi olabilmesine bağlıdır (Dardot ve Laval, 2018: 371-372). Neoliberal kendilik yönetimselliği, kendinden daima daha fazlasını bekleyen ve

kendine saygısı paradoksal bir şekilde daha önce gerçekleştirilmiş performanslara dair hissedebileceği hoşnutsuzlukla büyüyen başarılı bir benliğin imalini temsil eder. Ekonomik sorunlar, örgütlenme sorunları olarak görülür ve örgütlenme sorunları ise kendine ve başkalarıyla ilişkilerine yeterince hâkim olamamaya bağlı psişik sorunlara indirgenir. Etkinliğin kaynağı kişinin kendi içindedir, dışsal bir otoriteden kaynaklanmaz. Derindeki motivasyonu bulabilmek için ruhsallık içi bir çalışma gerekir. Ekonomik ve malî zorlama, bir öz zorlamaya ve bir öz suçlamaya dönüşür, çünkü başımıza gelenden sadece biz sorumluyuz. Şirket etkinliği, öznenin içine girmesi buyrulan sözsel, yöntemsel, ilişkisel akılsallaşmaya bağlıdır. Yeni kendilik normu bir gelişme normudur (Dardot ve Laval, 2018: 382).

Neoliberal girişimcilikte, hızlı ve düşük maliyetli hizmetlerin sunulduğu kurumlar arasındaki rekabet, ücretli çalışanların emeği üzerinden gerçekleştirir. Derin bağlardan yoksun, talepleri az olan ve düşük ücretle uzun saatler ve yıllarca çalışmak isteyen, güvencesiz çalışmaya uyumlu genç, dinamik, örgütsüz ve girişimci bir iş gücü piyasası oluşması için eğitim kurumları girişimcilik, risk alma gibi becerilere odaklanır. Neoliberal anlamda kendini geliştirme, piyasa fırsatlarını ötekilere göre daha hızlı ve etkin bir şekilde kullanabilmek için gerekli olan gelişim sürecidir. Bilgi artık *survival* için istenir olmuş, gerçek anlamda iyi bir toplum, iyi bir yaşam, özgürlük, adalet ve gelişim sağlamak ile ilgisi kalmamıştır. Yaşam, hayatta kalmak için gerekli olan bilgi ve serveti biriktirme çabasına indirgenir (Coşkun,2019: 236-237).

Neoliberal dönemde birey sadece kendisinin üretiminden doğan iktisadi sermayeden değil, genişletilmiş anlamda insan sermayesinin ve toplumsal sermayenin üretiminden de sorumludur. Bu tüm insan davranışının iktisadi davranış biçimine indirgenmesi anlamına gelir. Neoliberal birey, *homo economicus* sürekli olarak hesap yapan ve kendi yaşamını iktisadi bir varlık olarak üreten ve bunun sorumluluğunu risk yönetimi mekanizması ile alan bir yaratık olarak kurulur. Dünya ile ilişkisi işlevselci bir rasyonalite ile sınırlıdır. Bu ilişki ayrıca kendisini güvencesizleştiren koşullar karşısında gittikçe artan bir kırılabilirliği da beraberinde getirir (Göymen, 2017: 29).

Neoliberal stratejinin kalbini temsil eden borçlandırılmış insan kamusal alanın bütününe işgal eder. Neoliberal toplumlarda, toplumsal iş bölümüne dair tüketici, kullanıcı, emekçi, kendinin müteşebbisi, işsiz, turist v: adlandırmalar, borçlandırılmış tüketiciye, borçlandırılmış kullanıcıya ve nihayet, Yunanistan'da olduğu gibi, borçlandırılmış vatandaşa dönüşen öznel borçlandırılmış insan figürü tarafından kuşatılmıştır. Bireysel bir borç olmasa da herkesin yaşamını ağırlığıyla tam anlamıyla ezen kamu borcu söz konusudur (Lazzarato, 2015: 37-38).

Şirket kâr denetiminin ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik faaliyetler bütününe aktarılması, ücretli çalışanların mali açıdan özneleşmesini sağlar. Her ürün bir mali nesne olur ve öznenin kendisi bir hisse senedi yaratıcısı haline alır. Kendilik girişimi teknolojilerinin (örneğin iş-dışı ortamda da çalışma imkânı sunan internet, pc. akıllı telefon gibi bilgi teknolojileri) ücretliyi daha çok özerk kıldığı sanılırken, değerlendirici teknoloji (mail, mouse denetimi ya da memnuniyet, verimlilik istatistikleri) şirket bağımlılığını artırır. Değerlendirme öznesi, müşteriye, hasta ya da öğrenciye, ötekine, tabi olana şirket önceliklerini dayatır, mesela bir bankanın finans danışmanı gibi, postanenin gişe memuru da herhangi bir ürünün satışlarını arttırmalıdır. Kendilik, rekabetçi bir performans tekniğidir ve uyum, entegrasyon ve performansın yaygınlaşmasını hedefler (Dardot ve Laval, 2018: 388-389).

4.NEOLİBERAL DÖNEMDE ÇALIŞAN NEO-ÖZNELERİN KLİNİK HALLERİ

Çalışan neo-öznelerin klinik tablosuna göre kendi kendinin girişimcisi olmanın temel kriteri başarıdır. Çöküntü halindeki diğer çehresi de hâkim olunamayan süreç ve normalleşme karşısında

yenilgidir. Depresyon ile sapkınlık arasındaki çalışan neo-öznel, hayran olunan performans ustası ve fırlatılıp atılan haz nesnesi olarak ikiye bölünmeye mahkûmdur (Dardot ve Laval, 2018: 407).

Kişinin göreve ve şirkete adanmışlığının dinamiklerini güvencesiz çalışmada, çile ve strese bulan sosyal Darwinci bir dünyanın pratik inşası, yönetim kademeleri de dâhil tüm işyeri hiyerarşisinde işsizlik tehdidi ve prekaryalaşma sayesinde ehlileşmiş bir işgücü ordusunun varlığının ve güvencesizliğin ürettiği prekaryalaşmış habitusların işbirliğidir. Bireyin özgürlüğünden destek alan bütün bu iktisâdi düzenin temeli, işsizliğin, prekaryalaşmanın ve işsiz kalma korkusunun ürettiği yapısal şiddettir: Bireyci mikro ekonomik modelin ahenkli işleyişinin ve kişisel çalışma motivasyonunun koşulunu son tahlilde kitlesel bir olgu oluşturmaktadır: İşsizler ordusu. Gerçi bu bir ordu da değildir, zira işsizlik yalıtır, atomize eder, bireyselleştirir, hareketsizleştirir ve dayanışmayı parçalar (Bourdieu, 2017: 126-127).

Günümüz çalışanlarının esneklik temelli özgürleşmesi, belirsizliği, istikrarsızlığı besleyerek toplumsal risklerin etkisini derinleştirir. Düzenli bir iş vb. için rekabete zorlananlar güvensizlikle depresif kişilik/karakter yapıları geliştirir. Kişiliğin bağlılık ve kendini geliştirebilme potansiyeli, yeni kapitalist kültürün bağlan(a)mama, güven(e)meme, kısa vadeli ilişkiler gibi parametreleriyle çatışmaya girer. Çalışanlar geçicilik ve akışkanlık içinde toplumsal ilişkilerden kendini geri çeker. Bu da dayanışmayı zayıflatır ve sosyal sermayenin yıkımına yol açar. Ayrıca neoliberal sınıf yapılarını dönüştüren güvencesizliğin neo-öznel/çalışanlar aracılığıyla inşası, eşitsizliği de yeniden üretir (İlhan ve Yılmaz, 2017: 1791).

Esnek çalışma koşulları çerçevesinde, kendi yaratıcılıklarının sorumluluğunun kendilerinde olacağına, kendi hayatlarını kendi kurallarına göre ve kendi arzuları doğrultusunda şekillendirebileceklerine inanan neoliberal çalışan öznel; kendi arzu ve adapte oluşlarıyla sermayenin tabi kılma biçimlerine katılırlar. Özgür ve özerk olduklarına inanıyor olmaları, kendilerini gerçekleştirme imkânına sahip olduklarına duydukları inanç onları somut yaşam ve çalışma koşullarına katlanmalarını ve böylece sömürüye açık hale gelmelerini kolaylaştırır. Ekonomikleştirilen hayat özgürlük ya da kendini gerçekleştirme yerine; korku ya da kontrolü kaybetme gibi deneyimlerle, kesinliklerin ve teminatların ortadan kalkması sonucu ortaya çıkan güvensizlik hissiyatıyla, keza başarısızlık, toplumsal açıdan düşüş ve sefalet korkusu ve deneyimiyle karşılaşılır (Göymen, 2017: 29).

Esnek çalışma, yaratıcılara zaman, mekân ve geleneksel yönetimin olmadığı bir serbestlik içinde, istediği işi gönüllü seçme, şirket yönetimi baskısından uzaklaşma, kendi işinin kontrolüne sahip olma gibi demokratik ve eşitlikçi üretim koşulları vaat eder. Buna karşın, esnek çalışma, serbest zamanı giderek yok ederken, emeğin 7/24 bir mesaide denetlendiği, işin tüm yaşamına yayıldığı bir düzeni de beraberinde getirmektedir. İşyerleri artık Foucault'nun kapalı bir disiplin mekânı değil, Deleuze'ün açık bir denetim mekânlarına dönüşmektedir. Raunig'e göre de esneklik ve özerklik gündelik hayata yayılmakta, çalışanlar istekli olarak esnek çalışmayı seçmektedir ve bu seçim, sömürüyü kabullenmek demektir. Kendi kendini güvencesizleştirme, yaratıcılığın ve hayatın her veçhesinde sömürüyü kabullenmektir. Güvencesizleştirme, kültürel bir özellik kazanmıştır (Evirgen, 2018: 166-167).

Esnek/güvencesiz çalışma alt kademedekiler için acizliği, pasifliği beslemekte zayıf bağlar ve istikrarsız bir ortamda, hayatta kalabilme adına başlarını aşağıda tutma eğilimi oluşur. Hecksher, işten atılma endişesiyle yönetici kaplanlarına görünmez olma beklentisine Fraser, duygusal kopuş adımı vermektedir. Geçiciliğin, belirsizliğin, seyyaliyetin çalışma dünyasında güvencesizleştirici bir kültürün yayılımını dayatan esnek kapitalizmde geleneksel çalışma ilişkileri, insan karakteri ve tüketim gibi her

şey bir anda değişmekte, bireyler birbirlerini tanıma fırsatından yoksun bırakılmaktadır. Bu durum aşırı bireyciliğin, parçalanmanın, değer kayması, huzursuzluk, kaygı ve stresin artmasına yol açmaktadır. Öznenin özerkliğinin elinden alınması, mahremiyetin teşhiri ve çalışanların sürekli gözetlenmesi yeni kapitalizmin ideolojik ve kurumsal baskısının önemli yansımalarıdır (İlhan ve Yılmaz, 2017: 1779-1780).

Neoliberal kapitalizmde emekçinin metaya dönüşme eğilimi artmıştır. Çalışarak elde edilen hakların gittikçe erimesi, geçici/eğreti ve dönemsel yeni istihdam şekillerinin çalışma ilişkilerine damıttığı güvensizlik, kolaylıkla işten çıkarmalar, çalışanları zayıflatan etkenler, emekçilerin bağımlılığını arttırarak sosyal korku ortamı yaratmaktadır (İlhan ve Yılmaz, 2018: 304). Korku kültürünün etkisindeki neoliberal çalışma hayatında yaygınlaşan tükenmişlik sendromu karakter aşınmasına sebep olarak çalışma koşullarını ağırlaştırmaktadır (Dinç vd., 2013: 63).

Neoliberal çalışma hayatına sirayet eden şirket yönetimselliğinin teşvik ettiği rekabetin, normalin üstünde bir performansı dayatması, çalışan neo-özneye olan yoğun baskıların müsebbibi olarak görülmektedir. Birey işini kaybetme korkusu ile aşırı ve saplantılı taleplerin üstesinden gelmeye çalışmakta, kendi işinin esasını içeren mesleğinin gereklerini icra etmesine alan bırakılmamaktadır. Yarış pisti misali iş alanlarında işleri koşturmakla meşgul olan birey, çalışma şevkinden çoğu zaman yoksunluk içinde ortaya koyduğu ürüne/hizmete yabancı kalmaktadır.

Çalışma hayatında aşırı rekabet, strese yol açar ve kazananın her şeyi aldığı piyasalarda riskler yükselir. Fakat şirket içi piyasalar stresi daha da yükseltir, çünkü rakip ile iş arkadaşı arasındaki çizgi belirsiz hale gelir. Kaygı olabilecek şeylerle, korku ise olacağı bilinen şeylerle ilgilidir. Kaygı, kötü tanımlanmış koşullarda ortaya çıkar; korku, acı ya da talihsizlik iyi tanımlanmış olduğunda. Eski piramitte başarısızlık, korku temelli olurdu; yeni kurumda başarısızlığı kaygı şekillendiriyor. Çalışanlarının kendilerine ne olacağı konusunda hiçbir fikri yok, çünkü şirket yeniden yapılanması, firmanın iç işleyişinden çok, finans piyasalarında üretilen borç senetleri ve hisse bedeli değeriyle belirleniyor. Değişimi tasarlayanlar birleşme ya da satış sonrası ne yapılacağını pek bilmiyor. Tacir banka sahiplerinin ya da yatırımcıların netleştiremediği bu belirsizlik, kaygıyı ve eşitsizliği bütün mevkilere yayıyor (Sennett, 2011: 38-39). Ayrıca neo-liberal politikalarla devletin etkisi azaltılarak devletin piyasaya müdahale etmemesi, sosyal alanlardan çekilmesi ya da sübvansız etmemesi sağlanmaktadır. Refah devletinin temel işlevlerinden olan sosyal güvenlik ve sosyal sigorta sistemindeki dönüşümlerle çalışanların emeklilik güvencelerinde de birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Özellikle yaş ve prim ödemelerinin artması, emekli maaşlarının düşürülmesi gibi uygulamalar neticesinde çalışanlar üzerinde gelecek kaygısı ve güvencesizlik konusunda ciddi riskler oluşmaktadır (Çımrın, 2009: 201).

Neoliberal kişiliklerin akışkanlığı ya da uçuculuğu üzerine yapılan saptamalara göre, yaşamı özgürce şekillendirme olarak sunulan esneklik, karakteri/kişiliği, başkalarıyla ağları, değerleri ve ölçütleri erozyona uğratar. Yaşam zamanı giderek daha az programlanabilir. Çalışma artık istikrarlı bir çerçeve, bir kariyer, sağlam bir kişisel ilişkiler bütünü sunmaz. Projelerin ve misyonların istikrarsızlaştığı, ağların ve ekiplerin sürekli değiştiği profesyonel dünyada, sadakat ve bağlılık içeren toplumsal ilişkiler yerini anlık sözleşmelere bırakarak özel yaşam, aile örgütlenmesi ve benlik temsilini etkiler. Yeni işletmecilik zorlayıcı bir çaba gerektirerek tutum ve davranışları denetlemeye eğilimlidir. İşletme performansının hizmetindeki bu çile, şirket içinde ücretlilerin değerlendirilmesiyle birleşerek davranışları normalleştirirken, öznelerin birbirlerine bağlılıklarını yok eder (Dardot ve Laval, 2018: 398-399).

Seyyaliyet ve esneklik, yeni işler ve mekânlar arasında sürekli mekik dokumak emek piyasasının normal haline gelir. Bu piyasada işin kazancına ve çekiciliğine göre sürekli mobil olmak, kişiyi değişkenleştirir, akışkanlaştırır, esnekleştirir ve onda sabit karakterin köklenmesini imkânsız kılar. Geçici/kısa vadeli olma, sabit bir aşırı bireyci ve çıkarıcılık, mekânsal ve mesleki konuma bağlılığa ve de sabit norm ve değerlere kapalılık gibi özellikler tümüyle farklı bir emek profilini ortaya çıkarır. Böylece mesleki değer, norm ve etik ilkelere bağlı, sabit ve güvenilir bir karakter olarak somutlanan eskinin meslek mensubunun yerini, bugünün belli bir meslekte sabitlenmeyi anlamsız bulan, aidiyeti olmayan, geçiciliğin değişken dünyasında devinen yüzergezer çalışanı alır (İlhan, 2008: 320).

Günümüz çalışma hayatında toplumsal yeniden üretimin bireyselleşmesi, işin ötesinde ve iş yoluyla yenilenmedir; ama çoğu zaman bu, karşılığı lâıykıyla verilen ücretli emeğin de ötesindedir. Asıl mesele yenilenme, yenileme, insanın kendi benliğini kullanarak yaratması, kendi kudretiyle kendi benliğini yeniden üretmesidir. Kendini gerçekleştirme, benlik için bir yeniden üretim görevi haline gelir. Çalışma, benliğin yeniden üretimini sağlama almak içindir (Lorey, 2013: 35). Çalışma bir eza değildir, gerçekleştirilmesi gereken performans yoluyla benlik hazzıdır. Zarar diye bir şey yoktur, çünkü kişi doğrudan doğruya kendi için çalışır. Dolayısıyla inkâr konusu olan şey, yani hazzın benliğin ötesinde sınırlanmasının, ticari birikimin sınırsızlığına göre düzenlenmesidir. Yeni kapitalizmde herkes kazanır. Neo-özne kaybedemez, çünkü o hem sermaye biriktiren emekçidir hem de bundan yararlanan hissedar. Neo-öznel durumun hayali, kendinin emekçisi ve hissedarı olmak, sınırsızca performans göstermek ve birikiminin meyvelerinden engelsizce yararlanmaktır. Neo-özne kliniğinin tanıklık ettiği yükten kurtulma türü, bu öznelere sembolik çerçeveler dışındaki ertelenme durumları, başkalarıyla ilişkilerinin anlık sözleşmelere indirgenmesi. Bütün bunlar performans buyrukları karşısında olduğu kadar yeni ağ teknolojileri karşısında da işlevsiz değildir (Dardot ve Laval, 2018: 406).

5. SONUÇ

Modern liberal toplumlardaki biyopolitik güç ilişkilerini düzenleyen en önemli etkenlerden birisi çalışma hayatının inşasıdır /yeniden yapılandırılmasıdır. Modern sonrası toplumlarda da neoliberalizmin biyolojik süreçleri, çalışma hayatının yeniden inşasında etkin rol oynamaktadır. Çalışma yaşamının aktörü çalışan özneler, kentsel mekânlarda yoğunlaşan nüfusun disiplin ve denetimini sağlayan bir işlevi yerine getirmektedir. Foucault'nun deyişiyle Batı toplumlarında, çalışır durumda olanlarla çalışmayanlar arasındaki ayırım, hastaneden hapisaneye ardından okula geçişi sağlanan toplumsal gözetim mekanizmasının temelidir. Önce çalış(a)mayanlar deli etiketiyle panoptik kapatılma yaşamış, ardından insan sermayesine ihtiyaç duyulduğu için kapatıldıkları mekânlarda, rasyonel çalışan öznelere dönüştürülmüştür.

Modern dünyada liberal çalışma hayatı, kaoslar, intiharlar, savaşlar ile iç içe bir dünyada bürokratik bir varlık göstermiştir. Modern ötesi neoliberal toplumlarda ise ulus ötesini aşarak sermayenin ve paranın esnekliği ve özgür dolaşımı üzerinden çalışma hayatı, toplumsal yaşam, devlet ve bireylerin yeniden üretimi zorunlu hale gelmiştir. Piyasa esnekliği ve özgürlüğü, çalışma hayatına sirayet etmiş esnek ve girişimci akılsallık, tüm toplumsal yapılara sızmıştır. Piyasanın kendi haline bırakılmasıyla krizlerin ve eşitsizliklerin kendiliğinden biteceğini vaat eden neoliberal politikalar, pratikte ekonomik ve toplumsal krizleri önleyememiş, toplumun alt kademelerine kadar problemleri derinleştirmiştir.

Keynesyen politikaları uygulayan ulus devletler, piyasayı özgürleştirici neoliberal politikalara destek vermiştir. Borç ve kredi politikaları, sosyal devleti zayıflatmış, piyasa iktidarını ise

güçlendirmiştir. Böylece piyasaya akan yönetimsellik sermayenin etkin olduğu çalışma hayatını yeniden düzenlemiştir. Kapitalizme hizmet eden biyolojik neoliberal politikalar, piyasa özgürlüğü ve sermayenin devamı için, insan sermayesini şirket mantığı güden çalışma hayatı ile özneleştirmiştir. İktidar toplumsal boyutuyla çalışma hayatının pratikleri ile güç üretir. İktidar yaşamın kendisini merkeze alarak, bireyin, toplumun ve devletin varlığının devamını sağlar. Bireyin yaşamı, toplumun yaşamı ve devletlerin yaşamı için iktidar kendi yönetimsellik gücünü çalışanlarla paylaşır. Bilgi üreten birey, devletler ve toplumlar bilgi ürettiği kadar gücün merkezinde bir konum elde eder. Böylelikle iktidar parçalı ve esnek bir yapıya bürünür. Bu yapı biyolojik süreçlerle uyumlu neoliberal politikalar yoluyla toplumsal aktörleri birer şirket öznesine dönüştürür.

Günümüzde şirketleşme, çalışan neo-öznelerin hakları, ücret ve çalışma süreleri gibi değişkenleri esneterek, belirsizleştirerek dijital bir çerçeveye indirgemekte, ofis mekânlarının eve aktarımı ve ağlara aktarımı yoluyla mekân anlayışı dönüşmektedir. Böylece iktidarın daha keskin gözü ile gözetleme alanının genişletildiği dijital mekânlarda belirsiz ve güvencesiz çalışan bireyler, bir taraftan kentsel mekânla bağı devam eden diğer taraftan dijital ağlarda konumlanan neo-öznenin inşa sürecine dâhil olmaktadır. Bu inşa sürecindeki yönetim sanatının yeni sanat eseri, çalışan neo-özne, neoliberal politikalara uyumlu olabildiği ölçüde marjinallikten uzak, norm(al)lik çerçevesinin içindedir. Adapte olamayanlar ise başarısızlık, işini kaybetme, itibarını kaybetme, borcunu ödeyememe, vb. aşırı korkular ve tükenmişlik gibi patolojik sorunlar karşısında kendilik tekniklerini uygulamaktadır. Kendilik tekniklerinin toplumsal yansımaları sendikalaşma, toplu sözleşmeler, sivil toplum kuruluşları ve sosyal yardımların devamının sağlanması şeklinde gelişmiştir. Günümüzde bu kendilik tekniklerine, psikolojik anlamda destekleyici kurumların yanında, bilinçaltı alanda kendi kendisinin şirketi ve girişimcisi uzman ağları da eklenmiştir.

Neoliberal dönemde insanın sermayeye dönüşümünü ve ekonomi-politik özneleşmeyi sağlayan biyopolitikalar, hayatta kalma savaşının sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Şöyle ki, toplumsal sözleşme ile toplumsal düzen sağlanırken, toplumsal sözleşmenin yerine bireysel sözleşmelerin önem kazanması ve yaygınlaşması güvencesiz bir yaşama neden olmuştur. Çalışanlar işini kaybetme korkusu ile bireysel sözleşme kurallarına göre yaşamını şekillendirmektedir. Bu durumun güvencesizliği yaygınlaştırması kaçınılmazdır. Çünkü çalışandan tam anlamıyla uyum, başarı, üretkenlik beklenemez. Dolayısıyla mutsuzluğun kaynağına dönüşen tikel sözleşmelerin sosyo-psikolojik sorunları derinleştirebileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Neoliberal biyopolitikalar, toplumların psiko-sosyal yapılarını ve öznellikleri tek tipleştirmekte ve aşırı kontrolcü kapasiteye sahip sosyal kişileri üretmektedir. Kimliklerin ve kurumların yerine piyasa ve sermayeye dönüşebilen değerlerin ikamesi, aile ve toplumsal bağların zayıflamasına yol açmaktadır. Sadece ekonomik değer ile oluşan bir etik anlayışının sonucunda oluşan rekabetçi ve aşırı hırs gibi tutum ve davranış bozukluğu normalleşmekte ve esneklikle gelen kuralsızlıklar toplumsal düzenden sapmalar ve anomilere açık kapı bırakmaktadır. Sonuç olarak neoliberalizm, nüfusun düzenlenmesi ve yönetilmesi yoluyla biyolojik yaşamı ekonominin politikğine uyumlu hale getirmektedir. Bunu da neo-öznelerin biyolojik yaşamının çalışma hayatına uyarlanmasını sağlayan kendilik teknikleri sayesinde gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla da biyopolitikaların en çok çalışma hayatında yansımaları olduğu gözlemlenmektedir. Böylece iktidarın çalışma bilgisini üretmesi çalışan neo-özneler yoluyla olmakta ve toplumsallık yeniden üretilmektedir.

Zamanda (çalışma süresi), mekânda (ev, sosyal ağlar) ve ücrette esneklik gibi neoliberal politikaların özü, sermaye insanlarının devleti, toplumu ve bireyi çalışma hayatı üzerinden insan sermayesine dönüştürmesi girişimidir. Neoliberal biyopolitik disipline etme süreçlerinden çalışma

hayatı etkilenmekte, çalışanı dönüştüren biyopolitik neoliberal düzenleyici politikalar ise gerek doğrudan gerekse dolaylı bir biçimde çalışan neo-öznelere üzerinden toplumu dönüştürmektedir.

Biyopolitik yönetimsellikte, esnek, girişimci, rekabetçi ve bir piyasa aklı çalışma hayatını ve çalışan neo-özneyi şirket kurallarına göre yönetmeyi hedefler. Şirket yönetim sanatının devlete taşınması çalışma türlerinin esnekleşmesine yol açmıştır. Yasalarla ve normlarla güvence altına alınan çalışma hayatı iktidarın, girişimciliğe, esnekliğe ve tıp, ekonomi, nüfus gibi bilimlere ve de teknolojilere ait söylemsel veya dolaylı politikaları oyunsallaştırmasıyla, gerçekliği inşa ettiği bir yaşam alanıdır. Piyasalaşmayı sağlayan özgürlük, rekabet, başarı, gelişme imkânları bireylere çalışma ortamı ile sunulur ve esnek çalışma koşullarının normalleştirme süreci rıza eşliğinde başlatılır. Böylelikle rekabet ve başarı arzusunun yönlendiren şirket yönetimselliği, beden ve nüfus üzerinden üretilen rıza ve kendilik kaygısı ile gerçekliği inşa eder. Çalışan neo-öznenin artık tek kendilik hakikati girişimci, rekabetçi, yetenekli bir karakter kazanarak küçük bir şirkete dönüşme hazzını yaşamaktır.

Etik Beyan

“Neoliberalizm ve Çalışma Hayatının Biyopolitik İnşası” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Bourdieu, P. (2017). *Karşı Ateşler: Neo-liberal İstilaya Karşı Direnişe Hizmet Edecek Sözler*. S. Canbolat (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Brown, W. (2018). *Halkın Çözülüşü, Neo-liberalizmin Sinsi Devrimi*. B.E. Aksoy (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Coşkun, B. (2019). *Neo-liberal İktidar ve Özne*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Çımrın, F.K. (2009). Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 23(19), 195-204.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2018). *Dünyanın Yeni Aklı: Neo-liberal Toplum Üzerine Deneme*. I. Ergüden (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dinç, M., Bitlisli, F., Çetinceli E. ve Aydın, Z. (2013). Öğretim Elemanlarının Tükenmişliğinde Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4 (9) ,44-69.
- Evirgen, D. (2018). Yaratıcı Endüstriler, Yaratıcı Emek ve Özerklik: Özgürlük mü? Denetim mi?. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (22), 155-173.
- Foucault, M. (2015a). *Biyopolitikanın Doğuşu*. A. Tayla (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M.(2015b). *Büyük Kapatılma*. I. Ergüden ve F. Keskin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Yılmaz, M. & Genel, Z. (2021). Neoliberalizm ve Çalışma Hayatının Biyopolitik İnşası. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 252-265.
- Gökçe, G. (2011). Neo-liberalizmin Krizi ve Yeni Devlet/Yönetim Modeli Arayışları. *Türk İdare Dergisi*, (471-472), 99-116.
- Göymen, A.Y. (2017). Neo-liberal Dönemde Siyasal Öznelliğin Dönüşümü ve Rejim Tartışmaları. *İ.Ü. İktisat Dergisi*, (536), 24-33.
- Gürkan, C. (2016). Foucault'da Neo-liberal Yönetimselliğin Tarihsel Boşlukları: Erken Neo-klasik İktisat ve Kamusal Seçim Teorisi. *Felsefelogos*, 20 (63), 87-106.
- Harvey, D. (2012). Yaratıcı Yıkım Olarak Neo-liberalizm. E. Çamuroğlu Çığ ve Ü. Çığ (Çev.). *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 67-88.
- İlhan, S. (2008). Yeni Kapitalizm ve Meslek Olgusunun Değişen Anlamları Üzerine. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 313-328.
- İlhan, S. ve Yılmaz M. (2017). Güvencesizliğin Bireysel Toplumsal Yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 6(3), 1774-1793.
- İlhan, S. ve Yılmaz M. (2018). Gemi İnşa Sektöründe Güvencesiz Çalışanlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (2), 287-313.
- Kaya, G. (2015). Adıyaman'daki Eski Tekel İşçilerinin Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Çalışma İlişkilerinin Karşılaştırılması. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(21), 1025-1055.
- Kelly, M.G.E. (2016). *Uluslararası Biyopolitika Foucault Küreselleşme ve Emperyalizm*. U. Özmakas (Çev.). Ankara: Pharmakon Yayınları.
- Koca, B. T. (2014). Biyopolitika, Güvenlik ve Frontex'in Türkiye-Yunanistan Sınırdaki Rolü. *Göç Dergisi*, 1 (1), 57-76.
- Lazzarato, M. (2015). *Borçlandırılmış İnsanın İmali: Neo-liberal Durum Üzerine Deneme*. M. Erşen (Çev.). İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- Lorey, I. (2013). Yönetimsellik ve Kendini Güvencesizleştirme: Kültür Üreticilerinin Normalleştirilmesi Üzerine. Ö. Çelik (Çev.), *Skopdergi* (4), 1-39. <https://www.eskop.com/skopdergi/yonetimsellik-ve-kendini-guvencesizlestirme-kultur-ureticilerinin-normallestirilmeside-uzerine/1302>, (19.01.2021).
- Ören, E. (2015). Neo-liberal Yönetimsellik, Çalışma İlişkileri ve Girişimci Özne. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29 (1), 155-169.
- Paltrinieri L. (2016). Niteliği Nicelemek: Ekonomi, Demografi ve Eğitim Arasında İnsan Sermayesi. F. Keskin (Çev.). *Felsefelogos*, 20 (63), 33-48.
- Read, J. (2012). Homo Economicus'un Bir Soy kütüğü: Neo-liberalizm ve Öznelliğin Üretimi.(Çev. Ş.Öztürk). *Cogito Dergisi*, (70-71), 82-95.
- Ritzer, G ve Stepnisky, J. (2015). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*. I. Ertuna Howison (Çev.). Ankara: Deki Yayınları.
- Sennett, R. (2011). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. Aylin Onacak (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Öğrencilerin Akıllı Telefon Bağımlılığı ve İnterneti Kullanma Durumlarının İncelenmesi

Mücahit ÖZTÜRK*

Öz

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılık düzeylerini ve internet kullanım durumlarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeyleri cinsiyet, öğrenim görülen program, internet kullanım tecrübesi açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca öğrencilerin internete bağlanırken kullandıkları cihazlar, interneti kullanma amaçları ve kullandıkları sosyal medya platformlarına ilişkin veriler toplanmıştır. Bu çalışma nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeliyle yürütülmüştür. Araştırma grubu meslek yüksekokulu sosyal ve teknik programlarda öğrenim gören 196 öğrenciden oluşmaktadır. Kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin internet kullanım tecrübesi arttıkça akıllı telefon bağımlılık düzeyleri de artmaktadır. Akıllı telefonlar öğrenciler tarafından internete bağlanmak için en çok kullanılan cihaz olarak dikkat çekmiştir. Öğrenciler interneti daha çok sosyal medyaya erişmek amacıyla kullanırken müzik dinlemek, öğrenme faaliyetlerinde bulunmak ve anlık mesajlaşmak yoğun şekilde yapılan faaliyetler arasındadır.

Anahtar kelimeler: Bilgi ve İletişim Teknolojileri, İnternet Kullanımı, Akıllı Telefon Bağımlılığı

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Investigation of Smartphone Addiction and Internet Usage Cases of Students

Abstract

The aim of this study is to investigate the smartphone addiction levels and internet usage of university students in terms of various variables. Smartphone addiction levels of the students were evaluated in terms of gender, education program, and internet experience. This study was carried out with the survey model, which is one of the quantitative research methods. The study group consists of 196 students studying in social and technical programs in a public university vocational college. Smartphone addiction levels of female students were higher than male students. As students' internet usage experience increases, their smartphone addiction levels also increase. Students mostly use smartphone to connect to the internet. The students mostly use the internet to access social media. In addition, they do intensive activities such as listening to music, learning activities and instant messaging.

Keywords: Information and Communication Technologies, Internet Using, Smartphone Addiction

Article Type: Research Article

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, mucahitozturk@aksaray.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-4293-9086

1. GİRİŞ

Mobil telefonlar başlangıçta sesli görüşme ve kısa mesajla iletişime geçme imkânı verirken günümüzde gelişmiş teknik özellikleriyle farklı hizmetler sunabilmektedir. Müzik dinleme, fotoğraf çekme ve dokunmatik kullanım özelliklerinin yanında internete zaman ve mekândan bağımsız olarak erişebilme fırsatı vermesiyle mobil telefonların kullanımı hızlı bir şekilde artmaktadır.

Mobil telefonlar artık akıllı telefon olarak isimlendirilirken günlük hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir (Deng, Ku ve Kong, 2019: 49-50). Akıllı telefonlar ile bankacılık işlemleri, alışveriş yapma, oyun oynama, film izleme, görüntülü konuşma, sosyal medyayı kullanma ve çevrimiçi bilgilere ulaşma gibi faaliyetler yapılabilmektedir. Dünyada ve ülkemizde internet ve sosyal medya kullanımı giderek artmaktadır. Ülkemizde bireyler sosyal medyaya günlük ortalama 2,5 saat zaman ayırmaktadır (Işık ve Kaptangil, 2018: 696). Akıllı telefonlar sosyal medyaya erişimde yoğun şekilde kullanılırken, kolay taşınabilirlik, geniş ekranlı olma ve internete erişebilme gibi özellikleriyle öğrencilerin bu aygıtlarla gereğinden fazla zaman harcamasına ve problemlili kullanımına neden olabilmektedir (Davidovitch ve Yavich, 2018: 2-3; Traş ve Öztemel, 2019: 93). Öğrenciler akıllı telefonlar ile bilgiye ulaşabilme, arkadaşlarıyla içerik paylaşabilme, akademik ve teknik destek alabilme imkânına sahiptir. Diğer taraftan akıllı telefonların aşırı ve uygunsuz kullanımı, bağımlılık, akıllı telefonlardan uzak kalındığında üzülmeye, sinirlenmeye ya da kaygılanma gibi riskleri bulunmaktadır (Chen vd., 2016: 864; Liu vd., 2017: 112-113). Akıllı telefonların kullanılmasına ilişkin bu riskler araştırmacıların dikkatini çekmiş ve akıllı telefon bağımlılığı literatürde çalışan konular arasına girmiştir. Yapılan çalışmalarda akıllı telefon bağımlılığının çoğunlukla demografik değişkenler (cinsiyet, yaş vb.), sosyal medya ve akıllı telefonu kullanma amaçlarıyla ilişkili olarak incelendiği görülmektedir. Akıllı telefonlar sürekli olarak gelişen ve birçok özelliğın eklenmesiyle kullanımı giderek artan bir teknolojidir. Ayrıca mobil internet kullanımı da hızlı bir şekilde artmaktadır. Bu çerçevede akıllı telefon bağımlılığı riski altında bulunan öğrencilerin akıllı telefonları ve interneti kullanım durumlarının sürekli olarak izlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırma akıllı telefon kullanımı açısından risk grubunda görülen öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerini çeşitli demografik özelliklerin yanında interneti kullanma durumlarıyla birlikte değerlendirmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Öğrencilerin eğitim, eğlence, iletişim ve araştırma faaliyetlerini internet aracılığıyla yapabilmesi öğrencilerin interneti aktif şekilde kullanmalarına neden olmaktadır (Nayak, 2018: 165-166). Öğrenciler internetteki faaliyetlerini geçmişte bilgisayar ile yaparken günümüzde gelişmiş özelliklerin eklenmesiyle akıllı telefonlarla yapabilmektedir. Akıllı telefonlar öğrencilerin öğrenmesini, sosyal ilişkilerini ve eğlence anlayışlarını değiştirmiştir (Çakır ve Oğuz, 2017: 425-426; Samaha ve Hawi, 2016: 324). Akıllı telefonlar sosyal ve ekonomik yaşamı kolaylaştıran birçok özelliğiyle öğrenciler tarafından sıklıkla kullanılırken bazı problemleri de beraberinde getirebilmektedir. Akıllı telefonlar ile gereğinden fazla zaman harcamak, akıllı telefonlardan uzun süre ayrı kaldığında gerginlik ve huzursuzluk hali, aşırı duygusal tepkiler verme ve akıllı telefon bağımlılığı gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir (Liu vd., 2017: 112-113; Yang vd., 2019: 827-828).

Akıllı telefon bağımlılığı, akıllı telefonların günlük yaşamı olumsuz etkileyebilecek ve hızlı duygusal değişimlere neden olabilecek şekilde aşırı ve kontrolsüz kullanımınıdır (Han vd., 2017: 363-364; Yang vd., 2019: 822-823). Akıllı telefon bağımlılığı; akıllı telefona karşı takıntılı düşünceler içerisinde olma (ayrı kaldığında özlemek), ekonomik olarak yüksek maliyetlerine rağmen akıllı telefonlarla daha fazla zaman harcamaya (tolerans göstermek), akıllı telefonu kullanmadığında kaygı duymaya (geri çekilme), akıllı telefon kullanımını kontrol edememe ve eğlenceli olabilecek diğer faaliyetlerle ilgilenmeme gibi durumları içermektedir (Kim, Seo ve David, 2015: 440-441). Yapılan

çalışmalarda akıllı telefonların kullanımı, kişiler arası iletişim, eğlence ve bilgi arama olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır (Hao vd., 2019: 51-59; Jiang ve Zhao, 2016: 2-8). Akıllı telefonların temel işlevi olarak kişiler arası iletişim, diğer kişilerle görüntülü ya da sesli görüşme ile kısa mesajlaşma yoluyla gerçekleşirken öğrencilerin akıllı telefon bağımlılıklarını artırabilmektedir (Takao, Takahashi ve Kitamura, 2009: 501-502). Eğlence kategorisinde, akıllı telefonların sosyal medya ve Youtube gibi platformları kullanma ve çevrimiçi oyun oynama fırsatı vermesi öğrencilerin akıllı telefonlarla gereğinden fazla zaman harcamalarına neden olabilmektedir (Cho, 2014: 321-323). Bilgi arama açısından akıllı telefonların internet aracılığıyla çevrimiçi öğrenme fırsatı vermesi, bilgiye rahat bir şekilde ulaşma imkânı tanınması öğrencilerin akıllı telefonlara daha fazla bağlanmalarıyla sonuçlanabilmektedir (Hwang ve Park, 2015: 60-62). Akıllı telefonlar işlevsel özellikleriyle öğrencilerin zamanı kontrol edememelerine ve akıllı telefon bağımlısı olmalarına neden olabilmektedir. Öğrenciler akıllı telefonları evde, okulda ve diğer sosyal alanlarda üzerinde taşımaktadır. Bu durum özellikle okulda öğrencilerin öğrenmesini ve motivasyonunu olumsuz etkileyip, yüz yüze iletişimi azaltabilirken dikkatlerini dağıtabilmektedir (Chen vd., 2016: 864-865). Bu çerçevede öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Nitekim son yıllarda öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerini belirlemeye yönelik çalışmalar artmaktadır.

Hong, Chiu ve Huang (2012), üniversite öğrencileriyle yaptıkları çalışmada kadın öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık riskinin yüksek olduğunu ve akıllı telefon bağımlılığının kişiler arası iletişim boyutuyla ilişkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yılmaz, Şar ve Civan (2015), lise öğrencileriyle yaptığı çalışmada kadın öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Aktaş ve Yılmaz (2017), iletişim fakültesi öğrencileriyle yaptığı çalışmada öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin orta düzeyde olduğunu ve kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre akıllı telefon bağımlılıklarının anlamlı şekilde yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca öğrencilerin akıllı telefonları çoğunlukla sosyal medya, bilgi arama ve müzik dinleme amaçlı kullandıklarını belirlemiştir. Bulduklu ve Özer (2016), üniversite öğrencilerinin akıllı telefon kullanma motivasyonlarını incelemiştir. Çalışmanın sonunda öğrencilerin akıllı telefonları yoğun şekilde kullanmalarında bilgiye erişme, eğlence, teknolojiye ayak uydurma, akıllı telefonların sağladığı kolaylıklar ve güven hissinin etkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Erdem, Kalkın, Türen ve Deniz (2016) üniversite öğrencilerinin çoğunluğunun akıllı telefondan ayrı kalma korkusu yaşadıklarını ve öğrencilerin akıllı telefonlarla günde ortalama 6 saatin üzerinde zaman harcadıklarını göstermiştir. Samaha ve Hawi (2016), üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada öğrencilerin çoğunluğunun akıllı telefon bağımlılığına karşı yüksek risk altında olduklarını belirlemiştir. Ayrıca akıllı telefon bağımlılığı ile akademik başarı arasında negatif yönde ters ilişki varken yaşama sevinci ile pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Altundağ ve Bulut (2017), üniversite öğrencileriyle yaptıkları çalışmada kadın öğrencilerin problemlili akıllı telefon kullanımında erkek öğrencilere göre daha fazla risk altında olduğunu ortaya çıkarırken öğrencilerin sosyal medya kullanımının problemlili akıllı telefon kullanma düzeylerini artırdığı görülmüştür. Ertemel ve Pektaş (2018), üniversite öğrencileriyle akıllı telefon bağımlılıklarına ilişkin görüşmeler yapmıştır. Çalışmanın sonunda öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin yüksek düzeye yakın olduğu ve öğrencilerin akıllı telefonlarla sosyal medyayı aktif kullandıkları görülmüştür. Nikolopoulou ve Gialamas (2018), 12-18 yaş arasındaki öğrencilerle yaptığı çalışmada akıllı telefon bağımlılıklarının orta düzeyde olduğunu ve kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre akıllı telefon bağımlılıklarının daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Chang vd. (2019), 5.sınıf öğrencilerinin akıllı telefon kullanım durumlarını ve bağımlılık düzeylerini incelemiştir. Öğrencilerin akıllı telefonlarla haftada ortalama 11 saat zaman harcadıkları ve % 15'nin risk grubunda olduğu görülmüştür. Akıllı telefonlarla sık sık oyun oynayan, arkadaşlarıyla anlık mesajlaşan ve sosyal medyayı kullanan öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık riskinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalar öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığına karşı yüksek risk altında olduklarını ortaya çıkarmıştır. Bazı

çalışmalarda aksi sonuçları olsa da çoğunlukla kadın öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin erkek öğrencilerden çoğunlukla yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan akıllı telefonların özellikle kişiler arası iletişim ve eğlence kategorilerindeki özellikleriyle öğrencilerin akıllı telefonlarla fazla zaman harcadıkları görülmüştür. Akıllı telefon bağımlılığı ve problemlili internet kullanımı sosyo-ekonomik durumlardan ve değişimlerden etkilenen ve zaman içerisinde giderek artan sorun olarak değerlendirilmektedir (Carbonell vd., 2018: 8-10; Dursun, Dönmez ve Akbulut, 2018: 34-37). Akıllı telefon bağımlılığı ile birlikte internet ve sosyal medya kullanımı da arttığından akıllı telefon bağımlılığının değerlendirilmesinde internet kullanımına ilişkin durumların da dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Durak ve Seferoğlu, 2018: 19-21). Araştırmalarda akıllı telefon bağımlılığının çoğunlukla cinsiyet ve yaş değişkenleri bağlamında incelendiği ortaya çıkmıştır. Akıllı telefon bağımlılığının daha genellenebilir sonuçlar ve değerlendirmeler için farklı örneklerde ve farklı değişkenlerle ilişkili olarak araştırılması önerilmektedir (Çakır ve Oğuz, 2017: 426; Liu vd., 2018: 251). Bu çalışmada öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeyleri cinsiyetin yanında öğrenim görülen program, aile gelir durumu, internet kullanım tecrübesi gibi demografik değişkenler açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca akıllı telefon bağımlılığı, öğrencilerin akıllı telefonları aktif şekilde kullanmasında etkisi olduğu düşünülen internet kullanım durumları çerçevesinde incelenmiştir. Bu çerçevede araştırmanın problemleri aşağıdadır;

1. Öğrencilerin akıllı telefon bağımlılıkları hangi düzeydedir?
2. Öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeyleri demografik bilgiler (cinsiyet, öğrenim görülen program, aile gelir durumu, internet kullanım tecrübesi) açısından nasıl farklılaşmaktadır?
3. Öğrenciler interneti hangi amaçlarla kullanmaktadır?

3. YÖNTEM

Bu çalışmada öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığı ve interneti kullanma durumları nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeliyle incelenmiştir. Bu çalışmanın etik kurul izinleri Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 24.04.2020 tarihli ve 2020/03-10 sayılı karar ile alınmıştır.

3.1. Araştırma Grubu

Araştırma grubu meslek yüksekokulu farklı programlarda öğrenim gören 196 öğrenciden oluşmaktadır. Erkek öğrencilerin sayısı 105, kadın öğrencilerin sayısı 91'dir. Tablo 1'de öğrencilerin programlara göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Bölümler

	Bölümler	Sayı
Sosyal Programlar	Bankacılık ve Sigortacılık	23
	Büro Yönetimi ve Sekreterlik	21
	İşletme Yönetimi	20
	Maliye	16
	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	18
	Sosyal Güvenlik	36
Teknik Program	Elektronik Teknolojisi	19

	Makine	18
	Mekatronik	25

Tablo 1’de gösterildiği gibi 134 öğrenci sosyal programlarda öğrenim görürken, 62 öğrenci teknik programlara devam etmektedir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerini belirlemek için Fidan (2016) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. 5’li likert tipinde (1: Kesinlikle Katılmıyorum - 5: Kesinlikle Katılıyorum) hazırlanan Mobil bağımlılık ölçeği; Belirginlik, Tolerans, Uzaklaşım, Duygusal değişim, Çatışma, Tekrarlama ve Mobil internet eğilimi olmak üzere yedi faktör ve 28 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri 0,910 olarak belirlenmiş ve güvenilir olduğu görülmüştür. Öğrenciler ölçeğin maddelerine katılım durumlarını 1 ile 5 puan arasında derecelendirmiştir. Belirginlik faktöründeki maddeler, akıllı telefon kullanımının günlük hayatta en önemli faaliyet haline gelmesi ve diğer işlerin geri planda kalmasına neden olmasına yönelik değerlendirmeleri içerir. Öğrenciler Tolerans faktöründe akıllı telefonlarla harcanan zamana ilişkin değerlendirmeler yaparken, Uzaklaşım faktöründe akıllı telefonda uzak kalındığında ortaya çıkan psikolojik ve fizyolojik sorunları değerlendirmiştir. Duygusal değişim faktörü, akıllı telefonların öğrencilerde oluşturduğu ani duygusal değişimlere ilişkin ifadeleri içerirken, Çatışma faktöründe, akıllı telefonların öğrencinin sosyal çevresiyle yaşadığı sorunlara değinilmektedir. Tekrarlama faktörü öğrencilerin akıllı telefonları aşırı kullanmaya ara verseler de tekrar yoğun kullanmaya başlamalarına ilişkin değerlendirmeleri içerirken Mobil internet eğilimi faktöründe internetin akıllı telefonlar aracılığıyla kullanımına ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Diğer taraftan öğrencilerin cinsiyet, öğrenim görülen program, aile gelir durumu gibi demografik bilgileri ile internet kullanım durumlarına ilişkin veriler toplanmıştır. İnternet kullanım durumları; internete bağlanılan araçlar, internet kullanma sıklığı, interneti kullanma tecrübesi, interneti kullanma amaçları, kullanılan sosyal medya platformları gibi bilgileri içermektedir. Öğrencilere araştırmanın amacı ve ölçeğin neden doldurulduğuna ilişkin sunum yapılarak formları gönüllük esasına göre doldurmaları istenmiştir.

3.3. Veri Analizi

Araştırmada toplanan verilerin analizi için SPSS 20.0 programından yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda verilerin normal dağılmadığı görülmüştür. Öğrencilerin akıllı telefon bağımlılıklarını cinsiyet, sosyal ve teknik programlar açısından karşılaştırmak için Mann-Whitney U testi yapılırken öğrenim görülen program, aile gelir durumu ve internet tecrübesi açısından akıllı telefon bağımlılıklarını karşılaştırmak için Kruskal-Wallis testinden yararlanılmıştır. Ayrıca toplanan verilerin ortalama, frekans ve yüzde değerlerine ilişkin betimsel analizler yapılmıştır. Ölçeğin maddelerine 28-140 arasında puan verilebilmektedir. Akıllı telefon bağımlılığı, 0-66 puan: Düşük düzeyde bağımlılık/Bağımlılık göstermez, 67-99 puan: Orta düzeyde bağımlılık, 100-165 puan: Yüksek düzeyde bağımlılık olacak şekilde yorumlanmıştır (Durak ve Seferoğlu, 2018: 14).

4. BULGULAR

Öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerine ilişkin betimleyici istatistik bilgileri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Akıllı telefon Bağımlılık Düzeylerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Ölçek Faktörler	N	Min.	Mak.	Ortalama
Belirginlik	196	1	4.75	1.96

Tolerans		1	4.75	2.46
Uzaklaşım		1	4.50	2.08
Duygusal Değişim		1	3.25	2.13
Çatışma		1	3.50	1.98
Tekrarlama		1	4.25	2.12
Mobil İnternet Eğilimi		1	4.75	3.11
Akıllı telefon Bağımlılık Düzeyi		1	4.64	2.28

Tablo 2’de gösterildiği gibi öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin orta düzeye yakın olduğu görülmüştür. Akıllı telefon bağımlılığının faktörlerine ilişkin veriler incelendiğinde öğrencilerin Mobil internet eğilimi ve Tolerans diğer faktörlere göre daha yüksek düzeydeyken Belirginlik ve Çatışma faktörlerinin düşük düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo 3’te öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığı toplam puanlarına ilişkin ortalama ve yüzde değerleri gösterilmiştir.

Tablo 3. Akıllı telefon Bağımlılığı Toplam Puanlara İlişkin Veriler

Gruplar	N	Yüzde (%)	Min.	Mak.	Ortalama
Düşük Düzey	114	58.16	28	66	49.33
Orta Düzey	70	35.72	67	98	79.58
Yüksek Düzey	12	6.12	100	130	110.66
Tüm gruplar					63.48

Öğrencilerin mobil bağımlılık ölçeği maddelerine verdikleri puanların toplamına göre üç gruba ayırdıkları ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin çoğunluğunun (%58.16) düşük düzeyde akıllı telefon bağımlısı olduğu görülürken öğrencilerin % 35.72’sinin orta düzeyde bağımlı grubu oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Yüksek düzeyde bağımlılık grubu ise öğrencilerin % 6.12’sini oluşturmaktadır. Tüm öğrencilerin toplam puanlarının ortalamasının orta düzeye yakın olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo 4’te öğrencilerin cinsiyetine göre akıllı telefon bağımlılık düzeylerine ilişkin Mann-Whitney U testi analiz sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4. Cinsiyete İlişkin Veriler

	Cinsiyet	N	Ortalama	Sig.
Akıllı telefon Bağ. Düzeyi	Erkek	105	2.10	.002*
	Kadın	91	2.45	

*p<0,05

Öğrencilerin cinsiyete göre akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin anlamlı şekilde farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Kadın öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri programa göre akıllı telefon bağımlılık düzeylerine ilişkin Kruskal-Wallis testi analiz sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Öğrenim Görülen Programlara İlişkin Veriler

	Program	N	Ortalama	Sig.
Akıllı telefon Bağ. Düzeyi	Bankacılık	23	2.00	.000*
	Büro Yönetimi	21	2.53	
	İşletme Yönetimi	36	2.60	

	Maliye	16	2.49	
	Muhasebe	18	2.17	
	Sosyal Güvenlik	20	2.49	
	Elektronik	19	2.07	
	Makina	18	1.79	
	Mekatronik	25	2.02	

*p<0,05

Öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin öğrenim görülen programa göre anlamlı şekilde farklılaştığı görülmüştür. İşletme yönetimi programındaki öğrencilerin akıllı telefon bağımlılıkları diğer programlara göre daha yüksek düzeydeyken Makine programındaki öğrenciler diğer programlara göre daha düşük düzeydedir. Sosyal programlar ve teknik programlar düzeyinde öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerine ilişkin Mann-Whitney U testi analiz sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Sosyal Programlar ve Teknik Programlara İlişkin Veriler

	Bölüm	N	Ortalama	Sig.
Akıllı telefon Bağ. Düzeyi	Sosyal Programlar	134	2.40	.000*
	Teknik Programlar	62	1.97	

*p<0,05

Sosyal programlarda öğrenim gören öğrencilerin teknik programlar öğrencilerine göre akıllı telefon bağımlılık düzeyleri anlamlı şekilde yüksek çıkmıştır. Aile gelir durumuna göre öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerine ilişkin Kruskal-Wallis testi analiz sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Aile Gelir Durumuna İlişkin Veriler

	Gelir Durumu	N	Ortalama	Sig.
Akıllı telefon Bağ. Düzeyi	Düşük	136	2.28	.782
	Orta	55	2.20	
	Yüksek	5	2.43	

Öğrencilerin aile gelir durumları incelendiğinde çoğunluğunun düşük gelir grubunda oldukları görülmüştür. Diğer taraftan öğrencilerin aile gelir grupları açısından akıllı telefon bağımlılık düzeyleri arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır. Farklı gelir gruplarındaki sahip öğrencilerin mobil bağımlılıklarının benzer olduğu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin internet kullanım tecrübesi açısından akıllı telefon bağımlılık düzeylerine ilişkin Kruskal-Wallis testi analiz sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. İnternet Kullanımına İlişkin Veriler

	İnternet Tecrübesi	N	Ortalama	Sig.
Akıllı telefon Bağ. Düzeyi	1-4 Yıl	48	2.04	.001*
	5-9 Yıl	109	2.38	
	10 Yıl-Üzeri	39	2.33	

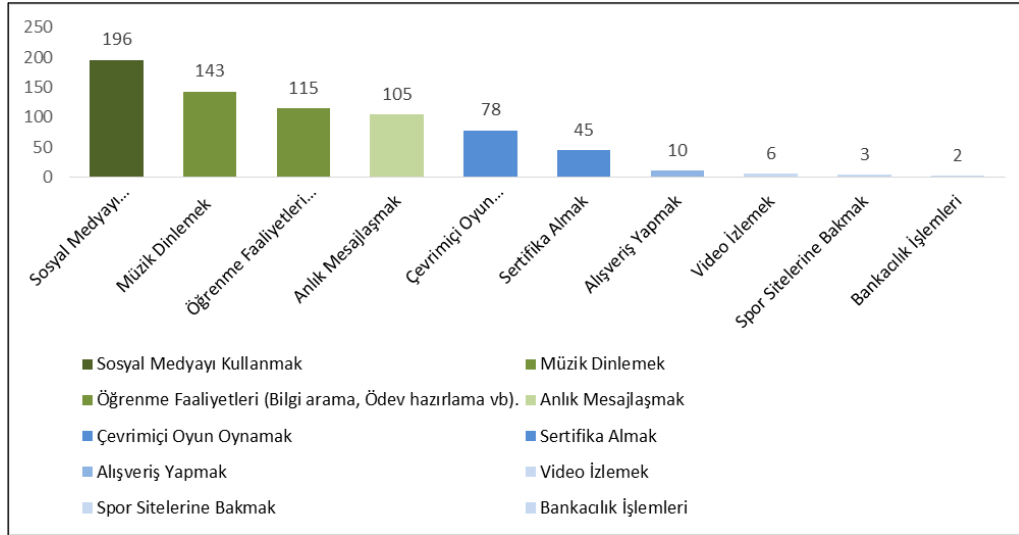
*p<0,05

Öğrencilerin çoğunluğunun 5-9 yıl arasında interneti kullandıkları belirlenirken internet kullanım tecrübeleri açısından akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin anlamlı şekilde farklılaştığı görülmüştür. Öğrencilerin internet kullanım tecrübesi arttıkça akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin arttığı görülmüştür. Öğrencilerin internete bağlanmak için kullandıkları cihazların bilgisi Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. İnternete Bağlanmak İçin Kullanılan Cihazlar

Kullanılan Cihazlar	Öğrenci Sayısı
Akıllı telefon	196
Dizüstü Bilgisayar	80
Tablet Bilgisayar	12

Öğrencilerin tamamının internete akıllı telefonlar ile bağlandıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca dizüstü bilgisayar kullanan öğrenciler de bulunmaktadır. Az sayıdaki öğrencinin tablet bilgisayar kullandığı belirlenmiştir. Öğrencilerin interneti kullanma amaçlarını belirlemek için seçenekler sunulmuştur. Bu seçeneklerden kendilerine uygun olanlardan birden fazla işaretleme yapmışlardır. Öğrencilerin interneti kullanma amaçlarına ilişkin veriler Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Öğrencilerin interneti kullanma amaçları

Öğrencilerin tamamının sosyal medya kullanıcısı olduğu yoğunlukla bu platformları kullandıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca öğrencilerin çoğunluğunun interneti müzik dinlemek, arkadaşları ve ailesiyle anlık mesajlaşmak ve eğitim almak amacıyla da interneti kullanmaktadır. Diğer taraftan öğrencilerin bir kısmının çevrimiçi oyunlar oynadıkları ve sertifika almak amacıyla faaliyette bulunduğu görülmüştür. Az sayıda öğrencinin alışveriş yapmak ve film izlemek gibi etkinlikler yaptığı belirlenmiştir. Öğrencilerin kullandıkları sosyal medya platformları Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Kullanılan Sosyal Medya Platformları

Sosyal Medya Platformu	Öğrenci Sayısı
WhatsApp	196
Instagram	148
Facebook	80
Twitter	49
Snapchat	10

Öğrencilerin WhatsApp ve Instagram'ı yoğun şekilde kullandıkları ortaya çıkmıştır. Bir kısım öğrenciler de Facebook ve Twitter kullanıcılarıdır.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırma meslek yüksekokulu öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılık düzeylerini akıllı telefon bağımlılığın alt boyutları, cinsiyet, öğrenim görülen program, aile gelir durumu ve internet kullanım tecrübesi açısından incelemiştir. Ayrıca akıllı telefon bağımlılığı öğrencilerin internet kullanım durumlarına ilişkin toplanan verilerle birlikte değerlendirilmiştir. Öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeyleri açısından düşük, orta ve yüksek düzeyde bağımlılık gösteren üç gruba ayrıldığı belirlenmiştir. Öğrencilerin çoğunluğunun düşük ve orta düzeyde akıllı telefon bağımlısı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca akıllı telefon bağımlılığına ilişkin alt faktörler incelendiğinde öğrencilerin mobil internet eğilimi en yüksek ortalamaya sahiptir. Mobil internet eğilimi faktörü öğrencilerin internete erişimde akıllı telefonların kullanımına ilişkin değerlendirmeleri içermektedir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde öğrencilerin internet ortamındaki faaliyetlerini akıllı telefon ile yaptıkları için kullanım süresinin arttığı söylenebilir. Bu durumun akıllı telefonların internete erişim fırsatı vermesi ve mobil internet kullanımının yaygınlaşması ve kolaylaşmasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Akıllı telefon bağımlılığı ve mobil internet eğilimine ilişkin sonuçlar Aktaş ve Yılmaz (2017) 'ın üniversite öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılıklarını incelediği çalışmasıyla benzerdir. Akıllı telefon bağımlılığı Tolerans faktöründe akıllı telefon kullanımında zaman yönetimine ilişkin maddeler bulunmaktadır. Öğrenciler akıllı telefonları kullanırken zamanı kontrol etmekte biraz zorlanırken, düşündüklerinden fazla zaman harcayabilmektedir. Akıllı telefonların kolay taşınabilir olması, her yerden internete erişebilme imkânı sunmasının öğrencilerin bu aygıtlarla gereğinden fazla zaman harcamalarına neden olabilmektedir. Bu durum Erdem vd. (2016) 'nin öğrencilerin akıllı telefonla fazla zaman geçirdiklerini belirlediği çalışmasıyla uyumludur. Belirginlik ve Çatışma faktörlerine ilişkin öğrencilerin değerlendirmeleri diğer faktörlere göre daha düşük düzeydedir. Belirginlik faktörü akıllı telefonların kullanımının gündelik yaşamdaki faaliyetlerin önüne geçmesine ilişkin değerlendirmeleri içerirken Çatışma faktöründe akıllı telefonların bireyde sosyal ve psikolojik açıdan oluşturduğu problemler ve yaşadıkları çelişkiler değerlendirilir. Bu çerçevede akıllı telefon bağımlılığı öğrencilerin gündelik yaşamlarını engelleme ve sosyal yaşamlarını olumsuz etkileme açısından düşük düzeyde kalmıştır. Öğrenciler akıllı telefonları sosyal yaşamlarında aktif kullansa da bu durumun sosyal ilişkilerini engellemesinin ve akıllı telefonların aşırı kullanımına ilişkin yaşadıkları psikolojik çelişkinin riskli düzeyde olmadığı söylenebilir. Kuang-Tsan ve Fu-Yuan (2017)' nin akıllı telefonların kişiler arası iletişimi ve sosyal yaşama ilişkin memnuniyeti artırabildiğini ortaya çıkardığı çalışmasının sonuçları bu durumu desteklemektedir. Öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığı Uzaklaşım, Duygusal değişim ve Tekrarlama faktörleri açısından düşük ve orta düzey arasındadır. Bu faktörlerde öğrenciler akıllı telefonlardan uzak kaldıklarında huzursuzluk hissetme, akıllı telefonların fiziksel açıdan olumsuz etkileri ile duygusal açıdan rahatlama ve güvende hissetmelerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Öğrencilerin değerlendirmeleri incelendiğinde akıllı telefon bağımlılığının psikolojik ve fizyolojik açıdan düşük ve orta düzey arasında olumsuz etkisi söz konusudur. Diğer taraftan akıllı telefon bağımlılığı öğrencilerin duygusal açıdan rahatlamalarına katkı sağladığı belirlenmiştir. Akıllı telefonlardan uzak kalmanın öğrencileri mutsuz ve huzursuz edebilme potansiyeli vardır ancak bu durum yüksek düzeyde değildir. Duygusal açıdan ise öğrenciler akıllı telefonları kullanırken kendilerini rahat hissetmektedir. Benzer şekilde Bulduklu ve Özer (2016) yaptıkları çalışmada akıllı telefonlarla gereğinden fazla zaman geçirmenin fiziksel ve psikolojik sağlığı olumsuz etkileyebileceğini ancak akıllı telefonların stres ve baskıyı azaltma ve güven hissi oluşturma noktasında katkılarının olabileceğini ortaya çıkarmıştır. Öğrenciler akıllı telefonları daha çok iletişim ve eğlence amaçlı kullandıklarından

Öztürk, M. (2021) Öğrencilerin Akıllı Telefon Bağımlılığı ve İnterneti Kullanma Durumlarının İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 266-278.

akıllı telefonların öğrencileri mutlu eden ve sosyal ilişkilerini geliştiren bir etkisinin olmasının akıllı telefon bağımlılığının psikolojik, fiziksel ve duygusal etkilerinin düşük ve orta düzey arasında kalmasında etkisi olabilir.

Kadın öğrenciler erkek öğrencilere göre akıllı telefon bağımlılığı açısından daha yüksek düzeydedir. Bu durum Hong, Chiu ve Huang (2012)'ın bulgularıyla benzer şekildedir. Kadın öğrencilerin WhatsApp ve Instagram gibi platformları erkek öğrencilere göre daha fazla kullanmasının yanında yüz yüze iletişimden çok dolaylı iletişimi tercih etmelerinin bu duruma etkisi olduğu düşünülmektedir (Altundağ ve Bulut, 2017: 1676-1677; Chiu, Hong ve Chiu, 2013: 7-8). Araştırmanın verileri de bu durumu doğrulamaktadır. Kadın öğrenciler akıllı telefonları aracılığıyla interneti daha çok sosyal medya ve anlık mesajlaşmak amacıyla yoğun kullanmaktadır. Erkek öğrencilerde ise sosyal medya, çevrimiçi oyun oynamak daha çok öne çıkmaktadır. Bu faaliyetler değerlendirildiğinde akıllı telefonlarda sosyal iletişim günlük hayatta en sık yapılan faaliyet türü olduğundan kadın öğrencilerin daha çok risk altında bulunmalarına neden olmaktadır. Sosyal programlarda öğrenim gören öğrencilerin teknik programlarda öğrenim gören öğrencilere göre akıllı telefon bağımlılık düzeyleri daha yüksektir. Sosyal programlarda öğrenim gören öğrencilerin interneti daha aktif kullanmaları ile bu programlarda kadın öğrencilerin sayısının erkek öğrencilere göre fazla olmasının akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin daha yüksek çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Aile gelir durumu açısından öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeyleri anlamlı şekilde farklılaşmamaktadır. Bu durum günümüzde akıllı telefona sahip olma durumu ve internet erişiminin toplumun tamamına yayılmasıyla ilgili olabilir. Nitekim Türkiye İstatistik Kurumu 2020 yılı verilerine göre ülkemizde üniversite öğrencilerinin %99,8'i akıllı telefon kullanırken %98,7'si interneti kullanmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020). Öğrencilerin interneti kullanma tecrübesi arttıkça akıllı telefon bağımlılık düzeyleri anlamlı şekilde artmaktadır. Öğrencilerin internetteki teknik becerileri arttıkça ve farklı uygulamaları gördükçe bu ortamlarda daha fazla zaman harcadıkları düşünülmektedir.

Öğrencilerin internete erişim için en çok yararlandıkları aygıt olarak akıllı telefonlar dikkat çekmektedir. Dizüstü ve tablet bilgisayarları kullanan öğrenciler olsa da akıllı telefonlar kolay taşınabilirlik, gelişmiş işlevsel özellikler ve internete erişim kolaylığı fırsatı vermesiyle daha çok tercih edilmektedir (Santana-Vega, Gómez-Muñoz ve Feliciano-García, 2019: 2-3). Öğrenciler akıllı telefonlar aracılığıyla interneti sosyal medyaya erişmek, müzik dinlemek, öğrenme faaliyetlerinde bulunmak (Bilgi aramak, eğitim almak vb.) ve anlık mesajlaşmak amacıyla yoğun şekilde kullanmaktadır. Ayrıca bir kısım öğrenciler çevrimiçi oyun oynamak ve sertifikalı programlara katılmak amacıyla da kullanmaktadır. Ancak öğrencilerin çevrimiçi alışveriş yapmak ve bankacılık işlemlerini gerçekleştirmek gibi faaliyetlerde pek fazla bulunmadıkları ortaya çıkmıştır. Bu durum öğrencilerin ekonomik özgürlüklerini henüz elde etmemiş olmalarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Öğrencilerin anlık mesajlaşma ve bilgi paylaşım programı WhatsApp ile Instagram gibi sosyal medya ortamlarını yaygın şekilde kullanmaları ile interneti kullanma amaçları birbirleriyle uyumludur. Farklı çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Aktaş ve Yılmaz, 2017: 97; Minaz ve Çetinkaya Bozkurt, 2017: 283).

Sonuç olarak öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığı yüksek düzeyde olmasa da öğrenciler açısından riskli düzeylere çıkabilme potansiyeli bulunmaktadır. Ayrıca mobil interneti kullanma eğiliminin yüksek olması dikkat çekicidir. Akıllı telefon bağımlılığı cinsiyet, öğrenim görülen program ve internet kullanım tecrübesine göre farklılaşmıştır. Ülkemizde akıllı telefonların farklı gelir grubuna sahip öğrencilerin kullanabildiği bir aygıt olduğu için aile gelir durumu açısından bir farklılık oluşmamıştır. Akıllı telefonların internet erişim, sosyal medya ve eğlence amaçlı olarak yoğun kullanılması akıllı telefon bağımlılığını artırabilmektedir. Bu araştırma meslek yüksekokulu öğrencileriyle nicel veriler toplanarak yürütülen bir tarama araştırmasıdır. Akıllı telefon bağımlılığı araştırma grubunun özelliklerine göre değişebildiğinden farklı ülkelerde ve farklı örneklerde

Öztürk, M. (2021) Öğrencilerin Akıllı Telefon Bağımlılığı ve İnterneti Kullanma Durumlarının İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 266-278.

çalışılmasının genellenebilir sonuçlara ulaşılması anlamında katkı sağlayabilir. Ayrıca öğrencilerin öğrencilerle akıllı telefon bağımlılık düzeylerine ilişkin nitel veriler (Görüşme, Gözlem vb.) toplanarak nicel verilerle birlikte değerlendirmeler yapılabilir.

Etik Beyan

Bu çalışmanın etik kurul izinleri Aksaray üniversitesi insan araştırmaları etik kurulundan 24.04.2020 tarihli ve 2020/03-10 sayılı karar ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, H., ve Yılmaz, N. (2017). Üniversite Gençlerinin Yalnızlık ve Utangaçlık Unsurları Açısından Akıllı Telefon Bağımlılığı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 85-100.
- Altundağ, Y. ve Bulut, S. (2017). Aday Sınıf Öğretmenlerinde Problemlı Akıllı Telefon Kullanımının İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(4), 1670-1682.
- Carbonell, X., Chamarro, A., Oberst, U., Rodrigo, B. ve Prades, M. (2018). Problematic Use Of The Internet and Smartphones in University Students: 2006–2017. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(3), 475-488.
- Chang, F. C., Chiu, C. H., Chen, P. H., Chiang, J. T., Miao, N. F., Chuang, H. Y. ve Liu, S. (2019). Children's Use Of Mobile Devices, Smartphone Addiction and Parental Mediation in Taiwan. *Computers in Human Behavior*, 93, 25-32.
- Chen, L., Yan, Z., Tang, W., Yang, F., Xie, X. ve He, J. (2016). Mobile Phone Addiction Levels And Negative Emotions Among Chinese Young Adults: The Mediating Role Of Interpersonal Problems. *Computers in Human Behavior*, 55, 856-866.
- Chiu, S. I., Hong, F. Y. ve Chiu, S. L. (2013). An Analysis On The Correlation And Gender Difference Between College Students' Internet Addiction and Mobile Phone Addiction İn Taiwan. *ISRN Addiction*, 2013, 1-11.
- Cho, M. (2014). The Relationships Among Smart Phone Use Motivations, Addiction, And Self-Control İn Nursing Students. *Journal of Digital Convergence*, 12(5), 311–323.
- Çakır, Ö. ve Oğuz, E. (2017). Lise Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri ile Akıllı Telefon Bağımlılığı Arasındaki İlişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 418-429.
- Davidovitch, N. ve Yavich, R. (2018). Usage of Mobile Phone Applications and Its Impact on Teaching and Learning. *International Journal of Higher Education*, 7(1), 1-9.
- Deng, L., Ku, K. Y. L. ve Kong, Q. (2019). Examining Predictive Factors And Effects Of In-Class Multitasking With Mobile Phones. *Interactive Technology and Smart Education*. 16 (1), 49-58.
- Durak, H. ve Seferoğlu, S. S. (2018). Ortaokul Öğrencilerinin Akıllı Telefon Kullanımları ve Bağımlılık Düzeyleriyle İlgili Unsurlar. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(1), 1-23.

Öztürk, M. (2021) Öğrencilerin Akıllı Telefon Bağımlılığı ve İnterneti Kullanma Durumlarının İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 266-278.

- Dursun, O. O., Donmez, O. ve Akbulut, Y. (2018). Predictors of Cyberloafing among Preservice Information Technology Teachers. *Contemporary Educational Technology*, 9(1), 22-41.
- Erdem, H., Kalkın, G., Türen, U. ve Deniz, M. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Mobil Telefon Yoksunluğu Korkusunun (Nomofobi) Akademik Başarıya Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 923-936.
- Ertemel, A. V. ve Pektaş, G. Ö. E. (2018). Dijitalleşen Dünyada Tüketici Davranışları Açısından Mobil Teknoloji Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 18-34.
- Fidan, H. (2016). Mobil Bağımlılık Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Geçerliliği: Bileşenler Modeli Yaklaşımı. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 3, 433-469.
- Han, L., Geng, J., Jou, M., Gao, F. ve Yang, H. (2017). Relationship Between Shyness And Mobile Phone Addiction In Chinese Young Adults: Mediating Roles Of Self-Control And Attachment Anxiety. *Computers in Human Behavior*, 76, 363-371.
- Hao, Z., Jin, L., Li, Y., Akram, H. R., Saeed, M. F., Ma, J., ve Huang, J. (2019). Alexithymia And Mobile Phone Addiction In Chinese Undergraduate Students: The Roles Of Mobile Phone Use Patterns. *Computers in Human Behavior*, 97, 51-59.
- Hong, F. Y., Chiu, S. I. ve Huang, D. H. (2012). A Model Of The Relationship Between Psychological Characteristics, Mobile Phone Addiction And Use Of Mobile Phones By Taiwanese University Female Students. *Computers in Human Behavior*, 28(6), 2152-2159.
- Hwang, Y. ve Park, N. (2015). Adolescents' Characteristics And Motives In Predicting Problematic Mobile Phone Use. *International Telecommunications Policy Review*, 22(2), 43-66.
- Işık, M. ve Kaptangil, İ. (2018). Akıllı Telefon Bağımlılığının Sosyal Medya Kullanımı ve Beş Faktör Kişilik Özelliği ile İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerinden Bir Araştırma. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 7(2), 695-717.
- Jiang, Z. ve Zhao, X. (2016). Self-Control And Problematic Mobile Phone Use In Chinese College Students: The Mediating Role Of Mobile Phone Use Patterns. *BMC psychiatry*, 16(1), 1-8.
- Kim, J. H., Seo, M. ve David, P. (2015). Alleviating Depression Only To Become Problematic Mobile Phone Users: Can Face-To-Face Communication Be The Antidote?. *Computers in Human Behavior*, 51, 440-447.
- Kuang-Tsan, C. ve Fu-Yuan, H. (2017). Study On Relationship Among University Students' Life Stress, Smart Mobile Phone Addiction, And Life Satisfaction. *Journal of Adult Development*, 24(2), 109-118.
- Liu, Q. Q., Zhang, D. J., Yang, X. J., Zhang, C. Y., Fan, C. Y. ve Zhou, Z. K. (2018). Perceived Stress And Mobile Phone Addiction In Chinese Adolescents: A Moderated Mediation Model. *Computers in Human Behavior*, 87, 247-253.
- Liu, Q. Q., Zhou, Z. K., Yang, X. J., Kong, F. C., Niu, G. F. ve Fan, C. Y. (2017). Mobile Phone Addiction And Sleep Quality Among Chinese Adolescents: A Moderated Mediation Model. *Computers in Human Behavior*, 72, 108-114.
- Minaz, A. ve Çetinkaya Bozkurt, Ö. (2017). Investigation Of University Students Smartphone Addiction Levels And Usage Purposes In Terms Of Different Variables. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute*, 9(21), 268-286.

Öztürk, M. (2021) Öğrencilerin Akıllı Telefon Bağımlılığı ve İnterneti Kullanma Durumlarının İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 266-278.

- Nayak, J. K. (2018). Relationship Among Smartphone Usage, Addiction, Academic Performance And The Moderating Role Of Gender: A Study Of Higher Education Students in India. *Computers & Education*, 123, 164-173.
- Nikolopoulou, K. ve Gialamas, V. (2018). Mobile Phone Dependence: Secondary School Pupils' Attitudes. *Education and Information Technologies*, 23(6), 2821-2839.
- Samaha, M. ve Hawi, N. S. (2016). Relationships Among Smartphone Addiction, Stress, Academic Performance, And Satisfaction With Life. *Computers in Human Behavior*, 57, 321-325.
- Santana-Vega, L. E., Gómez-Muñoz, A. M. ve Feliciano-García, L. (2019). Adolescents Problematic Mobile Phone Use, Fear Of Missing Out And Family Communication. *Comunicar. Media Education Research Journal*, 27(1), 39-47.
- Takao, M., Takahashi, S. ve Kitamura, M. (2009). Addictive Personality And Problematic Mobile Phone Use. *CyberPsychology and Behavior*, 12(5), 501-507
- Traş, Z. ve Öztemel, K. (2019). Facebook Yoğunluğu, Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ve Akıllı Telefon Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(1), 91-113.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması", [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679), (12.02.2021).
- Yang, X., Zhou, Z., Liu, Q. ve Fan, C. (2019). Mobile Phone Addiction And Adolescents' Anxiety And Depression: The Moderating Role Of Mindfulness. *Journal of child and family studies*, 28(3), 822-830.
- Yılmaz, G., Şar, A. H. ve Civan, S. (2015). Investigation of Adolescent Mobile Phone Addiction by Social Anxiety Effect of Some Variable. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, 2(2), 20-37.

Psikolojik Güvenlik ve Sanal Kaytarma Arasındaki İlişki: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma

Mesut SOYALIN*

Öz

Bu araştırmanın amacı psikolojik güvenliğin sanal kaytarma davranışları üzerinde etkisi olup olmadığını araştırmaktır. Araştırmada Türkiye’de Siirt ilinde banka sektöründe çalışan 120 kişiden anket tekniğiyle veriler toplanmış ve bu veriler SPSS programıyla analize tabi tutulmuştur. Araştırmada öncelikle psikolojik güvenlik ve sanal kaytarma kavramları açıklanmış ve teorik altyapı temel alınarak araştırma modeli ve hipotezler oluşturulmuştur. Sonrasında ise toplanan veriler analiz edilerek yorumlanmıştır. Analiz bulgularına göre; psikolojik güvenliğin hem sanal kaytarmayı hem de sanal kaytarmanın alt boyutlarını (önemli sanal kaytarma, önemsiz sanal kaytarma) olumsuz yönde ve anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda araştırmada kendilerini psikolojik olarak güvende hisseden çalışanların örgüte zarar veren sanal kaytarma davranışlarını sergilemekten kaçınacakları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlar yorumlanarak hem yöneticilere hem de konuyla ilgili çalışma yapacak araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Güvenlik, Sanal Kaytarma, Önemli Sanal Kaytarma, Önemsiz Sanal Kaytarma

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Relationship Between Psychological Safety and Cyberloafing Behavior: A Research in the Banking Sector

Abstract

The purpose of this research is to investigate the effect of psychological safety on cyberloafing behaviors. Data were collected from 120 people working in the finance sector with the survey technique and these data were analyzed with the SPSS program. In the research, firstly the psychological safety and cyberloafing concepts were explained and the research model and hypotheses were formed based on the theoretical background. Afterwards, the collected data were analyzed and interpreted. According to the analysis results; It was determined that psychological safety has negative and significantly impact on both cyberloafing and sub-dimensions (significant cyberloafing, minor cyberloafing). In this context, it was concluded in the study that employees who feel psychologically safe will avoid exhibiting cyberloafing behaviors that harm to the organization. The results obtained in the research were interpreted and suggestions were presented to both managers and researchers who will work on the subject.

Keywords: Psychological Safety, Cyberloafing, Minor Cyberloafing, Serious Cyberloafing,

Article Type: Research Article

1. GİRİŞ

Günümüz rekabetçi iş ortamında çalışanların öneri, fikir ve isteklerini ifade edebilmesi, işiyle ilgili geri bildirimler yapabilmesi ve bu davranışların örgütteki diğer bireyler tarafından kabullenilmesi örgütsel başarı için oldukça önemlidir (Edmondson, 1999). Psikolojik güvenlik olarak adlandırılan bu durum çalışanların sergileyecekleri davranışları da şekillendirebilmektedir. Bu noktada kendilerini güvende hisseden çalışanların örgütte verimlilik kayıplarına neden olacak olumsuz tutum ve davranışları sergilemekten kaçınmaları beklenmektedir. Psikolojik güvenliğin davranış hatalarının bildirilmesi ve etkin kişiler arası iletişimin yanı sıra çalışanlar arasında bilgi paylaşımının yaygınlaşması gibi sonuçlarla da ilişkili olduğu ileri sürülmektedir (Newman vd., 2017). Ayrıca psikolojik güvenliğin çalışanların örgütleriyle özdeşleşmelerini sağladığı, işe bağlılık ve takım çalışmasına yatkınlık gibi olumlu iş tutumlarıyla da ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Horuz ve Taşgit. 2020). Psikolojik güvenlik seviyesi yüksek olan çalışanların yapılan hataları yöneticilere bildirme, anlaşmazlıkları dile getirme ve samimi geri bildirimde bulunma olasılıklarının daha muhtemel olduğu vurgulanmaktadır (Tynan, 2005).

Bu araştırma psikolojik güvenliğin sanal kaytarma davranışlarını önleyebileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle sanal kaytarma davranışının açıklanması ve bu davranışa neden olan faktörlerin belirlenmesi oldukça önemlidir. İnternet ve bilgi teknolojisinde yaşanan hızlı değişim ve dönüşümler bireylerin yalnızca günlük yaşamlarını etkilemekle kalmayıp çalışma hayatlarını da güçlü bir biçimde etkilemektedir. Bilgi teknolojilerinin yoğun bir biçimde kullanılması birçok konuda örgütlere fayda sağlamakla birlikte bir takım sorunlara da yol açabilmektedir. İnternet ve teknolojik araçların çalışanlar tarafından iş dışı amaçlarla kullanılması bu sorunlardan biridir. Bu davranış literatürde sanal kaytarma ya da siber aylaklık olarak ifade edilmektedir (Lim, 2002). Çalışanların çalışma saatleri içerisinde bilgisayar, telefon ve internet gibi bir takım araçları işle ilgili olmayan konularda kullanması olarak tanımlanan sanal kaytarma davranışı (Ugrin ve Pearson, 2013) örgütte önemli verimlilik kayıplarına neden olabilmektedir. Sanal kaytarma davranışına yol açan faktörlere bakıldığında iş tatminsizliği, adaletsiz uygulamalar, işte can sıkıntısı, rol belirsizliği ve rol çatışmasının öne çıktığı görülmektedir (Fındıklı, 2016; Kaplan ve Ögüt, 2012; Eastin vd., 2007; Aydemir vd., 2016). İşletme sahipleri ve yöneticiler çalışanların sanal kaytarma davranışlarını önleyerek verimlilik ve zaman kayıplarının önüne geçmeyi amaçlamaktadırlar. Bu nedenle sanal kaytarmaya yol açan faktörlerin ortaya konulması oldukça önemlidir. Bu noktada araştırmada psikolojik güvenliğin çalışanların sanal kaytarma davranışları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Psikolojik güvenlik ve sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmaya ne ulusal ne de uluslararası yazında rastlanılmamıştır. Bu sebeple çalışmanın ulusal ve uluslararası yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırmanın ileride psikolojik güvenliğin öncülleri ile sanal kaytarma davranışını birlikte ele almak isteyen araştırmacılara katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

2.1. Psikolojik Güvenlik

Uluslararası yazında “psychological safety” olarak isimlendirilen psikolojik güvenlik kavramı Türkçe yazında “psikolojik rahatlık” ve “iyi olma hali” olarak da adlandırılmaktadır (Yener, 2015; Soyalın, 2019). Psikolojik güvenlik ve güven kavramları bazı benzerliklere sahip olsa da aslında temelde birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Güven kavramı bireyler arasında meydana gelen bir iletişimi ifade ederken psikolojik güvenlik kavramı güvenin ötesine geçerek grup ya da takım düzeyinde ortaya çıkmaktadır (Edmondson, 1999). İlk olarak grup ve takımların performanslarını geliştiren önemli bir özellik olarak ortaya konulan (Grailey vd., 2021) psikolojik güvenlik kavramı bir çalışanın örgüt içerisinde başarısızlıkları tartışma, kişilerarası ilişkilerde risk alma ve düşüncelerini

açık bir şekilde söyleme konusunda kendisini güvende hissetmesi olarak tanımlanmaktadır (Carmeli vd., 2009). Başka bir tanımda ise psikolojik güvenlik; çalışanların kariyer, statü ve imaj açısından ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçlarla karşılaşma korkusu olmadan hareket edebilme hissine sahip olmaları şeklinde ifade edilmiştir (Kahn, 1990).

Kahn (1990) psikolojik güvenliği etkileyen dört faktör olduğunu ileri sürmüştür. Psikolojik güvenliği etkileyen birinci faktör kişilerarası ilişkilerdir. Kişilerarası ilişkiler karşılıklı güven ve destek temelinde kurulduğunda psikolojik güvenliğin artmasına neden olmaktadır (Koçak, 2020; Newman vd., 2017). Yani iletişim kurma konusunda bir risk veya tehdit görmeyen çalışanlar psikolojik anlamda kendilerini güvende hissetmektedirler. Psikolojik güvenliği etkileyen bir diğer faktör grup dinamiğidir. Grup geçmişi ve grup içi ilişkilerden oluşan grup dinamikleri psikolojik güvenlik üzerinde etkiye sahiptir (Kahn, 1990). Grup içerisinde fikir ve önerilerini dile getirmek isteyen bireyler diğer üyeler tarafından ayıplanacakları veya alay edilecekleri korkusu yaşıyorlarsa psikolojik güvenlik düzeyleri düşük olacaktır ancak bunun aksine grup içerisinde bireylerin fikir ve isteklerini ifade etmeleri desteklenip teşvik ediliyorsa grup üyelerinin psikolojik güvenlik düzeyleri yüksek olacaktır (Carmeli ve Gittel, 2009). Ayrıca esnek yapıya sahip, risk almayı teşvik eden ve başarısızlığa tolerans gösteren yönetim tarzına sahip örgütlerde çalışanlar kendilerini psikolojik anlamda güvende hissedebilmektedirler (Kahn, 1990). Bu anlamda destekleyici ve koçluk merkezli bir liderlik tarzı çalışanların psikolojik güvenlik düzeylerini artırmaktadır (Edmondson, 1999). Psikolojik güvenliği etkileyen son faktör örgütsel norm ve kurallardır. Örgütsel norm ve kuralların dışına çıkmayan çalışanların yüksek psikolojik güvenlik algısına sahip oldukları ifade edilmektedir (Kahn, 1990).

Psikolojik güvenliğin iş tutumlarını nasıl etkilediğinin ortaya konulması değişkenin sonuçlarının anlaşılması açısından önemlidir. Psikolojik güvenlik davranışsal açıdan çalışanları kişisel olarak risk alma, açık iletişimde bulunma, endişeleri dile getirme ve geri bildirim sağlama konularında teşvik etmekte (Newman vd., 2017) ve sürekli olarak daha yüksek takım performansı, öğrenme, yenilik ve değişime uyumla ilişkilidir (Pearsall ve Ellis, 2011). Psikolojik güvenliğin yüksek olduğu bir ortamda çalışanların yenilikçi fikir ve önerilerini ifade etmelerinden dolayı zarar görmeleri oldukça uzak bir ihtimaldir (Tu vd., 2019). Ayrıca çalışanlar psikolojik olarak kendilerini güvende hissettiklerinde çevrelerine güven duyarlar ve birbirlerine karşı ortak bir saygı anlayışına da sahip olurlar (Edmondson, 1999). Bu nedenle çalışanların yeni fikirler sunmaları ve sahip oldukları bilgileri paylaşmaları örgütteki sahip oldukları psikolojik güvenlik düzeyi ile ilişkilidir (Nembhard ve Edmondson, 2006). Edmondson (2004) psikolojik güvenliğin yapılan bir hata ya da meydana gelen bir problem hakkında konuşmayı kolaylaştırdığını iddia etmiştir. Bu bağlamda çalışanların fikir, öneri ve isteklerini çalışma arkadaşlarından ve yöneticilerinden olumsuz yönde bir tepki görme endişesi olmadan ifade edebilmeleri örgütteki psikolojik güven iklimine bağlıdır. Böyle bir güven ikliminde çalışanlar örgütün gelişmesine ve başarılı olmasına katkı sunacak yapıcı eleştirilerini rahatça ifade edebilme olanağına sahip olacaklardır.

2.2. Psikolojik Güvenlik ve Sanal Kaytarma Davranışı Arasındaki İlişki

Günümüzde örgütler faaliyetlerini kolaylaştırmak, bilgiye hızlı bir biçimde ulaşmak ve iletişimi daha hızlı ve etkin bir tarzda kurabilmek amacıyla bilgi teknolojilerini ve internet uygulamalarını yoğun bir biçimde kullanmaktadırlar. Bununla birlikte örgüt içerisinde yer alan bireyler çalışmalarını gereken süreler içerisinde bilgi teknolojilerini iş dışı aktiviteler için kullanarak işten uzaklaşabilmektedirler. Bu davranış uluslararası yazında “cyberloafing” , “cyberslacking” ve “cyberbludging” (Blanchard ve Henle, 2008; Lim, 2002) olarak isimlendirilirken Türkçe yazında “sanal kaytarma”, “siber aylaklık” ve “siber kaytarma” olarak adlandırılmaktadır (Babadağ, 2018; Kerse ve Soyalın, 2018; Örcü ve Yıldız, 2014). Bu çalışma da kavramın sanal kaytarma olarak adlandırılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir. Sanal kaytarma bir çalışanın çalışma saatleri

içerisinde kişisel nedenlerle mail ya da diğer çevrimiçi araçları işle ilgili olmayan faaliyetler için kullanması şeklinde tanımlanmaktadır (Lim, 2002). Başka bir tanımda ise sanal kaytarma davranışı örgütteki işleri kolaylaştırmak amacıyla çalışanlara tahsis edilen bilgisayar ve internet gibi araçların kişisel işler için kullanılması şeklinde ifade edilmiştir (Örücü ve Yıldız, 2014). Bu tanımlar ışığında sanal kaytarma davranışının çalışanların bireysel çevrimiçi aktiviteler gerçekleştirmek için çalışma sürelerinden de çalarak örgütün teknolojik araçlarını kullanması biçiminde meydana geldiği söylenebilir. Sanal kaytarma davranışları kendi içerisinde önem derecesine göre gruplandırılabilir. Blanchard ve Henle (2008) sanal kaytarma davranışlarını önemli ve önemsiz olmak üzere iki farklı kategori içerisinde sınıflandırmıştır. Önemli sanal kaytarma davranışları çalışma saatleri içerisinde çevrimiçi kumar oynama, yetişkin sitelerini ziyaret etme veya yasadışı müzik indirme gibi oldukça zarar verici faaliyetlerden oluşurken önemsiz sanal kaytarma davranışları kişisel e-posta gönderme veya alma, haber sitelerini ziyaret etme ya da çevrimiçi alışveriş yapma gibi faaliyetleri içermektedir (Kerse vd., 2016). Önemli sanal kaytarma davranışlarının sergilenmesi mesai saatlerinin iş dışı etkinliklerle geçirilmesinin ötesinde örgütün ciddi hukuki yaptırımlarla da karşılaşmasına yol açabilmektedir. Sanal kaytarma davranışları hem verimlilik kayıplarına hem de örgütün bir takım yasal yükümlülüklerine (casus yazılım, virüs vb.) maruz kalmasına neden olabilmektedir. Sanal kaytarma davranışının potansiyel zararlara neden olması örgütleri bu konuda önlemler almaya mecbur bırakmıştır. Bu amaçla örgüt yöneticileri çeşitli politika ve kurallar hazırlayarak çalışanların sanal kaytarma davranışları sergilemelerinin önüne geçmeye çalışmaktadırlar (Ürek vd., 2018). Ayrıca bir takım izleme ve engelleme programları aracılığıyla çalışanların işle ilgili olmayan çevrimiçi site ve uygulamalara girmesi önlenmektedir. Bunun yanında çalışanların sanal kaytarma davranışı sergilemelerini engelleyecek ya da azaltacak etkenlerin belirlenmesi daha kalıcı çözümlerin ortaya konulmasını sağlayabilecektir.

Sanal kaytarma davranışı bazı araştırmacılar tarafından üretkenlik karşıtı iş davranışı olarak da kavramlaştırılmaktadır (Örücü ve Yıldız, 2014). Üretkenlik karşıtı iş davranışları örgütün amaçlarına ulaşmasına engel olan ve işleyişine zarar veren birtakım olumsuz davranışlardan oluşmaktadır (Spector vd., 2006). Lim (2002) benzer şekilde sanal kaytarmanın örgüte zarar veren davranışlar arasında sayılabileceğini öne sürmüştür. Mercado vd. (2017) ise yapmış oldukları bir çalışmada sanal kaytarma ve üretkenlik karşıtı iş davranışı arasında olumlu bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan çalışanlar psikolojik olarak güvende olmadıklarını hissettiklerinde psikolojik kaynaklarında bir azalma meydana gelmekte ve bu durum bireyin iş rollerinden uzaklaşmasına neden olmaktadır (Kahn, 1990). İş rolünden uzaklaşan çalışanlar sanal kaytarma gibi üretkenlik karşıtı davranışları sergileyebilmektedir. Çalışanlar kendilerini güvende hissettiklerinde ise kabul edilebilir davranışların sınırlarını anlayabilmektedirler. Diğer taraftan iş durumunun öngörülemez ve belirsizliklerle dolu olduğu yani çalışanların kendilerini güvende hissetmediklerinde duygusal dalgalanmalar yasayacak ve depresif ruh haline sahip olacaklardır. Bu durum ise çalışanların iş verimliliğine zarar verecek üretkenlik karşıtı iş davranışları sergilemelerine yol açacaktır (Oktavio, 2020). Bu bağlamda üretkenlik karşıtı davranışlar kategorisinde değerlendirilen sanal kaytarma davranışlarının sergilenme sıklığını azaltacak unsurların ortaya çıkarılması örgütler açısından önem arz etmektedir. Bu noktada çalışanların psikolojik anlamda kendilerini güvende hissetmeleri örgüt açısından olumsuz sonuçlar doğuran bu tür zararlı davranışların azaltılmasına yardımcı olabilecektir.

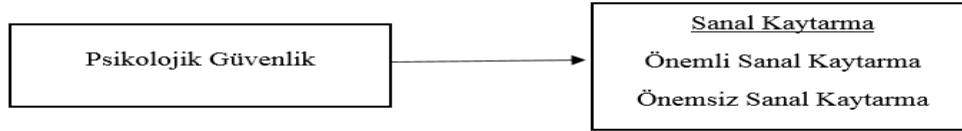
Araştırmada psikolojik güvenlik ve sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişki sosyal değişim teorisi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu teori karşılıklılık normunu temel alarak bireylerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerde karşılıklı fayda beklediklerini ifade etmektedir (Blau, 1964). Bu bağlamda örgütte destekleyici uygulamalarla oluşturulan psikolojik güvenliğin çalışanları arzu edilen iş davranışları şeklinde karşılık vermeye nasıl yönlendirdiği sosyal değişim teorisiyle açıklanabilir (Newman vd., 2017). Buna göre yöneticilerinden olumlu davranış ve tutum gören çalışanların

psikolojik anlamda kendilerini güvende hissetmeleri buna karşılık olarak da sanal kaytarma gibi örgüte zarar verecek ya da verimliliği düşürecek davranışlardan kaçınmaları beklenir. Araştırmada ele alınan değişkenlerin birlikte değerlendirildiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak sanal kaytarma davranışına yol açan nedenler incelendiğinde işte can sıkıntısının, yüksek iş stresinin, rol belirsizliğinin, duygusal tükenmişliğin ve örgütteki adaletsiz uygulamaların öne çıktığı görülmektedir (Eastin vd., 2007; Andressen vd., 2014; Henle ve Blanchard, 2008; Kerse ve Soyalın, 2018; Restubog vd., 2011). Bu açıdan sanal kaytarma davranışının ortaya çıkmasında ve önlenmesinde örgütsel faktörlerin önemli bir rolü olduğu ifade edilebilir. Psikolojik güvenlik değişkeni de örgütsel faktörler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda örgütsel bir faktör olan psikolojik güvenliğin çalışanların sanal kaytarma davranışlarını nasıl etkilediği araştırmamızın temel sorusunu oluşturmaktadır. Bu nedenle sanal kaytarma davranışlarını engelleyecek ya da azaltacak bir kavramın ortaya çıkarılmasının Türkiye'deki literatüre katkı sunabileceği düşünülmektedir. Örgütte kendini psikolojik olarak güvende hissetmeyen çalışanlar içe kapanma, çevreye karşı duyarsızlaşma ve işten kaytarma davranışları sergileme eğiliminde olacaktır (Arıbaş, 2020). Bu durum aynı zamanda çalışanın işle ilgilenmesi gereken zamanlarda kişisel amaçlar için bilgisayar, telefon ve internet gibi araçları kullanmasına yol açabilecektir. Buradan hareketle çalışanların olumlu psikolojik güvenlik algısına sahip olmaları sanal kaytarma davranışı sergilemelerini azaltabilir mi sorusu araştırma hipotezimizi oluşturmaktadır:

H₁: *Çalışanların psikolojik güvenlik algısı sanal kaytarma davranışlarını olumsuz yönde ve anlamlı düzeyde etkiler.*

H_{1a}: *Çalışanların psikolojik güvenlik algısı önemli sanal kaytarma davranışlarını olumsuz yönde ve anlamlı düzeyde etkiler.*

H_{1b}: *Çalışanların psikolojik güvenlik algısı önemsiz sanal kaytarma davranışlarını olumsuz yönde ve anlamlı düzeyde etkiler.*

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Katılımcılar

Bu araştırmada banka çalışanlarının psikolojik güvenlik algılarının sanal kaytarma davranışları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmada Türkiye'de Siirt ilinde yer alan banka çalışanları çalışma evreni olarak belirlenmiş ve kolayda örnekleme yöntemiyle veriler elde edilmiştir. Türkiye Bankalar Birliği (TBB) 2020 verilerine göre Siirt ilinde toplam 168 banka çalışana bulunmaktadır. %5 güven aralığında seçilecek örneklem büyüklüğünün 117 olması gerektiği görülmüştür (<https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>). Araştırmada veri toplamak için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda 130 anket çalışanlara dağıtılmış ve geri dönüşü sağlanan 120 anket değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma örnekleminin banka çalışanlarından seçilmesinin nedeni teknolojinin ve bilişim araçlarının bu sektörde yoğun olarak kullanılması ve sektör çalışanlarının psikolojik güvenlik algılarını etkileyen aşırı stres ve yoğun iş temposuna sahip olmasıdır (Demirez vd., 2021; Akduru ve Semerciöz, 2020). Araştırmada kullanılan anket formunun etik açıdan uygunluğu

Siirt Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu tarafından 03/09/2021 tarihli ve 202 sayı numaralı oturumda değerlendirilmiş ve olumlu yönde görüş bildirilmiştir.

3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Sanal kaytarma davranışlarını ölçmek için Blanchard ve Henle (2008) tarafından geliştirilen Türkiye’de Kerse, Soyalın ve Karabey (2016) tarafından testi gerçekleştirilen 21 maddeden oluşan Sanal Kaytarma Ölçeği kullanılmıştır. Çalışanların psikolojik güvenlik algılarını ölçmek için ise Liang vd. (2012) tarafından geliştirilen ve Türkiye’de Soyalın (2019) tarafından test edilen 5 maddelik Psikolojik Güvenlik Ölçeği kullanılmıştır. Her iki Ölçekte yer alan sorular 5’li Likert ölçeğine göre 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4- Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde derecelendirilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan 120 çalışana ilişkin demografik bulgular Tablo 1’de sunulmuştur. Tablo 1’e göre katılımcıların %75’i erkek %70,8’i evli, % 48,3’ü 31-35 yaş aralığında, %75,8’i lisans mezunu ve %39,2’si ise 10-12 yıllık iş tecrübesine sahiptir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	n	%	Değişkenler	n	%
Cinsiyet			Eğitim durumu		
Kadın	30	25	Lise	4	3,3
Erkek	90	75	Yüksekokul	3	2,5
Medeni durum			Lisans	91	75,8
Evli	85	70,8	Lisansüstü	22	18,3
Bekâr	35	29,2	Çalışma süresi		
Yaş			1-3 yıl	11	9,2
25 ve altı	1	0,8	4-6 yıl	25	20,8
26-30	25	20,8	7-9 yıl	37	30,8
31-35	58	48,3	10-12 yıl	47	39,2
36-40	26	21,7			
41-45	8	6,7			
46 ve üzeri	2	1,7			

4.2. Ölçeklere İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Araştırma değişkenlerini oluşturan psikolojik güvenlik ve sanal kaytarma davranışına ilişkin ölçeklerin yapı geçerliliklerini belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçeklere yönelik doğrulayıcı faktör analizi bulguları Tablo 2’de yer almaktadır. Analiz bulgularına göre hem psikolojik güvenlik hem de sanal kaytarma ölçeğinin indeks değerleri referans alınan değerlerin üzerinde olduğu belirlenmiş ve model uyumunun sağlandığı görülmüştür.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İndeksler	Referans Değeri	Psikolojik Güvenlik	Sanal Kaytarma
CMIN/DF	$0 < X^2/SD \leq 5$	1,765	1,757
RMR	≤ 10	0,029	0,035
CFI	≥ 90	0,991	0,928
IFI	≥ 90	0,991	0,929
TLI	≥ 90	0,978	0,915
RMSEA	$< 0,05 - \leq 0,08$	0,080	0,080

4.3. Hipotezlerin Testine İlişkin Analizler

Hipotezlerin test edilmesinden önce değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu sayede psikolojik güvenlik ve sanal kaytarma arasındaki ilişkinin yönü ve gücü ortaya konulmuştur. Korelasyon analiziyle elde edilen sonuçlar Tablo 3’ de yer almaktadır.

Tablo 3. Değişkenlere Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	X	S.S	1	2	3	4
1. Psikolojik Güvenlik	3,59	,817	1			
2. Sanal Kaytarma	1,44	,471	-,356**	1		
3. Önemli Sanal Kaytarma	1,26	,485	-,357**	,939**	1	
4. Önemsiz Sanal Kaytarma	1,71	,562	-,283**	,884**	,668**	1

**p<0,01

Tablo 3’ten de izlenebileceği gibi psikolojik güvenlik ile sanal kaytarma arasında %99 önem düzeyinde anlamlı ve olumsuz yönde bir ilişki bulunmaktadır ($r = -0,356$). Ayrıca psikolojik güvenlik ile sanal kaytarmanın alt boyutları olan önemli ve önemsiz sanal kaytarma arasında da %99 önem düzeyinde istatistik olarak anlamlı ve olumsuz yönde bir ilişki vardır.

Değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinden sonra regresyon analizi yapılarak kavramların etki dereceleri ortaya konulmuştur. Psikolojik güvenlik bağımsız değişken sanal kaytarma ve alt boyutlarının ise bağımlı değişken olarak ele alındığı regresyon analizi sonuçları Tablo 4’de özetlenmiştir.

Tablo 4. Değişkenlere Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Sanal Kaytarma					
Değişkenler	Beta	Standart Hata	Standardize β	t	p
Psikolojik Güvenlik	-0,205	0,050	-0,356	-4,137	0,000
R ²	0,127				
Düzeltilmiş R ²	0,119				
F	17,118**				
Bağımlı Değişken: Önemli Sanal Kaytarma					
Değişkenler	Beta	Standart Hata	Standardize β	t	p
Psikolojik Güvenlik	-0,212	0,051	-0,357	-4,153	0,000
R ²	0,128				
Düzeltilmiş R ²	0,120				
F	17,245**				
Bağımlı Değişken: Önemsiz Sanal Kaytarma					
Değişkenler	Beta	Standart Hata	Standardize β	t	p
Psikolojik Güvenlik	-0,195	0,061	-0,283	-3,209	0,002
R ²	0,080				
Düzeltilmiş R ²	0,072				
F	10,301**				

**p<0,01

Tablo 4’e göre psikolojik güvenlik değişkeni sanal kaytarma davranışındaki değişimin yaklaşık olarak %11,9’ unu açıklamaktadır. Etki derecesine bakıldığında psikolojik güvenlik değişkeni sanal kaytarma davranışını olumsuz yönde ve anlamlı bir biçimde etkilediği ifade edilebilir ($\beta = -0,356$)

ve $p=0,000$). Bu sonuçtan hareketle H_1 desteklenmiştir. Boyutlar açısından incelendiğinde psikolojik güvenlik değişkeninin önemli sanal kaytarma davranışındaki değişimin %12'sini, önemsiz sanal kaytarma davranışındaki değişimin ise yaklaşık olarak %7,2'sini açıkladığı görülmektedir. Elde edilen bulgular psikolojik güvenliğin hem önemli sanal kaytarma davranışını ($\beta= -0,357$ ve $p=0,000$) hem de önemsiz sanal kaytarma davranışını ($\beta= -0,283$ ve $p=0,000$) olumsuz yönde ve anlamlı olarak etkilediğini göstermektedir. Buradan hareketle H_{1a} ve H_{1b} kabul edilmiştir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bilişim alanında yaşanan hızlı değişim ve dönüşümler örgütlerin iş yapma biçimlerini de geniş bir biçimde etkilemektedir. Rakiplerine kıyasla rekabet avantajına sahip olmak isteyen örgütler teknolojik yenilikleri yakından takip etmekte ve iş süreçlerini bu yeniliklere göre tasarlamaktadırlar. Öte yandan teknolojinin ve bilişim araçlarının örgütlerde kullanımının yaygınlaşması sanal kaytarma olarak adlandırılan birtakım davranışların çalışanlar tarafından sergilenmesine de yol açmıştır. Sanal kaytarma davranışı çalışanların bilgisayar, mobil cihaz ve internet ağını iş dışı faaliyetler için kullanmasını ifade etmektedir. Literatür incelendiğinde sanal kaytarmanın örgütsel açıdan birçok olumsuz sonuca neden olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar arasında performans düşüklüğü ve verimlilik kayıpları öne çıkmaktadır (Mills vd., 2001). Bu tür olumsuzluklara yol açan sanal kaytarma davranışlarını azaltacak veya ortadan kaldıracak değişkenlerin ortaya çıkarılması örgütler ve yöneticiler açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle araştırmada psikolojik güvenliğin sanal kaytarma davranışı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu değerlendirilmiştir. Bu bağlamda psikolojik güvenlik değişkeninin sanal kaytarma davranışlarının engellenmesi veya azaltılmasında bir rolünün olup olmadığı araştırmamızın temel sorusunu oluşturmaktadır. Bu soruya cevap bulmak amacıyla bankacılık sektöründe çalışan katılımcılardan anket aracılığıyla veriler elde edilmiş ve sonrasında veriler analiz edilerek bulgulara dönüştürülmüştür. Bu kapsamda örgütlerinde verimliliği azaltan olumsuz davranışların sergilenmesinin önüne geçmeye çalışan yöneticilere fayda sağlayacak birtakım sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre psikolojik güvenlik değişkeninin sanal kaytarma davranışını ve alt boyutlarını (önemli sanal kaytarma ve önemsiz sanal kaytarma) anlamlı ve olumsuz yönde yordadığı belirlenmiştir. Bu anlamda yüksek psikolojik güvenlik algısına sahip çalışanların daha az sanal kaytarma davranışı sergilemeleri beklenmektedir. Başka bir ifadeyle kendilerini psikolojik anlamda güvende hisseden çalışanlar işlerine daha fazla odaklanmakta ve sanal kaytarma gibi iş dışı faaliyetlere daha az yönelmektedirler. Elde edilen bu sonuç sosyal değişim teorisi açısından değerlendirildiğinde iş ortamında olumsuz ve alaycı bir tepki görme endişesi yaşamadan talep, istek ve fikirlerini dile getirebilen (psikolojik güvenlik) çalışanların örgütlerine karşı olumlu tutum ve algılara sahip olacakları ve buna karşılık olarak da örgüte zarar verecek davranış ve tutumlardan (sanal kaytarma) kaçınacakları söylenebilir. Çalışan-işveren bağlantıları gibi sosyal değişim ilişkilerinde bireylerin elde ettikleri sonuçlar ile sağladıkları girdiler arasındaki dengeyi sağlamak için motive oldukları öne sürülmektedir (Greenberg ve Scott, 1996). Bu noktada haksız tutum veya davranışlar nedeniyle istihdam ilişkisinde tutarsızlık algılayan bir çalışan duygusal kaynaklarında (psikolojik güvenlik) tükenme yaşayacak ve sanal kaytarma yoluyla adalet olgusunu yeniden yerleştirme çabasında olacaktır (Lim, 2002).

Literatürde psikolojik güvenlik ve sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişkiyi ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu açıdan araştırmamızın literatüre önemli bir katkı sağladığı düşünülmektedir. Bununla birlikte yapılan çalışmalarda psikolojik güvenlik düzeyi yüksek olan çalışanların yüksek performans sergiledikleri, değişime kolay uyum sağladıkları ve yeni fikir ve öneriler sunmada zorlanmadıkları (Pearsall ve Ellis, 2011; Edmondson, 1999; Nembhard ve Edmondson, 2006) diğer taraftan düşük psikolojik güvenlik seviyesine sahip olan çalışanların ise işten

kaytarma ve duyarsızlaşma eğiliminde oldukları (Arıbaş, 2020) ifade edilmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda yöneticilerin çalışanların psikolojik güvenlik düzeylerini yükseltecek politika ve uygulamalara örgüt içerisinde yer vererek sanal kaytarma gibi üretkenlik karşıtı davranışların önüne geçebilecekleri söylenebilir.

Araştırma literatüre birtakım katkılar sunmakla birlikte çeşitli kısıtlara da sahiptir. Öncelikle psikolojik güvenlik ve sanal kaytarma ilişkisini ele alan bir çalışmaya rastlanılmaması elde edilen sonuçların farklı araştırma sonuçlarıyla kıyaslanmasını engellemiştir. Ayrıca araştırmada örneklemin tek bir ilden seçilmesi ve yalnızca bankacılık sektörü çalışanlarını kapsamaması elde edilen bulguların genellenebilmesine engel olmuştur. Gelecekteki araştırmaların farklı iller ve farklı örnekleme yöntemiyle yapılması öneri olarak sunulabilir. Ayrıca psikolojik güvenlik değişkenini öncüllerinin sanal kaytarma davranışı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu ilerde konuyla ilgili çalışma yapacak araştırmacılar tarafından incelenebilir.

Etik Beyan

“Psikolojik Güvenlik ve Sanal Kaytarma Arasındaki İlişki: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için Siirt Üniversitesi Etik Kurul Komisyonundan (03/09/2021 tarihli ve 202 sayı numaralı) etik kurul izni alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akduru, H. E. ve Semerciöz, F. (2021). Farklılık İkliminin Psikolojik Sermaye Üzerindeki Etkisinde Etik Liderlik ve Psikolojik Güvenliğin Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2260–2275.
- Andreassen, C. S., Torsheim, T. ve Pallesen, T. (2014). Predictors of Use of Social Network Sites at Work: A Specific Type of Cyberloafing. *Journal of Computer Mediated Communication*, 19, 906-921.
- Argyris, C. (1960). *Understanding Organizational Behavior*. Illinois; Dorsey Pres.
- Arıbaş, A. N. (2020). *Öğrenilmiş Çaresizliğin, Örgütsel Sessizlik, Sosyal Kaytarma ve Psikolojik Güvenliğe Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aydemir, S., Korkmaz, O. ve Erdoğan, E. (2016). İş Yaşamında Sanal Kaytarma: Kamu ve Özel Hastane Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 48-52.
- Babadağ, M. (2018). İşe Yabancılaşmanın Sanal Kaytarma Üzerindeki Etkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), 207-239.
- Blanchard, A. L. ve Henle, C. A. (2008). Correlates of Different Forms of Cyberloafing: The Role of Norms and External Locus of Control. *Computers in Human Behavior*, 24(3), 1067–1084.
- Blau, P. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.

- Soyalın, M. (2021). Psikolojik Güvenlik ve Sanal Kaytarma Arasındaki İlişki: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(43), 279-290.
- Brown, L. (2020). *Intervening when Ostracism Occurs: Individual Differences and Psychological Safety as Predictors. (The Degree of Master)*. The University Of Minnesota.
- Carmeli A. ve Gittell, J. H. (2009). High-Quality Relationships, Psychological Safety and Learning From Failures in Work Organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 30, 709-729.
- Carmeli, A., Brueller, D. Ve Dutton, J. E. (2009). Learning Behaviours in The Workplace: The Role of High-Quality İnterpersonal Relationships and Psychological Safety. *Systems Research and Behavioral Science*, 26(1), 81-98.
- Çiçek, B. (2020). Organizasyonları Aşındırıcı Unsurlar Olarak Sosyal Dışlanma ve Sanal Kaytarma İlişkisi Ve Bu İlişkide Etik İklimin Rolü. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 198-217.
- Demirez D., Gür D. ve Özeltürkay E. Y. (2021). Bankacılık Sektöründe Dijital Dönüşüm: Açık Bankacılık ve Uygulamalarına İlişkin Kavramsal Bir Araştırma. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 10-28.
- Eastin, M., Glynn, C. ve Griffiths, R. (2007). Psychology of Communication Technology Use in the Workplace. *Cyberpsychology & behavior*, 10, 436-443.
- Edmondson, A. (1999). Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams. *Administrative Science Quarterly*, 44, 350-383.
- Edmondson, A. C. (2004). Psychological Safety, Trust, and Learning in Organizations: A Group-Level Lens. In R. M. Kramer & K. S. Cook (Ed.), *Trust and distrust in organizations: Dilemmas and approaches* içinde (ss. 239-272). Russell Sage Foundation.
- Fındıklı, M. A. (2016). Sanal Kaytarma ve İş Performansı İlişkisi: Sağlık ve Tekstil Sektörü Çalışanlarının Karşılaştırılması. *International Journal of Social Inquiry*, 9, 33-62.
- Grailey, K. E., Murray, E., Reader T. ve Brett S. J. (2021). The presence and potential impact of psychological safety in the healthcare setting: an evidence synthesis. *BMC Health Services Research*, 21(773), 1-15.
- Greenberg, J. ve Scott, K. (1996). Why do workers bite the hands that feed them? Employee theft as a social exchange process. *Research in Organizational Behavior*, 18, 111-156.
- Horuz, İ. ve Taşgıt, Y. E. (2020). Çalışanların Psikolojik Güvenlik Algısı ve Politik Taktik Davranışları Arasındaki İlişkiler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(4), 1513-1541.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement At Work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724.
- Kaplan, M. ve Öğüt, A. (2012). Algılanan Örgütsel Adalet ile Sanal Kaytarma Arasındaki İlişkinin Analizi: Hastane Çalışanları Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 13(1), 1-13.
- Kerse, G. ve Soyalın, M. (2018). Kamu Kurumu Çalışanlarının Sanal Kaytarma Davranışı Adalet Algısı ve Duygusal Tükenme Düzeyiyle Açıklanabilir Mi?. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 210-233.
- Kerse, G., Soyalın, M. ve Karabey, C. N. (2016). Kişi-Örgüt Uyumu, Nötrleştirme ve Algılanan Yönetici Desteğinin Sanal Kaytarmaya Etkisi: Ampirik Bir Çalışma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 100-113.

Soyalın, M. (2021). Psikolojik Güvenlik ve Sanal Kaytarma Arasındaki İlişki: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(43), 279-290.

- Kim, K., Triana, M. D. C., Chung, K., ve Oh N. (2016). When Do Employees Cyberloaf? An Interactionist Perspective Examining Personality, Justice, And Empowerment. *Human Resource Management*, 55(6), 1041–1058.
- Koçak, D. (2020). Psikolojik Güvenlik ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişki: Algılanan Örgütsel Engelin Aracı İş Güvencesizliğinin Düzenleyici Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 123-145.
- Liang, J., Farh, C. I. ve Farh, J. L. (2012). Psychological Antecedents of Promotive and Prohibitive Voice: A Two-Wave Examination. *Academy of Management Journal*, 55, 71-73.
- Lim, V. K. G. (2002). The it Way of Loafing on The Job: Cyberloafing, Neutralizing and Organizational Justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 675–694.
- Mercado, B. K., Giordano, C. ve Dilchert, S. (2017). A Meta-Analytic Investigation of Cyberloafing. *The Career Development International*, 22(5), 546–564.
- Mills, J. E., Hu, B., Beldona, S. ve Clay, J. (2001). Cyberslacking! A Wired-Workplace Liability Issue, *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42(5), 34-47.
- Nembhard, I. M. ve Edmondson, A. C. (2006). Making It Safe: The Effects of Leader Inclusiveness and Professional Status on Psychological Safety and Improvement Efforts In Health Care Teams. *Journal of Organizational Behavior*, 27(7), 941-966.
- Newman, A. ve Donohue, R., Eva, N. (2017). Psychological safety: a systematic review of the literature. *Hum. Resour. Manag. Rev.* 27 (3), 521–535.
- Oktavio, A. (2020). To What Extent is Leader-member Exchange and Psychological Safety Able to Influence Counterproductive Work Behavior? Evidence from the Hospitality Industry in Surabaya, Indonesia. *SHS Web of Conferences* 76, 01001.
- Örücü, E. ve Yıldız, H. (2014). İşyerinde Kişisel İnternet ve Teknoloji Kullanımı: Sanal Kaytarma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 99-114.
- Pearsall, M. J. ve Ellis, A. P. J. (2011). Thick as Thieves: The Effects of Ethical Orientation and Psychological Safety on Unethical Team Behavior. *Journal of Applied Psychology*, 96(2), 401–411.
- Restubog, S. L. D., Garcia, P. R. J. M., Toledano, L. S., Amarnani, R. K., Tolentino, L. R. ve Tang, R. L. (2011). Yielding to (cyber)-temptation: Exploring the buffering role of self- control in the relationship between organizational justice and cyberloafing behavior in the workplace. *Journal of Research in Personality*, 34, 247-251.
- Rousseau, D. M. (1995). *Psychological contracts in organizations*. Thousand Oaks: Sage.
- Soyalın, M. (2019). *Örgütsel Etik İklim, Psikolojik Güvenlik, Güç Mesafesi Yönelimi ve Çalışan Sessizliği Davranışı Arasındaki İlişkiler. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Spector, P. E., Fox, S., Penney, L. M., Bruursema, K., Goh, A. ve Kessler, S. (2006). The dimensionality of counterproductivity: Are all counterproductive behaviors created equal?. *Journal of Vocational Behavior*, 68, 446-460.
- Tu, Y., Lu, X., Choi, J. N. ve Guo, W. (2019). Ethical Leadership and Team-Level Creativity: Mediation of Psychological Safety Climate and Moderation of Supervisor Support For Creativity. *Journal of Business Ethics*, 159(2), 551–565.

Soyalın, M. (2021). Psikolojik Güvenlik ve Sanal Kaytarma Arasındaki İlişki: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(43), 279-290.

Türkiye Bankalar Birliği. (2020). <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/veri-sorgulama-sistemi/illere-ve-bolgelere-gore-bilgiler/73>

Tynan R. (2005). The Effects on Threat Sensitivity and Face Giving on Dyadic Psychological Safety and Upward Communication. *Journal of Applied Social Psychology*, 35, 223-247.

Ugrin J. C. ve Pearson, J. M. (2013). The Effects of Sanctions and Stigmas on Cyberloafing. *Computers in Human Behavior*, 29, 812-820.

Ünal, Ö. F. ve Tekdemir, S. (2015). Sanal Kaytarma: Bir Kamu Kurumunda Ampirik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 95-118.

Ürek, D., Demir İ. B. ve Uğurluoğlu Ö. (2018). Sağlık Çalışanlarının Sanal Kaytarma Davranışlarının İncelenmesi: Bir Üniversite Hastanesi Örneği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 135-148.

Yener, S. (2015). Psikolojik Rahatlık Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 280-305.

Critic ve Mairca Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Uluslararası Hedef Pazar Seçimi

Hüseyin FİDAN*

Öz

Türkiye'nin ihracat temelli büyüme stratejileri doğrultusunda yerli üretimi desteklemesi ve teşvik etmesi neticesinde işletmelerin üretimlerini ve kaliteyi artırmaları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum büyümeyi ve yurtdışı pazarlara ulaşma gereğini beraberinde getirmiştir. Hedeflenen küresel pazarlara giriş için pek çok yöntem uygulanmaktadır. Bunlardan biri de yurtdışı ofis-mağaza-depo açarak pazara giriş stratejisidir. Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV), başlangıçta tespit edilmiş opsiyonlar arasından karar vericiye en elverişli olanı seçmek amacıyla, pek çok ölçütün birlikte değerlendirilerek seçim yapılmasına olanak sağlayan bir süreçtir. Bu çerçevede, uluslararası yatırım yeri seçimi için hibrit bir ÇKKV modeli önerilmiş; Critic ve Mairca yöntemleri kullanılarak bir imalatçı-ihracatçı işletmede uygulama yapılmıştır. 9 kriter esas alınarak, Critic metoduyla kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Kriterlere göre alternatiflerin derecelendirilmesi ve sıralama için Mairca yöntemiyle 8 hedef pazar (Kırgızistan, Gürcistan, Kazakistan, Romanya, Bulgaristan, Katar, Bosna Hersek ve Kuzey Makedonya) değerlendirilmiştir. Son olarak, analiz sonuçlarına göre uluslararası yatırım yapılması planlanan ülkeler arasında en iyi alternatifin Romanya olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Hedef Pazar Seçimi, Çok Kriterli Karar Verme, Critic, Mairca, Yurtdışı Pazara Giriş

Makale Türü: Araştırma Makalesi

International Target Market Selection with Critic and Mairca Multi-Criteria Decision Making Method

Abstract

In line with Turkey's export-based growth strategies, it has resulted in enterprises increasing their production and quality as a result of supporting and encouraging domestic production. This situation has brought with it the need to grow and reach foreign markets. Many methods are applied to enter the targeted global markets. One of them is the strategy of entering the market by opening an office-store-warehouse abroad. Multi-Criteria Decision Making (MCDM) is a process that allows selection by evaluating many criteria together in order to choose the most suitable option for the decision-maker among the initially determined options. In this framework, a hybrid MCDM model has been proposed for international investment location selection; An application was made in a manufacturer-exporter company using Critic and Mairca methods. Based on 9 criteria, the weights of the criteria were calculated with the Critic method. 8 target markets (Kyrgyzstan, Georgia, Kazakhstan, Romania, Bulgaria, Qatar, Bosnia and Herzegovina and North Macedonia) were evaluated with the Mairca method to rating and rank the alternatives according to the criteria. Finally, according to the results of the analysis, it was determined that the best alternative among the countries where international investments are planned is Romania.

Keywords: International Target Market Selection, Multi-Criteria Decision Making, Critic, Mairca, Overseas Market Entry

Article Type: Research Article

*Doktora Öğrencisi, KTO Karatay Üniversitesi, e-mail: fidanfree1@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0003-0564-4326

1. GİRİŞ

Çok kriterli karar verme (ÇKKV), ölçülebilir nitel veya ölçüm imkânı olmayan nicel özelliklere, ilke veya kıstaslara göre eldeki veriler arasındaki karar opsiyonları içerisinde en uygun olanın seçimini yapmak, bu opsiyonları sınıflandırarak sıralamak maksadıyla kullanılan usuller olup, karar vermeye ilişkin problemler genellikle birden fazla ölçüt ve alternatifleri barındırmaktadır (Guitouni ve Martel, 1998: 502; Turan, 2015: 18; Mendoza ve Prabhu, 2000: 108). Bir otomobil alımı için pek çok kriter göz önüne alınarak karar verileceğini düşünürsek, seçimi etkileyen kişisel tercihler ön plana çıkmaktadır. Bu seçim için insanlar kendilerine göre en önemli kriteri belirleyerek onun üzerinden karar verme yoluna gitmektedir. Buradan hareketle, çok kriterli karar verme mefhumu çoklu kriterlerin mevcut olduğu çoklu alternatifler içerisinde seçim yaparak, aynı ölçü birimi altında sıraya koyma ya da sınıflandırma yoluna giderek problemin çözümünü sağlamaktadır.

Yurtiçi üretimin ve rekabetin artmasına bağlı olarak işletmeler, satış sirkülasyonunu ve kârlılığını maksimize etme, finansal girdilerini çeşitlendirerek nakit akışı sağlama gibi sebeplerden dolayı yurtdışı satış-pazarlama ve yatırım olanaklarına yönelmektedir. Bu amaca yönelik olarak onlarca ülke arasından hangisini kendine hedef olarak seçeceğini belirlemeye yönelik çalışmalara ihtiyaç duymaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için ön plana çıkan parametreler ve alternatifler değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Mikro temelde firmalar öncelikle faaliyette bulunmakta oldukları ülke sınırları içerisinde olmak üzere uluslararası ticarete faal olarak yer alma ve etkili bir güce sahip olma amacını taşımaktadırlar. Bu sebepten hareketle, global pazarda yer alarak sürdürülebilir bir büyüme stratejisi hedefi ile yatırım fırsatlarını değerlendirerek avantaj elde etme trendindedirler. Söz konusu amaçlara erişebilmek için işletmelerin etkin olarak küresel pazarda doğrudan ya da dolaylı olarak faal olmaları gerekliliği arz etmektedir.

Çalışmada, mekanik hareket ettirilemeyen elle itilip çekilebilen araçlar imalatı yapmakta olan bir işletmenin büyüme ve uluslararası pazarda rekabet gücü elde etme stratejisi kapsamında yurtdışı ofis-mağaza-depo açma planını faaliyete geçirmek maksadıyla ve belirlenen hedef ülkelere yönelik olarak karar verme analizlerine yer verilmektedir.

Sistematik bir süreç takip edilerek sonuca ulaşılması, şeffaf ve kontrol edilebilir olması, sayıca fazla verinin değerlendirilmesine ve karmaşık, karar verilmesi güç konuların analiz edilmesine imkân vermesi sebebiyle ÇKKV yöntemi tercih edilmiştir.

Uluslararası hedef pazar belirleme üzerine yapılmış pek çok farklı yöntem ile analiz edilmiş araştırma örnekleri mevcut olmakla birlikte, ÇKKV yöntemi ile yapılmış oldukça az sayıda çalışma mevcuttur. Ancak bu çalışmalar bir ürüne veya sektöre uygun müşteri bulma çerçevesinde değerlendirilmiş ve yaygın olarak AHP (Analytic Hierarchy Process) metodu kullanılmıştır. Bu çalışmada ise, ÇKKV hibrit metodu kullanılarak hedef pazarda müşteri bulma gayesi dışında uluslararası yatırım yapma yoluyla hedef pazara giriş hedeflenmiştir. Bu farklılık yönüyle değerlendirildiğinde, literatürdeki bir boşluğun doldurulması öngörülmüştür. Bu çalışmanın uluslararası hedef pazar seçimi veya pazara giriş aşamalarında işletmelere ve ilgili karar vericilere katkı sağlayacağı öngörülmüştür. Critic ve Mairca yöntemlerinin şimdiye kadar yapılan çalışmalarda genellikle farklı alanlarda uygulandığı görülmüştür. Önerilen bu hibrit modelin uygulandığı uluslararası hedef pazar seçimine ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmayı orijinal yapan yönü ise uluslararası yatırım kararının verilmesinde Critic ve Mairca ÇKKV yöntemlerinin entegre olarak ilk defa uygulanması olmuştur.

Değerlendirmeye esas kriterlerin ağırlıklarının hesaplanmasında halihazırdaki dataların dikkate alınarak subjektif değerlendirmeden uzak matematiksel işlemlerin uygulanmasına imkan veren

objektif bir yöntem olan (Gao vd., 2017: 7) ve kriterler arası korelasyonu dikkate alan Critic metodu kullanılmıştır. Farklı kriterleri normalleştirilmesi, verilerin normalleştirilmesinde doğrusal bir normalizasyon modeli kullanılması, basit matematiksel düzenlemeler vasıtasıyla diğer yöntemlerle birleştirebilme imkânı sağlaması, Topsis veya Electre gibi yöntemlere göre daha duyarlı ve güvenilir sonuçlar vermesi sebebiyle (Gigovic vd., 2016: 3) Mairca yöntemi tercih edilmiştir.

İşletmenin hedeflerine göre yatırım yapılması planlanan ülke seçimi için Kırgızistan (KG), Gürcistan (GE), Kazakistan (KZ), Romanya (RO), Bulgaristan (BG), Katar (QA), Bosna Hersek (BA) ve Kuzey Makedonya (MK) alternatifleri olarak belirlenmiş olup; pazar büyüklüğü, kişi başına düşen milli gelir, nüfus, dış ticaret dengesi, nakliye maliyeti, gümrük vergileri, rekabet durumu, işçilik maliyetleri ve kira giderleri kriterlerine göre analiz edilmiştir. Alternatif ülkeleri göstermek üzere uluslararası ülke kodları kullanılmıştır (İTKİB, 2021).

Çalışmada kullanılan yöntemler ve hedef pazar seçimine ilişkin literatür taraması yapılmış, analize konu olan materyallere ilişkin bilgiler verilerek, analize esas teşkil eden Critic ve Mairca yöntemlerine dair uygulama aşamaları açıklanmıştır. Çalışmanın devamında önerilen hibrit modelin uygulanmasına ilişkin verilere yer verilerek bulgular elde edilmiş ve analiz işlemi tamamlanmıştır. Çalışmanın son kısmında, elde edilen bulgular yorumlanmış ve hesaplanan analiz sonuçları değerlendirilerek bir takım önerilere yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yer, güzergah, personel seçimi, hedef pazar belirleme ve performans değerlendirmelerine ilişkin olarak literatür örnekleri aşağıda Tablo 1’de verilmektedir. Literatür özetinin verilmekte olduğu tabloda da görüleceği üzere ÇKKV metotları ile yapılmış pek çok çalışma mevcuttur.

Uluslararası yatırım kararı ile ilgili çalışmaların sınırlı olduğu göz önüne alındığında ve ÇKKV yöntemlerinden Critic ve Mairca’nın bütünsel olarak eşzamanlı kullanıldığı bu çalışmanın, ilgili bu alandaki boşluğu doldurması ve literatüre katkı sağlaması öngörülmektedir. Rekabet gücü ve çeşitli istatistikî verilerin kullanılması gibi farklı analiz ve değerlendirme yöntemleri ile pazar araştırmaları yapılmış durumdadır. Bu çalışmaların ürün hizmet satışına veya ihracatına odaklı olarak yapıldığı görülmektedir. Bu çalışma ise belirlenen ülkelerde doğrudan yatırım yapılarak pazara giriş stratejisi üzerine kurgulanmıştır.

Tablo 1. ÇKKV Tekniklerini Kullanan Ampirik Çalışmalar

Yazarlar ve Yıl	Konu	Örneklem ve Dönem	Yöntem	Bulgular-sonuç
Aydın, 2020	Sermayesi kamuya bankaların performans değerlendirmesi	Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan kamu sermayeli bankaların performansı (2019)	Critic ve Mairca	Ziraat Katılım Bankası, Vakıflar Bankası, Türk Eximbank en başarılı bankalar olarak belirlenmiştir.
Belke, 2020	Makroekonomik açıdan G7 ülkelerinin performansının değerlendirilmesi	G7 ülkelerinin makroekonomik performansı (2010-2018)	Critic ve Mairca	En yüksek makroekonomik performansın Almanya, en düşük performansın İtalya olduğunu göstermektedir.

Bektaş, 2020	Türkiye'deki mevduat bankalarının finansal performansının değerlendirilmesi	Mevduat bankalarının finansal performansı (2018-2019)	Critic ve Mairca	2018'de finansal performansı en iyi banka Ziraat Bankası iken 2019'da Akbank'tır. 2018-2019 döneminde finansal performansı en kötü banka Denizbank olduğu görülmüştür.
Yılmaz vd. (2017)	Mobilya sektöründe bulunan firmalara hedef pazar seçimi	Mobilya sektörüne yönelik olarak potansiyel arz eden şehirlere yönelik hedef pazar seçimi yapılmıştır.	Ahp ve Vikor	İstanbul ilinin potansiyel olarak en uygun hedef pazar durumunda olduğu öne çıkmaktadır.
Ünal ve Çetin (2019)	Gübre imalatı yapan işletmeler için hedef pazar belirleme	Antalya'da faaliyet gösteren bir gübre üreticisi işletmesinin hedef pazar seçimi problemi üzerinde durulmuştur.	Ahp ve Topsis	Hindistan ve Brezilya, gübre ticareti dengesi, kişi başı GSMH, ülkelere uzaklık, nüfus, lojistik performans, gübre tüketimi, iş yapma kolaylığı ve gübre üretimi kriterlerine göre hedef pazar olarak en uygun ülkelerdir.
Işık ve Tanrısevdi (2020)	Dental turizm sektörüne yönelik hedef pazar seçiminde Aydın ilinde yerleşik yabancılar	Bir devlet üniversitesine bağlı olarak faaliyet gösteren ve dental turizm alanında hizmet veren IDC isimli sağlık biriminde uygulanmıştır.	Ahs	Aydın ilinde yerleşik yabancıların IDC işletmesi için potansiyel olarak hedef Pazar niteliğinde olduğu gözlemlenmiştir.
Andaç ve Ateşoğlu (2016)	Türkiye'nin Afrika pazarına yönelik ihracat durumu	Türkiye'nin ihracatı incelenip yeni bir alternatif pazar olarak Afrika pazarı önerisinde bulunmaktadır.	Çeşitli İstatistik Veriler	Afrika pazarının Türkiye'nin ihracatı için teşkil ettiği potansiyel durum göz önüne alınarak bu kıtanın ihracatta ön plana alınması önerisinde bulunmaktadır.
Ayçin, 2020	Critic ve Mairca yöntemleri kullanılarak personel seçim süreci	Lojistik sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın bilgi sistemleri departmanına alınacak personelin seçimi	Critic ve Mairca	ERP yazılımı kullanabilme becerisi, sektör deneyimi ve iletişim yeteneği sıralı olarak en önemli kriterler olarak belirlenmiştir.
Bakan, 2013	Üniversite kurulması planlanan ilçelerin belirlenmesi	Üniversite kurulması gereken 14 ilçe (2013)	Çok Kriterli Karar Verme, Ahp	Balıkesir'in Bandırma ilçesi %16 önem derecesi ile üniversite kurulmaya en uygun aday olarak öne çıkmaktadır.
Yılızati, 2019	Otomotiv yan sanayi için küresel tedarikçi seçimi	Bir firma için, 4 adet yurtiçi ve yurtdışı tedarikçi içinden en uygun olanının seçimi (2019)	Bütünleşik Ahp-Topsis	Otomotiv firmasında tedarikçi seçimi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre birinci öncelikli kriter fiyat kriteri olmuştur.

Yapıcı vd. (2020)	Medikal sektörüne yönelik depo yeri seçimi	Kırıkkale’de bulunan 9 ilçe için medikal depo yeri seçimi (2020)	Ahp ve Anp	Yahşihan ilçesi, 4 ana ölçüt ve 9 alt ölçüt bakımından en uygun aday olarak belirlenmiştir.
Çalık, 2020	Bwm-Aras yöntemleri ile hedef pazar seçimi	Hedef pazarın seçimi için Orta Asya, Balkan, AB, MENA ve Doğu Avrupa bölgeleri seçilmiştir.	Bwm ve Aras	Ekonomik faktörlerin yeni bir hedef Pazar belirleme hususunda karar verici için daha çok önemli olduğu tespit edilmiştir.
Oral vd. (2021)	Pandemi döneminde medikal depo ve aşı dağıtımını için tedarik zinciri yönetimi	İlaç ve aşı endüstrisine hizmet edecek depo kuruluşu için Kırıkkale ilinde 4 alternatif bölge	Ahp, Anp ve Promethee	AHP ve ANP metoduna göre A3 bölgesi, PROMETHEE metodunda ise A4 bölgesi 3 ana ölçüt ve 7 alt ölçütlerine göre öne çıkmaktadır.
Arslan ve Yavuzylmaz (2021)	ÇKKV metotları ile seyahat işletmelerine yönelik en elverişli güzergâhın tayin edilmesi	Bir seyahat işletmesine optimum güzergâhının belirlenmesi modeli	Gri İlişkisel Analiz ve Moora	Mersin en iyi güzergâh olarak belirlenmiştir.
Ecer, 2021	Fucom-Mairca yöntemleri ile tedarikçi seçilmesi süreci	Bir otomobil yedek parça firmasında uygulanmıştır	Fucom ve Mairca	Çevre yönetim sistemi, ürünün fiyatı ve bilgilendirme; 3 sürdürülebilirlik boyutu, 12 alt kriter ve 5 sürdürülebilir tedarikçi bakımından en önemli kriterlerdir.
Ayçin ve Güçlü (2020)	Borsa İstanbul Ticaret Endeksi’ndeki firmaların finansal performansının analizi	Borsa İstanbul (BIST) ticaret endeksinde (XTCRT) işlem gören işletmeler	Entropi ve Mairca	Finansal durumu en iyi işletmeler Milpa, Sanko Pazarlama ve Teknosa olurken; nakit oranı, asit test oranı ve aktif devir hızı en önemli kriterlerdir.
Bozanic vd. (2020)	A Hybrid Lbwa-Ir-Mairca Multi-Criteria Decision-Making Model For Determination Of Constructive Elements Of Weapons	Sırp ordusunun kullandığı yakın mesafe silahların kullanıcılar için en iyi olanının tespit edilmesi	Lbwa-Ir-Mairca	A5 alternatifin en iyi özelliğe sahip olması ile birlikte A1 ve A2 alternatifleri ile birlikte geliştirilmesinin uygun olacağı belirlenmiştir.
Babatundea ve Ighravwe (2019)	A Critic-Topsis Framework For Hybrid Renewable Energy Systems Evaluation Under Techno-Economic Requirements	6 adet yenilenebilir enerji kaynağının belirlenmesi	Critic ve Topsis	10 teknik, 9 ekonomik kriter dikkate alınarak en iyi yenilenebilir enerji kaynağı seçimi yapılmaya çalışılmış ve rüzgar-dizel jeneratör-piller grubu en iyi tekno-ekonomik model olarak belirlenmiştir.

Kıracı ve Bakır (2019)	Havayolu işletmelerinin performans değerlendirmesi için Critic-Edas metotlarının kullanımı	13 havayolu şirketinin 2005-2012 dönemi performansının belirlenmesi	Critic ve Edas	Küresel finans krizi, havayolu işletmelerini kriz sonrası yıllarda (2010-2021) da etkilemiş olup, 2010 yılı krizin negatif etkilerinin en çok hissedildiği yıl olmuştur.
Karaköy, 2019	Bir kargo işletmesinin Critic-Roy yöntemleri ile performans değerlendirmesi	TAHA Kargo firmasının 2011-2017 yıllarındaki performanslarının incelenmesi	Critic ve Rov	8 kriter dikkate alındığında kargo şirketinin performansının en iyi olduğu yıl 2017'dir.
Demircioğlu ve Coşkun (2018)	Ups seçimi sürecinde Critic-Moostra metotlarının uygulanması	800-850VA grubunda yer alan fiyatları 172-206 Lira arasında değişen 8 adet kesintisiz güç kaynağı alternatifi sıralanmıştır	Critic ve Moostra	Gürültü seviyesi, yetkili servis sayısı, fiyat, priz çıkış sayısı, watt değeri, ağırlık, hacim ve şarj süresi kriterlerine göre Dexter 850VA Line alternatifi en uygun performansı göstermiştir.
Yalçın ve Karakaş (2019)	Critic ve Edas yöntemleri kullanılarak sürdürülebilir kurumsal performans değerlendirmesi	Bir enerji firmasının 2010-2018 yılları itibariyle kurumsal sürdürülebilirlik performansı	Critic ve Edas	İşletmenin kurumsal sürdürülebilirlik durumunun istikrarlı bir seyir izlememesine karşın yükselişe geçişinin 2018 yılında başladığı görülmüştür.
Arslan, 2019	Finansal performans analizi bakımından teknopark bölgelerinde faal olan işletmelerin değerlendirilmesi	Teknoparklarda faaliyet gösteren işletmelerin performans değerlendirilmesi amaçlanmıştır	Critic ve Topsis	Bütünleşik metotla alternatifler için tek bir sıralama yapılmış ve analiz sonuçlarına göre 2016 yılı en iyi birinci ve 2015 yılı ikinci sıradadır.
Wu ve Zhang (2020)	Urban Rail Transit Operation Safety Evaluation Based On An Improved Critic Method And Cloud Model	Pekin (Çin) Demiryolları'na ait kentsel demiryolu taşımacılığı operasyon güvenliği değerlendirilmektedir.	Critic	9 kriter sonucu, alışılmış seyahat deneyimi ile birleştirildiğinde, Beijing Rail Transit Line 1'in hizmet seviyesinin yolcuların temel beklentilerini karşılayabildiğini ve hızlı ve rahat bir amaca ulaşabileceğini gösteriyor.
Jati vd. (2021)	Visibility Ranking Of University E-Learning Websites -Critic Method Approach	Bir web sitesinin bir arama motorundaki görünürlüğünü etkileyen faktörler ve onu etkileyen değişkenlere göre görünürlük sıralaması	Critic	9 kritere göre yapılan değerlendirmeye göre; anahtar kelime kullanım düzeyi etki alanı değişkeninin en önemli değişken olduğunu göstermektedir.
Balkaya, 2020	Finans kesiminde ÇKKV tekniklerinin uygulanması	2018/3 ile 2019/9 dönemleri için 10 bankanın performansı	Topsis, Gri İlişkisel Analiz	13 kritere göre, Ziraat bankası tüm gözlem dönemlerinde performans açısından ilk sırada yer alırken Denizbank çoğunlukla son sırada yer almıştır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Mekanik hareket ettirilemeyen elle itilip çekilebilen araçlar sektörüne ait veriler bu çalışmamıza esas teşkil etmektedir. Analizlere konu dış ticaret verileri için 2019 yılına ait veriler kullanılmıştır. Gümrük vergi oranları, dış ticaret dengesi, ithalat miktarı, nüfus, kişi başına düşen milli gelire ait makro veriler ikincil kaynaklardan elde edilmiş olup; nakliye, rekabet, işçilik giderleri, kira giderlerine ait veriler uzman görüşüne dayalı saha araştırmalarından temin edilerek tasnif edilmiştir. İkincil kaynaklara ait veriler güvenilirliği ve güncelliği bakımından en iyi veri sağlayıcılarından biri olduğu kabul gören Uluslararası Ticaret Merkezi'nin (ITC) istatistik veri kaynağı olan "Trademap" (Fidan, 2020: 5) üzerinden elde edilmiştir. Trade Map, Birleşmiş Milletler İstatistik Bölümü (UNSD) yönetiminde olan COMTRADE veritabanıdır. COMTRADE, 160 ülkenin istatistik verilerini kapsayan ve küresel ticaret akışlarının %90'ına ait veri sağlamaktadır. "Mirror data" olarak ifade edilen "yansıtılmış" verilerin de kullanımı neticesinde yaklaşık olarak 220 ülkenin uluslararası ticari verilerine erişim sağlanmaktadır.

İkincil kaynaklardan elde edilen veriler için Armonize Mal Tanımı ve Kodlama Sistemi (The Harmonized Commodity Description and Coding Systems) olan ve ülkemizde Gümrük Tarife İstatistik Pozisyon numarası (GTİP) adı ile belirtilen uluslararası ticaretinin yapıldığı her nevi ürünler için kullanılan küresel ticari sınıflandırma sisteminden faydalanılmıştır (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB, 2015: 6). Buradan hareketle ikincil veriler "871680" GTİP 6 ölçeğinde tedarik edilmiştir. Analizlere esas veriler 2019 yılına aittir.

İşletmenin uluslararası yatırım kararını belirlemesine istatistiki katkı sağlamak amacıyla ÇKKV yöntemlerinden Critic metodu ile veriler önem derecesine göre ağırlıklandırılmış ve Mairca yöntemi ile sıralama yapılarak sonuçlar elde edilmiştir. İşbu yöntemlere ait sonuçların hesaplanmasında Microsoft Office 2013 Excel paket programından yararlanılmıştır.

Analiz ve karşılaştırmalar için 8 hedef ülkenin seçiminde işletmenin yönetim kurulu ve ilgili müdürlerin ve dış ticaret departmanının görüşlerinden yararlanılmıştır.

3.1. Critic Yöntemi

Verilerin objektif ağırlıklandırılmasına dayalı olarak uygulanan Critic (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) metodu Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis (1995: 763-770)'nin literatüre kazandırmış olduğu ÇKKV tekniğidir. Subjektif olma niteliği taşıyabilen uzman görüşlerinin dikkate alınmayarak daha objektif değere sahip olan ölçütlerin standart sapmaları ve her bir ölçüte ait etkileşimin hesaplandığı korelasyonlarla birlikte kullanılarak ağırlıkların elde edilmesine dayanmaktadır.

Critic metodunu oluşturan sürece ilişkin uygulama adımları beş aşamadan oluşmaktadır (Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis, 1995: 763-770). Bu aşamalar;

Aşama 1-1: Başlangıç karar matrisinin oluşturulması

Metodun ilk aşamasını oluşturan karar problemine ait (X) başlangıç karar matrisi Eşitlik (1)'de belirtildiği üzere oluşturulur.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \cdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i=1, \dots, m \text{ iken } j=1, \dots, n \quad (1)$$

Burada 'i' alternatifleri, 'j' ise kriterleri belirtmektedir.

Aşama 1-2: Karar matrisinin normalize edilmesi

Değerlendirmeye esas kriterlerin ortak bir birimle ifade edilebilmesi amacıyla karar matrisi normalize edilmektedir. Normalizasyon işlemi; maksimizasyon (fayda) yönlü ise Eşitlik (2), minimizasyon (maliyet) yönlü ise Eşitlik (3)'ten yararlanılarak gerçekleştirilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad i=1, \dots, m \text{ iken } j=1, \dots, n \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad i=1, \dots, m \text{ iken } j=1, \dots, n \quad (3)$$

Denklemlerde yer alan r_{ij} ; i. alternatifte ait j. kriter için normalize performans değerini gösterirken; $x_j^{\max} = \max(x_1, \dots, x_m)$ ve $x_j^{\min} = \min(x_1, \dots, x_m)$ ifade etmektedir.

Aşama 1-3: İlişki katsayı matrisini oluşturulması

Değerlendirmeye esas kriterler arasındaki ilişkinin seviyesinin ölçümü maksadıyla, bir önceki adımda hesaplanan normalize değerlendirme kriterleri arasındaki korelasyon katsayıları (ρ_{jk}) Eşitlik (4)'te belirtilen formülasyona göre hesaplanmaktadır.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)(x_{ik} - \bar{x}_j)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2 \sum_{i=1}^m (x_{ik} - \bar{x}_j)^2}} \quad (4)$$

Aşama 1-4: C_{ij} değerlerinin hesaplanması

Her bir değerlendirme kriterlerinde yer alan karşıtlık yoğunluğu ve paradokslardan elde edilen bilgi miktarı (C_{ij}) hesaplanmaktadır. Bu iki verinin birleştirilmesini ifade etmek ve toplam bilgiyi elde etmek üzere Eşitlik (5) ve bu eşitlik içerisinde yer alan standart sapma (σ_j) Eşitlik (6) yardımı ile hesaplanmaktadır.

$$C_{ij} = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad j=1, \dots, n \quad (5)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad (6)$$

Aşama 1-5: Kriter ağırlıklarının hesaplanması

Metodun nihai aşamasında Eşitlik (7)'de belirtildiği üzere; her bir kritere ait bilgi miktarının (C_{ij}), bütün kriterlere ait bilgi miktarı toplamına oranı hesaplanarak kriterlere ait ağırlık değerleri (w_j) elde edilmektedir.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{j=1}^n C_j} \quad j=1, \dots, n \quad (7)$$

Bu formülden elde edilen en yüksek w_i ağırlık değerine sahip olan kriterin diğerlerine göre öncelikli kriter olduğu sonucuna varılır.

3.2.Mairca Yöntemi

Her bir kritere ait ağırlıkların hesaplanmasına müteakip bir diğer ÇKKV tekniği olan Mairca (Multi Attributive Ideal-Real Comparative Analysis) metodu ile havalimanı alternatifleri değerlendirilmektedir. İlk kez Pamucar, Vasin, ve Lukovac (2014) tarafından ÇKKV yöntemleri arasına eklenerek literatüre kazandırılan Mairca yöntemi; teorik değerlendirme çözümünden elde edilen veriler ile gerçek değerlendirme çözümü sonucundan elde edilen veriler arasındaki farkın alınması temel ilkesine dayanmakta olup, hesaplanan farkın en düşük olduğu alternatifin sonuca etki ettiği bir değerlendirme ve sıralama özelliği taşımaktadır.

Mairca sıralama yöntemi, diğer ÇKKV kriterlerinden elde edilecek ağırlık ve sonuçlara kolayca uygulanabilme özelliği taşıyan güvenilir matematiksel özelliklere haizdir. Mairca yönteminde, altı aşamalı bir uygulama süreci ile hedeflenen sonuç elde edilmektedir (Pamucar, Tarle ve Parezanovic, 2018: 1646-1648):

Aşama 2-1: Başlangıç karar matrisinin oluşturulması

Ayrı ayrı alternatifler için elde edilen numerik kriter ağırlıkları değerlerinden oluşan başlangıç karar matrisi Eşitlik (8)'de belirtildiği gibi elde edilir.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \cdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i=1,2,\dots,m \text{ ve } j=1,2,\dots,n \quad (8)$$

Aşama 2-2: Alternatiflerin tercih olasılığının elde edilmesi

Mairca yönteminin önemli bir özelliği olan karar vericinin tarafsızlığı gereği alternatiflerin seçim sürecinde herhangi bir alternatifte karşı kişisel yargılardan uzak bir tutum sergilenmektedir. Bu sebeple her bir alternatifin tercih ihtimali birbirine olmakla birlikte tercih ihtimallerinin toplamı 1'dir.

Toplam alternatif sayısının m ile gösterildiği Eşitlik (9)'da i. alternatifin tercih önceliği P_{Bi} belirlenir.

$$P_{Bi} = \frac{1}{m}; \quad \sum_{i=1}^m P_{Bi} = 1 \quad i=1,\dots,m \quad (9)$$

Aşama 2-3: Teorik değerlendirme matrisinin (K_p) oluşturulması

Kriter sayısını belirten n ie alternatif sayısını belirten m olmak üzere $m \times n$ boyutlu K_p matrisi, alternatiflerin tercih olasılığı P_{Bi} ile her bir kritere ait ağırlıkların w_j çarpılması yolu ile oluşturulur. İlgili bu hesaplama Eşitlik (9)'da belirtildiği üzere elde edilir.

$$K_p = \begin{bmatrix} k_{p11} & k_{p12} & \cdots & k_{p1n} \\ k_{p21} & k_{p22} & \cdots & k_{p2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ k_{pm1} & k_{pm2} & \cdots & k_{pmn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} P_{B1}w_1 & P_{B1}w_2 & \cdots & P_{B1}w_n \\ P_{B2}w_1 & P_{B2}w_2 & \cdots & P_{B2}w_n \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ P_{Bm}w_1 & P_{Bm}w_2 & \cdots & P_{Bm}w_n \end{bmatrix} \quad (10)$$

Aşama 2-4: Gerçek değerlendirme matrisinin (K_r) oluşturulması

Metodun uygulamasının bu aşamasında; bir önceki aşamada teorik değerlendirme K_p matrisini oluşturan ayrı ayrı her ögenin normalize edilmiş başlangıç karar matrisinin öğelerinin çarpılması ile

gerçek değerlendirme matrisi elde edilmektedir. Alternatiflere ait kriterleri oluşturan veriler maksimizasyon (fayda) yönlü olması durumundan Eşitlik (12), minimizasyon (maliyet) yönlü olması durumunda ise Eşitlik (13) formülizasyonları kullanılarak (k_{rij}) değerleri hesaplanarak Eşitlik (11)'daki (K_r) matrisi oluşturulur. Denklemlerde yer alan x_{ij} i . alternatifine ait j . kriter için normalize performans değerini gösterirken; $x_j^{max} = \max(x_1, \dots, x_m)$ ve $x_j^{min} = \min(x_1, \dots, x_m)$ ifade etmektedir.

$$K_r = \begin{bmatrix} k_{r11} & k_{r12} & \dots & k_{r1n} \\ k_{r21} & k_{r22} & \dots & k_{r2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ k_{rm1} & k_{rm2} & \dots & k_{rmn} \end{bmatrix} \quad (11)$$

$$k_{rij} = k_{pij} \cdot \left(\frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \right) \quad i=1, \dots, m \text{ iken } j=1, \dots, n \quad (12)$$

$$k_{rij} = k_{pij} \cdot \left(\frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \right) \quad i=1, \dots, m \text{ iken } j=1, \dots, n \quad (13)$$

Aşama 2-5: Toplam boşluk matrisinin hesaplanması

Yöntemin üçüncü adımında elde edilen teorik değerlendirme matrisinden (K_p), yöntemin dördüncü adımında elde edilen gerçek değerlendirme matrisi (K_r) çıkartılır ve böylelikle toplam boşluk matrisi (F) Eşitlik (14 ve 15)'te gösterildiği üzere oluşturulur.

$$F = K_p - K_r = \begin{bmatrix} f_{11} & f_{12} & \dots & f_{1n} \\ f_{21} & f_{22} & \dots & f_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ f_{m1} & f_{m2} & \dots & f_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} k_{p11} - k_{r11} & k_{p12} - k_{r12} & \dots & k_{p1n} - k_{r1n} \\ k_{p21} - k_{r21} & k_{p22} - k_{r22} & \dots & k_{p2n} - k_{r2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ k_{pm1} - k_{rm1} & k_{pm2} - k_{rm2} & \dots & k_{pmn} - k_{rmn} \end{bmatrix} \quad (14)$$

$$\begin{cases} 0, & \text{eğer } k_{pij} = k_{rij} \\ k_{pij} - k_{rij}, & \text{eğer } k_{pij} > k_{rij} \end{cases} \quad (15)$$

Aşama 2-6: Alternatiflerin nihai kriter fonksiyonlarının değerinin hesaplanması

Ayrı ayrı her alternatif için elde edilen boşluk matrisinin satır değerleri toplanarak Eşitlik (16)'da formüle edildiği üzere U_i değerlendirme puanı hesaplanır.

$$U_i = \sum_{j=1}^n (f_{ij}) \quad (16)$$

Bu formülden elde edilen en düşük U_i değerinin olduğu alternatifin en iyi alternatif olduğu sonucuna varılır.

4. ÖNERİLEN HİBRİT MODELİN UYGULANMASI

Çalışmanın bu kısmında önce Critic ağırlıklandırma metodu ile elde edilen bulgular ve sonrasında ise Mairca metodundan elde edilen bulgular belirlenecektir.

4.1. Çalışmada Kullanılan Veriler

Önerilen bütünleşik modelin uygulama ve bulgularını göstermek amacıyla “mekanik hareket ettiremeyen elle itilip çekilebilen araçlar” faaliyet alanında bir imalatçı-ihracatçı işletme

belirlenmiştir. Söz konusu işletme 1992 yılında kurulmuş olup, kendi faaliyet alanındaki en önemli şirketlerden biri konumundadır.

Yurtiçi rekabetin oldukça yüksek olduğu bu faaliyet alanında işletme; sürdürülebilir büyüme ve pazar payı elde etmek amacıyla, hedeflenen bir ülkede ofis- mağaza-depo bütünlüklü bir uluslararası yatırım yapmayı planlamaktadır. Aynı zamanda hedef ülkenin hinterlandında yer alan bölgeye hitap etme çabası içerisinde. Bu bağlamda yer, zaman ve ulaşım unsurlarından kaynaklanan maliyeti minimize ederek rekabet avantajı elde etmeyi amaçlamaktadır.

Bu kapsamda işletme, yer seçimi kriterlerini ve önem seviyelerini belirleyerek alternatifler içinden en uygun olan yatırım yerini seçmeyi planlamaktadır. Bu nedenle işletmenin dış yatırım kararına yardımcı olmak üzere Critic-Mairca hibrit yaklaşımının uygulanmasına karar verilmiştir. 2019 yılı verileri dikkate alınarak ilgili faaliyet alanına ait olmak üzere; gümrük vergi oranları, dış ticaret dengesi, ithalat miktarı ile birlikte nüfus, kişi başına düşen milli gelir, nakliye, rekabet, işçilik giderleri ve kira giderleri karar vermeye yardımcı kriterler olarak belirlenmiştir. Söz konusu bu kriterler ve karar vericiler için fayda (maksimizasyon) veya maliyet (minimizasyon) olma durumunu Tablo 2’de gösterilmektedir. Çalışmada kullanılan kriterlerden pazar büyüklüğü (C1), dış ticaret dengesi (C4) ve gümrük vergileri (C6) verileri Uluslararası Ticaret Merkezi’nin (ITC) istatistik veri kaynağı olan “Trademap” (2021) üzerinden elde edilmiştir. Kişi başına milli gelir (C2) ve nüfus verileri (C3) Dünya Bankası (“World Bank”, 2021) resmi internet sayfasından elde edilmiştir. Nakliye verileri (C5), ilgili destinasyonlara nakliye hizmeti vermekte olan üç ayrı firmadan temin edilen maliyetin ortalaması alınmıştır. Rekabet (C7), işçilik giderleri (C8) ve kira gideri (C9) kriterlerine ilişkin veriler, her bir alternatifi gösteren hedef ülke pazarında faaliyet göstermekte olan üçer ayrı distribütör işletmeden alınan uzman görüşlerine dayanmaktadır. Rekabet kriteri için yerli üretimin varlığı ve diğer uluslararası rakip ihracatçıların ürünlerinin ilgili pazarlarda olup olmadığı durumu dikkate alınmıştır.

Tablo 2. Değerlendirme Kriterleri

Sıra	Kod	Kriter	Optimizasyon Yönü
1	C ₁	Pazar Büyüklüğü (ithalat) (000 USD)	Maksimum
2	C ₂	Kişi Başına Milli Gelir	Maksimum
3	C ₃	Nüfus (000)	Maksimum
4	C ₄	Dış Ticaret Dengesi (000 USD)	Minimum
5	C ₅	Nakliye (USD)	Minimum
6	C ₆	Gümrük Vergileri (%)	Minimum
7	C ₇	Rekabet	Minimum
8	C ₈	İşçilik Giderleri (USD)	Minimum
9	C ₉	Kira Gideri (m ²)	Minimum

4.2. Critic Ağırlıklandırma Metodundan Elde Edilen Bulgular

Çalışmanın analizine esas olarak önerilen hibrit modelin ilk aşamasında değerlendirme kriterlerine ait öncelik ağırlıkları Critic yöntemi eşitlikleri kapsamında hesaplanmıştır. Bu bağlamda, Eşitlik (1)'de ifade edildiği üzere oluşturulan başlangıç karar matrisi Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Başlangıç Karar Matrisi

	Mak.	Mak.	Mak.	Min.	Min.	Min.	Min.	Min.	Min.
	C₁	C₂	C₃	C₄	C₅	C₆	C₇	C₈	C₉
KG	198	1309	6456	-176	8000	10	5	250	5
GE	1625	4698	3720	-1481	2000	0	8	300	10
KZ	7076	9813	18513	-6987	7000	13	9	450	15
RO	21727	12913	19366	-15670	3000	0	7	1000	40
BG	3978	9829	6975	377	2250	0	6	800	13
QA	6628	62089	2832	-6627	3000	5	5	1500	55
BA	1792	6108	3301	-1040	2750	0	5	750	30
MK	1011	6023	2083	-921	2500	0	5	450	14

Seçilen kriterlerinin fayda ve maliyet nitelikleri göz önünde bulundurularak Eşitlik (2) ve (3) aracılığıyla yukarıdaki başlangıç karar matrisi normalize edilerek Tablo 4'teki matris elde edilmiştir.

Tablo 4. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	C₁	C₂	C₃	C₄	C₅	C₆	C₇	C₈	C₉
KG	0,000	0,000	0,253	0,034	0,000	0,231	1,000	1,000	1,000
GE	0,066	0,056	0,095	0,116	1,000	1,000	0,250	0,960	0,900
KZ	0,319	0,140	0,951	0,459	0,167	0,000	0,000	0,840	0,800
RO	1,000	0,191	1,000	1,000	0,833	1,000	0,500	0,400	0,300
BG	0,176	0,140	0,283	0,000	0,958	1,000	0,750	0,560	0,840
QA	0,299	1,000	0,043	0,436	0,833	0,615	1,000	0,000	0,000
BA	0,074	0,079	0,070	0,088	0,875	1,000	1,000	0,600	0,500
MK	0,038	0,078	0,000	0,081	0,917	1,000	1,000	0,840	0,820

Kriterlerin normalize edilmesinden sonra Tablo 5'te gösterildiği üzere Eşitlik (4) yardımıyla değerlendirme kriterleri arasındaki korelasyon matrisi elde edilmiştir.

Tablo 5. Kriterler Arası Korelasyon Katsayı Matrisi

	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉
C ₁	1	0,211	0,768	0,958	0,106	0,104	-0,328	-0,489	-0,557
C ₂	0,211	1	-0,162	0,316	0,195	-0,077	0,238	-0,861	-0,821
C ₃	0,768	-0,162	1	0,756	-0,387	-0,377	-0,667	-0,009	-0,068
C ₄	0,958	0,316	0,756	1	-0,005	-0,059	-0,374	-0,484	-0,619
C ₅	0,106	0,195	-0,387	-0,005	1	0,923	0,161	-0,402	-0,346
C ₆	0,104	-0,077	-0,377	-0,059	0,923	1	0,290	-0,219	-0,182
C ₇	-0,328	0,238	-0,667	-0,374	0,161	0,290	1	-0,297	-0,232
C ₈	-0,489	-0,861	-0,009	-0,484	-0,402	-0,219	-0,297	1	0,937
C ₉	-0,56	-0,82	-0,07	-0,62	-0,35	-0,18	-0,23	0,937	1

Her bir değerlendirme kriteri için hesaplanan bilgi miktarını gösteren C_j değerleri Eşitlik (5) kullanılarak hesaplanmış olup; yine Eşitlik (6)'da belirtilen standart sapma değerleri dikkate alınarak hesaplanmış ve Tablo (6)'da gösterilmiştir. Yine Eşitlik (7) formülü eşliğinde beher kriter için w_j ağırlık katsayıları hesaplanmış ve Tablo (6)'da gösterilmiştir. Elde edilen ağırlık katsayıları neticesine göre alternatiflerin seçimi üzerinde en çok etkili olacak olan C7 ile belirtilen rekabet kriteri olurken; etki derecesi en zayıf olan kriter ise C1 ile belirtilen ithalat pazar büyüklüğü kriteri olmuştur.

Tablo 6. Bilgi Miktarı C_j ve Ağırlık Katsayıları w_j Değerleri

	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉
C_j	2,362	2,907	3,310	2,565	2,995	3,092	3,640	3,293	3,425
w_j	0,086	0,105	0,120	0,093	0,109	0,112	0,132	0,119	0,124

4.3. Mairca Sıralama Metodundan Elde Edilen Bulgular

Ağırlıklandırma yöntemi Critic metodu aracılığıyla beher değerlendirme kriterinin ağırlıklarının belirlenmesi sonrasında derecelendirme ve sıralama metodlarından biri olan Mairca yöntemi ile kriterler değerlendirilmiştir. Uygulama için seçilen ülke alternatiflerine ait 2019 yılı verilerine dayanarak oluşturulan ve Tablo 3'te gösterilen başlangıç karar matrisi dikkate alınmıştır.

Başlangıç karar matrisinin teşekkül ettirilmesine müteakip beher alternatife ait tercih olasılığı P_{Bj} , Eşitlik (9) yardımıyla;

$P_{Bj}=1/8=0,125$ olarak hesaplanmıştır.

Yöntemin uygulamasının üçüncü adımında Eşitlik (10) formülü kullanılarak teorik derecelendirme matrisi K_p meydana getirilmiştir. Söz konusu matris Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7. Teorik Değerlendirme Matrisi K_p

	Mak.	Mak.	Mak.	Min.	Min.	Min.	Min.	Min.	Min.
	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉
KG	0,011	0,013	0,015	0,012	0,014	0,014	0,016	0,015	0,016
GE	0,011	0,013	0,015	0,012	0,014	0,014	0,016	0,015	0,016
KZ	0,011	0,013	0,015	0,012	0,014	0,014	0,016	0,015	0,016
RO	0,011	0,013	0,015	0,012	0,014	0,014	0,016	0,015	0,016
BG	0,011	0,013	0,015	0,012	0,014	0,014	0,016	0,015	0,016
QA	0,011	0,013	0,015	0,012	0,014	0,014	0,016	0,015	0,016
BA	0,011	0,013	0,015	0,012	0,014	0,014	0,016	0,015	0,016
MK	0,011	0,013	0,015	0,012	0,014	0,014	0,016	0,015	0,016

Eşitlik (2) ve Eşitlik (3) yardımıyla normalize edilmiş olan karar matrisinin, bir önceki adımda elde edilen teorik değerlendirme matrisinin çarpımı sonucu teşekkül ettirilen gerçek değerlendirme matrisi K_r Tablo 8’de temsil edilmektedir.

Tablo 8. Gerçek Değerlendirme Matrisi K_r

	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉
KG	0,000	0,000	0,004	0,000	0,000	0,003	0,016	0,015	0,016
GE	0,001	0,001	0,001	0,001	0,014	0,014	0,004	0,014	0,014
KZ	0,003	0,002	0,014	0,005	0,002	0,000	0,000	0,013	0,012
RO	0,011	0,003	0,015	0,012	0,011	0,014	0,008	0,006	0,005
BG	0,002	0,002	0,004	0,000	0,013	0,014	0,012	0,008	0,013
QA	0,003	0,013	0,001	0,005	0,011	0,009	0,016	0,000	0,000
BA	0,001	0,001	0,001	0,001	0,012	0,014	0,016	0,009	0,008
MK	0,000	0,001	0,000	0,001	0,012	0,014	0,016	0,013	0,013

Eşitlik (10)’da edilen teorik değerlendirme matrisinden Eşitlik (11)’de elde edilen gerçek değerlendirme matrisi Eşitlik (14)’ün uygulanması ile birbirinden çıkartılarak toplam boşluk matrisi F teşekkül ettirilmiştir.

Eşitlik (16) kullanılarak beher alternatif için hesaplanan değerlendirme sonuçları U_i ve bu sonuçlar gereğince tespit edilen derecelendirme sıralamasının yer aldığı veriler Tablo (9)’un son iki sütununda gösterilmiştir.

Tablo 9. Toplam Boşluk Matrisi ile Nihai Kriter Fonksiyon Değerleri

	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉	U _i	Sıra
KG	0,011	0,013	0,011	0,011	0,014	0,011	0,000	0,000	0,000	0,0706	7
GE	0,010	0,012	0,014	0,010	0,000	0,000	0,012	0,001	0,002	0,0608	4
KZ	0,007	0,011	0,001	0,006	0,011	0,014	0,016	0,002	0,003	0,0729	8
RO	0,000	0,011	0,000	0,000	0,002	0,000	0,008	0,009	0,011	0,0410	1
BG	0,009	0,011	0,011	0,012	0,001	0,000	0,004	0,007	0,002	0,0563	3
QA	0,008	0,000	0,014	0,007	0,002	0,005	0,000	0,015	0,016	0,0665	6
BA	0,010	0,012	0,014	0,011	0,002	0,000	0,000	0,006	0,008	0,0620	5
MK	0,010	0,012	0,015	0,011	0,001	0,000	0,000	0,002	0,003	0,0544	2

Bu sonuçlar değerlendirmeye tabi tutulduğunda, belirlenen kriterlere tabi olarak en uygun yatırım bölgesi alternatifinin RO simgesi ile belirtilen Romanya ülkesi olduğu, buna karşın en zayıf yatırım bölgesi alternatifinin ise KZ simgesi ile belirtilen Kazakistan olduğu sonucuna varılmaktadır. En iyi tercihten en zayıf tercihe doğru sıralama şu şekilde teşekkül etmektedir: Romanya, Kuzey Makedonya, Bulgaristan, Bosna Hersek, Katar, Kırgızistan, Kazakistan.

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İşletmeler sürekli gelişen ve değişen piyasa koşulları ile kesintisiz rekabet ortamına ayak uydurabilmek ve faaliyet gösterdiği sektörde kalıcı olabilmek için dinamik stratejileri uygulamak durumundadırlar. Bu dinamik stratejilerin en önemli unsurlarından biri de pazar payına sahip olma durumu olmaktadır. Küresel pazar büyüklüğü ve çeşitliliği göz önüne alındığında hedef pazar seçiminin zorluğu ortaya çıkmaktadır. İşletmeler, uluslararası yatırım seçimine ilişkin değerlendirmelerde pek çok kriteri birlikte değerlendirerek en uygun alternatifi seçmek durumundadırlar. Bu sebeple, ÇKKV metotları sayıca fazla değerlendirme kriterinin birlikte analiz edilmesine ve seçim sürecini kolaylaştırmasına olanak sağlamaktadır.

Bu çalışmada mekanik hareket ettirilemeyen elle itilip çekilebilen araçlar sektöründe faaliyet göstermekte olan bir işletmenin büyüme ve uluslararası rekabet avantajı kazanma stratejileri doğrultusunda hedeflenen yurtdışı pazarlara ait alternatiflerin seçiminde ÇKKV metotlarından faydalanılarak bir uygulama yapılmıştır. Dokuz kriter (gümrük vergi oranları, dış ticaret dengesi, ithalat miktarı, nüfus, kişi başına düşen milli gelir, nakliye, rekabet, işçilik giderleri ve kira giderleri) ve sekiz alternatifin olduğu uygulamada Critic ve Mairca metotları bütünlük olarak tatbik edilmiştir.

Kriterlerin önem ağırlıklarının hesaplanmasında ikili karşılaştırmalardan kaynaklanabilecek subjektif değerlendirmelerin bertaraf edilerek objektif değerlendirilmesini sağlayan Critic yöntemi önerilmiştir. Critic yönteminden elde edilen bulgulara göre; alternatiflerin seçiminde en kuvvetli kriterlerin sıralamasının rekabet, kira gideri, nüfus, işçilik, gümrük vergileri, nakliye, kişi başına milli gelir, dış ticaret dengesi ve pazar büyüklüğü şeklinde olduğu saptanmıştır. İşletme açısından yapılan değerlendirmede ise; pazar büyüklüğü, dış ticaret dengesi ve rekabet durumunun en önemli kriterler olduğu belirlenmiştir. İşletmenin değerlendirmesi dikkate alındığında da Tablo 2 ve Tablo 3 verilerine göre Romanya ülkesi en iyi alternatif olarak öne çıkmaktadır. Bu durumda; çalışmada elde edilen

analiz sonucu ile işletmenin belirlediği kritere göre yapılan hedef pazar seçimi birbirini desteklemektedir.

Hedef pazarlara ilişkin alternatiflerin değerlendirilmesi, derecelendirilmesi ve sıralamasının saptanmasında ise yakın zamanda ÇKKV yöntemi olarak uygulanmaya başlanan Mairca yöntemi tatbik edilerek en elverişli alternatif seçilmiştir. Yöntemin tatbiki neticesine göre; alternatifler içerisinde en iyi derecelendirmeye haiz olan RO simgesi belirtilen Romanya ülkesi hedef uluslararası yatırımın yapılacağı pazar olarak saptanmıştır. Bu ülkeyi sırasıyla Kuzey Makedonya (MK), Bulgaristan (BG), Bosna Hersek (BA), Katar (QA), Kırgızistan (KG), Kazakistan (KZ) izlemiştir. Söz konusu veriler kullanılarak alternatif ÇKKV yöntemlerinden biri olan Mabac (Multi-Attributive Border Approximation area Comparison) uygulandığında sıralamanın yine aynı çıktığı görülmüş olup; diğer bir ÇKKV yöntemi olan CoCoSo (Combined Compromise Solution) uygulandığında ilk sırayı teşkil eden hedef ülkenin ve takip eden 4 ülkenin aynı kaldığı, son 3 ülkenin ise birbiri ile yer değiştirdiği görülmüştür. Bu netice ile yapılan analiz çalışmasının tutarlılığı ortaya konmuştur.

Literatürde, uluslararası hedef pazarda yatırım yapılmasına ilişkin olmak üzere; önerilen hibrit yöntem ile ortaya konmuş bir çalışmanın bulunmaması hasebiyle literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Ünal ve Çetin (2019: 357-364)'in gübre sektörü için bu çalışmada yer verilen benzer kriterleri dikkate alarak ÇKKV yöntemi ile yapmış olduğu analiz; hakeza, Metin ve Öztemiz (2018:1014-1028)'in ihracat pazarlamasında müşteri bulma maksadıyla kullandığı ÇKKV yöntemli analizler, yine Çalık (2020:196-210)'ın AB, Balkanlar, Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerini kapsayan hedef Pazar belirleme çalışmasında uyguladığı ÇKKV yöntemleri bu çalışma için seçilen kriterlerin tutarlılığını destekler mahiyettedir. Söz konusu çalışmalar, hedef pazarda müşteri bulma gayesi ile yapılmasına karşın, bu çalışmada hedef pazarda yatırım yapılarak pazara giriş stratejisi hedeflenmesi sebebiyle ayrılmaktadır.

Çalışmanın kısıtları ve gelecekteki araştırmalar için birtakım öneriler aşağıda belirtilmiştir:

- Farklı ÇKKV yöntemlerinin tatbik edilmesi ile farklı sonuçların elde edilebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.
- Analize konu veriler 2019 yılına aittir. Zaman aralığının geniş tutulması, ağırlık ve sıralama üzerinde etki edebilecek bir unsur olabilmektedir.
- Uygulama süreci GTIP 6 ölçeğinde sektörel düzeyde gerçekleştirilmiştir. Daha geniş kapsamlı veya makro düzeyde bir uygulamanın yapılabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.
- Önerilen yöntem, farklı sektörel düzeyde veya alanlarda karar verme problem çözümlerinde uygulanabilir.

Etik Beyan

“Critic ve Mairca Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Uluslararası Hedef Pazar Seçimi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Fidan, H. (2021). Critic ve Mairca Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Uluslararası Hedef Pazar Seçimi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 291-309.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Andaç, A. ve Ateşoğlu, İ. (2016). Türkiye'nin İhracatında Yeni Hedef Pazar Önerisi: Afrika Pazarı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 102-113.
- Arslan, H. M. (2019). Teknoparklarda Faaliyet Gösteren İşletmelerin Critic-Topsis Yöntemi İle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2).
- Arslan, H. M. ve Yavuzylmaz, E. (2021). Seyahat İşletmelerinde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Optimum Güzergâhın Belirlenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 171-185.
- Ayçin, E. (2020). Personel Seçim Sürecinde Critic ve Mairca Yöntemlerinin Kullanılması. *İşletme*, 1(1), 1-12.
- Ayçin, E. ve Güçlü, P. (2019). Bist Ticaret Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Entropi ve Mairca Yöntemleri İle Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak/2020 (85), 287-312.
- Aydın, Y. (2020). Bütünleşik Critic ve Mairca Yöntemleri ile Kamu Sermayeli Bankalarının Performans Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 829-841.
- Babatundea, M.O. ve Ighravwe, D. E. (2019). A Critic-Topsis Framework for Hybrid Renewable Energy Systems Evaluation Under Techno-Economic Requirements. *Journal of Project Management*, 4(2019), 109-126.
- Bakan, H. (2013). Analitik Hiyerarşi Yöntemiyle Üniversite Kurulması Uygun Olan İlçelerin Belirlenmesi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 43-66.
- Balkaya, A.H. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ve Finans Sektöründe Bir Uygulama. (Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bektaş, S. (2020). Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Sıralanması: Türk Mevduat Bankalarının Critic ve Mairca Yöntemleriyle Performans Analizi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(2), 793-822.
- Belke, M. (2020). Critic ve Mairca Yöntemleriyle G7 Ülkelerinin Makroekonomik Performansının Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Sabri Orman Özel Sayısı*, 120-139.
- Bozanic D., Randelovic, A., Radovanovic, M. ve Tesic, D. (2020). A Hybrid Lbwa-Ir-Mairca Multi-Criteria Decision-Making Model for Determination of Constructive Elements of Weapons. *Facta Universitatis Mechanical Engineering*, 18(3), 399-418.
- Çalık, A. (2020). Hedef Pazar Seçimi İçin Hibrit Bwm-Aras Karar Verme Modeli. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 196-210.
- Demircioğlu, M. ve Coşkun, İ.T. (2018). Critic-Moosra Yöntemi ve Ups Seçimi Üzerine Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 183-195.

- Fidan, H. (2021). Critic ve Mairca Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Uluslararası Hedef Pazar Seçimi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 291-309.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G. ve Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The CRITIC Method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Ecer, F. (2021). Sürdürülebilir Tedarikçi Seçimi: Fucom Sübjektif Ağırlıklandırma Yöntemi Temelli Mairca Yaklaşımı. *Mehmet Akif Ersoy İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 26-48.
- Fidan, H. (2020). Demir veya Çelikten Eşya Ticaretinde Türkiye'nin Karşılaştırmalı Üstünlüğü ve Rekabet Gücü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(1), 1-20.
- Gao, R., Nam, H. O., Ko, W. I. ve Jang, H. (2017). National Options for a Sustainable Nuclear Energy System: Mcdm Evaluation Using an Improved Integrated Weighting Approach. *Energies*, 10(12), 1-24.
- Gigovic, L., Pamučar, D., Bajic, Z., and Milicevic, M. (2016). The Combination of Expert Judgment and GIS-MAIRCA Analysis for the Selection of Sites for Ammunition Depots. *Sustainability*, 8, 1-30.
- Guitouni, A. ve Martel, J. M. (1998). Tentative Guidelines to Help Choosing an Appropriate MCDA Method. *European Journal of Operational Research*, 109(2), 501-521.
- Işık, C. ve Tanrısevdi, A. (2020). Dental Turizmde Alternatif Bir Hedef Pazar: Aydın'da Yaşayan Yerleşik Yabancılar. *The Journal of International Scientific Researches*, 5(3), 242-266.
- İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği (İTKİB). <https://www.itkib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-dis-ticaret-ihracat-rehberi-ulke-kodlari.html> (21.06.2021).
- Jati, H., Wardani, N. ve Wardani, R. (2021). Visibility Ranking of University E-Learning Websites - Critic Method Approach. *Journal of Physics: Conference Series 1737*, (2021) 012030.
- Karaköy, Ç. (2019). Critic ve Rov Yöntemleri ile Bir Kargo Firmasının 2011-2017 Yılları Sırasındaki Performansının Analiz Edilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 223-230.
- Kiracı, K. ve Bakır, M. (2019). Critic Temelli Edas Yöntemi ile Havayolu İşletmelerinde Performans Ölçümü Uygulaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 57-174.
- Mendoza, G. ve Prabhu, R. (2000). Multiple Criteria Decision Making Approaches to Assessing Forest Sustainability Using Criteria and Indicators: A Case Study. *Forest Ecology And Management*, 131, 107-126.
- Metin ve Öztemiz (2018). İhracatta En Çok Kullanılan Müşteri Bulma Yöntemlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 1014-1028.
- Oral N., Yapıcı S., Yumuşak R. ve Eren T. (2021). Pandemi Sürecinde Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi İçin İlaç Deposu ve Aşı Dağıtım Merkezi Yeri Seçimi. *Politeknik Dergisi*, 24(1).
- Pamucar, D. S., Tarle, S. P. Ve Parezanovic, T. (2018). New Hybrid Multi-Criteria Decision-Making DEMATEL-MAIRCA Model: Sustainable Selection of a Location for The Development of Multimodal Logistics Centre. *Economic Research-Ekonomiska Istraživanja*, 31(1), 1641-1665.
- Pamucar, D., Vasin, L. ve Lukovac, L. (2014). Selection of Railway Level Crossings for Investing in Security Equipment Using Hybrid DEMATEL-MAIRCA Model. *In XVI International Scientific-Expert Conference On Railway, Railcon*, 89-92.
- Trade Statistics For International Business Development (Trade Map) (2021). <https://www.trademapp.org>, (20.06.2021).

- Fidan, H. (2021). Critic ve Mairca Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Uluslararası Hedef Pazar Seçimi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 291-309.
- Tuerxunmaimaiti, Y. ve Yazıcıoğlu, O. (2019). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Global Tedarikçi Seçimi: Otomotiv Yan Sanayide Bir Uygulama. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 296-307.
- Turan, G. (2015). Operasyonel, Yönetmel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri. B.F. Yıldırım ve E. Önder (Ed.), *Çok Kriterli Karar Verme içinde* (s.18), Bursa: Dora Yayınları.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2014). *Türkiye Mobilya Ürünleri Meclisi Sektör Raporu 2014*. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara.
- Ünal, Z. ve İpekçi Çetin, E. (2019). Gübre Üreticisinin Hedef Pazar Seçiminde Bütünleşik AHP-TOPSIS Yöntemi. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 32(3), 357-364.
- World Bank. <https://data.worldbank.org> (20.06.2021).
- Wu, H.W., Zhen, J. ve Zhang, J. (2020). Urban Rail Transit Operation Safety Evaluation Based on an Improved Critic Method and Cloud Model. *Journal of Rail Transport Planning & Management*, 16, 1-13.
- Yalçın, N. ve Karakaş, E. (2019). Kurumsal Sürdürülebilirlik Performans Analizinde Critic-Edas Yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 34(4), 147-161.
- Yapıcı, S., Yumuşak, R. ve Eren, T. (2020). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Medikal Depo Yeri Seçimi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 9(2), 203-221.
- Yılmaz, K., Öztürk, Y. ve Burdurlu, E. (2017). Çok Ölçütlü Karar Verme Yaklaşımı ile Mobilya İşletmeleri İçin Hedef Pazar Seçimi. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 6(3), 744-756.

Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Fourier Yaklaşımı

Nurgün TOPALLI*

Öz

Cari işlemler açığı ve cari açığın sürdürülebilirliği, bir ülkenin ekonomik performansının değerlendirilmesinde önemli bir kriter olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle cari açık sorunu gelişmekte olan ülkeler için önemini koruyan konulardan biridir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini 2010:M01-2020:M10 dönemi aylık verileri ile incelemektir. Çalışmada ihracat ve ithalat serilerinin durağanlığı Fourier ADF birim kök testi, ADF birim kök testi, Phillips-Perron birim kök testi ile analiz edilmiştir. Daha sonra seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek üzere Fourier eşbütünlük testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları Türkiye'nin cari açığının zayıf formda sürdürülebilir olduğunu göstermiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular Türkiye'de cari açığın sürdürülebilirliğine yönelik politika uygulamaları gerekliliğini göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Cari İşlemler Açığı, Fourier Eşbütünlük Testi, Türkiye

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Sustainability of Current Account Deficit in Turkey: The Fourier Approach

Abstract

The current account deficit and the sustainability of the current account deficit are considered as an important criterion in evaluating a country's economic performance. Therefore the current account deficit problem is one of the issues that maintains its importance for developing countries. The aim of this study is to examine the sustainability of Turkey's current account deficit with monthly data for the period 2010:M01-2020:M10. In the study, the stationarity of the export and import series was analyzed by Fourier ADF unit root test, ADF unit root test, Phillips-Perron unit root test. Then, the Fourier cointegration (FSHIN) test was used to determine the long-term relationship between the series. The results of the study show that Turkey's current account deficits are sustainable in the weak form. The findings obtained from the study show the necessity of policy implementations for the sustainability of the current account deficit in Turkey.

Keywords: Current Account Deficit, Fourier Cointegration, Turkey

Article Type: Research Article

---

* Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, nurguntopalli@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2299-5363

1. GİRİŞ

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği kavramı günümüzde ülkeler için önemini koruyan bir konudur. Cari açığın boyutu ve cari açığın sürdürülebilirliği ülkelerin ekonomik performansında önemli bir kriter olarak görülmektedir. Küresel konjonktürde yaşanan krizler, iktisadi dalgalanmalar, ülkelerin iç dinamiklerinden kaynaklı ekonomik sorunlar ülkelerin dış açıklarının artmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda dünya genelinde yaşanan eğilimler ülkelerin üretim, tüketim ve dış ticaret yapılarını değiştirmektedir. Günümüzde bilgi toplumu ve bilgi ekonomisi, yeni ürünlerin talebini buna paralel yeni üretim ve hizmet yapılarını gündeme getirmektedir. Bu dönüşümün en dikkat çeken özelliği geleneksel mal ve hizmetlerin yerini bilgiye, yaratıcılığa ve yeniliğe dayalı ürünlerin almasıdır. Bilgiye dayalı ürünlerin yüksek katma değer içermeleri geleneksel mal ve hizmetlere göre ülkelere daha fazla gelir elde etme fırsatı sağlamaktadır. Niteliksiz emek yoğun ve teknoloji düzeyi düşük olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bu değişen yapı karşısında rekabet avantajlarını gün geçtikçe kaybetmektedir. Bu durum ilgili ülkelerde dış açıkları artırmaktadır. Ülkeler cari açıklarını finanse edemediklerinde ise finansal krizlerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu bağlamda cari açığın sürdürülebilirliği konusu hem az gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için önem arz etmektedir.

Cari işlem açıkları bazen kredi patlamalarını besleyen mali düzenlemedeki başarısızlıklar ve mali otoritelerin ulusal tasarrufu azaltan davranışlarından dolayı ortaya çıkabilmektedir. Açıklar aynı zamanda geçici düşük ihracat fiyatları, gelecekle ilgili ekonomik beklentilerdeki iyimserlik, sermayenin yüksek marjinal ürünü gibi nedenlerle yüksek yatırımlara yol açarak cari açığın oluşmasına neden olabilmektedir. Cari işlem açıkları yabancı borç verenleri olumsuz yönde etkileyerek borç vermelerinde ani bir duraklamaya neden olma riskini artırmaktadır. Bu durum ise genellikle büyük mali bozulmalara neden olmaktadır (Blanchard ve Milesi-Ferretti, 2011: 5-7). Literatürde kısa dönemli ya da geçici olan cari açıkların ciddi bir sorun yaratmayacağı beklenirken, uzun dönemli ya da süreklilik gösteren cari açıkların ekonomi üzerinde ciddi olumsuz etkileri olacağı kabul edilmektedir (Hakkio, 1995). Bu bağlamda literatürde ülke ve ülke gruplarını dikkate alarak cari açığın sürdürülebilirliğine yönelik çalışmalar (Husted, 1992; Wu, Fountas ve Chen, 1996; Apergis, Katrakilidis ve Tabakis, 2000; Wu, 2000; Arize, 2002; Baharumshah, Lau ve Fountas, 2003; Matsubayashi, 2005; Chu vd., 2007; Christopoulos ve Leon-Ledesma, 2010; Chen, 2011; Dissou ve Nafie, 2019) mevcuttur. Türkiye'nin cari açığının sürdürülebilirliği ile ilgili geniş bir literatür yer almakla birlikte bu çalışmaların büyük bir bölümünde cari açığın sürdürülebilirliği geleneksel eşbütünleşme testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Son dönemlerde cari açığın sürdürülebilirliği yumuşak geçişli yapısal kırılmayı dikkate alan yeni yöntemler kullanılarak incelenmeye başlanmıştır. Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliğini yumuşak geçişli yapısal kırılmaları dikkate alarak test eden çalışma sayısı sınırlıdır. Bu çalışmanın amacı 2010: M01-2020:M10 dönemi aylık verileri kullanılarak Türkiye'nin cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığının test edilmesidir. Birim ihracat ve birim ithalat değer endeks değerlerinin kullanıldığı çalışmada cari işlemler açığının sürdürülebilirliği Fourier eşbütünleşme (FSHIN) testi kullanılarak analiz edilmiştir. Tsong vd. (2016) çalışmasına göre bu yaklaşım deterministik eğilimde bilinmeyen formdaki yapısal kırılmalara izin vermekte ve küçük örneklemelerde de etkili olmaktadır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde konu ile ilgili kavramsal çerçeve ve Türkiye'nin yıllar itibarıyla cari açık durumu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Türkiye ilgili ampirik literatür özetlenmiştir. Dördüncü bölümde yöntem ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. CARI İŞLEM HESABI İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Cari işlemler hesabı ülkenin ihraç ve ithal ettiği mal ve hizmetlerin kaydedildiği hesaptır. Cari işlemler hesabı ödemeler bilançosunun en önemli bölümünü oluşturmaktadır olup; uluslararası mal ticareti, uluslararası hizmet ticareti, uluslararası faktör gelirleri ve tek yanlı transferleri içermektedir. Cari işlemlerin borçlu kısımları toplamının alacaklı kısımları toplamından daha fazla olması cari işlemler açığını, tam tersi durum ise cari işlemler fazlasını ifade etmektedir (Seyidoğlu, 2015: 344-347). Cari açık üç farklı yaklaşım ile tanımlanabilmektedir (Göçer ve Mercan, 2011: 34):

$$CA_t = NX_t + r_t B_t + TR_t \quad (1)$$

$$CA_t = B_{t+1} - B_t \quad (2)$$

$$CA_t = r_t B_t + TR_t + Y_t - C_t - I_t - G_t = S_t - I_t \quad (3)$$

Eşitlik 1’de cari açık mal ticareti, dış borç faiz ödemeleri ve transfer ödemeleri kanalıyla, Eşitlik 2’de cari açık dış varlıklar kanalıyla, Eşitlik 3’te cari açık tasarruf ve yatırım dengesi kanalıyla tanımlanmaktadır. Eşitlik 1’de NX_t net mal ve hizmet ihracatını, $r_t B_t$ net dış varlıklardan sağlanan net getiriyi, TR_t net kamu ve özel sektör transfer ödemelerini temsil etmektedir. Bu tanımlamaya göre cari açığın nedeni mal ticaretindeki açık ve dış borç faiz ödemeleridir. Eşitlik 2’deki $B_{t+1}-B_t$ net dış varlıklardaki değişmeyi, Eşitlik 3’teki $r_t B_t + TR_t + Y_t$ gelirler toplamını, $C_t + I_t + G_t$ giderler toplamını ifade etmektedir.

2.1. Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği

Cari açığın sürdürülebilirliği kavramı yatırım/tasarruf oranı, ekonomik büyüme, dışa açıklık oranı, dış yükümlülüklerin kompozisyonu, finansal sistem, politik istikrarsızlıklar ve belirsizlikler, sermaye hareketlerinin yapısı dikkate alınarak açıklanabilmektedir (Yücel ve Yanar, 2005).

Crocket ve Goldstein (1987) sürdürülebilirliği; “1) bir ülkenin cari ve beklenen döviz kazançlarından borcu karşılama kapasitesi 2) ülkenin diğer ülkelere göre tasarruf-yatırım tercihlerinin tutarlılığı 3) ülkenin makul tam istihdam hedefleri” olarak tanımlamaktadır (Apergis vd., 2000: 599). Milesi-Ferretti ve Razin (1996)’ya göre “cari açığın sürdürülebilirliği yabancı kaynaklardan borçlanabilme ve yabancı sermayenin çekilebilmesi” olarak ifade edilmektedir (Barışık ve Çetintaş, 2006: 2).

Türkiye’nin yıllar itibarıyla cari işlemler hesabı değerlendirildiğinde cari açığın en önemli nedenlerinden birinin dış ticaret açığı olduğu gözlemlenmektedir. Tablo 1’de Türkiye’nin 2000-2020 dönemine ait dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı verilerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye’nin 2000-2020 Dönemi Dış Ticaret Açığı ve Cari İşlemler Açığı (Milyon ABD Doları)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Açığı	Cari İşlemler Açığı
2000	30.923	52.882	-21.959	-9.920
2001	34.810	38.092	-3.282	3.760
2002	40.705	47.109	-6.404	-626
2003	52.472	65.883	-13.411	-7.554
2004	68.833	91.271	-22.438	-14.198
2005	78.509	111.445	-32.936	-20.980
2006	93.778	134.672	-40.894	-31.161
2007	115.379	162.210	-46.831	-36.946
2008	140.906	193.823	-52.937	-39.425
2009	109.732	134.494	-24.762	-11.360

2010	120.992	177.317	-56.325	-44.620
2011	142.392	231.552	-89.160	-74.402
2012	161.948	227.315	-65.367	-47.960
2013	167.397	249.282	-81.885	-55.858
2014	173.293	239.865	-66.572	-38.848
2015	154.865	203.874	-49.009	-27.314
2016	152.645	192.568	-39.923	-26.849
2017	169.214	227.789	-58.575	-40.813
2018	178.909	219.635	-40.726	-21.743
2019	182.246	198.997	-16.751	6.759
2020	168.401	206.282	-37.881	-37.304

Kaynak: TCMB (2021), <https://evds2.tcmb.gov.tr/> (07.09.2021).

2000-2020 dönemi dikkate alındığında Türkiye’de hem ihracatta hem de ithalatta artışlar yaşanmıştır. Ancak ithalatın ihracattan daha yüksek olması dış ticaret açığına neden olmuştur. Türkiye’de kriz yılları sonrasında ithalatın azalışıyla birlikte dış ticaret açığında düşmeler gözlemlenmiştir. 2000 Kasım krizi sonucu 2001 yılında Türkiye’nin ithalatı 52 milyar dolardan 38 milyar dolara düşmüştür. İlgili dönemde ihracat yaklaşık 4 milyar dolar yükselmiş ve dış ticaret açığı 3 milyar 282 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığındaki düşüş ile birlikte cari işlemler hesabı 3 milyar 760 milyon dolar fazla vermiştir. 2008 yılında yaşanan küresel kriz değerlendirildiğinde ise Türkiye’nin 2009 yılında hem ihracatında hem de ithalatında ciddi bir daralma yaşanmıştır. 2009 yılında dış ticaret açığı 52 milyar dolardan 24 milyar dolara gerilemiş ve cari işlemler açığı 11 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (TCMB, 2021). Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye’nin 2000-2020 döneminde cari işlemler açığı veren bir ülke konumunda olduğu ve cari işlemler açığının önemli bir bölümünün dış ticaret açığından kaynaklandığı söylenebilir.

Türkiye’nin dış ticaret açığında etkili olan bir faktör enerji ithalatının yüksek düzeylerde olmasıdır. Tablo 2’de Türkiye’nin 2013-2020 dönemi enerji dış ticareti ve enerji dışı cari işlemler açığı değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 2. Cari İşlemler Hesabı, Enerji Dış Ticareti (Milyon ABD Doları)

Yıl	Cari İşlemler Hesabı (A)	Enerji (27.* Fasıl)			Enerji Hariç Cari İşlemler Açığı (A-C)
		İhracat	İthalat	Net(C)	
2013	-55.858	10.118	57.753	-47.635	-8.223
2014	-38.848	7.500	56.176	-48.675	9.827
2015	-27.314	5.148	38.652	-33.503	6.189
2016	-26.849	3.380	27.465	-24.085	-2.764
2017	-40584	4.799	37.655	-32.856	-7.728
2018	-21.623	5.810	43.613	-37.804	16.181
2019	6.759	8.447	41.731	-33.283	40.042
2020	-37.304	4.715	28.914	-24.209	-13.094

Kaynak: TCMB (2021), <https://evds2.tcmb.gov.tr/> (7.09.2021).*Enerji dış ticareti, TÜİK tarafından Genel Ticaret Sistemine (GTS) göre yayımlanan Fasıllara göre İhracat ve İthalat verisi içerisinde yer alan "27. Fasıl: Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar" kalemini göstermektedir.

2013-2020 yılları arasında Türkiye’nin enerji ithalatının enerji ihracatından yüksek olması sonucu enerjide dış açık yaşanmıştır. Türkiye’nin 2013 yılında 57 milyar 753 milyon dolar enerji ithalatı

2020 yılında 28 milyar 914 milyon dolara gerilemiştir. Türkiye’de yıllar itibariyle enerji ithalatında azalışlar gerçekleşmiştir (TCMB, 2021). Ancak Türkiye’nin enerji ithalatının cari açık üzerinde büyük ölçüde etkili olduğu gözlenmektedir. 2020 yılında cari işlemler açığı 37 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve bu açığın yaklaşık 24 milyar doları enerji dış açığından kaynaklanmıştır.

Türkiye’nin dış ticaret açığında etkili olan diğer bir unsur ise Türkiye’nin hammadde ve yatırım malı ithalatıdır. Tablo 3’te Türkiye’nin 2013-2020 dönemi yatırım, hammadde, tüketim malı ihracat ve ithalat değerleri ile payları yer almaktadır.

Tablo 3. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İhracat ve İthalat, 2013-2020 (Milyon ABD Doları)

İhracat (Milyon ABD Doları)							
Yıl	Yatırım (Sermaye malı)	Pay (%)	Hammadde (Ara Malı)	Pay (%)	Tüketim Malı	Pay(%)	Toplam
2013	16.747	10.3	80.681	49.9	63.391	39.2	161.480
2014	17.591	10.5	78.862	47.3	68.804	41.3	166.504
2015	16.508	10.9	71.635	47.7	61.963	41.0	150.982
2016	16.684	11.1	69.826	46.7	61.859	41.4	149.246
2017	19.265	11.7	76.491	46.5	67.938	41.3	164.494
2018	20.991	11.8	84.289	47.5	71.027	40.0	177.168
2019	21.607	11.9	85.379	47.2	72.742	40.2	180.832
2020	19.777	11.6	80.344	47.3	68.300	40.2	169.637
2021*	13.212	10.8	61.680	50.8	45.763	37.7	121.324
İthalat (Milyon ABD Doları)							
Yıl	Yatırım (Sermaye malı)	Pay (%)	Hammadde (Ara Malı)	Pay (%)	Tüketim Malı	Pay (%)	Toplam
2013	37.681	14.4	189.152	72.5	33.350	12.7	260.822
2014	36.544	14.5	181.590	72.3	32.582	12.9	251.142
2015	35.684	16.7	146.811	68.7	30.700	14.3	213.619
2016	35.977	17.7	135.795	67.1	29.998	14.8	202.189
2017	33.431	14.0	173.744	72.7	30.812	12.9	238.715
2018	30.140	13.0	174.803	75.6	25.420	10.9	231.152
2019	26.067	12.3	162.529	77.2	21.195	10.0	210.345
2020	31.817	14.4	163.014	74.2	24.117	10.9	219.516
2021*	20.431	13.9	111.503	75.9	14.619	9.9	146.802

Kaynak: TÜİK (2021), <https://data.tuik.gov.tr>. (09.09.2021), *2021 verileri Ocak-Temmuz dönemine aittir.

Türkiye’nin 2013-2020 dönemi ihracatında birinci sırada hammadde ihracatı, ikinci sırada tüketim malları ihracatı gelmektedir. Hammadde ihracatında sanayi için işlem görmüş hammaddeler, tüketim malları ihracatında yarı dayanıklı tüketim malları ve dayanıklı tüketim malları öne çıkmaktadır. 2013 yılında yaklaşık 80 milyar 681 milyon dolar olan hammadde ihracatı 2020 yılında 80 milyar 344 milyon dolar olmuştur. Tüketim malları ihracatı 63 milyar 391 milyondan 68 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye’nin 2020 yılı toplam ihracatının yaklaşık %47’si hammadde ihracatından, %40’ı tüketim malları ihracatından oluşmaktadır. 2021 yılı Ocak-Temmuz döneminde ihracatın ağırlık olarak hammadde (%50) ve tüketim malları (%37) kaynaklı olduğu gözlemlenmiştir. İlgili dönemde ithalat verileri değerlendirildiğinde ise 2013-2020 döneminde Türkiye’nin ithalatında hammadde ithalatının yatırım ve tüketim malları ithalatına göre daha yüksek oranlarda olduğu gözlenmiştir. Yatırım malları

ithalatı içinde yatırım (sermaye) malları (taşımacılık araçları hariç), hammadde ithalatında sanayi için işlem görmüş hammaddeler ithalatı, tüketim malları ithalatı içinde ise binek otomobilleri en fazla değere sahiptir. 2020 yılında hammadde ithalatı yaklaşık 163 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılı verilerine göre toplam ithalatın yaklaşık %74’ü hammadde ithalatından, %14’ü yatırım malları ithalatından ve %10’u tüketim malları ithalatından kaynaklanmaktadır (TÜİK, 2021). Türkiye’nin ithalatının yaklaşık %84’ü hammadde ve yatırım malı ithalatından oluşmaktadır. Bu durum Türkiye’nin hammadde ithal ederek ihracat yaptığını ve Türkiye’nin ihracat yapısının ithalata bağımlı olduğunu desteklemektedir. 2021 yılı ilk altı aylık dönemde ise hammadde ithalatı yükselirken, tüketim malları ve yatırım malları ithalatında azalma gerçekleşmiştir. Bu azalışta dünya genelinde yaşanan pandeminin ekonomik etkisinin söz konusu olduğu söylenebilir.

Tablo 4’de Türkiye’de ekonomik faaliyetlere göre 2013-2020 yılları arası sektörlerin toplam ihracat ve ithalat değerleri ve payları verilmiştir.

Tablo 4. Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC, Rev.4) Göre İhracat ve İthalat, 2013-2020 (Milyon ABD Doları)

İhracat (Milyon ABD Doları)							
Yıl	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	Pay (%)	Madencilik ve Taşocakçılığı	Pay (%)	İmalat Sanayi	Pay (%)	Toplam
2013	5.339	3.3	3.892	2.4	151.483	93.8	161.480
2014	5.712	3.4	3.404	2.0	156.497	93.9	166.504
2015	5.293	3.5	2.777	1.8	142.267	94.2	150.982
2016	5.686	3.8	2.656	1.7	140.346	94.0	149.246
2017	5.579	3.3	3.497	2.1	154.698	94.0	164.494
2018	5.846	3.3	3.393	1.9	167.064	94.2	177.168
2019	5.588	3.0	3.200	1.7	171.218	94.6	180.832
2020	5.957	3.5	2.932	1.7	159.796	94.1	169.637
2021*	3.823	3.1	2.288	1.8	114.625	94.4	121.324
İthalat (Milyon ABD Doları)							
Yıl	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	Pay (%)	Madencilik ve Taşocakçılığı	Pay (%)	İmalat Sanayi	Pay (%)	Toplam
2013	7.792	2.9	38.160	14.6	206.177	79.0	260.822
2014	8.948	3.5	36.943	14.7	196.775	78.3	251.142
2015	7.501	3.5	27.611	12.9	173.110	81.0	213.619
2016	7.345	3.6	18.978	9.3	170.959	84.5	202.189
2017	9.374	3.9	26.224	10.9	195.865	82.0	238.715
2018	9.498	4.1	28.978	12.5	184.463	79.8	231.152
2019	9.835	4.6	31.695	15	162.143	77.0	210.345
2020	9.834	4.4	22.334	10.1	179.808	81.9	219.516
2021*	6.335	4.3	18.030	12.2	114.785	78.1	146.802

Kaynak: TÜİK (2021), <https://data.tuik.gov.tr> (09.09.2021) *2021 verileri Ocak-Temmuz dönemine aittir.

2020 yılı ise ekonomik faaliyetlere göre ihracatta imalat sanayinin payı %94.1, tarım-ormancılık ve balıkçılık sektörünün payı %3.5, madencilik ve taşocakçılığı sektörünün payı %1.7 olmuştur. 2013-2020 yılları arasında Türkiye’nin ihracatında imalat sektörünün önemli bir payı olduğu görülmektedir. İlgili dönemde madencilik ve taş ocakçılığının payı düşerken, tarım, ormancılık ve balıkçılığın payı yaklaşık %3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Sektörel bazda Türkiye’nin ithalatında ilk

sırada imalat sanayi ürünleri, ikinci sırada madencilik ve taşocakçılığı gelmektedir. 2020 yılı verilerine göre imalat sanayi ürünlerinin toplam ithalat içindeki payı %81.9, madencilik ve taş ocakçılığının payı %10.1, tarım, ormancılık ve balıkçılığın payı ise %4.4’tür (TÜİK, 2021). Türkiye'nin ihracatında ve ithalatında imalat sanayinin ağırlıklı bir payı söz konusudur. Türkiye'nin ihracatında ve ithalatında büyük bir paya sahip olan imalat sanayi ürünlerinin teknoloji yoğunlukları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Türkiye’nin 2019-2021 Yılları Teknoloji Yoğunluğuna Göre İmalat Sanayi Ürünleri Dış Ticareti (Milyon ABD Doları,%)

Ocak-Aralık İhracat (FOB)	2019		2020		Değişim
	Değer	Pay (%)	Değer	Pay(%)	
Teknoloji Yoğunluğu					%
Toplam İmalat Sanayi	171.291	100.0	159.796	100.0	-6.7
Yüksek teknolojlili ürünler	5.999	3.5	5.470	3.4	-8.8
Orta yüksek teknolojlili ürünler	62.289	36.4	57.320	39.9	-8.0
Orta düşük teknolojlili ürünler	46.854	27.4	43.410	27.2	-7.4
Düşük teknolojlili ürünler	56.076	32.8	53.596	33.5	-4.4
Ocak-Temmuz İhracat (FOB)	2020		2021		Değişim
Teknoloji Yoğunluğu	Değer	Pay(%)	Değer	Pay (%)	%
Toplam İmalat Sanayi	84.885	100.0	114.625	100	35.0
Yüksek teknolojlili ürünler	2.285	3.4	3.427	3.0	18.8
Orta yüksek teknolojlili ürünler	29.884	35.2	39.543	34.5	32.3
Orta düşük teknolojlili ürünler	23.885	28.1	34.321	29.9	43.7
Düşük teknolojlili ürünler	28.232	33.3	37.334	32.6	32.2
Ocak-Aralık İthalat (CIF)	2019		2020		Değişim
Teknoloji Yoğunluğu	Değer	Pay(%)	Değer	Pay(%)	(%)
Toplam İmalat Sanayi	162.143	100.0	179.690	100.0	10.8
Yüksek teknolojlili ürünler	22.015	13.6	23.418	13.0	6.4
Orta yüksek teknolojlili ürünler	66.756	41.2	74.898	41.7	12.2
Orta düşük teknolojlili ürünler	52.111	32.1	61.918	34.5	18,8
Düşük teknolojlili ürünler	21.262	13.1	19.456	10.8	-8.5
Ocak-Temmuz İthalat (CIF)	2020		2021		Değişim
Teknoloji Yoğunluğu	Değer	Pay(%)	Değer	Pay(%)	(%)
Toplam İmalat Sanayi	93.7.2	100.0	114.785	100	22.4
Yüksek teknolojlili ürünler	12.400	13.2	14.664	12.8	18.3
Orta yüksek teknolojlili ürünler	38.741	41.3	53.595	46.7	38.3
Orta düşük teknolojlili ürünler	31.228	33.3	34.374	29.9	10.1
Düşük teknolojlili ürünler	11.423	12.2	12.151	10.6	6.4

Kaynak: TÜİK (2020; 2021),<https://data.tuik.gov.tr/> (09.09.2021) *Teknoloji yoğunluğuna göre dış ticaret verileri, ISIC Rev.4 sınıflaması içinde yer alan imalat sanayi ürünlerini kapsamaktadır

Genel olarak Türkiye’nin ihracatının ağırlıklı olarak orta ve düşük teknolojlili ürünlerden oluştuğu gözlemlenmektedir. 2020 yılında Türkiye’de yaklaşık 57 milyar dolarlık orta yüksek teknoloji ürünleri ihracatı gerçekleşmiştir. Bu ürünleri 53 milyar dolar olarak düşük teknoloji ürün ihracatı izlemiştir. Türkiye'nin yüksek teknolojlili ürün ihracatı ise 5 milyar 470 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılı verilerine göre Türkiye'nin yüksek teknoloji ihracatı %3.4 gibi düşük bir düzeyde kalmıştır. İmalat sanayi ürünleri ithalatının teknoloji yoğunlukları değerlendirildiğinde ise ilk sırada %41.7’lik payla orta yüksek teknoloji ürünler gelmektedir. Orta yüksek teknoloji ürün ithalatını sırasıyla %34.5’lik payla orta düşük teknolojlili ürünler, %13’lük payla yüksek teknolojlili ürünler ve %10.8’lik payla düşük teknolojlili ürünler izlemektedir. 2021 Ocak-Temmuz döneminde ithalatta en büyük değişim %38.3’lük payla orta yüksek teknoloji ürün ihracatında gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020;

TÜİK, 2021). Türkiye'nin imalat sanayi ithalatında orta yüksek ve orta düşük teknoloji ürünlerin ağırlık kazandığı dikkatleri çekmektedir.

3. TÜRKİYE İLE İLGİLİ LİTERATÜR

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği ile ilgili Türkiye yönelik yapılan çalışmaların büyük bir bölümünde geleneksel eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Turan ve Barak (2016) çalışmasında Türkiye'nin 1987-2014 dönemi Engle-Granger eşbütünleşme testi kullanılarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye'de cari işlemler açığının zayıf sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Johansen eşbütünleşme testinin kullanıldığı Kalyoncu (2005), Peker (2009), Şahbaz (2011), Ümit (2011), Göçer (2013), Altunöz (2014) çalışmalarında da benzer şekilde Türkiye'de cari işlemler açığının zayıf sürdürülebilir olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Önel ve Utkulu (2006) çalışmasında ADF, Phillips-Perron, Zivot Andrews birim kök testleri ile Türkiye'nin 1970-2002 dönemini incelemişlerdir. Gregory-Hansen ve DOLS eşbütünleşme test sonuçlarına göre hem yapısal kırılmanın dikkate alınmadığı hem de alındığı durumda Türkiye'nin cari işlemler açığının zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sınır testi ve ARDL yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalarda (Yamak ve Korkmaz (2007); Polat (2011); Açıköz ve Akçağlayan (2014); Göçer ve Mercan (2011)) cari işlemler açığının zayıf formda sürdürülebilir olduğu tespit edilmiştir. Tablo 6'da Türkiye ile ilgili uygulamalı çalışmalara ve sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Türkiye'de Cari Açığın Sürdürülebilirliği ile İlgili Literatür

Yazarlar	Değişkenler	Çalışma Dönemi	Yöntem	Sonuç
Kalyoncu (2005)	Reel İhracat, Reel İthalat, Reel İhracat/Reel GSYİH Reel İthalat/Reel GSYİH	1987:01- 2002:04	Johansen Eşbütünleşme	Zayıf formda sürdürülebilir (0.95) (0.96)
Yamak ve Korkmaz (2007)	İhracat, İthalat	2001:04- 2005:09	Sınır Testi	Zayıf formda sürdürülebilir Sabitli (0.69) Sabitli trendli (0.81)
Peker (2009)	İhracat, İthalat	1992:01- 2007:12	Var Modeli, Johansen Eşbütünleşme	Zayıf formda sürdürülebilir (0.89)
Şahbaz (2011)	İhracat, İthalat	2001:03- 2011:04	Johansen Eşbütünleşme	Zayıf formda sürdürülebilir (0.89)
Polat (2011)	İhracat, İthalat	2000:01- 2010:06	Sınır Testi, ARDL	Zayıf formda sürdürülebilir (0.41)
Göçer ve Mercan (2011)	İhracat, İthalat	1992:01- 2010:11	Sınır testi	Zayıf formda sürdürülebilir (0.95)
Göçer (2013)	İhracat İthalat	1996: 01- 2012: 01	Var Modeli, Johansen Eşbütünleşme	Zayıf formda sürdürülebilir (0.63)

Altunöz (2014)	İhracat İthalat	1994:04- 2013:04	Var Modeli Johansen Eşbütünleşme	Zayıf formda sürdürülebilir (0.88)
Açıkgöz ve Akçağlayan (2014)	Reel İhracat, Reel İthalat	1992:01- 2011:03	EngleGranger, ARDL	Zayıf formda sürdürülebilir
Akçayır ve Albeni (2016)	Gelir(ihracat, hizmet gelirleri, birincil yatırım kaynaklı gelir ve ikincil yatırım kaynaklı gelir) Gider (ithalat, hizmet giderleri, birincil yatırım kaynaklı gider)	1992:01- 2015:07	EngleGranger, JohansenEşbüt ünleşme,	Zayıf formda sürdürülebilir (0.83)
Duman (2018)	İhracat, İthalat	1980:01- 2014:04	Johansen Eşbütünleşme	Sürdürülebilir
Gençoğlu ve Ünlü (2019)	İhracat İthalat	1980-2017	Johansen Eşbütünleşme	Zayıf formda sürdürülebilir (0.64)

Diğer bir grup çalışmada ise Türkiye’de cari açığın sürdürülemez olduğu gözlemlenmiştir. Yücel and Yanar (2005) çalışmasında Türkiye’nin 1964-2003 dönemi incelenmiş ve Engle–Granger eşbütünleşme testi sonucuna göre Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülmez olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’nin 1987-2003 döneminin yapısal kırılmalı birim kök testi ve Johansen eşbütünleşme testi kullanılarak analiz edildiği Barışık ve Çetintaş (2006) çalışmasında da benzer şekilde Türkiye’de cari açığın sürdürülemez olduğu bulgusu elde edilmiştir. Azgün (2011)’de Türkiye’nin 1998-2009 dönemi Zamanlararası Tüketim Dalgalanmaları modeli kullanılarak Var yöntemi ile incelenmiştir. Türkiye’de cari açığın sürdürülemez olduğu bulgusu tespit edilmiştir. Doğan (2014); Doğan ve Bayraç (2014) çalışmalarında Dönemlerarası Tüketimin Giderilmesi modeli kullanılarak Türkiye’nin 1998-2013 dönemi Var modeli ile analiz edilmiş, cari açığın sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Son yıllarda cari açığın sürdürülebilirliği yumuşak geçişli yapısal kırılmayı dikkate alan yeni yöntemler kullanılarak test edilmektedir. Örneğin Gürdal vd. (2018)’de Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığı Fourier ADF birim kök testi ve geleneksel birim kök testleri kullanılarak sınanmıştır. 2006M01-2018M06 döneminin incelendiği çalışma sonucunda Türkiye’de cari açığın sürdürülebilir formda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkmen (2020) çalışmasında Türkiye’nin 1974-2019 yıllarına ait CAD/GSYİH verileri ADF, KPSS, FADF ve FKPSS birim kök testleri ile sınanmıştır. FKPSS birim kök testi sonucuna göre Türkiye’de cari açığın sürdürülebilir olduğu bulgusu elde edilmiştir. Yıldız (2020) çalışmasında Türkiye’nin 1987-2018 dönemine ait aylık verileri kullanarak Türkiye’nin cari açığının sürdürülebilirliğini incelemiştir. Reel ihracat ve reel ithalat değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada Fourier eşbütünleşme testi sonucuna göre Türkiye’de cari açığın zayıf sürdürülebilir olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Konu ile ilgili yapılan çalışmaların sonuçlarının kullanılan yöntem, dönem ve veri setine göre farklılık gösterdiği dikkatleri çekmektedir. Bununla birlikte Türkiye ile ilgili yapılan çalışmaların ağırlıklı bir bölümünde Türkiye’de cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu yönünde bulguların elde edildiği gözlemlenmiştir.

4. MODEL VE YÖNTEM

Çalışmada, Türkiye’nin cari açığın sürdürülebilirliğini araştırmak amacıyla 2010:01 – 2020:10 dönemine ait aylık ihracat ve ithalat birim değer endeks değerleri zaman serisi verileri kullanılmıştır.

Çalışmada değişkenlerin durağanlığını sınamak amacıyla Fourier ADF birim kök testi, ADF birim kök testi ve Phillips-Perron birim kök testi uygulanmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi belirlemek amacıyla Tsong vd. (2016) çalışmasına dayanan Fourier eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada değişkenlerin logaritmik halleri kullanılmıştır. Söz konusu analizler için WINRATS 8.1 ve E-Views 10 ekonometrik analiz programlarından yararlanılmıştır.

Tablo 7. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımlanması	Kaynak
LNEXD	İhracat birim değer endeksi (2010=100)	TÜİK
LNMPD	İthalat birim değer endeksi (2010=100)	TÜİK

Birçok çalışmada cari açığın sürdürülebilirliği Husted (1992) çalışması esas alınarak tahmin edilmektedir. Bu çalışmalarda cari işlemlerin sürdürülebilir olup olmadığı ithalat ve ihracat arasındaki uzun dönemli ilişkinin olup olmamasına göre değerlendirilmektedir. Cari işlemlerin sürdürülebilirliği ihracat ve ithalat arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı durumunda kabul edilmektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespit edilememesi ise cari açığın sürdürülemez olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Çalışmada Husted (1992) tarafından geliştirilen model esas alınmıştır. Husted (1992) tarafından geliştirilen bireyin cari dönem bütçe kısıtı Eşitlik 4’de verilmiştir (Husted, 1992:160):

$$C_0 = Y_0 + B_0 - I_0 - (1 + r_0)B_{-1} \quad (4)$$

Eşitlik 4’de C_0 cari dönemdeki tüketim harcamalarını, Y_0 çıktıyı, B_0 negatif ve pozitif değer alabilecek uluslararası borçlanmayı, I_0 yatırım harcamalarını, r_0 dünya faiz oranını, $(1 + r_0)B_{-1}$ bireyin başlangıç borcunu temsil etmektedir. Eşitlik 4’ten (Apergis vd. 2000: 600):

$$B_t - B_{t-1} = r_t B_{t-1} - TB_t \quad (5)$$

Eşitlik 5 elde edilmektedir.

$$TB_t = X_t - IMP_t = Y_t - C_t - I_t \quad (6)$$

TB_t , ticaret dengesini (X ihracatı, IMP ithalatı) göstermektedir.

Bazı varsayım ve dönüşümler sonucunda cari açığın sürdürülebilirliği hipotezini test edebilmek amacıyla Husted (1992) tarafından Eşitlik 7’deki regresyon denklemi elde edilmiştir.

$$X_t = \alpha + \beta M_t^* + e_t \quad (7)$$

Eşitlik 7’de X_t mal ve hizmet ihracatını; M_t^* mal ve hizmet ithalatı artı net faiz ödemeleri artı net transferler toplamından oluşan özel ithalatı göstermektedir. Eşitlik 7’de ekonominin zamanlar arası bütçe kısıtını karşıladığına dair sıfır hipotezi altında, $b = 1$ ve e_t ’in durağan olması beklenmektedir (Apergis vd., 2000:600).

4.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Çalışmada cari açığın sürdürülebilirliği Fourier ADF birim kök testi kullanılarak analiz edilmiştir. Fourier yaklaşımı yapısal kırılmaları dikkate almakla birlikte, Fourier fonksiyonlarının kullanılması bilinmeyen fonksiyonların hareketinin yakalanmasına imkân vermektedir. Bu sayede ani değişimlerle birlikte yavaş değişimlerde tespit edilebilmektedir. Aynı zamanda Fourier yaklaşımında yapısal kırılmaların konumu, sayısı ve biçimini önem arz etmemektedir (Yılancı, 2017: 55-56). Enders ve Lee (2012) Fourier ADF birim kök testi Dickey Fuller testinin fourier fonksiyonunu dikkate alarak genişletilmiş halidir. FADF birim kök test denklemi eşitlikte verilmiştir (Enders ve Lee, 2012: 197):

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + c_1 + c_2 t + c_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + c_4 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (8)$$

Eşitlik 8’de k frekansı, t trendi, T gözlem sayısını göstermektedir.

FADF birim kök testi iki aşamalı şekilde gerçekleştirilmektedir. İlk aşamada Eşitlik 8’deki k’nın 1’den 5’e kadarki tam sayı değerleri tahmin edilmekte ve en küçük kalıntılar karesine sahip olan model seçilmektedir. İkinci aşamada doğrusal olmayan durumlar için boş hipotezi $c_3 = c_4 = 0$ olan F testi sınaması yapılmaktadır. Eğer hesaplanan F kritik değeri, Enders ve Lee (2012) tablo değerinden küçükse doğrusal trendin olduğu H_0 hipotezi reddedilememektedir. Bu durumda yazarlar tarafından geleneksel doğrusal Dickey Fuller testinin uygulanması önerilmektedir. Enders ve Lee (2012) Fourier ADF birim kök testi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Sabitli ve Trendli Model

Değişken	Frekans	Hesaplanan tau_df istatistiği	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
LNEXD	3	-1.82075	-4.45	-3.78	-3.44
LNMPD	2	-2.05381	-4.69	-4.05	-3.71
LNEXD	F(k) Kritik Değeri	2.74205	12.21	9.14	7.28
LNMPD	F(k) Kritik Değeri	4.79154	12.21	9.14	7.28

*Kritik değerler Enders ve Lee (2012) çalışması Tablo 1a’da yer alan kritik değerlerdir.

İlgili değişkenlerin Fourier katsayılarının anlamlılıkları sırandığında elde edilen F istatistikleri %5 anlamlılık düzeyine göre tablo kritik değerinden küçüktür (LNEXD değişkeni için $2.74205 < 9.14$, LNMPD için $4.79154 < 9.14$). Katsayıların istatistiksel olarak anlamsız olduğu boş hipotezi reddedilememektedir. Bu nedenle serilerin birim köke sahip olup olmadıkları ve değişkenlerin kaçınıcı düzeyden durağan oldukları tespit etmek amacıyla ADF ve Phillips-Perron birim kök testleri gerçekleştirilmiştir.

Tablo 9. Sabitli ve Trendli Model

ADF Birim Kök Testi					
Değişken		Hesaplanan test istatistiği	McKinnon Kritik Değerleri		
			%1	%5	%10
Düzye	LNEXD	-2.8501	-4.031	-3.445	-3.147
Birinci Fark	Δ LNEXD	-8.2909**	-2.583	-1.943	-1.615
Düzye	LNEXD	-2.1662	-4.032	-3.445	-3.147
Birinci farkı	Δ LNMPD	-8.7266**	-2.583	-1.943	-1.615
Phillips-Perron Birim Kök Testi					
Değişken		Hesaplanan test istatistiği	% 1	% 5	% 10
Düzye	LNEXD	-2.3200	-4.030	-3.445	-3.147
Birinci Fark	Δ LNEX	-8.3580**	-2.583	-1.943	-1.615
Düzye	LNMPD	-2.1348	-4.030	-3.445	-3.147
Birinci fark	Δ LNMPD	-8.8122**	-2.583	-1.943	-1.615

*Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmış ve otomatik olarak 12 gecikme uzunluğu belirlenmiştir. ** %5 anlamlılık düzeyine göre durağanlığı ifade etmektedir. Phillips-Perron birim kök testinde Barlet-Kernell ve Newey-West Bandwith kullanılmıştır.

ADF ve Phillips-Perron birim kök testi sonuçlarına göre hem LNEXD hem LNMPD değişkenlerinin birinci farklarında diğer bir ifadeyle değişkenlerin I(1) düzeyinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin her ikisinin de I(1) düzeyinde durağan çıkması sonucu Türkiye’de cari açığın sürdürülebilir olup olmadığı Fourier eşbütünleşme testi kullanılarak incelenecektir.

4.2. Fourier Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Tsong vd. (2016) çalışmasındaki koentegrasyon regresyon modeli aşağıdaki eşitlikte verilmiştir (Tsong vd., 2016: 1087-1090):

$$y_t = d_t + x_t'\beta + \eta_t, \quad t=1,2,3,\dots,T \quad (9)$$

$\eta_t = \gamma_t + v_{1t}$ $\gamma_t = \gamma_{t-1} + u_t$, $\gamma_0 = 0$ ve $x_t = x_{t-1} + v_{2t}$ u_t sıfır ortalama ve sabit varyans σ_u^2 ile iid sürecini, γ_t ise sıfır ortalamayla rassal yürüyüş sürecini izlemektedir. Eşitlik 9’daki deterministik bileşen d_t , $m=0$ ve $m=1$ olmak üzere Eşitlik 10’daki gibi tahmin edilmektedir

$$d_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + f_t \quad (10)$$

$$f_t = \alpha_k \sin\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) \quad (11)$$

v_{1t} skaleri ve p vektörü v_{2t} durağan olduğu için y_t ve x_t I(1) sürecidir. $\sigma_u^2 = 0$, $\eta_t = v_{1t}$ durağan bir süreç olması, y_t ve x_t ’nin eşbütünleşik olduğunu ima etmektedir. Sonuç olarak koentegrasyon sıfır hipotezine karşı koentegrasyonun olmadığı alternatif hipotez aşağıdaki gibi yazılabilmektedir.

$$H_0: \sigma_u^2 = 0 \text{ karşı } H_1: \sigma_u^2 > 0 \quad (12)$$

Eşitlik 10’daki f_t Fourier fonksiyonunu göstermekte olup, f_t deterministik dt terimindeki olası kırılmaları yakalayan, k Fourier frekansını temsil etmektedir.

$H_0: \sigma_u^2 = 0$ hipotezi altında, Eşitlik (9) ve (11)’de açıklanan model aşağıdaki şekilde yazılmaktadır:

$$y_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + \alpha_k \sin\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + x_t'\beta + v_{1t} \quad (13)$$

H_0 hipotezi yapısal kırılmalı eşbütünleşme, alternatif hipotezi eşbütünleşmenin yokluğu olan KPSS tipi koentegrasyon test istatistiği CI_f^m Eşitlik 14’te verilmiştir.

$$CI_f^m = T^{-2} \hat{w}_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2, \quad (14)$$

$S_t^2 = \sum_{t=1}^T \hat{v}_{1t}$, Eşitlik 13’den elde edilen en küçük kareler (OLS) kalıntılarının kısmi toplamını, $\hat{w}_1^{-2}$ ise v_{1t} ’nin uzun dönem varyansının tutarlı tahmincisini temsil etmektedir.

LNEXD ve LNMPD değişkenlerinin ikisi de I(1) olduğu için eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığı Tsong vd.(2016) tarafından geliştirilen Fourier eşbütünleşme (FSHIN) testi kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tabloda 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Fourier Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Sabitli Model			Kritik değerler (m=0)		
p	k	Hesaplanan test istatistiği	%1	%5	%10
1	2	0.183291	0.473	0.276	0.200
Sabitli ve Trendli Model			Kritik Değerler (m=1)		
p	k	Hesaplanan test istatistiği	%1	%5	%10
1	2	0.0316	0.163	0.099	0.078

*p=bağımsız değişken sayısı, k=frekans, m=0 sabitli model, m=1 sabitli ve trendli modeli göstermektedir. Tsong vd. (2016) çalışması Tablo1’deki kritik değerler kullanılmıştır.

Tablo 10’da Fourier eşbütünleşme testi sonuçları yer almaktadır. Fourier eşbütünleşme testi sonucuna göre hem sabitli model hem de sabitli ve trendli model için %5 anlamlılık düzey değerine göre Ho hipotezi reddedilememektedir. Diğer bir ifadeyle değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Eşbütünleşme ilişki tespit edildiği için Fourier katsayılarının anlamlılığının sınanması gerekmektedir.

Tablo 11. Fourier Katsayılarının Anlamlılığı

Sabitli Model		Kritik Değerler (m=0)		
Ho: Trigonometrik terimler anlamsız	Hesaplanan test istatistiği	% 1	%5	% 10
Ha: Trigonometrik terimler anlamlı	8.00045	5.774	4.066	3.352
Sabitli ve Trendli Model		Kritik değerler (m=1)		
Ho: Trigonometrik terimler anlamsız	Hesaplanan test istatistiği	% 1	% 5	% 10
Ha: Trigonometrik terimler anlamlı	11.94905	5.860	4.019	3.306

*Tsong vd. (2016) çalışmasındaki Tablo1’deki kritik değerler kullanılmıştır.

Sabitli modelde hesaplanan F istatistiği (8.0004), %5 düzeyindeki test istatistiği (4.066) değerinden büyük olduğu için Ho hipotezi reddedilmektedir. Trigonometrik katsayılar anlamlıdır. Benzer şekilde sabitli ve trendli model için hesaplanan F istatistiği (11.949), %5 düzeyindeki test istatistiği (4.0919) değerinden büyük olduğu için Ho hipotezi reddedilmektedir. Trigonometrik katsayılar anlamlıdır. Bu bağlamda ilgili modelin kullanılabilirliği, LNEXD ve LNMPD değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişki olduğu söylenebilir. Söz konusu bu sonuca göre, Türkiye’de 2010: 01 – 2020: 10döneminde, ihracat ile ithalat arasında uzun dönemli ilişki vardır ve ithalatta meydana gelen ani bir değişim uzun dönemde ihracatı etkilemektedir.

4.3. Uzun Dönem Denklemi

Husted (1992) çalışmasında, ihracat ve ithalat arasında eşbütünleşme ilişkisi varsa ve eş bütünleşme katsayısı bire eşitse cari işlemler açığı sürdürülebilir olduğu kabul edilmektedir (Husted, 1992: 162-165). Quintos (1995) ise “*bu görüşü geliştirerek cari açığın eşbütünleşme katsayısının bire eşit olması durumunda güçlü sürdürülebilir, sıfır ile bir arasında olması durumunda ise zayıf sürdürülebilir olduğunu*” ifade etmiştir (Göçer, 2013: 225). Cari işlemler açığının zayıf formda mı yoksa güçlü formda mı sürdürülebilir olduğunu test etmek amacıyla değişkenlerin uzun dönemdeki katsayıları Husted (1992)’in geliştirdiği modele uygun olarak Eşitlik 15’deki model doğrultusunda incelenmiştir.

$$\text{LNEXD}=\beta_0+\beta_1\text{LNMPD}+\text{et} \quad (15)$$

Tablo 12. Fourier Eşbütünleşme Denklemi Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std.Hata	t-istatistik
c	1.6471	0.1858	8.864
LNMPD	0.6458	0.0406	15.905
$R^2=0.95$			

Tablo 12’ye göre, $\beta_1 = 0.64$ olarak bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye’de ithalattaki 1 birimlik değişim ihracatı 0.64 etkilemektedir. β_1 katsayısının 1’den küçük olması Türkiye’de yapılan 1 \$’lık ithalat karşılığında ancak 0,64\$’lık ihracat geliri sağlandığı şeklinde yorumlanabilir. İlgili sonucu 2010-2020 yılları arasında Türkiye’de ithalatın ihracat tarafından tam olarak karşılanmadığı şeklinde yorumlamak da mümkündür. İlgili katsayının 0.64 çıkması Türkiye’de cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğunu desteklemektedir. Çalışmadan elde edilen cari açığın zayıf

formda sürdürülebilir olduğu bulgusu Fourier eşbütünleşme yaklaşımını kullanan Yıldız (2020) çalışması ve geleneksel yöntem kullanan (Kalyoncu (2005), Yamak ve Korkmaz (2007), Peker (2009), Şahbaz (2011), Polat (2011), Göçer ve Mercan (2011), Göçer (2013), Altunöz (2014), Açıkgöz ve Akçağlayan (2014), Akçayır ve Albeni (2016), Gençoğlu ve Ünlü (2019)) çalışmaları ile tutarlıdır.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Cari açık sorunu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunudur. Finansal serbestleşme ile birlikte dünya genelinde sermaye akımlarının artması ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle finansman ihtiyacı yüksek olan ve finansal piyasaları derinleşmemiş olan ülkeler bu hızlı küreselleşme karşısında 1980 ve 1990’lı yıllarda borç krizi ve finansal krizlerle karşı karşıya kalmışlardır. Cari işlemler açığının yüksek boyutlara ulaşması ülkelerin cari açığın finansmanı endişesini birlikte getirmiştir. Cari işlemler açığı birçok iktisatçı tarafından bir kriz göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Türkiye’nin cari işlemler dengesi değerlendirildiğinde genel olarak cari işlemler açığı veren bir durum sergilemektedir. Cari işlemler açığında önemli etkisi olan kalemler ise enerji ithalatı ve hammadde ithalatıdır. Yıllar itibariyle enerji ithalatında düşüşler yaşanmıştır. Örneğin 2013 yılında yaklaşık 57 milyar 753 milyon dolar olan enerji ithalatı 2020 yılında 41 milyar 731 milyon dolara düşmüştür. Ancak ilgili dönemde enerji dış açığının cari açık üzerindeki etkisi yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir. Türkiye’de cari işlem açığında etkili olan bir diğer unsur dış ticaret açığıdır. Türkiye’nin dış ticareti sektörel olarak değerlendirildiğinde 2013-2020 döneminde ithalatın yaklaşık %86’sı hammadde ve yatırım malı ithalatından kaynaklanmıştır. Bu durum ekonomik büyümenin ithalata bağımlı olmasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. İlgili dönemde Türkiye’nin ihracatının ortalama %47.5’si hammadde ihracatından, %40.5’i ise tüketim malları ihracatından oluşmaktadır. Türkiye’nin ihracatında ağırlıklı olarak hammadde ve tüketim malları hâkimdir. Hammadde ihracatında sanayi için işlem görmüş hammaddeler ilk sırada gelirken, tüketim malları ihracatında yarı dayanıklı tüketim malları ve dayanıklı tüketim malları öne çıkmaktadır. Türkiye’nin ihracatında imalat sanayi yaklaşık %94’lük payla ilk sırada gelmektedir. Ancak imalat sanayi ürünlerinin teknoloji yoğunlukları dikkate alındığında imalat sanayinde yüksek teknolojili ürün ihracatının yaklaşık %3.4 gibi düşük bir düzeyde kaldığı gözlemlenmektedir. Türkiye’nin ihracatında ağırlıklı olarak orta yüksek teknoloji ürünlerinin ve düşük teknoloji ürünlerinin payı daha yüksektir.

Bu çalışmada Türkiye’nin 2010:M01-2020:M10 dönemi aylık ihracat ve ithalat verileri kullanılarak cari açığın sürdürülebilir olup olmadığı analiz edilmiştir. Bu çalışmada Fourier ADF, ADF, Phillips-Perron birim kök testleri ve Fourier eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Çalışmada Fourier yaklaşımlarının tercih edilme nedeni bu yöntemlerde ani değişimlerle birlikte yumuşak geçişlerin dikkate alınması, geleneksel testlerin aksine kırılma sayısının, konumunun ve biçiminin önemsiz hale gelmesidir. Çalışma sonucunda ihracat ve ithalat değişkenleri arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. İthalat değişkeninin katsayısının 0.64 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Türkiye’de cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğunu desteklemektedir. Elde edilen bulgu, (Kalyoncu (2005),Yamak ve Korkmaz (2007), Peker (2009), Şahbaz (2011), Polat (2011), Göçer ve Mercan (2011), Göçer (2013), Altunöz (2014), Açıkgöz ve Akçağlayan (2014), Akçayır ve Albeni (2016), Gençoğlu ve Ünlü (2019),Yıldız (2020) çalışmaları ile tutarlıdır. Türkiye ile ilgili yapılan çalışmaların büyük bir bölümünde cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu gözlemlenmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye’nin enerji ithalatı ve hammadde (ara malı) ithalatı yüksek bir durum sergilemektedir. Türkiye’nin ihracatı ve ekonomik büyümesi büyük oranda ithalata bağımlı bir yapı göstermektedir. Aynı zamanda ihracatın yarısından fazlası orta ve düşük düzey teknoloji

ürünlerini içermektedir. Katma değeri yüksek ürünleri içeren yüksek teknoloji ürün ihracatı ise düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Bu koşullar dikkate alındığında cari açığın sürdürülebilirliği ve cari açığın azaltılmasında yapısal dönüşümlere ihtiyaç vardır. Özellikle bilgiye, yaratıcılığa, yeniliğe dayalı katma değeri yüksek ürünler ülkenin uluslararası rekabet avantajını artıracaktır.

Türkiye'nin cari açığının sürdürülebilirliğinin sağlanmasında;

- 1) Enerji bağımlılığının azaltılmasında yenilebilir enerji kaynaklarına ağırlık verilmesi,
- 2) Geri dönüşüm bilincinin oluşturularak daha az kaynak tüketilmesi,
- 3) Yerli kaynaklarla hammadde (ara malı) ithalatının ikame edilmesi,
- 4) Yaratıcı, yenilikçi, yetenekli beşeri sermayeye verilen desteklerin artırılarak yüksek katma değerli, markalı ve yüksek teknolojili ürün yapısına dönüşümün sağlanması,
- 5) Değişen dünya koşullarına yönelik bilgi ve iletişim teknolojileri, e-ticaret, e-ihracat altyapısının sağlanması önemli konular arasında yer almaktadır.

Etik Beyanı

“Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Fourier Yaklaşımı” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Ş. ve Akçağlayan, A. (2014). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 83-97.
- Akçayır, Ö. ve Albeni, M. (2016). Türkiye’de Kronikleşen Cari Açıkların Sürdürülebilirlik Analizi. *Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 35-62.
- Altunöz, U. (2014). Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi*, 1(2), 116-132.
- Arize, A.C. (2002). Imports and Exports in 50 Countries Test of Cointegration and Structural Breaks. *International Review of Economics and Finance*, 11, 101-115.
- Apergis, N., Katrakilidis, K. P. ve Tabakis, N. M. (2000). Current Account Deficit Sustainability: The Case of Greece. *Applied Economics Letters*, 7, 599-603.
- Azgün, S. (2011). Sürekli Gelir Hipotezinin Alternatif Bir Testi: Zamanlararası Tüketim Dalgalanmaları, Ulusal Nakit Akımı ve Cari İşlemler Açıkları. *Ege Akademik Bakış*, 11(4), 601-609.

- Topallı, N. (2021). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Fourier Yaklaşımı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 310-327.
- Baharumshah, A.Z., Lau, E. ve Fountas, S. (2003). On The Sustainability of Current Account Deficits: Evidence From Four ASEAN Countries. *Journal of Asian Economics*, 14 (3), 465-487.
- Blanchard, O. ve Milesi-Ferretti, G.M. (2011). (Why) Should Current Account Balances Be Reduced?. *IMF Staff Discussion Note* SDN/11/03, 1-15. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2011/sdn1103.pdf>, (29.01.2021).
- Barışık, S. ve Çetintaş, H. (2006). Türkiye’de Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: (1987-2003 Yapısal Kırılma Modeli). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1-16.
- Chen, S-W. (2011). Current Account Deficits and Sustainability: Evidence From the OECD Countries. *Economic Modelling*, 28 (4), 1455-1464.
- Christopoulos, D. ve Leon-Ledesma M.A. (2010). Current Account Sustainability in the US: What Did We Really Know About It?. *Journal of International Money and Finance*, 29(3), 442-459.
- Chu, H-P., Chang, T., Chang, H-L., Su, C-W. Ve Yuan, Y. (2007). Mean Reversion in The Current Account of Forty-Eight African Countries: Evidence from Panel SURADF Test. *Physica A*, 384, 485-492.
- Dickey, D. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D. ve Fuller, W.A (1981), Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Dissou, Y. ve Nafie, Y. (2019). Sustainability of Current Account Deficits: Evidence from Egypt Using An Asymmetric ARDL Model. *The Journal of Economic Asymmetries*, 20, 1-11.
- Doğan, E. (2014). *Türkiye’de Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri ve Ekonomik Etkileri. (Yüksek Lisans Tezi)*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Doğan, E. ve Bayraç, N. (2014). Türkiye’de Cari Açık Sorunu Üzerine Mikro Temelli Bir Yaklaşım. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 97-124.
- Duman, K. (2018). Türkiye’de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir mi?. *Journal of Life Economics*, 5(3), 121-136.
- Enders, W.ve Lee, J. (2012). The Flexible Fourier Form and Dickey-Fuller Type UnitRoot Test. *Economics Letters*, 117, 196-199.
- Gençoğlu, P. ve Ünlü, F. (2019). Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Analiz. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(4), 627-650.
- Gürdal, T., Kırca, M., İnal, V. ve Değirmenci T. (2018). *Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Fourier Birim Kök Testi. 12th-14th September Business and Organization Research International Conference içinde (717-725)*, Safranbolu/Karabük.
- Göçer, İ. (2013). Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 8(1), 213-242.
- Göçer, İ. ve Mercan, M.(2011). Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Sürdürülebilirliği Sınır Testi Yaklaşımı. *Finans Politik Ekonomik*, 48(562), 33-52.
- Hakkio, C. S. (1995). The U.S Current Account: The Other Deficit. *Economic Review*, Third Quarter, 11-24.

- Topallı, N. (2021). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Fourier Yaklaşımı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 310-327.
- Husted, S. (1992). The Emerging U.S Current Account Deficit in 1980s: A Cointegration Analysis. *The Review of Economics and Statistics*, 74(1), 159-166.
- Kalyoncu, H. (2005). Sustainability of Current Account for Turkey: Intertemporal Solvency Approach. *Prague Economic Papers*, 1, 82-88.
- Matsubayashi, Y. (2005). Are US Current Account Deficits Unsustainable? Testing for the Private and Government Intemporal Budget Constraints. *Japan and World Economy*, 17 (2), 223-237.
- Önel, G.ve Utkulu, U. (2006). Modelling The Long-run Sustainability of Turkish External Debt with Structural Changes. *Economic Modelling*, 23, 669-682.
- Peker, O. (2009). Türkiye’de Cari Açık Sürdürülebilir Mi? Ekonometrik Bir Analiz. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 164-174.
- Phillips, P.C. B ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335 346.
- Polat, O. (2011). Sustainability of The Current Account Deficit in Turkey. *African Journal of Business Management*, 5(2), 577-581.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, (Geliştirilmiş 20. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Şahbaz, A. (2011). Cari İşlem Açıklarının Sürdürülebilirliği: 2001-2011 Türkiye Örneği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 417-432.
- Tsong, C-C., Lee, C-F., Tsai, L-J. ve Hu, T-C. (2016). The Fourier Approximation and Testing for The Null Of Cointegration, *Empir Econ*, 51, 1085-1113.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) (2021). "Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum(6. El Kitabı)". https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeayrsunum6/, (07.09.2021).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020), "Dış Ticaret İstatistikleri, Aralık 2020". <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2020-37412>, (09.09.2021)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).(2021). "Dış Ticaret İstatistikleri, Temmuz 2021". <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Temmuz-2021-37419>, (09.09.2021).
- Türkmen, N.C. (2020). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. *Journal Of Business and Trade*, 1(1), 1-15.
- Turan, Z. ve Barak, D. (2016). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 70-80
- Ümit, A. O. (2011). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Zaman Serileri Analizi ile Değerlendirilmesi: 1992-2010 Dönemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 135-148.
- Wu, J., Fountas, S., ve Chen, S. (1996). Testing for The Sustainability of The Current Account Deficit in Two Industrial Countries. *Economics Letters*, 52, 193-198.
- Wu, J-L. (2000). Mean Reversion of The Current Account: Evidence from the Panel Unit Root Test. *Economic Letters*, 66, 215-222.

Topallı, N. (2021). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Fourier Yaklaşımı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 310-327.

Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2007). Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir Mi? Ekonometrik Bir Yaklaşım. *Bankacılar Dergisi*, 60, 17-32.

Yıllancı, V. (2017). Petrol Fiyatları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Fourier Yaklaşımı. *Ekonometri ve İstatistik*, 27,51-67.

Yıldız, Ş. (2020). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(2), 289-304.

Yücel, F., ve Yanar R. (2005). Türkiye’de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir Mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 483-492.

Dönüştürücü Liderler Çalışanların Ses Davranışlarını Nasıl Etkilerler? İşe Yabancılaşmanın Rolü*

Daimi KOÇAK**

Öz

Çalışan sesliliği kavramı son yıllarda akademisyenlerin yoğun ilgisini çekmiş olmasına rağmen örgütlerde yeterince anlaşılmamıştır. Özellikle örgütlerde çalışan sesliliğine etki eden unsurların tespit edilmesi örgütsel performans açısından son derece önemlidir. Bu çalışmada sosyal değişim teorisi referans alınarak dönüştürücü liderliğin çalışan sesliliği üzerindeki etkisinde işe yabancılaşmanın aracı rolü incelenmiştir. Araştırma örneklemini Erzincan ilinde faaliyet gösteren 15 bankanın 161 beyaz yaka çalışanı oluşturmaktadır. Araştırma hipotezlerinin analiz edilmesinde PROCESS macro (SPSS için) istatistik programı kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, işe yabancılaşmanın dönüştürücü liderlik ile çalışan sesliliği arasındaki ilişkide aracı rolünün olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dönüştürücü liderlik ile çalışan sesliliği arasında pozitif, işe yabancılaşma ile çalışan sesliliği arasında ise negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda araştırmanın teorik ve pratik etkileri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dönüştürücü Liderlik, İşe Yabancılaşma, Çalışan Sesliliği

Makale Türü: Araştırma Makalesi

How Transformational Leadership Influences Employees' Voice Behavior? The Role of Work Alienation

Abstract

Although the concept of employee voice has attracted the attention of academicians in recent years, it has not been adequately understood in organizations. It is extremely important to determine the factors that affect employee voice in organizations, especially in terms of organizational performance. This study examines the mediating role of work alienation in the effect of transformational leadership on employee voice with reference to social exchange theory. The sample of the research consists of 161 white collar employees of 15 banks operating in Erzincan province. PROCESS macro (for SPSS) statistical programs were used to analyze the research hypothesis. The results showed that work alienation mediated the relationship between transformational leadership and employee voice. Furthermore, there was a positive relationship between transformational leadership and employee voice and a negative relationship between work alienation and employee voice. In line with the results, theoretical and practical effects of the research were discussed.

Keywords: Transformational Leadership, Work Alienation, Employee Voice

Article Type: Research Article

* Bu çalışma 2-4 Kasım 2019 tarihinde İstanbul'da düzenlenen 3. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, kcoçak@erzincan.edu.tr, OrcidID: 0000-0001-9099-2055.

1. GİRİŞ

Çalışan sesliliği ilk olarak Hirschman (1970) tarafından çalışanların memnuniyetsizliklerini ifade etmeleri olarak tanımlanmıştır. İlerleyen yıllarda örgütsel vatandaşlık davranışı araştırmacıları ses davranışını, çalışanın işle ilgili sorunlar hakkında fikir, öneri veya endişelerini resmi veya gayri resmi olarak, kendi isteği ile üst kademe yöneticilerine iletebilmesi anlamına gelen bir tür ekstra rol davranışı olarak ifade etmişlerdir (LePine ve Van Dyne, 1998, 2001; Van Dyne, Cummings ve McLean Parks, 1995). Önceki araştırmalar, çalışan sesliliğinin bireysel performans ve örgütsel verimlilik üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur (Wang vd., 2019; Kim, MacDuffie ve Pil, 2010; Whiting, Podsakoff ve Pierce, 2008). Çalışan sesliliğinin potansiyel yararları nedeniyle, araştırmacılar ses davranışını teşvik edecek unsurları incelemeye başlamışlardır. Yapılan araştırmalar (örneğin; Erdem, 2021; Detert ve Burris, 2007; Kerse, Koçak ve Özdemir, 2020; Kerse ve Karabey, 2018) sonucunda örgüt içerisindeki liderlik davranışlarının çalışanların sesliliği üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmüştür. Özellikle çalışanlarını ortak bir vizyonu gerçekleştirmek için motive eden, onları destekleyen ve onlara güven veren dönüştürücü liderler, çalışanların seslilik davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Duan vd., 2017).

Yapılan literatür araştırması sonucunda dönüştürücü liderlik ile çalışan sesliliği arasındaki ilişkiyi araştıran çok az sayıda yerli (Demirtaş vd., 2017) ve az sayıda yabancı çalışma (Detert ve Burris, 2007; Li ve Wu, 2015; Duan vd., 2017; Luthfyrahman, 2017; Yan, 2018; Wang vd., 2019) olduğu görülmüştür. Dönüştürücü liderlik ile çalışan sesliliği arasındaki ilişkiyi inceleyen önceki çalışmalarda bu iki değişken arasındaki ilişkiye başka değişkenlerin dahil edilmesi gerektiği, böylece aralarındaki ilişkinin daha sağlıklı ortaya konabileceği belirtilmiştir (Detert ve Burris, 2007; Li ve Wu, 2015; Duan vd., 2017; Wang vd., 2019; Luthfyrahman, 2017; Yan, 2018). Ayrıca bazı araştırmacılar (örneğin, Avolio ve Yammarino, 2002) dönüştürücü liderliğin sonuçlarının analiz edilmesinde aracı değişkenlerin etkilerinin de incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu öneriler dikkate alınarak mevcut çalışmada dönüştürücü liderlik ve çalışan sesliliği arasındaki ilişkide işe yabancılaşmanın aracı rolü incelenmiştir. Çalışanın işini yaparken özerk olmamasından ötürü yaptığı işten uzaklaşmasını ifade eden işe yabancılaşma (Tummers ve Den Dulk, 2013) dönüştürücü liderlik davranışları sayesinde azaltılarak çalışanların ses davranışları artırılabilir. Dönüştürücü liderler çalışanların işteki özerkliklerini artırarak kendilerini yaptıkları işin sahibi dibi hissetmelerini sağlarlar ve böylece işlerine yabancılaşmalarını önleyebilirler (Sarros vd., 2002). Bu doğrultuda mevcut çalışmada işe yabancılaşmanın aracı rolünün dönüştürücü liderliğin çalışan sesliliği üzerindeki etkisini açıklamada bir sosyal değişim mekanizması yaratacağı varsayılmıştır. Diğer bir ifade ile liderin kendilerine değer verdiğini ve güvendiğini hisseden çalışanların karşılıklılık normuna uyarak örgüt yararına olabileceğine inandıkları fikir ve önerileri liderle paylaşma konusunda kendilerini mecbur hissedecekleri varsayılmıştır (Zhu ve Akhtar, 2014).

Bu çalışmanın literatüre iki önemli katkısının olması beklenmektedir. Birincisi aralarındaki ilişki çok fazla incelenmemiş olan dönüştürücü liderlik ve çalışan sesliliği ilişkisi sosyal değişim teorisi (Blau, 1964) kapsamında ele alınarak daha önceki yapılan araştırmalara katkı sağlanmıştır. Araştırmanın ikinci katkısı, dönüştürücü liderlik ve çalışan sesliliği arasındaki ilişkide işe yabancılaşmanın aracı rolü incelenerek dönüştürücü liderlerin takipçilerin ses davranışları üzerindeki etkilerini etkili bir şekilde uygulayabilecekleri koşulların belirlenmesidir (Avolio ve Yammarino, 2002). Daha önceki çalışmalarda (Li ve Wu, 2015; Duan vd., 2017) dönüştürücü liderlik ve çalışan sesliliği ilişkisi araştırılmış olsa da seslilik davranışının karmaşık yapısından (Dyne, Ang ve Botero, 2003) ötürü bu çalışmaların yeterli olmadığı söylenebilir. Önceki çalışmalar pozitif duygunun (Wang vd., 2019), özdeşleşmenin (Liu, Zhu ve Yang, 2010) ve psikolojik güvenliğin (Detert ve Burris, 2007) dönüştürücü liderlik ve çalışan sesliliği arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini tespit etmişlerdir. Mevcut çalışmada ses davranışının bir tür proaktif davranış olduğu (Botero ve Van Dyne, 2009) göz önünde bulundurularak proaktif motivasyon modelinden (Parker ve Collins, 2010) yararlanılmıştır. Sonuç olarak mevcut çalışmada, dönüştürücü

liderlerin takipçilerinin işlerini yaparken özerk olmalarına katkıda bulunarak işlerine yabancılaşmalarını önledikleri ve böylece örgüt yararına olabilecek fikir ve önerilerini veya performanslarına olumsuz etki eden durumları gönüllü olarak ifade etmeleri anlamına gelen seslilik davranışlarının artmasına katkıda bulunacakları öngörülmüştür.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Dönüştürücü Liderlik ve Çalışan Sessliliği

Örgütlerin ve üyelerinin çıkarlarının eşit seviyede olmasını sağlamak dönüştürücü liderler için bir görevdir (Bass, 1999). Dönüştürücü liderler, takipçilerinin ihtiyaç ve isteklerini doğru bir şekilde tespit ederek, onlara bu ihtiyaç ve isteklerini karşılayabilecekleri konusunda güven ve ilham vererek motive olmalarını sağlarlar (Burns, 1978). Dönüştürücü liderler kaynak alışverişine odaklanan etkileşimsel liderlerin aksine (Bass, 1990) kısa vadeli hedefleri aşan ve daha üst düzey içsel ihtiyaçlara odaklanan bir amaç sunarlar (Judge ve Piccolo, 2004). MacKenzie, Podsakoff ve Rich (2001) dönüştürücü liderlerin takipçilerinin değerlerini, hedeflerini, ihtiyaçlarını ve inançlarını değiştirerek yapılacak olan işlerde gerekli olan değer, hedef ve ihtiyaçlarla tutarlı hale getirdiklerini ifade etmiştir. Bass (1985) dönüştürücü liderliğin karizma (veya ideal etki), ilham verici motivasyon, entelektüel uyarım ve bireysel ilgi olmak üzere dört boyutunun olduğunu belirtmiştir. Karizma boyutu takipçilerin lidere hayranlık, saygı ve güven duymasını ifade eder. İlham verici motivasyon boyutu ise liderin takipçilerinin ilgisini çekebilecek ve onları heyecanlandıracak vizyonu ifade etme derecesini açıklar. Dönüştürücü liderliğin diğer bir boyutu olan entelektüel uyarım, liderin yenilikçiliği ve yaratıcılığı teşvik etmeye yönelik olarak çalışanlardan fikirlerini rahatça ifade etmeleri konusunda cesaretlendirilmelerini ifade eder. Son olarak bireysel ilgi boyutu liderin bütün takipçileri ile tek tek ilgilenerek onların bireysel ihtiyaç ve taleplerini karşılaması anlamına gelir (Judge ve Piccolo, 2004; Wang vd., 2019).

Önceki yapılan araştırmalar (örneğin, Chan ve Mak, 2014) dönüştürücü liderlerin takipçilerinin tutum ve davranışları üzerinde belirleyici bir etkilerinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dönüştürücü liderlerin takipçileri üzerinde bu etkiyi yaratmaları aralarındaki etkileşimin kalitesine bağlıdır (MacKenzie vd., 2001). İyi birer dinleyici olan dönüştürücü liderler takipçilerinin düşüncelerini rahatlıkla söyleyebilmeleri konusunda onları cesaretlendirerek ve teşvik ederek bu etkileşimin kalitesini artırır (Wang vd., 2019). Çalışanların örgütsel etkinliği artırmaya yönelik iş ile ilgili fikir, öneri ve endişelerini, iyileştirme veya değişim sağlamak amacıyla uygun önlemleri alabilecek kişilere gönüllü olarak resmi veya gayri resmi yollarla iletmesi olarak tanımlanan çalışan sessliliği (Morrison, 2014) dönüştürücü liderlik davranışları ile artırılabilir (Wang vd., 2019). Ayrıca dönüştürücü liderler mevcut durumdan çok geleceğe odaklandıkları için takipçilerinden gelebilecek her türlü geribildirimi değerli görürler (Detert ve Burris, 2007). Bu nedenle dönüştürücü liderlik davranışlarının takipçilerin sesslilik davranışlarını artıracakları öngörülebilir. Bu açıklamalar doğrultuda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

Hipotez 1: Dönüştürücü liderliğin çalışan sessliliği üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

2.2. Dönüştürücü Liderlik ve İşe Yabancılaşma

İşe yabancılaşma kavramı, bireyin yaptığı iş üzerinde özerkliğinin olmamasından ötürü kendisini yaptığı işin dışında algıladığı bir durumdur (Marx, 1844, 1961; Weber, 1926, 1947). Yaptığı işte kendini geliştiremediği için işine yabancılaşan çalışan, yaptığı işten tatmin olmaz ve işini sadece hayatını devam ettirmek için bir araç olarak görür (Kaya ve Serçeoğlu, 2013). Yapılan araştırmalar çalışanların yaptıkları işe yabancılaşmalarının örgüte olan bağlılıklarını (Tummers ve Den Dulk, 2013) ve iş tatminlerini (Turan ve Parsak, 2011) negatif, tükenmişliklerini (Powwel, 1994), örgütsel sinizmlerini (Demir, Ayas ve Yıldız, 2018) ve sanal kaytarma davranışlarını (Babadağ, 2018) ise pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Çalışanların işe yabancılaşmalarına birçok faktör etki edebilir.

Bunlar kişisel (örneğin; kişinin beklentileri, ihtiyaçları), örgütsel (örneğin; örgüt yapısı, karar alma tarzı, yönetim tarzı) ve çevresel (örneğin; toplumsal yapı, ekonomik koşullar, başka iş bulabilme imkanları) nedenler olarak üç başlıkta toplanabilir (Sarros vd., 2012).

Daha önce de belirtildiği gibi dönüştürücü liderler takipçilerinin beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayarak (MacKenzie vd., 2001) onların işlerine yabancılaşmalarının önündeki bireysel engelleri ortadan kaldırırlar (Babadağ ve İşcan, 2017). Dönüştürücü liderler çalışanların sahip oldukları potansiyeli ortaya koymaları için onları cesaretlendirir ve onlara yaptıkları iş üzerinde kontrol sahibi olmaları için özerklik verirler (MacKenzie vd., 2001). Araştırmacılar (Marx, 1844, 1961; Weber, 1926, 1947) çalışanların işlerine yabancılaşmalarının en temel nedeninin işlerini yaparken özerkliğe sahip olmamaları olduğunu belirtmişlerdir. Dönüştürücü liderler yasal olarak elde ettikleri yetkileri takipçileri ile paylaşarak (Babadağ, 2018) onların yaptıkları iş üzerinde özerkliğe sahip olmalarına ve böylece işlerine yabancılaşmalarına katkıda bulunabilirler. Ayrıca dönüştürücü liderlik ve işe yabancılaşma ilişkisini inceleyen önceki araştırmalar (Babadağ ve İşcan, 2017; Hosseinzadeh, Nazem ve Eimani, 2014; Sarros vd., 2002) dönüştürücü liderliğin işe yabancılaşmayı azalttığını ortaya koymuşlardır. Bu açıklamalar doğrultusunda aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

Hipotez 2: Dönüştürücü liderliğin işe yabancılaşma üzerinde negatif bir etkisi vardır.

2.3. İşe Yabancılaşma ve Çalışan Sessliliği

Çalışan sessliliği, çalışanın doğrudan veya dolaylı olarak örgütsel süreçlere katkıda bulunabilmelerine olanak sağlayan bir durum olarak tanımlanmıştır (Boxall ve Purcell, 2003). Bir başka tanıma göre çalışan sessliliği, çalışanın örgütsel değişimle ilgili yapıcı fikir, öneri ve bilgilerini ifade etmesi olarak ifade edilmiştir (Dyne vd., 2003). Araştırmacılar çalışan sessliliğinin teşvik edildiği örgütlerde çalışanların sadakat ve bağlılıklarının, örgütsel performanslarının ve iş memnuniyetlerinin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir (Liang ve Yeh, 2020; Wilkinson vd., 2004; Wilkinson vd., 2018). Çalışan sessliliğinin potansiyel faydaları nedeniyle örgütlerde işgörenlerin düşüncelerini rahatlıkla dile getirmelerine katkıda bulunacak motive etme yöntemleri örgütsel davranış araştırmalarında önemli bir konu haline gelmiştir (Detert ve Burris, 2007; Wang vd., 2019).

Mevcut çalışmada işe yabancılaşmanın çalışanların ses davranışlarını olumsuz etkileyeceği varsayılmıştır. Yapılan araştırmalar işgörenlerin işlerine yabancılaşmaları sonucunda iş tatminlerinin (Siron, Muttar ve Ahmad, 2015), örgütsel bağlılıklarının (Tummers ve Den Dulk, 2013) ve performanslarının azaldığını ortaya çıkarmıştır. İşe yabancılaşmanın teorik temellerini atan araştırmacılar (Marx, 1844, 1961; Weber, 1926, 1947; Braverman, 1974) çalışanların iş üzerinde özerklik ve kontrollerinin olmamasının işe yabancılaşmalarına, dolayısıyla bu durumun çalışanların işle ilgili fikir ve önerilerini rahatça ifade edememelerine neden olacağını savunmuşlardır (Kao vd., 2021). McCabe ve Lewin (1992) çalışan sessliliğinin iki şekilde gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. Bunlardan ilki çalışanın iş bağlamındaki şikayetlerini ifade edebilmesi, ikincisi ise örgütün faydasına olabilecek fikir ve önerilerini kendi isteği ile ifade edebilmesidir. Mevcut çalışmada işgörenin yaptığı işle ilgili olarak örgütün yararına olabilecek fikir ve önerilere sahip olmasının o işe yabancılaşma derecesi ile yakından ilişkili olduğu varsayılmıştır (Kao vd., 2021). İşine yabancılaşan çalışan işini ve kendisini önemsiz olarak hissetmesinden ve işle ilgili çıktılara etki edemeyeceği yönündeki inancından ötürü sahip olduğu fikir ve önerileri üst yönetim ile paylaşmak istemez (Durrar ve Chaudhary, 2020; Sarros vd., 2002). Bu açıklamalar ve önceki araştırma sonuçları dikkate alınarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

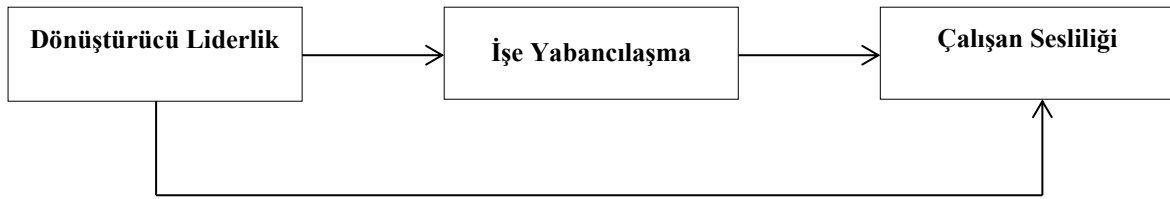
Hipotez 3: İşe yabancılaşmanın çalışan sessliliği üzerinde negatif bir etkisi vardır.

2.4. İşe Yabancılaşmanın Aracı Rolü

Dönüştürücü liderler, takipçilerinin değerlerini, inançlarını ve tutumlarını, örgüt tarafından belirlenen minimum seviyenin ötesinde performans göstermeye istekli olacak şekilde dönüştürürler (Bass, 1999). Bu tarz liderler kolektif kimliğe vurgu yaparak motivasyonu kişisel çıkardan kolektif çıkara dönüştürürler. Bireysel ödüller beklemeden kolektif bir vizyona sahip olan bireyler, vatandaşlık davranışı (örneğin, seslilik davranışı) göstererek akranlarına, liderlerine ve kuruluşlarına fayda sağlayabilirler (Lord, Brown ve Freiberg, 1999; Wang vd., 2005; Zhu ve Akhtar, 2014). Ayrıca dönüştürücü liderler mevcut durumdan daha çok geleceğe odaklandıkları için takipçileri ile ortak bir vizyon belirlemenin önemini farkında olarak hareket ederler (Detert ve Burris, 2007).

Organ (1990) sosyal değişim teorisinin (Blau, 1964) örgütlerde isteğe bağlı davranışların anlaşılmasında önemli bir kavram olduğunu belirtmiştir. Mevcut çalışmada işe yabancılaşmanın dönüştürücü liderliğin çalışan sesliliği üzerindeki pozitif etkisinde aracı değişken olarak bir tür sosyal değişim mekanizması yaratabileceği varsayılmıştır. Takipçiler liderleri ile olan değişim ilişkilerini sosyal bir ilişki olarak görürlerse liderin davranışlarına olumlu veya olumsuz karşılık verme zorunluluğu hissedeceklerdir (Zhu ve Akhtar, 2014). Çalışan sesliliği lidere fayda sağlayan bir davranışı yansıtır (Podsakoff vd., 2009; Whiting vd., 2008). Şöyle ki, liderler kısıtlı zaman ve imkanlara sahip oldukları için örgüt içerisinde meydana gelen bütün olaylardan haberdar olamayabilirler. Takipçiler liderin farkında olmadığı kişiler arası veya örgütsel aksaklıkları lidere bildirerek bu aksaklıkların büyük zararlara dönüşmeden çözülmesine katkıda bulunabilirler (Duan vd., 2017). Bu bağlamda seslilik davranışı, liderle sosyo-duygusal bir ilişki içinde değiş tokuş edilen değerli kaynaklar için bir karşılıklılık biçimi olarak kabul edilir. Bu mantıkla mevcut çalışmada dönüştürücü liderliğin çalışan sesliliği üzerindeki etkisinde işe yabancılaşmanın aracı rolünün olabileceği öngörülmüştür. Dönüştürücü liderler sosyal değişim ilişkileri sayesinde takipçilerinin yaptıkları işlere yabancılaşmalarını önleyerek takipçilerinin karşılık verme yükümlülüğü hissetmelerine neden olurlar. Böylece takipçiler ses davranışını lidere fayda sağlayan bir sosyal değişim kaynağı olarak görürler. Bu açıklamalar doğrultusunda aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

Hipotez 4: İşe yabancılaşmanın dönüştürücü liderlik ile çalışan sesliliği arasındaki ilişkide aracı rolü vardır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. YÖNTEM

Araştırmaya ait anket 10.08.2019 ve 25.08.2019 tarihleri arasında gerçekleştirildiğinden, etik kurulu onay süreci uygulanmamıştır.

3.1. Örneklem ve Prosedür

Araştırma örneklemini Erzincan ilindeki 15 bankanın 161 beyaz yakalı çalışanı oluşturmaktadır. Hazırlanan anketler araştırmacı tarafından banka yöneticilerine elden dağıtılmış ve araştırmacı tarafından toplanmıştır. Erzincan ilinde toplam 15 banka 31 şubesi ve yaklaşık olarak 200 beyaz yaka çalışanı ile hizmet vermektedir (Türkiye Banka Şubeleri Rehberi, 02.06.2019). Ana kütlede %5 hata payı dikkate alınarak örneklem büyüklüğünün 132 kişi olması gerektiği hesaplanmıştır (Krejcie ve Morgan, 1970). 200 adet dağıtılan anketlerden 183'ü (%91,5) doldurulmuş olarak geri toplanmıştır. Bu

geri dönüş oranının yeterli olduğu söylenebilir (Babbie, 2001). Yapılan incelemeler sonucunda anketlerden 22'si eksik veya hatalı doldurulmalarından ötürü değerlendirmeye dahil edilmemiştir. 161 katılımcının yüzde 59'unun erkek, yüzde 55'inin 25-36 yaş aralığında ve yüzde 32'sinin 10 yıl ve üzeri iş tecrübesine sahip oldukları görülmüştür.

3.2. Ölçekler

Araştırmada kullanılan ölçeklere (dönüştürücü liderlik, işe yabancılaşma ve çalışan sesliliği) ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir. Her bir ölçeğe ilişkin maddeler beşli Likert'e göre 1-kesinlikle katılmıyorum ile 5-kesinlikle katılıyorum arasında derecelendirilmiştir.

Dönüştürücü liderlik ölçeği: Araştırmada çalışanların dönüştürücü liderlikle ilgili oranlarını elde etmek için Carless, Wearing ve Mann (2000) tarafından geliştirilen "Global Dönüştürücü Liderlik Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek yedi madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte "Yöneticim işgörenler arasında güven ortamı kurarak, bağlılığı ve işbirliğini teşvik eder" şeklinde ifadeler yer almaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.91 olarak bulunmuştur.

İşe yabancılaşma ölçeği: Çalışanların işe yabancılaşma seviyelerinin tespit edilmesi için Hirschfeld ve Field (2000) tarafından geliştirilen 10 maddeli "İşe Yabancılaşma Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçekte "Hangi amaç uğruna çalıştığımı bilemiyorum" şeklinde ifadeler yer almaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.86 olarak bulunmuştur.

Çalışan sesliliği ölçeği: Çalışanların sesliliklerinin ölçülmesi için Van Dyne ve LePine (1998) tarafından geliştirilen 6 maddeli ve tek boyutlu "Çalışan Sesliliği Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçekte "Bu işyerinde işlerin daha iyi yapılabilmesi için amirlerime rahatça fikirlerimi söyleyebiliyorum" ve "bu işyerinde çalışan arkadaşlarımı işleriyle ilgili problemlerin çözümleri konusunda amirleriyle çekinmeden konuşmaları konusunda teşvik ederim" şeklinde ifadeler yer almaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.84 olarak bulunmuştur.

Kontrol değişkenleri: Araştırmacılar (örneğin; Eibl, Lang ve Niessen, 2020; Son, 2019) kadınların erkeklere göre daha az seslilik davranışı gösterdiklerini ortaya koymuşlardır. Ayrıca bazı araştırmacılar (örneğin, Morrison, 2011) çalışanların seslilik davranışlarının yaş ve iş tecrübelerine göre farklılaştığını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle araştırmada çalışanların seslilik davranışları üzerinde potansiyel etkileri olan cinsiyet, yaş ve iş tecrübesi kontrol değişkenleri olarak analizlere dahil edilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Yapıların ayırt edici geçerliliğini tespit etmek amacıyla üç faktörlü (dönüştürücü liderlik, işe yabancılaşma ve çalışan sesliliği) ölçüm modeli (Model 1) ile alternatif modelleri karşılaştırmak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Modeller	Faktörler	χ^2	df	$\chi^2/(df)$	$\Delta X^2 (\Delta df)$	RMSEA	CFI	TLI
Model 1	3 Faktör DL, İY, ÇS	293	224	1.31	-	0.04	0.98	0.98
Model 2	2 Faktör DL+İY, ÇS	647	226	2.86	354** (2)	0.11	0.86	0.85
Model 3	2 Faktör DL, İY+ÇS	729	226	3.22	436** (2)	0.12	0.85	0.83
Model 4	2 Faktör DL+ÇS, İY	701	226	3.10	408** (2)	0.12	0.86	0.84
Model 5	1 Faktör DL+İY+ÇS	1036	227	4.56	743** (3)	0.15	0.76	0.73

Not. N = 161. χ^2 (chi-square) ki kare; df (degrees of freedom) serbestlik derecesi; RMSEA (root mean square error of approximation) yaklaşık hataların ortalama karekökü; CFI (comparative fit index) karşılaştırmalı uyum indeksi; TLI (Tucker-Lewis index) Tucker-Lewis indeksi; $\Delta\chi^2$, ki kare farkı; Δdf , serbestlik derecesi farkı; DL: dönüştürücü liderlik; İY: işe yabancılaşma; ÇS: çalışan sesliliği. **p < 0.01.

Tablo 1’de verilen sonuçlar ölçüm modeline (Model 1) ait uyum iyiliği değerlerinin (χ^2 (224) = 293, RMSEA = 0.04, CFI = 0.98, TLI = 0.98) diğer alternatif modellere göre daha iyi olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile sonuçlar, dönüştürücü liderlik ve işe yabancılaşmanın tek faktörde birleştirildiği iki faktörlü modele ($\Delta\chi^2(2) = 354$, p < 0.01, Model 2), işe yabancılaşma ve çalışan sesliliğinin birleştirildiği iki faktörlü modele ($\Delta\chi^2(2) = 436$, p < 0.01, Model 3), dönüştürücü liderlik ve çalışan sesliliğinin birleştirildiği iki faktörlü modele ($\Delta\chi^2(2) = 408$, p < 0.01, Model 4) ve üç yapının tümünün birleştirildiği tek faktörlü modele ($\Delta\chi^2(3) = 743$, p < 0.01, Model 5) ait uyum iyiliği değerlerinin ölçüm modeline göre daha kötü olduğunu yansıtmaktadır.

4.2. Hipotezlerin Test Edilmesi

Ortalama, standart sapma ve değişkenler arasındaki korelasyonlar Tablo 2’de verilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde dönüştürücü liderlik ile işe yabancılaşma arasında negatif ($r = -0.71$, p < 0.01) çalışan sesliliği ile pozitif ($r = 0.63$, p < 0.01) yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca işe yabancılaşma ile çalışan sesliliği arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r = -0.63$, p < 0.01).

Tablo 2. Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

Ölçekler	Ortalama	SS	1	2	3	4	5	6
Cinsiyet	1.41	0.49	-					
Yaş	2.27	0.69	-0.06	-				
İş tecrübesi	2.88	0.90	-0.06	0.61**	-			
DL	3.37	0.95	0.01	0.13	0.12	(0.91)		
İY	2.64	1.06	0.03	-0.13	-0.05	-0.71**	(0.86)	
ÇS	3.39	0.97	-0.02	0.12	0.08	0.63**	-0.63**	(0.84)

Not. N = 161. **p < .01; Parantez içindeki değerler Cronbach Alpha değerleridir. DL: dönüştürücü liderlik; İY: işe yabancılaşma; ÇS: çalışan sesliliği.

Araştırma hipotezlerine ait sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi dönüştürücü liderliğin çalışan sesliliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır ($\beta = -0.38$, p < 0.01). Bu sonuca dayanarak Hipotez 1’in desteklendiği söylenebilir. Dönüştürücü liderliğin işe yabancılaşma üzerinde negatif etkisi olduğu yönündeki Hipotez 2’ye ait sonuçlar ($\beta = -0.80$, p < 0.01) incelendiğinde bu hipotezin de desteklendiği görülmektedir. İşe yabancılaşma ile çalışan sesliliğine ilişkin sonuçlar ($\beta = -0.34$, p < 0.01) incelendiğinde işe yabancılaşmanın çalışan sesliliği üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu sonuç Hipotez 3’ün desteklendiği anlamına gelmektedir. Son olarak, dönüştürücü liderliğin çalışan sesliliği üzerindeki etkisinde işe yabancılaşmanın aracı rolünün olduğu yönündeki Hipotez 4’e ait sonuçlar ($\beta = 0.27$, p < 0.01) bu hipotezin desteklendiği söylenebilir. Fakat Hipotez 4’ün tam olarak desteklendiğinin söylenebilmesi için aracı rolün anlamlılığının kontrol edilmesi gerekir (Preacher ve Hayes, 2004, 2008; Hayes, 2012). Bunun için Hayes’in PROCESS makrosunu (Hayes, 2013) dikkate alarak bootstrap metodu kullanılmıştır. Bootstrap sonuçları incelendiğinde dönüştürücü liderliğin işe yabancılaşma aracılığı ile çalışan sesliliği üzerindeki dolaylı etkisine ait en düşük (0.16) ve en yüksek (0.38) güven aralıklarının sıfır içermemesinden ötürü dolaylı etkinin anlamlı olduğu ve Hipotez 4’ün desteklendiği söylenebilir. Diğer bir ifade ile dönüştürücü liderliğin çalışan sesliliği üzerinde işe yabancılaşma aracılığı ile aktarılan dolaylı bir etkisi vardır.

Tablo 3. Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

	İşe yabancılaşma			
	<i>B</i>	<i>S.H.</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Cinsiyet	0.07	0.12	0.59	0.56
Yaş	-0.14	0.11	-1.28	0.20
İş tecrübesi	0.11	0.08	1.34	0.18
Dönüştürücü liderlik	-0.80**	0.06	-12.52	0.00
Çalışan sesliliği				
	<i>B</i>	<i>S.H.</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Cinsiyet	-0.01	0.12	-0.09	0.93
Yaş	0.01	0.11	0.13	0.89
İş tecrübesi	0.02	0.08	0.19	0.85
Dönüştürücü liderlik	0.38**	0.09	4.37	0.00
İşe yabancılaşma	-0.34**	0.08	-4.34	0.00
Dönüştürücü liderliğin dorudan etkisi	0.38**	0.09	4.38	0.00
Dönüştürücü liderliğin toplam etkisi	0.65**	0.07	10.01	0.00
	<i>B</i>	<i>S.H.</i>	EDGA%95	EYGA%95
Dönüştürücü liderliğin dolaylı etkisi	0.27**	0.06	0.16	0.38

Not. N = 161. **p < 0.01; Bootstrap yeniden örnekleme 5000; SH: standart hata; EDGA: en düşük güven aralığı; EYGA: en yüksek güven aralığı.

5. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

5.1. Teorik ve Pratik Etkiler

Mevcut çalışmada, dönüştürücü liderlik davranışlarının çalışanların seslilik davranışları üzerindeki etkisini anlamak için, çalışanların işlerine yabancılaşmalarının etkisinin dahil edildiği alternatif bir model sunularak çalışan sesliliğinin altında yatan mekanizmaların daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Sonuçlar dönüştürücü lidere sahip işgörenlerin seslerini duyurma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ve işe yabancılaşmanın dönüştürücü liderlik ile çalışan sesliliği arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini doğrulamıştır. Bununla birlikte mevcut çalışmanın literatüre birkaç önemli katkısı olmuştur.

İlk olarak mevcut çalışmada dönüştürücü liderlik ve çalışan sesliliği ilişkisi sosyal değişim teorisi (Blau, 1964) kapsamında ele alınarak önceki araştırmalara (Detert ve Burris, 2007; Li ve Wu, 2015; Duan vd., 2017; Wang vd., 2019; Luthfyrahman, 2017; Yan, 2018) katkı sağlanmıştır. Dönüştürücü liderlerin ortak bir vizyon yaratarak çalışanların görev tanımlarının ötesinde bu vizyona katkı yapma konusunda teşvik etme olasılıkları yüksektir (Wang vd., 2019). Çünkü dönüştürücü liderler çalışanlarının geri bildirimlerini önemseyen, onların kendilerini geliştirmelerine katkı yapan ve problem çözme yeteneklerini geliştiren kişilerdir (Lai vd., 2020). Çalışanlar kendilerini önemseyen ve gelişimlerine katkıda bulunan dönüştürücü liderlerinin bu çabalarını bir tür sosyal değişim ilişkisi olarak algılayarak lidere olumlu anlamda karşılık verme yükümlülüğü hissederler (Zhu ve Akhtar, 2014). Sonuç olarak, liderlerin entelektüel teşvik ve bireysel ilgi gibi davranışları (Bass, 1985), çalışanlar tarafından saygıyı ifade eden bir tür sosyal değişim kaynağı olarak algılanır. Çalışanlar, bir ilişkide değer görme hissini yanı sıra liderlerin yardımseverliğini (yani ilgi ve alakayı) deneyimlediklerinde, bunun karşılığında liderin hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunacak fikir ve önerilerini paylaşma konusunda tereddüt yaşamazlar (Detert ve Burris, 2007; Wang vd., 2019).

Araştırmacılar (Avolio ve Yammarino, 2002; Duan vd., 2017; Wang vd., 2019) dönüştürücü liderliğin çalışan sesliliği üzerindeki etkisinde farklı değişkenlerin etkilerinin incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu çağrıyı dikkate alarak mevcut çalışmada proaktif davranış modelinden (Parker ve Collins, 2010) ve sosyal değişim teorisinden yararlanılarak dönüştürücü liderliğin çalışan sesliliği

üzerindeki etkisinde işe yabancılaşmanın aracı rolü incelenmiştir. Dönüştürücü liderler çalışanların fikir, öneri ve şikayetlerini rahatlıkla ifade edebilmeleri için, onların yaptıkları iş üzerindeki kontrollerini artırarak yaptıkları işin ve kendilerinin kurum için önemli olduğunu hissettirirler (Babadağ ve İşcan, 2017; Wang vd., 2019). Dönüştürücü liderler çalışanlara yaptıkları iş üzerinde özerklik veren, onları alınan kararlara dahil eden, onlara kendilerini geliştirebilmeleri için fırsat ve imkanlar veren kişilerdir (Sarros vd., 2002). Liderleri tarafından yaptıkları iş değerli görülen ve saygı duyulan çalışanların işe yabancılaşmaları azalacak (Babadağ ve İşcan, 2017; Hosseinzadeh vd., 2014; Sarros vd., 2002) ve böylece özgüvenleri artacağı için çalışanın örgütsel gelişime katkı yapacak fikir ve önerilerini üst yönetimle paylaşma olasılıkları artacaktır.

Önceki araştırmalar çalışanların seslerini çıkarmalarının yaratıcılıklarına, iş memnuniyetlerine, performanslarına ve örgüte bağlılıklarına olumlu etkisinin olduğunu tespit etmiştir (Liang ve Yeh, 2020; Wilkinson vd., 2004; Wilkinson vd., 2018). Bu nedenle örgütlerde çalışanların ses davranışlarını teşvik edici uygulamalara önem vermek gerekir. Yapılan araştırmalar örgüt üyelerinin ses davranışlarının artırılmasında dönüştürücü liderlik davranışlarının son derece büyük öneme sahip olduğu tespit edilmiştir (Detert ve Burris, 2007; Wang vd., 2019). Örgütlerde dönüştürücü stratejiler kullanan liderler çalışan ses davranışını teşvik edebilirler (Duan vd., 2017). Örneğin liderler çalışanlara daha fazla bireysel ilgi göstererek, yaptıkları iş üzerindeki kontrol hissini artırarak ve yaptıkları işin örgütsel çıktılar için önemini hissettirerek işe yabancılaşmalarını önleyebilir (Babadağ ve İşcan, 2017) ve böylece ses davranışlarını artırabilirler. Ayrıca dönüştürücü liderler, bireylerin çalışma ortamlarında daha üretken olmalarına katkı yaparak ve bireysel değerlere ve yüksek amaç duygusuna hitap ederek çalışanların işe yabancılaşmalarını azaltır (Sarros vd., 2002) ve örgüt yararına fikir ve önerilerini paylaşmaları konusunda onları cesaretlendirebilirler. Çalışanın yaptığı iş üzerinde kontrolünün olmadığı hissine sahip olması işine yabancılaşmasına (Tummers ve Den Dulk, 2013) işine yabancılaşması ise fikir ve önerilerini açıkça ifade edememesine neden olur (Kao vd., 2021). Çalışanın yaptığı işin anlamsız olduğunu veya yaptığı işin örgüt tarafından önemsiz görüldüğü hissinde olması da aynı şekilde sesliliklerinin azalmasına neden olabilir (Durrah ve Chaudhary, 2020). Örgütlerde çalışanların ses davranışları bazı örgütsel uygulamalarla teşvik edilebilir. Örneğin çalışanın yaptığı iş üzerindeki kontrolü sağlanarak, işini yapabilmesi ve geliştirebilmesi için gerekli olan bilgi, beceri ve yetenekleri artırılarak ve açık kapı politikası uygulanarak çalışanların fikir, öneri ve şikayetlerini ifade etmeleri sağlanabilir. Ayrıca karar verme otoriteleri katılımcı karar verme uygulamaları sayesinde çalışanları doğrudan fikir ve önerilerini söylemeye davet edebilirler. Kendilerine amirleri tarafından değer verildiğini ve saygı duyulduğunu algılayan çalışanların seslerini çıkarma ihtimalleri daha olasıdır (Wang vd., 2019).

5.2. Kısıtlılıklar

Araştırmanın birinci kısıtı verilerin tek bir yöntemle (anket) tek zamanda toplanmış olması ve verilerin çalışanın kendi inançları, tutumları ve algılarını içeren veriler (self-reported) olmasından ötürü ortak yöntem varyansı hatasının olma olasılığıdır (Podsakoff, MacKenzie, Lee ve Podsakoff, 2003; Rodríguez-Ardura ve Meseguer-Artola, 2020). Her ne kadar verilerde ortak yöntem varyansı hatasının olmadığı Harman'ın tek faktör testi ile kanıtlanmış olsa da bazı araştırmacılar (örneğin, Podsakoff vd., 2003) bu prosedürün ortak yöntem yanlılığının olmadığına yönelik iddiasının zayıf olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle araştırmada verilerin sadece tek kaynaktan (yani çalışanlardan) toplanmış olmasından ötürü ortak yöntem varyansı hatasının olabileceği söylenebilir. Gelecekte yapılacak çalışmalar bağımlı, bağımsız ve aracı değişkenlere ilişkin verileri farklı kaynaklar kullanarak ve farklı zamanlarda elde ederek ortak yöntem varyansı sorununu çözebilirler. Araştırmanın ikinci kısıtı ses davranışının örgütün ve çalışanın faydasına olacak bir davranış olarak ele alınmış olmasıdır. Yapılan araştırmalar (Brykman ve Raver, 2021) çalışanların her türlü ses davranışlarının örgüt veya

çalışan için olumlu çıktılarının olmayacağını ve asıl önemli olanın sesin kalitesinin olduğunu belirtmiştir. Nitekim önceki araştırmalar (örneğin, Burris, Detert ve Romney, 2013) çalışanların seslilik davranışlarının olumsuz çıktılarının (örneğin, olumsuz performans ve kariyer çıktıları) olduğunu doğrulamıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda çalışanların seslilik davranışlarının örgütsel ve/veya bireysel çıktılara olan katkıları sesliliğin kalitesi kapsamında araştırılarak tespit edilebilir. Üçüncü kısıt araştırmada çalışan sesliliğine etki eden faktörler (dönüştürücü liderlik ve işe yabancılaşma) ortaya konmuş olmasına rağmen çalışan sesliliğine ilişkin sonuç veya sonuçların yer almamasıdır. Gelecekte yapılacak araştırmalar ilave olarak çalışan sesliliğinin bir takım örgütsel çıktılar (örneğin; performans, motivasyon, örgütsel bağlılık, iş tatmini) üzerindeki etkilerini de modele dahil ederek daha genel sonuçlara ulaşabilirler. Araştırmanın son kısıtı, çalışmada dönüştürücü liderliğin çalışan sesliliğini hangi şartlarda etkilediğinin tespit edilmemesidir. Her ne kadar mevcut çalışmada dönüştürücü liderlik ile çalışan sesliliği ilişkisinde işe yabancılaşmanın aracı rolü incelenerek önceki araştırmacıların (Avolio ve Yammarino, 2002) çağrılarına cevap verilmiş olsa da bu ilişkinin hangi şartlarda değişkenlik gösterebileceği incelenmemiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bu ilişkiye koşul değişkenler dahil edilerek dönüştürücü liderlik ile çalışan sesliliği ilişkisinin hangi şartlarda farklılık gösterebileceği ortaya konabilir.

Etik Beyan

Etik Beyan “Dönüştürücü Liderler Çalışanların Ses Davranışlarını Nasıl Etkilerler? İşe Yabancılaşmanın Rolü” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Araştırmaya ait anket 10.08.2019 ve 25.08.2019 tarihleri arasında gerçekleştirildiğinden, etik kurulu onay süreci uygulanmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Avolio, B. J. ve Yammarino, F. J. (2002). Introduction to, and Overview of, Transformational and Charismatic Leadership. B. J. Avolio ve F. J. Yammarino (Ed.), *Transformational and Charismatic Leadership: The Road Ahead* içinde (ss. xvii–xxiii), Oxford, UK: Elsevier Science.
- Babadağ, M. (2018). İşe Yabancılaşmanın Sanal Kaytarma Üzerindeki Etkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), 207-239.
- Babadağ, M. ve İşcan, Ö. F. (2017). Dönüştürücü Liderlik ile İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişkide Algılanan Etik İklimin Aracı Rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 399-428.
- Babbie, E. (2001). *The Practice of Social Research*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Bass, B. M. (1985). *Leadership and Performance Beyond Expectations*. New York, NY: Free Press.
- Bass, B. M. (1990). From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share the Vision. *Organizational Dynamics*, 18(3), 19-31.

- Koçak, D. (2021). Dönüştürücü Liderler Çalışanların Ses Davranışlarını Nasıl Etkilerler? İşe Yabancılaşmanın Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 328-342.
- Bass, B. M. (1999). Two Decades of Research and Development in Transformational Leadership. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(1), 9-32.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: John-Wiley & Sons Pub.
- Botero, I. C. ve Van Dyne, L. (2009). Employee Voice Behavior: Interactive Effects of LMX and Power Distance in the United States and Colombia. *Management Communication Quarterly*, 23(1), 84-104.
- Boxall, P. F. ve Purcell, J. (2003). *Strategy and Human Resource Management*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Braverman, H. (1974). *Labor and Monopoly Capital*. New York: Monthly Review Press.
- Brykman, K. M. ve Raver, J. L. (2021). To Speak Up Effectively or Often? The Effects of Voice Quality and Voice Frequency on Peers' and Managers' Evaluations. *Journal of Organizational Behavior*, 42(4), 504-526.
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Harper & Row.
- Burris, E. R., Detert, J. R. ve Romney, A. C. (2013). Speaking Up Vs. Being Heard: The Disagreement Around and Outcomes of Employee Voice. *Organization Science*, 24(1), 22-38.
- Carless, S. A., Wearing, A. J. ve Mann, L. (2000). A Short Measure of Transformational Leadership. *Journal of Business and Psychology*, 14(3), 389-405.
- Chan, S. C. H. ve Mak, W. M. (2014). Transformational Leadership, Pride in Being a Follower of the Leader and Organizational Commitment. *Leadership & Organization Development Journal*, 35(8), 674-690.
- Demir, M., Ayas, S., ve Yıldız, B. (2018). Örgütsel Sinizm ve İşe Yabancılaşma İlişkisi: Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 231-254.
- Demirtaş, Ö., Karaca, M., Biçkes D.M. ve Almaz F. (2017). Dönüşümcü Liderliğin Yaratıcılık ve Çalışan Sessliliği Üzerindeki Etkisinde Lidere Güven Algısının Aracılık Rolü. 5. Örgütsel Davranış Kongresi, Antalya, 3-4 Kasım.
- Detert, J. R. ve Burris, E. R. (2007). Leadership Behavior and Employee Voice: Is The Door Really Open?. *Academy of Management Journal*, 50(4), 869-884.
- Duan, J., Li, C., Xu, Y. ve Wu, C. H. (2017). Transformational Leadership and Employee Voice Behavior: A Pygmalion Mechanism. *Journal of Organizational Behavior*, 38(5), 650-670.
- Dyne, L. V., Ang, S. ve Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice As Multidimensional Constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392.
- Eibl, B., Lang, F. R. ve Niessen, C. (2020). Employee Voice at Work: The Role of Employees' Gender, Self-Efficacy Beliefs, and Leadership. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 29(4), 570-585.

- Koçak, D. (2021). Dönüştürücü Liderler Çalışanların Ses Davranışlarını Nasıl Etkilerler? İşe Yabancılaşmanın Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 328-342.
- Erdem, A. T. (2021). The Mediating Role of Work Alienation in the Effect of Democratic and Autocratic Leadership Styles on Counterproductive Behaviors: A Study in Ankara OSTİM Industrial Zone. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(34), 873-902.
- Hayes, A. F. (2012). PROCESS: A Versatile Computational Tool for Observed Variable Mediation, Moderation, and Conditional Process Modeling [White paper]. Retrieved from <http://www.afhayes.com/public/process2012.pdf>
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis*. New York, NY: The Guilford Press.
- Hirschfeld, R. ve Feild, H. (2000). Work Centrality and Work Alienation: Distinct Aspects of a General Commitment to Work. *Journal of Organizational Behavior*, 21(7), 789-800.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hosseinzadeh, A., Nazem, F. ve Eimani, M. N. (2014). A Structural Model for Transformational Leadership Style Based on Job Alienation in District 2 of Islamic Azad University. *Bulletin of Environment, Pharmacology and Life Sciences*, 3(1), 01-05. <https://www.trbanka.com/erzincan-banka-subeleri.html> (02.06.2019)
- Judge, T. A., ve Piccolo, R. F. (2004). Transformational and Transactional Leadership: A Meta-Analytic Test of Their Relative Validity. *Journal of Applied Psychology*, 89(5), 755-768.
- Kao, K. Y., Hsu, H. H., Thomas, C. L., Cheng, Y. C., Lin, M. T. ve Li, H. F. (2021). Motivating Employees to Speak Up: Linking Job Autonomy, PO Fit, and Employee Voice Behaviors Through Work Engagement. *Current Psychology*, 1-15.
- Kerse, G. Koçak, D. ve Özdemir, Ş. (2020). Mütevazı Liderlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması ve Mütevazı Liderliğin Seslilik Davranışına Etkisi: Kuşak Farklılığının Düzenleyici Rolü, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1769–1787.
- Kerse, G. ve Karabey, N. C. (2018). Söz Mü Altındır Sükut Mu? Politik Davranış Algısı, Lider Üye Etkileşimi ve Çalışan Sesliliği İlişkisi. Çankaya, F. ve Kayıkçı, S. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar-IV*, 487-507.
- Kim, J., MacDuffie, J. P. ve Pil, F. K. (2010). Employee Voice and Organizational Performance: Team versus Representative Influence. *Human Relations*, 63, 371-394.
- Krejcie, R. V. ve Morgan, D. W. (1970). Determining Sample Size for Research Activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30(3), 607-610.
- LePine, J. A. ve Van Dyne, L. (1998). Predicting Voice Behavior in Work Groups. *Journal of Applied Psychology*, 83(6), 853-868.
- LePine, J. A. ve Van Dyne, L. (2001). Voice and Cooperative Behavior as Contrasting Forms of Contextual Performance: Evidence of Differential Relationships with Big Five Personality Characteristics and Cognitive Ability. *Journal of Applied Psychology*, 86(2), 326-336.

- Koçak, D. (2021). Dönüştürücü Liderler Çalışanların Ses Davranışlarını Nasıl Etkilerler? İşe Yabancılaşmanın Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 328-342.
- Li, C. ve Wu, K. (2015). Investigation of Motive between Transformational Leadership and Pro-Social Voice: An Empirical Study in China. *International Journal of Leadership Studies*, 9(1), 115-130.
- Liang, H. L. ve Yeh, T. K. (2019). The Effects of Employee Voice on Workplace Bullying and Job Satisfaction: The Mediating Role of Leader–Member Exchange. *Management Decision*. 58(3), 569-582.
- Liu, W., Zhu, R. ve Yang, Y. (2010). I Warn You Because I Like You: Voice Behavior, Employee Identifications and Transformational Leadership. *The Leadership Quarterly*, 21(1), 189–202.
- Lord, R. G., Brown, D. J. ve Freiberg, S. J. (1999). Understanding The Dynamics of Leadership: The Role of Follower Self-Concepts in The Leader/Follower Relationship. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 75, 167–203.
- Luthfyrahman, H. (2017). *Transformational Leadership and Employee Voice Behavior*. (Doctoral dissertation), Universiti Teknologi Malaysia.
- MacKenzie, S. B., Podsakoff, P. M. ve Rich, G. A. (2001). Transformational and Transactional Leadership and Salesperson Performance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 29(2), 115-134.
- Marx, K. (1844). *Economic and Philosophical Manuscripts*. M. Milligan (Çev.). New York: Dover Publications.
- McCabe, D.M. ve Lewin, D. (1992), Employee Voice: A Human Resource Management Perspective, *California Management Review*, 34, 112–123.
- Morrison, E. W. (2014). Employee Voice and Silence. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1(1), 173–197.
- Morrison, E.W. (2011), Employee Voice Behavior: Integration and Directions for Future Research, *Academy of Management Annals*, 5(1), 373-412.
- Organ, D. W. (1990). The Motivational Basis of Organizational Citizenship Behavior. B. M. Staw ve L. L. Cummings (Ed.), *Research in Organizational Behavior* içinde (ss. 43–72). Greenwich, CT: JAI Press.
- Parker, S. K. ve Collins, C. G. (2010). Taking Stock: Integrating and Differentiating Multiple Proactive Behaviors. *Journal of Management*, 36(3), 633–662.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y. ve Podsakoff, N. P. (2003). Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879.
- Podsakoff, N. P., Whiting, S. W., Podsakoff, P. M. ve Blume, B. D. (2009). Individual-and Organizational-Level Consequences of Organizational Citizenship Behaviors: A Meta-Analysis. *Journal of Applied Psychology*, 94(1), 122-141.

- Koçak, D. (2021). Dönüştürücü Liderler Çalışanların Ses Davranışlarını Nasıl Etkilerler? İşe Yabancılaşmanın Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 328-342.
- Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS Procedures for Estimating Indirect Effects in Simple Mediation Models. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36(4), 717-731.
- Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and Resampling Strategies for Assessing and Comparing Indirect Effects in Multiple Mediator Models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879–891.
- Rodríguez-Ardura, I. ve Meseguer-Artola, A. (2020). How to Prevent, Detect and Control Common Method Variance in Electronic Commerce Research. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 15(2), 1-5.
- Sarros, J. C., Tanewski, G. A., Winter, R. P., Santora, J. C. ve Densten, I. L. (2002). Work Alienation and Organizational Leadership. *British Journal of Management*, 13(4), 285-304.
- Siron, R. B., Muttar, A. K. ve Ahmad, Z. A. (2015). The Relationship between Work Alienation and Job Satisfaction among The Academic Staff in The Iraqi Technical Colleges and Institutes. *European Journal of Social Sciences*, 48(1), 63-72.
- Son, S. (2019). The Role of Supervisors on Employees' Voice Behavior. *Leadership & Organization Development Journal*. 40(1), 85-96.
- Tummers, L.G. ve Den Dulk, L. (2013). The Effects of Work Alienation on Organisational Commitment, Work Effort and Work-To-Family Enrichment. *Journal of Nursing Management*, 21(6), 850-859.
- Turan, M. ve Parsak, G. (2011). Yabancılaşma ve İş Tatmini İlişkisi: Bir Devlet Üniversitesi İdari Personeli Üzerinde Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 1-20.
- Van Dyne, L. ve LePine, J. A. (1998). Helping and Voice Extra-Role Behaviors: Evidence of Construct and Predictive Validity. *Academy of Management Journal*, 41(1), 108-119.
- Van Dyne, L., Cummings, L. L. ve McLean Parks, J. (1995). Extra-Role Behaviors: In Pursuit of Construct and Definitional Clarity. L. L. Cummings ve B. M. Staw (Ed.), *Research in Organizational Behavior* içinde (Cilt. 17, ss. 215-285). Greenwich, CT: JAI.
- Wang, H., Law, K. S., Hackett, R. D., Wang, D. X. ve Chen, Z. X. (2005). Leader–Member Exchange as A Mediator of The Relationship Between Transformational Leadership and Followers' Performance and Organizational Citizenship Behavior. *Academy of Management Journal*, 48, 420–432.
- Wang, Z., Xu, S., Sun, Y. ve Liu, Y. (2019). Transformational Leadership and Employee Voice: An Affective Perspective. *Frontiers of Business Research in China*, 13(1), 1-14.
- Weber, M. (1926/1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. Talcott Parsons (Ed.). New York: Free Press,

- Koçak, D. (2021). Dönüştürücü Liderler Çalışanların Ses Davranışlarını Nasıl Etkilerler? İşe Yabancılaşmanın Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 328-342.
- Whiting, S. W., Podsakoff, P. M. ve Pierce, J. R. (2008). Effects of Task Performance, Helping, Voice, and Organizational Loyalty on Performance Appraisal Ratings. *Journal of Applied Psychology*, 93, 125-139.
- Wilkinson, A., Dundon, T., Marchington, M. ve Ackers, P. (2004). Changing Patterns of Employee Voice. *Journal of Industrial Relations*, 46(3), 298–322.
- Wilkinson, A., Gollan, P. J., Kalfa, S. ve Xu, Y. (2018). Voices Unheard: Employee Voice in The New Century. *The International Journal of Human Resource Management*, 29(5), 711–724.
- Yan, Z. (2018). How to Promote Employee Voice Behavior: Analysis Based on Leadership Style Perspective. *Journal of Research in Business, Economics and Management*, 10(1), 1814-1823.
- Zhu, Y. ve Akhtar, S. (2014). How Transformational Leadership Influences Follower Helping Behavior: The Role of Trust and Prosocial Motivation, *Journal of Organizational Behavior*, 35(3), 373–392.

İlaç Sektöründe Etiğin Kurumsallaşması: Satış Temsilcilerinin Algıları Üzerine Bir Araştırma *

Rıza Feridun ELGÜN**

Ayşehan ÇAKICI***

Celil ÇAKICI****

Öz

İlaç mümessillerinin çalıştıkları firmalarda etiğin doğrudan/dolaylı kurumsallaşma algılarını belirlemek üzere bir araştırma yapılmıştır. Veriler, literatüre bağlı olarak geliştirilen bir anketin ilaç mümessilleri üzerinde cinsiyet ve çalışılan firmanın sermaye yapısına göre oluşturulan kota örnekleme temeline, 03.10.2019-13.12.2019 tarihleri arasında çevrimiçi uygulanmasıyla toplanmıştır. Verilerin analizinde; tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra tek örneklem t-testi ve iki yönlü MANOVA'dan yararlanılmıştır. Yabancı sermayeli şirketlerde etiğin her iki boyutta da daha fazla kurumsallaştığı belirlenmiştir. Çalışanların etiğin doğrudan kurumsallaşmasını dolaylı kurumsallaşmasına kıyasla daha yüksek algıladıkları bulgulanmıştır. Ayrıca, yabancı sermayeli firmalarda çalışanların yerli sermayeli firmalarda çalışanlara kıyasla etiğin hem doğrudan hem de dolaylı yoldan kurumsallaşmasına ilişkin algılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çalışma, yerli ilaç firmalarının, iyi uygulama örneği olabilen yabancı şirketlerden kıyaslama yoluyla örgütsel öğrenme yoluna gitmeleri önerisi ile son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Etiğin Kurumsallaşması, Türkiye İlaç Sektörü

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Institutionalization of Ethics in the Pharmaceutical Industry: A Research on the Perceptions of Sales Representatives

Abstract

This study is conducted to determine the direct/indirect institutionalization perceptions of the pharmaceutical sales representatives in the company where they work. The data were collected from drug representatives between 03.10.2019-13.12.2019 based on a quota sampling according to gender and the capital structure of the companies through an online survey developed based on the literature. In the analysis of the data, besides descriptive statistics, one-sample t-test and two-way MANOVA were used. The results of the study show that in foreign companies, ethics is more institutionalized in both dimensions and employees perceive direct institutionalization of ethics higher than indirect institutionalization. Also, it has been determined that employees working in foreign firms have higher perceptions about the institutionalization of ethics both directly and indirectly compared to those working in local firms. The study ends with the suggestion of local pharmaceutical companies to adopt an organizational learning approach by benchmarking foreign companies, which can be an example of good practice.

Key Words: Ethics, Institutionalization of Ethics, Turkish Pharmaceutical Industry

Article Type: Research Article

* Bu çalışma Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda sunulan "İlaç Sektöründe Etiğin Kurumsallaşması: Satış Temsilcilerinin Algıları Üzerine Bir Araştırma" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr., University of New York Tirana, rfelgun@unyt.edu.al, Orcid ID: 0000-0003-2640-3396.

*** Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aysehancakici@mersin.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-4090-5309.

**** Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, celilcakici@mersin.edu.tr, Orcid ID:0000-0002-9192-1969.

1. GİRİŞ

Etiğin en çok gereksinim duyulduğu alanlardan birisi sağlık sektörüdür. İnsan hayatının ve onurunun önemi sağlık sektöründe çalışan herkes için etik ilkelere sahip olmayı zorunlu kılmaktadır. Bu ilkelerin bireylerle ya da işletmelerle sınırlı kalmaması için kurumsallaşması gerektiği açıktır.

Tıp etiği, hastalar için şefkatli ve saygılı davranarak tedavi ve bilimsel gelişmeye odaklanırken ilaç sektörü ise bu alandan elde edilecek ticari kazançta odaklanmaktadır. Bu görüş ayrılığı çıkar çatışmasına neden olabilmektedir (Küpeli ve Kiper: 2016, 777). Bu nedenle ülkemiz de dahil olmak üzere hekim-ilaç sektörü ilişkilerine yönelik yasal düzenlemeler yapılmakta ve bunun yanında akılcı ilaç kullanımı için konsensüs raporları ve tedavi protokolleri yayınlanmaktadır (Wager, 2003; Civaner, 2008). Diğer yandan ilaç firması ve hekim ilişkilerinin etik açıdan tartışılmasının odağındaki önemli soru; hekimlerin ilaç firmalarının pazarlama stratejilerinden etkilenip etkilenmedikleridir. Eğer etkilenme varsa bu durumun ekonomi ve toplum sağlığı üzerine yaratacağı sonuçların ya da sorunların neler olacağı tartışılmalıdır (Küpeli ve Kiper, 2016: 778). İlaç sektörünün pazarlama için ayırdığı bütçeler, ticari kuruluşlar olarak işletmelerin etik davranıp davranmadığı sorusunu her zaman gündemde tutmaktadır (Civaner, 2006: 37).

İlaç firmalarının hekimlerle etkileşimde kullandıkları araç ya da araçlar ne olursa olsun hekimlerin bu ilişkiden etkilendikleri gözlenmektedir (Lexchin, 1993: 1401, 1406). İlaç sektörünün görünen yüzü olan tıbbi tanıtım temsilcilerinin hekimlerle ilişkilerinin hekimlerde davranış değişikliğine neden olduğu ve çalıştıkları firmanın ürünlerinin tercih edilmesi yönünde reçeteleme alışkanlıklarını etkiledikleri belirtilmektedir (Lexchin, 1993: 1406; Thomson, Craig ve Barham, 1994: 222; Fickweiler, Fickweiler ve Urbach, 2017: 1). İnsan sağlığı söz konusu olduğunda hekimlerin etik değerleriyle, ilaç sektörünün pazarlama etik değerlerinin çatışması bir ikilemi ortaya çıkartabilmektedir. Bu tür ikilemlerin ortaya çıkmaması ve bir dengenin sağlanabilmesi açısından etiğin kurumsallaşması gerekliliği bir gereksinim olarak gözükmektedir. İşletmelerde etiğin istenen şekilde kurumsallaşabilmesi işletmelerin belirledikleri etik ilkeleri çalışanları ile hangi yollardan paylaşacakları ve bu ilkeleri kurumsallaştırabilmek için ne gibi yöntemler kullanabilecekleri sorusunu gündeme getirmektedir. Zira bu sorunun cevabı farklı sektörlere göre değişiklikler gösterebilir. İşte bu amaçla, bu çalışmada ilaç mümessillerinin etiğin doğrudan ve dolaylı kurumsallaşmasına dönük algılamaları irdelenmektedir. Ayrıca, etiğin doğrudan ve dolaylı kurumsallaşma algısının çalışılan firmanın sermaye yapısı ve çalışanların cinsiyetine göre karşılaştırılması da başka bir amacı oluşturmuştur. Çalışmanın literatüre katkı sağlaması ve uygulama açısından önemli çağrışımlar yapması beklenmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Etik; insanların davranış biçimlerini ve görüşlerini araştıran, bireysel ve sosyal yaşamdaki ahlaki davranışlar ile ilgili sorunları ele alıp inceleyen “iyi nedir, doğru nedir” gibi soruların yanıtlarını bulmayı hedefleyen felsefe dalı olarak ortaya çıkmaktadır (Purcell, 1977: 16; Akarsu, 1998: 184). Ahlak ve etik birbiri ile ilişkili kavramlardır (Kılınç ve Ağraş, 2010: 66). Ahlak ve etik kavramları kendilerine yüklenen anlam ve işlevlerine göre birbirleri yerine kullanılagelen iki kavram olmuştur (Akbaş, 2010: 4; Mahmutoglu, 2009: 226). Etik, ahlak üzerine inceleme yapan felsefe disiplini. Her iki kavramın birbirinin yerine kullanılmasından kaynaklanan karışıklığın nedeni iki kavramın etimolojik kökeninin aynı anlama gelmesi ve günlük hayatta benzer çağrışımlar yapmasıdır (İlhan, 2005: 259).

İş etiği kavramı, çalışma etiği ve meslek etiği kavramlarını da kapsayan geniş bir değerler kümesidir. İş etiği; iş yaşamındaki yasaları toplumsal sorumluluk ilkelerini ve işletmenin paydaşları ile olan ilişkilerini içerirken insanlara karşı adil davranılması ve işletme ile ilgili olumlu bir atmosfer yaratacak şekilde hareket edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Gök, 2009: 552). Çalışma etiği bir

toplumda işe ve çalışmaya ilişkin değerler ve tutumlar olarak tanımlanır ve toplumun kültür ve değerlerinden etkilenir (Arslan ve Berkman, 2009: 36). Meslek etiği; aynı meslekten olan bireylerin uymaları gereken davranış kuralları olarak nitelenebilir ve evrensel bir özelliğe sahiptir (Filizöz, 2011: 30).

İş, çalışma ve meslek etiği kavramlarına yönetsel etik kavramını da eklemek gerekir. Carrol (1987: 13) yönetsel etiği; karar verme sürecinde kurumun etik değerlerinin yansıtılması olarak ifade etmiştir. Yönetsel etik; karar alma sürecinde yöneticilerin karar ve davranışlarına yol gösteren, neyin doğru neyin yanlış olduğuna ışık tutan ilkeler ve değerler olarak da tanımlanmaktadır (Daft, 1998: 378; Daft, 2008: 391).

Etik ile ilgili bir diğer kavram, etiğin kurumsallaşmasıdır. Etik kültürün işletmelerde yerleşiklik kazanması (Arslan ve Berkman, 2009:110) ya da başka bir ifadeyle; etik düşünce ve eylemlerin işletmenin mensubu olan bireylerce benimsenmesidir (Kandemir, 2012: 35). Kurumsallaşma, etiğin işletmenin değer ve eylemlerinin temel bileşeni olmasını sağlayan bir kültür yaratma çalışmalarını içermektedir (Foote, 2009: 4). Etiğin günlük olarak iş hayatına biçimsel ve açık bir şekilde dahil edilmesi etiğin kurumsallaşması (Carlson ve Perrew, 1995: 835) olarak da ele alınmaktadır. Singhapakdi ve Vitell (2007: 284)'e göre; etiğin kurumsallaşması, etiğin dolaylı ve doğrudan olarak, bir işletmenin karar alma süreçlerine dahil edilmesinin derecesidir. Dolayısıyla etiğin doğrudan ve dolaylı olarak kurumsallaşması kavramlarından bahsedilmektedir.

1992 yılında Brenner, işletmelerdeki etik programları sınıflamış ve bunların doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki ana bileşenden oluştuğunu belirtmiştir. Daha sonra 1999 yılında Jose ve Thibodeaux bu sınıflamayı geliştirmişler (Singhapakdi ve Vitell, 2007: 285; Marta vd., 2013: 382) son olarak Singhapakdi ve Vitell (2007) de etiğin kurumsallaşmasına yönelik geliştirdikleri ölçekte bu iki boyutu kullanmışlardır. Bu iki boyut Türkçe'ye çevrilirken, Kandemir (2010: 2012) 'açık' ve 'örtülü' kavramlarını, Yıldız (2009) ise 'doğrudan' ve 'dolaylı' kavramlarını kullanmıştır. Etiğin doğrudan kurumsallaşma yöntemleri; etik davranışların belirsizliğe yol açmadan resmi olarak ifade edildiği yöntemler olarak ele alınırken, dolaylı kurumsallaşma ise etik davranışların doğrudan ifade edilmeden, kastedilerek aktarıldığı ve çalışanlar tarafından önemli olduğunun anlaşıldığı yöntemler olarak açıklanmaktadır (Singhapakdi ve Vitell, 2007: 285).

Jose ve Thibodeaux (1999: 139), Brenner'in (1992) etiğin kurumsallaşmasının iki boyut üzerinden gerçekleştiği açıklamasını esas alarak, yöneticilerin etiğin kurumsallaşmasında hangi yöntemlerin etkili olduğu algılarını test etmişlerdir. Söz konusu çalışmada etiğin kurumsallaşmasının dolaylı yöntemleri; ödüllendirme sistemi, performans değerlendirme sistemi, terfi sistemi, kurumsal kültür, etik liderlik, üst yönetim desteği ve açık/etkili iletişim kanalları olarak sınıflanmıştır. Etiğin kurumsallaşmasının doğrudan yöntemleri ise; etik kodlar, etik konusunda eğitim, etik bültenleri, etik sorun iletim kanalları ve etik komiteleridir. Etiğin kurumsallaşmasında bu araçların birbirini tamamlayan ve destekleyen nitelikte olması gerekmektedir.

Etiğin kurumsallaşmasının, ABD ve İngiltere'de karşılaştırmalı olarak incelendiği (Robertson ve Schlegelmich, 1993: 301-305), yöneticilerin etiğin dolaylı kurumsallaşmasının doğrudan kurumsallaşmadan daha etkili olarak algılandığı araştırmalar (Jose ve Thibodeaux, 1999: 139, 135) da vardır. Etiğin dolaylı kurumsallaşmasının iş tatmini, örgütsel bağlılık, takım ruhu ve etiğin algılanan önemi üzerinde pozitif etkisi olduğu bulunmuştur (Singhapakdi ve Vitell, 2007). Etiğin dolaylı kurumsallaşması ile iş yaşamı kalitesi arasında pozitif ilişki, doğrudan formları ile ilişki daha az gözlenmiştir (Koonmee, Singhapakdi, Virakul, Lee, 2010: 25). Etiğin doğrudan kurumsallaşmasının iş yaşamı kalitesi, takım ruhu, örgütsel bağlılık gibi değişkenler üzerinde doğrudan etkisinin olmadığını

teyit eden araştırmalar (Singhapakdi, Sirgy, Lee, Vitell, 2010: 89) da vardır. Ar-ge çalışanlarına yönelik yapılan bir araştırmada ise etiğin dolaylı kurumsallaşma algısı doğrudan kurumsallaşmadan daha yüksek bulunmuştur (Kandemir, 2010: 54). Görüldüğü üzere ilgili literatürde etiğin kurumsallaşmasına yönelik bulgular sektörlere göre farklılıklar göstermektedir. Kimi çalışmalarda aynı sektörlerdeki işletmeler arasında görülen farklılıkların ise söz konusu işletmelerin yapısal özelliklerindeki farklılıklardan kaynaklanması mümkündür. Bu nedenle farklı sektörlerde çalışanların etiğin kurumsallaşmasına dönük algılarının test edilmesi, etiğin kurumsallaştırılmasında doğrudan ve dolaylı hangi araçların güçlendirilmesi ve etkin kullanılması gerektiği konusunda uygulamacılara önemli ipuçları sağlayabilir.

3. HİPOTEZLER

Batılı-bireyci kültürlerde yapılan çalışmalarda dolaylı kurumsallaşmanın doğrudan kurumsallaşmaya göre daha etkili bir yöntem olduğu öne sürülürken (Jose ve Thibodeux, 1999; Singhapakdi ve Vitell, 2007), toplulukçu değerlerin daha yaygın olduğu doğulu kültürlerde ise doğrudan kurumsallaşmanın daha etkili olduğu öne sürülmektedir (Singhapakdi vd., 2010; Marta vd., 2013). Türkiye’de yapılan araştırmalarda ise farklı sonuçlar göze çarpmaktadır. Örneğin; Deliorman ve Kandemir’in (2009) kamu kurumlarında yaptıkları araştırmada etiğin dolaylı kurumsallaşmasının daha öne çıktığı görülmekteyken, Torlak, Tiltay, Özkara ve Doğan (2014) orta düzey yöneticilerin etik algıları üzerinde yaptıkları araştırmada doğrudan kurumsallaşmanın etkisi öne çıkmaktadır. Bu araştırmada ise konuyla ilgili araştırmaların çoğunda dile getirildiği gibi toplulukçu bir kültür olan Türkiye’de de doğrudan kurumsallaşmanın daha fazla öne çıkacağına dair aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H1: Etiğin doğrudan kurumsallaşmasına yönelik algılar, dolaylı kurumsallaşmaya yönelik algılardan daha yüksektir.

İlaç sektöründe tanıtım sorumlularının çalıştıkları firmanın yerli veya yabancı sermayeli olması, etiğin kurumsallaşmasında farklılıklara yol açabilir. Bozyiğit ve Akkan (2013: 73) Türk ilaç sektöründe etik tutumlara yönelik yaptıkları araştırmada yabancı ilaç firmalarında çalışan tanıtım sorumlularının yerli firmalarda çalışanlarla karşılaştırıldığında genel etik tutumlarının daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Firmaların sermaye yapıları kadar çalışanların cinsiyetleri de etiğin kurumsallaşmasını farklı şekilde algılamalarına yol açabilir. Kulualp ve Yiğit (2019: 272) etik davranış algılarını inceledikleri çalışmalarında kadın tanıtım sorumlularının etik davranış algısının daha yüksek olduğunu belirtmektedirler. Öte yandan Bozyiğit ve Akkan (2013: 67) cinsiyete göre etik tutumlarda farklılık tespit edememişlerdir. Dolayısıyla bu konuda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H2: Etiğin kurumsallaşmasına ilişkin algılar, çalışılan firmanın sermaye yapısı ve çalışanların cinsiyetine göre farklılık gösterir.

4. YÖNTEM

Bu bölümde veri toplama aracı, evren ve örnekleme, güvenilirlik, geçerlik analizlerine ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Veriler 03.10.2019-13.12.2019 tarihleri arasında toplandığı için etik kurul izni alınmamıştır.

4.1. Veri Toplama Aracı

İlaç müessesilerinin etiğin kurumsallaşmasına dönük algılarını belirlemek üzerine yapılan araştırmada; veriler, literatürden yararlanılarak geliştirilen bir anket ile toplanmıştır. Etiğin kurumsallaşması, Singhapakdi ve Vitell (2007) tarafından geliştirilen doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki boyutlu, 16 maddeli ölçek ile belirlenmiştir. Türkçeye çevirisi Kandemir (2010: 88) tarafından yapılmıştır. Maddelerin tepki kategorileri, 1= kesinlikle katılmıyorum, ..., 5= kesinlikle katılıyorum şeklinde 5’li Likert derecelemesine göre düzenlenmiştir.

4.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, ilaç sektöründe yönetici durumunda olmayan çalışanlardır. Bu evrenin çok geniş olması ve etik uygulamaları en iyi algılayabilecek durumda olmaları nedeniyle, çalışma evreni Türkiye’de ilaç sektöründe çalışan satış/tanıtım sorumluları (müessilleri) olarak tanımlanmıştır. 2017 yılında sektörde 35 bin çalışan bulunmakta olup (İEİS, 2017); bunların %39’unun pazarlama alanında çalıştığı (Civaner, 2005: 1; Civaner, 2006: 34) bilinmektedir. Dolayısıyla çalışma evreninin büyüklüğü 13.650 kişi olarak tahmin edilmiştir.

Örnek büyüklüğünü hesaplayabilmek için etiğin kurumsallaşması değişkenine ait bir varyans veya standart sapma değerine ihtiyaç vardır. Maddelerin tepki kategorileri 5’li Likert derecelemesine göredir. Bu derecelemede beklenen standart sapmanın, değişim aralığının 4’e bölünerek pratik bir tahminle en fazla $1(5-1=4; 4/4=1,00)$ olması öngörülmüştür (Yolal, 2016). Örnekten elde edilecek değerlerin %5 anlam düzeyinde evren ortalamasından $H: 0,1$ dolayında sapma göstermesine karar verilerek ulaşılmaması gereken örneklem büyüklüğü 384 kişi olarak tespit edilmiştir (Ural ve Kılıç, 2006: 47). Eksik veriler olabileceği varsayılarak hedeflenen örneklem büyüklüğü 400’e çıkarılmıştır.

İlaç müessillerinin cinsiyet dağılımı hakkında herhangi bir bilgi olmamakla birlikte, müessillerin önemli bir çoğunluğunun erkek olduğu, sektörde yapılan araştırma bulguları arasındadır (Civaner, 2005; 2006; Aksu, 2006; Akkoç, 2008; Bozyiğit ve Akkan, 2013). Dolayısıyla 400 örneklem büyüklüğünün %80’inin erkeklerden, %20’sinin kadınlardan oluşturulmasına karar verilmiştir. Buna ek olarak; yarısı yerli, yarısı yabancı firmalarda çalışanlardan olmak üzere 320 erkek ve 80 kadına ulaşılmaması hedeflenmiştir.

Taslak anket kolayda örnekleme ile seçilen 107 ilaç müessili üzerinde pilot teste tabi tutulmuştur. Pilot test sonucunda kısmi düzeltmeler yapılmış olup; nihai uygulama İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası ve Araştırmacı İlaç Firmaları Derneğinin destekleriyle 03.10.2019 - 13.12.2019 tarihleri arasında çevrim içi anket olarak gerçekleştirilmiştir. Süreç sonunda 417 katılımcıya ulaşılmış ancak eksik verili anketler elenerek analizler 409 anketin verisi üzerinden yapılmıştır.

Uygulama dönemi sonunda 4 katılımcı cinsiyetini, 12 katılımcı çalışılan firma yapısını belirtmemiştir. Her ne kadar erkeklerden 320 katılımcı hedeflense de 317 katılımcıya ve kadınlardan da 80 hedeflenmesine karşın 77 katılımcı sayısına ulaşılmıştır. Erkek oranı %80,5, kadın oranı da %19,5 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan yabancı firmalardan elde edilecek katılımcı kotası 200 olup; gerçekleşen 211’dir. Böylece sadece yabancı sermayeli şirketlerde çalışanların oranı %53,6 olarak tespit edilmektedir. Yerli firmalardan beklenen katılımcı sayısı yine 200 olup; gerçekleşen 158’dir (%40,1). Buna karşın 25 çalışanın hem yerli hem de yabancı sermayeli firmalarda çalıştığı düşünülürse (toplam 183, %46,4), hedef kotaya önemli ölçüde yaklaşıldığı değerlendirilebilir.

4.3. Verilerin Analizi

Verilerin toplanmasının ardından güvenilirlik için iç tutarlılık analizi, geçerlilik için faktör analizi, hipotezlerin test edilmesi için ise tek örneklem t-testi ve çift yönlü MANOVA’dan yararlanılmıştır.

Verilerin analizinde 409 anket kullanılmış olup; sosyal bilimler alanı için “büyük örneklem” sayılabilmektedir. Büyük örneklemde ($n>30$) ise, merkezi limit teoremine dayanarak parametrik testlerin temel varsayımı olan normallik varsayımının sağlandığı kabul edilebilmektedir (Mert, 2016: 4). Dolayısıyla çoklu regresyon analizleri için normal dağılımın sağlandığı varsayılmıştır. Faktör analizi için Bartlett Küresellik testinin anlamlı olması çok değişkenli normalliğin sağlandığı şeklinde de yorumlanabilmektedir (Çokluk,Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012: 208). Dolayısıyla analizlerdeki

parametrik test koşullarının ve çoklu normal dağılımın sağlandığı varsayılmıştır.

4.4. Güvenirlik

Etiğin doğrudan ve dolaylı kurumsallaşmasına dönük iki boyut için ayrı ayrı güvenirlilik analizi yapılmıştır (Tablo 1). Dolaylı kurumsallaşmada en küçük-madde toplam korelasyonu 0,348 ve çoklu R² değeri 0,436'dır. Doğrudan kurumsallaşmada 6. ve 7.maddenin madde-toplam korelasyonlarının +0,250'nin altında kalması (Alpar, 2011: 821) nedeniyle analizden çıkarılmıştır. 7 madde ile yapılan analizde; en küçük madde-toplam korelasyonu 0,523 ve çoklu R² değeri 0,334 olarak bulgulanmıştır. Madde-toplam korelasyonlarda da negatif işaret bulunmamaktadır. Silindiğinde alfa katsayısını anlamlı şekilde artıracak bir madde de yoktur. Alfa katsayılarının 0,825 ve 0,891 olması nedeniyle katılımcıların verdikleri cevaplarda yüksek derecede tutarlı (Kalaycı, 2006: 405) davrandıkları belirlenmiştir.

Tablo 1. Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Katsayılar	Boyutlar	Dolaylı Kurumsallaşma	Doğrudan Kurumsallaşma
Madde sayısı		7	7
Tüm ölçek için Alfa katsayısı		0,825	0,891
En küçük ve büyük madde-bütün korelasyon değeri		0,348-0,764	0,523-0,786
Madde-bütün korelasyonlarda negatif işaret		Yok	Yok
En küçük ve büyük çoklu açıklayıcılık R ² katsayısı		0,436-0,647	0,334-0,709
En küçük ve büyük silindiğinde Alfa katsayısı		0,769-0,838	0,864-0,895
Ortalama		3,4198	3,3918
Standart sapma		0,92145	0,97713
Dereceleme		1: Kesinlikle katılmıyorum, ..., 5: Kesinlikle katılıyorum	

4.5. Geçerlik

Etiğin kurumsallaşması ölçeğinin yapı geçerliği için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinde; faktör sayısının tespitinde özdeğeri 1'den büyük olanların dikkate alınmasına, bir maddenin bir faktöre boyutlanabilmesi için ilgili faktör ile en az 0,500 düzeyinde bir yüke sahip olmasına karar verilmiştir. Ayrıca binişik madde durumunda yük farkının en az 0,100 olması ve bir faktörün en az üç maddeden oluşması benimsenmiştir.

Güvenirlilik analizinde 14 maddeye düşen etiğin kurumsallaşması ölçeğine uygulanan faktör analizinde doğrudan kurumsallaşmanın 2. ve 6. maddesinin iki faktörlü bir yapı göstermesi nedeniyle analizden çıkarılmıştır. 12 madde ile yapılan analiz; doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki boyutlu bir yapıyı ortaya koyarak toplam varyansın %64,5'ini açıklamıştır (Tablo 2). İlk faktör, dolaylı kurumsallaşma olup toplam varyansın %35,5'ini açıklamaktadır. İkinci boyut doğrudan kurumsallaşma olup; bu faktör de toplam varyansın %29'unu açıklamaktadır.

Tablo 2. Etiğin Kurumsallaşmasına Ait Faktör Analizi Sonucu

Maddeler	Dolaylı kurumsallaşma	Doğrudan kurumsallaşma
Çalışanlar arasında kurumun etik itibarını korumaya yönelik bir sorumluluk duygusu vardır.	0,838	
Üst yönetim, kurumun başarısı için etik davranışın (yasalara uymanın ötesinde) vazgeçilmez olduğuna inanmaktadır.	0,807	

Üst yönetim, kurumumuzun toplumun genel refahını ve hayat kalitesini yükseltmeye yardımcı olması gerektiğine inanmaktadır.	0,803	
Kurumumda uygun davranışın ne olduğuna yönelik ortak bir anlayış ve değerler sistemi vardır.	0,795	
Üst yönetim, kurumumda dürüstlük üzerine kurulu bir kültür geliştirmiştir.	0,756	
Üstler ve astlar arasında etik çatışma ve ikilemler açıkça tartışılabilir.	0,717	
Üst yönetim, etik eğitim programlarında yer almamaktadır.		0,841
Kurumum, etik standart ve politikalarının etkin olarak paylaşıldığı bir eğitim programına sahip değildir.		0,835
Çalıştığım kurumda etik çalışmalardan sorumlu bir üst düzey yönetici bulunmamaktadır.		0,833
Çalıştığım kurum düzenli olarak etik denetiminden geçmemektedir.		0,766
Çalıştığım kurum, etik konularıyla ilgilenen bir etik komite ya da takıma sahip değildir.		0,756
Üst yönetim, etik eğitim programlarında yer almamaktadır.		0,841
Öz değeri	4,260	3,488
Açıklanan Varyans (%)	35,499	29,066
Ortalama	3,39	3,51
Güvenilirlik katsayısı	0,89	0,88
Toplam Açıklanan Varyans (%)	64,565	
Kaiser-Meyer-Olkin Katsayısı	0,889	
Bartlett küresellik testi	Ki-kare: 2578,097; s.d.: 66; p<0,0001	
Faktör çıkarma ve döndürme tekniği	Temel bileşenler analizi; Varimax	

5. BULGULAR

Araştırmaya 409 ilaç mümessili katılmıştır. Çalışılan firma ile cinsiyetin çapraz tablosu yapılarak kotanın gerçekleşme durumu kontrol edilmiştir (Tablo 3). Bilgisini paylaşanlara göre, erkek oranı %80,5, kadın oranı da %19,5 olarak gerçekleşmiş ve kotanın sağlandığına kanaat getirilmiştir. Ayrıca sermaye yapısı ile çalışan ilaç mümessillerinin cinsiyet dağılımı arasında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilmemiştir.

Tablo 3. Cinsiyet ve Firma Bazında Kota Gerçekleşme Tablosu

		Firma			Toplam	
		Yerli Sermayeli	Yabancı Sermayeli	Yerli-Yabancı Ortaklığı		
Cinsiyet	Erkek	n	129	168	20	317
		Cinsiyet içinde %	40,7	53,0	6,3	100,0
		Firma içinde %	81,6	79,6	80,0	80,5
		Toplam içinde %	32,7	42,6	5,1	80,5
	Kadın	n	29	43	5	77
		Cinsiyet içinde %	37,7	55,8	6,5	100,0
		Firma içinde %	18,4	20,4	20,0	19,5
		Toplam içinde %	7,4	10,9	1,3	19,5
Toplam	n	158	211	25	394	
	Cinsiyet içinde %	40,1	53,6	6,3	100,0	
	Firma içinde %	100,0	100,0	100,0	100,0	
	Toplam içinde %	40,1	53,6	6,3	100,0	

Tablo 4, çalışılan firmanın sermaye yapısı ile eğitim düzeyi arasındaki ilişkiyi (Pearson χ^2 : 20,989 s.d.: 6, p:0,002) göstermektedir. Buna göre; yerli sermayeli şirketlerde lisans diplomasıyla

çalışan ilaç mümessillerinin oranı %64 iken, bu oran yabancı sermayeli şirketlerde %71 olup; yerli-yabancı ortak sermayeli firmalarda ise %58'e düşmektedir. Çalışanların lisansüstü bir diplomaya sahip olma oranı yabancı sermayeli şirketlerde %16 iken, yerli-yabancı ortaklı şirketlerde %12,5'e ve yerli sermayeli firmalarda ise %6'ya gerilemektedir. Dolayısıyla yabancı sermayeli firmaların daha üst eğitim seviyesinden çalışanları istihdam etmeye özen gösterdiği izlenimi edinilmektedir. İki değişken arasındaki olağanlık katsayısı C, 0,225 olarak hesaplanmıştır. Olağanlık katsayısının doğrudan yorumlanamaması nedeniyle, r cinsinden korelasyon katsayısına çevrilmesi gerekmektedir. Hesaplamalar sonucu, bu değer r: 0,275 düzeyindeki bir korelasyona eşit olduğu tespit edilmiştir. Böylece, çalışılan firmanın sermaye yapısı ile eğitim düzeyi arasında zayıf (Kalaycı, 2006:116), ancak anlamlı bir ilişkinin olduğu bulgulanmaktadır.

Tablo 4. Çalışılan Firmanın Sermaye Yapısı ile Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki

Sermaye yapısı		Eğitim				Toplam
		Lise	Ön Lisans	Lisans	Lisansüstü	
Yerli Sermayeli	n	16	31	101	10	158
	Firma içinde %	10,1	19,6	63,9	6,3	100,0
	Eğitim içinde %	61,5	54,4	38,1	21,7	40,1
	Toplam içinde %	4,1	7,9	25,6	2,5	40,1
Yabancı Sermayeli	n	9	20	150	33	212
	Firma içinde %	4,2	9,4	70,8	15,6	100,0
	Eğitim içinde %	34,6	35,1	56,6	71,7	53,8
	Toplam içinde %	2,3	5,1	38,1	8,4	53,8
Yerli-Yabancı Ortaklığı	n	1	6	14	3	24
	Firma içinde %	4,2	25,0	58,3	12,5	100,0
	Eğitim içinde %	3,8	10,5	5,3	6,5	6,1
	Toplam içinde %	0,3	1,5	3,6	0,8	6,1
Toplam	n	26	57	265	46	394
	Firma içinde %	6,6	14,5	67,3	11,7	100,0
	Eğitim içinde %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Toplam içinde %	6,6	14,5	67,3	11,7	100,0

Pearson χ^2 : 20,989 s.d.: 6, p:0,002;
Beklenen değeri 5'in altında olan hücre oranı: %25; En küçük beklenen değer: 1,58
Olağanlık katsayısı C: 0,225; r cinsinden C: 0,275

Tablo 5, çalışılan firmanın sermaye yapısı ile yaş arasındaki anlamlı bir ilişkiye (Pearson χ^2 : 12,661 s.d.: 6, p:0,049) işaret etmektedir. Buna göre; yerli sermayeli şirketlerde çalışanların %70'i 20-40 yaş aralığında iken, bu oran yerli-yabancı ortaklığında %76'ya çıkmakla birlikte yabancı sermayeli firmalarda %60 dolayındadır. Dolayısıyla göreceli olarak yabancı sermayeli firmaların yaşa bağlı olarak daha deneyimli personel ile çalışma arzusunda oldukları ifade edilebilir. Olağanlık katsayısı C, 0,176 olup; bu, sermaye yapısı ile yaş grubu arasında 0,216 düzeyinde çok zayıf bir ilişkiyi (Kalaycı, 2006:116) ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Çalışılan Firmanın Sermaye Yapısı ile Yaş Grubu Arasındaki İlişki

Sermaye yapısı		Yaş Grubu				Toplam
		20-30	31-40	41-50	51+	
Yerli Sermayeli	n	40	71	43	4	158
	Firma içinde %	25,3	44,9	27,2	2,5	100,0
	Yaş içinde %	56,3	37,4	34,7	40,0	40,0
	Toplam içinde %	10,1	18,0	10,9	1,0	40,0
Yabancı Sermayeli	n	28	103	75	6	212
	Firma içinde %	13,2	48,6	35,4	2,8	100,0
	Yaş içinde %	39,4	54,2	60,5	60,0	53,7
	Toplam içinde %	7,1	26,1	19,0	1,5	53,7
	n	3	16	6	0	25

Yerli-Yabancı Ortaklığı	Firma içinde %	12,0	64,0	24,0	0,0	100,0
	Yaş içinde %	4,2	8,4	4,8	0,0	6,3
	Toplam içinde %	0,8	4,1	1,5	0,0	6,3
Toplam	n	71	190	124	10	395
	Firma içinde %	18,0	48,1	31,4	2,5	100,0
	Yaş içinde %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Toplam içinde %	18,0	48,1	31,4	2,5	100,0

Pearson χ^2 : 12,661 s.d.: 6, p:0,049;
Beklenen değeri 5'in altında olan hücre oranı: %25; En küçük beklenen değer: 0,63
Olağanlık katsayısı C: 0,176; r cinsinden C: 0,216

Tablo 6'da, firmanın sermaye yapısı ile sektördeki çalışma süresi arasındaki ilişki (Pearson χ^2 : 20,711; s.d.: 6, p:0,002) yer almaktadır. Buna göre; 1-5 yıllık toplam sektör tecrübesine sahip olan çalışanların oranı yerli firmalarda %34 ve yerli-yabancı sermayeli firmalarda %24 iken bu oran, yabancı sermayeli şirketlerde %17'dir. Diğer taraftan 11 yıl ve üstü sektör deneyimi aynı sırayla %44, %48 ve %64'dür. Dolayısıyla yabancı sermayeli şirketlerin sektör tecrübesi daha çok olan çalışanları tercih ettiği belirlenmektedir. Olağanlık katsayısı C, 0,223 olarak hesaplanmış olup; bu, sermaye yapısı ile toplam sektör tecrübesi arasında 0,274 düzeyinde zayıf bir ilişkiyi (Kalaycı, 2006:116) ortaya koymaktadır.

Tablo 6. Çalışılan Firmanın Sermaye Yapısı ile Sektörde Çalışma Süresi Arasındaki İlişki

Sermaye yapısı		Sektörde Çalışma Süresi				Toplam
		1-2 Yıl	3-5 Yıl	6-10 Yıl	11+ Yıl	
Yerli Sermayeli	n	16	38	34	70	158
	Firma içinde %	10,1	24,1	21,5	44,3	100,0
	Sektör süre içinde %	69,6	52,1	42,0	32,3	40,1
	Toplam içinde %	4,1	9,6	8,6	17,8	40,1
Yabancı Sermayeli	n	6	30	40	135	211
	Firma içinde %	2,8	14,2	19,0	64,0	100,0
	Sektör süre içinde %	26,1	41,1	49,4	62,2	53,6
	Toplam içinde %	1,5	7,6	10,2	34,3	53,6
Yerli-Yabancı Ortaklığı	n	1	5	7	12	25
	Firma içinde %	4,0	20,0	28,0	48,0	100,0
	Sektör süre içinde %	4,3	6,8	8,6	5,5	6,3
	Toplam içinde %	0,3	1,3	1,8	3,0	6,3
Toplam	n	23	73	81	217	394
	Firma içinde %	5,8	18,5	20,6	55,1	100,0
	Sektör süre içinde %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Toplam içinde %	5,8	18,5	20,6	55,1	100,0

Pearson χ^2 : 20,711; s.d.: 6, p:0,002;
Beklenen değeri 5'in altında olan hücre oranı: %16,7; En küçük beklenen değer: 1,46;
Olağanlık katsayısı C: 0,223; r cinsinden C: 0,274

Tablo 7, sermaye yapısı ile firmadaki çalışma süresi arasındaki ilişkiyi (Pearson χ^2 : 18,205; s.d.: 6, p:0,006) göstermektedir. 1-5 yıllık toplam sektör tecrübesine sahip olan çalışanların oranı yerli firmalarda %68 ve yerli-yabancı sermayeli firmalarda %58 iken bu oran, yabancı sermayeli şirketlerde %52'dir. Diğer taraftan 11 yıl ve üstü sektör deneyimi aynı sırayla %17, %25 ve %36'dır. Dolayısıyla yabancı sermayeli şirketlerde çalışanların firmada kalma sürelerinin görece daha uzun olduğu ortaya çıkmaktadır. Olağanlık katsayısı C, 0,211'dir. Bu katsayı, sermaye yapısı ile firmadaki çalışma süresi arasında 0,259 düzeyinde zayıf bir ilişkiye (Kalaycı, 2016:116) işaret etmektedir.

Tablo 7. Çalışılan Firmanın Sermaye Yapısı ile Firmadaki Çalışma Süresi Arasındaki İlişki

Sermaye yapısı		Firmadaki Çalışma Süresi				Toplam
		1-2 Yıl	3-5 Yıl	6-10 Yıl	11+ Yıl	
Yerli Sermayeli	n	59	47	23	27	156
	Firma içinde %	37,8	30,1	14,7	17,3	100,0
	Firma süre içinde %	50,9	41,6	43,4	25,0	40,0
	Toplam içinde %	15,1	12,1	5,9	6,9	40,0
Yabancı Sermayeli	n	49	60	26	75	210
	Firma içinde %	23,3	28,6	12,4	35,7	100,0
	Firma süre içinde %	42,2	53,1	49,1	69,4	53,8
	Toplam içinde %	12,6	15,4	6,7	19,2	53,8
Yerli-Yabancı Ortaklığı	n	8	6	4	6	24
	Firma içinde %	33,3	25,0	16,7	25,0	100,0
	Firma süre içinde %	6,9	5,3	7,5	5,6	6,2
	Toplam içinde %	2,1	1,5	1,0	1,5	6,2
Toplam	n	116	113	53	108	390
	Firma içinde %	29,7	29,0	13,6	27,7	100,0
	Firma süre içinde %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Toplam içinde %	29,7	29,0	13,6	27,7	100,0

Pearson χ^2 : 18,205; s.d.: 6, p:0,006;
 Beklenen değeri 5'in altında olan hücre oranı: %8,3; En küçük beklenen değer: 3,26;
 Olağanlık katsayısı C: 0,211; r cinsinden C: 0,259

Araştırmanın birinci hipotezi katılımcıların etiğin doğrudan kurumsallaşmasına yönelik algılarının dolaylı kurumsallaşmaya yönelik algılarından daha yüksek olduğu yönündedir. Bu algıyı test etmek için tek örneklem t-testinden yararlanılmıştır (Tablo 8). Yapılan test, etiğin doğrudan kurumsallaşma algısının dolaylı kurumsallaşma algısından istatistiki olarak daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (t: 2,280; çift yönlü p: 0,023; tek yönlü p:0,046) (hipotez tek yönlü kurulduğu için p-değerinin iki ile çarpılması gerekmektedir). Dolayısıyla çalışanların etiğin doğrudan kurumsallaşmasına ilişkin algılarının dolaylı kurumsallaşma algılarına kıyasla daha yüksek olduğu hipotezi desteklenmiş olmaktadır.

Tablo 8. Etiğin Dolaylı veya Doğrudan Kurumsallaşmasına Yönelik Algıların Karşılaştırılması

	N	$\bar{x}$	ss	t-değeri	p-değeri
Doğrudan kurumsallaşma	393	3,51	1,08	2,280	0,023

Test değeri, dolaylı kurumsallaşma $\bar{x}$:3,39; p-değeri çift yönlü olasılığı vermektedir.
 Tepki kategorileri: 1: Kesinlikle katılmıyorum, ..., 5: Kesinlikle katılıyorum

İkinci hipotez etiğin kurumsallaşmasına ilişkin algının çalışılan firmanın sermaye yapısı ve cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği şeklindedir. Bu hipotezi test etmek için İki Yönlü MANOVA uygulanmıştır (Tablo 9). Analizde, örnek büyüklüğünün 30'un altında olması nedeniyle sermaye yapısı ortak olan firmalarda çalışan 25 katılımcı hariç bırakılmıştır. Bu analizin en önemli varsayımlarından bir tanesi, kovaryans matrislerinin eşitliğidir. Bunun için Box-M testine ilişkin F değerinin anlamsız olması (p>0,05) gerekir. Tespit edilen Box-M: 8,785 olup (F: 0,958; p: 0,473) istatistiksel olarak anlamsızdır. Böylece kovaryans matrislerinin eşitliği şartı sağlanmış olmaktadır. Diğer bir varsayım varyansların homojenliğidir. Bunun için de Levene istatistiğinin anlamsız olması beklenir. Hem etiğin dolaylı hem de doğrudan kurumsallaşması için varyansların homojenliği koşulunun (Levene Dolaylı Kurumsallaşma F(3;335): 0,107; p: 0,956; Levene Doğrudan Kurumsallaşma F(3;335): 0,812; p: 0,488) sağlandığı tespit edilmiştir.

Çalışılan firmanın sermaye yapısı ve cinsiyete göre etiğin dolaylı ve doğrudan kurumsallaşmasının farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan iki yönlü MANOVA, cinsiyet ve

cinsiyet-firma etkileşimine ilişkin anlamlı bir farklılığın olmadığını ortaya koymuştur. Buna karşın, çalışılan firmanın sermaye yapısına göre etiğin dolaylı ($F(1;335):17,601$; $p<0,001$) ve doğrudan ($F(1;335):18,133$; $p<0,001$) kurumsallaşmasının istatistiksel olarak farklı olduğu belirlenmiştir. Benforroni sonucu farklılığın yabancı sermayeli şirketler lehine olduğunu, başka bir anlatımla yabancı sermayeli firmalarda çalışanlar, yerli firmalarda çalışanlara kıyasla etiğin hem doğrudan hem de dolaylı olarak daha fazla kurumsallaştığı görüşündedirler. Buna karşın çalışılan firmanın sermaye yapısı, etiğin dolaylı ve doğrudan kurumsallaşmasını, ancak pratik açıdan yorumlanabilir bir düzeyde olmak üzere çok düşük bir düzeyde etkilemektedir. Bu etki dolaylı kurumsallaşmada %5 ve doğrudan kurumsallaşmada %5,1'dir.

Tablo 9. Sermaye Yapısı ve Cinsiyete Göre Etiğin Dolaylı ve Doğrudan Kurumsallaşmasının Karşılaştırılması

	Firma	Cinsiyet	$\bar{x}$	ss	N	F-değeri	Kısmi η^2	Farklılık ^a
Dolaylı kurumsallaşma	1. Yerli Sermayeli	1. Erkek	3,13	0,93	115	Firma $F(1;335):17,601^{***}$	Firma $\eta^2 : 0,050$	Firma 1<2
		2. Kadın	2,99	0,89	27			
		Toplam	3,11	0,92	142			
	2. Yabancı Sermayeli	1. Erkek	3,72	0,92	156	Cinsiyet $F(1;335): 2,099$	Cinsiyet $\eta^2 : 0,006$	Cinsiyet Yok
		2. Kadın	3,49	0,99	41			
		Toplam	3,67	0,94	197			
	Toplam	1. Erkek	3,47	0,97	271	Firma*Cinsiyet $F(1;335): 0,105$	Firma*Cins. $\eta^2 : 0,000$	
		2. Kadın	3,29	0,97	68			
		Toplam	3,43	0,97	339			
Doğrudan kurumsallaşma	1. Yerli Sermayeli	1. Erkek	3,15	1,01	115	Firma $F(1;335):18,133^{***}$	Firma $\eta^2 : 0,051$	Firma 1<2
		2. Kadın	3,24	1,11	27			
		Toplam	3,17	1,03	142			
	2. Yabancı Sermayeli	1. Erkek	3,89	1,01	156	Cinsiyet $F(1;335): 0,131$	Cinsiyet $\eta^2 : 0,000$	Cinsiyet Yok
		2. Kadın	3,69	0,93	41			
		Toplam	3,85	0,99	197			
	Toplam	1. Erkek	3,57	1,07	271	Firma*Cinsiyet $F(1;335): 1,087$	Firma*Cins. $\eta^2 : 0,003$	
		2. Kadın	3,51	1,02	68			
		Toplam	3,56	1,06	339			

Box-M: 8,785; F: 0,958; p: 0,473;
 Levene Dolaylı Kurumsallaşma $F(3;335): 0,107$; p: 0,956;
 Levene Doğrudan Kurumsallaşma $F(3;335): 0,812$; p: 0,488
^a: Benforroni sonucudur.
 * $p<0,05$; ** $p<0,01$; *** $p<0,001$

6. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

İlaç mümessillerinin etiğin doğrudan ve dolaylı kurumsallaşmasına dönük algılamaları üzerine yürütülen bu araştırmada; bazı ilginç ipuçları elde edilmiştir. Örneğin yabancı sermayeli firmaların yerli ve yerli-yabancı ortaklı firmalara kıyasla eğitim düzeyi daha yüksek, yaşça kıdemli, sektörde ve firmada daha uzun sürelerde tecrübesi olan mümessillerle çalıştıkları ortaya çıkmaktadır. Bu durum, yabancı firmalarca eğitim ve tecrübenin daha çok önemsendiğini göstermektedir.

Katılımcılar firmalarında etiğin hem dolaylı ($\bar{x}: 3,39 \pm 0,97$) hem de doğrudan ($\bar{x}: 3,51 \pm 1,07$) kurumsallaştırıldığı algısına sahip olmakla birlikte, yapılan t-testi doğrudan kurumsallaşmanın dolaylı kurumsallaşmaya kıyasla istatistiksel olarak görece daha yüksek (t: 2,280; p: 0,046) algılandığına işaret etmektedir. Başka bir anlatımla etik kodlar, etik eğitim, bültenler, etik komiteler ve bilgilendirme mekanizmaları araçlarından oluşan doğrudan kurumsallaşma uygulamalarının, çalışanlar tarafından biraz daha fazla dikkate alındığı belirlenmiştir. Buna karşın kurum kültürü, etik liderlik, açık iletişim, ödül/performans değerlendirme sistemi ve üst yönetim desteğinden oluşan dolaylı kurumsallaşma

araçlarının göreceli olarak daha az algılandıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca, yabancı sermayeli firmalarda hem doğrudan hem dolaylı yoldan etiğin kurumsallaştırılması algısının yerli sermayeli firmalara kıyasla daha yüksek algılandığı belirlenmiştir.

Elde edilen bulgulara göre yöneticilerin hem doğrudan hem de dolaylı kurumsallaşma araçlarını geliştirmeleri gerektiği belirtilmelidir. Çünkü bu araçlar birbirinin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Doğrudan kurumsallaşma araçlarının daha fazla algılanması şirketlerin bu araçlara sahip olduğu, örneğin etik kodların yayınlandığı, eğitimlerin verildiği ancak uygulamada etiğin kurum kültürünün bir parçası haline getirilemediğine, dolayısıyla etik liderlik davranışlarında eksikliklere işaret etmektedir. Başka bir deyişle bu durum, şirketin yazılı beyanları ile eylemleri arasındaki uyumsuzluklardan kaynaklanıyor olabilir. Nitekim Cleek ve Leonard (1998: 627) doğrudan araçlardan biri olan etik kodların çalışanlara nasıl iletilildiğinin ve nasıl uygulandığının da önemli olduğunu altını çizmektedir. Etik kodların çalışanlar tarafından içselleştirilmesi, dolaylı araçlar olan; kurum kültürü, açık ve güvenilir iletişim ağı, ödül sistemi, etik liderlik ve yönetimin desteği olmadan sağlanamaz. Singh (2011: 387) de etik kodların paydaşlara yol gösterici olduğunu, karar alma süreçlerinde değerli olduğunu ancak kodların tek başına etik davranışlar yaratmayacağını, bu nedenle dolaylı kurumsallaşma araçlarıyla desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Singhapakdi vd., (2010) işletmelerde etiğin kurumsallaştırırken doğrudan kurumsallaşmanın dolaylı kurumsallaşma yöntemlerinin öncülü olduğunu vurgulamaktadırlar. Nitekim kodlar, bültenler, eğitimler, bilgilendirme mekanizmalarından oluşan doğrudan yöntemler, kurum kültüründe etiğin yerleşmesini sağlarken ödüllendirme ve terfi mekanizmaları ile çalışanlar arasında etik değerlere uyum artırılabilir. Kısaca her iki yöntemin birbirini tamamladığı göz önüne alınarak kurumsallaşma planlanmalıdır.

Saha pratiğine bakıldığında, ilaç mümessillerinin günlük çalışma ortamlarının daha çok poliklinik, hastane ve muayenehanelerde hekim ziyaretleri ile geçtiği görülmektedir. Yöneticilerin ise her an bu ziyaretlere nezaret etmediği önceden belirledikleri aylık ya da üç aylık planlamaları dahilinde sahada ekipleri ile hekim ziyaretleri ve performans değerlendirmesi yaptıkları, araştırmacının sektöre ilişkin tecrübelerinden ötürü bilinmektedir. Etik davranışların yaygınlaştırılmasında ilaç firmalarının değerler, vizyon, kılavuzlar ve prosedürler yayınladığı da görülmektedir. Ancak vizyon, değerler, kurallar, kılavuzlar, cezalar gibi unsurların vaktinin büyük çoğunluğunu sahada yalnız geçiren tanıtım sorumluları ile paylaşılmasının etkinliği sorgulanmalıdır. Carlson ve Perrew'e (1995: 830-837) göre işletmelerde etiğin kurumsallaşmasında liderin etik yönlendirmesi, üst yönetimin desteği ve kurumsal etik politikalar önemli rol oynamaktadır. Liderler, çalışanların etik davranışlara yönlendirilmesinde ve uygun davranışların ne olduğunu öğrenmeleri sürecinde kilit rol oynamaktadırlar. İlaç sektörü yöneticilerinin de astlarına temas ederek örnek davranışlar sergileyen etik liderlik tarzına başvurularının daha etkili olacağı önerilebilir.

Etik kodlar işletmelerde etik kararların alınmasında yol gösterici bir rol oynasa da etik dışı davranışların nedeni, etik kodların var olmamasıyla ilişkili değildir. Öyle ki yönetim biliminde çokça tartışılan Enron skandalında da görülen; Enron'un diğer büyük işletmeler gibi etik kodlara sahip olmasına rağmen yolsuzluğun önlenememiş olmasıdır (Trevino ve Brown, 2004: 73; Daft, 2008: 397). Etik kodların işlevsel olmasında önemli husus, bu kodlara uyulduğunun, kurumsal kararlarda gözetildiğinin ve kurum kültürünün önemli bir parçası olduğunun çalışanlara aktarılabilmesidir. Çalışanların etik kodların farkında olmaları, kodların var olup olmamasından daha önemli bir konudur (Özyer, 2010: 37). Valentine ve Barnett (2003: 365), işletmede etik davranışların ortaya çıkmasında sadece kodların olmasının da yeterli olmayacağını vurgulamaktadır. Çalışanların etik kodların varlığına yönelik farkındalıkları ile etik değerlere sahip olmaları arasında ilişki vardır.

Bu araştırmanın ilaç sektörüne yönelik önemli katkılarından birisi tanıtım sorumlularının çalıştıkları işletmelerde etik kodlar, bültenler, etik komiteleri/görevlileri ile etik eğitimler ve bildirim mekanizmalarından oluşan doğrudan kurumsallaşma yöntemlerine yönelik farkındalıklarının dolaylı kurumsallaşma yöntemlerinden daha yüksek olduğudur. Bir başka ifade ile kurum kültürü, liderlik, açık iletişim gibi etiğin dolaylı kurumsallaşma yöntemlerine yönelik farkındalık daha azdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Enron skandalında etik kodların ya da eğitimlerin varlığı, yolsuzlukları ve etik ihlallerini engelleyememiştir. İlaç sektörü gibi tanıtım araçlarının hekimlerin reçeteleme alışkanlıklarını doğrudan etkileme potansiyeli olan bir sektörde; firmaların kar odaklı yaklaşımları, her zaman bu tip ihlallerin ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Bu soruna yönelik olarak birisi sektörel diğeri işletmelere özel olmak üzere iki başlık altında çözüm önerileri sıralanabilir.

İlaç şirketlerinin diğerk sektörlerdeki firmalarla karşılaştırıldığında dört kat daha fazla kâr ediyor olmaları (Civaner, 2006a: 170), pazarlama yöntemlerinin reçeteleme alışkanlıklarını etkilemesi (Civaner, 2014) ve karlılıklarını artırmak için tüketicilerin ilaç ihtiyaçlarını artırmayı hedeflemeleri (Eren, 2012: 213) göz önüne alındığında sektöre yönelik de bazı tedbirlerin uygulanmasının gerekli olduğu görülmektedir. Buna yönelik olarak Sağlık Bakanlığının sıkı denetiminin yanında AİFD ve İEİS gibi derneklerin yayınladıkları etik tanıtım ilkelerinin daha etkili uygulanması, hekimlere tıp fakültesindeki eğitimleri boyunca akılcı ilaç kullanımının önemi ve ilaç firmalarının pazarlama yöntemleri konusunda farkındalık artırıcı eğitimlerin verilmesi önerilebilir.

Yöneticilerin işletmelerdeki liderlik fonksiyonlarının etiğin kurumsallaşması üzerine etkisi belirleyicidir. Bu bağlamda ilaç firmalarının yönetici atamalarında sadece karlılığı artıracak yetkinlikte adayları seçmek yerine, içinde buldukları topluma karşı da bir sorumluluk sergileyerek etik değerleri önceleyecek yönetici adaylarını tercih etmelerinin önemi ortaya çıkmaktadır. İlaç tanıtım sorumlularının dolaylı kurumsallaşma yöntemlerine ilişkin algılarının göreceli olarak düşüklüğü, liderlerin saha ziyaretlerinde örneklik sergilemelerine ve tanıtımın etik değerlere uygunluğunun daha sık vurgulanmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Bu sayede etik kodların kurum kültürünün önemli bir parçası olduğu çalışanlara aktarılabilir. Son yıllarda ilaç sektöründe de sıklıkla gözlenen koçluk tipi liderlik uygulamaları çalışanların farkındalıklarını ve iç görülerini artırmaktadır (Valerio ve Lee, 2005: 12). Etiğin kurumsallaşması bağlamında koçluk uygulamalarının çalışanların etik değerleri içselleştirmeleri ve farkındalıklarının artırılması amacıyla kullanılması mümkündür.

Yabancı sermayeli şirketlerde etiğin hem doğrudan hem de dolaylı yoldan kurumsallaşmasının yerli firmalara kıyasla daha yüksek algılanması, yerli sermayeli firma yöneticileri için çeşitli önerilerin geliştirilmesine zemin teşkil etmektedir. Bunların başında etiğin doğrudan kurumsallaşma araçlarının ve yerleşmesinde etkili olacak dolaylı yoldan kurumsallaşma araçlarının daha etkin kılınmasına özen gösterilmesi gerektiğidir. Diğerk bir öneri ise, yerli şirketlerin yabancı sermayeli iyi örnekleri tespit edip, kıyaslama yoluyla örgütsel öğrenmeye yönelmeleridir. Her yönetsel uygulama gibi etiğin kurumsallaşmasında da kilit faktörün üst yönetimin kararlılığı olduğunun da altını çizmek gerekir.

Bu konuda daha sonra yapılacak araştırmalara yönelik olarak şu öneriler yapılabilir: Carrol (1987: 15), yöneticilerin işletmelerinde kurumun etik çevresini yaratırken; iş etiği eğitimi ve çalıştayları, davranış kuralları, ombudsmanlık, sıkı finansal kontrol, daha etik bir karar verme süreci uygulamak ya da liderlerin örnek davranışlar sergilemeleri gibi unsurları araç olarak kullanabileceklerine vurgu yapmaktadır. Günümüzde de söz konusu etik eğitim programları, özellikle çok uluslu şirketler tarafından etik kültürü yerleştirmek amacı ile kullanılmaktadır. *'Speak up, hot lines'* gibi değişik isimlerle tanımlanan etik sorun bildirim kanalları da günümüzde iş hayatının içerisinde yer almaktadır. Sims (1991) etiğin kurumsallaşmasının yönetiminde psikolojik sözleşme, örgütsel bağlılığın artırılması ve etik kurum kültürünün yaratılıp sürdürülmesinin teşvikinin de kullanılabileceğine vurgu yapmaktadır.

Ayrıca ödül ve yaptırımlar gibi güçlendirme mekanizmaları da bir etik kodun kurumsallaşması için gerekli şartlardan birisidir. Bu bağlamda ilaç sektöründe etiğin kurumsallaşmasında insan kaynakları yönetiminin rolünün araştırılması önemli ipuçları verebilir. Ayrıca personel işe alımı, terfi, atama ve işten çıkarmalarda liyakat ilkesinin gözetilmesi ile etik davranışların içselleştirilmesi ve iş süreçlerinin bir parçası haline getirilmesi arasındaki ilişki araştırılabilir.

Aycan (2001: 253) Türk toplum ve kurum kültürünün hem bireyselci batının hem de kolektivist doğunun kültürel değerlerinden etkilendiğini belirtmektedir. Türk ilaç sektörüne bakıldığında çok uluslu şirketler kadar yerli firmaların da pazarda yer aldığı görülmektedir. Bu araştırmada yabancı sermayeli firmalarda çalışanların, yerli firmalarda çalışanlara kıyasla etiğin doğrudan ve dolaylı kurumsallaşmasını daha yüksek algıladıkları belirlenmiştir. Dolayısıyla batı kültürü ile yönetilen firmalarda etiğin hem doğrudan hem de dolaylı yoldan daha iyi düzeyde kurumsallaştığı ortaya çıkmıştır. Nitekim Marta vd., (2013: 382) bireyselci ya da kolektivist kültürlerin etik davranışları ve etiğin kurumsallaşmasını etkileyebileceğine vurgu yapmaktadırlar. Etiğin kurumsallaşma yöntemleri ile ilgili bireyci ve kolektivist kültürlerde yapılan çalışmaların sonuçları çeşitlilik göstermektedir. Bu anlamda, farklı kültürlerde yapılan çalışmaların bulguları arasındaki farklılıklarının incelenmesi, etiğin kurumsallaştırılmasına ilişkin tavsiyeler geliştirmekte önemli olabilir. Etiğin iş süreçlerine ve karar mekanizmalarına sinmesine doğrudan ifade edilen resmi araçlar mı, yoksa uygulamada kendini gösteren dolaylı göstergeler mi daha çok yardımcı olmaktadır? Bu araçlar kültürlere, sektörlere veya demografik özelliklere göre farklılık göstermekte midir? sorularına yanıt arayan araştırmalar, etiğin kurumsallaşma başarısına katkı sağlayabilir.

Weber (1993: 419) etiğin kurumsallaşmasının; etik değerlerin bütün iş süreçlerine dahil edilerek, etiğin günlük iş hayatının bir parçası haline getirilmesi olduğunu ifade etmektedir. Etiğin kurumsallaşmasına yönelik araştırmalarda “işletmelerde yerleştirilmek istenen etik değerlerin bütün iş süreçlerine hakim olmasının sistematığı ne olmalıdır?” sorusuna yanıt arandığı görülmektedir. Etiğin iş hayatının bir parçası haline getirilmesi etik iklim ve güçlü bir kurum kültürü yaratabilmekle ilintilidir. Etik değerlere bağlı ve tutarlı bir liderlik yaklaşımı da etiğin kurum kültürüne yerleşmesi sürecinin önemli bileşenidir. Dolayısıyla liderlerin odak noktasının aşırı kar hırsı değil insan olması gerekir. Bu bağlamda çalışanların liderlerini nasıl değerlendirdikleri ile etik davranışları benimseme arasındaki ilişkinin araştırılması etiğin kurumsallaşması literatürüne katkı sunabilir.

Etik Beyan

“İlaç Sektöründe Etiğin Kurumsallaşması: Satış Temsilcilerinin Algıları Üzerine Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın araştırma verileri 03.10.2019-13.12.2019 tarihleri arasında toplandığı için etik kurul izni alınmamıştır. Çalışmanın yazılması, yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarlardan birincisinin katkısı %80, ikinci ve üçüncü yazarların katkısı %20'dir.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Akarsu, B. (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Savaş Yayınları.

Akbaş, T. T. (2010). *Örgütsel Etik İklim, Kişi-Örgüt Uyumu, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık*

- Elgün, R. F., Çakıcı, A. & Çakıcı, C. (2021). İlaç Sektöründe Etiğin Kurumsallaşması: Satış Temsilcilerinin Algıları Üzerine Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(43), 343-360.
- Davranışı İlişkisi; Görgül Bir Araştırma. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ankara.*
- Akkoç, İ. (2008). *Organizasyon Yapısı ve Liderliğin Satış Gücü Performansı Üzerindeki Etkisi: İlaç Sektörü Örneği. (Doktora Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Kütahya.*
- Aksu, H. (2006). *İlaç Mümesillerinin İlaç Tanıtımında Kullandıkları Kişisel Satış Yöntemleri ve Etkileri: Sivas'ta Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Sivas.*
- Alpar, R. (2011). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler (3.baskı). Ankara: Detay yayıncılık.*
- Arslan M. ve Berkman Ü. (2009). *Dünya'da ve Türkiye'de İş Etiği ve Etik Yönetimi. Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayını, Haziran, Yayın No: TÜSİAD/T-2009-06-492.*
- Aycan, Z. (2001). Human Resource Management in Turkey-Current Issues and Future Challenges. *International Journal of Manpower*, 22 (3), 252-260.
- Bozyiğit, S. ve Akkan, E. (2013). Kişisel Satışta Etik: Adana İlindeki Tıbbi Satış Temsilcilerinin Etik Tutumlarının İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 49-79.
- Brenner, S. N. (1992). Ethics Programs and Their Dimensions. *Journal of Business Ethics*, 11, (5/6) 391-399.
- Carlson, D. S. ve Perrew P. L. (1995). Institutionalization of Organizational Ethics Through Transformational Leadership. *Journal of Business Ethics*, 14 (10), October, 829-838.
- Carroll, A. B. (1987). In Search of The Moral Manager. *Business Horizons*, 30 (2), 7-15.
- Civaner, M. (2005a). Halkla İlişkilerin Yeni Boyutu: İlaç Şirketleri Biyoetiği Nasıl Kullanıyor? *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History*, 13 (2), 140-142.
- Civaner, M. (2005b). İlaç Şirketlerinin Pazarlama Yöntemleri ve Hekimlere Etkileri. *Hekim Forumu*, Ocak- Mart, 12 (9), 1-6.
- Civaner, M. (2006a). *Türkiye'de İlaç Şirketlerinin Kullandıkları Pazarlama Yöntemleri ve Hekimlerin Bu Konudaki Değerlendirmelerinin Etik Açısından Sorgulanması. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.*
- Civaner, M. (2006b). İlaç Şirketlerinin Pazarlama Yöntemleri ve Hekimlere Etkileri. H. Hatemi, ve H. Doğan (Ed.), *Medikal Etik 6, Tıp Uygulamalarındaki Yeni Gelişmeler ve Etik İnkilemler içinde (ss.33-39), İstanbul: Ekin yayınevi.*
- Civaner, M. (2008). Tanıtım Kaynaklı Etik Sorunlara Yönelik Bir Öneri: Ulusal İlaç Bilgi Ağı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19 (3), 310-317.
- Civaner, M. (2014). İlaç Şirketlerinin Pazarlama Yöntemleri. *Bulletin of Thoracic Surgery / Toraks Cerrahisi Bülteni*, 5 (1), 33-39.
- Cleek, M. A. ve Leonard, S. L. (1998). Can Corporate Codes of Ethics Influence Behavior? *Journal of Business Ethics*, 17 (6), April, 619- 630.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları (2.baskı). Ankara: Pegem Akademi.*

- Elgün, R. F., Çakıcı, A. & Çakıcı, C. (2021). İlaç Sektöründe Etiğin Kurumsallaşması: Satış Temsilcilerinin Algıları Üzerine Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(43), 343-360.
- Daft, R. L. (1998). *Organization Theory and Design* (6th Edition). Ohio: South-Western Educational Publishing, USA.
- Daft, R. L. (2008). *Organization Theory and Design* (10 th Edition). USA: South-Western Cengage Learning.
- Deliorman, R. B. ve Kandemir, A. Ü. (2009). “Kamu Kurumu Niteliğinde Meslek Kuruluşları ve Etik, Yolsuzluğun Önlenmesi İçin Etik Projesi Akademik Araştırma Çalışması”, <http://etik.gov.tr/wp-content/uploads/2019/02/refikabakoglu-kamukurumuniteligindemeslekkuruluslariveetik.pdf>, (05.06.2019).
- Eren, M. (2012). Sağlık Biraz da Kirlenmiş Bir Alan Türkiye Sağlık Sektörü İçerisinde Mümessiller. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1 (32), 187-218.
- Fickweiler, F., Fickweiler, W. ve Urbach, E. (2017). Interactions Between Physicians and The Pharmaceutical Industry Generally and Sales Representatives Specifically and Their Association with Physicians Attitudes and Prescribing Habits: A Systematic Review. *BMJ, British Medical Journal Open*, 7 (9), 1-12.
- Filizöz, B. (2011). Etik ve Etiğe İlişkin Temel Kavramlar, S. Zeyyat (Ed.), İşletme Etiği içinde (ss. 2-38), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, Nisan.
- Foote, M. F. (2009). *Employee Learning and The Institutionalization of Ethics. (Doctoral Dissertation)*. University of Georgia, Athens, https://getd.libs.uga.edu/pdfs/foote_marianne_f_200908_phd.pdf, (06.04.2019).
- Gök, S. (2009). Çalışma Yaşamında İş Etiği: Bir Alan Araştırması. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 57, 550-577.
- İEİS (2017). İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası, “Türkiye İlaç Sektörü 2017 Raporu”, s.20, <http://ieis.org.tr/ieis/tr/sektorraporu2017/#23> (05.03.2019).
- İlhan, S. (2005). İş Ahlakı: Kuramsal bir yaklaşım. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 258-275.
- Jose, A. ve Thibodeaux, M. S. (1999). Institutionalization of Ethics: The Perspective of Managers. *Journal of Business Ethics*, 22, 133–143.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Kandemir, A.Ü. (2010). *The Influence of Institutionalization of Ethics on Job Satisfaction and Organizational Justice. (Yüksek Lisans Tezi)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- Kandemir, A. Ü. (2012). Etiğin Kurumsallaşmasının İş Tatminine ve Örgütsel Adalete Olan Etkisi. *Yönetim Dergisi*, 71, 34-55.
- Koonmee, K., Singhapakdi, A., Virakul B. ve Lee, D. J. (2010). Ethics Institutionalization, Quality of Work Life, and Employee Job-Related Outcomes: A Survey of Human Resource Managers in Thailand, *Journal of Business Research*, 63 (1), 20-26.
- Kılınç, İ. ve Ağraş, S. (2010). İş Etiği, Ö. D. E. Özler (Ed.), Örgütsel Davranışta Güncel Konular içinde (ss.65-80), Eylül, Bursa: Ekin Basım Dağıtım.
- Kulualp, H. G. ve Yiğit, M. (2019). Tıbbi Satış Mümessillerinin Etik Davranış Algılarının Belirlenmesi

- Elgün, R. F., Çakıcı, A. & Çakıcı, C. (2021). İlaç Sektöründe Etiğin Kurumsallaşması: Satış Temsilcilerinin Algıları Üzerine Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(43), 343-360.
- Üzerine Bir Araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (38), 261-278.
- Lexchin, J. (1993), Lexchin, J. (1993). Interactions Between Physicians and The Pharmaceutical Industry: What Does The Literature Say? *CMAJ, Canadian Medical Association Journal*, 149 (10), 1401-1407.
- Mahmutoğlu, A. (2009). Etik ve Ahlâk; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler. *Türk İdare Dergisi*, 81, Haziran/Eylül, 225-249.
- Marta, J. K. M., Singhapakdi, A., Lee, D. J., Sirgy, M. J., Koonmee, K. ve Virakul, B. (2013). Perceptions About Ethics Institutionalization and Quality of Work Life: Thai Versus American Marketing Managers. *Journal of Business Research*, 66 (3), 381-389.
- Mert, M. (2016). *Yatay Kesit Veri Analizi Bilgisayar Uygulamaları*, Ankara: Detay yayıncılık.
- Özyer, K. (2010). *Etik İklim ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmininin Düzenleyici Rolü. (Doktora Tezi)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Purcell, T. V. (1977). Institutionalization Ethics in to Top Management Decisions. *Public Relations Quarterly*, Summer, 15-20.
- Robertson, D. C. ve Schlegelmikh, B. B. (1993). Corporate Institutionalization of Ethics in The United States and Great Britain. *Journal of Business Ethics*, 12 (4), 301-312.
- Singh, J. B. (2011). Determinants of The Effectiveness of Corporate Codes of Ethics: An Empirical Study. *Journal of Business Ethics*, 101 (3), 385-395.
- Singhapakdi, A. ve Vitell, S. J., (2007). Institutionalization of Ethics and its Consequences: A Survey of Marketing Professionals. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 35 (2), 284-294.
- Singhapakdi, A., Sirgy, M. J., Lee, D. J. ve Vitell, S. J. (2010). The Effects of Ethics Institutionalization on Marketing Managers: The Mediating Role of Implicit Institutionalization and The Moderating Role of Socialization. *Journal of Macromarketing*, 30 (1), 77-92.
- Sims, R. R., (1991). The Institutionalization of Organizational Ethics. *Journal of Business Ethics*, 10 (7), 493-506.
- Thomson, A. N., Craig, B. J. ve Barham, P. M. (1994). Attitudes of General Practitioners in New Zealand to Pharmaceutical Representatives. *BMJ, British Journal of General Practice*, 44 (382), 220-223.
- Torlak, Ö., Tiltay, M. A., Özkara, B. Y. ve Doğan, V. (2014). The Perception of Institutionalisation of Ethics and Quality of Work Life: The Perspective of Turkish Managers. *Social Business*, 4 (2), 169-180.
- Trevino, L. K. ve Brown, M. E. (2004). Managing to be Ethical: Debunking Five Business Ethics Myths. *The Academy of Management Executive*, 18 (2), 69-81.
- Ural A. ve Kılıç İ. (2006). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi (SPSS 10. 0- 12.0 for Windows) (2. Basım)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Wager, E. (2003). How to Dance with Porcupines: Rules and Guidelines on Doctors' Relations With Drug Companies. *British Medical Journal*, 326 (7400), 1196-1198.
- Weber, J. (1993). Institutionalizing Ethics into Business Organizations: A Model and Research Agenda. *Business Ethics Quarterly*, 3 (4), October, 419-436.

- Elgün, R. F., Çakıcı, A. & Çakıcı, C. (2021). İlaç Sektöründe Etiğin Kurumsallaşması: Satış Temsilcilerinin Algıları Üzerine Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(43), 343-360.
- Valentine, S. ve Barnett, T. (2003). Ethics Code Awareness, Percieved Ethical Values and Organizational Commitment. *Journal of Personal Selling and Sales Management*, 23 (4), 359-367.
- Valerio, A. M. ve Robert J. L. (2005). *Executive Coaching: A Guide for the HR Professional*, February .San Fransisco: John Wiley and Sons Inc.
- Yağcı Küpeli, B. ve Kiper, N. (2016). Hekimler ve İlaç Endüstrisi. *Çukurova Medical Journal*, 41 (4), 777-781.
- Yıldız, G. (2009). *İş Etiğinin Kurumsallaşmasında Örgüt Kültürünün Etkisi. (Yüksek lisans tezi)*. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Yolal, M. (2016). *Turizm Araştırmalarında Örnekleme Bibliyometrik Bir Araştırma*. Ankara: Detay Yayıncılık- Akademik Kitaplar.

Türkiye’de Kalkınma Ajansları Uygulamasına İlişkin TR42 ve TR52 Bölgelerine Yönelik Bir Araştırma*

Esra ÇELEBİ ZENGİN**

Öz

Kalkınma ajanslarının, faaliyet yürüttükleri bölgelerdeki işletmeler tarafından bilinirliği ve bölge kalkınmasına katkılarını tespit edebilmek için yapılan bu araştırma, TR42 ve TR52 Bölgelerindeki Organize Sanayi Bölgesi işletmeleri ile sınırlandırılmış olup, 2015 yılı verilerini içermiştir. Araştırma kapsamındaki veriler, demografik değişkenler, işletmelere ilişkin bilgiler ve işletmelerin kalkınma ajanslarına yönelik bilgi, görüş ve önerilerinden oluşan, açık ve kapalı uçlu soruların yer aldığı 29 soruluk bir anket ile online olarak toplanmıştır. *Keşifsel* nitelikte gerçekleştirilen bu araştırmaya 215 katılımcı katkı sağlamış ve elde edilen veriler SPSS 18 programında, çapraz tablolar oluşturularak analiz edilmiştir. İşletmelerin, kalkınma ajanslarını bölge kalkınması için önemli bulmaları ancak bu kuruluşların tarafsızlıklarına ilişkin kaygı duymaları ve ajansların bilinirliğinin yeterli düzeyde olmaması araştırma sonucunda ortaya çıkan en önemli bulgulardan olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, Kalkınma Ajansları, Türkiye, TR42, TR52.
Makale Türü: Araştırma Makalesi.

A Research on TR42 and TR52 Regions under the Development Agencies Implementation in Turkey

Abstract

This research conducted in order to determine the recognition of development agencies by the organizations in their activity areas and the contributions of development agencies to regional development, is limited to the organizations within the Organized Industrial Zone in TR42 and TR52 regions, and includes 2015 data. The data within the context of the study have been collected online with 29-question survey consisting of open-ended and closed-ended questions about demographic variables, organizations, and opinions and suggestions of the organizations about the development agencies. This study is a *heuristic* research and includes 215 participants, and the data collected has been analyzed by means of crosstabs in SPSS 18 software. The primary findings of the study reveal that the organizations consider development agencies significant for regional development, however they are concerned about the objectivity of development agencies, and the recognition of the agencies is not sufficient.

Key Words: development, regional development, development agencies, Turkey, TR42, TR52.
Type of Article: Research Article.

* Bu çalışma, yazarın Bölge Kalkınmasında Yeni Aktörler: Kalkınma Ajanslarının Performansı (MEVKA ve MARKA Kalkınma Ajanslarının Karşılaştırmalı Analizi) isimli doktora tezinden türetilmiştir. Belirtilen doktora tezi, Selçuk Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü tarafından 15203003 numaralı doktora tez projesi olarak desteklenmiştir

** Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde SBMYO, Yerel Yönetimler Programı, esracelebi@ohu.edu.tr, ORCID: [0000-0003-2156-3235](https://orcid.org/0000-0003-2156-3235)

1. GİRİŞ

İktisadi, siyasi ve sosyal yapının şekillenmesinde çeşitli unsurlar söz konusu olabilmektedir. Bu şekillenme her ne kadar genellikle içsel dinamikler temelinde gerçekleşse de son otuz yıldır dışsal faktörlerden de önemli ölçüde etkilenmektedir. Adına küreselleşme denilen bu süreç, içine girdiği her sistemi köklü değişimlere itmektedir. Her şeyin değiştiği bu sürecin beraberinde getirdiği birtakım kural ve kurumlar hızla ülke sistemlerine sirayet etmektedir. Bu etki karşısında ekonomik yapılardan, kamu yönetimi sistemlerine kadar birçok alanda rekabet temelli değişim mücadelesi verilmektedir.

Devlet müdahalesini esas alan ekonomik sistemlerin çökmesi, liberal eğilimlerin hız kazanması, demokrasi, yönetim gibi kavramların hayatımıza girmesi ile öncelikli olarak tartışmaya açılan kalkınma politikalarının uygulanması, artık bu yeni aktörlerin eliyle gerçekleşmektedir. Minimal devlet felsefesinin vücut bulmuş hali olarak karşımıza çıkan sistem ise, yerelleşme/bölgeselleşme eğilimleri çerçevesinde gelişme göstermektedir. Kalkınma politikalarında, devletin etkisinin azaltıldığı, devletten boşalan alanın yerel aktörler hatta piyasa güçleri tarafından doldurulduğu bir süreç yaşanmaktadır. Bu durum, sürecin ve yarattığı kavramların sık sık eleştirilmesine de neden olmaktadır. Ancak her türlü eleştiri ve reddedişe rağmen kalkınma politikalarının, küreselleşmenin beraberinde getirdiği anlayışlar etrafında şekillendiği ve önerilen yeni yapı ve kurallar ile yönetildiği görülmektedir. Fakat yerel ve bölgesel aktörlerin hâkimiyet sağladığı bu alanlarda, bölgeler arası eşitsizlik sorununun temelli çözüleceği inancı aşılarmakta, uygulamanın yansımaları ise zaman zaman tam tersi şekilde sonuçlanmaktadır.

Türkiye de taraf olduğu bölgesel entegrasyonlar dâhilinde bu süreçte yapısal değişime uğramakta, başta kalkınma politikaları olmak üzere birçok alanı küresel sistemin beklentilerini karşılamaya açmaktadır. Kalkınma ajanslarının ve öncesinde İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması’nın (İBBS) yerleşmiş olması da, bu taleplerin karşılandığının bir göstergesi olmaktadır. Ancak söz konusu ajansların kuruluşu, bu yapıların Türk kamu yönetimi sistemi içindeki konumları ve işleyişleri noktasındaki eksiklikler, tartışılması ve çözülmesi gereken yeni sorun alanlarını işaret etmektedir. Özellikle ajansların hukuki ve mali işleyişlerine ilişkin önemli tartışmalar gündeme gelirken, bir taraftan da bu kurumların bölge kalkınmasındaki önemine vurgu yapan çalışmalar yapılmaktadır.

Türkiye’deki kalkınma ve bölge kalkınması literatürüne ve ülke kalkınmasına katkı sunabilmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, kalkınma ajanslarının bölge kalkınmasındaki rolü ve etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında kalkınmanın itici gücü olarak görülen sanayi işletmelerinin ajanslar hakkındaki bilgi düzeyleri, ajans desteklerinden yararlanma oranları ve ajanslar hakkındaki temel görüş ve önerileri tespit edilmiştir. Araştırmada sanayi ve tarım olmak üzere iki farklı sektörde öncü konumunda olan TR42 ve TR52 Bölgeleri seçilmiş ve bu bölgelerdeki Organize Sanayi Bölgesi işletmeleri ile online anket yapılmış ve 215 işletmeden veri toplanmıştır. Bu durum belirlenen örneklem sayısından daha fazla işletmenin ankete katıldığını göstermiştir. Soruları tarafımızca özgün biçimde hazırlanan 29 soruluk bu ankette kapalı uçlu soruların yanı sıra açık uçlu sorulara da yer verilmiştir. Bir durum tespiti yapmak, mevcut duruma ilişkin bir “fotoğraf çekmek” düşünüldüğü için, *keşifsel* bir araştırma yapılmış ve verilerin analizinde ise SPSS 18 Programı kullanılarak çapraz tablolar (crosstabs) oluşturulmuştur. Araştırmanın en dikkat çekici sonuçlarından biri, katılımcı işletmelerin %73’ünün “kalkınma ajanslarının bölge kalkınmasında olumlu etkide bulunduğu”nu, bir diğeri ise katılımcıların %46’sının “kalkınma ajanslarını tarafsız ve adaletli bulmadığı”nı belirtmesi olmuştur.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Latince kökenli Batı dillerinde *development*, *developement*, *desarrollo* gibi oldukça eski bir kullanıma sahip olan (Çarkçı, 2008: 21), kalkınma kavramı Türkçe’de, ilerleme (terakki), modernleşme, çağdaşlaşmanın eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Başkaya (2011) tarafından “son yarım yüzyılın en

çok kullanılan ancak neyi ifade ettiği pek merak konusu olmayan, Batı’dan ithal edilen efsanelerden biri” olarak eleştirilen kalkınma, günümüzde az gelişmiş tüm ülkelerin ulaşmak istediği noktayı anlatmaktadır. Farklı kapsamlarda ele alınan kalkınma konusu üzerinde yoğun bir ilgi bulunmakta, kavram kırsal, bölgesel, sürdürülebilir kalkınma başta olmak üzere yeni türleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Dar anlamda, “gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarının modernleştirilmesi” (Kaplan, 2004: 13-14) olarak tanımlanan kalkınma, geniş anlamda ise “yaşam kalitesinin geliştirilmesi süreci” (Palabıyık, 2005: 612) şeklinde tanımlanmaktadır. Kaynak (2014)’a göre, “zenginlik yarışında iradi bir müdahale”, “bir meydan okuma”, “bir özgürlük mücadelesi” olarak ve ülkelerin ekonomik ve sosyal dönüşüm süreçlerindeki değişimi yansıtan bir olgu olarak değerlendirilmektedir. En temel anlamıyla “ülkenin ekonomik, toplumsal, siyasal yapılarının değişerek insan yaşamının maddi ve manevi alanda ilerlemesi ve giderek toplum refahının artması” (Parlak, 2011: 419) şeklinde açıklanan kalkınma, ekonomik büyümeden farklı bir unsurdur. Çünkü kalkınma, genel anlamda bir ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanda ilerlemesini, kurumsal kapasitesinin güçlenmesini, insan kaynakları niteliğinin artmasını, çevreye duyarlılığın gelişmesini ve bireysel refahın yükselmesini ifade etmektedir (SEGE, 2013). Bu çerçevede kavramın, daha önceleri kişi başına düşen milli gelir ve dağılımı, sanayileşme, istihdam düzeyi, beslenme, altyapı, zorunlu mal ve hizmet tüketim düzeyi, eğitim ve sağlık göstergeleri gibi sosyo-ekonomik ve kültürel göstergelerle (Eren ve Mete, 2014: 328) açıklandığı görülmektedir. Dolayısıyla kalkınma tanımının içine “sadece ekonomik koşulların değil, insanoğluna ait sıkıntıların, acıların, açlığın ve hastalıkların, eğitimin, hak ve özgürlüklerin, kültürel açıdan yeterliliklerin ve yetersizliklerin, kısacası insanoğlunun yaşamı ile ilgili unsurların girmesi gerekmektedir” (Doğaner Gönel, 2010: 5). Bu açıdan bakıldığında kalkınmanın, en az maddi unsurlar kadar hatta onlardan daha fazla olacak şekilde manevi unsurlarda bir iyileşme olması anlamına geldiği görülmektedir. Büyüyen her ekonominin, topluma kalkınma olarak yansımaya bildiği görülmekle birlikte, gerçek anlamda kalkınmanın sağlanabilmesi için büyümenin olması gerekmektedir. Dolayısıyla birbirinden farklı anlam ve içeriklere sahip olsalar da büyüme ve kalkınma kavramlarının iç içe geçtiği bilinmektedir. Bu durum özellikle kalkınma literatüründe yer alan teorilerde kendini açıkça göstermektedir.

Kalkınma kavramının tarihsel gelişimi ve bu süreç içerisindeki değişimi neden-sonuç bağlamında değerlendirildiğinde ortaya birçok unsurun çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla kavramlara yönelik araştırmalar derinleştirildiğinde, söz konusu kavram ve unsurları ele alan ve geliştiren ulusal ve uluslararası nitelikte birçok çalışmanın literatürde yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmaların tamamını burada aktarmak mümkün olmayacağı için özellikle Türkiye’de kalkınma, bölgesel kalkınma ve kalkınma iktisadı konularında öne çıkan çalışmalar ve teorilerden kısaca bahsetmek yeterli görülmüştür. Ayrıca bu çalışmalarda teorilere ilişkin birçok farklı tasnif yapıldığı dikkat çekmiştir.

Tekeli ve Soral’ın (1978), “Kalkınma Yazını Üzerine Genel Bir Değerlendirme” başlıklı eserinde kalkınma teorilerinin üç gruba ayrıldığı görülmüştür. Buna göre birinci grupta, üretim olgusunu inceleyen büyüme tipi teoriler toplanmıştır. İkinci grupta, ekonomik sistemin değişik elemanları arasındaki ilişkilerde ekonomik büyümeyi açıklayan ve ekonomik büyümeyi GSMH’nın büyümesiyle özdeşleştiren teoriler yer almıştır. Üçüncü grupta ise, sosyal sistemin elemanları arasındaki ilişkilerle kalkınmayı açıklamaya çalışan, toplumsal kurumları, sistemin elemanları olarak değerlendiren teoriler toplanmıştır.

Ildırar (2004), teorilerin “büyüme” ve “kalkınma” kavramları üzerine odaklandığını belirterek Bölgesel Büyüme Modelleri, Kutuplaşmış Kalkınma Teorileri, Yeni Teoriler ve Bölgesel Kalkınmaya Alternatif Yaklaşımlar başlıkları altında bir değerlendirmeye gitmiştir. Bu kapsamda Bölgesel Büyüme

Modelleri içerisinde Keynesgil bölgesel büyüme modeli, neo-klasik bölgesel büyüme modeli, bölgesel ekonometrik büyüme modeli ile ihracat-talep modelleri ve kümülatif nedensellik büyüme sürecine dayalı modeller olmak üzere bir tasnife gitmiştir. Kümülatif nedensellik büyüme sürecine dayanan modellerde ise Myrdal Modeli, Kaldor Modeli ve Dixon-Thirwall Modeli’ne yer vermiştir.

Tüylüoğlu ve Çeştepe (2004), konuyu Adam Smith ve Modernleşme Teorisi ile incelemeye başlamış, Keynes, Harrod-Domar gibi teorisyenlerin görüşlerinin ardından Fisher’ın Basit Aşama Teorisi, Rosenstein-Rodan’ın Büyük İtiş Teorisi, R. Nurkse’ın Kapalı Çember (Kısır Döngü) Teorisi, Rostow’un Tarihsel Büyüme Aşamaları Teorisi ile Dengeli-Dengesiz Büyüme Stratejileri, Bağımlılık Teorisi ve Neoliberal Kalkınma Teorileri üzerinden devam etmiştir.

Doğaner Gönel (2010), kalkınma iktisadının gelişimini Marx’ın Tarihsel Materyalizmi, Rosenstein-Rodan’ın Büyük İtiş Yaklaşımı, Nurkse’nin Kısır Döngü Yaklaşımı, Rostow’un Aşamalar Modeli, Hirschman’ın Dengesiz Gelişme Yaklaşımı, Harrod-Domar Modeli, Klasik ve Neo-Klasik Büyüme Modelleri, Solow-Swan Modeli, Endojen Büyüme Modeli (Yeni Büyüme Teorileri) olmak üzere incelemiştir.

Tiftikçigil (2010), Geleneksel Modeller (Neo-Klasik Büyüme Modeli, Keynesyen Teori-İhracata Dayalı Yaklaşım ve Diğer Geleneksel Modeller), Tam Yığılma Modelleri (Yığılımlı/Birikimli Nedensellik Teorisi ve Büyüme Kutupları Teorisi), Yerel Çevre Modelleri (Endojen/İçsel Büyüme Modelleri ve Emegın Organizasyonundaki Değişiklere Dayanan Teoriler), Bölgesel Yenilik Modelleri (Kuluçka Teorileri, Ürün Yaşam Çevrimleri Modelleri, Yenilikçi Çevre Teorisi, Porter’ın Rekabetçi Üstünlükler Teorisi, Storper’in Ticarete Konu Olmayan Karşılıklı Bağımlılıklar Teorisi) başlıkları altında konuya yaklaşmıştır.

Berber ve Yıldız (2014)’da kuramsal gelişim, Bölgesel Yakınsama Teorileri (İhracata Dayalı Teoriler, Neo-klasik Dışsal Büyüme Teorileri/Harrod-Domar Modeli ve Solow-Swan Modeli), Bölgesel Ekonomik Uzaklaşma Teorileri (Kümülatif Nedensellik Teorisive Büyüme Kutupları Teorisi), Yapısal Teoriler (Aşama/Sektör Teorileri, vb.), Politik Kurumlar ve Bölgesel Ekonomik Kalkınma Teorileri (Büyüme Makinesi Teorisi ve Yeni Kurumsal Ekonomiler) ile Gelişmekte Olan Neo-klasik Perspektif (İçsel Büyüme Teorisi ve Yeni Ekonomik Coğrafya) olarak gerçekleştirilmiştir.

Kaynak (2014) ise Geleneksel Kalkınma İktisadı Yaklaşımı, Yapısal ve Neo-Yapısalci Yaklaşım, Neo-Marksist Azgelişmişlik Teorileri ve Bağımlılık Yaklaşımı başlıkları ile inceleme yoluna gitmiştir.

Burada aktarılan ve aktarılamayan çalışmalar incelendiğinde kalkınma kuramlarının, literatürde zaman zaman yalnızca kalkınma iktisadı veya büyüme teorileri zaman zaman da bölgesel kalkınma teorileri başlıkları altında incelendiği dikkat çekmiştir. Daha önce belirtildiği üzere söz konusu çalışmaların tamamına bu makalede yer vermek mümkün olmadığı için, bu kısımda konuların irdelenmesi genel olarak Doğaner Gönel (2010) tarafından gerçekleştirilen kronolojik düzendeki görüşlere kısaca yer verilmesinin ardından Ildırar (2004) tarafından belirlenmiş olan gruplar etrafında şekillendirilmiş ve sınırlandırılmıştır.

Dengeli Kalkınma veya “Büyük İtiş” Teorisinin ve kalkınma iktisadının öncülerinden olan P. N. Rodenstein-Rodan (Dinler, 2012: 374; Başkaya, 2011)’ın, 1943’te yayınlanan “Doğu ve Güney-Doğu Avrupa’nın Sanayileşme Sorunları” (Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe) başlıklı makalesi, İkinci Dünya Savaşı’nın yol açtığı tahribatın onarılmasına yönelik ortaya atılan en ünlü çalışmalardan birisi olmuştur (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 41). Bu çalışmada, Rosenstein-Rodan (1902-1985), ekonomik kalkınmanın, birden çok sektörün birlikte hareket etmesiyle

gerçekleştirilebileceğini savunmuş (Doğaner Gönel, 2010: 52), çöküntü bölgelerinde (depressed areas), sanayileşmeyi ekonomik kalkınmanın öncüsü olarak ileri sürmüştür (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 41). Temel görüşü *büyük itişin*, sanayi yatırımlarının hükümet tarafından koordine edilmesi, ülkenin sanayileşme eşiğine ulaşmasının ardından ise yatırım kararlarının piyasa mekanizmasına bırakılması yoluyla gerçekleşebileceği (Doğaner Gönel, 2010: 52-53) üzerine kurulmuştur.

1952 yılındaki geliştirdiği yaklaşım doğrultusunda Ragnar Nurkse (1907-1959), az gelişmiş ülkelerde, kişi başına düşen gelirin az olmasının tasarrufların, yatırımların ve bunlara bağlı olarak da gelir ve verimliliğin yetersiz seviyede kalacağını açıkladığı görüşlerinde, bu durumun *yoksulluk tuzağı* olarak da görülen bir kısır döngüye yol açacağını öne sürmüştür (Doğaner Gönel, 2010: 53). Nurkse’e göre düşük gelir düzeyi, bir noktadan diğerine hareket etmeye ve tekrar hareketin başına dönmeye eğilimli dairesel ve kısır bir süreçtir” (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 44). Kısaca “bir ülke fakir olduğu için fakirdir ve bu fakirlikten kurtulamaz”. Dolayısıyla fakirlik sürekli olarak kendi kendini yeniden üretmekte, beslenme düzeyi de yetersiz olduğu için iyi beslenemeyen insanların verimlilikleri de düşük seviyelerde kalmaktadır (Başkaya, 2011: 52-53; Korkmaz, 2013: 42).

Nurkse, söz konusu döngüden çıkabilmenin yolunu ise, sermaye birikiminin ve tasarrufun sağlanabilmesi (Doğaner Gönel, 2010: 53) yabancı sermaye, borçlanma ve dış yardımlar (Başkaya, 2011: 53; Korkmaz, 2013: 42) şeklinde belirtmiştir. Ayrıca yatırımların az ya da çok ayarlanarak değişik endüstri kollarına yapılması halinde, pazar bulma güçlüklerinin en azından ilke olarak ortadan kalkacağını belirtmektedir (Dinler, 2012: 375-376).

1960 yılında “Ekonomik Gelişmenin Merhaleleri-Ekonomik Büyümenin Aşamaları (The Stages of Economic Growth) adlı çalışması ile Walt Whitman Rostow, Tarihsel Büyüme Aşamaları Teorisini geliştirmiştir. Bu model, doğrusal/aşamalı kalkınma modellerinin en önemlisidir (Yavilioğlu, 2002b: 60). “Pratik ve mantıksal olarak kalkınmanın aşamalarını tamamlamanın ve bu aşamalara göre toplumları sınıflandırmanın mümkün olduğunu, her toplumun tarihsel olarak kalkınma sürecinde belli aşamaları geçerek kalkınacağı” tezini ileri süren Rostow (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 49), Marksist ideolojinin karşısında bir alternatif üretmek istemiştir (Doğaner Gönel, 2010: 55).

Rostow, ünlü eserinde toplumları Geleneksel Toplum, Kalkışa Hazırlık Dönemindeki Toplum (Geçiş Dönemi), Kalkış (Take-off) Aşamasındaki Toplum, Olgunlaşma Yolundaki Toplum ve Kitle Tüketim Çağındaki Toplum (Yıldırım ve Örnek, 2012) olmak üzere beş aşamalı olarak ele almıştır. Bütün toplumların, zorunlu olarak geçecekleri bu aşamalardan Kalkış (take-off) aşaması, düzgün ve sürekli gelişmenin önündeki engellerin ortadan kalktığı en kritik aşama (Başkaya, 2011: 66) olarak ifade edilmiştir.

Alanda geliştirilmiş bir başka modelin kurucuları ise Roy F. Harrod (1939) ve Evsey D. Domar (1946) olmuştur. Harrod-Domar Modelinin, temelinde yer alan yatırım-tasarruf ilişkisi değerlendirildiğinde Keynesyen yaklaşımın savunulduğu görülmektedir. Bu teori ekonomik büyümeyi, tasarruf oranları, nüfus artışı ve teknolojik gelişme gibi unsurları model dışında bırakarak açıklamaya çalışmıştır (Berber ve Yıldız, 2014: 13). Modele adını veren iktisatçılardan Harrod, ortalama tasarruf oranının, sermaye-hâsıla katsayısına bölünmesiyle gerçekleşen büyüme hızının elde edilebileceği bir denklem oluşturmuştur (Doğaner Gönel, 2010: 62). Buna göre tasarrufun milli gelire oranı ile sermaye ve gelir arasındaki katsayının birbirine bölünüşü kalkınma hızını vermektedir (Küçük, 1975: 125).

1950 ve 1960’lı yıllarda kalkınma iktisadını etkileyen bu model, yatırımları büyümenin motoru olarak görmüştür. Bu modele göre, bir ekonominin büyümesi yatırımların miktarına, yatırımların miktarı da tasarrufların düzeyine bağlıdır. Büyüme ile kalkınmayı aynı anlamda gören bu modele göre bir ülkenin kalkınması, doğrudan o ülkenin yatırım yapabilme yeteneğine bağlıdır (Başkaya, 2011: 62).

Ancak söz konusu model, “kalkınma sürecinin temel sorunlarını ortaya koymak yerine gözden uzak tuttuğu”, “bir açıklık getirmekten çok karalık getirdiği” (Küçük, 1975: 125) ve “büyüme hesaplamalarını az gelişmiş ülkeler için değil, daha çok Batılı ülkeler için formülleştiirdiği” (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 35) gibi nedenlerden eleştiriler almıştır.

1980’lerden itibaren ise tüm ülkelerin hızla entegre olduğu ve ayakta kalmaya çalıştığı küresel döngü hâkim olmuştur. Siyasi ve iktisadi sistemlerin revize edilmeye başlandığı süreçte, kalkınma anlayışı da evrilmeye başlamıştır. Merkezizetçi yapıların terk edilmesi düşüncesiyle getirilen çözümler, rağbet görmeye başlayınca kalkınma felsefesi, politikaları ve bunların uygulayıcısı olacak aktörlerin de değişmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu durum en başta bölgenin ve kalkınmanın içeriklerinin değişmesi ile aktive olmuş, anlamı değişen kavramlar ulusaldan yerele doğru kaymaya başlamıştır.

Tablo 1. Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politika Yaklaşımlarının Özellikleri

Özellikler	Geleneksel Bölgesel Politikalar	Yeni Bölgesel Politika Yaklaşımı
Amaçlar	Bölgesel eşitlik Ulusal ekonomik büyüme Yatırımların az gelişmiş bölgelere yönlmesi Altyapının geliştirilmesi	Bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesi Bölgesel ekonomilerin kapasitelerinin artırılması İçsel büyüme dinamiklerinin desteklenmesi
Ana Kavramlar	Sanayi yer seçimi teorisi Üretim maliyetleri ve işgücü temini gibi temel faktörler	Öğrenen bölge teorisi; İçsel büyüme teorisi Kümelenme, ağlar, yenilikçilik, beşeri sermaye
Karar verme-uygulama sürecinin yapısı	Ulusal ölçekte genel politikalar ve bazı özel bölgelerin seçimi Merkezi hükümetlerin takdir yetkisine bağlı seçim Kademeli yapı	Bölgesel ve yerel yönetimler birlikte karar verme süreci Yönetişim ağırlıklı karar süreci, Kademeli olmayan örgütlenme biçimleri
Politika araçları	Teşvikler / devlet yardımları	Bölgesel Kalkınma Programları
Destek türü	Doğrudan yardım, içme suyu, elektrik gibi temel altyapı ihtiyaçları	Yatırım İkliminin iyileştirilmesi, ileri teknolojiye ve bilgiye dayalı altyapı (endüstri parkları, teknoloji merkezleri gibi)
Eylem tarzı	Proje temelli, tepkisel	Stratejik plana dayalı
Mekânsal Hedef Politika geliştirme Yöntemi	Problemlı bölgeler Merkezi ve yukarıdan aşağıya	Tüm bölgeler Yerel uzlaşmaya dayalı kolektif ve aşağıdan yukarıya
Ortaklar	Merkezi hükümet (yatırımcı) kuruluşları	Yerel yönetimler, gönüllü kuruluşlar, özel kesim vb.
Uygulamacı kurumlar	Merkezi hükümet, Merkezi hükümetin taşra teşkilatları, Bürokratik ilişkiler	Bölgesel birimler, yarı özerk birimler, Bürokrasi yerine işletme yönetimi

Kaynak: Düzenleyen: Kara, 2008: 55.

Tarihsel süreç içerisinde kalkınma anlayışında yaşanan bu değişim ve dönüşümler, bölgesel kalkınma politikalarının yeni bir forma kavuşmasını sağlamış geleneksel bölgesel politikaların yerini yeni bölgesel politikaların aldığı görülmüştür. Tablo. 1’de görüldüğü üzere öğrenen bölge temeline dayanan, yerel uzlaşmayı ve bölgesel ekonomik kapasitelerin artırılmasını, bunu sağlamak için de yerel yönetim, özel sektör ve gönüllü kuruluşları devreye sokan bu yeni anlayış, yerel kalkınma anlayışının zeminini hazırlamış, yönetimden yönetişime evrilerek merkezi hükümet yerine bölgesel aktörleri devreye sokmuştur.

Türkiye’de de bu değişimin etkileri görülmüş, özellikle Avrupa Birliği’ne Uyum Süreci kapsamında 2001 yılından itibaren bölgesel kalkınma politikalarının yönü değişmeye başlamıştır. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması ile başlayan bu süreç, 08/02/2006 tarihinde 5449 sayılı

Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun’un çıkarılması ile devam etmiş ve 06/07/2006 tarih ve 26220 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı” ile kalkınma ajansları kurulmaya başlanmıştır. 2006’da başlayan bu kurulum süreci 2009 yılında Düzey 2 Bölgelerinin tamamında 26 kalkınma ajansının kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

3. YÖNTEM

Türkiye’deki kalkınma ajanslarının bölge kalkınmasındaki rolünü anlayabilmek, işleyişte yaşanan aksaklıkları tespit edebilmek ve bu konuda birtakım düzenlemelerin yapılmasını sağlayarak ülke kalkınmasına katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirilen alan araştırmasında biri Doğu Marmara biri de Batı Anadolu Bölgesi olmak üzere iki farklı bölge seçilmiştir. Araştırma kapsamında TR42 ve TR52 Bölgeleri Organize Sanayi Bölgelerinde faaliyet gösteren işletmeler ile söz konusu bölgelerde yer alan MARKA ve MEVKA personeli ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir¹. Ancak bu makalede OSB işletmelerinden toplanan verilerin analizi üzerinde durulmuştur. Bu noktada belirtmek gerekir ki araştırma 2014-2015 yıllarını kapsadığı için etik kurul izni gerekli olmamıştır.

3.1. Araştırma Bölgelerinin Seçimi

Araştırma kapsamında TR42 (Kocaeli, Sakarya, Bolu, Düzce ve Yalova) ve TR52 (Konya, Karaman) Bölgelerinin seçilmesi, tarım ve sanayi olmak üzere birbirinden farklı sektör ve alanlarda ama ülke kalkınmasında önemli yeri bulunan iki bölgeye kalkınma ajanslarının katkısını görebilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında iki farklı bölgenin seçilmesiyle biri imalat sanayisinde biri de tarım ve tarım sanayisinde öne çıkan ve faaliyetleriyle adından söz ettiren iki ajansın bölgelerin ihtiyaçlarını ne kadar karşılayabildiklerini tespit edebilmek amaçlanmıştır. Coğrafi ve sosyo-ekonomik açıdan farklı özelliklere sahip olan bu bölgelerin ihtiyaç ve taleplerinde değişiklik olabileceği de göz önünde bulundurulmuş ancak ajansların bölgelere özgü bu beklentilere ne ölçüde karşılık verebildiği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırma çerçevesinde hem bölgelerdeki OSB işletmelerinin ajanslara ilişkin görüş ve beklentileri hem de kalkınma ajanslarının, bölgelerinde faaliyet gösteren işletmeler ve diğer kuruluşlara ilişkin görüş ve beklentilerine yönelik açık ve kapalı uçlu soruların yer aldığı anketler geliştirilmiştir. Anketlerde yer alan farklı şekil ve içeriklere sahip sorular tarafımızca özgün biçimde oluşturulmuştur. Ancak daha önce de belirtildiği üzere burada yalnızca OSB işletmeleri ile yapılan anketlerin verileri ele alınmıştır.

3.2. Alan Araştırmasının Genel Çerçevesi

Araştırmanın hedef kitlelerini, TR42 ve TR52 Bölgelerinde il merkezi ve ilçeler de dâhil olmak üzere faal durumda olan, Organize Sanayi Bölgelerinde üretim gerçekleştiren işletmeler oluşturmuştur. OSB’lerin seçilmesinin amacı ise kalkınma ajanslarının vermiş olduğu desteklerin ülkenin sanayileşmesinde önemli yer tutan bu sahalarla katkısını ölçerek, ülke kalkınması üzerindeki dolaylı ya da doğrudan katkılarını görmeye çalışmak şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca OSB’lerde yer alan işletmelerin, Türkiye için halen yeni olan bu kurumlar hakkındaki ilgi ve bilgi düzeylerini tespit ederek işleyişteki eksik noktaları vurgulamak, bu yolla hem işletmelere hem kalkınma ajanslarına hem de bölgeye, dolayısıyla ülke kalkınmasına ve literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

3.3. Araştırmanın Amacı

---

¹ Araştırma, doktora tezinin hazırlandığı yılları içerdiği için veriler, 2015 yılına aittir.

TR42 Bölgesi ile TR52 Bölgesinde faaliyet gösteren kalkınma ajansları ve OSB işletmeleri özelinde yürütülen bu çalışmanın amacı, belirtilen bölge örneklerinde olduğu gibi kalkınma ajanslarının bölge kalkınması üzerindeki etkilerini tespit edebilmektir. Bu çerçevede hem OSB işletmelerine hem de ajanslara karşılıklılık içerecek şekilde mevcut duruma ve beklentilere yönelik sorular yöneltilmiştir.

Yapılan araştırmada toplanan veriler ve saptanan durumlar dâhilinde *olanın ve olması gerekenin* belirlenmesi, aksayan noktalar ve var olan beklentiler karşısında çözüm önerilerinin sunulması, bu sayede ise hem literatüre hem bölge kalkınmasına hem de Türk kamu yönetimi ve iktisadi sistemine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Kapsam ve içerik itibarıyla ilk olan bu çalışmada yapılmak istenen, mevcut durumun “fotoğrafını çekmek” ve fotoğraf karesine ilaveler yapabilmektir. Bu çerçevede, ilerleyen dönemlerde alanda yapılacak çalışmaların, eleştiri ve önerileri üzerine geliştirecekleri yeni araştırmalara zemin hazırlamak suretiyle ilgili alana katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

3.4. Veri Toplama Yöntemi

Elde edilen bilgiler çerçevesinde Türkiye’de sanayinin ve kalkınmanın önemli mekânlarını ifade eden OSB’ler, alan araştırmasının birinci bölümünü oluşturmuştur. Kapsam dâhilinde TR42 ve TR52 Bölgelerinde faal olan OSB’ler ve buralarda üretim gerçekleştiren yerli ve yabancı sermayeli işletmeler hedef kitleyi işaret etmiştir.

OSB’lerin belirlenmesinde Türkiye Cumhuriyeti Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı OSB Bilgi Sitesi’nde yer alan bilgiler ve bölgeler esas alınmıştır. Ancak buralarda üretim gerçekleştiren işletmelerinin güncel sayısal bilgilerine erişmek oldukça zor gerçekleşmiş ve uzun zaman almıştır. Çünkü sitede yer alan işletme sayıları ile Organize Sanayi Bölgeleri Müdürlüklerine ait olan web sayfalarındaki işletme sayıları ve unvanları arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle gerçekçi verilere ulaşabilmek adına hem Bakanlık OSB Bilgi Sitesi hem de OSB Bölge Müdürlüklerine ait resmi web sayfalarındaki katılımcı/üretimdeki işletme bölümlerindeki üreticilere ulaşmaya çalışılmıştır. Ancak bu süreç önemli zaman ve emek kaybına yol açmıştır. Çünkü OSB Bölge Müdürlüklerinin de Bakanlık bilgi sitesi gibi eksiklikleri oldukça fazladır. Değil işletmelerin ölçeklerine ulaşmak güncel isimleri, halen faaliyette olup olmadıkları ve özellikle iletişim bilgilerinin birçoğunda olmayışı, olanların ise güncel nitelikte olmaması karşılaşılan önemli zorluklardan biri olmuştur.

Bu doğrultuda OSB Bölge Müdürlüklerinden ve KOSGEB’ten e-posta ve telefon aracılığıyla konuya ilişkin bilgi talebinde bulunmuş, bunlardan yalnızca Düzce 2. OSB ve Konya 1. OSB Bölge Müdürlüklerinden bilgi temin edilebilmiştir. Ayrıca Sakarya 2. OSB Bölge Müdürlüğü’nden “yönetim kurulu kararınca bu bilgileri veremeyeceklerini” ifade eden bir e-posta alınmıştır. Diğer Müdürlüklerden ise bilgi almak mümkün olmamıştır. Dolayısıyla, BST Bakanlığı ve OSB Bölge Müdürlüklerindeki katılımcı işletme isimleri esas alınarak, tüm üreticilerin isim ve iletişim bilgileri üreticilere ait web sayfaları incelenerek çıkartılmıştır. Yapılan tespit çalışması neticesinde TR42 Bölgesinde (Doğu Marmara) bulunan tüm OSB’lerde üretim gerçekleştiren yerli ve yabancı sermayeli 1108 işletmeye ilişkin, TR52 Bölgesinde (Batı Anadolu) ise tüm OSB’lerde yerli ve yabancı sermayeli 1643 işletmeye ilişkin bilgiler çıkartılmıştır. 2015 yılının başından itibaren elde edilen bilgilere göre araştırma konusu olan bölgelere ait OSB bilgileri ise kısaca aşağıdaki gibi tablolandırılmıştır.

Tablo 2. TR42 Bölgesi OSB Bilgileri (2015)

BÖLGE	İL	OSB ADI	İŞLETME SAYISI
		Dilovası OSB	212
		Gebze OSB	189
		Gebze Plastikçiler OSB	129
		TOSB Otomotiv Yan Sanayi İhtisas OSB	99

TR42 BÖLGESİ	KOCAELİ	Kandıra OSB	60
		Gebze Güzeller OSB	54
		İMES VI. Makine İhtisas OSB	51
		Arslanbey OSB	18
		Makine İhtisas OSB	17
		Gebze Kömürcüler OSB	16
		Gebze V. Kimya İhtisas OSB	8
		Asım Kibar OSB	6
		Alikâhya OSB	Altyapı aşamasında
	SAKARYA	Sakarya 1. OSB	47
		Sakarya 2. OSB	29
		Sakarya 3. OSB	49
		Ferizli OSB	İnşaat aşamasında
		Karasu OSB	İnşaat aşamasında
		Kaynarca OSB	İnşaat aşamasında
		Sakarya Kaynarca Doğu Marmara Makine İmalatçıları İhtisas	Kamulaştırma aşamasında
	BOLU	Bolu Karma ve Tekstil İhtisas OSB	55
		Gerede OSB	12
		Gerede Deri İhtisas OSB	İnşaat aşamasında
		Yeniçağa OSB	İnşaat aşamasında
	DÜZCE	Düzce OSB	46
		Düzce 2. OSB	11
		Çilimli Organize Sanayi Bölgesi	Kamulaştırma aşamasında
		Düzce Gümüşova Islah	Kamulaştırma aşamasında
	YALOVA	Taşıt Araçları Yan Sanayi OSB	Altyapı aşamasında
		Yalova Gemi İhtisas OSB	Altyapı aşamasında
		Yalova Çiçekçilik ve Tarıma Dayalı OSB	Altyapı aşamasında
		Yalova Kalıp İmalatı İhtisas	Kamulaştırma aşamasında
		Yalova Kompozit ve Kimya İhtisas Islah	Kamulaştırma aşamasında
TOPLAM:		1.108	

Kaynak: BST Bakanlığı ve OSB Bölge Müdürlükleri’ne ait veriler esas alınarak hazırlanmıştır.

Yapılan araştırmalar neticesinde Batı Anadolu Bölgesi’nde yer alan TR52 Bölgesine ait OSB’lere ilişkin bilgiler ise şu şekildedir:

Tablo 1. TR52 Bölgesi OSB Bilgileri (2015)

BÖLGE	İL	OSB ADI	İŞLETME SAYISI
TR52 BÖLGESİ	KONYA	BÜSAN Özel OSB	670
		Konya OSB	485
		Konya 1. OSB	159
		Ereğli OSB	66
		Beyşehir OSB	35
		Akşehir OSB	29
		Karapınar OSB	28
		Seydişehir OSB	15
		Çumra OSB	İnşaat aşamasında
		Kulu OSB	Kamulaştırma aşamasında
		KARAMAN	Karaman OSB
	TOPLAM:		1.643

Kaynak: BST Bakanlığı ve OSB Bölge Müdürlükleri’ne ait veriler esas alınarak hazırlanmıştır.

Bu bölgelerde uygulanacak olan alan araştırmasının yüz yüze yapılması planlanmış ancak bölgelerin yoğunluğu, OSB işletmelerinin dağılımı ve buralardaki iş yükünün ağırlığı göz önüne alındığında verilerin online olarak toplanmasına karar verilmiştir. Uygulamaya konu olan soruların ana alanda uygulamaya geçilmesinden önce ise Niğde Organize Sanayi Bölgesi’nde faaliyet gösteren, Ahiler Kalkınma Ajansı’ndan destek alan, başvurusu reddedilen ve hiç destek başvurusunda bulunmayan 10 işletme ile görüşülmüş, görüşülen kişilerin karşılaştıkları durumlar ve soruların anlaşılabilirliği üzerinden anket formunda yer alan sorular tekrar gözden geçirilmiştir.

Pilot uygulama devam ederken, bir taraftan da TR42 ve TR52 Bölgeleri OSB’lerinde yer alan işletmelerin web sayfalarına ve burada yer alan e-posta adreslerine erişilmeye çalışılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki kalkınmanın ve teknolojinin ana kaynağı olan sanayi sektöründeki birtakım kuruluşların halen web sayfalarının ya da e-posta adreslerinin bulunmadığı, verilen adreslerin ise bir kısmının güncel olmadığı ya da iş yoğunluğu nedeniyle takip edilmediği yapılan görüşmeler neticesinde tespit edilmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında revize edilen sorular, verilerin toplanacağı SurveyMonkey Gold Paket üzerinde hazırlanmış ve e-posta adreslerine ulaşılabilen işletmelere gönderilmiştir.

Bu çerçevede web sayfalarından ulaşılan e-posta adreslerine ve anketlerin geri dönmesi ya da cevaplanmaması üzerine yapılan bilgilendirme ve hatırlatma aramalarında güncellenen yeni e-posta adresleri olmak üzere temin edilen bilgiler doğrultusunda TR42 Bölgesine 971, TR52 Bölgesine ise 1448 adet anket daveti gönderilmiştir. Bazı işletmelerde ise güvenlik gerekçeleriyle IP engellemesi yaşanmış buralara surveymonkey üzerinden erişim mümkün olmamıştır. Maksimum sayıya ulaşabilmek ve IP engellemesine takılmamak adına her iki Bölge için ayrı web bağlantıları oluşturulmuş, kişisel e-posta adresi kullanılarak konu hakkında bilgi verilmiş ve anket linki paylaşılmıştır. Bu yöntem özellikle tarafsız ve bilimsel niteliği güçlü bir çalışmanın yapılması, veri dağılımında homojenliğin sağlanabilmesi adına ajans desteklerinden yararlanmasına rağmen ankete katılmayan işletmelerin katılımını sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Yanıtlar incelendiğinde özellikle Doğu Marmara Bölgesi’ndeki yararlanıcı işletmelerin bir kısmından, oluşturulan link aracılığıyla veri toplanabildiği tespit edilmiştir. Oluşturulan linkler;

TR42 (Doğu Marmara) Bölgesi için:

<https://tr.surveymonkey.com/r/kalkinmaajanslarinin-osbisletmetlerine-katkisi>

TR52 (Batı Anadolu) Bölgesi için:

<https://tr.surveymonkey.com/r/KONYAVEKARAMANOSBISLETMELERININGELISIMIND EKALKINMAAJANSININROLU> şeklinde özelleştirilmiştir.

Web bağlantısı yolu, e-posta davetinde olduğu kadar katılımcıların kimliklerine ilişkin net bilgi veren bir yol olmasa da, yanıt alınabilen işletmelerin IP adreslerinin görünmesi sayesinde birebir muhataplarınca doldurulduğunu göstermiştir.

3.5. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın amacı kalkınma ajanslarının TR42 ve TR52 bölgelerine yönelik katkısını yorumlayabilmek olduğu için araştırmanın evreni bu bölgelerde yer alan tüm OSB işletmeleri olarak belirlenmiştir. OSB’lerde faaliyet gösteren işletmelere daha önceki bölümlerde ifade edilen yöntemlerle ulaşılmıştır. Araştırma ile verilen desteklerin sanayi işletmelerinin yatırım, ihracat, istihdam, sosyo-kültürel katkı gibi kalkınma göstergesi sayılan unsurlar aracılığıyla bölge ve ülke kalkınmasına sunduğu katkıyı ölçmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda her iki ajanstan 2014 yılının sonlarında OSB’de yer alan

yararlanıcı konumunda bulunan ve başvurusu reddedilen işletmelerin listeleri istenmiştir. Ancak MARKA, “kişi ve kurumların prestiji açısından böyle bir bilgi veremeyeceğine” ilişkin yazı göndermiş, MEVKA ise olumlu ve olumsuz hiçbir şekilde bilgilendirme yapmamıştır.

İstenilen bilgilere ulaşmak bu açıdan mümkün olmamış örneklemin tespitinde izlenen yol ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Her iki ajansın kuruluşlarından itibaren, (2015 yılı hariç) vermiş oldukları mali ve teknik destek programları kapsamında ilan edilen sonuçları incelenmiştir. Burada yer alan kâr amacı güden kuruluşların isimleri ve projeleri bazında arama yapıp OSB’lerde yer alanlar belirlenmiştir. Bu sayede örnekleme konu olan gerçekleşme yani katkı düzeyi gerçekçi biçimde tespit edilmeye çalışılmıştır. Faaliyet raporları ve resmi web sayfalarında yer alan ilanlar üzerinden gerçekleştirilen bu tespit çalışmasında, birtakım bilgi eksiklikleri görülmüştür. Bu doğrultuda faaliyet raporlarında belirtilen yararlanıcı sayıları ile aynı yıl içerisinde ilan edilen listelerdeki sayıların değişiklik gösterdiği görülmüştür. Tespit çalışması ilan edilen sonuçlar üzerinden yürütülmüştür.

Yapılan incelemeler neticesinde 2009 yılından bu yana MARKA tarafından verilen teknik ve mali tüm destek türlerinde, desteklenen kuruluşların yalnızca 39’unun il merkezi ve ilçelerde faaliyet gösteren OSB’lerde yer aldığı görülmüştür. TR42 Bölgesindeki OSB işletmelerinin sayısının 1108 olduğu tespit edildiğine göre bu oran yaklaşık %4’e karşılık gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu bölgedeki tüm işletmelerin yalnızca %4’ünün ajans desteklerinden faydalandığı, %96’sının ise faydalanmadığı görülmüştür.

N : Hedef kitledeki birey sayısı

n : Örnekleme alınacak birey sayısı

p : İncelenen olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı)

q : İncelenen olayın görülmeyiş sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı)

t : Belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer

d : Olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen örnekleme hatası

olarak ele alındığında ve hedef kitledeki işletme sayısı bilindiği için örneklemin hesaplanmasında (Baş, 2013: 42);

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1) + t^2pq}$$

formülünden yararlanılmıştır.

Formül, araştırmaya konu yapılan TR42 Bölgesi OSB bilgileri ışığında ve %95 güven aralığında;

$$n = ?$$

$$p = 0,04$$

$$N = 1108$$

$$q = 0,96$$

$$t = 1,96$$

$$d = 0,05 \text{ (%5'lik hata payı)}$$

şeklini alacaktır.

Değerleri formüle yerleştirdiğimizde ise;

$$n = 1108 * (1,96)^2 * 0,04 * 0,96 / (0,05)^2 * 1107 + (1,96)^2 * 0,04 * 0,96$$

$$n = 163,449 / 2,915$$

$$\Rightarrow n = 56,07$$

Çıkan sonuç doğrultusunda TR42 Bölgesi için örneklemeimiz 56 bulunmuştur. Yani temsil kabiliyetine sahip birimlerden basit tesadüfi yöntemle, toplanabilecek 56 veri ile araştırma sonucunun güvenilir düzeyde yorumlanabileceği belirlenmiştir.

Aynı hesaplama yöntemi TR52 Bölgesinde, gerek işletme sayısının gerekse de katkısallık oranının yüksek olmasından dolayı bu sayının iki katı oranında gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede kuruluşundan itibaren MEVKA faaliyet raporları ve başarılı proje ilanlarındaki işletmelerin içinde OSB’lerde yer alanlar tespit edilmiştir. Tüm destek türlerinde yapılan incelemeler esas alındığında 139 işletmenin il merkezi ve ilçelerde faaliyet gösteren OSB’lerde bulunduğu görülmüştür. Ancak 9 işletmenin ajanstan ikinci kez destek aldığı göz önünde bulundurularak sayı 130 olarak değerlendirmeye alınmıştır. Bu kapsamda OSB’lerde yer alan toplam işletme sayısının 1643 olduğu bilindiğinde bu bölgelerde yer alan işletmelerin yaklaşık %8’inin ajanstan destek aldığı görülmektedir. Yani MEVKA’nın OSB’lerdeki katkısının gerçekleşme düzeyi %8, gerçekleşmeme düzeyi ise %92 olarak belirlenmiştir. Burada da hedef kitledeki işletme sayısı bilindiği için örneklemin hesaplanmasında yukarıdakiyle aynı olan;

$$n = Nt^2pq / d^2(N-1) + t^2pq$$

formülünden yararlanılmıştır.

Formül, araştırmaya konu yapılan TR52 Bölgesi OSB bilgileri ışığında ve %95 güven aralığında;

$n = ?$	$p = 0,08$
$N = 1643$	$q = 0,92$
$t = 1,96$	$d = 0,05$ (%5’lik hata payı)

olacak ve hesaplama;

$$n = 1643 * (1,96)^2 * 0,08 * 0,92 / (0,05)^2 * 1642 + (1,96)^2 * 0,08 * 0,92$$
$$n = 464,351 / 4,387 \quad \Rightarrow \quad n = 105,87$$

şeklinde bir sonuç çıkaracaktır. Bu durum ise, TR52 Bölgesinde örneklemin 106 olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermiştir.

Elde edilen sonuçlar neticesinde anket yanıtlanma oranları belirlenen örneklemelerden daha yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Gönderilen e-posta daveti ve web bağlantıları, yapılan hatırlatma aramaları neticesinde TR42 Bölgesinden 66, TR52 Bölgesinden ise 149 adet veri toplanmıştır.

Kalkınma ajanslarının bölge kalkınmasına katkısını ölçmek amacıyla hazırlanmış olan çalışmanın bu bölümünde elde edilen verilerin ilk önce bölgeler özelinde ardından ise belirli noktalar ekseninde karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Ancak öncesinde katılımcılara yöneltilen sorular hakkında genel bir bilgi vermek uygun olacaktır.

OSB İşletmelerine yönelik hazırlanan ve “Kalkınma Ajanslarının Bölge Kalkınması Üzerindeki Etkilerinin Ölçülmesi” başlığını taşıyan ankette toplamda 29 soru bulunmaktadır. Ancak işletmelerin ajanstan destek alıp almadığını öğrenmek amaçlı hazırlanan 13. soruda, soru atlama mantığı oluşturulmuştur. Bu sayede verilen bilgi karşısında, yararlanıcı işletmelerden 29 soruya yanıt istenmiş, diğer işletmelerden ise 18 soruya yanıt vermeleri beklenmiştir. 4 sorunun açık uçlu oluşturulduğu ankette katılımcıların gelir düzeyleri, işletmedeki pozisyonları, işletmenin faaliyet alanı gibi sorular ilk bölümü oluştururken kalkınma ajansları hakkındaki ilgi ve bilgi düzeyinin, kuruluşlardan beklentilerin,

eğer destek alındıysa desteğin türü, talebin karşılanma oranı, işletmenin istihdam, ihracat ve yatırım potansiyeline katkısının tespitine yönelik sorular diğer bölümü oluşturmuştur. Sorular ve seçenekler mümkün oldukça kolay anlaşılabilir düzeyde hazırlanmaya çalışılmıştır.

3.6. Veri Analizlerinin Yapılması

Araştırma kapsamında tamamı online olarak toplanan verilerin analizi noktasına geçmeden önce belirtmek gerekir ki kalkınma ajansları ya da OSB’ler üzerinde farklı türde araştırmalar yapılmıştır. Ancak gerçekleştirilen bu araştırma, her iki birimin etkileşimini ölçmeye çalışan ve bu kapsamda farklı bölgeler üzerinde inceleme yapan bir ilk olma özelliği taşımıştır. Bu sebeptendir ki, durum tespiti yapmak, mevcut duruma ilişkin bir “fotoğraf çekmek” düşünülmüş, dolayısıyla keşifsel bir araştırma yapılmıştır. Verilerin analizinde ise SPSS 18 Paket Programı kullanılarak çapraz tablolar (crosstabs) oluşturulmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Düzeyi

		Eğitim düzeyinizi işaretleyiniz.						Total	
		İlkokul	Ortaokul	Lise	Ön lisans	Lisans	Yüksek Lisans		Doktora
OSB	TR42OSB	0 ,0%	3 4,8%	5 7,9%	8 12,7%	38 60,3%	9 14,3%	0 ,0%	63 100,0%
	TR52OSB	14 9,9%	3 2,1%	33 23,2%	16 11,3%	58 40,8%	16 11,3%	2 1,4%	142 100,0%
Total		14 6,8%	6 2,9%	38 18,5%	24 11,7%	96 46,8%	25 12,2%	2 1,0%	205 100,0%

Ankete katılan kişilerin eğitim düzeylerini bölgeler bazında değerlendirdiğimizde soruyu TR42 Bölgesinden 63, TR52 Bölgesinden ise 142 kişinin yanıtladığı belirlenmiştir. Her iki bölgeden de katılımın en yoğun görüldüğü grubu lisans mezunlarının oluşturduğu görülmüştür. Bu durum, yüzdelik oranla ifade edilecek olursa bu gruptan katılımın, TR42 Bölgesinde katılımcıların yaklaşık %60’ına karşılık gelirken TR52 Bölgesinde yaklaşık %41’ine karşılık geldiği anlaşılmıştır. Lisans mezunlarını genel toplamda, yüksek lisans mezunları takip etmiştir. Ayrıca TR42 Bölgesindeki katılımcıların en düşük eğitim düzeyi ortaokul iken, TR52’de ilkököl mezunu 14 kişinin ankete katkı sağladığı anlaşılmıştır. Doktora mezunları açısından değerlendirildiğinde ise TR52 Bölgesinden doktora mezunu 2 kişinin ankete katıldığı görülmüş, TR42 Bölgesindeki katılımcıların hiçbirinin doktora mezunu olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 5. Eğitim Düzeyine Göre Aylık Yaklaşık Gelir Durumu (TL)

		Aylık yaklaşık geliriniz aşağıdaki kategorilerden hangisine uymaktadır?					Total
		1.001-4.000	4.001-8.000	8.001-12.000	12.001-16.000	16.000 ve üzeri	
Eğitim düzeyleri	İlkokul	6 46,2%	2 15,4%	1 7,7%	0 ,0%	4 30,8%	13 100,0%
	Ortaokul	2 33,3%	3 50,0%	1 16,7%	0 ,0%	0 ,0%	6 100,0%
	Lise	28 75,7%	2 5,4%	3 8,1%	1 2,7%	3 8,1%	37 100,0%
	Ön lisans	20 87,0%	3 13,0%	0 ,0%	0 ,0%	0 ,0%	23 100,0%
	Lisans	55 59,1%	23 24,7%	5 5,4%	2 2,2%	8 8,6%	93 100,0%

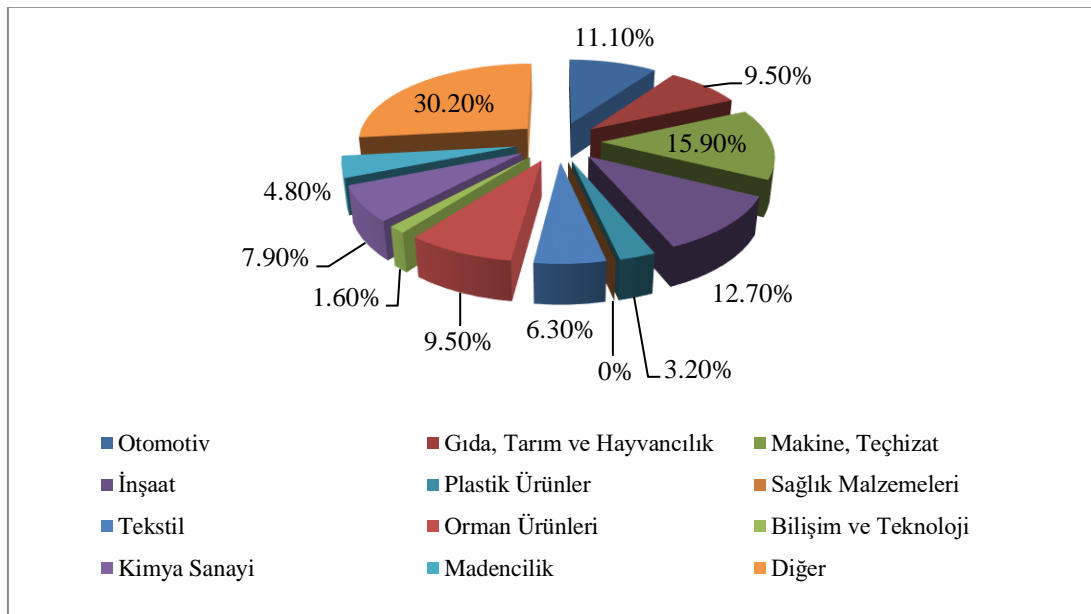
Yüksek Lisans	13 52,0%	5 20,0%	4 16,0%	2 8,0%	1 4,0%	25 100,0%
Doktora	1 50,0%	0 ,0%	1 50,0%	0 ,0%	0 ,0%	2 100,0%
Total	125 62,8%	38 19,1%	15 7,5%	5 2,5%	16 8,0%	199 100,0%

Katılımcıların eğitim düzeyi-gelir ilişkisi incelendiğinde en yüksek katılımın aylık 1.001-4.000 TL arası gelir grubunda olduğu, bunu 4.001-8.000 TL arası gelir elde eden grubun izlediği belirlenmiştir. Eğitim düzeyi açısından değerlendirme yapıldığında aylık 16.000 TL ve üzerinde gelir elde eden 16 kişiden 4’ünün ilköğretim, 3’ünün lise, 8’inin lisans, 1’inin yüksek lisans mezunu olduğu ortaokul, önlisans ve doktora mezunu olan kimsenin bu gelire sahip olmadığı dikkat çekmiştir. Ankete katılan en yüksek grubu temsil eden lisans mezunlarının ise gelir aralıklarının 1.001-4.000 TL olduğu görülmüştür.

Tablo 6. İşletmelerin Faaliyette Buldukları Süreler

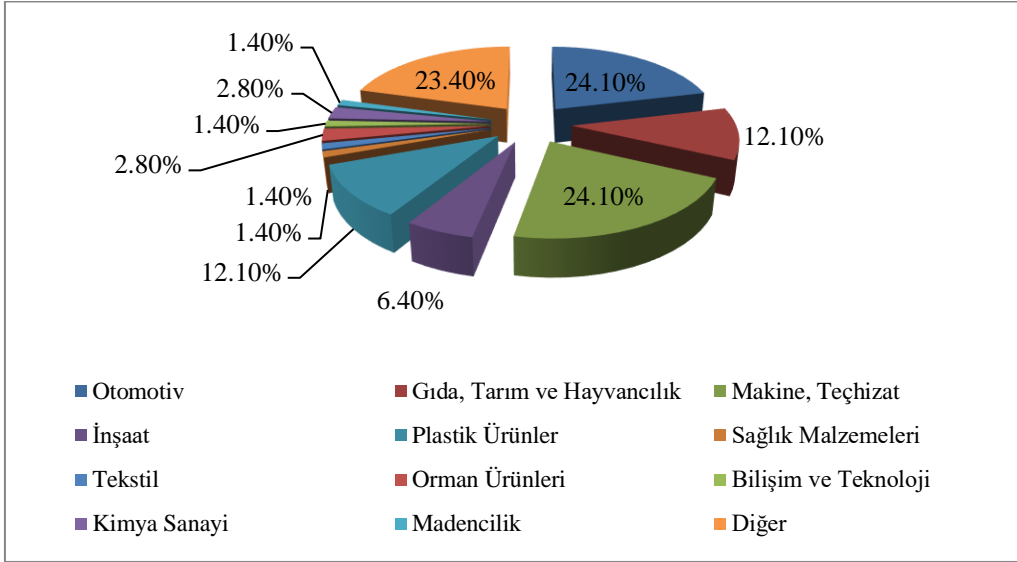
	İşletmeniz kaç yıldır faaliyet göstermektedir?					Total
	0-4 yıl	5-14 yıl	15-25 yıl	26-35 yıl	36 ve üzeri	
TR42OSB	4 6,3%	18 28,6%	17 27,0%	13 20,6%	11 17,5%	63 100,0%
TR52OSB	5 3,6%	48 34,3%	41 29,3%	20 14,3%	26 18,6%	140 100,0%
Total	9 4,4%	66 32,5%	58 28,6%	33 16,3%	37 18,2%	203 100,0%

Katılımcı işletmelerin faaliyet süreleri bakımından değerlendirmesi yapıldığında TR42 Bölgesindeki 63 katılımcının 18’i yani yaklaşık %29’u, TR52 Bölgesinde ise 140 katılımcının 48’i yani yaklaşık %34’ü, 5-14 yıl arasında faaliyette bulduklarını belirterek en yoğun grubu oluşturmuştur. Bu durum toplam esas alındığında %32,5’e karşılık gelmiştir. Bu grubu toplamda yaklaşık %29’luk oranla 15-25 yıl arası faaliyet gösteren işletmeler takip etmiştir. Üçüncü sırada ise 36 yıl ve üzerinde faaliyette bulunan işletmeler yer almıştır ki bu da toplamda yaklaşık %18’lik bir oranı temsil etmiştir.

Grafik 1. İşletmelerin Sektörel Dağılımı (TR42)

Yaklaşık değerleri üzerinden grafik çizildiğinde TR42 Bölgesinde en yoğun katılımın yanıt seçeneklerinde “diğer” olarak belirtilen sektörlerde yoğunlaştığı görülmüştür. Bu sektörler ise genel olarak lojistik, elektrik-elektronik, demir-çelik, alüminyum-metal parça, gemi inşası, otomotiv, inşaat, mobilya, hidrolik, su parkları, galvaniz kaplama ve ısıtma teknolojileri olarak belirtilmiştir. Toplam yanıtlar içerisinde %30’luk oran ile en yüksek paya sahip olan “diğer” seçeneğinde katılımcılar tarafından belirtilen sektörler iken, ikinci en yüksek katılım yaklaşık %16 ile makine-teçhizat alanından olmuştur.

Grafik 2. İşletmelerin Sektörel Dağılımı (TR52)

TR52 Bölgesinde en yoğun katılımın %24,1 oranında otomotiv ile makine-teçhizat sektöründen olduğu görülmüş, bunu “diğer” olarak belirtilen sektörler takip etmiştir. Bu sektörler ise; geri kazanım faaliyetleri, yedek parça imalatı güneş enerjisi üretimi, kent ekipmanları, endüstriyel kalıp, imalat sanayi, dalgıç motorlar ve hidrofor üretimi, hafif metal döküm ve levha sac imalatı, pık, çelik, sfero döküm, ilaç ve kozmetik, madeni yağ, metal işleri, hırdavat ürünleri imalatı, civata ve bağlantı elemanları imalatı, dişli imalatı, refrakter imalatı, ateşe dayanıklı harç sıva astar malzemeleri, oluklu mukavva kutu, LPG dolum ve depolama, koyun yünü (yapağı) işleme ve ihracatı, metal atıkların geri dönüşümü, alüminyum merdiven imalatı, yenilenebilir enerji, tarım makineleri, dış ticaret ve gıda toptancılığı ile demir çelik döküm olarak belirtilmiştir. Bölgede TR42 Bölgesinden farklı olarak sağlık malzemeleri üreten işletmelerden de veri toplanabilmiştir.

İşletme bünyesinde (varsa şubeler de dâhil olmak üzere) çalışan sayısını öğrenebilmek için sorulan 7. soru, açık uçlu olarak belirlenmiştir. Bu soruya TR42 Bölgesinden 57 kişi, TR52 Bölgesinden ise 119 kişi yanıt vermiştir. Burada gelen yanıtlar ekseninde işletmelerin personel sayıları tek tek yazılmak yerine Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik² kapsamında bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu noktada gelir üzerinden değil,

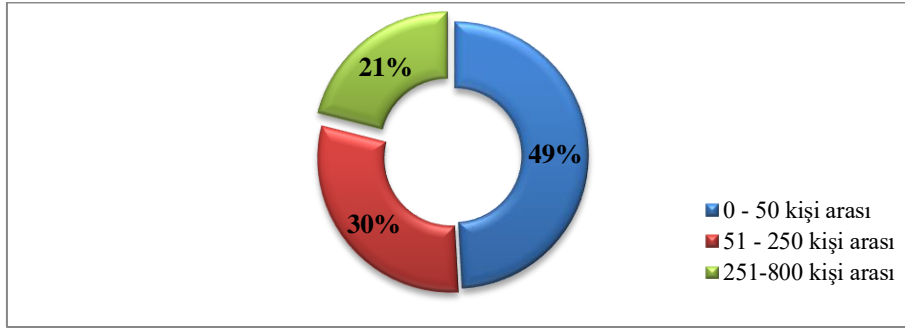
² Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin sınıflandırılması: Madde 5- (Değişik: 10/9/2012-2012/3834 K.) KOBİ’ler aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır a) Mikro işletme: On kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri bir milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler. b) Küçük işletme: Elli kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri sekiz milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler. c) Orta büyüklükteki işletme: İkiyüzelli kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri kırk milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler.

kişi sayısı üzerinden bir değerlendirme yapıldığını belirtmek gerekir. Yanıtlar çerçevesinde bir tablo yapıldığında ise dağılımın aşağıdaki gibi olduğu belirlenmiştir.

Tablo 7. Katılımcı İşletmelerin Ölçekleri

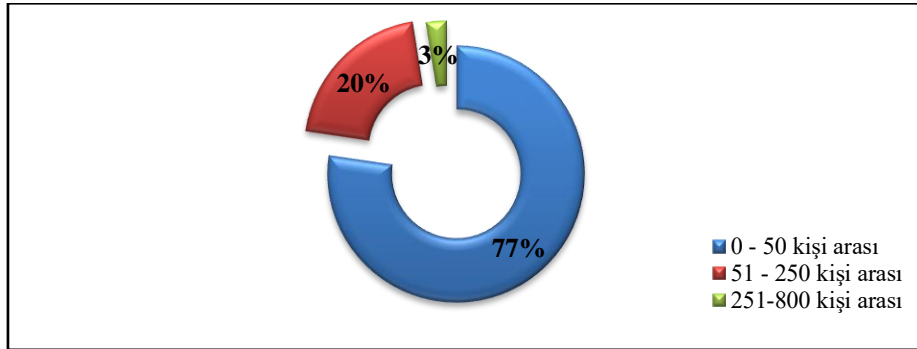
OSB Bölgesi	0-50 kişi arası Küçük İşletme	51-250 kişi arası Orta Büyüklükte İşletme	251-800 kişi arası Büyük İşletme	Katılımcı Toplamı
TR42 Bölgesi	28	17	12	57
TR52 Bölgesi	92	24	3	119
Toplam	120	41	15	176

Her iki bölgeden de katılımcı işletmelerin dağılımına bakıldığında kalkınma ajanslarının esas hedef kitlesini oluşturan KOBİ’lerin yoğun olduğu belirlenmiştir. Buna göre TR42 Bölgesindeki katılımcı 57 işletmenin 45’inin yani yaklaşık %79’unun; TR52 Bölgesindeki katılımcı 119 işletmenin 116’sının yani %97’sinin KOBİ niteliğinde olduğu belirlenmiştir. İki bölgedeki toplam katılımcılar değerlendirildiğinde ise 176 katılımcının, %91’inin yani 161’inin KOBİ’lerden oluştuğu görülmüştür.

Grafik 3. Katılımcı İşletmelerin Ölçeklere Göre Dağılımı (TR42)

Söz konusu dağılımlar iki ayrı grafikte irdelendiğinde oransal durumları daha net biçimde görülmüştür. Özelleştirilmiş Grafik 3., TR42 Bölgesini temsil ederken Grafik 4., TR52 Bölgesini temsil etmiştir.

Grafik 4. Katılımcı İşletmelerin Ölçeklere Göre Dağılımı (TR52)

Tablo 7.’deki veriler grafikler üzerinde ve oransal olarak değerlendirildiğinde TR42 Bölgesindeki katılımcıların %49’unun küçük ölçekli işletme olduğu, bu oranın TR52 Bölgesinde %77’ye karşılık geldiği görülmüştür. TR52 Bölgesindeki küçük işletmeler de mikro ölçeklilere ayrıldığında gelen 92 yanıtın 22’sinin mikro ölçekli işletmelere ait olduğu görülmüştür. TR42 Bölgesinde 57 katılımcının yanıtladığı bu soruda orta ölçekli işletmelerin sayısı 17 kişi ile %30’luk bir oranı oluştururken, TR52 Bölgesinde katılımcıların 24’ü ile %20’lik bir oranı oluşturmuştur. Büyük ölçekli işletmeler ise TR42 Bölgesinde %21 gibi yüksek bir oranı temsil etmişken iken, 119 katılımcısı

olan TR52 Bölgesinde bu oran %3 ile sınırlı kalmıştır. Ancak her iki bölge toplamında değerlendirildiğinde KOBİ’lerin ağırlıklı olarak ankete katıldığı görülmüş, bu durum genel itibariyle KOBİ destekleri ile öne çıkan ajanslara ilişkin görüşlerin daha fazla geçerlilik kazanabileceğinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.

Tablo 8. Katılımcıların İşletmedeki Görev Pozisyonları

	İşletmedeki pozisyonunuz nedir?				Total	
	Diğer	İşletme Sahibi	Yönetici	Mühendis		
OSB	TR42OSB	16 25,4%	15 23,8%	30 47,6%	2 3,2%	63 100,0%
	TR52OSB	24 17,1%	56 40,0%	49 35,0%	11 7,9%	140 100,0%
Total	40 19,7%	71 35,0%	79 38,9%	13 6,4%	203 100,0%	

Katılımcıların işletmedeki pozisyonlarına ilişkin yöneltilen soruya ise yanıt verenler içinde TR42 Bölgesindeki 63 katılımcının 30’unun yönetici, TR52 Bölgesindeki 140 katılımcının 56’sının ise işletme sahibi olduğu belirlenmiştir. Bu soruda ayrıca “diğer” seçeneği de eklenmiş ve bu alanı doldurmaları istenmiştir. Buna göre ise TR42 Bölgesinde ankete katkı sağlayan kişilerin yaklaşık yarısının yöneticilerden, ikinci en yoğun grubun “diğer” kategorisinden oluştuğu belirlenmiştir. Bu alana verilen yanıtlar ise Ar-Ge Sorumlusu, Dış Ticaret Sorumlusu, Farmakovijilans Sorumlusu, IT Sorumlusu, İnsan Kaynakları Müdürü, Laboratuvar Sorumlusu (Uzman Kimyager), Muhasebe, Ortak-Müdür, Satış ve Pazarlama ile Tekniker olarak çeşitlendirilmiştir. Bahsedilen kategorilerden en yüksek olanı 7 kişi tarafından belirtilen muhasebe birimlerine işaret etmiştir. Burada belirtmek gerekir ki işletmelere yapılan hatırlatma aramalarında birçok işletme tarafından muhasebe sorumlularına yönlendirilme söz konusu olmuştur. TR52 Bölgesinde ise katılımcıların %40’ının işletme sahibi, %35’inin yönetici pozisyonunda olduğu, üçüncü sırada ise “diğer” seçeneğinin yer aldığı görülmüştür. Gelen yanıtlarda “diğer” seçeneği kapsamında, grafik-baskı sorumlusu, muhasebe sorumlusu, satın alma-lojistik personeli, satış temsilcisi, insan kaynakları şefi, dış ticaret ve satın alma müdürlerinin katılım sağladığı görülmüştür. Ancak burada da en yoğun katkı muhasebe birimlerinden olmuştur.

Tablo 9. Eğitim Düzeyine Göre İşletmedeki Pozisyonlar

	İşletmedeki pozisyonunuz nedir?				Total	
	Diğer	İşletme Sahibi	Yönetici	Mühendis		
Eğitim düzeyi	İlkokul	1 7,1%	11 78,6%	2 14,3%	0 ,0%	14 100,0%
	Ortaokul	1 16,7%	5 83,3%	0 ,0%	0 ,0%	6 100,0%
	Lise	5 13,2%	21 55,3%	12 31,6%	0 ,0%	38 100,0%
	Ön lisans	11 47,8%	3 13,0%	9 39,1%	0 ,0%	23 100,0%
	Lisans	17 17,9%	24 25,3%	46 48,4%	8 8,4%	95 100,0%
	Yüksek Lisans	5 20,0%	6 24,0%	9 36,0%	5 20,0%	25 100,0%
	Doktora	0	1	1	0	2

	,0%	50,0%	50,0%	,0%	100,0%
Total	40	71	79	13	203
	19,7%	35,0%	38,9%	6,4%	100,0%

Bir başka veri olarak eğitim düzeyi ve işletmedeki görev pozisyonları değerlendirildiğinde bu soruya 203 katılımcıdan 95’i ile en yoğun katılımın lisans mezunlarından olduğu görülmüştür. 14 ilkokul mezununun 11’inin işletme sahibi, 2’sinin yönetici, 1’inin ise diğer pozisyonda olduğu belirlenmiştir. 79 yönetici ve 71 işletme sahibi ile en çok katkı sunan kesimler değerlendirildiğinde yöneticilerin dağılımınının 2 ilkokul, 12 lise, 9 önlisans, 46 lisans, 9 yüksek lisans ve 1 doktora mezunundan oluştuğu anlaşılmıştır. İşletme sahiplerinin ise, 11’inde ilkokul, 5’inde ortaokul, 21’inde lise, 3’ünde önlisans, 24’ünde lisans, 6’sında yüksek lisans ve 1’inde de doktora mezuniyeti olduğu görülmüştür. Ayrıca yönetici pozisyonundaki kişilerin yaklaşık %48’lik bir oranla lisans mezunlarından oluştuğu dikkat çekmiştir.

Tablo 10. Katılımcıların KA Hakkındaki Bilgi Düzeyi

	İlinizin hangi Kalkınma Ajansına dâhil olduğunuzu biliyor musunuz?		Total
	Evet	Hayır	
OSB			
TR42OSB	40	22	62
	64,5%	35,5%	100,0%
TR52OSB	91	48	139
	65,5%	34,5%	100,0%
Total	131	70	201
	65,2%	34,8%	100,0%

Kalkınma ajanslarının bölgelerdeki bilinirliğine ilişkin yöneltilen soruya gelen 201 yanıtın 131’i yani yaklaşık %65’i olumlu olmuştur. Bölge bazında değerlendirildiğinde ise ajansların işletmeler tarafından bilinirlik düzeyinin TR52 Bölgesinde nispeten daha yüksek olduğu görülmüştür. Buna göre TR42 Bölgesindeki işletmelerin %35,5’i ilin dâhil olduğu kalkınma ajansını bilmediğini belirtirken TR52 Bölgesinde ise bu oran %34,5’e düşmüştür. Ayrıca hem işletmelerin ilgi düzeyleri hem de bölgelerdeki kalkınma ajanslarının kendilerini işletmelere tanıtabilme düzeyleri hakkında yorum yapabilmek için katılımcılara, ajanslar hakkındaki bilgiyi hangi kaynaklardan elde ettiklerine yönelik bir başka soru daha yöneltilmiştir. Birden çok seçeneğin işaretlenebildiği bu soruda ise TR42 Bölgesinde %34 ile ajans tarafından gerçekleştirilen bilgilendirme toplantıları sayesinde, %32 ile de danışmanlar aracılığıyla seçenekleri en yoğun işaretlenen seçenekler olurken; TR52 Bölgesinde %46,5 ile danışman sayesinde, %32,5 ile de tanıdıklar aracılığıyla seçenekleri işaretlenmiştir.

Tablo 11. Ajans Desteklerinden Yararlanma Oranı

	Kuruluşunuzdan sonra Kalkınma Ajansından herhangi bir destek aldınız mı? (Soruyu yanıtladıktan sonra lütfen "İLERİ" seçeneği ile ankete devam ediniz)				Total
	Evet	Hayır	Başvurumuz reddedildi	Sözleşme aşamasında imzalamayı reddettik	
OSB					
TR42OSB	16	42	0	0	58
	27,6%	72,4%	,0%	,0%	100,0%
TR52OSB	24	99	13	2	138
	17,4%	71,7%	9,4%	1,4%	100,0%
Total	40	141	13	2	196

	20,4%	71,9%	6,6%	1,0%	100,0%
--	-------	-------	------	------	--------

İşletmelerin ajanslardan destek alıp almadıklarına ilişkin yöneltilen bu soruya TR42 Bölgesinde 58 işletmenin yanıt verdiği ve bunlardan yalnızca 16 işletmenin yararlanıcı konumunda olduğu görülmüştür. Ajans faaliyet raporları ve ilan listeleri kapsamında yararlanıcı olan tüm işletmelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Faaliyet gösterip göstermedikleri hiçbir şekilde öğrenilemeyen ve bölgeden taşınmış olan işletmeler hariç tüm yararlanıcılardan veri toplanmaya çalışılmıştır. Ancak kimisi “yoğunluktan dolayı katılmak istemediklerini”, kimisi de “yetkililerin katılmak istemediğini” belirtmiştir. Tüm çabalara rağmen yararlanıcı işletmelerin sayısını daha fazla artırmak mümkün olamamıştır. TR52 Bölgesinde ise bu soruya 138 işletmenin yanıt verdiği ve bunlardan 99’unun “hayır” seçeneğini işaretlediği, yalnızca %17,4 oranındaki 24 kişinin “evet” yanıtını verdiği görülmüştür. Bu bölgede TR42 Bölgesinden farklı olarak başvurusu reddedilen ve sözleşme aşamasında bundan vazgeçen işletmelerin de katılımcı olduğu tespit edilmiştir. Burada da tarafsız bir çalışma yürütülebilmesi adına yararlanıcıların katılımını artırabilmek için hatırlatma e-postaları gönderilmiş ve telefon görüşmeleri tesis edilmiş ancak katılım oranları daha fazla artırılmamıştır.

Soru atlama mantığı ile yöneltilen bu sorunun ardından kalkınma ajanslarından destek alan yararlanıcı işletmelere, yanıtlamaları beklenen 11 soru yöneltilerek ilave 16 soru daha sorulmuş, ajanslardan destek almayanlar ise bu sorunun ardından ilave 5 soru daha yanıtlamışlardır. Yararlanıcı işletmelere yöneltilen ilk soru kalkınma ajanslarından aldıkları desteğin türünü öğrenmek amacıyla oluşturulmuştur. Her ne kadar 15 Eylül 2017 tarih ve 30181 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile ajansların verdiği desteklerin türlerinde birtakım değişiklikler yapılmış olsa da araştırmanın yapıldığı tarih 2014-2015 yıllarını kapsadığı için yöneltilen seçenekler o dönemki mevzuat esas alınarak belirlenmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere kalkınma ajanslarının destekleri mali ve teknik destekler olmak üzere iki temel tür üzerine kurulmuş olup bunlardan mali destekler kendi içlerinde, araştırmanın yapıldığı dönem esas alındığında doğrudan finansman, faiz, faizsiz kredi, doğrudan faaliyet, güdümlü proje desteği olarak belirlenmişti. Bu destekler, önce 2017 sonra da 2020 yıllarında tekrar revize edilmiş olup güncel yönetmeliğin 11. maddesinde doğrudan finansman, finansman ve faizsiz kredi desteği olarak ifade edilmiştir.

Yararlanıcıların kullandığı destek türlerine ilişkin verilen yanıtlar incelendiğinde TR42 Bölgesindeki yararlanıcıların en çok kullandığı destek türünün %71,4 ile doğrudan finansman desteği şeklinde gerçekleştiği, bunu doğrudan faaliyet desteğinin ve teknik desteğin izlediği belirlenmiş, faiz desteğinin kullanılmadığı, faizsiz kredi desteğinin yalnızca bir işletme tarafından kullanıldığı görülmüştür. Teknik destek alan işletme sayısı ise 2 olarak belirlenmiştir. TR52 Bölgesinde ise yararlanıcıların en çok kullandığı destek türünün de %44,4 oranıyla doğrudan finansman desteği şeklinde gerçekleştiği, bunu TR42 Bölgesinden farklı olarak güdümlü proje desteğinin takip ettiği görülmüştür. Bu bölgede faiz desteği alan işletme sayısı 1 olarak belirlenmişken faizsiz kredi desteğinden yararlanan hiçbir işletme olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca bu bölgedeki teknik destek seçeneğini hiçbir işletme işaretlememiştir. Kalkınma ajanslarının vermiş olduğu destekler ve bu desteklere ilişkin mali ve teknik sorunlara Sayıştay raporlarında sıklıkla yer verildiği dikkat çekmektedir. Bu konuyla ilgili detaylı bir analize başka bir çalışmada yer verilmesi planlanmaktadır.

Tablo 12. Destek Talebinin Karşılama Oranı

		Başvurusunda bulunduğunuz destek talebinin gerçekleşme oranı % kaç civarında olmuştur?				Total
		% 0 - 20	% 21 - 50	% 51 - 75	% 76 - 100	
OSB	TR42OSB	0 0,0%	7 50,0%	2 14,3%	5 35,7%	14 100,0%
	TR52OSB	1 5,0%	11 55,0%	2 10,0%	6 30,0%	20 100,0%
Total		1 2,9%	18 52,9%	4 11,8%	11 32,4%	34 100,0%

TR42 Bölgesinde yararlanıcı konumundaki 14 işletmenin yanıtladığı bu soruda 7 işletmenin talebi %50’ye kadar karşılanırken, 2 işletmenin %75’e kadar, 5 işletmenin ise %76’nın üzerinde bir oranla karşılandığı görülmüştür. TR52 Bölgesinde ise yararlanıcı 20 işletmenin yanıtladığı bu soruda 11 işletmenin talebi %21-50 oranında karşılanmışken, 6 işletmenin % 76-100 oranında destek alabildiği öğrenilmiştir. Oranlar arasında bu kadar ciddi farklılıkların olması, sadece araştırmaya konu olan bölgelerde değil ülke genelinde de bu desteklerin gerçekleşmesine ilişkin kalkınma ajanslarının takdir yetkisi kullanıp kullanmadıkları yönünde düşündürücü olmuştur.

Tablo 13. Desteklerin Ajans Tarafından Denetlenmesi

		Kalkınma Ajansından aldığınız desteklerin kullanım alanları Ajans tarafından denetleniyor mu?		Total
		Evet	Hayır	
OSB	TR42OSB	13 100,0%	0 0,0%	13 100,0%
	TR52OSB	17 85,0%	3 15,0%	20 100,0%
Total		30 90,9%	3 9,1%	33 100,0%

Kalkınma ajanslarının verdikleri desteklerin amacına uygun kullanılıp kullanılmadığına ilişkin yararlanıcı işletmelere yönelik bir denetim yapıp yapmadıklarına dair yöneltilen bu soruda her iki bölgedeki toplam katılımcıların %90’dan fazlası denetim yapıldığı yönünde yanıt vermiştir. Oransal dağılıma bakıldığında TR42 Bölgesinden yanıt veren 13 işletmenin tamamı, TR52 Bölgesinden yanıt veren 20 işletmenin 17’sinin yani %85’inin “evet” seçeneğini işaretlediği belirlenmiştir.

Tablo 14. Alınan Desteğin İşletme Faaliyetlerine Etkisi

		Kalkınma Ajansının, işletme faaliyetlerinize etkisini ne şekilde değerlendirirsiniz?		Total
		Oldukça olumlu etkiliyor	Kısmen etkiliyor	
OSB	TR42OSB	8 61,5%	5 38,5%	13 100,0%
	TR52OSB	12 60,0%	8 40,0%	20 100,0%
Total		20 60,6%	13 39,4%	33 100,0%

Ankette yer alan bir diğer soru ajans desteklerinin yararlanıcı işletmeler üzerindeki etkisini ölçmek için sorulmuştur. Buna göre toplam katılımcıların yaklaşık %62’sinin oldukça “olumlu etkiliyor”, %39’unun ise “kısmen etkiliyor” yanıtını verdiği belirlenmiş olup, “hiç etkilemiyor” ve “olumsuz etkiliyor” gibi seçeneklerin hiçbir işletme tarafından seçilmediği belirlenmiştir. Bu durum kalkınma ajanslarının bölgelerdeki işletmeler açısından yararlı kurumlar olduğu düşüncesini desteklemiştir.

Tablo 15. Ajans Desteğinin İşletme Yatırımlarına Etkisi

	Ajanstan aldığımız desteklerin, firmanızın yatırımlarına etkisini nasıl değerlendirirsiniz?				Total	
	Destek sağlanmasaydı yatırımlarımızın gerçekleşmesi mümkün olmazdı	Destek sayesinde mevcut yatırım potansiyelimizde artış oldu	Aldığımız destek kaynak artışı sağladığı için sosyo-kültürel faaliyetlerde bulunma imkânına sahip olduk	Yatırımlarımız destekten hiçbir şekilde etkilenmedi		
OSB	TR42OSB	0 .0%	10 83,3%	1 8,3%	1 8,3%	12 100,0%
	TR52OSB	1 5,0%	16 80,0%	3 15,0%	0 .0%	20 100,0%
Total		1 3,1%	26 81,3%	4 12,5%	1 3,1%	32 100,0%

TR42 Bölgesinde 12 yararlanıcı tarafından yanıt bulan bu soruda yaklaşık %83’lük bir oranla, 10 yararlanıcı, alınan desteğin yatırım potansiyelini artırdığını belirtmiştir. Kalkınmanın büyümeden ayrıldığı en önemli göstergelerden biri olarak görülen sosyo-kültürel faaliyet seçeneği özellikle ilave edilmiştir. Bu seçeneği 1 işletme işaretlemişken, 1 yararlanıcı işletme ise alınan desteğin yatırımlarını etkilemediğini belirtmiştir. TR52 Bölgesinde ise, 20 yararlanıcının vermiş olduğu yanıtlar değerlendirildiğinde 16 işletme tarafından ve %80 oranında desteğin yatırım potansiyelini arttırdığı belirtilmiştir. Burada 3 işletme sosyo-kültürel faaliyet imkânına kavuştuğunu belirtirken, 1 işletme destek ile yatırım gerçekleştirebildiğini ifade etmiştir. Yararlanıcılardan yatırım potansiyelinin destekten hiç etkilenmediğini belirten kimse olmamıştır. İki bölge toplamı esas alındığında ajans desteklerinin yeni yatırım potansiyeli oluşturma oranı %81 civarında çıkmış iken, bu desteklerin sosyo-kültürel faaliyetlere olanak sunma oranı %12,5’te kalmıştır. Bu durumu belki işletmelerin kendi tercihleri olarak değerlendirmek mümkün olabilir ancak yanıtlar değerlendirildiğinde kalkınma ajansları tarafından verilen desteklerin kalkınmadan ziyade büyüme odaklı faaliyetlere dönüştüğü belirlenmiştir.

Tablo 16. Alınan Desteğin Personel Sayısına Etkisi

	Personel sayısında artış yaşanmıştır - Kişi Sayısı				Total	
	1-5 kişi arası	6-10 kişi arası	11-15 kişi arası	21 ve üstü kişi		
OSB	TR42OSB	4 66,7%	1 16,7%	1 16,7%	0 .0%	6 100,0%
	TR52OSB	8 66,7%	3 25,0%	0 .0%	1 8,3%	12 100,0%
Total		12 66,7%	4 22,2%	1 5,6%	1 5,6%	18 100,0%

Yararlanıcı işletmelerin aldıkları desteklerin istihdama ve beşeri sermayeye katkısını değerlendirebilmek için katılımcılara bu desteklerin hem personel sayısında hem de personelin niteliğinde yol açtığı değişikliklere ilişkin iki soru yöneltilmiştir. Tüm verileri tablolar şeklinde burada aktarmak mümkün olmadığı için bu noktada veriler özet olarak yorumlanmıştır. Öncelikle personel

sayısına yönelik yöneltilen soruya ilişkin veriler yorumlanacak olduğunda katılımcı 11 işletmenin “personel sayısında herhangi bir değişiklik yaşanmadığı” şeklindeki seçeneği işaretlediği belirlenmiştir. Personel sayısında artışa yol açtığını belirten işletmelere ise ne oranda bir değişiklik yaşandığı sorusu yöneltilmiştir. Buna göre artış yaşayan 18 işletmenin 12’sinde yani yaklaşık %67’sinde 1-5 kişi arasında bir istihdam artışı sağladığı, 4 işletmede yani %22’sinde 6-10 kişi arasında bir artışa yol açtığı belirtilmiştir. TR42 Bölgesinde, 1 işletmede 11-15 kişi arasında istihdam artışı sağlayan bu desteklerin TR52 Bölgesinde 1 işletmede 21 kişi ve üzerinde bir artışa neden olduğu görülmüştür.

Desteklerin personelin niteliği üzerinde herhangi bir değişiklik sağlayıp sağlamadığına ilişkin yöneltilen soruda katılımcılara birden çok seçenek işaretleme imkânı verilmiştir. Buna göre her iki bölge toplamında 14 işletme “daha nitelikli personel istihdamı gerçekleştirildiğini”, 13 işletme, “destek sayesinde personele eğitim verildiği ve mevcut personelin niteliğinde iyileşme gerçekleştiğini”, 9 işletme ise “personelin niteliğinde bir değişim yaşanmadığını” belirtmiştir.

Tablo 17. Ajans Desteğinin Üretim Kapasitesine Etkisi

	Sağlanan desteğin üretim kapasiteniz üzerindeki etkisini ne şekilde değerlendirirsiniz?				Total
		% 0 - 20 oranında artış yaşanmıştır	%21 - 50 oranında artış görülmüştür	Bir artış olmamıştır	
OSB	TR42OSB	8 57,1%	5 35,7%	1 7,1%	14 100,0%
	TR52OSB	8 40,0%	10 50,0%	2 10,0%	20 100,0%
Total		16 47,1%	15 44,1%	3 8,8%	34 100,0%

Destek-üretim hacmi ilişkisini ölçmek amaçlı hazırlanan bu soruyu TR42 Bölgesinden 14 yararlanıcı yanıtlamış, bunlardan 1’i “bir artış olmadığını” belirtirken 8’i, %0-20 oranında, 5’i ise %21-50 oranında artışın yaşandığını belirtmiştir. Bu durum alınan desteklerin ilgili bölgedeki yararlanıcıların %57’sinin üretim kapasitesini maksimum %20 oranında arttırdığını göstermiştir. TR52 Bölgesinde soruyu yanıtlayan 20 yararlanıcının 10’u yani %50’si ajans desteklerinin üretim kapasitelerini %21-50 oranında arttırdığını belirtmiş, “bir artış olmamıştır” diyenlerin oranı ise TR42 Bölgesinde %7, TR52 Bölgesinde %10 civarında kalmıştır.

Tablo 18. Desteklerin İhracat Hacmi Üzerindeki Etkisi

	Ajans desteklerinin ihracatınız üzerindeki etkisini ne şekilde yorumlarsınız?				Total	
	İhracat gerçekleştiriyoruz	Destek sayesinde ihracat yapabilir seviyeye geldik	İhracat hacmimizde artış yaşandı	İhracat hacmimizde hiçbir değişiklik olmadı		
OSB	TR42OSB	4 30,8%	1 7,7%	4 30,8%	4 30,8%	13 100,0%
	TR52OSB	1 5,0%	2 10,0%	9 45,0%	8 40,0%	20 100,0%
Total		5 15,2%	3 9,1%	13 39,4%	12 36,4%	33 100,0%

Ajanslardan alınan desteklerin işletmelerin ihracat kapasiteleri üzerindeki katkısını değerlendirebilmek amacıyla yöneltilen bu soruya iki bölgeden toplam 33 yararlanıcı yanıt vermiş olup, %39’un üzerindeki bir oranla desteklerin “ihracat hacminde artışa yol açtığı” belirtilmiştir. Ancak bunu %36’nın üzerindeki bir oranla desteklerin, “ihracat hacminde değişikliğe yol açmadığı” şeklinde verilen yanıtlar izlemiştir. Soruyu yanıtlayan işletmelerden 5’i ihracat yapmadığını belirtirken, toplamda 3

işletme ise aldıkları destek sayesinde ihracat yapabilecek düzeye geldiklerini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda ajans desteklerinin bazı işletmeler açısından hiçbir farklılık yaratmazken bazı işletmeler açısından üretim miktarında ve ihracat hacminde artışa yol açarak ekonomik büyümeye kısmen de olsa katkı sağladığı şeklinde yorumlanabilecek bir duruma yol açtığı değerlendirilmiştir.

Tablo 19. Ajansın İşletmenizden Beklediği Muhtemel Sonuçlar (TR42)

	Ajansın proje desteğinden sonra, işletmenizde görmek istediği değişiklikler sizce nelerdir?					
	Ürün kalitesinde artış	Rekabet gücünde artış	Üretim hacminde artış	İstihdam oranında artış	Dışa bağımlılıkta azalma	İhracat hacminde artış
TR42 OSB	7 53,8%	10 76,9%	10 76,9%	9 69,2%	4 30,8%	5 38,5%
Total	7 53,8%	10 76,9%	10 76,9%	9 69,2%	4 30,8%	5 38,5%

İki bölge için iki ayrı tabloda değerlendirilen ve işletmelere, ajansların verdikleri destekler neticesinde kendilerinden gerçekleştirmelerini bekledikleri durumun ne olabileceğine ilişkin görüşlerini öğrenmek amacıyla yöneltilen bu soruda birden çok seçenek işaretleme imkânı verilmiştir. TR42 Bölgesinde soruyu yanıtlayan 13 işletmenin yoğunlaştığı ana unsurlar yaklaşık %77 oranında “rekabet gücünde artış” ve “üretim hacminde artış” olarak gerçekleşmiştir. Seçenekler arasına başka beklentilerin olabileceği ihtimaline karşılık yorum yapılabilmesi adına “diğer” kutucuğu da konulmuştur. Ancak yararlanıcılar tarafından farklı bir seçenek oluşturulmamıştır. Bu sonuçlar, yararlanıcılar tarafından da Ajansın “kalkınma değil, büyüme amaçlı destek verdiği” algısının hâkim olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Araştırmanın yapılma nedeni olan doktora tezinin ikinci boyutunu oluşturan ajans çalışanlarına yönelik ankete verilen yanıtlar da ajansların STK’lar, üniversiteler gibi kalkınmanın itici gücünü oluşturan kuruluşlardan daha çok kâr amacı güden işletmeleri desteklediklerini göstermiştir.

Tablo 20. Ajansın İşletmenizden Beklediği Muhtemel Sonuçlar (TR52)

	Ajansın proje desteğinden sonra, işletmenizde görmek istediği değişiklikler sizce nelerdir?					
	Ürün kalitesinde artış	Rekabet gücünde artış	Üretim hacminde artış	İstihdam oranında artış	Dışa bağımlılıkta azalma	İhracat hacminde artış
TR52 OSB	15 78,9%	12 63,2%	14 73,7%	9 47,4%	9 47,4%	9 47,4%
Total	15 78,9%	12 63,2%	14 73,7%	9 47,4%	9 47,4%	9 47,4%

TR52 Bölgesinde ise aynı soruya verilen yanıtlar incelendiğinde %78,9 gibi yüksek bir oranla “ürün kalitesinde artış” seçeneğinin işaretlendiği, bunu %73,7 ile üretim hacminde artış seçeneğinin izlediği belirlenmiştir. Buradaki işletmelerde ajans beklentilerine ilişkin, TR42 Bölgesine kıyasla üretimi yapılan ürünlerin niteliğine yönelik daha soyut bir beklentinin yüksek olabileceği algısı oluşmuştur.

Tablo 21. OSB İşletmelerinin Ajanstan Destek Talebine İlişkin Görüşleri

		Kalkınma Ajansına proje/destek başvurusunda bulunmayı düşünüyor musunuz?			Total
		Evet	Hayır	Olabilir	
OSB	TR42OSB	13 26,0%	18 36,0%	19 38,0%	50 100,0%
	TR52OSB	39 30,5%	42 32,8%	47 36,7%	128 100,0%
Total		52 29,2%	60 33,7%	66 37,1%	178 100,0%

Soru atlama mantığı ile yararlanıcı işletmelerin yanıtlaması gereken soruların ardından tüm katılımcıların yanıtladığı son sorulara geçilmiştir. Bunlardan biri olan işletmelerin ajansa destek başvurusunda bulunmayı düşünüp düşünmediğine ilişkin soru olmuştur. Buna göre TR42 Bölgesindeki 50 işletmeden 19’u “olabilir” yanıtını seçerken 18’i ise “hayır”, 13’ü yani %26’sı “evet” seçeneğini işaretlemiştir. 128 işletmeden yanıt gelen TR52 Bölgesinde ise, %36,7’lik bir oranla 47 işletme “olabilir”, 42 işletme “hayır”, 39 işletme ise “evet” yanıtını vermiştir. Toplamda bakıldığında ise 178 katılımcının %37’sinin “olabilir” dediği belirlenmiştir. Her iki bölgede de “olabilir” ya da “hayır” seçeneklerini işaretleyenlerin “evet” diyenlerden fazla olması dikkat çekmiştir.

Bu soru ile bağlantılı olacak şekilde “hayır” yanıtını verenlerden bu seçeneği işaretlemelerindeki olası gerekçeler sorulmuştur. Buna göre her iki bölge toplamında 29 işletme “gerek görmüyorum”, 17 işletme “değerlendirmelerin objektif kriterlere göre yapıldığını düşünmüyorum”, 14 işletme “çalışmaları ile ilgili bilgi sahibi değilim”, 12 işletme ise “yeterli olduklarını düşünmüyorum” seçeneklerini işaretlemiştir. Ayrıca seçenekler arasına işletmelerin yorum yapmasını sağlayabilecek şekilde “diğer” seçeneği de eklenmiş bununla ilgili toplamda 6 yanıt gelmiştir. Bu kapsamda TR42 Bölgesinden bir işletme “prosedürlerin yoğun olduğu”, bir işletme de “yatırım düşünmediği” için başvuru yapmaya gerek duymadığını vurgulamıştır. TR52 Bölgesinde ise yorum yapan işletmeler “alınacak olan makine ve teçhizatın yurtdışından alınma işlem ve ticari mantığa aykırı uygulama ve gümrükleme işlemlerinde yaşanan sorunlardan”, “destek işlemlerinin kendi bünyesindeki personel tarafından yürütülmesinden”, “üretim gerçekleştirdikleri alanda hazırladıkları projelere ajansın ilgisiz kalacağını düşündüklerinden” ve “daha önce çıkan desteği, kendilerinin reddetmiş olmalarından” dolayı “hayır” yanıtını seçtiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 22. KA’nın Bölge Kalkınmasına Katkısının Değerlendirilmesi

		Kalkınma Ajansının bölge kalkınmasına olumlu etkide bulunduğunu düşünüyor musunuz?		Total
		Evet	Hayır	
OSB	TR42OSB	36 72,0%	14 28,0%	50 100,0%
	TR52OSB	91 73,4%	33 26,6%	124 100,0%
Total		127 73,0%	47 27,0%	174 100,0%

Katılımcı işletmelere yöneltilen bir diğer soru kalkınma ajanslarının bölge kalkınmasına olumlu etkide bulunup bulunmadıklarına yönelik görüş ve algılarını ölçmek amacıyla sorulmuştur. Buna göre toplamdaki 174 işletmenin %73’ü yani 127’si “evet” yanıtı vermiş, “hayır” diyenlerin oranı ise %27’de kalmıştır. Her iki bölgedeki yanıtların oransal dağılımlarının birbirine çok yakın çıktığı belirlenmiş ve

ajans desteklerinden yararlınsın ve yararlanmasın işletmelerin genelinde ajansların bölge kalkınması üzerinde olumlu etkileri olduğu yönünde bir kanaat oluştuğu belirlenmiştir.

Tablo 23. Ajansın Tarafsız ve Adaletli Olup Olmadığına İlişkin Görüşler

	Kalkınma Ajansının proje başvurularını tarafsız ve adaletli biçimde değerlendirdiğine inanıyor musunuz?		Total	
	Evet	Hayır		
OSB	TR42OSB	25 52,1%	23 47,9%	48 100,0%
	TR52OSB	55 43,7%	71 56,3%	126 100,0%
Total		80 46,0%	94 54,0%	174 100,0%

Gerek TR42 Bölgesi gerekse de TR52 Bölgesinde katılım oranının düşük olduğu bu soru, TR42 Bölgesinde 48 işletmenin %52,1’inde ajansın yapılan destek başvurularını tarafsız ve adaletli biçimde değerlendirdiği kanısının hâkim olduğunu gösterirken, buna çok yakın olan %47,9’unda ise tarafsızlık ve adalet ilkesine riayet edilmediği kanısının bulunduğunu göstermiştir. Bu durum katılımcı işletmelerin yaklaşık yarısında olumsuz bir algı olduğunu ifade etmiştir. TR52 Bölgesinde ise 149 katılımcının 126’sının yanıtladığı bu soruda, katılımcıların %56,3’ü yani 71 işletme kalkınma ajansının proje başvurularının tarafsız ve adaletli biçimde değerlendirdiğine inanmadığını belirtmiştir. Bu sonuç ankete bölgeden katılımın yüksek olduğu, katılımcıların çoğunun KOBİ statüsünde olduğu göz önüne alındığında değerlendirme süreçlerinde çok ciddi sorunlar olduğunu düşündürmüştür. Her iki bölgede de ajanslardan destek almış bazı yararlanıcıların da bu soruya “hayır” yanıtını vermiş olmaları dikkat çekmiştir. Tarafsızlık ve adaletle yönelik bu durum anketin son sorusunu oluşturan, işletmelerin kalkınma ajansından beklentilerine ilişkin yöneltilen açık uçlu soruya verilen yanıtlarda sıklıkla dile getirilmiştir.

Tablo 24. Desteklerden Yararlanma Durumuna Göre Ajanslara İlişkin Görüşler

	Kalkınma Ajansının proje başvurularını tarafsız ve adaletli biçimde değerlendirdiğine inanıyor musunuz?		Total	
	Evet	Hayır		
Kurulduğunuzdan sonra Kalkınma Ajansından herhangi bir destek aldınız mı?	Evet	28 84,8%	5 15,2%	33 100,0%
	Hayır	48 38,4%	77 61,6%	125 100,0%
	Başvurumuz reddedildi	2 15,4%	11 84,6%	13 100,0%
	Sözleşme aşamasında imzalamayı reddettik	1 50,0%	1 50,0%	2 100,0%
Total		79 45,7%	94 54,3%	173 100,0%

Yukarıdaki tabloyu yorumlarken vurgulanan husus burada tekrar kısaca ifade edilecek olursa, her iki bölge toplamında yararlanıcı konumundaki 33 işletmeden 5’i, yararlanıcı olmayan 125 işletmeden 77’si, başvurusu reddedilen 13 işletmeden 11’i ve sözleşme aşamasına gelen ancak vazgeçen 2 işletmeden 1’i ajansların proje başvurularını tarafsız ve adaletli biçimde değerlendirdiğine inanmadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum toplamda ankete katılan 173 işletmenin 94’ünde yani %54,3

gibi yüksek bir oranda “hayır” seçeneğinin işaretlendiğini göstermiştir. Aynı algıya pilot çalışma bölgesinde görüşme yapılan işletmelerin de yaklaşık yarısında rastlanılmıştır.

Anketin son sorusu ise işletmelere “kalkınma ajanslarından beklentilerinin ne olduğu”nu anlayabilmek için yöneltilmiş ve bu soru, görüş ve önerilerini yazabilmeleri için açık uçlu olarak hazırlanmıştır. TR42 Bölgesinden 22, TR52 Bölgesinden ise 63 katılımcının görüş belirttiği soruya ait verilen yanıtlar şu şekilde özetlenmiştir³:

1. Tarafsız, eşit, adaletli, yenilikçi, şeffaf, çevreci olmaları ve bölge kalkınmasına destek verebilmeleri,
2. Bürokrasinin azaltılması, şartların basitleştirilmesi ve prosedürlerin sadeleştirilmesi,
3. Süreçlerin sonuçlandırılma sürelerinin kısaltılması, destek olunan program konusu ürünlerdeki kodlama, etiketleme, renk tonları vb gibi kısıtlamaların yumuşatılması gibi operasyonel işlemlerin kolaylaştırılması,
4. Ar-Ge ve üretim ekipmanları ile yurtdışı tanıtım/yapılanma faaliyetlerine destek sağlanması,
5. Özellikle KOBİ niteliğindeki işletmelerin desteklenmesi ve onlara yol gösterilmesi,
6. Büyük ölçekli firmalara yönelik desteklerin artırılması,
7. Evrak çokluğu, proje yazmada bilgi eksikliği, bu alanda gerekli eğitim verilmemesi vb. konulardan dolayı proje yazımının sağlanmasında gerekli olanakların sunulması,
8. Ülke kalkınmasına katkıda bulunacak gerçek ihtiyaç sahibi işletmelerin desteklenmesi,
9. Buldukları bölgenin eksiklerini belirleyip, desteklerinin buna göre tasarlanması,
10. Firmaların azami seviyede imkân ve teşviklerden faydalandırılması ve buna göre yönlendirilmesi,
11. Üretim kapasite artışı ve istihdam artışının desteklenmesi ve kredi faiz desteği verilmesi,
12. Yeni faaliyet alanlarının ve rekabetçi projelerin desteklenmesi,
13. Bağımsız değerlendiricilerin piyasa hakkında bilgisi olan kişilerden seçilmesi,
14. Firmalara destekler hakkında bilgi verilip danışmanlık yapılması,
15. Projelerin kâğıt üzerinde değil işletme bünyesinde incelenerek onaylanması,
16. Yararlanıcı sayısının ve kaynaklarının artırılması,
17. Daha çok alanda ve daha yüksek bütçeli destek verilmesi,
18. Üreticileri teşvik edici faaliyetlerin ve tanıtım çalışmalarının artırılması,
19. Sanayi/işveren iletişimini artırmaları ve ayrıca proje yazılımı konusunda teknik destek vermeleri,
20. Firmalara tek tek yerinde araştırma yapmaları, uygulamalı olarak kâr ve zarar durumunu değerlendirmeleri,
21. Gerçekten yenilikçi projelere onay vermeleri,

---

³ Tekrarlayan yanıtlara ve “hiçbir beklentim yok” gibi yorumlara burada yer verilmemiştir.

22. Özellikle ihracat yapan firmaların desteklenmesi, teşvik ve desteklerden haberdar edilmeleri, danışmanlık hizmeti vermeleri,
23. Değerlendirmelerinin objektif olması, çok fazla ayrıntıya takılmamaları,
24. İşletme ve memleket için gerçekten hem maddi hem manevi fayda verecek firmalara destek vermeleri,
25. Verilen desteklerin işletmelere katkı sağlayacak büyüklükte olması ve bu desteklerin vergi vs.gibi kısıtlara tabi olmaması,
26. Verilen desteklerin ve yapılan yatırımların atıl olmamasına dikkat etmeleri,
27. Gerçekten ihtiyaç duyulan ithal edilen ürünlerin üretimlerini ve ülke ekonomisine ihracat geliri sağlayan KOBİ’leri dikkate almaları,
28. Desteklenen ürün ve/veya projelerin somut çıktılarının pazarlanmasına yönelik yayın, pazarlama, iletişim, kontak tesis etme katkısının da sağlanarak projenin emekleme dönemlerinde de farkındalık yaratılmasına katkı sağlamaları,
29. KOBİ’lerin kendi imkânları ile yapamadıkları stratejik cari açık önleyici yatırımlara planlama ve finans desteği vermeleri,
30. Ülke ekonomisini büyütecek, cari açığı kapatacak, özel sektörün yatırım yapamadığı stratejik sektörlere yatırım planlamaları.

Tekrarlayan yanıtlara burada tekrar tekrar yer vermek uygun olmayacağı için ortak görüşler tek maddede toplanmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki işletmeler tarafından yapılan yorumlar içerisinde 15 ayrı yanıtta adalet ve eşitlik vurgusu yapıldığı dikkat çekmiştir. Bunun haricinde proje yazılımı konusunda işletmelere eğitim verilip danışmanlık yapılması, proje süreçlerindeki prosedürlerin azaltılması ve rekabetçi projelerin desteklenmesi sık gelen diğer yanıtlar arasında yer almıştır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca nüfusun bir bölümü aşırı borç yükü altında, açlık, hastalık ve sefaletle çetin bir mücadele içerisindeyken kalan diğer bölümünün, gelirin büyük kısmına sahip olması durumu hep varlık göstermiştir. Bu durum başta gelir dağılımı kaynaklı olmak üzere birçok alanda bölgeler arası eşitsizlik sorununun yaşanmasına, eşitsizlik sorununu çözebilmek için ise çeşitli teoriler geliştirilip politikalar uygulanmasına neden olmuştur. Kalkınma teorilerine kaynaklık yapan bu gelişmeler, süreç içerisinde sorunların ve önerilerin çeşitlenmesi ile yeni teorilerin ortaya çıkmasına mevcut politika ve uygulayıcıların değiştirilmesine yol açmıştır. Özellikle küreselleşme ile birlikte her alanda olduğu gibi kalkınma politikalarında da kuralların ve aktörlerin değiştiği görülmüş, yönetimin şekli merkezden yerele kaydıkça bölgesel kuruluşların öne çıktığı belirlenmiş, bu süreçteki en aktif yapılar ise bölgesel kalkınma ajansları olmuştur.

Osmanlı Devleti döneminden bu yana bölgeler arası eşitsizlik sorunuyla mücadele eden Türkiye’de de, bu sorunu çözebilmek için gelişmiş ülke örneklerinden yola çıkılarak İBBS sistemi benimsenmiş, iller üç düzeyde ele alınmış, 26 bölgeyi ikinci düzeyde ise kalkınma ajansları oluşturulmuştur. Ancak uygulamaya geçirilen bu sistem önemli kaygı ve eleştiriler gölgesinde varlık bulmuştur. Türk kamu yönetimi için yeni olan bu örgütlerin bölge kalkınması üzerindeki etkisini ölçmek ise hem eleştirilerin doğduğu noktaların hem de sorun alanlarının ve çözüm önerilerinin tespiti açısından önem kazanmıştır. Söz konusu nedenle ve hem ilgili alana hem de ülke kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada, TR42 ve TR52 Bölgeleri OSB’lerinde yer alan 215 işletme ile

29 soruluk online anket yapılmış, işletmelerin kalkınma ajansları hakkında ilgi, bilgi düzeyleri ile ajans desteklerinden yararlanıp yararlanmadıkları, desteklerin işletmeye ne ölçüde katkı sağladığı, ajans desteklerinin kalkınmaya ne ölçüde yansıdığı gibi durumlar tespit edilmeye çalışılmış, işletmelerin ajanslardan beklentileri sorulmuştur. Veriler, surveymonkey üzerinden toplanmış ve SPSS 18 Programı ile çapraz tablolar kullanılarak analiz edilmiştir.

Yapılan araştırma neticesinde elde edilen bulgular:

- Ajansların tarafsızlığının sağlanamaması,
- Destek talebinin karşılanmasında belirlenen oranların değişiklik göstermesi,
- Verilen desteklerin istihdama katkısının düşük seviyelerde gerçekleşmesi,
- Ajansların yerel işletmeler tarafından bilinirliğinin yeterli seviyede olmaması,
- Desteklerin sosyo-ekonomik faaliyetlere yansımalarının düşük olması

şeklinde sıralanmıştır. Ancak yararlanıcı konumunda olsun ya da olmasın katılımcıların %73’ü, ajansların bölge kalkınmasına olumlu etkide bulunduğu yönünde görüş bildirmiştir. Ayrıca işletmelerin kalkınma ajanslarından tarafsız ve adaletli olmaları, destek alanları ve miktarları ile danışmanlık ve tanıtım faaliyetlerini arttırmaları, proje yazılımı konusunda işletmelere destek olmaları, yenilikçi projeleri desteklemeleri gibi birtakım beklentilerinin olduğu belirlenmiştir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Kalkınma Ajansları Uygulamasına İlişkin TR42 ve TR52 Bölgelerine Yönelik Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma, 2014-2015 yıllarını kapsadığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Başkaya, F. (2011). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü* (7. Baskı). Ankara: Maki Basın Yayın.
- Berber, M. ve Baday Yıldız, E. (2014). Ekonomik Gelişme Ekseninde Bölgesel Kalkınma Teorilerinin Tarihi Gelişimi. M. Berber, D.Özyakışır ve H. İ. Aydın (Ed.), *Bölgesel Kalkınma Üzerine Yazılar* içinde (ss. 1-29). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çarkçı, A. (2008). *Ulusal Kalkınma İçin Yerel Teklifler –Ulusal Kalkınma İçin Yerel Uygulama Modelleri*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Dinler, Z. (2012). *Bölgesel İktisat* (9. Baskı). Bursa: Ekin Yayın Dağıtım.
- Doğaner Gönel, F. (2010). *Kalkınma Ekonomisi*. Ankara: Efil Yayınevi.

Çelebi Zengin, E. (2021). Türkiye’de Kalkınma Ajansları Uygulamasına İlişkin TR42 ve TR52 Bölgelerine Yönelik Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 361-389.

Eren, M. V. ve Mete, M. (2014). Bölgesel Kalkınmada Sağlık Politikaları. M. Berber, D.Özyakışır ve H. İ. Aydın (Ed.), *Bölgesel Kalkınma Üzerine Yazılar* içinde (ss. 309-350), Ankara: Savaş Yayınevi.

Ildırar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kalkınma Bakanlığı (2013). “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)”, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/İllerin_ve-Bolgelerin_Sosyo-Ekonomik_Gelismislik_Siralaması_ArastirmasiSEGE-2011%E2%80%8B.pdf (20.09.2021).

Kaplan, M. (2004). Gelişmekte Olan Ülkelerin Özellikleri. S. Taban ve M. Kar (Ed.), *Kalkınma Ekonomisi -Seçme Konular-* içinde (ss. 7-25), Bursa: Ekin Kitabevi.

Kara, M. (2008). *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları. (Uzmanlık Tezi)*. DPT Başkanlığı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Yayın No: 2774, Ankara.

Kaynak, M. (2014). *Kalkınma İktisadı* (5. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Korkmaz, E. (2013). *Küresel Süreçte Ulusal Kalkınma*. İstanbul: Himalaya Yayınları.

Küçük, Y. (1975). *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*. İstanbul: Bilim Yayınları.

Palabıyık, H. (2005). Sürdürülebilirlik ve Yerel Yönetimler: Uygulanabilirliği ve Ölçümü Üzerine. H. Özgür ve M. Kösecik (Ed.), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I Reform* içinde (ss. 611-627), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Parlak, B. (2011). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Bursa: MKM Yayıncılık.

Polat, M. H. (2012). *Küreselleşen Kalkınma –Bir Eleştiri-*. İstanbul: Açılım Kitap.

Tekeli, İ. ve Soral, E. (1978). *Kalkınma Yazını Üzerine Genel Bir Değerlendirme*. Eskişehir: Eskişehir Ekonomik ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları. Yayın No: 196/126.

Tiftikçigil, B. Y. (2010). *Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm ve Kalkınma Ajansları*. İstanbul: Derin Yayınları.

Tüylüoğlu, Ş. ve Çeştepe, H. (2004). Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi. S. Taban ve M. Kar (Ed.), *Kalkınma Ekonomisi -Seçme Konular-* içinde (ss. 27-69). Bursa: Ekin Kitabevi.

Yavilioğlu, C. (2002). Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri : (Eleştirel Bir Yaklaşım). *Cumhuriyet Üniversitesi Ekonomik ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (2), 49-70.

Yıldırım, M. ve Örnek, İ. (2012). “Walt Whitman Rostow’un Kalkınma Aşamaları Yaklaşımına Göre Gaziantep Ekonomisinin İncelenmesi”, <http://www.tek.org.tr/files/disc/dt90.pdf>, (20.09.2021).

Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mesleki Rollerini Sahaya Aktarma Sürecinde Yaşadıkları Zorluklara Yönelik Bir Araştırma*

Büşra AYDIN**

Ömer Miraç YAMAN***

Öz

Bu çalışma korunmaya ihtiyacı olan çocuk alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının mesleki rollerini sahaya aktarma sürecinde yaşadığı zorlukları tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın örneklem grubunu Türkiye'nin yedi bölgesinden 13 ilde (Adana, Ankara, Artvin, Çankırı, Diyarbakır, Erzincan, İstanbul, İzmir, Malatya, Manisa, Samsun, Yalova ve Yozgat) korunmaya ihtiyacı olan çocuk alanında çalışan 31 sosyal hizmet uzmanı oluşturmaktadır. Araştırmada niteliksel yöntem kullanılmıştır. Verilerin toplanmasında derinlemesine mülakat, katılımlı gözlem ve doküman inceleme yöntemleri tercih edilmiştir. Elde edilen bulgular; "Kurum/Kuruluş Ortamının Mesleki Rollerini Uygulamaya Etkisi, Yasa ve Yönetmelikler, Kültürel Farklılıklar, Güvenlik Sorunları ve Süpervizyon" başlıklarıyla temalandırılmıştır. Araştırma sonucunda ise sosyal hizmet uzmanlarının mesleki rollerini yeteri kadar sahaya aktaramadıkları anlaşılmıştır. Uzmanların mesleki rollerini sahaya aktarabilmelerini destekleyecek çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Mesleki Rol, Sosyal Hizmet Uygulamaları, Sosyal Hizmet Uzmanının Mesleki Rollerini

Makale Türü: Araştırma Makalesi

A Study on the Difficulties Social Workers Experience in Transferring Their Professional Roles to the Field

Abstract

This study was carried out to determine the difficulties experienced by social workers working in the field of children in need of protection, in the process of transferring their professional roles to the field. The sample group of the study consists of 31 social workers working in the field of children in need of protection in 13 provinces from 7 regions of Turkey (Adana, Ankara, Artvin, Çankırı, Diyarbakır, Erzincan, İstanbul, İzmir, Malatya, Manisa, Samsun, Yalova and Yozgat). The qualitative method was used in the research. In-depth interview, participatory observation and document review methods were preferred in data collection. Obtained results; titled with thematic "The Effect of the Institution/Organization Environment on the Practice of Professional Roles, Laws and Regulations, Cultural Differences, Security Issues and Supervision". As a result of the research, it was understood that social workers could not adequately transfer their professional roles to the field. Various suggestions were made to support the experts' transfer of their professional roles to the field.

Keywords: Social Work, Professional Role, Social Work Practices, Professional Roles of Social Worker

Article Type: Research Article

* Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, Sosyal Hizmet Tezli Yüksek Lisans programı kapsamında Doç.Dr. Ömer Miraç Yaman danışmanlığında yazılan "Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuk Örneğinde Sosyal Hizmet Uzmanlarının Uygulamaları Üzerinden Mesleki Rollerinin İncelenmesi: Niteliksel Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinin verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

** Sosyal Hizmet Uzmanı. busraaydin2525@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-9766-5572

*** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi – Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet bölümü, omermirac@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-9989-8575

1. GİRİŞ

Her mesleğin, kendisine has uygulama ve metotları bulunmaktadır. Meslek mensupları, bu uygulama ve metotları kullanarak, mesleklerini icra etmeye çalışmaktadırlar. Sosyal hizmet mesleğinde de sosyal hizmet uzmanlarının mesleklerini icra etmek üzere kullandıkları birtakım mesleki roller bulunmaktadır. Söz konusu mesleki rollerin sahaya aktarılması süreci, sosyal hizmet uzmanının bir müracaatçısı karşısında geliştirdiği aşamalı müdahale planlarıyla gerçekleşmektedir. Kişiye özel olarak geliştirilen bu müdahaleler, kişinin durumuna has mesleki rollerin kullanımını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanının mesleki rollerini kullanımı, müracaatçısının ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmek amacı ön plandadır.

Sosyal hizmet uzmanları tarafından kullanılan mesleki roller, uzmanın çalıştığı kuruma, topluma ve çalıştığı popülasyona göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu değişiklik aynı zamanda mesleki rollerin kullanım imkanı için de geçerlidir. Zira çalışılan kurum ve çalışılan gruplar, bazı rollerin kullanımını mümkün kılmamaktadır. Bu durum gerek kurumsal kapasitenin yetersizliğinden, gerekse uzmanın mesleki beceri eksikliğinden meydana gelebilmektedir. Bu bağlamda bakıldığında, sosyal hizmet uzmanlarının mesleki rollerini uygulamaya geçirmesi aşamasında karşılaştıkları zorlukları betimlemenin önemli olduğu düşünülmektedir.

Türkiye'deki literatüre bakıldığında sosyal hizmet uzmanlarının mesleki rollerine ilişkin bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ancak bu mesleki rollerin uygulamaya geçirilmesi aşamasında sosyal hizmet uzmanlarının karşılaştıkları zorluklara ilişkin yapılan çalışmalarda, uzmanların duygu ve düşüncelerini derinlikli yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma ile mesleki rollerin ve görevlerin, uygulama aşamasına aktarılması sırasında karşılaşılan zorlukların ortaya çıkartılması ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin sunulması amaçlanmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Mesleklerin, kendilerine ait çeşitli rolleri ve işlevleri bulunmaktadır. Sosyal hizmet de çeşitli rol ve görevlerin, kendisine yer bulduğu bir meslek yapısı arz etmektedir. Bu bağlamda, sosyal hizmet mesleğinin uygulayıcıları olan sosyal hizmet uzmanları, çeşitli mesleki rol ve sorumlulukların öznesidir. Bunlar, meslek elemanın neleri yapıp yapamayacağı veya neleri nasıl yapacağına yönelik sınırların ve standartların tamamını kapsayan bir yapıya karşılık gelmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2014: 75).

Meslek elemanlarının rol ve sorumlulukları, uygulama yapılan alana göre değişiklik gösterebilmektedir. Çocuk koruma alanında çalışan sosyal hizmet uzmanları; kurum bakım hizmetleri, koruyucu aile hizmetleri, evlat edindirme, aile yanında bakım ve koruma noktasında görev almaktadırlar. Rol ve sorumluluklar da yine bu bağlamda şekillenmektedir. Sosyal hizmet uzmanları tarafından sıklıkla kullanılan roller ve bu ekseninde şekillenen görevler, Sheafor ve Horejsi (2014: 75) tarafından yapılan çalışmada açıklanmıştır. Sosyal hizmet uzmanının bu bağlamdaki rol ve sorumlulukları; bağlantı kurucu, savunuculuk, eğitici, danışman, vaka yöneticisi, iş yükü yöneticisi, süpervizör, yönetici, değişim ajanı ve araştırmacı şeklinde tanımlanabilmektedir.

Sosyal hizmet uzmanları, müracaatçıların ihtiyaçlarını gidebilmek adına söz konusu mesleki rollerini kullanmaktadırlar. Her biri farklı bir işleve sahip olan ve müracaatçı ihtiyaçlarına göre şekillenen bu roller, sosyal hizmet uzmanının müdahalelerinde kendini göstermektedir. Dolayısıyla, sosyal hizmet uzmanının bir müracaatçının ihtiyaçlarına yönelik olarak yaptığı müdahaleler, çeşitli roller bağlamında değerlendirilebilmektedir (Zastrow, 2013). Örneğin; müracaatçıya terapötik bir destek sağlamak danışmanlık rolüne, bir madde kullanıcısının tedavi ücretinin karşılanması adına kurum ve kuruluşlar ile yaptığı iş birliği ve baskı savunuculuk rolüne, kişinin ihtiyaç duyduğu sosyal becerilerin geliştirilmesi adına düzenlediği grup oturumları eğiticilik rolüne, doğru kaynaklara ve hizmetlere yaptığı

yönlendirmeler bağlantı kurucu rolüne işaret etmektedir. Müracaatçıların ihtiyaç durumlarına göre uzmanın yaptığı müdahaleler, aynı anda birden fazla rolü kapsayabilmektedir (Duyan, 2003; Aktürk vd., 2020). Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanının müracaatçısıyla ilgili tüm adımları ve müdahaleleri bir role karşılık gelmektedir. Kişinin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için bu rollerin doğru şekilde kullanılması ve bu kullanıma uygun sistemin mevcut olması oldukça önem taşımaktadır.

Çocuk koruma sistemi içerisinde sosyal hizmet uzmanları buldukları konum itibariyle oldukça önemli bir yer tutmaktadırlar. Sosyal hizmet uzmanları, çocuğun refahını sağlamak için geliştirdiği müdahalelerinde mesleki rollerini kullanmakta ve bu şekilde çocuğu korumaya çalışmaktadır. Bu süreçte yapılan müdahaleler bağlamında şekillenen rollerin kullanımı, çeşitli sebeplerle zorlaşabilir veya mümkün olmayabilmektedir.

Bu çalışma, korunmaya ihtiyacı olan çocuk alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının mesleki rollerini sahaya aktarma sürecinde yaşadığı zorlukları tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

3. YÖNTEM

Bu araştırma, sosyal hizmet uzmanlarının mesleki rollerini kullanırken karşılaştıkları zorlukları betimleme amacı taşıması nedeniyle, insan deneyiminin paylaşımına dayanan ve söylemlerdeki derin anlamları kavramayı amaçlayan nitel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Creswell, 2016).

Araştırmanın deseni ise fenomenolojik yöneme göre kurulmuştur. Fenomenolojik yöntem, günlük hayatta bilinen ancak hakkında derinlemesine bilgi sahibi olunmayan olguların açıklamasına dayanan bir yöntem niteliği taşımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanlarının, mesleki rollerini kullanırken karşılaştıkları zorluklara ilişkin söylemlerin ardındaki gerçekliğe ulaşmaya çalışılması, araştırmanın amacı ve deseni arasında anlamlı bir ilişki kurulmasını sağlamaktadır.

3.1. Katılımcılar

Araştırma; Adana, Ankara, Artvin, Çankırı, Diyarbakır, Erzincan, İstanbul, İzmir, Malatya, Manisa, Samsun, Yalova ve Yozgat olmak üzere Türkiye'nin 7 bölgesinden 13 ili kapsamaktadır. Bu illerin seçilmesinde, bulunduğu bölgedeki konumuna ve temsiliyet gücüne bakılarak karar verilmiştir. Bu süreçte yoğun göç alması, büyükşehir unvanına sahip olması, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği'nin bulunması gibi kriterler baz alınmıştır. Nitekim, 6 ilde dernek bulunmamaktadır. Derneğin varlığı, meslek elemanlarına süpervizyon kaynağı oluşturabilmesi açısından kolaylık sağlayabileceği ön kabulüyle kriterler arasına yerleştirilmiştir.

Araştırmanın örneklem seçimi, amaçsal örnekleme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Amaçsal örneklemede, araştırmaya katılacak kişilerin rastgele değil, araştırmanın tartışmaya açmak istediği olgunun öznesi olması, doğrudan hedeflenen grup olması gayreti ön plandadır. Buna göre belirlenen katılımcıların, yeni katılımcılara yönlendirme yapmasıyla kartopu örnekleme yöntemi de araştırmanın bir diğer örnekleme tekniği haline gelmiştir. Yönlendirilen katılımcıların da araştırmanın amacına uygun niteliklere sahip olup olmadığı değerlendirilmiş ve durumuna göre dahil edilmiş veya edilmemiştir (Kümbetoğlu, 2015). Başlangıçta 7 katılımcı ile görüşülmüş ve ardından bu katılımcıların, farklı kaynaklara yaptıkları yönlendirmeler ile 17'si kadın, 14'ü erkek olmak üzere 31 katılımcıya ulaşılmıştır (Tablo 1). Katılımcılar, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının korunmaya ihtiyacı olan çocuk alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarıdır. Çocuklarla en az 3 yıl en fazla 30 yıl çalışmış ya da çalışmakta olan sosyal hizmet uzmanlarıyla görüşülmüştür.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Sosyodemografik Veriler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslekteki Süre
SHU 1	Kadın	45	Lisans	20 yıl
SHU 2	Kadın	53	Lisans	30 yıl
SHU 3	Erkek	50	Lisans	27 yıl
SHU 4	Kadın	48	Lisans	25 yıl
SHU 5	Erkek	42	Yüksek Lisans	17 yıl
SHU 6	Erkek	42	Lisans	20 yıl
SHU 7	Erkek	33	Doktora	7 yıl
SHU 8	Kadın	31	Yüksek Lisans	6 yıl
SHU 9	Erkek	36	Lisans	8 yıl
SHU 10	Erkek	39	Yüksek Lisans	16 yıl
SHU 11	Kadın	27	Lisans	4 yıl
SHU 12	Erkek	30	Yüksek Lisans	3 yıl
SHU 13	Kadın	30	Lisans	6 yıl
SHU 14	Erkek	36	Lisans	10 yıl
SHU 15	Kadın	28	Yüksek Lisans	4 yıl
SHU 16	Kadın	29	Lisans	5 yıl
SHU 17	Kadın	29	Yüksek Lisans	5 yıl
SHU 18	Erkek	29	Lisans	4 yıl
SHU 19	Kadın	31	Yüksek Lisans	5 yıl
SHU 20	Erkek	35	Lisans	8 yıl
SHU 21	Kadın	28	Yüksek Lisans	5 yıl
SHU 22	Kadın	28	Lisans	4 yıl
SHU 23	Erkek	28	Lisans	5 yıl
SHU 24	Kadın	28	Lisans	4 yıl
SHU 25	Kadın	28	Lisans	4,5 yıl
SHU 26	Erkek	30	Doktora	5 yıl
SHU 27	Erkek	33	Lisans	7 yıl
SHU 28	Kadın	28	Lisans	5 yıl
SHU 29	Kadın	28	Lisans	5 yıl
SHU 30	Erkek	33	Yüksek Lisans	3 yıl
SHU 31	Kadın	28	Lisans	5 yıl

3.2. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada birden fazla veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Bunlar, nitel araştırma yöntemlerinin veri toplama tekniklerinden olan derinlemesine mülakat, katılımlı gözlem ve doküman incelemesidir (Krysik ve Finn, 2015: 193).

Derinlemesine görüşmeler araştırmanın birincil veri toplama yöntemidir. Görüşmelerde kullanılmak üzere yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Mesleki yaşam, mesleki rol ve öneriler olmak üzere 3 bölüme ayrılabilen form 31 sorudan oluşmaktadır. Bunun yanında katılımcıların sosyodemografik verileri ise farklı bir form aracılığı ile toplanmıştır. Ardından gelen süreçte, çalışmanın etik ilkelere uygunluğuna ilişkin etik kurul izni İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığının 27.11.2017 tarihinde verdiği kararla alınmıştır.

Katılımlı gözlem, araştırmanın bir diğer veri toplama tekniği arasında yer almaktadır. Buradaki gözlem, kısmi katılımlı gözlem şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu yol ile çalışma yürütülen grupla tam zamanlı yerine kısmi ve değişken zamanlarda birlikte olmanın çabası içerisinde girilmektedir (Creswell,

Aydın, B. & Yaman, Ö. M. (2021). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mesleki Rollerini Sahaya Aktarma Sürecinde Yaşadıkları Zorluklara Yönelik Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 390-403.

2013). Bu gözlem sürecinde sosyal hizmet uzmanlarının çalıştıkları yerlerde kurdukları ilişkiler hem çalışma arkadaşları hem de müracaatçılar açısından incelenmiştir.

Araştırmadaki diğer veri toplama yöntemi ise doküman incelemesidir. Araştırılan konuyla alakalı dokümanlara ulaşarak, bunların araştırma bulgularına dahil edilmesi olarak tanımlanabilecek olan bu stratejide (Yıldırım ve Şimşek, 2016) Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının; raporları, el kitapçıkları, tanıtım filmleri, hizmet içi eğitim kitapçıkları gibi materyalleri incelenmiştir.

3.3. Verilerin Analizi

Yapılan görüşmelerden elde edilen 1434 dakikalık ses kaydının deşifre edilmesiyle 325 sayfalık deşifre metni ortaya çıkmıştır. Bu metin üzerinde kodlama işlemi yapılmış ve yapılan kodlama işlemi sonrasında elde edilen kodların; Kurum/Kuruluş Ortamının Mesleki Rollerini Uygulamaya Etkisi, Yasa ve Yönetmelikler, Kültürel Farklılıklar, Güvenlik Sorunları, Süpervizyon olmak üzere 5 tema altında birleşebileceği görülmüştür. Bu temalar bağlamında deşifre metni tekrar okunmuş ve temaların geçerlilikleri test edilmeye çalışılmıştır.

4. BULGULAR

Sosyal hizmet uzmanları, rollerini saha pratiğine yansıtma sürecinde bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklara ilişkin temalar ve bunların yorumlarına bu bölümde yer verilecektir.

4.1. Kurum/Kuruluş Ortamının Mesleki Rollerini Uygulamaya Etkisi

Sosyal hizmet uzmanlarının mesleki rollerinin pratiğe doğru şekilde aktarılabilmesi adına öne çıkan söylemlerden birisi, iş yükünün azaltılmasıdır. Ancak bunun sahadaki karşılığının “iş yüküyle mücadele eden tek uzman olmak” bir nevi süper kahraman olmak şeklinde kendine yer bulduğu anlaşılmaktadır.

“Bazen tek başınıza süper kahraman olmak zorunda kalabiliyorsunuz ve bunun için altyapımızın sağlam olması gerekiyor.” (SHU 21)

“İki buçuk yıldır da burada sosyal serviste tek başıyım.” (SHU 2)

Kurum içerisinde sosyal servis biriminde çalışan sosyal hizmet uzmanları “sosyal servisçi” olarak anılmaktadır. Sosyal hizmet uzmanı, bazen kuruluştaki kalan çocukların öz bakım ihtiyaçlarının karşılayan bazen de profesyonel hizmet, danışmanlık sağlayan bir pozisyonda olabilmektedir. Sosyal servis biriminde görev yapan diğer meslek elemanları da “sosyal servisçi” unvanı ile anılmaktadır.

“Sevgi Evleri yeni adıyla çocuk evleri sitesi müdürlüğünde sosyal servis görevlisi aynı zamanda tek sosyal hizmet uzmanı olarak çalışıyorum. Ama genelde oradaki çocukların hemen hemen hepsi bana Sosyal servisçi derler sosyal çalışmacı sosyal hizmet uzmanı diye bir kavram yoktur onlarda. Tamamen herkes sosyal servisçidir onlar için.

-Diğer meslek elemanlarına da mı “sosyal servisçi” diyorlar?

Diğer meslek elemanlarına da böyle söylüyorlar onlar için herkes sosyal servisçi. Çünkü bir çocuk eğer kuruluştaki kalıyorsa tüm işleri sosyal servisten yürür. Bu yüzden onların gözünde mesleki bir ayrım yoktur. Sosyal serviste çalışıyorsan her işi yapmak zorundasın. Bu yeri gelir bir çocuğun altını bezlemek de olabilir yeri gelir banyo yaptırırsın yeri gelir görüşmeye alırsın yeri gelir profesyonel hizmet sağlarsın. Sosyal servisçi onların gözünde bu yani. Tam bir hizmetçi.” (SHU 21)

Sosyal hizmet uzmanlarının kurumda çalışan tek uzman olması ve bir takım idari görevlerinin olması, iş yükünün ciddi manada artmasına ve yapılması gereken işlerin aksayabileceğini ortaya koymaktadır.

“Buna iş yükü engel olabilir. Ben kuruluşun müdür yardımcısıyım ve ekip koordinatörüyüm. Hem sosyal çalışmacıyım. İl müdürünün ve kendi müdürümün vermiş olduğu işleri yapmakla yükümlüyüm. Bu mesainin darlığı tam olarak odaklanma noktasında benim önümde engel olabiliyor.” (SHU 9)

Sosyal hizmet uzmanlarının kurumda çalışan tek uzman olmadıkları durumda da iş yükü azalma göstermemektedir. Zira başvuru sayıları oldukça yüksek, bunu karşılayacak nitelikli meslek elemanı sayısı ise buna nazaran azdır. Bu sebeple, ciddi bir birikme ve iş yükü kendini göstermektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının böyle bir iş yükü altında çalışmayı sürdürmelerinin, mesleki rolleri tam anlamıyla kullanma anlamında önemli bir engel oluşturduğu anlaşılmaktadır.

“Avrupa’da bir meslek elemanına en fazla 12-13 dosya düşerken burada aylık dosya sayıları 40’ları bulabiliyor. Yıl bazında ise 200-300 bulabiliyor. Mesela burada çalıştığı vaka sayısı bir uzmanın 200’ün üzerinde.” (SHU 9)

“Danışmanlık rolünü kullanabiliyorum. Eğitici rolümü çok kullanamıyorum iş yoğunluğundan dolayı çünkü ayda aşağı yukarı 65 dosya oluyor. Dosyanın incelemesidir rapordur yazılmasıdır çok vakit aldığından proje yapmaya fırsatım kalmıyor. Kendimi geliştiremiyorum, eğitici rolümü kullanamıyorum. Kendi alanımda araştırma yapamıyorum.” (SHU 23)

Sosyal hizmet uzmanları ile yapılan görüşmelerde yaşadıkları en önemli sorunlardan biri olarak idarecilerin dosyalara ve dosya sayılarına önem verip, yapılan işin niteliğine odaklanmadıkları vurgusu sıklıkla yapılmıştır.

“Daha çok zorlamak istiyorsun, ama il müdür yardımcınız geliyor hocam bu kadar zorlamayın sizin yapabileceğiniz yönlendirme rolü, yönlendirin koordinasyonu sağlayın ve vakayı bitirin. Ama müracaatçı bilmiyor, yönlendirdiğim kuruma nasıl gideceğini bilmiyor, dilekçeye ne yazacağını bilmiyor. Bu noktada idareci kadroyla birtakım sıkıntılar yaşıyoruz mesleki rollerimizi gerçekleştirirken. Çünkü onlar, hani daha yüzeysel, daha iş bitirici. İşin nasıl bittiği önemli değil. O çocuğun maddeyi bırakıp bırakmaması önemli değil. Bizden mahkeme yazı istemiş ya biz o yazıyı yazalım ne yazdığımızın çok da önemi yok gibi bir bakış açısı var. Çünkü ona sorulduğunda biz şu tarihte yazımızı yazdık ve yolladık. O noktada biz mesleki rollerimizi yaparken daha ileriye gitmek istiyoruz, daha iyi sonuçlar almak istiyoruz ama idareci kadronun niyeti bu konuda bizim gibi değil. Kaç aileye baktık, kaç çocuk geldi, kaçını aileye yerleştirdik. İşte bu çocukları yerleştirdik ama ailenin yanında durumu nasıl? Bir verim alabiliyor muyuz? İşin niteliği nasıl, çok da sorulmuyor. Bakanlığa biz sayı verelim, bu yıl içerisinde bu kadar çocuğu yerleştirdik falan. Hangi aileye yerleştirdin belli değil.” (SHU 11)

4.2. Yasa ve Yönetmelikler

Sosyal hizmet uzmanlarının, mesleki rollerini uygulama noktasında yasa ve yönetmeliklerin önemli işlevleri bulunmaktadır. Ancak katılımcıların söylemlerinde yasa ve yönetmeliklerin, mesleki rollerin pratiğe geçmesi açısından zorluk çıkarabildiği anlaşılmaktadır.

“Mesela savunuculuk rolümüz var. Ben mesela ABD’deki bir sosyal çalışmacı gibi mahkemede şu anda bu celsenin kapalı yapılmasını istiyorum diyebilme hakkına sahibim yani bunu diyebilmeliyim. Benim rolüm bunu gerektiriyor ben orada süs bitkisi olarak durmuyorum. Fakat işte Türkiye’de bilginin böyle çiğnemenen yutulduğu ülkelerde Türkiye gibi, hakimler ve

savcılarının o kadar yüksek bir egosu var ki ben o rolümü orada uygulayamıyorum çünkü hemen bir dikey ilişkiye girerek orda ezme ezilme ilişkisi sürecine giriyoruz karşılıklı karşımızdaki kurum kuruluş ya da kişiyle. Bu mesleğe saygı yok bakıldığında çünkü bilinç yok farkındalık yok tüm güçlülük var. Mesleğin özünde ve pragmasında bence bir sıkıntı yok, bireylerin bu mesleği algılamasıyla alakalı bir sıkıntı var.” (SHU 8)

Sosyal hizmet uzmanları bazı vakalarda mevzuat ve yönetmeliklere uymak zorunda kaldıklarında esnek hareket edemediklerini, bunun sonucunda vakaların çözümsüz kalabildiğini ve bunların kısıtlayıcılığının kendilerini zorladığını dile getirmişlerdir.

“Tabii ki şimdi şöyle bir şey var her anlamda kaynakları gerekli yerlere ulaştırma konusunda yeterli kullanma konusunda kısıtlayan şeyler var bu da sizi engelleyebiliyor. Çünkü elinizde sınırlı kaynaklar var ama bu kaynağın dışında o kaynağın yetmeyeceği bir müracaatçı kitlesi var. Elinizden geldiği kadar siz o kaynağı eşit adaletli bir şekilde dağıtmak zorundasınız. Ve bunu yaparken bir tarafı kazanırken bir tarafı küstürebiliyorsunuz. Sizin seçiminize göre sizin mesleki deneyimleriniz o teoride aldığınıza eğitimlerle birleştiğinde birileri birilerinden daha fazla kaynaktan yararlanabilir. O geri dönüşler, diğer vakalarda çözümsüz kalan vakalar her zaman sizin zihninizde yer alıyor. Kaynakların yetersiz olduğundan, bürokrasinin ağırlığından yavaş işleyişten.” (SHU 9)

İhtiyaç duyulan durumlarda görüş almak amacıyla bakanlıkla iletişim kurabilen sosyal hizmet uzmanları, sorulan sorulara yönelik olarak birden fazla farklı cevap ile karşılaşabildiklerini ve süreci yönetmeliğe uygun yürütme anlamında zorlanabildiklerini belirtmektedirler.

“Bakanlığa bir soru sorduğumuzda 3 farklı cevap alabiliyoruz Vaka bazlı sormuyorum bunu bir yönetmeliğin yorumlanmasında yönlendirilmesinde soruyorum. Bakanlığın kendi yazdığı yönetmelikle ilgili şu şöyle mi olmalı dediğimde 3 farklı cevap alabiliyorum. Şimdi benim cevap alma mekanizmam güçlendirilmediyse, yönetmeliğin uygulanması konusunda yorum yapıcı mekanizma güçlü değilse, ben alanda hiç güçlü değilim. Çünkü cevap almak istiyorum aldığım cevap beni tatmin etmiyor. Sonra şöyle oluyor bunlar baştan böyleyse aman bana neye geliyor sonuç. Sonra da mesleki tükenmişlik ile ilgili çalışmalar yapılıyor. Bir kere Balık baştan kokmuş. Sonra uzman uğraşsın dursun. Yöneticisine gidiyor, yöneticisi zaten alandan değil yetersiz. Yani bir şekilde ışımlandı mı geldi, liyakat desiniz öyle değil.” (SHU 9)

Bakanlık ile kurulan iletişimde yaşanan bir diğer zorluk ile görüş taleplerine sahayı tam olarak bilmeyen, yasa ve yönetmeliklere aşına ama sahanın işleyişine yabancı meslek elemanlarının cevap vermesinin, bir destek mekanizması olarak bakanlığın işlevini yitirmesine sebep olduğu anlaşılmaktadır.

“Bakanlıkla iletişime geçmek açıkçası çok kolay olmuyor. Çünkü bakanlıkta çalışan insanlar meslek elemanlarının hemen hemen hepsi sahayı bilmiyor. Alandan değil alandan olsalar da sahayı görmemişler. Bunun içine bir de tecrübesizliği eklerseniz bakanlığın hiçbir hükmü kalmıyor.” (SHU 22)

4.3. Kültürel Farklılıklar

Mesleki rollerin uygulamaya geçirilmesi noktasında kültürel farklılıkların önemli etkileri bulunmaktadır. Görev yapılan bölgedeki kültürün gerekleri bazı mesleki rollerin bölgenin şartlarına göre uygulamaya geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

“Teori ve pratik farklı yani mesela teoride anlatılır arabuluculuk şudur budur vs. ama sizin gittiğiniz vakada kadın Türkçe yarım yamalak biliyor. Sen onla arabuluculuk nasıl yapabilirsin? Ben burada çalıştığım bölge de Türkçe, Gürcüce, Lazca ve Hemşince dili var. 4 tane dil var.

Yani insanların kendi lehçeleri ama en ufak bir şey düşünün burası yöresel bir yer, Anadolu burası. İnsanları anlayabilmen için onların halk diline inmen lazım. İlk geldiğim zaman Türkçeyle alakasız kelimeler duyuyordum ve anlamıyordum. Ne demek istiyor acaba diye düşünüyordum.” (SHU 22)

Bu kültürel farklılıkların, kültüre duyarlı sosyal hizmet uygulamalarını harekete geçirmesini ve buna bağlı olarak mesleki rollerin yerel değişkenlere göre revize edilebilmesi önem taşımaktadır.

“Biraz önce ülkeler bazlı yazılmış örneklerden bahsettik. Burada ülkeler bazlı değil, Ege, Doğu Anadolu, Marmara burada bile kültürel, sosyal yaşantı göz önünde bulundurduğumuzda, burada bile vakaya farklı yaklaşımlar sergileyebiliriz. Bizim Marmara da uyguladığımız sosyal hizmet modelinin Güneydoğuda uygulanması zaten uygun değil. Yerel de bile vaka bazlı çalışmalar yeni sosyal hizmet modellerini doğuruyor.” (SHU 9)

Kültürel farklılıklar konusuna lisans eğitimi süresince değinildiği ancak bu konunun sahadaki yansımalarına yeterince yer verilmediği anlaşılmaktadır.

“Tamam biz bireyle çalışmayı, grupla çalışmayı öğreniyoruz ama bir de kültürel yapıyı öğrenmemiz lazım. Mesela roman kültürü denen bir kültür var ülkemizde. Biz bu kültürün sağından solundan hiçbir yerinden geçmedik. Ama onlar çok farklı bir kültür. İlk göreve başlıyorsun onların çok ayrı bir cumhuriyetleri var, farklı sistemleri var. O sistemleri bilmezseniz müdahale edemiyorsunuz gerçekten çok büyük çaplı çalışmayı içinde barındıran bir durum. Bizim buna ulaşmamız çok mümkün olmuyor. Lisans eğitiminde tamam kültürel farklılıklar olabilir dendi ama tam olarak kültürel farklılıklardan kastımız ne?” (SHU 31)

4.4. Güvenlik Sorunları

Sosyal hizmet uzmanları, mesleki rolleri bağlamında çeşitli uygulamalar yaparken güvenlik açısından risk teşkil edecek kişi ve gruplarla da görüşebilmektedir. Bu süreçte yaşanabilecek durumlara ilişkin alınmayan önlemler, sosyal hizmet uzmanının belli bir rol kapsamında yapacağı müdahaleyi doğrudan etkilemektedir.

“Benim karşılaştığım değil bir arkadaşın yaşadığı olay vardı. Evde bakım hizmetinden yararlanmak isteyen ancak maddi durumu iyi olan bir aile varmış. Tabi dosya reddedilince bir ögle arası gelip kurumu basıyor. İki tane kadını sıkıştırıyor. Üzerlerine yürüyor. Hiç kimse bir şey yapmıyor. Güvenlik müvenlik falan. Kelle koltukta çalışıyoruz.” (SHU 22)

Evlât edindirme biriminde ve SED dosyalarında sosyal hizmet uzmanları ciddi tehditler alabilmektedirler. Aşağıdaki örnek vakada da bir sosyal hizmet uzmanı müracaatçının talebini uygun görmediği için müracaatçı tarafından öldürülmekle tehdit edilmiştir. Uzman bu durumdan şans eseri kurtulduğunu ifade etmiştir:

Çalışılan kurumun evlât edindirme biriminde görev yapan veya sosyoekonomik destek dosyalarıyla ilgilenen sosyal hizmet uzmanlarının önemli güvenlik sorunları yaşayabilecekleri anlaşılmaktadır. Bu çalışma alanları, farklı odaklar ile çıkar çatışmasının doğmasına neden olabilmesi sebebiyle bazı tehlikeleri içerisinde barındırabilmektedir.

“Evlât edindirme biriminde çalışırken, bir ailenin dosyasına ret vermişim. Adamı biliyorum psikopat gibi zaten, çocuk falan bakamaz o adam. Neyse sonra adam gelmiş, kuruma güzelce kapıdan geçmiş. Bizim X-Ray cihazımız yok ki kapıda, ya da güvenlik aramıyor geleni, gideni. Sonra danışmadakilere “Ayşe” Hanımın odası nerede diye sorunca, danışmadaki arkadaşta sağ olsun oda numarama kadar tarif etmiş. Adam elinde silah girdi odaya “Ayşe Hanım” sen misin

dedi? Odada da kimse yok ama başkalarının da masası olunca sordu herhalde. Bende Ayşe Hanım ben değilim, koridorun sonundaki odada dedim. Hemen kaçtım, güvenliği çağırdım. Adamı götürdüler. Yani adam beni öldürmeye gelmiş ve ben şans eseri kurtuldum. Anlayabiliyor musunuz nasıl güvenli bir yerde çalıştığımızı!” (SHU 15)

Sosyal hizmet uzmanının bir müracaatçı için sosyal inceleme planlarken, bu incelemeye tek başına gitmemek gibi bir kriteri olduğu anlaşılmaktadır. Gidilecek mekanda nasıl bir kişi ve durum ile karşılaşılacağı bilinmediğinden, bu durumlar da sosyal hizmet uzmanları için zaman zaman güvenlik sorunlarının doğabileceği unsurları bünyesinde taşımaktadır.

“Evde şizofren var ve üstüme yürüyordu. Neredeyse adam beni dövecekti. Elimdeki dosyaları aşağıya indirme bahanesiyle kaçtım. Ama bir kadın arkadaş olsaydı ne yapardı bilmiyorum.” (SHU 30)

“1 ay önce bir vakaya gittim. Engelli bir çocuk ev çok pis annesi çocuğu birlikte beraber dilenmeye götürüyor. Eve gittim baba evde kova vuruyor. Bonzai çekiyordu düşünün onu kullanırken ben eve gittim. Ben gittim adam onu içiyordu yani.” (SHU 18)

Çocuk koruma alanında görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının çocuk velayeti, istismar gibi durumlarda hakim tarafından istenen raporlara, avukatlar aracılığı ile tarafların erişim sağlayabildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, raporu yazan sosyal hizmet uzmanı için çeşitli tehdit unsurlarını içerebilmektedir.

“Bizden raporlarımızda hakimi ikna etmemiz bekleniyor. Neyi istiyorsak neyi savunuyorsak buna ikna edeceğiz. Ben bütün çıplaklığıyla her şeyi yazıyorsam yarın bir gün raporun çocuğun velisine, vasisine geçme ihtimali var. Avukat çok rahat bir şekilde ulaşabiliyor raporlara. Bu bizi gerçekten çok zora sokuyor. Bu konuda çok fazla tehdit alabiliyoruz.” (SHU 31)

4.5. Süpervizyon

Mesleki rollerin pratiğe geçirilmesinde süpervizyonun önemli bir etkisi bulunmaktadır. Birbirinden çok farklı içeriklere sahip, aynı kategoriye dahil edilebilecek vakanın çözümü noktasında farklı mesleki rollere başvurmak ve farklı müdahaleler yapmak gerekebilmektedir. Bu noktada süpervizyon ihtiyacı açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Bununla beraber, genellikle ciddi zorlanmaları ve ağır travmatik deneyimleri olan müracaatçılar ile görüşen sosyal hizmet uzmanlarının ikincil travmatizasyonunun önüne geçilebilmesi adına süpervizyon, aynı zamanda bir kendine yardım işlevi de görebilmektedir.

“Hissetmiyorum diyen zannediyorum ki yoktur. Bu çok ütöpik bir şey. Alandan kaynaklı olarak sürekli travmayla çalışıyorsunuz oradan kaynaklı olarak sizde travmaya maruz kalıyorsunuz. Aynı şeyi sürekli bir kısır döngü içerisinde tekrarladığımı düşündüğümüzde insanda da duygusal olarak bir tahribat yaratabiliyor. Bu durumda gerekli tedbirleri almazsanız karşı tarafa zarar verebilirsiniz. Ama konuşmayarak, ama dışlayarak. Davranışlarınızı kontrol edemeyebilirsiniz. Bu karşı tarafa zarar verir. Yani kişinin kendisini koruması için sağlıklı kalabilmesi için ve mesleğini de uzun yıllar yürütebilmesi için süpervizyon gereklidir. (SHU 5)

Süpervizyon alma konusunda, iş tecrübesinden bağımsız olarak neredeyse tüm katılımcılar bu konuda talepkar görünmektedir. Bu ihtiyacın karşılanmaması ise mesleğin önemli sorunlarından birisi olarak görülmektedir.

“Bu mesleğin temel problemlerinden birisi bu, lise mezunu düzeyinde algılanmasının sebebi uygulayıcıların bir süpervizyon desteği içerisinde vakaları değerlendirmemesi ve takip

etmemesidir. Mesela burada doktorların şef viziti var. Klinik şef vizit yapar. Yani aslında süpervizörlük yapar. Uzmanların çalışmalarını, hasta takiplerini, asistan doktorun hasta takiplerini şef viziti içerisinde değerlendirir. Uzmanları, asistanları, tedavinin diğer üyelerini, sosyal hizmet uzmanlarını, psikologları, hemşirelere süpervizörlük yapar. Bir mesleğin standardının yükselmesi ve gelişmesi için gereklidir. En önemli boşluk bu. Sadece sağlıkta değil sosyal hizmetlerde de bunun yapılması gerekiyor. Yuvalarda müdürlere bırakmışlar durumu. Müdürlük idari bir görevdir.” (SHU 3)

Özellikle çalışma yaşamının ilk yıllarında süpervizyon almanın, hem mesleki gelişimi pozitif yönde etkilemesi ve kişiyi psikolojik açıdan koruması sebebiyle önemli bir yeri bulunmaktadır.

“Keşke mesleğe ilk başladığımız zamanlarda süpervizyon desteğimiz olsaydı. En azından takıldığımız noktalarda yolumuzu açacak, bu il müdürü bile olabilir. Gerçekten meslekten gelen bir idareci oldu mu ona danıştığında bile yol açılabilir. Ama keşke olsaydı. Birde özellikle küçük illerde ne yazık ki uzun süre çalışan meslek elemanı olmadığı için, gidip tanıştığın kişilerde senden 6 ay önce başlamış oluyorlar. Biz Ağrı’da bunun zorluğunu çok yaşamıştık. 10 yıllık meslek elemanı vardı o da tek kişiydi. O da çok yıpranmış zaten. Her gittiğinde adam dert anlatıyor, artık bir şey danışmaya gitmek istemiyorsun. O kadar tükenmiş ki, artık süpervizörlük yapacak enerjisi kalmamış.” (SHU 11)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada çocuk koruma alanında görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının, mesleki rollerini saha pratiğine yansıtıran karşılaştıkları zorluklar betimlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda sosyal hizmet uzmanlarının bu bağlamda bazı engeller ile karşılaştıkları anlaşılmıştır. Bu engeller; kurumda yaşanan zorluklar, yasa ve yönetmelikler, kültürel farklar, güvenlik sorunları ve süpervizyon desteğine duyulan ihtiyaç şeklinde ifade edilebilmektedir.

Sosyal hizmet uzmanlarının yoğun iş yüküne sahip olmaları, mesleki rollerin pratiğe geçirilmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Kurum ve kuruluşların idari yöneticilerinin, sosyal hizmet uzmanlarının mesleki uygulamalarına müdahale etmeleri hem iş yükünü artıran hem de müdahaleye kaynak oluşturan mesleki rollerin aktif kullanımını engelleyen bir nitelik taşımaktadır. Bütün bunlar, sosyal hizmet uzmanının motivasyonunu düşürebilmekte ve müdahaleleri yaparken engelleyici faktörler olarak görünür hale gelmektedir. Farklı çalışmalarda da bu çalışmaya benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin, Berkün (2010) tarafından yapılan çalışmada da sosyal hizmet uzmanlarının bu manada yaşadığı sorunlara değinilmiştir. Benzer şekilde sosyal hizmet uzmanlarının kurum kapsamında karşılaştıkları zorluklardan bir diğeri personel yetersizliği olduğuna dikkat çekilmektedir (Zengin ve Çalış, 2017). Sosyal hizmet uzmanlarının sayıca yetersiz olması, farklı meslek gruplarının işleriyle meşgul olmaları özellikle birçok bürokratik işle ilgilenmek zorunda kalmaları, bu durumun bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesleki sınırların ihlali, sosyal hizmet uzmanının müracaatçıya sunacağı hizmet kalitesini etkilemekte ve mesleki rollerin uygulanmasını tehlikeye düşürmektedir. Karabekir (2016), sosyal hizmet kurumlarının kaynak yetersizliği ve kurumsallaşma eksikliklerini, sosyal hizmet uzmanlarının mesleki rollerini uygulamalarında sınırlayıcı faktör olarak değerlendirmektedir.

Sosyal hizmet uzmanlarının, çalıştıkları kurumun beklentileri ve politikaları ile müracaatçının çıkarı arasında kalabildikleri anlaşılmaktadır. Sosyal hizmet uzmanından beklentinin yasa ve yönetmeliklere tam uyum sağlaması olduğu kabul edildiğinde, müracaatçının faydası adına esneklik sağlanması gereken noktalarda ihtiyaç duyulan müdahale gerçekleştirilememektedir. Thompson (2017) bu durumu anlatırken “iki ateş arasında olmak” ifadesini kullanmaktadır. Nitekim, sosyal hizmet uzmanlarının etik karar verme süreçlerinde yasa ve yönetmeliklerin önemli bir rolü bulunduğu

bilinmektedir (Çiftçi ve Gönen, 2011). İdari yöneticilerin tutum ve tavırlarının, mesleki uygulamaları zorlaştırabildiği, bu noktadaki en önemli eksikliğin ise mesleğe yabancı ve meslek dışından olan kişilerin idari yönetici görevini yürütmeleri olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların söylemlerinde; yöneticinin meslek dışından olması ile meslek içerisinden olması arasında önemli farklar olduğuna ilişkin düşünceler kendilerine sıklıkla yer bulmaktadır. Meslek içinden olmayan yöneticinin mesleki rollere ve sosyal hizmet uzmanlarına ilişkin bakış açısının problematik olduğu ve çalışan kişileri bu manada zorladığı anlaşılırken, meslek içinden olan yöneticinin varlığı ise uygulama ve müdahalelerin yapılmasını kolaylaştırabilmekte, sosyal hizmet uzmanlarına süpervizyon desteği sağlanmasında yardımcı olabilmekte ve işleri kolaylaştırabilmektedir. Nitekim, Zengin ve Çalış (2017) tarafından yapılan çalışmada sosyal hizmet uzmanlarının ağır çalışma koşulları altında olduğu ve buna ek olarak alan dışı yöneticilerin ve diğer dezavantajların varlığının süreci daha da zorlaştırdığını belirtmektedir.

Katılımcıların söylemlerinde öne çıkan bir diğer unsur ise güvenlik meselesidir. Katılımcılar, çalışma koşulları sırasında mesleki rolleri doğrultusunda yaptıkları bazı uygulamaların, güvenlik konusunda endişe oluşturabilecek niteliğe sahip olduğunu belirtmektedirler. Özellikle sosyal inceleme gibi müracaatçıyı yaşadığı ortamı gözlemlemek adına yapılan uygulamalar sırasında güvenlik endişelerinin yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Yeterli güvenlik önemlerinin alınmaması veya alınmaması sebebiyle tedirginliğin ve endişenin yoğun olduğu müdahaleler gerçekleştirilebilmektedir. Sosyal inceleme sürecinde; madde kullanımı, şiddet girişimi, sözlü ve fiziksel istismar, öfke eğilimi gibi pek çok sorunla karşılaşma ihtimali olan sosyal hizmet uzmanlarının, bu noktada güvenliklerinin sağlanması adına daha fazla sorumluluk alınması ve girişimlerde bulunması önem taşımaktadır. Böylelikle hem yapılan müdahalelerin işlevselliği hem de mesleki rollerin uygun kullanımı gündeme gelebilecektir. Nitekim, Sienna (2017) tarafından yapılan bir çalışmada, sosyal hizmet uzmanlarının risk altında olabilecekleri çalışmalar yürütüyor olmaları sebebiyle çeşitli güvenlik eğitimleri almaları gerektiği belirtilmektedir. Bu çalışmayla birlikte sosyal hizmet uzmanlarının güvenlik sorunlarının yalnızca Türkiye'ye has bir olgu olmadığı, yurtdışında da görülebildiği anlaşılmaktadır.

Sosyal hizmet uzmanlarının mesleki rollerini kullanarak yaptıkları uygulamalarda öne çıkan engellerden bir diğeri de kültürel farklılıklardır. Sosyal hizmet müdahalelerinin kültüre duyarlı olarak şekillendirilmesi önem taşımaktadır. Ancak uzmanın kültürel birikimi ve bağlamın getirdiği kültür arasında bazı çatışmalar ve uyumsuzluklar doğabilmektedir. Sosyal hizmet uzmanı bu farklılıkları, fark ederek müdahalelerini buna göre şekillendirmelidir. Nitekim, kültüre duyarlı sosyal hizmet yaklaşımları, sosyal hizmetin geleneksel tek tip uygulama modellerini, daha çoğulcu bir yapıya dönüştürmek noktasında önem arz etmektedir (Özgür, 2010). Sosyal hizmet uzmanının kültüre duyarlılığı geliştikçe, mesleki uygulamaların kültür öğelerinden etkilenme oranı da artış gösterecektir. Bu durumun ise sosyal hizmet uzmanının bulunduğu kültür içerisinde mesleki rollerin etkin kullanımını sağlaması beklenmektedir (Uzunaslan ve Çiftçi, 2019). Yaman ve Akyurt (2013) tarafından yapılan bir çalışmada, “müracaatçının dilini ve müracaatçıların ihtiyaçlarını esas almak” şeklinde açıklanan yaklaşımların, kültüre duyarlılık ile yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda sosyal hizmet uzmanı, görev yaptığı bölgelerdeki kültüre hakim olmalı ve müdahalelerini buna göre şekillendirmelidir. Böylelikle müracaatçının en çok ihtiyaç duyduğu şeyi, müracaatçının dilini anlayarak, en uygun mesleki rolü kullanarak gerçekleştirmek mümkün hale gelmektedir. Bu bir noktada çokkültürcü sosyal hizmet bakış açısına denk düşmektedir. Özgür (2010) tarafından yapılan çalışmada değinildiği üzere çokkültürcü sosyal hizmet, disiplinin katı ve tek tip tutumunu bir kenara bırakarak, müracaatçıyı anlamayı odağa almayı hedefler ve böylelikle ihtiyaçların karşılanması adına mevcut kültürel engellerin etkisini azaltmayı amaçlamaktadır.

Araştırma bulguları arasında kendisine yer bulan unsurlardan bir diğeri ise süpervizyon alabilmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının mesleki uygulamalarının denetimini yapmak, mesleki uygulamaları geliştirmek ve müdahalelere danışmanlık sağlamak adına süpervizyon oldukça kritik bir önem arz etmektedir. Ancak, ülkemizde sosyal hizmet adına geliştirilmiş bir süpervizyon sistemi bulunmamaktadır. Katılımcıların söylemlerinden anlaşıldığı üzere, uzmanların süpervizyona ihtiyaç duymaları durumunda ilk başvuru noktaları kurumun idarecileri ya da deneyimli sosyal hizmet uzmanlarıdır. Bu sebeple kurumun idarecilerinin sosyal hizmet alanından seçilmesi, tecrübeli sosyal hizmet uzmanlarının vakalara danışmanlık yapabilme kapasitelerini geliştirmeleri önem taşımaktadır. Katılımcılar formal süpervizyon süreci yürütemediklerinde genellikle akran süpervizyonu olarak adlandırılan ve uzmanların birbirlerinin vakalarına yönelik olarak görüş bildirmelerine dayanan destekler gündeme gelmektedir. Elde edilen veriler ışığında, insanla çalışan pek çok meslek gibi sosyal hizmetin de süpervizyon desteğine ihtiyaç duyduğu açıktır. Noble ve Irwin (2009) yaptığı araştırmada sosyal hizmet uzmanlarının zor vakalarla çalışması sosyal hizmet uzmanlarının uygulamalarını 3 aşamada denetlemek zorunda bırakmıştır. Sosyal hizmet uygulamalarında verimlilik, hesap verilebilirlik ve uzmanların performansları üzerinden bir denetim yapılmaktadır. Ancak araştırmada bu üç maddenin haricinde uzmanlara başka hangi süpervizyon desteğinin sunulabileceği, ülkelerinin ekonomik, sosyal ve politik süreçlerine göre tartışılmaktadır. Bizim ülkemizde süpervizyon desteği alamayan uzmanlar mesleki rollerini uygulama noktasında problem yaşamaktadırlar. Özellikle mesleğe yeni başlayan uzmanlar için bu durum çok daha kritik olabilmektedir. Lisansta öğrenilen teorik bilgilerin sahaya aktarılmasında süpervizyon desteği önemli bir kolaylaştırıcı unsur olarak var olabilmektedir. Uzmanlar hangi vakada ne gibi mesleki rollerin uygulanabileceğini süpervizyon desteğiyle çok daha iyi öğrenebilmektedir. Nitekim, Taşğın (2019) tarafından yapılan çalışmada da sosyal hizmet süpervizyonunun gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu anlamda mesleki rollerin pekişebilmesi, sahada aktif bir şekilde uygulanabilmesi için süpervizyon desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Artan vd. (2018) tarafından yapılan bir çalışmada sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçıya ilişkin zorluklar, etik konular ve mesleki gelişim anlamında destek almaya ihtiyaç duydukları anlaşılmıştır. Alptekin, Topuz ve Zengin (2017)'in yaptığı çalışmada ise sosyal hizmet eğitiminde süpervizyonun öneminin altı çizilmiş ve buna duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır.

Bu araştırmanın çıkış noktasını sosyal hizmet uzmanlarının mesleki rollerini sahaya aktarma sürecinde yaşadığı zorluklar oluşturmaktadır. Bu amaçla korunmaya ihtiyacı olan çocuk alanında çalışmış ya da çalışmakta olan sosyal hizmet uzmanlarıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Uzmanlarla yapılan görüşmeler bulgular kısmında paylaşılmıştır ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda ise şu öneriler yapılabilir;

Sosyal hizmetin mesleki rolleri ile ilgili Türkçe literatüre bakıldığında bu konudaki araştırmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla mesleki rollere ilişkin yapılacak yeni araştırmalar alandaki eksikliği doldurabilir. Sosyal hizmet uzmanlarının güvenlik sorunları ile ilgili çalışmalar yapılabilir. Zira bu konuda ayrıntılı bir çalışma mevcut literatürde yer almamaktadır. Daha geniş kapsamda ise sosyal hizmet uzmanlarının güvenliği ile ilgili Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı uygun müdahale planları geliştirebilir. Sosyal hizmet kurumlarının güvenlik kontrollünün daha iyi sağlanması konusunda çalışmalar yapılabilir. Ayrıca uzmanların kendilerini savunabileceği/koruyabileceği temel eğitimler verilmesi de yine Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının yaptığı hizmet içi eğitim programlarına eklenebilir. Bu sayede sosyal hizmet uzmanları güvenlik problemini düşünmek zorunda kalmadan mesleki rollerini daha etkin gerçekleştirebilir. Sosyal hizmet uzmanlarına kritik vakaları üzerinden süpervizyon desteği sunulması mesleki rollerin sahaya aktarılmasında yaşanan zorlukları azaltacağı için ciddi önem arz etmektedir. Ülkemizde sosyal hizmet eğitimi almamış meslek gruplarının sosyal hizmetler alanında istihdam edilmesi, sosyal hizmet uygulamalarında görevlendirilmesi

Aydın, B. & Yaman, Ö. M. (2021). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mesleki Rollerini Sahaya Aktarma Sürecinde Yaşadıkları Zorluklara Yönelik Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 390-403.

ve yönetici konumunda olmaları gibi sorunlar süpervizyon ihtiyacını daha çok elzem hale getirmektedir. Kültürel farklılıklarla ilgili eğitimlerin lisans sürecinde sosyal hizmet öğrencilerine anlatılması gerekmektedir. Bu sayede yaşadığı coğrafyadan “bir haber” olmayan sosyal hizmet uzmanı adayları sosyal hizmet sahasına kazandırılabilir. Sosyal hizmet uzmanı müracaatçının kültürünü anlayamadığında ya da müracaatçının içinde bulunduğu kültürü kabul etmediğinde müracaatçıya da gerekli hizmeti sunamamış olacaktır. Kültüre duyarlı sosyal hizmet uzmanı olmak, bu konuda bulunduğu toplumun kültürel yetkinliğini kazanmak hiç şüphesiz sosyal hizmet uzmanının mesleki rollerini uygulamasında önemli kolaylaştırıcılardandır. Çünkü sosyal hizmet uzmanı iyi bir kültür okuyucusu olduğunda müracaatçının problemlerine daha geniş perspektiften bakabilecektir. Bu bakış açısı ile de hangi mesleki rolleri ne zaman, ne şekilde ve ne sıklıkta uygulayabileceğini bulabilecektir.

Etik Beyan

Bu çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışmanın etik kurul onayı, İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı tarafından; 2017/167 dosya numarası, 27.11.2017 tarih ve 138907 sayılı yazıyla alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Aktürk, İ., Bozdoğan, Ö.F., Çuhacı, G., Ögel, K., Şimşek, G.M. ve Tokluoğlu, N. (2020). *Bağımlılıkta Sosyal Hizmet Uygulamaları*. Yeşilay.
- Alptekin, K., Topuz, S. ve Zengin, O. (2017). Türkiye’de Sosyal Hizmet Eğitiminde Neler Oluyor? *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(2), 50-69.
- Artan, T., Özkan, A. O., Açıkgöz, N. ve Salduz, Ç. (2018). Göç Alanında Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanlarının Süpervizyon Gereksinimine Bakış Açılarının Değerlendirilmesi. *Atlas International Refereed Journal on Social Sciences*, 13(4), 1099-1109.
- Berkün, S. (2010). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Mesleki Sorunlar: Bursa Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(1), 99-109.
- Creswell, J.W. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşımına Göre Araştırma ve Araştırma Deseni*. Bütün, M. ve Demir, S.B. (Ed.), Ankara: Siyasal Kitabevi
- Duyan, V. (2003). Sosyal Hizmetin İşlev ve Roller. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(2), 1-22.
- Gökçearsan Çifci, E. ve Gönen, E. (2011). Sosyal Hizmet Uygulamalarında Etik Karar Verme Süreci. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(2), 149-160.
- Gökçearsan Çifci, E. ve Uzunlaşan, Ş. (2019). Sosyal Hizmet Uygulamalarında Kültürel Yetkinliği Geliştirmenin Önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(1), 213-230.

Aydın, B. & Yaman, Ö. M. (2021). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mesleki Rollerini Sahaya Aktarma Sürecinde Yaşadıkları Zorluklara Yönelik Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 390-403.

Karabekir, H.M. (2016). *Çocuk Refahı Alanında Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanlarının Savunuculuk Uygulamaları: Bir Niteliksel Araştırma. (Doktora Tezi)*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Krysyk ve Finn. (2015). *Etkili Uygulama İçin Sosyal Hizmet Araştırması*. Erbay, E. (Ed.), Ankara: Nika Yayınevi.

Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Noble, C. ve Irwin, J. (2009). Social Work Supervision: An Exploration of the Current Challenges in a Rapidly Changing Social, Economic and Political Environment, *Journal of Social Work*, 9(3), 345–358.

Özgür, Ö. (2010). Çokkültürcü Sosyal Hizmet: Eleştirel Bir Bakış. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 89-104.

Sheafor, B.W., Horejsi, C.J. (2014). *Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler*. Ankara: Nika Yayınevi.

Sienna, L. (2017). *An Exploration Of Social Worker Risk in The Field When Working With Vulnerable Adults And Their Desire For Safety Training. (Yüksek Lisans Tezi)*. California State University, San Bernardino.

Şahin-Taşgın, N. (2019). Sosyal Hizmet Süpervizyonu ve Türkiye İçin Öneriler. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(3), 1005-1032.

Thompson, N. (2013). *Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak*. Hatipoğlu, E. ve Cankurtaran, Ö. (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.

Tutar, H. (2000). *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim* (1. Baskı). İstanbul: Hayat Yayınları.

Yaman, Ö.M. ve Akyurt, M.A. (2013). Sosyal Hizmete Kültürel Yaklaşım: 2011 Van Depremi Örneği, *Sosyoloji Dergisi*, 105- 144.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zastrow, C. (2013). *Sosyal Hizmete Giriş*. Ankara: Nika.

Zengin, O. ve Çalış, O. (2017). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mesleki Uygulamaları ve Çalışma Koşulları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(1), 47-68.

Lojistik Sektörü Özelinde Endüstri 4.0 Farkındalık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma*

Ahmet TAŞ**

Selda Başaran ALAGÖZ***

Öz

Günümüzde işletmelerin mevcudiyetini sürdürebilmeleri ve rekabet avantajı elde etmeleri teknolojik getirilerin farkında olmalarına bağlıdır. İlk olarak 2011 yılında Almanya’da ortaya çıkan, Endüstri 4.0 olarak da anılan dördüncü endüstriyel devrim beraberinde getirmiş olduğu teknolojik yeniliklerle neredeyse tüm sektörler için yeni bir çağın kapısını aralamış bulunmaktadır. Tedarik zincirinin her noktasında hayati öneme sahip olan lojistik sektörünün bu devrimden en çok etkilenen sektörlerden olması beklenen bir durumdur. Bu doğrultuda çalışmada endüstriyel devrimler sırasıyla incelenmiş, Lojistik 4.0’ın bileşenlerinden bahsedilip, literatür taramasına yapılmıştır. Son bölümde ise lojistik sektöründe Endüstri 4.0 farkındalığı üzerine anket ile veri toplama yöntemi kullanılarak uygulama yapılmış, toplamda 233 adet geçerli katılımcıya ulaşılmış, Konya ilinde faaliyet gösteren lojistik firmalarının Endüstri 4.0 farkındalık düzeyleri saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde elde edilen veriler SPSS istatistik programı yardımıyla analiz edilip sonuçlandırılmıştır. Genel olarak işletmelerin Lojistik 4.0 teknolojilerini aktif bir şekilde kullanıp kullanmamaları fark etmesizin belirli bir farkındalık düzeyine sahip olduğu, fakat uygulama noktasında istenilen seviyede olmadığı tespit edilmiş, bulgular neticesinde çeşitli önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Nesnelerin İnterneti, Lojistik 4.0, Siber Fiziksel Sistemler.

Makale Türü: Araştırma makalesi

A Research on Industry 4.0 Awareness Levels Specifically for The Logistics Sector

Abstract

Today, the existence of businesses and their competitive advantage depend on being aware of technological returns. The fourth industrial revolution, also known as Industry 4.0, which first emerged in Germany in 2011, has opened the door to a new era for almost all sectors with its technological innovations. It is expected that the logistics sector, which has vital importance at every point of the supply chain, will be one of the sectors most affected by this revolution. In this direction, industrial revolutions were examined in the order in this study, the components of Logistics 4.0 were mentioned and a literature review was made. In the last part, an application was made on Industry 4.0 awareness in the logistics sector by using the survey data collection method, a total of 233 valid participants were reached, and the Industry 4.0 awareness levels of the logistics companies operating in the province of Konya were tried to be determined. The data obtained in the conclusion part of the study were analyzed and concluded with the help of the SPSS statistical program. In general, it has been determined that businesses have a certain level of awareness, regardless of whether they actively use Logistics 4.0 technologies, but not at the desired level at the point of application.

Keywords: Industry 4.0, Internet of Things, Logistics 4.0, Cyber-Physical System

Article Type: Research Article

* Bu çalışma Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ulaştırma ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı’nda “Lojistik Sektörü Özelinde Endüstri 4.0 Farkındalık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma” ismiyle tamamlanarak 18.08.2021 tarihinde savunması yapılan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ulaştırma ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, tasahmet026@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-2629-1518

*** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Uluslararası Pazarlama ve Lojistik Yönetimi Bölümü, sbalagoz@erbakan.edu.tr, ORCID No:0000-0002-4615-5337.

1. GİRİŞ

Üretim teknolojileri ve sistemleri günümüzde hızlı bir şekilde gelişme göstermektedir. Bu gelişim ve değişim yalnızca kullanılan araç ve gereçler ile sınırlı kalmayıp üretim anlayışlarına da etki etmiş, klasik üretim anlayışlarından modern üretim anlayışına geçilmesine neden olmuştur. Klasik üretim anlayışı tecrübe ve otomasyona dayalı üretimi benimsemekte fakat bu anlayışlar günümüzde eskisi kadar değer görmemekte, bunun nedeni ise müşterilerin kişiye özel üretim ve tasarımlara değer vermesinin bir sonucu olarak işletmelerin rekabet edebilmek için kişiselleşen müşteri tercihlerine yönelik üretim anlayışını benimsemeleri ve talebi karşılayabilmek adına üretim hatlarını ve buna bağlı olarak tüm tedarik zincirlerini yeni teknolojilere entegre etmek durumunda kalmalarıdır.

Son yıllarda her alanda etkisini önemli ölçüde gösteren küreselleşme ülkeler arasındaki sınırların kalkmasına neden olmuş bu da beraberinde uluslararası ticaret hacminin gelişmesine ve dolayısıyla ürün ve hizmetlerin ulaşılabilir olmasına katkı sağlamıştır. Bu durum bir yandan insanlar ve işletmelere daha ucuz ve daha kaliteli ürün ve hizmetleri kolaylıkla satın alabilme avantajı sağlarken, diğer yandan işletmelerin piyasaya tutunabilmeleri ve rekabet edebilmeleri için yeni stratejiler geliştirmesini gerektiren bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Endüstri 4.0 diğer sektörlerde olduğu gibi lojistik sektöründe de işletmelere değer yaratma imkânı vermektedir. Başka bir deyişle Lojistik 4.0 ya da dijital lojistik olarak adlandırılan bu sistem lojistik anlamdaki süreç ve hedeflerin müşteriler ve tedarik zinciri paydaşları arasında dijital olarak yönetilmesine imkân veren bir yapı olarak tanımlanabilmektedir. Lojistik 4.0 eş zamanlı olarak makineler ve insanlar arasında irtibat kurulmasını sağlayan ileri internet kullanımının bir sonucudur. Lojistik 4.0'ın tedarik zinciri internet ağı şeklinde bir yapıya sahiptir ve tedarik zincirinin tüm paydaşlarının erişimine açık haldedir. Tüm siparişler bu ağ tarafından gerçek zamanlı olarak yönetilecektir. Hatta ve hatta ürünlerin fabrika ve depo içerisindeki hareketleri dahi bu sisteme entegre şekilde programlanmış olan otonom araç ve gereçler ile gerçekleştirilecek, böylelikle ürün ve hizmetlerin zamanında müşteriye sunulması için gerekli depo masrafları minimize edilecektir (Barretto vd., 2017: 1248).

Endüstri 4.0 lojistik sektöründeki tüm aşamalarda önemli yenilikleri beraberinde getirmektedir. Çalışmanın temel amacı; Dördüncü Endüstriyel Devrim'in lojistik sektörüne etkilerinin belirlenmesi ve Konya ilinde lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin Endüstri 4.0 farkındalık düzeylerinin saptanmasıdır. Çalışma ile Endüstri 4.0 ve lojistik 4.0 ele alınarak literatür taraması yapılmış ve bu devrimin lojistik sektörüne getireceği yenilikler ortaya koyularak sektöre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bununla birlikte yapılan anket çalışmasıyla sektörün Endüstri 4.0 farkındalık düzeyleri ölçülmeye çalışılmıştır. Endüstri 4.0 ile sektörde meydana gelen gelişme ve yeniliklerin fark edilmesi ve işletmelere vizyon kazandırılması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın Endüstri 4.0'ın lojistik sektörüne etkileri hakkında farkındalık yaratacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Endüstriyel devrimler kas gücünün (insan ve hayvan) kullanıldığı üretim anlayışından, makine gücüne dayalı üretim anlayışına geçilmesi olarak tanımlanabilir. Sanayi devrimleri 18. Yüzyıldan günümüze kadar meydana gelen gelişmelere bağlı olarak birtakım bölümlere ayrılmıştır. Bazı kaynaklarda dört bölüme ayrılan sanayi devrimine, endüstri sıfırı da ilave ederek endüstri devrimini beş kısma ayıran kaynaklara da rastlamak mümkündür. Buna göre Endüstri devrimlerinin başlangıcı Endüstri sıfır kabul edilmektedir. Bu dönem basit el aletlerinin kullanıma girmesiyle başlamış, buhar makinesinin icadıyla nihayete ermiştir. Su ve buhar gücünün üretim hatlarında kullanılmaya başlamasıyla birlikte Birinci Endüstri Devrimi başlamıştır. Üretim kapasitelerinde meydana gelen artış

ve 20. Yüzyılın başlarında elektrik gücüne bağlı olarak seri üretime geçilmesi beraberinde İkinci Endüstri Devrimini getirmiş, 1969 yılında programlanabilir mantıksal denetleyicinin kullanılmaya başlanması ile birlikte imalat sektörü ileri seviyelere taşınmış ve elektronik makine kullanımı ve bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle Üçüncü Endüstri Devrimi başlamıştır. Üçüncü Endüstri Devriminin devamında ise gelişen teknolojilerin (nesnelerin interneti, bulut bilişim teknolojileri, otonom robotlar vb.) sağladığı imkânlar neticesinde Endüstri 4.0 olarak da anılan Dördüncü Endüstri Devrimi günümüze kadar ulaşmış ve halen gelişmeye ve dünyamıza bir takım kolaylıklar sağlamaya devam etmektedir (Liao vd., 2017: 3611).

Dördüncü Endüstri Devrimi ilk kez Almanya'da ortaya çıkmış ve buradan dünyaya yayılmıştır. 2011 yılında Almanya Eğitim ve Araştırma bakanlığı tarafından ülkenin mevcut durumunu değerlendirmek ve kalkınmasına katkı sağlayabilmek amacıyla 10 adet proje teşekkül ettirilmiş ve kamuoyuyla paylaşılmıştır. Endüstri 4.0 ilk defa bu 10 projeden biri olarak tarih sayfasındaki yerini almıştır (Fang, 2016: 326). Endüstri 4.0 Almanca 'Industrie' kelimesinden türemiştir. Bu kavram Almanya'da Endüstri 4.0 olarak, Çin'de İnternet + plus ismiyle, Amerika'da ise Endüstriyel İnternet adı ile kullanılmaktadır (Vogel-Heuser ve Hess, 2016: 411). Kendi kendine yetmeyi amaçlayan, kendi kendini yapılandıran, izleyen ve gerekli iyileştirmeleri yapan bir takım özerk özellikleri bünyesinde bulunduran akıllı sistemler ile daha önce elde edilememiş düzeyde operasyonel verimlilik elde etmeyi amaç edinmiştir. Endüstri 4.0 İnsan-makine iş birliği ile ortaya çıkan yeni tip endüstriyel süreç ve ileri imalat teknolojisidir (Thames ve Schaefer, 2016: 13).

2.1. Lojistik 4.0

Dördüncü endüstri devriminin lojistik sektörüne etkilerini anlayabilmek için önceden gerçekleşen üç devrimi iyi analiz etmek gerekmektedir. Dördüncü sanayi devriminde olduğu gibi ilk üç devrimde birtakım ihtiyaçlar doğrultusunda meydana gelmiştir. Bu devrim lojistiğin 7 doğrusu olarak bilinen lojistik süreçlerin yeniden şekillenmesine neden olacaktır. Yeni taşıtlar ve enerji kaynakları yeni istihdamı da beraberinde getirecek, ulaşım lojistiği başta olmak üzere her türlü lojistik bu durumdan etkilenecektir (Öztemel ve Gürsev, 2018: 148).

- Birinci Lojistik Devrimi (Lojistik 1.0); su ve buhar gücünün fiziksel sistemlerde kullanılmasıyla başlayan ve bu sistemlerin mekanik üretim sistemlerine adapte edilmesiyle birlikte üretimde devrim olarak nitelendirilen birinci sanayi devrimi ile köyden kente göç artmış ve sanayileşmeye başlamıştır. Birinci lojistik devrim küresel anlamda taşıma çağının başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Çiçekli, 2017: 1).

- İkinci Lojistik Devrimi (Lojistik 2.0); bu dönemde elektrik ve petrol üretim, taşımacılık ve iletişim alanlarında güç kaynağı olarak kullanılmaya başlanmış, bununla birlikte kimya alanında bu zamana kadar görülmemiş büyüklükte gelişmeler meydana gelmiş, bu gelişmeler neticesinde makine yapımında çelik, bakır ve alüminyum gibi madenler kullanılmaya başlanmıştır (Galindo, 2016: 27-28).

- Üçüncü Lojistik Devrimi (Lojistik 3.0); üçüncü endüstriyel devrimle birlikte bilgisayar ve elektronik sistemlerde büyük gelişmeler yaşanmış, bu da üretim faaliyetlerinde istenilen esnek çalışmaya ve otomatik üretim sürecine imkân tanıyan makine ve endüstriyel robotları beraberinde getirmiştir (Pamuk ve Soysal, 2018: 43).

- Dördüncü Lojistik Devrimi (Lojistik 4.0); Endüstri 4.0 gerek lojistik sektöründe gerekse diğer sektörlerde işletmelere değer yaratma imkânı vermektedir. Başka bir deyişle lojistik 4.0 ya da dijital lojistik olarak adlandırılan bu sistem lojistik süreç ve hedeflerin müşteriler ve tedarik zinciri paydaşları arasında dijital olarak yönetilmesine imkân veren bir yapı olarak tanımlanabilmektedir. Lojistik 4.0 makineler ve insanlar arasında eş zamanlı olarak irtibat kurulmasını sağlayan ileri internet kullanımının bir sonucudur. Lojistik 4.0'ın tedarik zinciri internet ağı şeklinde bir yapıya sahiptir ve

tedarik zincirinin tüm paydaşlarının erişimine açık haldedir. Tüm siparişler bu ağ tarafından gerçek zamanlı olarak yönetilecektir. Hatta ve hatta ürünlerin fabrika ve depo içerisindeki hareketleri dahi bu sisteme entegre şekilde programlanmış olan otonom araç ve gereçler ile gerçekleştirilecek, böylelikle ürün ve hizmetlerin zamanında müşteriye sunulması için gerekli depo masrafları minimize edilecektir (Barretto vd., 2017: 1248).

2.1.1. Lojistik 4.0 Bileşenleri

- *Nesnelerin İnterneti ve Lojistik:* Uluslararası ticaretin her geçen gün gelişim göstermesi lojistik süreçlerin günden güne daha karmaşık bir hal almasına neden olmuş ve lojistik yönetimi hususunda bilgi teknolojilerinin kullanımını neredeyse zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda lojistik sektöründe nesnelerin interneti kullanımıyla envanter yönetimi, depo yönetimi, filo yönetimi, sipariş yönetimi gibi lojistik faaliyetlerde yazılımsal uygulamaların kullanımı ile lojistik operasyonları kontrol altında tutmak daha kolay ve mümkün hale gelmiştir (Barretto vd., 2017: 1248).

- *Büyük Veri ve Lojistik:* Lojistik operasyonlarda optimum kaynak kullanımı amaçlanmaktadır. Araçlardaki sensörler vasıtasıyla veriler anlık olarak alınmakta ve bu sayede kaynak kullanımı optimizasyonu sağlanmaktadır. GPS, RFID, nesnelerin interneti, depo yönetim sistemleri gibi lojistik sektöründe kullanılan bilgi teknolojilerinin birçoğu işletmelere anlık veri akışı sağladığı için büyük miktarlarda veri üretmektedir. Hal böyle olunca lojistik sektöründe büyük verinin önemi her geçen gün artmaktadır (Exastax, 2017).

- *Siber Fiziksel Sistemler ve Lojistik:* Siber fiziksel sistemler, üretim faaliyetleri, değer zinciri ve tüm lojistik operasyonların eş zamanlı olarak gerçekleşmesine ve aralarında koordinasyon sağlanmasına, değişen durumlara anlık çözümler üretilmesine ve performans artışı sağlanmasına imkân veren sistemler bütünüdür. Kurumsal Kaynak Planlaması siber fiziksel sistemlerin aktif olarak kullanıldığı yerlerin başında gelmektedir (Bahaeti ve Gill, 2011: 4).

- *Otonom Robotlar ve Lojistik:* Otonom robotlar, nesnelerin interneti teknolojileri ile insan müdahalesine ihtiyaç duymadan faaliyet göstermektedir. Bunun yanında otonom robotların zaman açısından çalışma sınırı olmadığı için ihtiyaç duyulan her an hizmet verebilmektedir. Lojistik operasyonlarda robotik sistemlerin kullanımı genel olarak depolama faaliyetlerinde görülmektedir. Bununla birlikte sensör, RFID ve otomatik raflama teknolojilerinin depolarda kullanılmaya başlaması ve robotik sistemlerle entegre edilmesi otonom robot teknolojilerinin gelişimine ışık tutmuş ve kullanımının yaygınlaşmasına neden olmuştur (Görçün, 2018: 362).

- *Üç Boyutlu Yazıcılar ve Lojistik:* Söz konusu teknoloji tedarik zincirinin teslim sürelerinde kısalmalara neden olmaktadır. Bu durum lojistik sektörü açısından çok olumlu sonuçları olmayacak bir durumdur. Lojistik faaliyetlere önceden olduğu gibi ihtiyaç duyulmayacak olması yapılan yatırımlar ve istihdam açısından kötü bir durumdur. Bunun yanında işletmeler hangi teknolojiler kullanırsa kullansın lojistik faaliyetlere ihtiyaç eskisi kadar olmasa da her durumda mevcut olacaktır (Akben, 2017: 29).

- *Artırılmış Gerçeklik ve Lojistik:* Günümüzde lojistik süreçlerde genellikle depolarda çeşitli faaliyetlerde kullanılan artırılmış gerçeklik uygulamaları ERP sistemine entegre edildiğinde eş zamanlı stok kontrolü imkânı sunmaktadır. Söz konusu teknolojiler şoförler açısından da birtakım kolaylıkları beraberinde getirmekte, sürücülere asistanlık hizmeti sunmakta ve hız, yön vb. konularda bilgilendirmelerde bulunmaktadır (İçten ve Bal, 2017: 112).

- *Bulut Bilişim Sistemleri ve Lojistik:* Lojistik sektörü tüm tedarik zinciri boyunca kendi içerisinde bütünleşik birçok paydaştan meydana gelmektedir. Bulut bilişim teknolojileri mümkün olan minimum maliyetle lojistik sektör bileşenlerinin birbirleriyle iş birliği ve koordineli olarak çalışmasını sağlamaktadır. Lojistik sektörü açısından bulut mimarisi ile eskiden tek tek elle yapılmakta olan

işlemler, otomasyon sistemleri vasıtasıyla yapılr hale gelmiş ve bu da maliyet tasarrufu ve verimliliğe neden olmuştur (Niharika ve Ritu, 2015: 420).

- *Entegre Sistemler ve Lojistik:* Sistem entegrasyonu işletmelerdeki veri ağlarının geliştirilmesiyle, işletme içerisindeki departmanların birbirleriyle uyumlu hale gelmesinin tesis edilmesidir. İşletmeler, lojistik operasyonlara doğrudan veya dolaylı olarak etki eden birçok sistem, alt sistem ve ekipmandan meydana gelmektedir. İşletmelerin Lojistik 4,0 teknolojilerini aktif olarak kullanabilmesi için sistem entegrasyonu önem arz etmektedir (Davutoğlu vd., 2017: 552).

- *Siber Güvenlik ve Lojistik:* Diğer sektörlerde olduğu gibi lojistik sektöründe de dijital dönüşümün önündeki en büyük engel siber saldırılar ve veri güvenliğidir. Kullanılan bulut sistemleri söz konusu tehditleri azaltsa da tam manasıyla engelleyebilmiş değildir. Bulut teknolojisi sağlayıcısının, virüs programlarının, yazılımlarının iyi analiz edilerek ihtiyaçlar doğrultusunda seçilmesi ve güncel tutulması önem arz etmektedir (Alan, 2018).

- *Akıllı Fabrikalar ve Lojistik:* Endüstri 4.0 ile lojistik faaliyetlerin tümü otonom araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilecektir. Hammaddelerin akıllı nesnelere tarafından anlık olarak ihtiyaca yönelik sipariş edilmesi, stok ve lojistik operasyonlar açısından verimliliğe neden olacaktır. Böylece insan kaynaklı hatalar minimum düzeye inecektir. Üretim endüstrisinin temelini oluşturan fabrikaların akıllı hale gelmesi lojistik sektörünü tetikleyerek akıllı lojistik uygulamalarını kullanmaya itecek etkenlerin başında gelmektedir. Kısacası akıllı fabrikalar içerisinde endüstri 4.0 bileşenlerinin neredeyse tamamına yakınına ihtiva eden, teknoloji yoğun, Lojistik 4.0 teknolojilerinin kullanımının temin edildiği ilk aşama olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldız, 2018: 554).

2.2. Lojistik 4.0 Literatür Taraması

Lojistik 4.0 ile ilgili literatür taraması yapılmış ve aşağıdaki bilgilere ulaşılmıştır.

Galindo (2016) yapmış olduğu tez çalışmasında endüstri 4.0 ve lojistik 4.0 kavramlarını geniş bir şekilde ele almış, hâlihazırda kullanımda olan lojistik 4.0 teknolojileri hakkında detaylı bilgi vermiş ve RFID teknolojilerini konu alan bir uygulamaya da çalışmasında yer vermiştir.

Aylak vd. (2020) çalışmalarında endüstri 4.0 devrimiyle meydana gelen gelişmelerin lojistik sektörüne etkilerini ölçmek amacıyla farklı sektörlerde faaliyet gösteren 65 firmaya anket uygulamışlar, elde edilen sonuçlara göre 2017 yılından bil itibar lojistik sektörünün eğilimlerinin robotik sistemler ve otomasyon sistemleri, bulut teknoloji, big data, e-ticaret ve otonom lojistik teknolojileri olacağı sonucunu elde etmişlerdir.

Göçmen ve Erol (2018) yapmış oldukları çalışmada lojistik sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın endüstri 4.0 teknolojilerine geçiş aşamalarını konu almış, lojistik işletmelerde endüstri 4.0 adına ehemmiyet arz eden meseleleri belirleyip bu meselelerin önceliklerini bulanık yöntem mantığı ile hesaplamıştır. Bununla birlikte lojistik işletmesinin şu anki mevcut uygulamaları hakkında değerlendirme ve önerilerde bulunmuşlardır.

Büyüközkan ve Güler (2019) çalışmalarında, lojistik 4.0 teknolojileri hakkında bilgi vermiş, işletmelerin söz konusu teknolojiler hakkındaki beklentilerinden bahsetmiş ve yeni teknolojileri analiz etmek amacıyla yeni birtakım yöntemlerden bahsetmişlerdir. Lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin nesnelere interneti ve büyük veri teknolojilerinden beklentilerinin daha büyük olduğunu belirtmiş, lojistik 4.0 teknolojilerini aktif kullanan işletmelerin rekabet avantajı elde edeceği çıkarımında bulunmuşlardır.

Karagöz ve Doyduk (2020) yapmış oldukları çalışmada ülkemizdeki lojistik hizmet sağlayıcılarının lojistik 4.0 uygulamalarını kullanma düzeylerini ve bakış açılarını incelemiş ve buna istinaden SWOT analizi gerçekleştirmişlerdir. Araştırma neticesinde işletmelerin lojistik 4.0

teknolojilerini kullanıp kullanmamaları fark etmeksizin söz konusu teknolojilerin ehemmiyetinin idrak edildiği ve her geçen gün önem kazanacağı sonucuna varmışlardır.

Pirtini vd. (2020) çalışmalarında, endüstri 4.0 teknolojilerinin lojistik sektörüne etkilerini incelemiş ve bu teknolojilerin verimlilik, depo ve taşıma yönetimi, maliyet etkinliği, sipariş ve envanter yönetimi ve müşteri memnuniyeti açılarından detaylı bir şekilde ele almışlardır. Yapılan çalışma neticesinde lojistik 4.0 teknolojilerini kullanan işletmelerin operasyonel verimlilik, depo yönetimi ve taşıma yönetimi açısından eskiye nazaran ciddi ölçüde verimlilik sağladığı sonucuna varılmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı, Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın amacı Dördüncü Endüstriyel Devrim'in lojistik sektörüne etkilerinin belirlenmesi ve Konya ilinde lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin Endüstri 4.0 farkındalık düzeylerinin saptanmasıdır. Bu sayede işletmelerin Endüstri 4.0 teknolojilerine geçiş yaparken eksikliklerinin tespit edilerek çözüm önerileri sunulması mümkün olacaktır. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden anketle veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Uygulama kapsamında Prof. Dr. Veysi İşler'in "Endüstri 4.0 Farkındalık Anketi"nde kullandığı ölçekten faydalanılmıştır (İşler, 2017). Ölçek toplamda 41 soru ve yedi bölümden meydana gelmektedir. Bölümler sırasıyla Genel Bilgiler, Endüstri 4.0, İş Modeli, Ürün ve Hizmetler, Pazarlama, Müşteriye Ulaşma, Süreç Yönetimi, Bilgi Sistemleri Altyapısı ve Değerlendirme ile ilgili sorulardan meydana gelmektedir. Firmalara ilişkin genel bilgileri muhteva eden ilk bölümde çoklu cevap gerektiren sorulardan, diğer bölümler ise genel itibarıyla 5'li likert ölçeğinden meydana gelmekle birlikte üç adet evet-hayırlı ve iki adet açık uçlu soruları ihtiva etmektedir.

Araştırmanın kapsamını Konya ilinde lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. Çalışma, uygulanan anket yardımı ile işletmelerin Endüstri 4.0 bilgi düzeylerinin, hâlihazırdaki teknoloji kullanım oranlarının ve yeni teknolojiye uygunluk derecelerinin tespiti ile Endüstri 4.0 farkındalık düzeylerinin saptanması üzerinedir. Online anket formu vasıtasıyla elde edilen veriler IBM SPSS Statistics 22 programı ile analize tabi tutulmuş, tüm anket sorularına ilişkin ortalama, standart sapma ve frekans değerleri paylaşılmış, firma çalışan sayısı ve firma faaliyet alanı ile iş modeli, ürün ve hizmetler, pazarlama, müşteriye ulaşma, süreç yönetimi ve bilgi sistemleri altyapısı sorularına verilen yanıtlar çapraz tablolar yardımıyla karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır.

Araştırma evrenini lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin orta ve üst düzey yöneticileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise Konya'da faaliyet gösteren lojistik firmalarının orta ve üst düzey (şirket sahibi, müdür, müdür yardımcısı, yönetici, departman müdürü, bölüm şefi) yöneticileridir. Veriler anket yöntemi kullanılarak toplanmış, anket formu Konya ticaret odası ticaret siciline kayıtlı Konya ilinde lojistik sektöründe faaliyet göstermekte olan 521 adet lojistik firmaya gönderilmiş, bunlardan 233 adet geçerli dönüş alınmıştır. Veri toplama aracı ve yöntemi ile ilgili olarak Necmettin Erbakan Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 16.04.2021 tarihinde (Karar no: 2021/292) gerekli izinler alınmıştır.

3.2. Araştırmanın Kısıtlılıkları

Araştırmada Konya il sınırları içerisinde lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin orta ve üst düzey temsilcilerinin yöneltilen sorulara doğru ve samimi cevaplar verdiği varsayılmaktadır. Veriler Covid 19 pandemi sürecinden dolayı yüz yüze değil yalnızca Google forms aracılığıyla online olarak elde edilmiştir. Çalışmanın bir diğer kısıtı ise katılımcıların firmaların orta ve üst düzey

yöneticilerinden müteşekkil olmasından dolayı katılımcılara ulaşma noktasında muhtelif zorluklarla karşılaşmıştır.

3.3. Bulgular

Araştırmaya lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin orta ve üst düzey toplam 233 yönetici katılmıştır. Araştırmanın kapsamında çoğunluk erkek katılımcılar oluşturmaktadır. Katılımcıların %15,9'u kadın %84,1'i erkektir. Genel olarak katılımcıların yaş aralığı 25 ile 40 yaş grubudur.

Katılımcıların Endüstri 4.0 hakkındaki bilgi seviyesi ile ilgili ifadeler verilen yanıtların ortalama değerlerinin genel olarak 4 ve üzerinde seyrettiği görülmüştür. Bu konu hakkında katılımcıların yüksek derecede bilgiye sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Katılımcıların çoğunluğu endüstri 4.0 platformlarına üye değildir (Ortalama: 1.71). Firmaların Endüstri 4.0'ı gerekli gördükleri (Ortalama: 3.43) sonucuna varılmıştır. Firmalarda Endüstri 4.0 ile ilgili orta düzeyde çalışma (Ortalama: 3.03) yapılmaktadır. Ayrıca firmaların mevcut bilişim alt yapılarının orta düzeyde (Ortalama: 2.93) uyumlu olduğu görülmektedir.

İş modeli, ürün ve hizmetlere yönelik ifadeler 1 ile 5 aralığında derecelendirilmiştir. Bu ölçümde 1 fiziksel üretimi 5 ise ileri teknolojiyi temsil etmektedir. Sonuçlara göre; ürün veya hizmetleri geliştirme yöntemi genellikle ileri teknoloji destekli üretim ile gerçekleştirilmektedir.

Firmaların pazarlama ve müşteriye ulaşma bilgileri incelendiğinde; ürün ve hizmetlerin müşteriye ve tanıtılmasında kullanılan yöntemlerin çeşitliğinde genellikle çok kanallı fiziksel ve dijital yöntemler kullanılmaktadır. Müşteri talepleri, yorumları, geribildirimleri için kullanılan yöntemler daha çok dijital yöntemlerdir.

Firmaların süreç yönetimleri incelendiğinde; ürün ve hizmet tasarımdan üretimine kadar olan süreçte teknoloji yoğun olarak kullanılmaktadır. Üretim planlama ve kontrolünde anlık analizler ile talebe göre esneklik gerçek zamanlı veri toplama ve kısa vadeli plan değişiklikleriyle sağlanmaktadır. Planlama, üretim, tahmin, tedarik zinciri gibi süreçlerde bilgi sistemleri operasyona özgü bilgi sistemi kullanılmaktadır.

Firmaların bilgi sistemleri ve alt yapıları değerlendirildiğinde; mevcut bilgi sistemleri alt yapısının endüstri 4.0 ile uyumludur. Üretim ve müşteri verilerinin toplamasında ve analizinde kullanılan sistemler gerçek zamanlı analize olanak sağlayan entegre sistemlerdir. Sosyal medya, mobil uygulamalar, veri analizi araçları, bulut tabanlı hizmetler, gibi, teknolojiler yoğun kullanılmaktadır. Mevcut bilgi sistemleri alt yapısının ihtiyaçları karşılama yeterlidir.

Genel olarak firmaların mevcut kabiliyetleri ve kaynakları Endüstri 4.0 için yeterlidir (Ortalama: 3.25). Firmalar Endüstri 4.0 ve benzeri teknolojik yaklaşımların firmalarına katkısı olacağını düşünmektedirler (Ortalama: 3.63). Firmalar Modelleme ve Simülasyon teknolojilerini daha önce kullanmamışlardır (Ortalama: 1.49) fakat bu teknolojilerin süreçlerine fayda sağlayacağını düşünmektedirler (Ortalama: 3.76). Firmalar genel olarak Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik teknolojilerini daha önce kullanmamışlardır (Ortalama: 1.55). Firmalar lojistik işletmelerinin Endüstri 4.0'a geçişinin faydalı olacağını düşünmektedir (Ortalama: 3.69). Ayrıca lojistik işletmeler Endüstri 4.0 gerekliliklerini sağlayabileceklerini düşünmektedirler (Ortalama: 3.69). Endüstri 4.0'a uyum sağlanamaz ise lojistik işletmelerinin rekabet edemeyeceği düşünülmektedir (Ortalama: 3.56). Firma yöneticileri Endüstri 4.0'ın otonom robotları karşıtırdığını düşünülmektedir (Ortalama: 2.90).

Katılımcılar Endüstri 4.0'a geçişte işletmelerin karşılaştıkları en büyük sorunun lojistik işletmelerinin daha çok bilgi (%26,2) ve firma kültüründen (%36,1) kaynaklanacağını düşünmekte, sermayeyi ise lojistik işletmeler açısından karşılaşılabilecek en küçük (%5,2) sorun olarak görmektedirler.

Katılımcılara Endüstri 4.0 sizin için ne ifade ediyor? Sorusu sorulmuş, %25,3 ile nesnelere interneti birinci sırada yer almış, ardından ikinci sırada %24,9 ile otonom robotlar cevabı alınmıştır.

Firma Çalışan Sayısı ile Ürün ve Hizmetlerin Müşteriye Tanıtılmasında Kullanılan Yöntemlerin Çeşitliliğini ortaya koymak amacıyla çapraz tablolara başvurulmuştur. Sonuçlar Tablo 3.1 de paylaşılmıştır.

Tablo 3.1. Firma Çalışan Sayısı ile Ürün ve Hizmetlerin Müşteriye Tanıtılmasında Kullanılan Yöntemlerin Çeşitliliği

		Kullanılan Yöntem Çeşitliliği					
		Geleneksel saha pazarlama yöntemleri	2	3	4	Çok kanallı fiziksel ve dijital yöntemler	Toplam
Firma çalışan sayısı	1-9	1	5	14	9	12	41
	10-49	6	26	21	31	19	103
	50-250	3	6	12	21	10	52
	250 ve üstü	1	1	16	10	9	37
	Toplam	11	38	63	71	50	233

Ürün ve hizmetlerin müşteriye tanıtılmasında kullanılan yöntemler firma çalışan sayısına (işletme büyüklüğü) göre değişmektedir. Genel itibariyle işletmeler çok kanallı fiziksel ve dijital yöntemleri geleneksel saha pazarlama yöntemlerinden daha fazla tercih etmektedirler. Bu farklılık bariz olarak 10 ile 49 arasında çalışan sayısına sahip firmalarda dikkat çekmektedir. Bu gruptaki firmalarda çok kanallı fiziksel yöntemler ve dijital yöntemleri aktif olarak kullanılmaktadır.

Firma Çalışan Sayısı ile Müşteri Talepleri, Yorumları, Geri Bildirimleri İçin Kullanılan Yöntemlerin Çeşitliliğini ortaya koymak amacıyla çapraz tablolara başvurulmuştur. Sonuçlar Tablo 3.2'de paylaşılmıştır.

Tablo 3.1. Firma Çalışan Sayısı ile Müşteri Talepleri, Yorumları, Geri Bildirimleri İçin Kullanılan Yöntemlerin Çeşitliliği

		Kullanılan Yöntem Çeşitliliği					
		Geleneksel yöntemler (telefon, yüz yüze)	2	3	4	Dijital yöntemler (website, sosyal medya, forumlar vb.)	Toplam
Firma çalışan sayısı	1-9	3	6	16	6	10	41
	10-49	11	17	19	41	15	103
	50-250	4	7	15	15	11	52
	251 ve üstü	1	6	14	5	11	37
	Toplam	19	36	64	67	47	233

Firma çalışan sayısı ile müşteri talepleri, yorumları, geri bildirimleri için kullanılan yöntemler 10 ile 49 çalışana sahip olan firmalarda daha çok Dijital yöntemlere (website, sosyal medya, forumlar vb.) dayanmaktadır. Çalışan sayısı daha fazla olan işletmelerde geleneksel yöntemlere yönelimin giderek azaldığı söylenmektedir.

Firma Çalışan Sayısı ile Planlama, Üretim, Tahmin, Tedarik Zinciri Gibi Süreçlerde Bilgi Sistemleri Kullanımını ortaya koymak amacıyla çapraz tablolara başvurulmuştur. Sonuçlar Tablo 3.3'de paylaşılmıştır.

Tablo 3.2. Firma Çalışan Sayısı ile Planlama, Üretim, Tahmin, Tedarik Zinciri Gibi Süreçlerde Bilgi Sistemleri Kullanımı

		Bilgi Sistemleri Kullanımı					
		Manuel, tecrübeye dayalı operasyonlar	2	3	4	Operasyona özgü bilgi sistemi kullanımı	Toplam
Firma çalışan sayısı	1-9	1	12	5	14	9	41
	10-49	5	12	39	34	13	103
	50-250	3	6	13	17	13	52
	251 ve üstü	1	0	13	11	12	37
	Toplam	10	30	70	76	47	233

Lojistik işletmeler genel olarak bilgi sistemleri kullanımında manuel, tecrübeye dayalı operasyonlardan ziyade operasyona özgü bilgi sistemi kullanımını daha çok tercih etmektedirler. Firma çalışan sayısının 10 ile 250 arasında olan firmalarda operasyona özgü bilgi sistemi kullanımı diğer firmalara oranla daha fazladır.

Firma Faaliyet Alanı ile süreç yönetim kabiliyeti ortaya koymak amacıyla çapraz tablolara başvurulmuştur. Sonuçlar Tablo 3.4'de paylaşılmıştır.

Tablo 3.4. Firma faaliyet alanı ile süreç yönetim kabiliyeti

Firma faaliyet alanı							
		Lojistik	Taşımacılık-Nakliye	Depolama	Kargo	Diğer	Toplam
Dış Kaynak Kullanım Oranı	Sadece firma kaynaklı kullanılıyor	3	3	0	6	0	12
	2	10	11	8	4	6	39
	3	29	14	7	14	7	71
	4	34	11	9	6	13	73
	Dış kaynak kullanımı yoğun olarak gerçekleştiriliyor	10	8	11	4	5	38
	Toplam	86	47	35	34	31	233
Kullanılan Yöntem Çeşitliliği	Geleneksel yöntemler (telefon, yüz yüze)	5	2	5	7	0	19
	2	16	10	4	1	5	36
	3	20	14	10	7	13	64
	4	25	15	12	8	7	67
	Dijital yöntemler (website, sosyal medya, forumlar vb.)	20	6	4	11	6	47
Toplam	86	47	35	34	31	233	
Teknoloji Kullanım Yoğunluğu	Manuel planlama ve tasarım, düşük otomasyon	2	3	0	5	1	11
	2	11	12	1	1	6	31
	3	29	9	15	9	10	72
	4	23	17	12	11	8	71
	Tam otomasyon ve bilişim sistemleri (ERP, MRP vb.)	21	6	7	8	6	48
	Toplam	86	47	35	34	31	233

Esneklik Kabiliyeti	Uzun vadeli planlamalar, çoklu üretim	4	2	4	6	0	16
	2	6	5	4	3	8	26
	3	40	15	6	8	8	77
	4	22	13	12	14	9	70
	Gerçek zamanlı veri toplama ve kısa vadeli plan değişiklikleri	14	12	9	3	6	44
	Toplam	86	47	35	34	31	233
Bilgi Sistemi Kullanımı	Manuel, tecrübeye dayalı operasyonlar	1	3	1	5	0	10
	2	8	9	7	4	2	30
	3	31	16	7	6	10	70
	4	24	15	15	10	12	76
	Operasyona özgü bilgi sistemi kullanımı	22	4	5	9	7	47
	Toplam	86	47	35	34	31	233
Anlık Veri Toplama Kabiliyeti	Üretim sistemlerinin bilgi sistemleri ile bağlantısı yoktur	1	3	1	5	0	10
	2	18	10	6	3	5	42
	3	24	18	14	11	8	75
	4	26	9	5	7	15	62
	Tüm veriler otomatik olarak sistemlere aktarılmaktadır (sensörler, IoT vb.)	17	7	9	8	3	44
	Toplam	86	47	35	34	31	233
Olgunluk Seviyesi	Gerekli durumlarda manuel veri toplama ve analiz	2	5	0	6	5	18
	2	14	8	7	8	2	39
	3	24	15	13	6	11	69
	4	30	14	10	7	13	74
	Gerçek zamanlı analize olanak sağlayan entegre sistemler	16	5	5	7	0	33
	Toplam	86	47	35	34	31	233
Karşılama Seviyesi	Çok yetersiz	1	2	0	6	1	10
	2	12	6	9	2	4	33
	3	40	19	15	5	11	90
	4	23	12	7	13	14	69
	Çok yeterli	10	8	4	8	1	31
	Toplam	86	47	35	34	31	233

Firma faaliyet alanı taşımacılık – nakliye ve lojistik olan firmalarda dış kaynak kullanım oranı yoğun olarak gerçekleşmektedir. Firma faaliyet alanı kargo olan işletmelerde ise dış kaynak kullanım oranı düşük, firma kaynaklı kullanım seviyesi yüksektir.

Firma faaliyet alanı lojistik, taşımacılık – nakliye ve depolama olan firmalarda müşteri talepleri, geri bildirimlerinde kullanılan yöntemler dijital yöntemler ağırlıklıdır. Firmaların faaliyet alanları ile süreç yöntemleri ürün ve hizmet tasarımından üretime kadar olan süreçte teknoloji kullanımı, üretim planlama ve kontrolünde anlık analizler ile talebe göre esneklik kabiliyeti, planlama, üretim, tahmin, tedarik zinciri gibi süreçlerde bilgi sistemleri kullanımı ve üretim sisteminden anlık veri toplama kabiliyetleri konularında birtakım farklılıklar mevcuttur.

Firma faaliyet alanı lojistik ve taşımacılık – nakliye olan firmalarda tam otomasyon ve bilişim sistemleri kullanımının yanında manuel planlama ve tasarım düşük otomasyonlarda kullanılmaktadır.

Firma faaliyet alanı lojistik olan firmalarda gerçek zamanlı veri toplama ve kısa vadeli plan değişiklikleri daha çok görülmektedir. Bilgi sistemi kullanımı değerlendirildiğinde daha çok lojistik firmalarında operasyona özgü bilgi sistemi kullanımı yaygındır.

Lojistik ve taşımacılık- nakliye firmalarında tüm veriler sistemlere otomatik olarak aktarılırken üretim sistemlerinin bilgi sistemleri ile bağlantısı olmayan firmalar da mevcuttur. Firmaların faaliyet alanları ile bilgi sistemleri alt yapısı arasında üretim ve müşteri verilerinin toplanmasında ve analizinde kullanılan sistemlerin uygunluk seviyesinde ve mevcut bilgi sistemleri altyapısının ihtiyaçları karşılama seviyesinde muhtelif farklar görülmektedir. Bununla birlikte üretim sistemlerinin bilgi sistemleri ile bağlantısının olmayışı tüm faaliyet alanları özelinde oldukça düşük bir oranda seyretmektedir. Dolayısıyla genel olarak tüm faaliyet alanlarının verileri otomatik sistemlere aktarma noktasında bir sürecin içerisinde oldukları ancak düzeylerinin farklılaştığı söylenebilir.

Firma faaliyet alanı lojistik ve taşımacılık- nakliye olan firmalarda gerçek zamanlı analize olanak sağlayan entegre sistemler daha yaygın kullanılmaktadır. Firma faaliyet alanı kargo olan firmaların mevcut bilgi alt sistemlerinin çok yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Son yıllarda yaşanan ekonomik ve teknolojik gelişmeler sonucunda meydana gelen küreselleşme diğer tüm sektörlerde olduğu gibi lojistik maliyetleri de etkilemekte, lojistik işletmelerin piyasada tutunabilmeleri maliyet minimizasyonu, teknolojik altyapı ve etkinlik konularında kendilerini sürekli iyileştirmelerine bağlı olmakla birlikte, lojistiğin neredeyse tüm sektörlerde her zaman ihtiyaç duyulan ve modası geçmeyen, gelecek vaat eden bir sektör olması nedeniyle firmaların ötesinde ülkeler tarafından lojistik sektörünü ve mevcut altyapıyı geliştirmek ve maliyetleri düşürmek adına birtakım düzenleme ve yatırımlar yapılmaktadır.

Üretim faaliyetlerini tamamlayıcı nitelikte lojistik faaliyetler tarihten günümüze meydana gelen devrimlerden etkilenmiş ve dönüşüme uğramıştır. Üretim faaliyetlerinin merkezine dijitalleşmeyi alan dördüncü endüstriyel devrim ile daha düşük maliyetle daha çok ürün üretimi mümkün hale gelmiş ve böylelikle lojistik operasyonlara karşı daha fazla ihtiyaç açığa çıkmıştır. Bahsedilen dijital teknolojilerin lojistik süreçlerde kullanılmasıyla meydana gelen verimlilik artışı, tam zamanında lojistik anlayışıyla stok maliyetlerinde yaşanan büyük düşüş gibi bir takım olumlu etkiler vizyon sahibi lojistik işletmeler tarafından lojistik 4.0 teknolojilerine yatırım yapılmasına neden olmuştur.

Ülkemiz üretim maliyetlerinin gelişmiş ülkelere göre düşük olmasının avantajını geçtiğimiz 20-25 yıllık zaman zarfında sanayileşme adına yaşamış lakin Endüstri 4.0 ile üretim faaliyetlerinde gelişmiş teknolojileri aktif olarak kullanılmasıyla birlikte elde ettiğimiz bu avantaj, diğer gelişmekte olan ülkeler gibi dezavantaja dönmeye başlamıştır. Bu dezavantajdan kurtulabilmek yeni endüstriyel devrime sonradan dâhil olmak yerine, yeni devrimin öncülerinden olabilmekle kırılabılır. Bu da bilim, sanayi, teknoloji ve devlet dinamiklerinin birlikte hareket ederek yeni stratejiler ortaya koymasıyla elde edilebilir.

Ülkemizde lojistik sektöründe henüz yeni sayılabilecek bir kavram olarak karşımıza çıkan ve yakın gelecekte daha yaygın kullanılacak olan Endüstri 4.0 hakkında ortaya konulan bu çalışmada Konya ilinde lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin söz konusu teknolojileri kullanma ve farkındalık düzeyleri belirlenmeye çalışılmış ve elde edilen anket verileri sonucunda işletmelerin Lojistik 4.0 teknolojilerini aktif bir şekilde kullanıp kullanmamaları fark etmeksizin belirli bir farkındalık düzeyine sahip olduğu, fakat bununla birlikte uygulama noktasında özellikle küçük ve orta düzeyde sayılabilecek işletmelerin Endüstri 4.0 teknolojilerinin kullanımı konusunda istenilen seviyede olmadığı, pasif kaldığı tespit edilmiş, bunun başlıca nedeni olarak katılımcılar Endüstri 4.0'a geçişte

işletmelerin karşılaşacakları en büyük sorunun lojistik işletmelerinin daha çok bilgi ve firma kültüründen kaynaklanacağını düşünmektedirler. Fiziksel ve teknolojik alt yapının etkiyeceğinin düşünenlerin yüzdesi ise yalnızca %11,6'dır. Bu konuda özellikle orta ve küçük ölçekli lojistik işletmelere firma kültürü oluşturmak ve yeni teknolojiler hakkında bilgi edinmelerini temin etmek adına eğitim seminerleri ve konferanslar düzenlemek ve kalifiye, vizyon sahibi eleman yetiştirmek özellikle ticaret ve sanayi odaları ve üniversite iş birliği ile mümkün kılınabilir. Böylelikle sektörün tamamı üzerinde farkındalık oluşturulabilecek ve mevcut bilgi düzeylerinde artış ve nitelikli iş gören sağlanmış olacaktır. Bir diğer hedef ise ülkemiz lojistik sektörünün teknolojik gelişmeleri yakinen takipte olan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile rekabet edebilmek hatta öne geçebilmek adına dördüncü endüstriyel devrimi sektöre duyurabilmek ve bu anlamda farkındalığın artmasına katkıda bulunabilmek ve literatüre katkı sağlayabilmektir.

Çalışma daha önce yapılmış olan farklı il ve bölgelerde gerek lojistik hizmet sağlayıcılarının gerekse üretim işletmeleri ve tedarik zinciri paydaşlarının farkındalıklarının belirlenmesine yönelik çalışmalar ile benzerlik göstermektedir. Ancak, gerek Konya ilinde faaliyet gösteren lojistik firmaların Endüstri 4.0 farkındalıklarının ölçülmesi açısından, gerekse uygulanan anket veri toplama yönteminin işletmelerin orta ve üst düzey yöneticilere yönelik yapılması açısından ilk olması nedeniyle önem arz etmekte, araştırmanın literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Araştırma yalnızca Konya ilinde lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmeler üzerine uygulanmış ve yalnızca 233 geçerli katılımcıya erişilebilmiştir. Bu nedenle elde edilen veriler yalnızca yerel olarak değerlendirilmiş, yapılacak daha kapsamlı çalışma ile bölgesel hatta ülke çapında lojistik sektörünün Endüstri 4.0 farkındalığına ışık tutacak daha etkili çalışmalar yapılarak ülkemiz lojistik sektörü ile bu anlamda gelişmiş ülkelerin lojistik sektörleri karşılaştırmalı analizler yapılabilir. Gerek akademik anlamda gerekse ülkemizi dünya standartlarına çıkartmak amacıyla söz konusu devrimle birlikte diğer gelişmekte olan ülkeler gibi üretim ve lojistik anlamda kaybetmiş olduğumuz avantajın geri kazanılmasını temin amacıyla faydalı çalışmalar yapılabilir.

Etik Beyan

“Lojistik Sektörü Özelinde Endüstri 4.0 Farkındalık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır.

Necmettin Erbakan Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 16.04.2021 tarihinde (Karar no: 2021/292) gerekli izinler alınmıştır.

Katkı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır. (Ahmet Taş %60, Selda Başaran Alagöz %40 oranında katkı yapmıştır.)

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Akben, İ. (2017). 3 Boyutlu Yazıcılar ve Tedarik Zincirine Etkileri. *Int. J. Acad. Value Stud. (Javstudies JAVS)*, (10), 20–35.

- Taş, A. & Alagöz, S.B. (2021). Lojistik Sektörü Özelinde Endüstri 4.0 Farkındalık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 404-417.
- Alan, A. (2018). “Lojistik Sektörüne Siber Saldırıları ve Güvenlik Riskleri.” <https://www.ihracat.co/2018/06/lojistik-sektorune-siber-saldirilar-ve.html>, (14.06.2021).
- Bahaeti, R. ve Gill, H. (2011). Cyber-physical systems, T. Samad and A.M. Annaswamy (Ed.), *The Impact of Control Technology*. IEEE Control Systems Society, 161-166.
- Barretto, L., Amaral, A. ve Pereira, T. (2017). Industry 4.0 Implications In Logistics: An Overview. *Procedia Manufacturing*, (13),1245-1252.
- Çiçekli, S. (2017). Sanayi 4.0'ın Lojistik Sektörüne Etkileri. *Kalkınmada Anahtar Verimlilik*, (352), 1-4.
- Davutoğlu, N.A., Akgül, B. ve Yıldız, E. (2017). İşletme Yönetiminde Sanati 4.0 Kavramı ile Farkındalık Oluşturarak Etkin Bir Şekilde Değişimi Sağlamak. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(52), 544-567.
- Exastax. (2017). “Lojistik Sektörü Büyük Veriden Nasıl Yararlanıyor? / <https://www.exastax.com.tr/buyuk-veri/lojistik-buyuk-veriden-nasil-yararlaniyor/>”, (20.04.2021).
- Fang, F. (2016). “Atomic and Close-to-Atomic Scale Manufacturing - A Trend in Manufacturing Development”, *Frontiers of Mechanical Engineering*, 11(4), 325-327.
- Galindo, L. D. (2016). *The Challenges of Logistics 4.0 for the Supply Chain Management and the Information Technology*, (Master Thesis), Spring 2016, Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.
- Görçün, Ö. F. (2018). Lojistikte Teknoloji Kullanımı ve Robotik Sistemler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 351-368.
- İçten, T. ve Bal, G. (2017). Artırılmış gerçeklik üzerine son gelişmelerin ve uygulamaların incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, Part C: Tasarım ve Teknoloji, 5(2),111-136.
- İşler, V., Endüstri 4.0 Farkındalık Anketi, <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdXZ0JFgBP8gUebLtMH1B5FYXs2gxvKTm04NpdEtLZ-IOL3mA/viewform?c=0&w=1> (10.03.2021).
- Liao, Y., Deschamps, F., Loures, E.F.R., ve Ramos, F.P. (2017). Present And Future Of Industry 4.0- A Systematic Literature Review And Research Agenda Proposal. *International Journal Of Production Research*, (12), 3609-3629.
- Niharika, G. ve Vijay Ritu. (2015). Cloud Architecture for the Logistics Business. *Procedia Computer Science*, (50), 414-420.
- Öztemel, E. ve Gürsev, S. (2018). Türkiye’de Lojistik Yönetiminde Endüstri 4.0 Etkileri ve Yatırım İmkanlarına Bakış Üzerine Anket Uygulaması. *Marmara Fen Bilimleri Dergisi*, (2), 145-154.
- Pamuk, N.S. ve Soysal, M. (2018). Yeni Sanayi Devrimi Endüstri 4.0 Üzerine Bir Araştırma. *Verimlilik Dergisi*, (1), 41-66.
- Thames, L. ve Schaefer, D. (2016). Software-Defined Cloud Manufacturing for Industry 4.0. *Procedia CIRP*, (52), 12-17.
- Vogel-Heuser, B. ve Hess D. (2016). Guest editorial Industry 4.0–prerequisites and visions. *IEEE Transactions on Automation Science and Engineering*, 13(2), 411-413.

Taş, A. & Alagöz, S.B. (2021). Lojistik Sektörü Özelinde Endüstri 4.0 Farkındalık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 404-417.

Yıldız, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Akıllı Fabrikalar. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 547-559.

Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyümenin Yoksulluk Azaltma Etkisi

Emrullah METE *

Öz

Günümüz küresel ekonomi koşullarında finansal piyasaların rolü oldukça önem kazanmıştır. Finansal piyasalardaki gelişme ülkelerin ekonomik kalkınmalarında önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada finansal gelişme, özel sektör kredileri, finansal piyasa derinliği ve ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltma etkileri incelenmiştir. Next-11 ülkelerinin 2000-2018 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada panel eş bütünleşme ve nedensellik analizlerinden yararlanılmıştır. Durbin-Hausman eş bütünleşme analizi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik analizi sonuçlarına göre finansal piyasa derinliği, özel sektör kredileri ve ekonomik büyüme ile yoksulluk azaltma arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Finansal gelişmeden yoksulluk azaltmaya doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Ülkeler bazında nedensellik analizi sonuçları farklılık göstermektedir. Nedensellik analizi sonuçları damlama teorisini doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme, Yoksulluk Azaltma, Emirmahmutoğlu ve Köse Nedensellik Analizi, Next-11 Ülkeleri

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Poverty Reduction Effect of Financial Development and Economic Growth

Abstract

In today's global economic conditions, the role of financial markets has gained importance. Developments in financial markets play an important role in the economic development of countries. In this study, the poverty reduction effects of financial development, domestic credit to private sector, financial market depth and economic growth are examined. Panel co-integration and causality analyzes were used in the study, in which data from the Next-11 countries for the period 2000-2018 were used. According to the results of Durbin-Hausman cointegration analysis, the existence of a long-term relationship between the variables was determined. According to Emirmahmutoğlu and Köse causality analysis results, a bidirectional causality relationship was determined between financial market depth, domestic credit to private sector and economic growth with poverty reduction. A causal relationship from financial development to poverty reduction was not determined. The results of causality analysis differ on the basis of countries. The causality analysis results confirm the trickle-down theory.

Keywords: Financial Development, Economic Growth, Poverty Reduction, Emirmahmutoğlu and Köse Causality Analysis, Next-11 Countries

Article Type: Research Article

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Görele Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Lojistik Yönetimi Bölümü, e-mail: memrullah@gmail.com, Orcid ID: 0000-0003-2240-9248

1. GİRİŞ

Yoksulluk insanoğlunun var olduğu dönem boyunca nedenleri sonuçları tanımlamaları ve boyutu açısından oldukça önemli olan sosyal bir sorun olmuştur. Sahip olduğu karmaşık yapısıyla yoksulluk, azaltılması ve/veya sonlandırılması açısından gerek ülkelerin gerekse bölgesel ve uluslararası örgütlerin ekonomi politikaları ve stratejileri çerçevesinde öncelikli hedeflerinden biridir.

Hayatı idame ettirebilme adına gerekli olan gıda giyim ve barınma gibi temel ihtiyaçlar toplumların yapısı ve içinde bulunulan zamana göre değişiklik göstermesi nedeniyle yoksullukla mücadelede de yeknesak bir politika uygulamasından bahsetmek mümkün olamamıştır. Yoksulluğun azaltılmasıyla ilgili olarak Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası kuruluşların dikkate aldığı bir enstrüman da finansal gelişmedir.

Finansal gelişme ekonomik kalkınma ve gelir dağılımının sağlanması noktasında kilit faktör olarak görülmektedir. Dolayısıyla finansal gelişmenin ölçülmesi, değerlendirilmesi ve yansımalarının takip edilmesi önem arz etmektedir. Dünya ekonomik forumu (DEF) finansal gelişmeyi etkili finansal piyasaların varlığı ve aracılık faaliyetlerinin yanında sermaye ve finansal hizmetlere erişimi kolaylaştıran faktörler, politikalar ve kurumlar olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda DEF, finansal gelişimin ölçülmesinin gerekliliğini de belirterek bu ölçümde finansal sistemin derinliği, erişimi, etkinliği ve istikrarı gibi faktörlerin dikkate alınmasını öne sürmüştür (Akbiyık, 2012: 18). Finansal gelişmenin önemi ve ölçülmesi noktasında IMF tarafından da bir endeks geliştirilerek ülkelerin finansal kurumlarının ve finansal piyasalarının derinlikleri, erişimi ve etkinlikleri dikkate alınmıştır. Dünya Bankası çalışmasında finansal sistem dört farklı kategoriye ayrılarak finansal gelişmeyi ölçülmeye çalışılmıştır. Bu kategoriler, finansal sistemin derinliği, erişilebilirliği, finansal araçların maliyetleri düşürebilme kabiliyetleri ve finansal sistemin istikrarı ve olumsuz şoklara karşı dayanıklılığı şeklinde belirlenmiştir (Rewilak, 2017: 169).

Finansal gelişmenin yoksulluk üzerindeki etkisi yoksulların finansal piyasalara ve hizmetlere erişimi noktasında değerlendirilmektedir (Sehrawat ve Giri, 2016: 579). Finansal sistemlerin ekonomik fırsatların eşitlenmesinde ve eşitsizliklerin azaltılmasında potansiyel olarak önemli bir role sahip olduğu ve bu nedenle literatürde finansal gelişmenin, yoksulluğu azaltma açısından önemli olduğu görüşü hakimdir. Yoksulluğun azaltılması açısından finansal gelişmenin katkısı ilk olarak asimetrik bilgi ve işlem maliyetlerinin yüksekliği gibi piyasa kusurlarını azaltması yoluyla ön plana çıkmaktadır. Piyasa kusurlarındaki azalma yoksulların finansmana daha kolay erişimini sağlayacaktır. Diğer katkı ise finansal gelişme ile sağlanan finansal piyasalara kolay erişim, kredi kısıtlamalarını kaldırarak yeni iş imkanlarının yaratılması ve bu sayede daha yüksek gelir sağlayarak yoksulluğun azalması şeklindedir. Son olarak, finansal gelişme ile sağlanan ekonomik büyümenin yoksul kesime de damlamasıdır (Boukhatem, 2016: 215). Damlama teorisine göre, Aghion ve Bolton (1997), ekonomide daha fazla sermaye biriktikçe, yoksullara yatırım amaçlı daha fazla fon sağlanabileceğini ve dolayısıyla yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunabileceğini göstermiştir. Ancak finansal gelişmenin sağlanmasıyla birlikte yoksul kesimin bu gelişmeden ne kadar pay alabildiği hususu literatürde netlik kazanmamıştır. Kredi talebi durumunda finansal araçlar tarafından istenen geçmişe yönelik bilgi ve belgelerin yoksul kesim tarafından karşılanamaması, yoksul kesimin kredilerin varlığından dahi haberdar olmaması gibi hususlar finansal gelişmenin yoksulluğu azaltma özelliğini kısıtlayabilmektedir (Manga, 2020: 68). Ayrıca, finansal gelişmeyle birlikte yaşanan ekonomik büyümenin nüfusun tamamına mı yoksa belirli kesime mi damladığı ülkelere ve bölgelere değişebilmektedir. Dolayısıyla finansal gelişmenin yoksulluğu azaltıcı etkisi ülke ve bölgelere göre değişebilmektedir.

Çalışmada Next-11 (N-11) ülkelerinin 2000-2018 dönemine ait verileri kullanılarak finansal gelişmenin yoksulluğu azaltıcı etkisi incelenmiştir. N-11 ülkeleri yatırım bankası Goldman Sachs tarafından dünyanın en büyük ekonomileri olma potansiyeline sahip ülkeler olarak belirlenmiştir. Makro ekonomik istikrar, siyasi yapı, dışa açıklık, yatırım politikaları gibi göstergeler çerçevesinde belirlenen bu ülkeler yüksek seyreden nihai tüketim harcamaları, büyüme oranları ve nüfus artış oranları açısından benzerlik göstermektedir (ALOnaizi ve Gadhoun, 2017: 44). Dünyanın en büyük ekonomileri arasında yer alma potansiyeline sahip bu ülkelerde nihai tüketim harcamaları ile nüfus artış oranlarının yüksek olması, finansal gelişmenin yoksulluğu azaltıcı etkisi açısından çalışmanın amacını oluşturmuştur. Bu kapsamda giriş bölümünün ardından çalışmanın ilk bölümünde konuyla ilgili literatür taraması yapılmış, ikinci bölümde ampirik analize ilişkin veri seti ve yöntem tanıtılmış, üçüncü bölümde ise analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Son bölümde ise sonuç ve genel değerlendirme kısmı ile çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Yoksulluğu azaltma çabaları her dönem devam etmiştir. Küresel ekonomi koşullarında sermaye hareketliliğinin oldukça hızlı ve büyük çapta gerçekleşmesi finansal piyasaları bu duruma ayak uydurmaya zorlamaktadır. Günümüzde ülkelerin ekonomik kalkınmaları çerçevesinde yoksulluğun azaltılması finansal piyasalardaki değişime ve gelişime de bağlıdır. Bu kapsamda finansal gelişmenin yoksulluk üzerindeki etkisi iktisat literatüründe de yerini almıştır.

Jalilian ve Kirkpatrick (2002) finansal gelişmenin yoksulluğun azaltılması üzerindeki etkisini 1984-2008 dönemi verileriyle geliştirmekte olan 47 ülke için araştırmışlardır. Regresyon analizinden yararlanılan çalışma sonuçları finansal gelişmenin yoksulluğu azaltmaya katkı sağladığını göstermiştir.

Quartey (2005) finansal gelişmenin yoksulluk azaltıcı etkisini 1970-2001 dönemi verileriyle Gana için araştırmıştır. Eş bütünleşme ve nedensellik analizlerinin kullanıldığı çalışmada analiz sonuçları finansal gelişmenin yoksulluk azaltmanın nedeni olduğunu, finansal gelişmenin yoksulluk azaltma üzerindeki etkisinin pozitif ancak anlamsız olduğunu ve son olarak finansal gelişme ile yoksulluk azaltmanın uzun dönemde eş bütünleşik olduğunu göstermektedir.

Odhiambo (2009) finansal gelişme ile yoksulluk azaltma arasındaki ilişkiyi 1969-2006 dönemi verilerini kullanarak Zambia için araştırmıştır. Nedensellik analizinin kullanıldığı çalışma sonuçlarına göre finansal gelişmenin yoksulluğu azaltmanın nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Pradhan (2010) finansal gelişme ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi Hindistan için araştırmıştır. Eş bütünleşme ve nedensellik analizlerinin uygulandığı çalışmada 1951-2008 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Eş bütünleşme analizi sonuçlarına göre finansal gelişme ile yoksulluğun azaltılması arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Nedensellik analizi sonuçları ise finansal gelişmenin yoksulluğu azaltmanın nedeni olduğunu göstermektedir.

Kappel (2010) finansal gelişmenin yoksulluğu azaltma üzerindeki etkisini 1960-2006 dönemi verileriyle geliştirmiş ve geliştirmekte olan 78 ülke için incelemiştir. Panel regresyon analizinden yararlanılan çalışma sonuçlarına göre finansal gelişmenin yoksulluk üzerinde azaltıcı etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Perez-Moreno (2011) 1980-1990 dönemi verileriyle geliştirmekte olan 35 ülkede finansal gelişme ve yoksulluğun azaltılması arasındaki ilişkiyi nedensellik analiziyle araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre finansal gelişmeden yoksulluğun azaltılmasına doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.

Khan vd (2012) Pakistan'ın 1981-2010 dönemi finansal gelişme verilerini kullanarak finansal gelişmenin yoksulluğun azaltılması üzerindeki etkisini yeniden araştırmışlardır. Nedensellik analizinden yararlanılan çalışma sonuçları finansal gelişmenin yoksulluğu azalttığını göstermektedir.

Chemli (2014) finansal gelişme ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi 1990-2012 döneminde MENA ülkelerine ait veriler çerçevesinde ele almıştır. ARDL testinin kullanıldığı analiz sonuçları finansal gelişmenin yoksulluğu azalttığını göstermektedir.

Uddin vd (2014) 1975-2011 dönemi verileriyle ARDL sınır testi yaklaşımını kullanarak Bangladeş'te finansal gelişme, ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılması arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz sonuçları finansal gelişme, ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılması arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını göstermiştir.

Abosedra vd (2015) 1975–2011 dönemine ait verileri kullanarak Mısır'da finansal gelişme ve yoksulluğun azaltılması arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Eş bütünleşme analizinden yararlanılan çalışma sonuçlarına göre finansal gelişme, ekonomik büyüme ve yoksulluk azaltma arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu ve finansal gelişmenin yoksulluğu azalttığı tespit edilmiştir.

Boukhatem (2016) düşük ve orta gelirli 67 ülkede finansal gelişmenin yoksulluğu azaltma üzerindeki etkisini 1986-2012 dönemine ait veriler kapsamında araştırmıştır. Genelleştirilmiş momentler metodunun (GMM) kullanıldığı çalışmada analiz sonuçlarına göre finansal gelişmenin yoksulluğu doğrudan azaltmaya katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

Donou-Adonsou ve Sylwester (2016) finansal gelişmenin yoksulluğu azaltma üzerindeki etkisini geliştirmekte olan 71 ülke için incelemişlerdir. 2002-2011 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada panel regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre finansal gelişme göstergesi olarak değerlendirilen banka kredilerinin yoksulluğu azalttığı tespit edilmiştir.

Seven ve Coşkun (2016) finansal gelişmenin yoksulluğu azaltma üzerindeki etkisini geliştirmekte olan 45 ülke için değerlendirmişlerdir. 1987-2011 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada panel GMM yönteminden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre söz konusu ülkelerde finansal gelişmenin yoksulluğu azaltma noktasında kayda değer bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Zhang ve Naceur (2019) geliştirmekte olan ve gelişmiş 143 ülkeye ait 1961-2011 dönemi verilerini kullanarak finansal gelişme ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Panel regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada analiz sonuçları söz konusu ülkelere finansal gelişmenin yoksulluğu önemli düzeyde azalttığını göstermektedir.

Manga (2020) finansal gelişmede yaşanan iyileşmenin yoksulluğu azaltıcı etkisini 1980-2017 döneminde seçilmiş MENA ülkeleri için değerlendirmiştir. Panel ARDL sınır testi yaklaşımının kullanıldığı analiz sonuçlarına göre söz konusu ülkelerde finansal gelişmede yaşanan iyileşmenin yoksulluğu azalttığı tespit edilmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalarda görüldüğü üzere finansal gelişmede sağlanan iyileşmelerin çoğunlukla yoksulluğu azaltma hususunda katkı sağlamaktadır. Bu çalışma ülke grubu yönüyle literatüre katkı yapmayı amaçlamaktadır. N-11 ülkelerinde tüketim harcamalarının ve ekonomik büyüme oranlarının yüksek olması yanında nüfus artış oranlarının da yüksek olması yoksulluğun gelişimi açısından dikkate değer görülmüştür. Ayrıca bu ülke grubuyla ilgili finansal gelişme ve yoksulluk ilişkisini inceleyen çalışmaya rastlanılmamıştır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada finansal gelişmenin yoksulluğu azaltıcı etkisi araştırılmıştır. Finansal gelişme göstergesi olarak finansal gelişme endeksi, finansal piyasa derinlik endeksi ve özel sektör kredilerinin gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYİH) oranı kullanılmıştır. Yoksulluk göstergesi olarak ise hane halkı nihai tüketim harcamaları kullanılmıştır. Verilerin elde edilebilmesi çerçevesinde çalışmanın zaman kısıtını 2000-2018 yılları arası dönem oluşturmaktadır. Çalışmanın ülke grubunu N-11 olarak adlandırılan ve verisine ulaşılabilen Bangladeş, Endonezya, Filipinler, Güney Kore, Meksika, Mısır, Nijerya, Pakistan, Türkiye ve Vietnam'dan oluşan 10 ülke oluşturmaktadır. Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Veri Seti

Değişken kodu	Değişken adı	Açıklama	Kaynak
LPOV	Yoksulluk Azalması	Hane halkı nihai tüketim harcamaları (kişi başı sabit 2010 \$)	WDI
FinDI	Finansal Gelişme Endeksi	Endeks Değeri	IMF
FinMDI	Finansal Piyasa Derinlik Endeksi	Endeks Değeri	IMF
CRD	Özel sektör kredileri	GSYİH % oranı	WDI
LGDP	GSYİH	Sabit 2010 \$	WDI

Tablo 1'de yer alan değişkenlere ilişkin modelde Uddin vd. (2014), Odhiambo (2009), Çetin (2019) ve Manga (2020) gibi çalışmalara benzer şekilde yoksulluk azalması göstergesi olarak hane halkı nihai tüketim harcamaları kullanılmıştır. Gerek literatürde yer alan gerekse konu kapsamındaki çoğu çalışmalarda genel olarak finansal gelişme göstergesi finansal gelişme endeksi, finansal derinlik ve kredi düzeyi ile temsil edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada finansal gelişmeyi temsil eden her üç değişkenin yoksulluğu azaltıcı etkisi araştırılmıştır. Son olarak ekonomik büyümenin modele dahil edilmesinin nedeni ise damlama teorisinin geçerliliğinin araştırılmasıdır. Bu çerçevede Tablo 1'de yer alan değişkenlerle oluşturulan model Denklem 1'deki gibidir.

$$LPOV_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 FinDI_{it} + \beta_2 FinMDI_{it} + \beta_3 CRD_{it} + \beta_4 LGDP_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Denklem 1'de α sabit değeri, β eğim parametresini, i panelin birim boyutunu, t panelin zaman boyutunu ve u ise hata terimini ifade etmektedir. Yoksulluk azalması ve hane halkı nihai tüketim harcamalarını temsil eden değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır.

Ekonometrik analizlerde durağan olmayan serilerle yapılan analizlerin güvenilirliği tartışmalı olduğundan dolayı serileri durağan halde olması önem arz etmektedir. Serilerin durağanlığının kontrol edilmesi için birim kök testlerinden yararlanılmaktadır. Birinci kuşak ve ikinci kuşak birim kök testleri şeklinde iki grupta toplanan bu testlerden birinci kuşak testler genellikle birimler arası korelasyonu göz ardı ederken ikinci kuşak birim kök testleri ise birimler arası korelasyonu dikkate almaktadır. Birimler arası korelasyonun test edilmesiyle birlikte hangi birim kök testlerinin uygulanabileceğine karar verilmektedir. Serilere ilişkin zaman (T) boyutunun birim (N) boyutundan büyük (T>N) olduğu durumlarda Breusch Pagan (1980) birimler arası korelasyon testi güvenilir sonuçlar vermektedir. Breusch Pagan (1980) birimler arası korelasyon testinin temel hipotezi $H_0 : cov(u_{it}, u_{jt}) = \rho_{ij} = 0$ olmak üzere tüm t değerleri için $i \neq j$ eşitsizliği geçerlidir ve test istatistiği;

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (2)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Eşitliğin sağ tarafında yer alan $\hat{\rho}_{ij}^2$; i ve j artıkların korelasyon katsayısıdır.

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it}e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2} (\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}} \quad (3)$$

Denklem 3'te yer alan ve kalıntıları ifade eden $e_{it} = y_{it} - \hat{\alpha}_i - \hat{\beta}_i'x_{it}$ şeklinde formüle edilmektedir. Diğer yandan e_{it} , hata terimi olarak adlandırılan u_{it} 'nin en küçük kareler (EKK) tahminini de temsil etmektedir (Pesaran, 2004: 5). Birim boyutu N sabit iken $T \rightarrow \infty$ ise LM testi $N(N-1) / 2$ serbestlik derecesinde asimptotik χ^2 dağılmaktadır. Ayrıca $N \rightarrow \infty$ olduğu durumda LM testinin kullanımı uygun değildir (Baltağı vd, 2012: 165).

Birim kök testine karar verilebilmesi için sabit ve eğim parametrelerinin homojenliği test edilmektedir. Literatürde çeşitli homojenlik testi uygulamaları mevcuttur. Bu çalışmada Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen ve Delta testi olarak adlandırılan testten yararlanılmıştır. Delta testi kendi içerisinde iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan Delta testi (Delta Tilde) testi örneklem grubunun büyük olduğu durumlarda kullanılırken düzeltilmiş Delta testi ise (Delta Tilde adj) ise küçük örneklem gruplarında daha iyi sonuçlar vermektedir (Kar vd., 2019: 42). Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen ve büyük ve küçük örneklem gruplarını simgeleyen test istatistikleri denklem 6 ve 7'de yer almaktadır.

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left\{ \frac{N^{-1}S - k}{\sqrt{2k}} \right\} \sim x_k^2 \quad (4)$$

$$\hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left\{ \frac{N^{-1}S - E(\bar{z}_{iT})}{\sqrt{Var(\bar{z}_{iT})}} \right\} \sim N(0,1) \quad (5)$$

Eşitlikte; $E(\bar{z}_{iT}) = k$ ve $\sqrt{Var(\bar{z}_{iT})} = 2k(T-k-1) / (T+1)$ söz konusudur. Test istatistiklerini veren yukarıdaki denklemlerde N birim sayısını, S Swamy test istatistiğini, $E(\bar{z}_{iT})$ sonlu ortalama ve varyanslarla tüm i'ler boyunca bağımsız dağıtılmış rassal değişkenleri ifade etmektedir. Delta testlerinin hipotezlerinden boş hipotez $H_0: \beta_1 = \beta$ eğim katsayılarının homojen olduğunu belirtmekte, alternatif hipotez ise $H_1: \beta_i \neq \beta$ ise eğim katsayılarının heterojen olduğunu ileri sürmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 57).

Değişkenler için uygulanan birimler arası korelasyon testleri ve homojenlik testleri sonrasında eğer birimler arası korelasyon yok ise ve heterojenlik söz konusu ise birim kuşak ikinci grup birim kök testleri uygulanabilmektedir. Bu testlerden biri Im, Pesaran ve Shin (IPS, 2003) birim kök testi, diğeri ise Fisher Genişletilmiş Dickey Fuller (Fisher ADF) ve Fisher Philips Perron (Fisher PP) testleridir. IPS birim kök testinde tüm birimlere ait zaman serilerine ayrı ayrı birim kök testi uygulanmakta ve birimlerin kendi otoregresif parametrelerine sahip olmalarına izi verilmektedir (Tatoğlu, 2018: 41). IPS testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir.

$H_0 = \beta_i = 0$ (tüm i'ler için) tüm yatay kesit birimler seri durağan değildir.

$H_1 = \beta_i < 0$ (i= 1, 2, ..., N_i) en az bir yatay kesit birimi için seri durağandır.

Fisher ADF ve Fisher PP testleri de IPS testi üzerine kurulu olup farklı olarak Fisher testlerinde seriler arasında zaman boşluklarının olmasına izi verilirken IPS testinde izin verilmemektedir.

Serilerin durağanlığının tespitinden sonra değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilebilir. Uzun dönemli ilişkinin tespit edilebilmesi için serilerde birimler arası korelasyonun varlığı ve eğim parametrelerinin homojen olup olmadığı önem arz etmektedir. Bu kriterlere göre uygun olan eş bütünleşme testi belirlenebilmektedir. Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman panel eş bütünleşme testi birimler arası korelasyona izin vermesi yanında bağımlı değişken I(1) olmak şartıyla, bağımsız değişkenlerin I(1) veya I(0) olması durumunda ortak faktörleri dikkate alarak panel eş bütünleşme analizi yapılmasına imkan sağlamaktadır. H_0 hipotezinin “eş bütünleşme ilişkisi yoktur”, alternatif hipotezin ise “eş bütünleşme ilişkisi vardır” şeklinde olduğu bu testte ulaşılan test istatistiği tablo kritik değerleriyle karşılaştırılır. Ulaşılan test istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde 1.645’ten büyük ise temel hipotez reddedilerek eş bütünleşme ilişkisinin varlığına karar verilir. Grup ve panel olarak ayrı ayrı belirlenen Durbin-Hausman eş bütünleşme tahmin denklemi aşağıdaki gibidir.

$$DH_g = \sum_{i=1}^N \hat{S}_i (\tilde{\phi}_i - \hat{\phi}_i)^2 \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{it-1}^2 \quad (6)$$

$$DH_p = \hat{S}_n (\tilde{\phi} - \hat{\phi})^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{it-1}^2 \quad (7)$$

Çalışmada heterojenliğe ve birimler arası korelasyonun varlığına da uygun olan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testinden yararlanılmıştır. Bu nedensellik testinde serilerin düzey değerlerinin kullanılarak daha fazla bilgi içermelerini sağlaması ve I(0) ve I(1) serilerin birlikte analize dâhil edilmesine imkan sağlanmaktadır. Aşamaları itibariyle bu analizde ilk olarak uygun gecikme uzunluğunun (p) belirlenebilmesi için panel VAR tahmini yapılır, daha sonra belirlenen gecikme değerine en yüksek bütünleşme derecesine sahip değişkenin bütünleşme derecesi eklenir (p+dmax) ve son olarak p+dmax için serilerin düzey değerleriyle panel VAR modelinin tahmini gerçekleştirilir (İlgaz Yıldırım ve Şahin, 2018: 449). H_0 hipotezinin nedensellik ilişkisi yoktur şeklinde olan VAR modeli aşağıdaki Denklem 8’de yer almaktadır.

$$Z_{i,t} = \mu_i + A_{i1}Z_{i,t-1} + \dots + A_{ik_i}Z_{i,t-k_i} + \sum_{j=k_i+1}^{k_i+d \max_i} A_{ij} Z_{i,t-j} + u_{i,t} \quad (8)$$

$$i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T$$

Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik analizine ilişkin model aşağıdaki Denklem 9 ve 10’da yer almaktadır.

$$x_{i,t} = \mu_i^x + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} A_{11,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} \sum_{12,ij} A_{12,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^x \quad (9)$$

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} A_{21,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} \sum_{22,ij} A_{22,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^y \quad (10)$$

4. ANALİZ SONUÇLARI

Finansal gelişmenin yoksulluğu azaltıcı etkisinin araştırılması amacıyla kurulan modelde ilk olarak birimler arası korelasyon testi yapılmıştır. Breusch Pagan (1980) LM testi ile gerçekleştirilen test sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır:

Tablo 2. Birimler arası korelasyon testi sonuçları

Test	İstatistik	Olasılık değeri
LM	50.11	0.2779
LM _{adj}	-0.4593	0.6460
LM CD	0.2573	0.7970

Birimler arası korelasyonun Breusch Pagan testi ile araştırıldığı Tablo 2’de yer alan sonuçlar birimler arası korelasyonun olmadığını ifade etmektedir. Birimler arası korelasyon testi sonuçlarına göre serilerin durağanlığının tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilmesi gereken birim kök testlerinin birinci kuşak testlerden bir veya birkaçının kullanılması uygun olmaktadır. Tablo 3’te birinci kuşak ikinci grup birim kök testlerinden IPS birim kök testi ile Fisher ADF ve Fisher PP testlerine ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları

Test	Değişken	Düzy	Fark
IPS	LPOV	-0.8585 (0.1953)	-3.721 (0.0001)*
	FinDI	-0.7342 (0.2314)	-10.005 (0.0000)*
	FinMDI	-2.178 (0.0147)	-6.301 (0.0000)*
	CRD	0.7112 (0.7615)	-5.7723 (0.0000)*
	LGDP	0.117 (0.5467)	-2.166 (0.0152)**
Fisher ADF	LPOV	25.909 (0.1688)	49.780 (0.0002)*
	FinDI	18.109 (0.5802)	128.675 (0.0000)*
	FinMDI	34.831 (0.0210)	75.212 (0.0000)*
	CRD	10.183 (0.9647)	50.888 (0.0002)*
	LGDP	20.335 (0.4372)	34.524 (0.0228)**
Fisher PP	LPOV	42.653 (0.0023)	74.921 (0.0000)*
	FinDI	19.920 (0.4629)	240.461 (0.0000)*
	FinMDI	57.817 (0.0000)	147.004 (0.0000)*
	CRD	17.840 (0.5979)	99.642 (0.0000)*
	LGDP	13.416 (0.8588)	65.868 (0.0000)*

*, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerini belirtmektedir.

Tablo 3’te yer alan birim kök testi sonuçlarına göre serilerin tamamının birinci farklarında durağanlaştığı görülmektedir. Durağanlık testinden sonra değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespiti için yapılan eş bütünleşme testinin belirlenmesi için uygulanan homojenlik testi Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Homojenlik testi sonuçları

	İstatistik	Olasılık değeri
$\hat{\Delta}$	10.855	0.000*
$\hat{\Delta}_{adj}$	12.079	0.000*

* %1 anlamlılık düzeyini belirtmektedir.

Tablo 4’te yer alan homojenlik testine ilişkin olasılık değerleri 0.05 değerinden küçük olduğu için serilerin heterojen olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenleri birimler arası korelasyon içermemesi ve heterojenlik durumuna uygun olan eş bütünleşme testlerinden biri de Durbin-Hausman eş bütünleşme testidir. Tablo 5’te Durbin-Hausman eş bütünleşme testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

	İstatistik değeri	Olasılık değeri	Kritik değer (%5)
Durbin-H Grup İstatistiği	4.220	0.000	1.645
Durbin-H Panel İstatistiği	13.779	0.000	1.645

Tablo 5'te yer alan eş bütünleşme testi sonuçlarına göre hem grup hem de panel genelinde istatistik değerleri 1.645 değerinden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilerek yoksulluk azaltma, finansal piyasa derinliği, finansal gelişme özel sektör kredileri ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı kabul edilmektedir. Öncül testlerin uygun olmasıyla birlikte eş bütünleşme testinden sonra yoksulluk azaltma ile ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki nedensellik ilişkisi Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik analizi ile tespit edilmiştir. Sonuçlar Tablo 6, Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 6. Yoksulluk Azaltma ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Ülke	Gecikme sayısı	LGDP→LPOV	Olasılık	LPOV→LGDP	Olasılık
Bangladeş	3	3.396	0.334	11.773	0.008*
Endonezya	1	3.040	0.081***	3.119	0.077***
Filipinler	3	0.941	0.815	3.417	0.332
Güney Kore	3	5.533	0.137	9.444	0.024**
Meksika	2	1.408	0.495	0.482	0.786
Mısır	2	8.402	0.015**	4.857	0.088***
Nijerya	2	11.420	0.003*	10.562	0.005*
Pakistan	2	17.670	0.000*	2.081	0.353
Vietnam	1	3.608	0.058***	0.864	0.353
Türkiye	2	2.057	0.358	1.560	0.458
Panel Geneli Sonuçlar		58.268	0.000*	46.023	0.001*

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini belirtmektedir.

Tablo 6'da yer alan nedensellik sonuçlarına göre panel genelinde çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Endonezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Vietnam'da ekonomik büyümenin yoksulluk azaltmanın nedeni olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, ekonomik büyümedeki artışın yoksul kesime damladığı ve kişi başına nihai tüketim harcamalarının artmasına neden olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, Bangladeş, Endonezya, Güney Kore, Mısır ve Nijerya'da yoksulluk azaltmanın ekonomik büyümenin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç ise nihai harcamalardaki artışın ekonomik büyümeyi artırmasıyla açıklanabilir. Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre Endonezya, Mısır ve Nijerya'da yoksulluk azaltma ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Yoksulluk azaltma ile özel sektör kredileri arasındaki nedensellik analizi sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Yoksulluk Azaltma ile Özel Sektör Kredileri Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Ülke	Gecikme sayısı	LPOV→CRD	Olasılık	CRD→LPOV	Olasılık
Bangladeş	3	15.678	0.001*	8.854	0.031**
Endonezya	3	51.700	0.000*	20.081	0.000*
Filipinler	2	1.287	0.526	4.354	0.113
Güney Kore	3	25.224	0.000*	11.075	0.011**
Meksika	3	0.847	0.838	32.357	0.000*
Mısır	1	0.794	0.373	1.191	0.275
Nijerya	2	3.522	0.172	4.199	0.123
Pakistan	3	3.210	0.360	18.290	0.000*
Vietnam	3	16.064	0.001*	1.936	0.586
Türkiye	2	1.800	0.407	4.494	0.106
Panel Geneli Sonuçlar		108.401	0.000*	95.033	0.000*

*, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerini belirtmektedir.

Tablo 7’de yer alan analiz sonuçlarına göre Bangladeş, Endonezya, Güney Kore ve Vietnam’da yoksulluk azaltmanın özel sektör kredilerinin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre tüketim harcamalarındaki değişme özel sektör kredilerini de etkilemektedir. Bu durum tüketim harcamalarının bir kısmının kredilerle karşılanmasıyla açıklanabilir. Diğer bir sonuç ise Bangladeş, Endonezya, Güney Kore, Meksika ve Pakistan’da özel sektör kredilerinin yoksulluk azaltmanın nedeni olduğu şeklindedir. Bu sonuç kredilere ulaşabilen yoksul kesimin yeni iş imkanları yaratması ve bu sayede gelirlerinin yükselmesiyle açıklanabilir. Panel geneli sonuçlara göre ise yoksulluk azaltma ile özel sektör kredileri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Yoksulluk azaltma ile finansal piyasa derinliği arasındaki nedensellik analizi sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Yoksulluk Azaltma ile Finansal Piyasa Derinliği Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Ülke	Gecikme sayısı	FinMDI→LPOV	Olasılık	LPOV→FinMDI	Olasılık
Bangladeş	1	2.924	0.087	0.269	0.604
Endonezya	1	5.425	0.020**	1.674	0.196
Filipinler	2	3.850	0.146	4.567	0.102
Güney Kore	3	4.902	0.179	49.034	0.000*
Meksika	2	4.015	0.134	0.435	0.805
Mısır	3	4.286	0.232	3.450	0.327
Nijerya	2	4.278	0.118	0.791	0.673
Pakistan	1	1.052	0.305	0.351	0.553
Vietnam	1	18.154	0.000*	2.458	0.293
Türkiye	2	18.505	0.000*	13.280	0.001*
Panel Geneli Sonuçlar		70.252	0.000*	74.772	0.000*

*, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerini belirtmektedir.

Tablo 8’de yer alan sonuçlara göre Endonezya, Vietnam ve Türkiye’de finansal piyasalardaki derinliğin yoksulluk azaltmanın nedeni olduğu tespit edilmiştir. Panel geneli sonuçlara göre ise yoksulluk azaltma ile finansal piyasa derinliği arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Yoksulluk azaltma ile finansal gelişme arasındaki nedensellik analizi sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır. Tablo 9’daki sonuçlar Meksika ve Vietnam’da finansal gelişmede gerçekleşen artışın yoksulluğu azaltmanın nedeni olduğunu göstermektedir. Panel geneli sonuçlara göre ise finansal gelişmeden yoksulluk azaltmaya doğru nedensellik söz konusu değildir.

Tablo 9. Yoksulluk Azaltma ile Finansal Gelişme Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Ülke	Gecikme sayısı	LPOV→FinDI	Olasılık	FinDI→LPOV	Olasılık
Bangladeş	3	5.228	0.156	1.931	0.587
Endonezya	3	123.355	0.000*	3.340	0.342
Filipinler	1	2.882	0.090***	1.233	0.267
Güney Kore	3	13.230	0.004*	0.798	0.850
Meksika	3	33.545	0.000*	9.941	0.019**
Mısır	1	0.758	0.384	0.044	0.835
Nijerya	2	2.501	0.286	0.322	0.851
Pakistan	1	0.773	0.379	1.479	0.224
Vietnam	3	15.100	0.002*	9.540	0.023**
Türkiye	2	3.132	0.209	2.763	0.251
Panel Geneli Sonuçlar		191.110	0.000*	28.089	0.107

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini belirtmektedir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan yoksulluk hem sosyal hem de ekonomik boyutuyla tüm dünya ülkelerinin sorunu olmuştur. Sebepleri ve çözümü açısından farklılıklar gösteren yoksulluk sorunu özellikle 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası örgütlerin öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada, yoksulluğu azaltıcı faktörler olarak ekonomik büyüme, finansal gelişme, finansal piyasa derinliği ve özel sektör kredileri incelenmiştir. Panel eş bütünleşme ve nedensellik analizinden yararlanılan çalışmada 2000-2018 dönemi için N-11 ülkelerinden 10 ülke araştırılmıştır. Eş bütünleşme analizinde Durbin-Hausman testinden yararlanılmış ve analiz sonuçları yoksulluk azaltma, ekonomik büyüme, finansal gelişme, finansal piyasa derinliği ve özel sektör kredilerinin uzun dönemde eş bütünleşik olduğunu göstermiştir. Emirmahmutoglu ve Köse nedensellik analizi panel geneli sonuçları ise yoksulluk azaltma ile ekonomik büyüme, finansal piyasa derinliği ve özel sektör kredileri arasında çift yönlü nedenselliğin olduğunu, finansal gelişmeden yoksulluk azaltmaya doğru nedenselliğin olmadığını ifade etmektedir.

Panel geneli sonuçlar değerlendirildiğinde yoksulluk azaltma ile ekonomik büyüme arasındaki çift yönlü ilişki damlama teorisinin söz konusu dönemde ilgili ülkeler için doğrulandığını ifade etmektedir. Daha açık ifade ile ekonomik büyümede meydana gelen artış tüm kesimlere ulaşmakta ve tüm kesimin gelirinin artmasına neden olmaktadır. Finansal piyasa derinliği ve özel sektör kredilerinin yoksulluğu azaltma nedeni olması yoksul kesimin finansal araç ve hizmetlere ulaşabilmesiyle açıklanabilir. Finansal araç ve hizmetlere ulaşarak yeni iş kurulması ve gelirin artırılması suretiyle yoksulluğun azalması sağlanabilmektedir. Ülkeler bazında sonuçlar değerlendirildiğinde ise panel genelinden farklı olarak finansal gelişmenin Meksika ve Vietnam'da yoksulluğu azaltma nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Genel olarak ekonomi literatüründeki görüş ekonomik büyümenin yoksulluğu azalttığı yönündedir. Damlama teorisi olarak bilinen görüşün temel dayanağı ise gelir artışının tüm kesime kanallene edilebilmesidir. Bu noktada politika yapıcılar açısından dikkate alınması gereken husus yaşanan gelir artışlarının nüfusun tüm kesimlerine yansıtılmasını sağlayacak düzenlemelerin ve kontrollerin gerçekleştirilmesidir. Diğer taraftan literatür kısmında yer alan çoğu çalışmanın analiz sonuçlarında olduğu gibi ekonomi literatüründe genel olarak finansal gelişmeyi ifade eden tüm göstergelerin yoksulluğu azaltma konusunda etkili olduğu görüşü hakimdir. Bu görüşün dayanağı ise finansal gelişmede yaşanan iyileşmelerin yine nüfusun tüm kesimlerine yansımalarıdır. Yoksulların finansal piyasalara erişiminin sağlanabilmesi, asimetric bilgi sorunun ortadan kaldırılması, yoksul kesimin kredi taleplerinin karşılanmasına yönelik düzenlemeler politika yapıcılar için önem arz etmektedir. Günümüz küresel ekonomi şartlarında uluslararası sermaye hareketliliğinin oldukça yoğun ve büyük çaplı olması finansal piyasaların gelişmiş olmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla finansal piyasalardaki derinlik, etkinlik ve istikrar gibi özelliklerin varlığı küresel ekonomi şartlarında ekonomik büyüme ve kalkınma için elzem hale gelmiştir.

Etik Beyanı

“Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyümenin Yoksulluk Azaltma Etkisi” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abosedra, S., Shahbaz, M. ve Nawaz, K. (2015). Modelling Causality Between Financial Deepening and Poverty Reduction in Egypt. *Social Indicators Research*, 126, 1-15.
- Aghion P. ve Bolton, P. (1997). A Theory of Trickle-Down Growth and Development. *The Review of Economic Studies*, 64, 151-172.
- Akbıyık, C. (2012). *Cross Country Evidence on Financial Development- Income Inequality Link (Yüksek lisans Tezi)*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ALOnaizi, B.R. ve Gadhoun, Y. (2017). The Next 11: Emerging Investment Market. *Asia Pacific Institute of Advanced Research*, 3(2), 44-53.
- Baltagi, B. H., Feng, Q. ve Kao, C. (2012). A Lagrange Multiplier Test for Cross-Sectional Dependence in A Fixed Effects Panel Data Model. *Journal of Econometrics*, 170(1), 164-177.
- Boukhatem, J. (2016). Assessing the Direct Effect of Financial Development on Poverty Reduction in A Panel of Low- and Middle-Income Countries. *Research in International Business and Finance*, 37, 214-230.
- Breusch, T. ve Pagan, A. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Chemli, L. (2014). The Nexus Among Financial Development and Poverty Reduction: An Application of ARDL Approach from The MENA Region. *Journal of Life Economics*, 1(2), 133-148.
- Çetin, S. (2019). *Finansal Derinleşme ve Yoksulluk İlişkisi: Yükselen Ekonomiler Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (Yüksek lisans Tezi)*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Donou-Adonsou, F. ve Sylwester, K. (2016). Financial Development and Poverty Reduction in Developing Countries: Newevidence from Banks and Microfinance Institutions. *Review of Development Finance*, 6, 82-90.
- Emirmahmutoğlu, F. ve Köse, N. (2011). Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876.
- Ilgaz Yıldırım, B. ve Şahin, D. (2018). Geçiş Ekonomilerinde Turizme ve Enerjiye Dayalı Büyüme Hipotezinin Analizi: Panel Nedensellik Testi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 437-457.
- Im, K.S., Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Jalilian, H. ve Kirkpatrick, C. (2002). Financial Development and Poverty Reduction in Developing Countries. *International Journal of Finance Economics*, 7 (2), 97-108.

Mete, E. (2021). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyümenin Yoksulluk Azaltma Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 418-430.

- Kappel, V. (2010). *The Effects of Financial Development on Income Inequality and Poverty*. CER-ETH Economics Working Paper Series No. 10/127.
- Kar, M., Ağır, H. ve Türkmen, S. (2019). Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerde Elektrik Tüketiminin Ekonomik Büyüme Etkisinin Panel Ekonometrik Analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 37-48.
- Khan, A.D., Ahmad, I. ve Jan, W.U. (2012). Financial Development and Poverty Alleviation: Time Series Evidence from Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 18 (11),1576-1581.
- Manga, M. (2020). MENA Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Yoksulluk İlişkisi. *The Journal of International Scientific Researches*, 5(AI), 66-77.
- Odhiambo, N.M. (2009). Finance-Growth-Poverty Nexus in South Africa: A Dynamic Causality Linkage. *The Journal of Socio-Economics*, 38, 320-325.
- Perez-Moreno, S. (2011). Financial Development and Poverty in Developing Countries: A Causal Analysis. *Empirical Economics*, 41 (1), 57-80.
- Pesaran, M. H. (2004). *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*, IZA Discussion Paper No. 124, Bonn.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pradhan, R. P. (2010). The Nexus Between Finance, Growth and Poverty in India: The Cointegration and Causality Approach. *Asian Social Science*, 6, 114-122.
- Quartey, P. (2005). Financial Sector Development, Savings Mobilisation and Poverty Reduction in Ghana. *UNU-WIDER Research Paper No. 2005/71*, United Nations University.
- Rewilak, J. (2017). The Role of Financial Development in Poverty Reduction. *Review of Development Finance*, 7, 169–176.
- Sehrawat, M. ve Giri, A. (2015). Financial Development, Poverty and Rural-Urban Income Inequality: Evidence from South Asian Countries. *Quality & Quantity*, 50, 577-590.
- Seven, U. ve Coşkun, Y. (2016). Does Financial Development Reduce Income Inequality and Poverty? Evidence from Emerging Countries. *Emerging Markets Review*, 26, 34-63.
- Tatoğlu, F.Y. (2018). *Panel Zaman Serileri Analizi: Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta.
- Uddin, G.S., Shahbaz, M. ve Arouri, M. (2014). Financial Development and Poverty Reduction Nexus: A Cointegration and Causality Analysis in Bangladesh. *Economic Modelling*, 36, 405-412.
- Westerlund, J. (2008). Panel Cointegration Tests of The Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23, 193–233.
- Zhang, R. ve Naceur, S.B. (2019). Financial Development, Inequality and Poverty: Some International Evidence. *International Review of Economics and Finance*, 61, 1-16.

Algılanan Hekim Kalitesinin Hekim ve Hastane Bağlılığına Etkisinde Hastaneden Memnuniyetin Aracı Rolü

Özgün ÜNAL*

Öz

Çalışmada hastaların hekimin teknik kalitesine ve fonksiyonel kalitesine ilişkin algılarının hastanın hastane bağlılığına ve hekim bağlılığına etkisinin belirlenmesi, bu etkilerde hasta memnuniyetinin aracı rolünün olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Veri toplama aracı olarak 6 bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde güvenilirlik analizi, tanımlayıcı istatistikler ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Analiz bulgularına göre hekimin algılanan teknik kalitesinin hastanın hastaneye bağlılığına ($\beta= 0,225$) ve hastanın hekime bağlılığına ($\beta= 0,101$) etkisinde hastaneden memnuniyetin aracı rolü vardır. Çalışmanın bir diğer bulgusuna göre hastaların hekimin teknik kalitesine ilişkin algılarının hastanın hastaneye bağlılığına ($\beta= 0,201$) ve hastanın hekime bağlılığına ($\beta= 0,091$) etkisinde hastaneden memnuniyetin aracı rolü vardır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar hasta sadakatinde algılanan hizmet kalitesinin ve hasta memnuniyetinin önemli değişkenler olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak sağlık yöneticilerine kurumda çalışan hekimlerin hem teknik hem de fonksiyonel kalitelerini ön plana çıkartmak için adımlar atmaları ve hasta memnuniyetini önemli bir politika haline getirmeleri önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Algılanan Kalite, Hasta Bağlılığı, Hasta Memnuniyeti.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Mediating Role of Hospital Satisfaction in the Effect of the Perceived Physician Quality on the Physician Loyalty and Hospital Loyalty

Abstract

The study aims to determine the effects of the physician's technical quality and functional quality on the patient's hospital loyalty and physician loyalty and reveal whether patient satisfaction plays a mediating role in these effects. A questionnaire consisting of 6 parts was used as a data collection tool. Reliability analysis, descriptive statistical methods and structural equation modelling were used to analyse the obtained data. According to the analysis findings, satisfaction with the hospital has a mediating role in the effect of the physician's perceived technical quality on the patient's commitment to the hospital ($\beta= 0.225$) and the patient's loyalty to the physician ($\beta= 0.11$). According to another finding of the study, satisfaction with the hospital has a mediating role in the effect of the physician's perceived technical quality on the patient's loyalty to the hospital ($\beta= 0.201$) and the patient's loyalty to the physician ($\beta= 0.091$). The results obtained from the research show that perceived service quality and patient satisfaction are essential variables in patient loyalty. Based on these results, it is recommended that healthcare managers take steps to highlight both the technical and functional qualities of the physicians working in the institution and make patient satisfaction an important policy.

Keywords: Perceived Quality, Patient Loyalty, Patient Satisfaction.

Article Type: Research Article

* Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ozgununal@sakarya.edu.tr, Orcid id: 0000-0002-1245-2456

1. GİRİŞ

Her geçen gün daha da yoğunlaşan rekabet, hizmet alacak hastalar için üstün hizmet kalitesinin sağlanmasını zorunlu hale getirmiştir (Fatima, Malik ve Shabbir, 2018: 1195). İnternetin ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi insanların bilgiye eskisinden çok daha hızlı ulaşabilmesine yol açmış olup, bunun sonucunda insanların bilinç ve farkındalık düzeyleri artmıştır. Artan bilinç ve farkındalık düzeyi ise insanların sağlık hizmeti standartlarına ilişkin beklentilerini arttırmıştır (Chang Tseng ve Woodside, 2013: 93). Sağlık hizmetlerinin sunumunda yaşanan değişimler sağlık hizmetlerinde hizmet kalitesi ve hasta bağlılığı gibi kavramların önemini arttırmıştır (Öter ve Südaş, 2017: 45). Sağlık sektöründe artan rekabet ile hastaların daha fazla alternatife sahip olması hizmet sunucuların kendilerine bağlı hastalar sağlanmasını oldukça güçleşmiştir. Bu nedenle hasta bağlılığının nasıl oluşturulacağı ve nasıl sürdürüleceği konusu günümüz sağlık hizmeti sunucuları için önemli bir konu haline gelmiştir (Torres Vasquez-Parraga ve Barra, 2009: 184).

Hasta bağlılığı; sağlık hizmeti ihtiyacı olan bireylerin daha önce hizmet aldıkları hastane veya personeli tekrar tercih etmelerini ifade etmektedir (Ünal, Akbolat ve Amarat, 2018: 1000). Bu tanıma göre hasta bağlılığının iki boyutunun olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki hastanın hizmet sunan sağlık personeline bağlılığı, ikincisi ise hizmet aldığı kuruma bağlılığıdır. Peltier, Boyt ve Schibrowsky (1999: 7) sağlık kuruluşlarında hasta bağlılığının üç aşamada geliştiğini ifade etmektedirler. Bu üç aşama; (1) bireylerin daha önce aldıkları bir hizmeti tekrar aynı kuruluştan alması; (2) farklı bir sağlık hizmeti ihtiyacı için aynı kuruluşunu tercih etmesi; (3) hastanın hizmet aldığı sağlık kurumunu diğer insanlara tavsiye etmesi şeklinde açıklanmaktadır. Hasta bağlılığı hem sağlık kuruluşları hem de hastalar için birtakım faydalar içermektedir. Hasta bağlılığı gelişim süreci incelendiğinde bu sürecin en önemli bileşenlerinin algılanan hizmet kalitesi ve buna bağlı olarak hissedilen memnuniyet olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda sağlık kuruluşlarında hastaların algıladıkları kalitenin sağlık kuruluşları açısından oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Sağlık hizmetlerinde hizmet kalitesinin ölçülmesinde ve değerlendirilmesinde ana aktör hastalardır (Ismayir, 2020: 65). Sağlık hizmetlerinde kalitenin teknik kalite ve fonksiyonel kalite olmak üzere iki temel boyutu vardır (Campbell, Roland ve Buetow, 2000: 1614). Teknik kalite hizmet sunanların yetkinliği ve klinik çıktılarla ilgili kalite boyutunu, fonksiyonel kalite ise sağlık hizmetlerinin sunumu esnasında hastanın deneyimleri ile ilgili kalite boyutunu oluşturmaktadır (Swain ve Singh, 2021: 348). Bir başka ifade ile hizmet kalitesi hastaya ihtiyacı olanın (teknik kalite) ve hastanın istediklerinin (fonksiyonel kalite) sunulmasıdır (Tefera ve Govender, 2017: 2). Alan yazınında yer alan bilgilerden anlaşılacağı üzere algılanan hizmet kalitesi hem sunulan hizmetin niteliği ile hem de hizmet sunum sürecinde bireyin edindiği deneyimlerle ilgili bir kavramdır. Bu nedenle hastaların algıladıkları hizmet kalitesi hasta memnuniyetinin sağlanmasında önemli bir faktördür (Vimla ve Taneja, 2020: 6).

Hasta memnuniyeti genel olarak “hastanın istek ve beklentilerinin karşılanması veya bu istek ve beklentilerin üstünde hizmet verilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Tengilimoğlu, 2016: 332). Eğer hastanın hizmet öncesi beklentileri sunulan hizmet ile karşılandıysa veya beklentisinin çok üzerinde bir fayda sunulduysa hasta memnuniyetinin gelişeceği ifade edilebilir. Oliver (1999: 34) bağlılığın gelişiminde alınan hizmetten memnuniyetin önemli bir öncül olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle sağlık kuruluşları hastalarını memnun etmek ve bu yolla tercih edilebilirliklerini artırmayı hedeflemektedirler (Özkoç, 2013: 267).

Alan yazınında yer alan bilgiler ışığında hasta bağlılığı yoğun rekabet ortamında ayakta kalmak isteyen sağlık kuruluşları için hayati öneme sahiptir. Bu nedenle sağlık kuruluşları mevcut

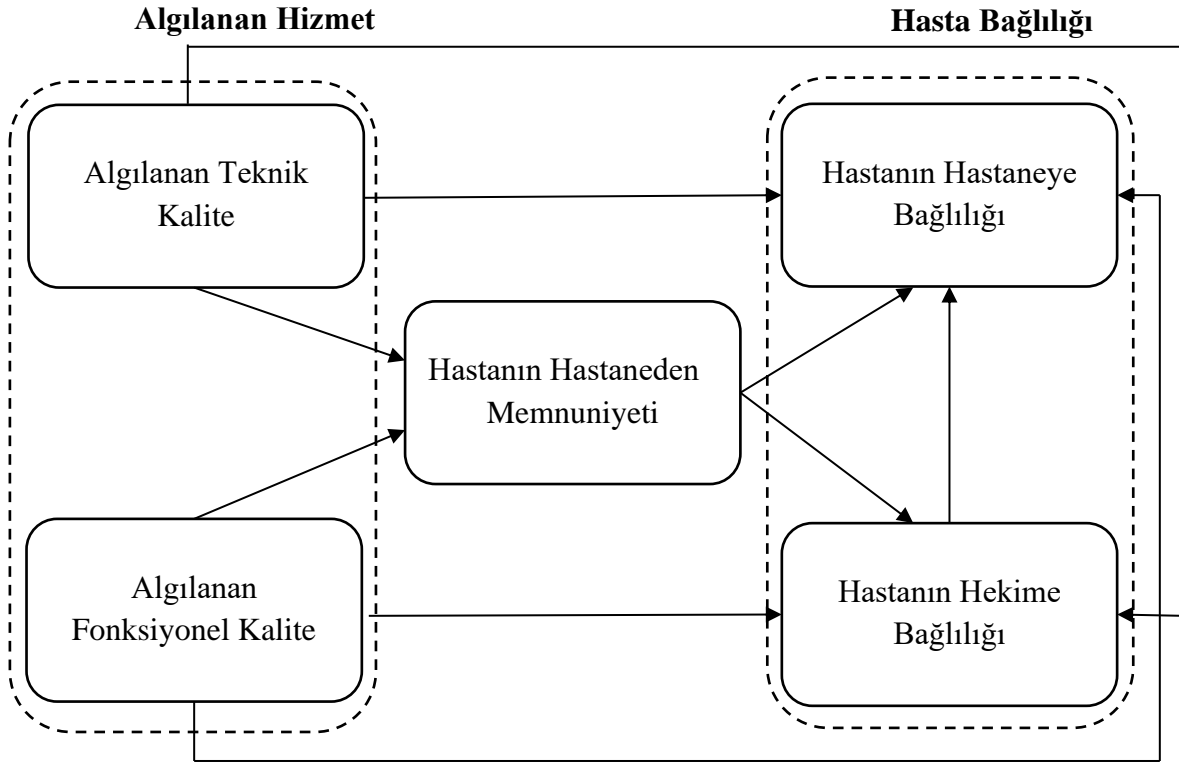
hastalarının bağlılığını sağlamak ve bu yolla yeni hastalar edinmek için çabalamak durumundadır. Sağlık kuruluşlarının hasta bağlılığını sağlamak için kullanabilecekleri faktörlerin algılanan hizmet kalitesi ve hasta memnuniyeti olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada hastalar tarafından algılanan hekimin teknik kalitesi ve fonksiyonel kalitesinin, hastanın hekim bağlılığına ve hastane bağlılığına etkisini belirlemek, bu etkide hastaneden memnuniyetin aracı rolünün olup olmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmış olup, araştırma kesitsel türde tasarlanmıştır. Araştırmada veri toplama öncesi Sakarya Üniversitesi Etik Kurulundan 09.04.2021-E.24076 tarih ve sayılı uygunluk onayı alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Alan yazında yer alan bilgiler ışığında araştırmanın amacına uygun olarak geliştirilen araştırma modeli Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Sakarya ilinde ikamet eden, Sakarya ilindeki bir özel hastaneden en az iki kere aynı doktordan hizmet almış olan 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanlara son bir yıl içerisinde belirli bir hastaneden sağlık hizmeti alıp almadıkları sorularak kriterlere uyan katılımcıların çalışmaya dâhil edilmesi sağlanmıştır. Araştırma verileri araştırmaya katılmayı kabul eden 220 kişiden toplanmıştır.

Ünal, Ö. (2021). Algılanan Hekim Kalitesinin Hekim ve Hastane Bağlılığına Etkisinde Hastaneden Memnuniyetin Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 431-442.

2.3. Araştırmanın Kısıtlılıkları

Araştırma verileri 01/05/2021-01/07/2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırma yapıldığı sırada yaşanan COVID-19 pandemisi sebebiyle yüz yüze anket uygulamasının yapılamaması ve hastane bünyesinde çalışmanın yürütülemediği olması araştırmanın kısıtlılarını oluşturmaktadır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak altı bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Kullanılan anket formunun detayları şöyledir;

Sosyo-Demografik Bilgi Formu; katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, gitmiş oldukları hastaneyi tercih nedenleri gibi sorulardan oluşmaktadır.

Algılanan Teknik Kalite Ölçeği; Price ve Arnould (1999) tarafından geliştirilen, Türkçe geçerlilik güvenilirlik çalışması Ünal, Akbolat ve Amarat (2019) tarafından yapılan, 4 sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçek 5'li likert yapıda olup 1=Tamamen Katılmıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum şeklinde kodlanmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,925 olarak bulunmuştur.

Algılanan Fonksiyonel Kalite Ölçeği; Sharma ve Patterson (1999) tarafından geliştirilen, Türkçe geçerlilik güvenilirlik çalışması Ünal vd. (2019) tarafından yapılan ve 6 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçek 5'li likert yapıda olup 1=Tamamen Katılmıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum şeklinde kodlanmaktadır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,957'dir.

Hasta Memnuniyeti Ölçeği; Chang vd. (2013) tarafından geliştirilen Akbolat, Ünal ve Amarat (2019) tarafından Türkçe geçerlilik çalışmaları yapılan 4 maddelik ölçek kullanılmıştır. Ölçek 5'li likert yapıda olup 1=Tamamen Katılmıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum şeklinde kodlanmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,938'dir.

Hastane Bağlılığı Ölçeği; Hastane bağlılığını ölçmek amacıyla Price ve Arnould (1999) tarafından hizmet sektörü için geliştirilen ve Wang, Hsiao ve Howng tarafından sağlık hizmetlerine uyarlanan Hastane Bağlılığı Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Ünal (2016) tarafından yapılmıştır. Ölçek 5'li likert yapıda olup 1=Tamamen Katılmıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum şeklinde kodlanmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,911 olarak bulunmuştur.

Hekim Bağlılığı Ölçeği; Price ve Arnould (1999) tarafından geliştirilen ve Wang, Huang ve Howng (2011) tarafından sağlık sektörüne uyarlanan 3 maddelik hekim bağlılığı ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Ünal vd. (2018) tarafından yapılmıştır. Ölçek 5'li likert yapıda olup 1=Tamamen Katılmıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum şeklinde kodlanmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,890'dır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin Türkçe geçerlilik çalışmaları daha önce yapıldığından bu araştırmada tekrar geçerlilik analizi yapılmamış olup, yalnızca güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Bulunan Cronbach Alpha katsayılarının 0,890 ile 0,957 arasında değişiyor olması ölçeklerin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Uzunsakal ve Yıldız, 2018: 19).

2.5. Veri Analizinde Kullanılan Yöntemler

Toplanan verilerin analizinde güvenilirlik analizi, tanımlayıcı istatistikler ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Veriler SPSS 22.0 ve SMART PLS 3 programlarından yararlanılarak analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesi SMART PLS programı aracılığıyla diğer analizler ise SPSS 22.0 programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

2.6. Araştırmanın Etik Onayı

Araştırmada veri toplamadan önce Sakarya Üniversitesi Etik Kurulundan 09.04.2021-E.24076 tarih ve sayılı araştırmanın etik ilkelere uygun olduğuna dair onay alınmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 1’de katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Ayrıntısı tabloda görüldüğü üzere katılımcıların 124’ü (%56,36) kadın ve 96’sı (%43,64) erkektir. Katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde, 46 (%20,91) kişi 30 yaş ve altı, 54 (%24,55) kişi 31-40 yaş grubunda, 64 (%29,09) kişi 41-50 yaş grubunda, 56 (%25,45) kişi 51 yaş ve üzerindedir. Ayrıca katılımcıların 106’sının (%48,18) evli, 114’ünün ise (%51,82) bekâr olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların eğitim düzeyi dört kategoride ele alınmıştır. Katılımcıların 61’i (%27,70) lise ve daha alt düzeyde, 25’i (%11,40) ön lisans düzeyinde, 105’i (%47,70) lisans düzeyinde ve 29’u (%13,20) lisansüstü düzeyde eğitim alan bireylerden oluşmaktadır. Hastane tercih nedenleri incelendiğinde ise hastanenin güvenilir olması (%30,9), hastanenin eve yakınlığı (%29,5) ve doktordan memnuniyetin (%20,9) en önemli faktörler olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo Demografik Özellikleri

Sosyo-Demografik Özellikler		N	%
Cinsiyet	Kadın	124	56,36
	Erkek	96	43,64
Yaş	30 yaş ve altı	46	20,91
	31-40 yaş	54	24,55
	41-50 yaş	64	29,09
	51 yaş ve üzeri	56	25,45
Medeni Durum	Bekâr	114	51,82
	Evli	106	48,18
Eğitim Durumu	Lise ve Altı	61	27,70
	Ön Lisans	25	11,40
	Lisans	105	47,70
	Lisansüstü	29	13,20
Tercih Nedeni	Yakın Olması	65	29,5
	Yakınların Tavsiyesi	23	10,5
	Güvenilir Olması	68	30,9
	Ulaşımın Kolay Olması	18	8,2
	Doktor Memnuniyeti	46	20,9

Tablo 2’de katılımcıların ölçeklere verdikleri cevapların ortalamaları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde katılımcıların araştırma değişkenlerine katılım oranları genel olarak yüksek seviyededir.

Tablo 2. Katılımcıların Ölçeklere Verdikleri Yanıtların Ortalamaları

Ölçek	Ortalama	Standart Sapma
1. Hekimin algılanan teknik kalitesi	3,954	0,919
2. Hekimin algılanan fonksiyonel kalitesi	3,933	0,983
3. Hastaneden memnuniyet	3,603	1,034
4. Hastanın hastaneye bağlılığı	3,869	0,920
5. Hastanın hekime bağlılığı	3,808	0,990

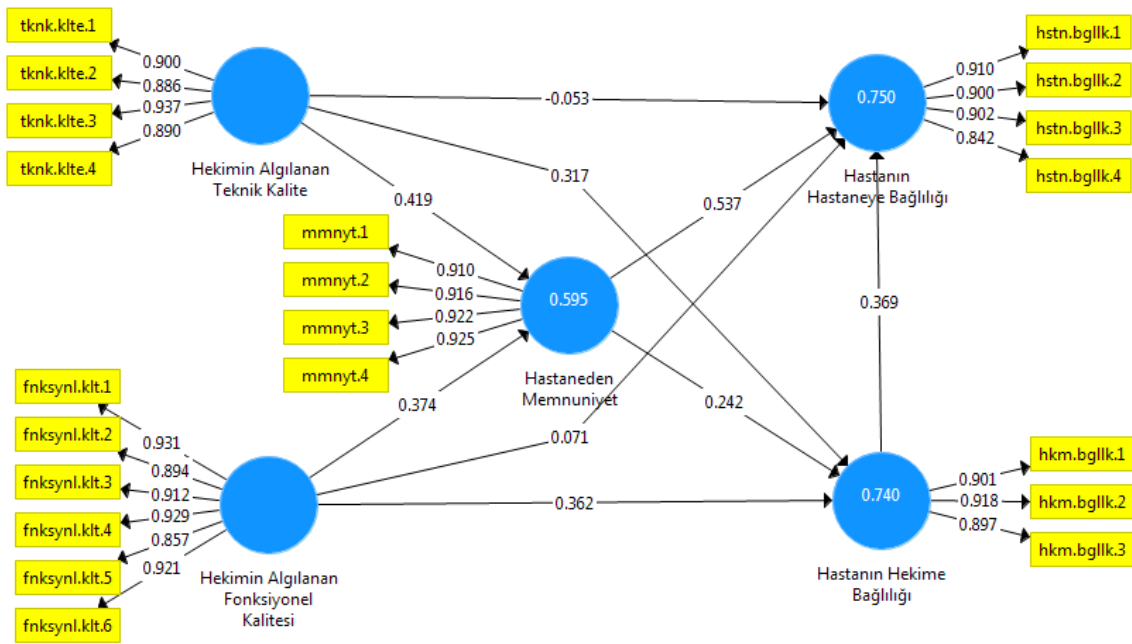
Araştırmada kurulan yapısal eşitlik modelinin ayırışma geçerliliğine ilişkin bilgiler Tablo 3'te yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre modelde yer alan her bir değişkenin ortalama açıklanan varyansı (AVE) 0.790 – 0.843 aralığında, birleşik güvenilirlik değerleri ise 0.932 – 0.966 aralığındadır. Bu değerler kabul edilebilir seviyenin üzerindedir ($AVE \geq 0.50$; $CR \geq 0.70$) (SmartPLS, 15.05.2021). Buna ek olarak, Şekil 2'deki her bir ifadeye ilişkin faktör yüklerinin 0.842 ile 0.937 arasında olduğu görülmektedir. Bu bulgular araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu ve modelinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Araştırmada değişkenlerinin ayırışma geçerliliğini sağladığı da Tablo 3'te görülmektedir. Buna göre her bir değişkenin AVE değerinin karekökünün o değişkenin diğer değişkenlerle olan ilişki katsayılarından büyük olması gerekmektedir. Bu sonuçlar araştırmada yer alan faktörlerin yeterli düzeyde ayırışma geçerliliğine sahip olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3. Ölçeklerin Ortalama Açıklanan Varyans, Birleşik Güvenilirlik ve Ayırışma Geçerliliği Değerleri

	1	2	3	4	5	Ortalama Açıklanan Varyans $AVE \geq 0,50$	Birleşik Güvenilirlik $CR \geq 0,70$
$\sqrt{AVE}$	0,904	0,908	0,918	0,889	0,906		
1. Hekimin algılanan teknik kalitesi	1					0,817	0,947
2. Hekimin algılanan fonksiyonel kalitesi	0,890	1				0,824	0,966
3. Hastaneden memnuniyet	0,753	0,748	1			0,843	0,956
4. Hastanın hastaneye bağlılığı	0,718	0,730	0,828	1		0,790	0,938
5. Hastanın hekime bağlılığı	0,821	0,825	0,751	0,788	1	0,820	0,932

Şekil 2'de araştırma kapsamında kurulan yapısal eşitlik modelinin sonuçları yer almaktadır. Şekilde araştırmada kurulan model kapsamında değişkenlerin etkileri direkt etkileri görülmektedir. Buna göre hekimin algılanan teknik kalitesi hastaneden memnuniyeti ($\beta=0,419$), hastanın hastaneye bağlılığını ($\beta= -0,053$) ve hastanın hekime bağlılığını ($\beta=0,317$) etkilemektedir. Bu etkiler incelendiğinde yalnızca hekimin algılanan teknik kalitesinin hastanın hastane bağlılığını düşükte olsa olumsuz etkilediği diğer bütün etkilerin olumlu yönde olduğu görülmektedir. Özetle hastanın algıladığı hekimin teknik kalitesi arttıkça hastaneye bağlılığı azalmakta, hekime bağlılığı ise artmaktadır. Hekimin algılanan fonksiyonel kalitesi hastaneden memnuniyeti ($\beta=0,374$), hastanın hastaneye bağlılığını ($\beta=0,071$) ve hastanın hekime bağlılığını ($\beta=0,362$) olumlu yönde etkilemektedir. Bu sonuç hastanın algıladığı hekimin fonksiyonel kalitesinin hastanın hastaneye bağlılığını ve hekime bağlılığını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Son olarak hastanın hastaneden memnuniyeti ise hastanın hastaneye bağlılığını ($\beta=0,537$) ve hastanın hekime bağlılığını ($\beta=0,242$) etkilemektedir. Bu sonuçlar hastanın memnuniyet düzeyi arttıkça hekime bağlılığının ve hastaneye bağlılığının arttığını göstermektedir.

Şekil 2. Model Çıktısı

Tablo 4'te araştırma kapsamında kurulan yapısal eşitlik modeli sonucunda elde edilen aracı etkiler, Tablo 5'te ise toplam etkiler yer almaktadır. Tablo 4'te yer alan "p" değerleri incelendiğinde araştırma kapsamında kurulan tüm aracı etki modellerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Tabloya göre hekimin algılanan teknik kalitesinin hastanın hastaneye bağlılığına ($\beta=0,225$) ve hastanın hekime bağlılığına ($\beta=0,101$) etkisinde hastaneden memnuniyetin aracı rolü vardır ve hastaneden memnuniyet aracılığında etkiler güçlenmektedir. Tabloda yer alan diğer sonuçlara göre hekimin algılanan teknik kalitesinin hastanın hastaneye bağlılığına ($\beta=0,201$) ve hastanın hekime bağlılığına ($\beta=0,091$) etkisinde hastaneden memnuniyetin aracı rolü vardır ve hastaneden memnuniyet algılanan kalitenin hasta bağlılığına etkisini güçlendirmektedir.

Hastanın hekime bağlılığının aracı değişken olarak ele alındığı modelde, hekimin algılanan teknik kalitesinin hastanın hastaneye bağlılığına etkisinde hastanın hekime bağlılığının aracı rolünün olduğunu göstermektedir ($\beta=0,117$). Benzer şekilde hekimin algılanan fonksiyonel kalitesinin hastanın hastaneye bağlılığına etkisinde hastanın hekime bağlılığının aracı rolü vardır ($\beta=0,134$).

Tablo 4. Aracı Etkiler

Modeller	β	p
TK -> HM -> HSTB	0,225	0,000
TK -> HM -> HKMB	0,101	0,008
FK -> HM -> HSTB	0,201	0,000
FK -> HM -> HKMB	0,091	0,005
TK -> HKMB -> HSTB	0,117	0,001
FK -> HKMB -> HSTB	0,134	0,017
TK -> HM -> HKMB -> HSTB	0,037	0,024
FK -> HM -> HKMB -> HSTB	0,033	0,027

Not: TK: hekimin algılanan teknik kalitesi; FK: hekimin algılanan fonksiyonel kalitesi; HM: hastaneden memnuniyet; HSTB: hastanın hastaneye bağlılığı; HKMB: Hastanın hekime bağlılığı

Tablo 5. Toplam Etkiler

Değişkenler	Hastaneden Memnuniyet	Hastanın Hastaneye Bağlılığı	Hastanın Hekime Bağlılığı
Hekimin Algılanan Teknik Kalitesi	0,419	0,327	0,418
Hekimin Algılanan Fonksiyonel Kalitesi	0,374	0,439	0,453
Hastaneden Memnuniyet		0,626	0,242
Hastanın Hekime Bağlılığı		0,369	

4. SONUÇ

Bu araştırma algılanan hekim kalitesinin hastanın hekim bağlılığına ve hastane bağlılığına etkisini belirlemek ve bu etkide hastanın hastaneden memnuniyetinin aracı rolünü ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları hastaların hekime ve hastaneye bağlılığını etkileyen faktörleri ortaya koyması bakımından önemlidir.

Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların hekimlerinin fonksiyonel kalitesine ve teknik kalitesine ilişkin algıları yüksek seviyededir. Katılımcıların genel olarak hizmet aldıkları hekimlerin yetkinliğine ve hekim ile ilişkilerine ilişkin beklentilerinin karşılandığını söylemek mümkündür. Literatürde yer alan bir araştırmanın sonuçları hastaların hekim hizmetleri ile ilgili kalite algılarının yüksek seviyede olduğu ortaya konulmuştur (Bişkin, 2018: 60). Bu bakımdan bu araştırmanın sonuçları ile literatürde yer alan araştırma sonuçlarının benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Araştırmadan elde edilen sonuçlardan bir diğeri, hastaların hekim bağlılıklarının ve hastane bağlılıklarının yüksek seviyede olduğu yönündedir. Bu sonuçlar hastaların hekimlerinden ve hastanelerinden almış oldukları hizmetin beklentilerini karşıladığını ve hastaların hekimleri ve hastaneleri ile aralarındaki ilişkiyi sürdürme niyetinde olduklarını göstermektedir. Koç (2014: 118) yapmış olduğu araştırmada hastaların hekimlerine bağlılıklarını yüksek seviyede bulurken, Saygın vd. (2020: 604) hastaların hastane bağlılık seviyelerinin yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır. Bir başka araştırmada ise hastaların hastaneye bağlılıkları yüksek seviyede bulunmuş olup; hastaların bağlılık hissettikleri hastaneden kolay kolay vazgeçemedikleri ve hastaneyi çevrelerine tavsiye ettikleri ifade edilmektedir (Tosyalı, 2016: 116). Literatürde yer alan bu bilgiler ışığında mevcut araştırmanın katılımcılarının da hastanelerine ve hekimlerine duydukları bağlılığın hastane için olumlu sonuçlar ortaya çıkaracağını ifade etmek mümkündür. Araştırmadan elde edilen bir başka sonuç ise katılımcıların hastanelerinden memnuniyet seviyelerinin orta seviyede olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre katılımcıların genel olarak hekimlerinden aldıkları hizmetin beklentilerini karşıladığını, hekim dışındaki faktörlerin ise hastaları yeterince memnun etmediğini ortaya koymaktadır. Araştırmanın sonuçları hekimlerin hastaların hizmete ilişkin deneyimlerinin şekillenmesindeki önemini ortaya koyması bakımından önemli görülmektedir.

Araştırmanın bir diğer sonucuna göre hastaların algıladıkları hekimlerin teknik kalitesi ve fonksiyonel kalitesi hastanın hekime bağlılığını ve hastaneye bağlılığını etkilemektedir. Bu sonuca göre hekimlerin yetkinlikleri ve hastaları ile kurdukları ilişki hastaların hem hekime hem de kuruma olan bağlılıklarını arttırmaktadır. Hasta bağlılığını algılanan hekimlik hizmeti kalitesinin (Öter ve Südaş, 2017: 53) ve personelin sunduğu hizmete ilişkin algılanan kalitenin (Çetin, 2016: 44) etkilediği daha önceki çalışmalarda da ifade edilmektedir. Hem mevcut çalışmanın sonuçları hem de literatürde var olan çalışmaların sonuçları bir arada ele alındığında hasta bağlılığını sağlamak isteyen kuruluşların hastaların algıladıkları kaliteye odaklanmalarının ve sundukları hizmetlerin hastalar tarafından kaliteli olarak addedilmesini sağlamalarının hayati öneme haiz olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuca göre ise göre hastaların algıladıkları hekimin teknik kalitesi ve fonksiyonel kalitesi hastanın hekime bağlılığına ve hastaneye bağlılığına etkisinde hastaneden memnuniyetin aracı rolü bulunmaktadır. Buna göre hastaların algıladıkları hekim kalitesi bağlılıklarını etkilerken, hastaneden memnuniyette hasta bağlılığını güçlendirici bir etkiye sahiptir. Algılanan hizmet kalitesinin hasta memnuniyetini etkilediğine (Swain ve Singh, 2021: 346) ve hasta memnuniyetinin hasta bağlılığını etkilediğine yönelik sonuçlar literatürde mevcuttur (Juhana vd., 2015: 4308; Kessler ve Mylod, 2009: 266). Bu bağlamda hasta memnuniyetinin algılanan hekim kalitesinin hasta bağlılığına etkisinde güçlendirici etkisi alan yazın ile uyumlu bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Buna ek olarak hastaların hekimlerine olan bağlılıkları da algılanan hekim kalitesinin hastane bağlılığına etkisinde güçlendirici bir rol oynamaktadır. Araştırma sonuçları hekimlerin hastaların hastane bağlılığında oldukça önemli bir faktör olduğunu koymaktadır. Bununla birlikte hasta memnuniyetinin aracı rolü ele alındığında hastaların hekimlerine ilişkin algılarının yanında hizmet aldıkları hastanenin hizmetlerinden de genel olarak memnuniyetlerinin sağlanmasının daha güçlü hasta bağlılığı sağlayacağı açıktır.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar hasta bağlılığı sağlamak isteyen sağlık kuruluşlarının hastaların algıladıkları hekim kalitesine önem vermeleri gerektiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Beklentilerini karşılayan hekimlerden hizmet almak isteyen hastaların aynı sağlık kuruluşunu tekrar seçmeleri son derece olağan bir durumdur. Buna karşılıklı bu durum bünyesinde bazı riskler barındırmaktadır. Hekimine bağlılık hisseden ve hastaneye görece daha düşük bağlılığı olan hastaların hekimin olası bir ayrılığı durumunda hekimini takip ederek hekiminin yeni kuruluşunu tercih etmesi mümkündür. Bu durum hastane için uzun vadede kayıp anlamına gelmektedir. Literatürdeki bazı çalışmalar hastaların hastane bağlılığını gelişmesinde etkili olan faktörleri ortaya koymaktadır. Örneğin Wazzan (2007:54) çalışmasında kurumun algılanan kalitenin hasta bağlılığını önemli ölçüde etkilediğini belirtirken; Demirel, Yoldaş ve Divanoğlu (2009: 1) kurumun algılanan hizmet kalitesinin hastaların sağlık kurumunu yeniden tercih etme ve kurumu çevresine tavsiye etme niyetlerini etkilediğini ifade etmektedir. Bu nedenle sağlık kuruluşlarının algılanan hekim kalitesini güçlendirmenin yanı sıra hastanenin genel hizmet kalitesine ilişkin hasta algılarını da güçlendirmeleri, hastaların hastane bağlılığını arttırmak ve memnuniyet düzeyini yükseltmek için adımlar atmaları önerilmektedir.

Etik Beyan

“Algılanan Hekim Kalitesinin Hekim ve Hastane Bağlılığına Etkisinde Hastaneden Memnuniyetin Aracı Rolü” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Helsinki Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Araştırmada veri toplamadan önce Sakarya Üniversitesi Etik Kurulundan 09.04.2021-E.24076 tarih ve sayılı araştırmanın etik ilkelere uygun olduğuna dair onay alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

Ünal, Ö. (2021). Algılanan Hekim Kalitesinin Hekim ve Hastane Bağlılığına Etkisinde Hastaneden Memnuniyetin Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 431-442.

KAYNAKÇA

- Akbolat, M., Ünal, Ö. ve Amarat, M. (2019). Hastane Fiziksel Ortamına İlişkin Deneyimlerin Hasta Memnuniyetine Etkisi. *4. Uluslararası Sağlık Bilimleri ve Yönetimi Kongresi*, içinde (ss. 138-143), İstanbul, Üsküdar Üniversitesi.
- Bişkin, F. (2018). Sağlık İşletmelerinde Algılanan Hizmet Kalitesinin Hasta Memnuniyeti Üzerine Etkisi: Konya İlinde Bir Uygulama. *International Review of Economics and Management*, 6(1), 50-72.
- Campbell, S., Roland, M. O. ve S. Buetow A. (2000). Defining Quality of Care. *Social Science & Medicine*, 51(11), 1611-1625.
- Chang, C. W., Tseng, T. H. ve Woodside, A. G. (2013). Configural Algorithms of Patient Satisfaction, Participation in Diagnostics, and Treatment Decisions' Influences on Hospital Loyalty. *Journal of Services Marketing*, 27(2), 91-103.
- Çetin, B. (2016). *Kurumsal İmajın ve Algılanan Hizmet Kalitesinin Hasta Sadakati Üzerine Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi)*. Bahçeşehir Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirel, Y., Yoldaş, M. A. ve Divanoğlu, S. U. (2009). Algılanan Hizmet Kalitesinin Tatmin, Tavsiye Davranışı ve Tercih Üzerine Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma. *Akademik bakış*, 16, 1-14.
- Fatima, T., Malik, S. A. ve Shabbir, A. (2018). Hospital Healthcare Service Quality, Patient Satisfaction and Loyalty. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 35(6), 1195-1214.
- Ismayyir, D. K. (2020). Measuring Quality of the Healthcare Services and Its Impact on the Patients Satisfaction. *Association of Arab Universities Journal of Engineering Sciences*, 27(1), 65-73.
- Juhana, D., Manik, E., Febrinella, C. ve Sidharta, I. (2015). Empirical Study on Patient Satisfaction and Patient Loyalty on Public Hospital in Bandung, Indonesia. *International Journal of Applied Business and Economic Research*, 13(6), 4305-4326.
- Kessler, D.P. ve Mylod D. (2009). Does Patient Satisfaction Affect Patient Loyalty? *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 24(4), 266-273.
- Koç, E. (2014). *Aile Hekimliğinde Hasta-Hekim İletişiminde Güven Unsurunun Hastanın Hekime Bağlılığı Üzerine Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi)*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Oliver, R.L. (1999). Whence Consumer Loyalty. *The Journal of Marketing*, 63(Special Issue), 33-44.
- Öter, V. ve Doğan Südaş, H. (2017). Algılanan Hizmet Kalitesinin Hasta Bağlılığı Üzerine Etkisi: Devlet Hastanesi Üzerine Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 43-57.
- Özkoç, H. (2013). Hastaların Sağlık Kurumu Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Uygunluk Analizi ve Nested Logit Model. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 267-280.
- Peltier, J.W., Boyt, T. ve J.A. Schibrowsky (1999). Obstetrical Care and Patient Loyalty. *Marketing Health Services*, 18(2), 5-12.

- Ünal, Ö. (2021). Algılanan Hekim Kalitesinin Hekim ve Hastane Bağlılığına Etkisinde Hastaneden Memnuniyetin Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 431-442.
- Price, L. L. ve Arnould. E. J. (1999). Commercial Friendships: Service Provider-Client Relationships in Context. *Journal of Marketing*, 63(4), 38-56.
- Saygın, E., Tolon, M., Çelik, T., Öztürk, İ. ve Sökmensüer, T. Ş. (2020). Kurumsal İmaj Algısının Hastane Bağlılığı ile İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(3), 594-608.
- Sharma, N. ve Patterson, P. G. (1999). The Impact of Communication Effectiveness and Service Quality on Relationship Commitment in Consumer, Professional Services. *Journal of Services Marketing*, 13(2), 151-170;.
- SmartPLS, "Model Fit", www.smartpls.com/documentation/algorithms-and-techniques/model-fit (15.05.2021).
- Swain, S. ve Singh, R. K. (2021). Measuring the Impact of Perceived Service Quality on Insured and Uninsured Patients' Satisfaction. *Measuring Business Excellence*. 25(3), 346-367.
- Tefera, O. ve Govender, K. (2017). Service Quality, Customer Satisfaction and Loyalty: The Perceptions of Ethiopian Hotel Guests. *Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 6(2), 1-22.
- Tengilimoğlu, D. (2016). *Sağlık Hizmetleri Pazarlaması* (4. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Torres, E., Vasquez-Parraga, A. Z. ve Barra, C. (2009). The Path of Patient Loyalty and the Role of Doctor Reputation. *Health Marketing Quarterly*, 26(3), 183-197.
- Tosyalı, H. (2016). *Sosyal Medyanın Hasta Sadakatine Etkisi: Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. (Doktora Tezi)*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uzunsakal, E. ve Yıldız, D. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.
- Ünal, O., Akbolat, M. ve Amarat, M. (2018). The Influence of Patient-Physician Communication on Physician Loyalty and Hospital Loyalty of the Patient. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 34(4), 999-1003.
- Ünal, O., Akbolat, M. ve Amarat, M. (2019). Hasta Bağlılığında Teknik Kalite Mi Yoksa Fonksiyonel Kalite Mi Daha Önemli? 4. *Uluslararası Sağlık Bilimleri ve Yönetimi Kongresi*, içinde (ss. 151-157). İstanbul, Üsküdar Üniversitesi.
- Ünal, Ö (2016). *Hasta Hekim İletişimin Hastanın Hekim Bağlılığına ve Hastane Bağlılığına Etkisi. (Yüksek Lisans tezi)*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Vimla ve Taneja, U. (2020). Brand Image to Loyalty Through Perceived Service Quality and Patient Satisfaction: A Conceptual Framework. *Health Services Management Research*, (Erken Görünüm), 1-8. DOI: <https://doi.org/10.1177/0951484820962303>
- Wang, H. L., Huang, J. Y. ve Hwang, S. L. (2011). The Effect on Patient Loyalty of Service Quality, Patient Visit Experience and Perceived Switching Costs: Lessons from One Taiwan university Hospital. *Health Services Management Research*, 24(1), 29-36.
- Wang, H. L., Hsiao, Y. C. ve Huang, J. "Service Quality and Loyalty in Varying Patient's Knowledge and Perceived Switching Costs: Lesson From Taiwan". http://www.bschoo.cuhk.edu.hk/asia-aom/PDW06/T2_Wang_Hsiao_Huang.pdf (20.02.2020).

Ünal, Ö. (2021). Algılanan Hekim Kalitesinin Hekim ve Hastane Bağlılığına Etkisinde Hastaneden Memnuniyetin Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 431-442.

Wazzan, D. B. (2007). *Patient Loyalty Versus Satisfaction: Implications for Quality and Marketing Strategies. (Doctoral Dissertation)*. Walden University, Washington, USA.

The Relationship between Organizational Image and Student Loyalty within the scope of Resource-Based Theory

Burak ÖZDEMİR*

Hamid Murad ÖZCAN**

Abstract

This research aims to investigate the relationship between organizational image and student loyalty within the scope of resource-based theory. Organizational image were examined in two aspects: tangible (sports image, general outlook and physical infrastructure image, entertainment and accommodation-food image) and intangible (quality and program image, social atmosphere image). Student loyalty was conceptualized as organizational identification, determination and self-commitment. Data were obtained from 326 university students by using convenience sampling method. This study showed that quality and program image positively affects all dimensions of student loyalty. Besides, social atmosphere image positively affects organizational identification and determination dimensions of student loyalty. The results indicated that intangible aspect of organizational image affects student loyalty positively. In that sense, it was suggested that intangible aspect of organizational image might provide competitive advantage to universities by enhancing student loyalty within the scope of resource-based theory.

Keywords: Resource-Based Theory, Student Loyalty, Organizational Image, University Image.

Article Type: Research Article

Kaynak Temelli Teori Çerçevesinde Örgütsel İmaj ve Öğrenci Sadakati Arasındaki İlişki

Öz

Bu araştırma, kaynak temelli teori kapsamında örgütsel imaj ile öğrenci sadakati arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. Örgütsel imaj, somut (spor imajı, genel görünüm ve altyapı imajı, eğlence ve barınma-beslenme imajı) ve soyut (kalite ve program imajı, sosyal ortam imajı) imaj olmak üzere iki açıdan incelenmiştir. Öğrenci sadakati, örgütsel özdeşleşme, kararlılık ve kendini adama olarak kavramsallaştırılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 326 üniversite öğrencisinden veri elde edilmiştir. Araştırma sonuçları, kalite ve program imajının öğrenci sadakatının tüm boyutlarını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Ayrıca sosyal ortam imajı, öğrenci sadakatının örgütsel özdeşleşme ve kararlılık boyutlarını olumlu yönde etkilemektedir. Sonuçlara göre, örgütsel imajın soyut yönünün öğrenci sadakatını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Kaynak temelli teori kapsamında örgütsel imajın soyut yönünün öğrenci sadakatını geliştirerek üniversitelere rekabet avantajı sağlayabileceği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kaynak Temelli Teori, Öğrenci Sadakati, Örgütsel İmaj, Üniversite İmajı.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

* Asst. Prof. Dr., Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Logistics, bozdemir@kastamonu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-2710-4112

** Res. Asst. Dr., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, hmozcan@ogu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-1775-3247

1. INTRODUCTION

Higher education institutions produce graduates for the labor market and thus contribute to economic development. Worldwide universities not only become institutions that provide an environment for information production and educating students but also become major business enterprises to meet the market demand for educational services (Çetin, 2004). Therefore, universities need to legitimize themselves by providing value. This situation has led universities to compete with each other, whether they are public or private. Assuming that a university's capacity to attract new students, as well as keep existing ones, is positively correlated to student loyalty (SL) (Helgesen and Nettet, 2007). When it is thought that the most important factor affecting purchasing decisions is loyalty, it is possible to propose that organizational image (OI) affects customer loyalty (Dick and Basu, 1994). Since students are stated as the major customers of higher education organizations (Köse, 2012), it is possible to predict that the image of the university is important for increasing their students' sense of loyalty towards them and also for attracting other students (Brown and Mazzarol, 2009).

According to resource-based theory (RBT), which evaluates the relationship between an organizations' resources and competitive advantage, hardly imitable and valuable organizational resources provide sustainable competitive advantage to organizations (Barney, 1991). Although many resources act as mediators for the organization to gain a competitive advantage in compliance with RBT, these resources must be valuable and scarce, and not easily and completely imitated in order to maintain sustainability. Moreover, a resource to be considered as a source of competitive advantage, it must be specific to the organization, and transfer or trade of them must be very difficult or impossible (Barney, Wright and Ketchen, 2001). It is also emphasized that the most important criterion for organizations to provide competitive advantage is to have covert and socially complex resources (O'Driscoll, Carson and Gilmore, 2000) which are obtained by experiences and cannot be imitated by other organizations easily. When it is believed that OI is one of the elements of socially complex resources, OI is seen as crucial in terms of developing resource utilization skills, turning these skills into core competencies, and providing a sustainable competitive advantage (Reyhanoğlu and Örs, 2005).

SL is an important resource for competitive advantage in higher education organizations (Gunarto, Wibowo, and Hurriyati, 2016; Thomas, 2011). SL in higher education paves the way to being efficient and effective in future investments and education planning, with the predictable service demand for universities (Korumaz and Tekel, 2016). The effects of image and reputation (Nguyen and LeBlanc, 2001), student satisfaction and reputation (Helgesen and Nettet, 2007), education quality, commitment, trust and satisfaction (Rojas-Méndez, Vasquez-Parraga, Kara and Cerda-Urrutia, 2009), trust, quality, cognitive and emotional commitment (Henning-Thurau, Langer and Hansen, 2001) on SL are studied. Although the effects of these two core competitive advantage phenomenon (especially OI) are frequently examined in the literature (Karatekin Alkoç, 2017; Masserini, Bini and Pratesi, 2019; Schleisinger, Cervera and Pérez-Cabañero, 2017), there is no theory-driven explanations or evaluation made within the framework of the sub-dimensions suggested in this study. Thus, this stands out as a gap in the literature. In this vein, this study aims to investigate the effect of perceived university image dimensions on the SL dimensions within the framework of RBT.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Organizational Image

Kotler and Fox (1995) describe the image as the sum of beliefs, opinions, and impressions of an individual towards something. The image of an institution is a cluster of the individuals'

perceptions about the institution rather than being a clear definition of tangible concept (Terkla and Pagano, 1993). OI is extremely important for organizations that want to be competitive in the short, medium, and long term with high demand for their products or services and want to guarantee their permanence in the market (Perez and Torres, 2016). It is known that OI plays an essential role in purchasing decisions of consumers (Barich and Kotler, 1991). In the context of higher education organizations, concepts such as purchasing intention and loyalty appear to be at the point of affecting students' university choices and even decisions such as graduate programs, as students choose to continue at the same university (Nguyen and LeBlanc, 2001).

The OI of a university with its academic, social, political, and formal dimensions, is effective not only in terms of being preferred by students but also in the context of being a university preferred by academic members to work in (Terkla and Pagano, 1993). Although the image of a university cannot be described as an absolute value, it can be determined by comparing other universities' images (Ivy, 2001). Qualifications like academic reputation and OI are also formed by the media, other individuals' opinions, and direct experience. For this reason, although the image of the university is about the level of peoples' perception of an institution, it does not necessarily reflect the true nature of the university. The current image of a university depends on its previous successes, physical properties, history, rituals, and management activities (Çetin, 2004). Many factors such as infrastructure, personal relations, environmental factors, academic properties, teaching and research, education quality, academic practices, facilities, and employment opportunities are assumed as composing university image (Aghaza, Hashemia, and Atashgaha, 2015; Arpan, Raney, and Ziynuska, 2003; Duarte, Alves and Raposo, 2010).

Since OI means an individuals' perception towards an organization at a certain time, change of these perceptions is natural in time (Kazoleas, Kim and Moffit, 2001). For this reason, the OI should be managed in a planned way. OI management consists of a three-step process. Firstly, stakeholders of the organization should be aware of the OI. The second step is to conduct image perception studies in constant communication with the stakeholders of the organization. Lastly, provided OI should be protected and made sustainable (Polat, 2011). When OI is evaluated in terms of universities, these steps should be carefully followed and implemented by university administrators.

2.2. Student Loyalty

SL in terms of educational organizations means developing a strong relationship with students who provide a financial basis for future university activities (Rojas-Mendes et al, 2009). SL in the higher education sector aids university managers in making convenient programs, that encourage, constitute and sustain successful and long-term relationships with current students but also alumni (Annamdevula and Bellamkonda, 2016). Loyal students can affect education quality positively with active involvement and stable behaviors (Thomas, 2011); participate in research activities by proposing innovative research opinions and help to collect data for research projects (Dehghan, Dugger, Dobrzykowski and Balazs, 2014).

SL states students' loyalty during and after their time at a university (Hennig-Thurau et al., 2001). Therefore, SL can be associated with not only the period that a student is officially registered but also the period after graduation (Helgesen and Nettet, 2007). Loyal students advise their friends, family, employers, and organizations about the university by using positive expressions (Kunanusorn and Puttawong, 2015). Students loyal to their universities are more likely to associate themselves with their university and form a strong emotional tie with it. These students create a positive rumor about their university and have a vigorous wish to serve their university even after graduation (Yu and Kim,

Özdemir, B. & Özcan, H. M. (2021). The Relationship between Organizational Image and Student Loyalty within the scope of Resource-Based Theory. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 23(41), 443-458.

2008). Moreover, loyal students can be considered good advocates, recommending the institution to others (Thomas, 2011).

SL was taken to be a structure with one dimension in many studies (Annamdevula and Bellamkonda, 2016; Dehghan et al, 2014; Gunarto et al., 2016). However, SL has a three-dimensional structure (Çalık Var, 2013). Organization identification, one of these dimensions, means that an individual feel that s/he belongs to an organization, sees herself/himself as a part of the organization, and acts together with her/his organization (Kalasak, Özcan, and Dağyar, 2019). The second dimension, self-commitment, can be expressed as the individuals' dedication to the university and protecting the interests of the university beyond his interests, based on other loyalty studies (such as manager loyalty) (Ceylan and Doğanyılmaz, 2007). The last dimension, determination, means students' preference for the university also in the future, recommendations to others, and willingness to continue its relationship with the university (Çalık Var, 2013).

2.3. Relationship Between Organizational Image and Student Loyalty

OI is important in enhancing the feelings of loyalty of existing students and it also provides universities with the opportunity to gain new students (Köse, 2012). In the pertinent literature, there are many studies conducted in different countries investigating the relationship between OI and SL. Sung and Yang (2008) conceptualized OI as a structure composed of university character, perceived prestige, and university reputation and stated that perceived prestige in particular has a positive effect on supportive attitudes of students such as being proud of the institution, belonging and trustworthiness perceptions. Hwang and Choi (2019), express that OI perceived by students directly affects behavioral intentions. Also, studies present that OI has a positive effect on students' satisfaction and loyalty (Masserini et al., 2019; Nguyen and LeBlanc, 2001). Nguyen and LeBlanc (2001) found that OI has a positive effect on loyalty. Even though researchers analyze OI as one-dimensional, they state that communication components like academics and other personnel can be critical factors for determining students' image perceptions. Brown and Mazzarol (2009), in their research in which they take the OI as three dimensional namely, work environment, practicality, and conservativeness, precipitated that image affects perceived value and customer satisfaction positively, while higher perceived value and higher customer satisfaction increases customer loyalty. In another study OI is viewed with dimensions of prestige, modernity, famousness, and labor market relation and proved that these had a positive effect on SL (Masserini et al., 2019).

When we look at the situation in Turkey, it is seen that the number of universities operating has been growing with increasing momentum for years. While 32 universities were operating in Turkey in 1992, this number increased to 78 in 2000, 175 in 2010, and reached 207 by the year 2021 (The Council of Higher Education, 2021). Assuming that higher education organizations have to differentiate in terms of the OI to take an advantageous position in an increasingly competitive environment and to be a preferred university by students (Parameswar and Glowacki, 1995), it is thought that perceived OI of universities in Turkey and their relationship with SL should be revealed. In one of the first studies on university image for students conducted in Turkey, the perception of the institutional image of Kahramanmaraş Sütçü İmam University students was examined and positive perceptions of students were found (Örer, 2006). Also in Cerits' (2006) study, in the sample of Abant İzzet Baysal University perceived OI is found as medium-level. In a study, with the sample of Uludağ University students, it is suggested that the most important factor affecting SL is university image (Karatekin Alkoç, 2017).

When the studies examining the relationship between the OI and SL are considered, it is seen

that both image and loyalty are taken as one-dimensional (Karatekin Alkoç, 2017). Firstly, Kazoleas et al. (2001) obtained a 7-dimensional structure composed of general image, program image, the importance given to education, education quality, environmental conditions, financial reasons, and sports programs, by evaluating OI in the context of the university. Polat (2011) in line with Kazoleas et al (2001), examined the OI level of university students. The dimensions in Polat's study were named as quality, program, general outlook and physical infrastructure, social atmosphere, entertainment, sports image, and accommodation-food image, and the OI perception of students were determined using these dimensions.

Kennedy (1977), investigated OI in two dimensions; the dimension related to easily measurable tangible elements and the dimension related to the psychological conditions that emerge with feelings and attitudes. Landrum, Turrisi, and Harless (1998) defined the OI for a university as a concept, consisting of tangible elements and intangible organizational elements consisting of communication, and personal and social values. RBT argues that hardly imitable organizational resources provide a sustainable competitive advantage. In other words, stating that hardly imitable distinguishing features will provide competitive advantage to organizations (Reyhanoğlu and Örs, 2005). In this context, when the OI is taken with its sub-dimensions, it is seen that some dimensions are tangible elements that universities can easily imitate. For instance, sports image represents sports facilities on campus, sports teams within the university, and their quality. Further, universities will not have difficulty in building of sports facilities. General outlook and physical infrastructure image refers to a campus' physical conditions which can be developed by universities. While accommodation-food image means the quality of a university's cafeteria, café, and dormitories, entertainment image refers to festivals and entertainments arranged for students. It would not be wrong to say that these image dimensions are more easily measurable and improvable tangible dimensions. On the other hand, quality and program image and social atmosphere image dimensions are not easily imitable intangible dimensions. Quality and program image presents the quality of given education and it is not possible to develop this feature for universities with low-quality education. Quality of education means that the lecturers are experts in their fields and that the university prepares its students adequately for the business world. This feature of universities, who have a high quality and program image, is developed thanks to the structure constructed over years. Accordingly, for universities with a low quality and program image, competing with higher ones is extremely difficult. A university's social atmosphere image is an inimitable and intangible concept like quality image. The social atmosphere image of the university means characteristics of social relations within the university. Among the factors that increase the social atmosphere image of the university are that the university administrators act in accordance with the legislation, different political opinions are respected at the university, everybody and every segment is treated equally, and that the university has a democratic management style (Kazoleas et al., 2001).

2.4. Purpose of the Study

Higher education institutions, which are increasing in number today, have to place importance on their OI to gain an advantage in an environment where competition is intense. In order to meet the expectations of students and to be a preferred and recommended university even after graduation, universities aim to meet quality standards in many aspects such as education, general appearance and social environment. Considering students are the most important customers for universities, previous studies have also demonstrated that the service offered to students by universities and the OI perceived by students can have an impact on SL (Erkmen and Çerik, 2007; Karatekin Alkoç, 2017; Tayyar and Dilşeker, 2012; Tehci, 2020). However, in the literature, it is seen that the sub-dimensions of OI and

Özdemir, B. & Özcan, H. M. (2021). The Relationship between Organizational Image and Student Loyalty within the scope of Resource-Based Theory. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 23(41), 443-458.

loyalty are not analyzed in studies examining the relationship between OI and SL. In this study, the concepts of OI and loyalty will be examined together with their sub-dimensions and the OI will be discussed in terms of the imitative and non-imitable characteristics of universities within the framework of RBT. Although, describing that a positive university image increases SL, the OI consists of tangible and intangible dimensions, and some dimensions are thought to be more effective than others. In that sense, this study contributes to the literature with regards to explaining which dimensions of the OI should be developed for universities.

2.5. Problem of the Study

The study aims to investigate the relationship between perceived university image and loyalty for students studying at a state university (Eskişehir Osmangazi University) in the 2020-2021 academic year. The study will seek to answer the following question: What is the relationship between perceived university image sub-dimensions and loyalty sub-dimensions towards the university?

3. METHODOLOGY

In the study, the correlational survey model was used, and the data were collected by an online survey. Due to the Covid-19 pandemic, the questionnaire forms were prepared online and delivered to the students via the distance education portal of Eskişehir Osmangazi University. Because of the distance education in the 2020-2021 academic year due to the pandemic, students who are in their first year at university were excluded from the study, with the thought that they could not have enough information about the university image. Authors complied with research and publication ethics in all phases of the study, and approval was obtained from Eskişehir Osmangazi University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee dated 07.01.2021 and numbered 2021-01/09 for the study.

3.1. Participants

Research data were obtained from 326 students who completed their first year at Eskişehir Osmangazi University by convenience sampling method. Accordingly, a total of 781 students from different faculties in Eskişehir Osmangazi University were sent a questionnaire within the scope of the study, but successful returns were received from 326 students. It was paid attention that the sample size of the study was at least five times the number of items belonging to the scales included in the study (Bryman and Cramer, 2005).

One hundred sixty-nine (51.8%) of the participants are male and 157 (41.2%) are female. The average age of the participants is 21.87 (SD = 2.53). The average of the years at the university was determined as 3.48 (SD = 1.3). 215 of the participants (66%) were at the Faculty of Economics and Administrative Sciences, 55 (16.9%) at the Faculty of Engineering and Architecture, 40 (12.3%) at the Faculty of Tourism, 12 (3.7%) studied at the Faculty of Science and Literature, 3 (0.9%) at the Vocational School (1 participant did not indicate). 197 of the students were daytime education (60.4%) and 129 (39.6%) were evening education.

3.2. Measurement

The OI scale (OI-S) used in the study is a scale consisting of 35 items developed by Kazoleas et al. (2001) and adapted to Turkish by Polat (2011). Scale items were scored in the range of "1: I do not agree at all, 7: I completely agree" statements. Polat (2011) found that the scale is reliable (Cronbach's Alpha reliability coefficient is ,91) in his study. As a result of the factor analysis in Polat's study, the OI scale was consisted of 7 dimensions. These dimensions consist of quality image,

program image, sports image, general outlook and physical infrastructure image, social atmosphere image, entertainment image, and accommodation-food image.

The loyalty scale (SL-S) was developed by Çalık Var (2013) and consists of 24 items. The scale items were scored in the range of "1: I do not agree at all, 7: I completely agree". Çalık Var (2013) found that the scale consisted of 3 dimensions and it was reliable (Cronbach's Alpha reliability coefficient is ,94). These dimensions are organizational identification, determination, and self-commitment.

3.3. Preliminary Analyzes

Before analyzing the data, the data set was checked for missing values and examined in terms of normal distribution. Table 1 includes the mean and standard deviation values, correlation coefficients, skewness, and kurtosis values of the variables in the study.

Table 1. Mean and Standard Deviation Values, Correlation Coefficients, Skewness and Kurtosis Values for the Variables

Variables	$\bar{x}$	S.D.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) Quality and Program Image	4,44 ¹	1,41	1							
(2) Sports Image	3,46 ¹	1,53	,58**	1						
(3) Ent. and Acc. Food Image	3,16 ¹	1,53	,66**	,61**	1					
(4) Gen. Outlook & Phy. Inf. Image	3,87 ¹	1,47	,71**	,67**	,70**	1				
(5) Social Atmopshere Image	4,27 ¹	1,55	,77**	,52**	,64**	,67**	1			
(6) Org. Identification	4,76 ¹	1,30	,60**	,35**	,38**	,40**	,55**	1		
(7) Determinmation	4,30 ¹	1,66	,80**	,45**	,52**	,58**	,66**	,62**	1	
(8) Self-commitment	3,66 ¹	1,44	,67**	,46**	,49**	,54**	,57**	,69**	,70**	1
Skewness	-	-	-,45	,12	,48	,09	-,26	-,46	-,28	,09
Kurtosis	-	-	-,37	-,72	-,58	-,77	-,49	-,39	-,89	-,84

* The means are fit for a 7-point Likert type scale; **p<,01

When the skewness and kurtosis values of the variables included in the study were examined, it was found that the values were in the ± 3 range and the data was fit for normal distribution (Tabachnick and Fidell, 2013). Finally, the correlation coefficients between the independent variables (quality and program image, sports image, entertainment, and accommodation-food image, general outlook and physical infrastructure image, social atmosphere image) were below 0.80. Thus, it was found that there was no multicollinearity problem (Stevens, 2016) and it provides a basis for divergence validity (Brown, 2006).

3.4. Validity and Reliability Analyzes

In the study, the validity of the scales was examined through Exploratory Factor Analysis (EFA), and their reliability was checked with the Cronbachs' Alpha Coefficient. Table 2 presents the findings of SL-S on EFA.

Table 2: EFA Results Regarding SL-S

Scale	Factors	Item	Factor Loading Range	Explained Variance (%)	Cronbachs' Alpha Coefficient (α)
Student Loyalty Scale (SL-S)	Organizational Identification	OI5	,762*	25,680	,942
		OI10	,722*		
		OI1	,692*		
		OI2	,668*		
		OI4	,664*		
		OI9	,651*		
		OI7	,642*		
		OI8	,617*		
		OI3	,605*		
		OI11	,603*		
		OI6	,540*		
	Determination	D2	,827*	19,726	,905
		D1	,791*		
		D3	,726*		
		D5	,726*		
		D6	,715*		
		SC1	,707*		
	Self-commitment	SC6	,670*	15,539	,817
		SC2	,616*		
SC3		,590*			
SC5		,583*			

KMO: ,942; *Barlett*: 4211,015; *df*=210; *p*=,000 < ,001

*Item total correlation values are between ,34 and ,79.

The KMO sampling adequacy coefficient of SL-S is ,942 and Bartlett's Test of Sphericity ($p < ,001$) is significant. From this point of view, it is understood that the sample size is sufficient for factor analysis and the measurement tool is suitable for factor extraction. Item D4 was excluded from the analysis because it had a negative load and the correlation value between negative items; OI12 and then SC4 were excluded from the analysis because they loaded on the other factor. When the relevant items were removed from the analysis, the explained variance increased from 60,352 to 60,945. Scale reliability increased from ,934 to ,942. The scale has a three-factor structure in line with the literature. The reliability of the scale and its sub-factors is sufficiently high when evaluated through the Cronbach Alpha Coefficient (Churchill and Peter, 1984).

Table 3. EFA Results Regarding OI-S

Scale	Factors	Item	Factor Loading Range	Explained Variance (%)	Cronbachs' Alpha Coefficient (α)
Organizational Image Scale (OI-S)				72,197	,967
		Q3	,840		
		Q2	,831		
		Q8	,796		
		Q7	,785		
	Quality and Program Image	Q1	,781	27,545	,952
		Q5	,756		
		Q4	,747		
		Q6	,725		
		P6	,679		
		Q9	,588		
		P5	,542		
		P3	,522		
		P7	,519		
		GOPI2	,744		
		GOPI1	,724		
	General Outlook and Physical Infrastructure Image	GOPI4	,592	10,812	,852
		GOPI3	,513		
		GOPI6	,491		
	Entertainment and Accommodation-Food Image	E2	,769	11,936	,848
	E1	,752			

	AF1	,596		
	AF2	,520		
	SA1	,771		
Social Atmosphere Image	SA2	,734	10,659	,899
	SA3	,600		
	SA4	,584		
	S2	,824		
Sports Image	S3	,813	11,244	,907
	S1	,785		

KMO:.960; *Barlett*: 8206,389; *df*=406; *p*=.000 < ,001

* Item total correlation values are between ,38 and ,83.

KMO sampling adequacy coefficient of OI-S is ,960 and Bartlett's Test of Sphericity ($p < ,001$) is significant. Firstly, it was seen that the OI-S was divided into 4 factors in the factor analysis findings. In this case, the explained variance of the scale is 67,055%. However, the number of factors in the scale did not distribute to 7 factors in accordance with the original version of the scale. In this direction, factor analysis was repeated by fixing the number of factors to 7, 6, and 5, respectively. As a result of examining the scree plot and controlling the eigenvalues, it was decided to carry out the analysis on a 5-factor structure. Besides, in other studies in which the scale was used in the literature (Selçuk, 2018; Şanlı and Arabacı, 2016), it was seen that the scale was evaluated on 5 factors. During the analysis process carried out over a 5-factor structure; respectively, since the P1 and P8 items were loaded on three factors with very close factor loads, since P4 is not loaded on any factor; since AF3 is loaded on other factors; since P2 loaded on another factor and GOPI5 loaded on both factors with a very close factor load, they were removed from the analysis and the final factor structure was formed. Thus, the explained variance of the scale increased to 72,197%. Also, when the Cronbach Alpha coefficients were checked for the reliability of the scale and its sub-dimensions, it was found that there was a high level of reliability.

4. FINDINGS

This section of the study includes the findings of multiple linear regression analyzes. Besides, the values of variance inflation factor (VIF) and condition index (CI) are checked for multicollinearity, and in order to test autocorrelation Durbin-Watson values are used.

Table 4. The effects of OI dimensions on SL dimensions

	Org. Identification	Determination	Self-commitment	VIF	CI
Variables	Adj. R ² : ,382 F: 41,140*** Durbin Watson: 1,776	Adj. R ² : ,643 F: 118,025*** Durbin Watson: 1,910	Adj. R ² : ,456 F: 55,451*** Durbin Watson: 1,909		
Quality and	β ,500	,732	,497	3,05	7,32

Program Image	<i>t</i>	6,568	12,650	6,955		
	<i>p</i>	,000***	,000***	,000***		
	β	,036	-,035	,075		
Sports Image	<i>t</i>	,582	-,743	1,302	1,98	8,78
	<i>p</i>	,561	,458	,194		
	β	,262	,119	,110		
Social Atmosphere Image	<i>t</i>	3,635	2,166	1,631	2,74	10,72
	<i>p</i>	,000***	,031*	,104		
	β	-,042	-,043	,016		
Entertainment and Acc. and Food Image	<i>t</i>	-,629	-,852	,261	2,37	12,74
	<i>p</i>	,530	,395	,795		
	β	-,129	,037	,048		
General Outlook & Phy. Inf. Image	<i>t</i>	-1,738	,662	,689	2,91	15,93
	<i>p</i>	,083	,508	,492		

* $p < ,05$; ** $p < ,01$; *** $p < ,001$

VIF and CI values were examined and it was determined that there was no multicollinearity problem since VIF values were less than 5 (Hair, Hult, Ringle, and Sarstedt, 2017) and CI values were less than 30 (Tabachnick and Fidell, 2013). Also, when Durbin-Watson values are checked for each regression analysis, it is seen that there is no autocorrelation problem (Field, 2009).

OI dimensions explain 38% of the variance of the organizational identification dimension of SL. When the standardized regression coefficients and the t-test findings regarding the significance of the regression coefficients are examined, it was found that the quality and program image ($\beta = ,50$; $p < ,001$) and the social atmosphere image ($\beta = ,26$; $p < ,001$) significantly and positively affected the identification dimension of SL.

OI dimensions explain 64% of the variance of the determination dimension of SL. Among the OI dimensions, quality and program image ($\beta = ,73$; $p < ,001$) and social atmosphere image ($\beta = ,12$; $p < ,05$) affect the determination dimension of SL positively. While quality and program image have a strong effect on the determination dimension, the social atmosphere image has a weak impact power. Finally, OI dimensions explained 46% of the variance of the self-commitment dimension of SL. In this regression model, it was found that only the quality and program image variables had a positive effect ($\beta = ,50$; $p < ,001$) on the self-commitment dimension of SL.

5. RESULTS, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

Both OI and customer loyalty are expressed as important sources of competitive advantage within the RBT framework. When OI is considered as university image and customer loyalty considered as SL, the literature supports the relationship between these two variables in the direction of university image affecting SL (Brown and Mazzarol, 2009; Masserini et al., 2019; Palacio et al., 2002). This study differs from previous studies in terms of examining both OI and SL with sub-

dimensions. Moreover, the relationship between these variables was interpreted within the framework of RBT in this study.

When the research findings were examined according to the results of multiple linear regression analysis, quality and program image dimensions of the OI positively affect the organizational identification, determination, and self-commitment dimensions of SL. Besides this, the social atmosphere image dimension positively predicted the organizational identification and determination dimensions of SL.

While RBT emphasizes resource heterogeneity, it draws attention to the importance of resources being scarce, valuable, and being difficult to imitate and substitute. At this point, it is more difficult to imitate and substitute intangible abstract resources than tangible resources according to RBT. Within the framework of the dimensions of the OI examined in this study, while the quality and program image and social atmosphere image represent the intangible aspect of the OI; sports image, general outlook and physical infrastructure image, and entertainment and accommodation-food image represent the tangible aspect of the OI. Although tangible dimensions have rare and valuable features, their imitability and substitutability are easier than intangible dimensions, and this view is also supported by RBT. For example, considering the expressions representing the sports image entertainment and accommodation-food image and general outlook, and physical infrastructure image, an organization (university) can imitate these from their competitors and overcome their deficiencies over time. When it is considered particularly in terms of state universities, the universities can accelerate the process by getting support from the government. However, intangible resources are not like that, nor should they be. The factors that determine the quality of a program or a university are qualitative components rather than quantitative ones. It is not easy to obtain, imitate, or substitute qualitative components like the quality and program image, and the social atmosphere image which are considered intangible. This fact is confirmed by the agreement level in the statements regarding the quality and program image dimension and the social atmosphere dimension in a city where university culture has dominated for years such as Eskişehir. In this respect, it is possible to explain the fact that image dimensions considered as intangible in the research findings positively affect the dimensions of SL, while the image dimensions considered tangible do not affect SL dimensions.

In the globalizing world, with the ever-evolving technology, the borders have disappeared in terms of access to information, and competition in the field of higher education has started to be experienced not only at a national but also at international level. So much so, that the results of this competition are announced every year using various instruments and universities are subject to success rankings by various institutions. Besides that, student exchange programs, both nationally and internationally, push universities into a race to be preferred institutions by students. While the concepts of public, private, national, or international lose their importance, universities face competition in every field. In such an environment, universities can gain a competitive advantage and sustain this advantage by creating a strong OI.

This study has several limitations since it was conducted on Eskişehir Osmangazi University students and the convenience sampling method was adopted in the sampling process. It will be beneficial to conduct future studies in different universities, with different samples, taking into account the founding years of the universities. Also, in the study, the relationship between OI and SL was tried to be interpreted at the organizational level in terms of strategy and management. It will be beneficial to carry out future studies by including other disciplines. For example, in further studies examining the effects of variables such as students' preference process or career plan on this relationship within the framework of the educational discipline; or the inclusion of other variables that

Özdemir, B. & Özcan, H. M. (2021). The Relationship between Organizational Image and Student Loyalty within the scope of Resource-Based Theory. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 23(41), 443-458.

affect customer loyalty or OI within the framework of the marketing discipline, will create depth in the literature to evaluate the different aspects of the relationship between these two variables.

Research and Publication Ethics Statement

The authors hereby declare that they have not used any sources other than those listed in the references. Authors complied with research and publication ethics in all phases of the study, and approval was obtained from Eskişehir Osmangazi University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee dated 07.01.2021 and numbered 2021-01/09 for the study.

Contribution Rates of Authors to the Article

The authors contributed equally to all parts of the research.

Statement of Interest

The authors hereby declare that there is no conflict of interest.

REFERENCES

- Aghaza, A., Hashemia, A. and Atashgaha, M. S. S. (2015). Factors Contributing to University Image: The Postgraduate Students' Points of View. *Journal of Marketing for Higher Education*, 25(1), 104–126.
- Annamdevula, S. and Bellamkonda, R. S. (2016). The Effects of Service Quality on Student Loyalty: The Mediating Role of Student Satisfaction. *Journal of Modelling in Management*, 11(2), 446-462.
- Arpan, L., Raney, A. and Zivnuska, S. (2003). A Cognitive Approach to Understanding University Image. *Corporate Communications: An International Journal*, 8(2), 97–113.
- Barich, H. and Kotler, P. (1991). A Framework for Marketing Image Management. *Sloan Management Review*, 32(2), 94-104.
- Barney, J. B. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120.
- Barney, J. B., Wright, M. and Ketchen, Jr., D. (2001). The Resource-based View of the Firm: Ten Years After 1991. *Journal of Management*, 27, 625-641.
- Brown, R. M. and Mazzarol, T. W. (2009). The Importance of Institutional Image to Student Satisfaction and Loyalty within Higher Education, *High Educ*, 58, 81-95.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. New York: Guilford Publications.
- Bryman, A. and Cramer, D. (2005). *Quantitative Data Analysis with Spss 12 and 13*. East Sussex: Routledge.
- Cerit, Y. (2006). Organizational Image Perceptions of the University by Undergraduate Students of School of Education. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 47, 343-365.
- Ceylan, A. and Doğanılmaz, H. (2007). A Study About the Relations Between the Loyalty to Supervisor and Employee Performance. *Yönetim*, 18(56), 31-39.

- Özdemir, B. & Özcan, H. M. (2021). The Relationship between Organizational Image and Student Loyalty within the scope of Resource-Based Theory. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 23(41), 443-458.
- Churchill Jr, G. A. and Peter, J. P. (1984). Research Design Effects on the Reliability of Rating Scales: A Metaanalysis. *Journal of Marketing Research*, 21(4), 360-375.
- Çalık Var, E. (2013). *The Investigation on Determinants to Predict the Student Loyalty of University Students and Alumnies by Using Structural Equation Model. (Unpublished Doctorate Dissertation)*. Ankara University, Ankara.
- Çetin, R. (2004). Planning and Implementing Institutional Image and Promoting Academic Programs in Higher Education. *Journal of Marketing for Higher Education*, 13(1-2), 57-75.
- Dehghan, A., Dugger, J., Dobrzykowski, D. and Balazs, A. (2014). The Antecedents of Student Loyalty in Online Programs. *International Journal of Educational Management*, 28(1), 15-35.
- Dick, A. and Basu, K. (1994). Customer Loyalty: Toward an Integrated Conceptual Framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22(2), 99-113.
- Duarte, P. O., Alves, H. B. and Raposo, M. B. (2010). Understanding University Image: A Structural Equation Model Approach. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 7, 21–36.
- Erkmen, T. and Çerik, Ş. (2007). Examining Organizational Identity Dimensions that Form Organizational Image in Relation to Organizational Commitment: A Study among University Students. *Oneri*, 7(28), 107-119.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using Spss: Introducing Statistical Method*. CA: Sage Publications.
- Gunarto, M., Wibowo, L. A. and Hurriyati, R. (2016). Creating Students Loyalty Model in Private Higher Education. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 15, 354-363.
- Hair, J., Hult, T., Ringle, C. and Sarstedt, M. (2017). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*. CA: Sage Publications.
- Helgesen, O. and Nettet, E. (2007). Images, Satisfaction and Antecedents: Drivers of Student Loyalty? A Case Study of a Norwegian University College. *Corporate Reputation Review*, 10(1), 38-59.
- Henning-Thurau, T., Langer, M. F. and Hansen, U. (2001). Modeling and Managing Student Loyalty: An Approach Based on the Concept of Relationship Quality. *Journal of Service Research*, 3(4), 331-344.
- Hwang, Y. and Choi, Y. (2019). Higher Education Service Quality and Student Satisfaction, Institutional Image, and Behavioral Intention. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 47(2), 1-12.
- Ivy, J. (2001). Higher Education Institution Image: A Correspondence Analysis Approach. *The International Journal of Educational Management*, 15(6), 276-282.
- Kalacak, G., Özcan, M. and Dağyar, M. (2019). Relationship between pre-service teachers' university image perceptions and student loyalty: A structural equation model. *Universal Journal of Educational Research*, 7(2), 480-489.
- Karatekin Alkoç, Y. (2017). Research to Understand the Relationship Between the Image of the University, Satisfaction in University and Student Loyalty. *IBAD Journal of Social Sciences*, 2(2), 270-280.

- Özdemir, B. & Özcan, H. M. (2021). The Relationship between Organizational Image and Student Loyalty within the scope of Resource-Based Theory. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 23(41), 443-458.
- Kazoleas, D., Kim, Y. and Moffitt, M. A. (2001). Institutional Image: A Case Study. *Corporate Communications: An International Journal*, 6(4), 205-216.
- Kennedy, S. H. (1977). Nurturing Corporate Image. *European Journal of Marketing*, 11(3), 120-164.
- Korumaz, M. and Tekel, E. (2016). Student Loyalty Scale for Higher Education: Adaptation, Investigating Factor Structure and Language Validity. *Kalem International Journal of Education and Human Sciences*, 7(1), 183-203.
- Kotler, P. and Fox, K. (1995). *Strategic Marketing for Educational Institutions*. New Jersey: Prentice Hall.
- Köse, İ. A. (2012). Student Loyalty in Higher Education Institutions. *Journal of Higher Education and Science*, 2(2), 114-118.
- Kunanusorn, A. and Puttawong, D. (2015). The Mediating Effect of Satisfaction on Student Loyalty to Higher Education Institution. *European Scientific Journal*, 1, 449-463.
- Landrum, R., Turrisi, R. and Harless, C. (1998). University Image: The Benefits of Assessment and Modeling. *Journal of Marketing for Higher Education*, 9(1), 53-68.
- Masserini, L., Bini, M. and Pratesi, M. (2019). Do Quality of Services and Institutional Image Impact Students' Satisfaction and Loyalty in Higher Education? *Social Indicators Research*, 146, 91-115.
- Nguyen, N. and LeBlanc, G. (2001). Image and Reputation of Higher Education Institutions is Students' Retention Decisions. *The International Journal of Educational Management*, 15(6), 303-311.
- O'Driscoll, A., Carson, D. and Gilmore, A. (2000). Developing Marketing Competence and Managing in Networks: A Strategic Perspective. *Journal of Strategic Marketing*, 8(2), 183-196.
- Örer, L. (2006). *The Measurement of Kahraman Sütçü Imam University Image in the view of Students: An Empirical Study. (Unpublished Masters' Thesis)*. Kahramanmaraş Sütçü Imam University, Kahramanmaraş.
- Palacio, A. B., Meneses, G. D. and Perez, P. J. P. (2002). The Configuration of the University Image and Its Relationship with the Satisfaction of Students. *Journal of Educational Administration*, 40(5), 486-505.
- Parameswaran, R. and Glowacka, A. E. (1995). University Image: An Information Processing Perspective. *Journal of Marketing for Higher Education*, 6(2), 41-56.
- Perez, J. P. and Torres, E. M. (2016). Evaluation of the Organizational Image of a University in a Higher Education Institution. *Contaduria y administracion*, 62(1), 123-140.
- Polat, S. (2011). Organizational Image of Kocaeli University for University Students. *Education and Science*, 36(160), 105-119.
- Reyhanoğlu, M. and Örs, H. (2005). Strategy Formation with Resource Based View. *Pi*, 4(11), 34-43.
- Rojas-Méndez, J. I., Vasquez-Parraga, A. Z., Kara, A. and Cerda-Urrutia, A. (2009). Determinants of Student Loyalty in Higher Education: A Tested Relationship Approach in Latin America. *Latin American Business Review*, 10(1), 21-39.

- Özdemir, B. & Özcan, H. M. (2021). The Relationship between Organizational Image and Student Loyalty within the scope of Resource-Based Theory. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 23(41), 443-458.
- Schlesinger, W., Cervera, A. and Pérez-Cabañero, C. (2017). Sticking with Your University: The Importance of Satisfaction, Trust, Image, and Shared Values. *Studies in Higher Education*, 42, 2178–2194.
- Selçuk, Ş. (2018). *Administrators' Innovational Competencies and Organizational Image Perception in Private High Schools. (Unpublished Master Thesis)*. Hacettepe University, Ankara.
- Stevens, J. (2016). *Applied Multivariate Statistics for Social Sciences*. New York, NY: Routledge.
- Sung, M. and Yang, S.U. (2008). Toward the Model of University Image: The Influence of Brand Personality, External Prestige, and Reputation. *Journal of Public Relations Research*, 20(4), 357-376.
- Şanlı, Ö. and Arabacı, İ. B. (2016). Effect of the Perceptions of Organizational Identity and Organizational Image on the Commitment of the Teachers Working at High Schools. *Education Sciences*, 11(3), 126-152.
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. New Jersey: Pearson.
- Tayyar, N. and Dilşeker, F. (2012). The Effect of Service Quality and Image on Student Satisfaction at State and Private Universities. *Journal of Social Sciences and Humanities Researches*, 28, 184-203.
- Tehci, A. (2020). Relationship between Student Satisfaction and Loyalty in Higher Education: Mediating Role of Corporate Image Perception. *Gümüşhane University Journal of Social Sciences Institute*, 11, 121-131.
- Terkla, D. G. and Pagano, M. F. (1993). Understanding Institutional Image. *Research in Higher Education*, 34(1), 11-22.
- Thomas, S. (2011). What Drives Student Loyalty in Universities: An Empirical Model from India. *International Business Research*, 4(2), 183-192.
- Yu, G. B. and Kim, J. H. (2008). Testing the Mediating Effect of the Quality of College Life in the Student Satisfaction and Student Loyalty Relationship. *Applied Research Quality Life*, 3, 1-21.
- Yükseköğretim Kurumu (2021). “Birim istatistikleri”, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (21.01.2021)

Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Üretim İşletmesinde Bir Uygulama*

Ali Aykut PEKER**

Mustafa Yılmaz İÇERLİ***

Öz

Geleneksel maliyetlemeden çağdaş maliyet modellerine kadar istenilen nitelikte maliyet bilgilerinin üretilmesi aşamasında çeşitli problemler yaşanmaktadır. Faaliyet Tabanlı Maliyetleme'nin çeşitli eksiklerini gidermek amacıyla sırasıyla Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (SDFTM) ve Kaynak Tüketim Muhasebesi (KTM) yöntemleri geliştirilmiştir. Çalışmanın amacı; Üretim işletmesi üzerinde SDFTM ve KTM uygulamaları gerçekleştirilerek yöntemler arasında maliyet bilgilerindeki farklılıkların tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Üretim işletmesi Aksaray ilinde faaliyetlerini sürdüren tuz imalatı gerçekleştiren fiili bir işletmedir. İşletmenin maliyet verileri yıllık olarak elde edilmiş ve analize tabii tutulmuştur. Çalışmanın sonucunda; SDFTM yönteminde kaynak etkeni olarak sadece sürenin kullanılmasının uygulamanın kolay gerçekleştiği fakat maliyetlerin belirlenmesinde çeşitli şüpheler uyandırdığı tespit edilmiştir. Kaynak Tüketim Muhasebesi yönteminde maliyetlerin sabit ve orantısız olarak ayrılması ve bu maliyetlerin teorik ve pratik kapasiteye göre dağıtılması yöntemin kapsamlı bir yapısının olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Faaliyet Tabanlı Maliyetleme, Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme, Kaynak Tüketim Muhasebesi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Time Driven Based Costing and Resource Consumption Accounting within The Scope of Strategic Cost Management: An Application in A Production Enterprise

Abstract

Various problems are experienced during the production of cost information that has desired quality, from traditional costing to modern costing models. In order to eliminate the deficiencies of Activity Based Costing, Time Driven Based Costing (TDBC) and Resource Consumption Accounting (RCA) methods have been developed. Purpose of the study; TDBC and RCA applications, one of the Strategic Cost Management tools, will be performed on the production company, it is aimed to determine the differences in cost information. The production enterprise is actual enterprise that carries out salt production in Aksaray province. Operating costs are obtained and analyzed annually. It is determined that using only time as the distribution key in the time-driven activity-based costing method is easy to implement but raises various doubts in the determination of costs. In the resource consumption accounting method, the separation of costs as fixed and proportional and the distribution of these costs according to theoretical and practical capacity shows that the method has a comprehensive structure.

Keywords: Activity Based Costing, Time Driven Based Costing, Resource Consumption Accounting

Article Type: Research Article

* Bu makale "Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren İşletmeler Üzerinde Sektörel Bazda Karşılaştırmalı Bir Uygulama" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör.Dr. Aksaray Üniversitesi Ortaköy Meslek Yüksekokulu, aykutpeker@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4894-7434

*** Doç.Dr. Aksaray Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, yilmazicerli@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7390-0980

1. GİRİŞ

Maliyetlerin sadece ürün satış fiyatının tespiti için değil, uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için de stratejik amaçlarla kullanılması gerektiği görüşü Stratejik Maliyet Yönetimi kavramı ile ortaya çıkmaktadır. Stratejik Maliyet Yönetimi kavramı, sadece maliyetlerin tespit edilmesi ile yetinmeyip aynı zamanda işletme amaçları doğrultusunda işletme süreçlerinde verimliliği, etkinliği ve karlılığı artırmayı amaçlayan, müşteri memnuniyetini ön planda tutan stratejik bir yöntem şeklinde tanımlanabilmektedir. Stratejik Maliyet Yönetimi, Geleneksel Maliyetlemenin ürün maliyetlerinin tespit edilmesinde çeşitli zayıflıklarının bulunduğunu belirterek işletme maliyetlerinin tespit edilmesinde stratejik yönetim araçlarının kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Bu yöntemler arasında en çok ilgi uyandıran ve üzerinde oldukça fazla sayıda bilimsel çalışma yapılanlardan bir tanesi Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM) yöntemidir. Genel bir bakış açısıyla bir ürünün üretim maliyetinin Direkt İlk Madde ve Malzeme (DİMM), Direkt İşçilik Gideri (DİG) ve Genel Üretim Giderlerinden (GÜG) oluştuğu varsayılmaktadır. Geleneksel Maliyetleme, GÜG'nin tespit edilmesinde ve dağıtılmasında çeşitli zorluklar ile karşılaşmaktadır. Ürünün içerisine net bir şekilde dahil edilmeyen ve/veya üretilen ürünün içerisine katılmayan fakat üretimin devam edebilmesi için katlanılmak zorunda olan maliyetleri kapsayan GÜG'nin tespit edilmesinde ve ürünlere dağıtılmasında daha ayrıntılı bilgi sunan yöntemlerin kullanılması gerekmektedir. Bu noktada işletmelerin faaliyetlerine tek tek odaklanarak, maliyetleri bu faaliyetler çerçevesinde dağıtma felsefesine dayanan FTM yöntemi öne sürülmüştür. FTM yönteminin avantajlarını şu şekilde sıralanabilmektedir (Almeida ve Cunha, 2017: 933; Feng ve Ho, 2016: 837; Gunasekaran ve Sarhadi, 1998: 234; Maiga, 2014: 251):

- İşletme faaliyetlerinin tek tek belirlenmesi sayesinde değer katan ve değer katmayan faaliyetlerin tespit edilmesini sağlamaktadır.
- Değer katmayan faaliyetler elimine edilerek üretim sürecinin etkinliğini, verimliliğini ve kalitesini artırmayı amaçlamaktadır.
- GÜG maliyetlerinin tespit edilmesi ve dağıtılması sürecinin sonunda üretim maliyetlerinin tam, tarafsız ve gerçeğe uygun bir şekilde tespit edilmesini sağlamaktadır.
- Üretim maliyetlerinin gerçekçi bir şekilde tespit edilmesi ile işletme yöneticilerine daha doğru maliyet bilgileri sunulmaktadır.
- Bu sayede işletme yöneticileri de satış fiyatlarını daha net bir şekilde belirleyebilecek ve rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü sağlayabileceklerdir.

Yukarıda yer alan avantajlar neticesinde birçok işletme FTM yöntemini uygulamaya karar vermiştir. Fakat çoğu işletme bu yöntemin uygulama aşamasında sürekliliğini sağlayamamaktadır. Bunun nedeni olarak ise sağlanan avantaj kadar yöntemin uygulama aşamasında çeşitli dezavantajlarının bulunmasıdır. Bu dezavantajlar şu şekilde sıralanabilir (Tutkavul ve Elmacı, 2016: 827):

- Yöntemin maliyetli bir yapısının bulunması, uygulamasının zor ve karmaşık bir yapısının olması,
- Modelin kurulma aşamasının zaman alıcı olması,
- Esnek bir yapıya sahip olmaması,
- Çalışanların yöntem karşısında isteksiz tavırları,
- Atıl kapasite maliyet bilgilerine yer vermemesi nedeniyle teorik olarak yanlış bir yöntem olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır.

FTM yönteminin dezavantajların ortadan kaldırılması amacıyla geliştirilen stratejik maliyet yönetim araçları bulunmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan bu yöntemler Sürece Dayalı Faaliyet

Tabanlı Maliyetleme (SDFTM) ve Kaynak Tüketim Muhasebesidir (KTM). Bu yöntemlerin ortaya çıkma amacı FTM yönteminin dezavantajlarını ortadan kaldırmaktır. SDFTM yöntemine yönelik bilimsel yayınlar incelendiğinde, bu yaklaşımın Süreye Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme, Zaman Esaslı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Zaman Sürücülü Faaliyet Tabanlı Maliyetleme olarak da adlandırıldığı belirlenmiştir. İçerik olarak hiçbir farklılığı bulunmayan bu yaklaşımların uluslararası yayınlardan yapılan çeviri farklılıkları nedeniyle ortaya çıktığı söylenebilir.

SDFTM yöntemi, FTM yönteminin işleyiş alt yapısını tam anlamıyla kullanmaktadır denilebilir. Fakat maliyetlerin ürün hatlarına tahsisi sürecinde, tek bir dağıtım anahtarı yani zamanın kullanılması görüşünden hareket etmektedir (French, Guzman, Rubio, Frenzel ve Feeley, 2016: 174). Bu dağıtım sayesinde FTM yöntemine yöneltilen zaman alıcı olması, karmaşık bir yapısı olması vb. dezavantajların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (Basuki ve Riediansyaf, 2014: 28). SDFTM yöntemi, pratik kapasitenin tahmin edilmesi ve maliyetlerin bu kapasite çerçevesinde ürünlere dağıtımının gerçekleştirilmesi nedeniyle atıl kapasite maliyetleri hakkında da bilgi sağlamaktadır (Chen, Sabharwal, Akhtar, Makaram ve Gupte, 2015: 641). SDFTM yönteminin FTM yöntemine göre daha basit, daha ucuz, daha esnek ve daha kolaylıkla uygulanabilen bir yöntem olduğu görüşü kabul edilmektedir (Gregorio, Russo, ve Lapao, 2016: 476; Pernot, Roodhooft ve Abbeele, 2007:552).

KTM yöntemi, FTM yöntemi ile Grenzplankostenrechnung (GPK) olarak adlandırılan marjinal planlı maliyet muhasebesi yöntemlerinin birleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan bir yöntemdir (Krumwiede ve Suessmair, 2007: 37). GPK yönteminin kaynaklara bakış açısıyla, FTM yönteminin faaliyetlere bakış açısının birleştirilmesi sonucunda ortaya çıkmış bir yöntemdir (White, 2009: 63). Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) maliyet sistemlerinin zaman içerisindeki gelişmelerini açıklamıştır (Erkuş, Aksu, ve Turan, 2014: 20). Bu sıralamada dokuzuncu sırada FTM, onuncu sırada SDFTM ve son sırada KTM yöntemleri yer almaktadır. Bu sıralama, KTM modelinin en kapsamlı maliyet yönetimi aracı olduğunu göstermektedir. KTM, FTM'de olduğu gibi ayrıntılı maliyet bilgileri sunmaktadır ve uygulaması da en az FTM yöntemi kadar zordur. Sistemin kurulması oldukça zordur fakat sistem kurulduktan sonra işleyişi oldukça basittir ve esnek bir yapıya sahiptir (Clinton ve Webber, 2004: 24). Teorik kapasiteye göre hareket etmekte olup atıl kapasitenin belirlenmesi ve maliyetinin tespit edilmesini sağlamaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde, üretim işletmelerinde SDFTM ve KTM yöntemlerine yönelik 2007-2020 yılları arasında ulusal ve uluslararası alanda yayımlanmış bilimsel yayınlara ait literatür taraması yer almaktadır. Tablo 1'de sırasıyla; künye, çalışmanın amacı, çalışmanın sonucu ve çalışmalarda eğer uygulama bölümü varsa hangi faaliyet alanında uygulamanın gerçekleştiği belirtilmiştir.

Tablo 1'de yer alan literatür taraması incelendiği FTM, SDFTM ve KTM yöntemlerinin birlikte uygulandığı çalışma sayısı oldukça azdır. Çalışmalarda genellikle ya FTM-SDFTM ya da FTM-KTM yöntemleri karşılaştırılmıştır. Yöntemlerin bir arada uygulandığı çalışmalarda ise genellikle varsayımsal örnekler üzerinden uygulamaların gerçekleştiği belirlenmiştir.

Tablo 1. SDFTM ve KTM Yöntemlerine Yönelik Literatür Çalışması

Künye	Çalışmanın Amacı	Çalışmanın Sonucu	Yöntem-Sektör
(Karakoç ve Dardanoğlu, 2020)	Seramik üretimi yapan bir işletmede KTM ve FTM yöntemlerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır.	KTM yönteminin, geleneksel maliyetleme ve FTM yöntemine göre atıl kapasite maliyetleri hakkında bilgi sağlaması açısından daha gerçekçi maliyet bilgileri sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca KTM modelinin çeşitli ürün yelpazesi ve kaynağa sahip işletmelerde uygulanmasının zor olduğu belirtilmiştir.	Üretim/Seramik
(Vedernikova, Siguenza, Guzman, Pesantez, Arcentales, ve Carrion, 2020)	Üretim işletmelerinin montaj bölümlerinde SDFTM yönteminin geleneksel hacim tabanlı yöntemlerle karşılaştırılması amaçlanmıştır.	SDFTM uygulamasının, fabrika genel giderlerinin ve işçilik maliyetlerinin hacim tabanlı maliyetleme yöntemine göre daha gerçekçi bir şekilde tespit ettiğini ve bu durumda ürünlerin birim maliyetlerini etkilediğini belirtmişlerdir. SDFTM yönteminin birçok avantajının olmasının yanı sıra dağıtım anahtarı olarak sadece zaman etkeninin kullanılması nedeniyle çeşitli dezavantajların ve eksikliklerin ortaya çıktığı sonuçlarına ulaşılmıştır.	Üretim/Montaj
(Kefe ve Tanış, 2020)	KTM yönteminin bir üretim işletmesinde uygulanması ve geleneksel yöntemlerle karşılaştırılması amaçlanmıştır.	Geleneksel yöntemlerle karşılaştırılan KTM yönteminin, atıl kapasite maliyetlerinin tespit edilmesi ve yönetilmesi açısından son derece yararlı bir yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır.	Üretim/Gıda (Turşu, Zeytin, Sos)
(Tanış ve Demircioğlu, 2020)	Silah sanayinde faaliyet gösteren bir işletme üzerinde KTM yönteminin ne tür faydalar sağlayacağını araştırılması amaçlanmıştır.	KTM yönteminin atıl kapasite maliyetleri hakkında bilgi sağlaması sayesinde üretim maliyetlerini daha doğru bir şekilde tespit ettiği sonucuna ulaşılmıştır.	Üretim/ Silah
(Eraslan ve Önal, 2020)	Traktör parçası üreten bir işletmede FTM ve SDFTM uygulamaları gerçekleştirilerek yöntemler arasındaki farklılıklar ortaya konmaya amaçlanmıştır.	Çalışmada altı ürüne ait birim maliyetler hesaplanmıştır. SDFTM yöntemine göre hesaplanan maliyetlerin FTM yöntemine göre hesaplanan maliyetlerden daha düşük olduğu ve SDFTM yönteminin kullanıcılara daha doğru maliyet bilgisi sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.	Üretim /Traktör Parçası
(Vargün ve Kılınçaslan, 2020)	KTM yöntemini bir tekstil işletmesinde uygulayarak, mamul maliyetleri ve atıl kapasite maliyetlerinin hesaplanmasında diğer yöntemlere göre farklılık yaratıp yaratmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.	KTM yöntemi ile hesaplanan maliyetlerin geleneksel yöntemlere göre farklılaştığı ve katlanılan maliyetler içerisinde %2'lik atıl kapasite maliyetlerinin tespit edildiği sonuçlarına ulaşılmıştır.	Üretim/Tekstil
(Caner, 2019)	SDFTM yöntemi hakkında bilgi vererek mermer sanayi işletmesinde uygulanabilirliğinin araştırılması amaçlanmıştır.	SDFTM yönteminin uygulanması ile hatalı maliyet sürücüsü dağıtım probleminin ortadan kaldırıldığı belirlenmiştir. Atıl kapasite hakkında bilgi sağlaması, güncellenmesinin kolay olması, uygulanmasının geleneksel yöntemlere oranla daha kolay olması gibi çeşitli avantajlara da sahip bir yöntem olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.	Üretim/Mermer
(Jassem, 2019)	FTM yöntemini birkaç yıldır kullanan üretim işletmesinde KTM yönteminin uygulanarak bu yöntemin sağladığı avantajların neler olduğunu tespit edilmesi amaçlanmıştır.	KTM yönteminin FTM yöntemine göre atıl kapasite maliyetleri hakkında bilgi sağlaması sayesinde maliyetlerin daha gerçekçi bir şekilde tespit edilmesini sağladığı belirtilmiştir. Ayrıca kaynakların tespit edilmesi ve izlenmesi açısından yöneticilere birçok faydalı bilgi sağladığı sonucuna da ulaşılmıştır.	Üretim/Jeneratör
(Öztürk ve Alsamarraj, 2019)	Mamul maliyetlerinin daha doğru bir şekilde hesaplanabilmesi için SDFTM yönteminin uygulanabilirliğinin test edilmesi amaçlanmıştır.	SDFTM yöntemi sayesinde genel üretim giderlerinin faaliyetlere daha doğru bir şekilde dağıtıldığı ve maliyetlerin daha doğru bir şekilde hesaplandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca SDFTM yönteminin atıl kapasite hakkında bilgi sağlaması yöntemin en önemli avantajı olarak belirtilmiştir.	Üretim/İlaç
Öğünç ve Tekşen (2018)	KTM yöntemi ile diğer maliyet yöntemlerinin (geleneksel maliyetleme ve FTM) karşılaştırılması ve aralarındaki farkların tespit edilmesi amaçlanmıştır.	KTM, atıl kapasitelerin neden olduğu maliyetlere ilişkin bilgi sunması ve kapasitenin yenilenmesi durumunda katlanılacak maliyet bilgileri hakkında fikir sağlaması açısından işletme yönetimine diğer maliyet yöntemlerine kıyasla daha doğru veriler sağlamaktadır. KTM yönteminin uygulama boyutunda farklı sektörler ele alınıp, bu yöntem hakkında işletme yöneticilerinin bilgilendirilmesi gerekmektedir.	Üretim/ Tuğla üreten işletme
Hoozee ve Hansen (2018)	FTM yöntemi ile SDFTM yönteminin karşılaştırılması amaçlanmıştır.	Çalışmada FTM ile SDFTM uygulamaları arasında birden çok farklılık tespit edilmiştir. SDFTM uygulaması FTM uygulamasının çeşitli dezavantajlarını (atıl kapasite maliyetlerini göz ardı etmesi, zaman alıcı ve esnek olmayan bir sistem olması vb.) ortadan kaldırdığı tespit edilmiştir. Özetle SDFTM uygulamasının işletme performansını artırdığı görüşü ortaya çıkmıştır.	Üretim/ Örnek geliştirilmiş

Berikol (2017)	SDFTM yönteminin KOBİ'lerde uygulanabilirliğinin ölçülmesi amaçlanmıştır.	SDFTM yöntemi, geleneksel maliyet yöntemlerine göre daha gerçekçi maliyet bilgileri sağlamakta ve bu yöntemin KOBİ'lerde kolaylıkla uygulanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.	Üretim/İç mekan ürünleri üreten işletme
Aktaş ve Özata (2017)	Geleneksel FTM yöntemi ile SDFTM yönteminin karşılaştırılması amaçlanmıştır.	SDFTM yönteminde, atıl kapasite maliyetlerinin ürün maliyetlerine eklenmeyip gider olarak gösterilmesi maliyetlerin daha gerçekçi bir şekilde tespit edilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca yöneticilere atıl kapasite bilgisi sağlanması, alınacak stratejik kararlarda yararlı sonuçlara ulaşabilme imkânı sağlayacağı sonuçlarına ulaşılmıştır.	Üretim/ Otomotiv parçaları üreten işletme örneği
Köse ve Ağdeniz (2017)	SDFTM ve KTM yöntemleri karşılaştırılarak bu yöntemlerin farklılıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.	KTM modeli SDFTM modeline göre daha kapsamlı maliyet bilgileri sağlanması nedeniyle daha gerçekçi ve yöneticiler açısından daha yararlı maliyet bilgiler sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.	Üretim/ Örnek geliştirilmiş
Dönmez ve Başçıl (2017)	FTM yönteminde yaşanan problemler nedeniyle ortaya çıkan KTM modelinin incelenmesi amaçlanmıştır.	KTM modelinin FTM ve SDFTM modeline göre daha kapsamlı bir yapısının olduğu belirtilmiş ve KTM modelini uygulayan işletmelerin daha gerçekçi maliyet verilerini elde ettiği sonucuna ulaşılmıştır.	Üretim/ Mobilya
Karaca ve Küçük (2017)	KTM yönteminin FTM ve SDFTM yöntemleri ile karşılaştırılması amaçlanmıştır.	Üç yöntemde birbirinden farklı sonuçlara ulaştığı tespit edilmiştir. KTM ve SDFTM uygulaması atıl kapasite maliyetlerini tespit edebilmesinden dolayı FTM yöntemine göre daha doğru maliyet bilgileri sağlamaktadır. KTM ile SDFTM yöntemi karşılaştırıldığında ise; KTM yönteminin daha ayrıntılı ve kapsamlı bir maliyet yönetim tekniği olması maliyetlerin daha net, gerçeğe uygun ve tam olarak tespit edilmesini sağlamıştır. Fakat bu yöntemin tıpkı FTM yönteminde olduğu gibi uygulama aşamasında karmaşık bir yapısının bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.	Üretim işletmesi/ Örnek geliştirilmiştir.
Kurtlu (2016)	Yöneticilere KTM yöntemi ile hem üretim maliyetleri hem de atıl kapasite maliyetlerinin azaltılması hakkında bilgi verilmesi ve bu bilgilerin karar alma sürecinde kullanılmasının test edilmesi amaçlanmıştır.	Uygulama sonucunda KTM yönteminin daha doğru maliyet bilgilerine ulaştığı belirlenmiştir. Sağlanan bu bilgilerin yöneticilerin alacakları stratejik kararlarda son derece etkili olduğu belirtilmiştir.	Üretim/Silah Fabrikası
Öktem (2016)	KTM yönteminin kavramsal çerçevesi hakkında bilgi sağlanması amaçlanmıştır.	KTM yönteminin, işletmeler açısından oldukça kapsamlı bir yöntem olduğu için uygulamasının zor olduğu fakat sağladığı maliyet ve kapasite bilgileri nedeniyle tercih edilmesi gereken bir yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır.	Üretim/ Örnek Uygulama
Kayhan ve Tepeli (2016)	KTM yöntemi ayrıntılı olarak ele alınarak FTM yöntemi ile arasındaki farkların açıklanması amaçlanmıştır.	KTM yönteminin sağladığı maliyet ve kapasite bilgileri nedeniyle tercih edilmesi gereken bir yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır. FTM yönteminden en önemli farkının ise atıl kapasite maliyetlerinin tespit edilmesi olduğu belirtilmiştir.	Üretim/ Örnek Uygulama
Öker ve Adıgüzel (2016)	SDFTM uygulamasının, diğer maliyet yöntemlerine göre sağladığı bilgilerin tespit edilmesinin yanı sıra SDFTM uygulamasının üretim işletmelerinde uygulanıp uygulanamayacağının da tespit edilmesi amaçlanmıştır.	SDFTM sisteminin hizmet işletmelerinde uygulanmasının, üretim işletmelerindeki uygulamasına göre daha uygun ve daha kolay olduğu sonucuna ulaşılmıştır.	Üretim İşletmesi
Tutkavul ve Elmacı (2016)	FTM ile SDFTM uygulamalarının karşılaştırılması amaçlanmıştır.	SDFTM uygulamasının, FTM uygulamasına kıyasla kapasite hakkında detaylı bilgi vermesi ve bu kapasitenin yönetilmesini sağlaması bağlamında işletme yöneticilerin alacakları kararlarda daha etkili bir yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır.	Üretim/Otomotiv
Elshahat (2016)	KTM uygulamasını benimseme, uygulama olasılığına dikkat çekmek, KTM bileşenlerini açıklamak, özelliklerini belirlemek ve bu yaklaşımın zorluklarını ve uygulama aşamasında karşılaşılan problemlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	KTM modelinin uygulama aşamasında yaşanan zorluklar ve tercih edilmeme nedenleri şu şekilde tespit edilmiştir; Personelin yeni bir yönetime geçişe karşı isteksiz olması, yeni uygulama ile ilgili bilgi eksikliği, güncel uygulama felsefesini sağlayacak uzman personel yetersizliği, yöntemin başarısız olacağı yönündeki bakış açısı ve pratik uygulamaların sayısının azlığı ve yetersizliğidir.	Üretim/ Otomotiv Endüstri (Mısır)
Al-Qady ve El-Helbawy (2016)	Hedef maliyetleme ile KTM yönteminin birlikte kullanılıp kullanılmayacağını test edilmesi amaçlanmıştır.	KTM ile Hedef maliyetlemenin birlikte uygulanması durumunda işletmeler, tahmini üretim maliyetlerini daha doğru bir şekilde belirleyebilecek, ürün tasarım alternatiflerinin maliyetlerini değerlendirebilecek ve böylece KTM yöntemi sayesinde hedef maliyetlere ulaşabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.	Üretim işletmesi/ Örnek olay incelemesi

Peker, A.A. & İçerli, M.Y. (2021) Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 459-490.

Okutmuş (2015)	Atıl kapasitenin, KTM yönteminden yararlanarak hesaplanması amaçlanmıştır.	Atıl kapasitenin hesaplanması ve sorumlu çalışanlara yüklenmesi gerçek maliyet verilerine ulaşmayı sağlamıştır. Bu durumda işletmelerin etkinliğini ve verimliliğini arttırdığı tespit edilmiştir.	Üretim/ Cam üretim tesisi
Erkuş, Aksu, ve Turan (2014)	KTM yönteminin geleneksel maliyetleme, ve FTM uygulamaları ile karşılaştırılması amaçlanmıştır.	KTM yöntemi FTM yöntemine kıyasla maliyetlerin tespit edilmesi ve dağıtılmasında oldukça başarılı bir yöntem olduğu fakat KTM yönteminin uygulama aşamasının FTM yöntemine göre daha zor olduğu sonucuna ulaşılmıştır.	Üretim/ Örnek uygulama geliştirilmiştir.
Özyürek ve Dinç (2014)	SDFTM uygulamasının sanayi şirketlerinde uygulanabilirliğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	SDFTM uygulamasının üretim işletmelerinde uygulanması sonucunda daha doğru maliyet verilerine ulaşılabileceği sonucuna ulaşılmasına rağmen bu yöntemin uygulanabilmesi için teorik yapının iyi analiz edilip, uzman muhasebe elemanlarına ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir.	Üretim İşletmesi/ Örnek olay incelemesi
Askarany ve Franklin-Smith (2014)	Yeni Zelanda'da organik atıklar için SDFTM yönteminin uygulanabilirliğinin araştırılması amaçlanmıştır.	SDFTM modeli pratikte neler yapılabileceği konusunda teorik yapısını desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.	Üretim/ Organik atıklar
Aksu (2013)	KTM yöntemine yönelik kavramsal bir çerçeve oluşturmak ve örneklerle bu yöntemin açıklanmasını amaçlamıştır.	KTM yönteminin maliyetlerin tespit edilmesinde ve yönetilmesinde oldukça başarılı bir yöntem olduğu fakat uygulama aşamasında çeşitli zorluklarının bulunduğu ve kapsamlı bir uygulama örneğine ihtiyaç bulunduğu tespit edilmiştir.	Üretim/ Örnek uygulama
Aktaş (2013)	KTM ile FTM yöntemleri kavramsal bir örnek üzerinden karşılaştırılarak, her iki yöntemin avantajları, dezavantajları ve farklılıklarının ortaya konulması amaçlanmıştır.	KTM yöntemi FTM yöntemine göre daha ayrıntılı maliyet bilgisi sağlamaktadır. Ayrıca atıl kapasite maliyet bilgisi sunması bu yöntemin tercih edilebilirliğini yükseltmektedir. Fakat en az FTM yöntemi kadar karmaşık bir yapısı bulunması uygulama aşamasında problemlere neden olabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.	Üretim/ Örnek Uygulama
Perkins ve Stovall (2011)	KTM yöntemi ile diğer maliyet yöntemlerinin (geleneksel maliyetleme, kısıtlar teorisi, FTM) karşılaştırılması ve KTM yöntemi hakkında kavramsal çerçeve sunmak amaçlanmıştır.	KTM, gerekli altyapısı oluşturulduğu takdirde bütçe kontrolü, maliyetlerin tespiti ve kontrolü aşamasında diğer maliyet yöntemlere göre en uygun model olduğu tespit edilmiştir.	Üretim/ Örnek geliştirilmiş
Cengiz (2011)	FTM ile SDFTM uygulamalarının karşılaştırılması amaçlanmıştır.	SDFTM uygulamasının literatürü destekler nitelikte FTM uygulamasının dezavantajlarını ortadan kaldırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca SDFTM uygulamasının en önemli avantajının, yöneticilere atıl kapasite maliyetleri hakkında bilgi sağlaması gösterilmektedir.	Üretim/ Mobilya işletmesi (Vaka Çalışması)
Tse ve Gong (2009)	SDFTM ile KTM modelinin karşılaştırılması amaçlanmıştır.	Her iki yöntemde FTM yönteminin dezavantajlarını ortadan kaldırmak amacıyla ortaya çıkmıştır. İki yöntemde de sağlanan maliyet bilgileri ve kapasite verileri bu yöntemlerin tercih edilme nedenlerini ortaya koymaktadır. SDFTM modeli, tek bir dağıtım ölçüsü kullanması nedeniyle uygulaması daha kolaydır ve esnek bir yapıya sahiptir. KTM yöntemi ise SDFTM yöntemine göre oldukça karmaşık bir yapısının olmasının yanında daha gerçekçi ve net maliyet bilgileri sağladığı sonuçlarına ulaşılmıştır.	Üretim İşletmesi/ Örnek
Yükçü ve Gönen (2009)	SDFTM yöntemi ile FTM yönteminin uygulama çerçevesinde karşılaştırılması amaçlanmıştır.	Geleneksel FTM yöntemi yerine SDFTM yönteminin tercih edilmesi, maliyet bilgilerinin daha gerçekçi hesaplanmasına dolayısıyla mamul maliyetlerinin gerçeğe uygun bir şekilde tespit edilmesini sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.	Üretim/Otomobil parçaları üreten işletme
Atmaca ve Terzi (2007)	FTM ve SDFTM uygulamalarının karşılaştırılması amaçlanmıştır.	SDFTM yönteminin FTM yöntemine göre daha basit, daha az maliyetli ve pratik kapasiteye odaklanması nedeniyle daha başarılı olduğu belirtilmiştir.	Üretim/Örnek geliştirilmiş

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

FTM, SDFTM ve KTM yöntemlerinin üretim işletmesinde uygulamaları bu bölümde incelenmiştir. Ayrıca araştırmanın problemi, amacı, önemi, sınırlılıkları, yöntemi hakkında da bilgiler verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Problemi

Araştırmanın problemi ürün/hizmet maliyetlerinin tespiti ve bu maliyetlerin yönetilmesi aşamasında yaşanan problemlerin belirlenmesidir.

3.2. Araştırmanın Amacı

SDFTM ve KTM modelini üretim işletmelerinde uygulayarak, modelden elde edilen maliyet bilgilerinin işletme yöneticilerine doğru, tam, tarafsız ve gerçeğe uygun bir şekilde sunulması amaçlanmıştır. Çalışma ile yöntemler arasındaki farklılıkların ortaya konulması, yöntemlerin kendi içerisinde değerlendirilmesinin yapılması bununla birlikte ele alınan yöntemlerin fiili olarak işletmeler üzerinde uygulanabilirliğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

3.3. Araştırmanın Önemi

SDFTM ve KTM yöntemleri gelişmiş ülkelerde kullanılan bir maliyet hesaplama yöntemi olmasına rağmen ülkemizde çeşitli nedenlerden dolayı çok fazla tercih edilmemektedirler. Bu yöntemlerin ülkemizde kullanılabilirliğini artırma düşüncesi, bu maliyet yöntemleri üzerine yapılan bilimsel yayınların azlığı, bilimsel yayınların genellikle varsayımsal örnekler ile sınırlı kalması bu araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

3.4. Araştırmanın Kapsamı Ve Sınırlılıkları

Üretim işletmesinde bir döneme ait maliyet verileri incelenmiştir. İşletmelerin temel satış alanını oluşturan ürünler üzerinden araştırma gerçekleştirilmiştir. Üretim işletmesi olarak tuz üretim işletmesi tercih edilmiştir. Üretim işletmesinde ürün karması içerisinde oldukça fazla sayıda ürün yer almaktadır. Fakat ürün karmasında yer alan ürünlerin üretim miktarları arasında önemli seviyede farklılıklar bulunmaktadır. Çalışmanın uygulanabilirliğini yükseltmek ve konu olarak dağılmasını engellemek amacıyla ürün karması içerisinde en yüksek üretim miktarına sahip rafine tuz ve mekanik tuz ürünleri analize tabii tutulmuştur. Bu ürünlerin üretim miktarları toplam üretim miktarı içerisinde yaklaşık olarak % 90'lık bir paya sahiptir.

3.5. Araştırmanın Yöntemi

Üretim işletmesinde bir dönemi kapsayan SDFTM ve KTM modeli kurulmuştur.

SDFTM için:

- Faaliyetler ve bu faaliyetlerin maliyetleri tespit edilmiştir.
- Faaliyet merkezlerinin birim kapasite maliyetleri tespit edilmiştir. Bu maliyet Toplam Kapasite Maliyetleri / Pratik Kapasite şeklinde belirlenmiştir.
- Faaliyet merkezlerinin maliyet yükleme oranlarının süre bazında tespit edilmiş ve kapasite kullanım bilgilerine ulaşılmıştır.
- Faaliyet maliyetleri maliyet nesnelere yüklenmiştir.
- Birim maliyetler tespit edilmiştir.
- Kapasite maliyetlerinin zaman (süre) bazında tespiti gerçekleştirilmiştir.

KTM için:

- Üretim sürecinin belirlenmesi: Üretim aşamasında hammadde tedarik edilmesinden ürünün nihai müşteriye ulaştırılmasına kadar geçen tüm süreçler belirlenmiştir.

Peker, A.A. & İçerli, M.Y. (2021) Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 459-490.

- Maliyetlere neden olan kaynaklar tespit edilmiştir.
- Kaynakların tespit edilmesi neticesinde birbiriyle ilişkisi bulunan kaynakların bir araya getirilerek kaynak havuzları oluşturulmuştur.
- Kaynak havuzu maliyetlerinin tespit edilmesi ve bu maliyetlerin sabit ve orantısal olarak ayrıştırılmıştır.
- Kaynak havuzunun kapasite kullanım oranlarının tespiti: Teorik ve pratik kapasite belirlenmiştir.
- Kaynak havuzundan faaliyetlere aktarım aşamasında kullanılan dağıtım anahtarlarının belirlenmiştir.
- Üretim faaliyetlerinin belirlenmiştir.
- Üretim faaliyetlerinin tükettiği kaynaklar tespit edilmiştir.
- Faaliyet havuzu dağıtım anahtarları tespit edilmiştir.
- Faaliyetlerden yararlanan mamuller belirlenmiştir.
- Mamullerin üretim faaliyetlerinden yararlanma dereceleri tespit edilmiştir.
- Maliyetlerin ürünlere dağıtılması modelin aşamalarını oluşturmaktadır.

3.6. Verilerin Elde Edilmesi Ve Sınıflandırılması

Veriler, analize tabii tutulan işletmede belirli bir döneme ait bilgiler çerçevesinde; işletme sahipleri (yetkilileri), muhasebe departmanı yöneticileri ve üretim departmanı yöneticileri ile yüz yüze görüşmeler neticesinde elde edilmiştir. Ayrıca üretim sürecinde detaylı gözlemler yapılarak elde edilen veriler üzerinde analize tabii olabilmesi için çeşitli derlemeler yapılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Y Üretim İşletmesi Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Uygulaması

4.1.1. Üretim İşletmesi Maliyet Verileri

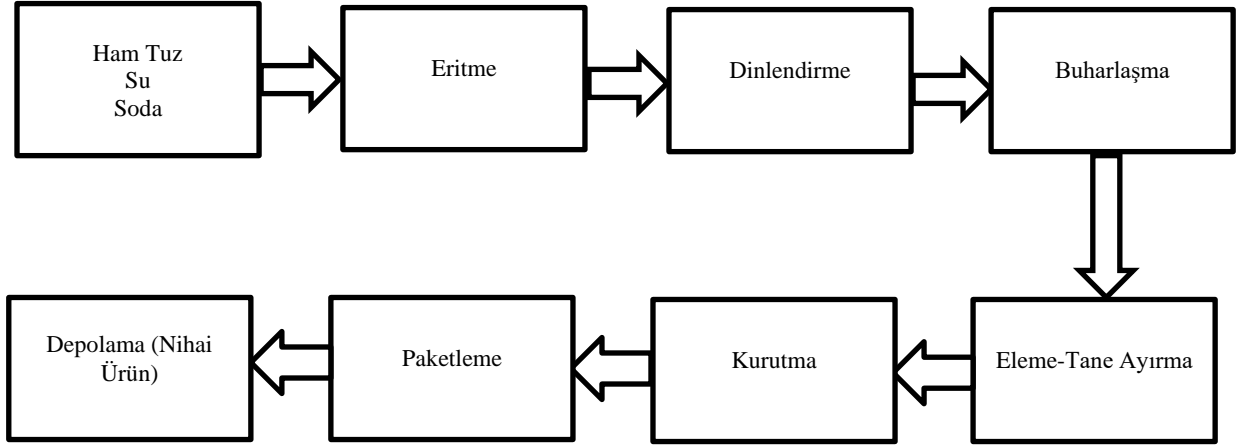
Çalışmanın konusunu oluşturan yöntemlerin uygulanabilirliği açısından gerekli olan Y üretim işletmesinin yıllık maliyet verileri Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Y Üretim İşletmesi Yıllık Maliyet Verileri

Üretim Maliyetleri	Tutarları	Yüzde
Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri	10.582.491,59 TL	%69,75
İşçilik Giderleri	2.374.739,52 TL	%15,65
Direkt İşçilik	1.473.408 TL	
Endirekt İşçilik	901.331,52 TL	
Genel Üretim Giderleri	2.214.357,52 TL	%14,60
Elektrik Gideri	483.307,68 TL	
Doğalgaz Gideri	672.922,28 TL	
Mutfak Giderleri	333.948,35 TL	
Servis Giderleri	37.696,00 TL	
Su Giderleri	3.450,00 TL	
İşletmede Kullanılan Malzeme	552.004,71 TL	
Temizlik Giderleri	90.347,48 TL	
Bakım-Onarım Giderleri	16.081,02 TL	
Amortisman Giderleri	24.600,00 TL	
TOPLAM	15.171.588,63 TL	%100

4.1.2. Üretim İşletmesi Üretim Şeması Ve Faaliyet Merkezlerinin Tespiti

Y üretim işletmesinde yapılan gözlemler ve yetkilerle yapılan görüşmeler neticesinde işletmenin üretim şeması basit haliyle Şekil 1’ de gösterilmektedir.

Şekil 1. Y Üretim İşletmesi Üretim Şeması

Y Üretim işletmesinin üretim faaliyetleri üretim şeması vasıtasıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Birbirleriyle bağlantılı olan faaliyetler bir araya getirilerek faaliyet merkezleri oluşturulmuştur. Y üretim işletmesinde 3 faaliyet merkezi belirlenmiştir. Bunlar:

Hammadde Hazırlık Faaliyet Merkezi: Hammadde depolama faaliyetleri, eritme faaliyetleri ve dinlendirme faaliyetlerinden oluşmaktadır.

Fiili Üretim Faaliyet Merkezi: Buharlaştırma, eleme-tane ayırma ve kurutma faaliyetlerinden oluşmaktadır.

Nihai Ürüne Dönüştürme Faaliyet Merkezi: Paketleme ve nihai ürün depolama faaliyetlerinden oluşmaktadır.

4.1.3. Y Üretim İşletmesinde Ortaya Çıkan Genel Üretim Giderlerinin Kaynak Etkenlerinin Tespit Edilmesi Ve Faaliyet Merkezlerine Dağıtım

Fabrika genelinde ortaya çıkan genel üretim giderlerinin faaliyetlere aktarılmasında kaynak etkenleri kullanılmaktadır. Genel üretim giderleri için atanan kaynak etkenleri Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Y Üretim İşletmesi Kaynak Etkenleri

Sıra No	Kaynak Türü	Maliyet Sürücüsü
1	Yönetici Ücretleri	Personel Sayısı
2	SGK İşveren Payı	
3	SGK İşsizlik Sigortası İşveren Payı	
4	Elektrik Gideri	Kilowattsaat (Kw)
5	Doğalgaz Gideri	Metreküp (m ³)
6	Mutfak Giderleri	Personel Sayısı
7	Servis Giderleri	Personel Sayısı
8	Su Giderleri	Direkt
9	İşletmede Kullanılan Malzeme	Üretime giren D.İ.M.M
10	Temizlik Giderleri	Metrekare (m ²)
11	Bakım Giderleri	Makine Saati
12	Amortisman Giderleri	Direkt

Y üretim işletmesi faaliyetlerini 62 personel ile sürdürmektedir. Bu personelin 12 adedi yönetim bölümünde, 50 adedi üretim bölümünde çalışmalarını sürdürmektedir. Yönetim bölümünün

alışanlarının dağılımları şu şekildedir: 2 muhasebe, 3 yemekhane, 2 bakım-onarım, 2 temizlik ve 3 şoför yer almaktadır. Üretim bölümü ise; 1 laboratuvar yetkilisi-genel yetkili, 1 üretim şefi ve 48 üretim bölümü işçisinden oluşmaktadır. Verilerin incelendiği işletmede üretim bölümünde çalışan 48 personele ödenen ücret direkt işçilik kapsamında ele alınacaktır. Geriye kalan 14 personele ödenen ücret ve tüm personelin SGK işveren payı ile SGK işsizlik sigortası işveren payı endirekt işçilik niteliğindedir. Y üretim işletmesi 3 vardiya olarak üretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Her bir vardiyada 16 personel görev yapmaktadır. Üretim işletmesinin işçilik maliyetlerinin faaliyet merkezlerine dağıtımında işçi sayıları dikkate alınacaktır. Hammadde hazırlık faaliyet merkezinde; Hammadde depolama bölümünde 2 personel, eritme bölümünde 2 personel, dinlendirme bölümünde 1 personel olmak üzere toplam 5 personel görev yapmaktadır. Fiili üretim faaliyet merkezinde; Buharlaşma bölümünde 2 personel, eleme-tane ayırma bölümünde 2 personel ve kurutma bölümünde 2 personel olmak üzere toplam 6 personel görev yapmaktadır. Nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezinde paketleme bölümünde 3 personel, nihai ürün depolama bölümünde 2 personel olmak üzere toplam 5 personel görev yapmaktadır. Yönetim bölümü personelinin aldığı ücret tüm faaliyet merkezlerine eşit olarak dağıtılmaktadır.

Y üretim işletmesinin elektrik gideri 483.307,68 TL olup, 1.605.988 kilowatsaat (kws) tüketim gerçekleştirilmiştir. Elektrik giderlerinin faaliyet merkezlerine dağıtılmasında işletme yöneticilerinin görüşlerine başvurulmuştur.

Y üretim işletmesinin doğalgaz gideri 672.922,28 TL olup, 417.892 metreküp (m³) tüketim gerçekleşmiştir. Doğalgaz giderlerinin faaliyet merkezlerine dağıtılmasında işletme yöneticilerinin görüşlerine başvurulmuştur.

Y üretim işletmesi mutfak giderlerinin faaliyet merkezlerine dağıtımında personel sayısı dağıtım anahtarı kullanılmıştır. İşletmede 3 vardiya şeklinde 48 personel görev yapmaktadır. Her bir vardiyada 16 personel görev almaktadır. Bu personelin faaliyet merkezlerine dağılımları şu şekildedir: Hammadde hazırlık faaliyet merkezi 15, fiili üretim faaliyet merkezi 18 ve nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezinde 15 personel görev almaktadır. İşletmenin mutfak giderleri yıllık olarak 333.948,35 TL'dir.

Y üretim işletmesi servis giderlerinin faaliyet merkezlerine dağıtımında personel sayısı dağıtım anahtarı kullanılmıştır. İşletmede 3 vardiya şeklinde 48 personel görev yapmaktadır. Her bir vardiyada 16 personel görev almaktadır. Bu personelin faaliyet merkezlerine dağılımları şu şekildedir: Hammadde hazırlık faaliyet merkezi 15, fiili üretim faaliyet merkezi 18 ve nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezinde 15 personel görev almaktadır. İşletmenin servis giderleri yıllık olarak 37.696,00 TL'dir.

Y üretim işletmesinde su giderleri sadece eritme havuzu ve dinlendirme havuzunda kullanıldığı için 3.450,00 TL'lik gider direkt olarak hammadde hazırlık faaliyet merkezine aktarılmıştır.

Y üretim işletmesinin işletme malzemesi gideri 552.004,71 TL olup, 45.950.260 kilogram (kg) direkt ilk madde ve malzeme kullanılmıştır. İşletme malzemesi giderlerinin faaliyet merkezlerine dağıtılmasında işletme yöneticilerinin görüşlerine başvurulmuştur.

Temizlik giderleri 90.347,38 TL olup, üretim işletmesinin tamamını ilgilendirdiği için tüm faaliyet merkezlerine aktarılmıştır. Dağıtım aracı olarak faaliyet merkezlerinin kapladığı metrekare (m²) dikkate alınmıştır.

- Hammadde Faaliyet Merkezi: Hammadde depolama alanı 3.000 m², eritme faaliyet alanı 1200 m², dinlendirme faaliyet alanı 400 m² toplam faaliyet merkezi alanı 4.600 m²'dir.
- Fiili Üretim Faaliyet Merkezi: Buharlaşma faaliyet alanı 2.000 m², eleme-tane ayırma faaliyet alanı 500 m², kurutma faaliyet alanı 500 m² toplam faaliyet merkezi alanı 3.000 m²'dir.

Peker, A.A. & İcerli, M.Y. (2021) Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 459-490.

- Nihai Ürüne Dönüştürme Faaliyet Merkezi: Paketleme faaliyet alanı 200 m², nihai ürün depolama alanı 3.000 m² toplam faaliyet merkezi alanı 3.200 m²'dir.

Y üretim işletmesinin bakım giderlerinin dağıtımında makine saati dağıtım anahtarı kullanılmıştır. Üretim bölümündeki makineler günlük olarak 22,5 saat çalışmaktadır. Aylık çalışma saati 22,5 saat x 26 gün = 585 saattir. Yıllık olarak çalışma saati ise 585 saat x 12 ay = 7.020 saattir. Dakika bazında ise 7.020 saat x 60 dakika = 421.200 dakikadır. Y üretim işletmesinin yıllık bakım giderleri 16.081,02 TL'dir.

Amortisman giderleri 24.600,00 TL doğrudan fiili üretimde kullanılan makinelerden dolayı oluşmaktadır ve bu gider doğrudan fiili üretim faaliyet merkezine aktarılmıştır.

Tablo 4'de faaliyet giderlerinin faaliyet merkezlerine dağıtımının genel görünümü gösterilmektedir. Bu tablo sayesinde hangi faaliyet merkezinde ne kadar faaliyet gideri toplandığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Faaliyet Giderlerinin Faaliyet Merkezlerine Dağıtımının Genel Görünümü

	Hammadde Hazırlık Faaliyet Merkezi	Fiili Üretim Faaliyet Merkezi	Nihai Ürüne Dönüştürme Faaliyet Merkezi	Toplam
İşçilik Giderleri	755.506,40	863.726,72	755.506,40	2.374.739,52
Elektrik Giderleri	96.661,536	241.653,84	144.992,304	483.307,68
Doğalgaz Giderleri	100.938,342	471.045,596	100.938,342	672.922,28
Mutfak Giderleri	104.358,859375	125.230,63125	104.358,859375	333.948,35
Servis Giderleri	11.780,00	14.136,00	11.780,00	37.696,00
Su Giderleri	3.450,00	-	-	3.450,00
İşletme Malzeme Giderleri	331.202,826	165.601,413	55.200,471	552.004,71
Temizlik Giderleri	38.481,3341	25.096,5222	26.769,6237	90.347,48
Bakım Giderleri	4.020,25	8.040,52	4.020,25	16.081,02
Amortisman Giderleri	-	24.600,00	-	24.600,00
TOPLAM	1.446.399,55	1.939.131,24	1.203.566,25	4.589.097,04

4.1.4. Kaynak Gruplarının Birim Kapasite Maliyetlerinin Hesaplanması

Birim kapasite maliyetleri belirlenirken toplam kaynak grubu maliyetlerinin o faaliyet merkezinde çalışan pratik kapasiteye bölünmesi gerekmektedir. SDFTM yönteminde kapasiteler tespit edilirken faaliyetlerin yerine getirilmesi için harcanan süreler dikkate alınmaktadır. Y üretim işletmesinin pratik kapasiteleri ve birim kapasite maliyetleri Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5. Y Üretim İşletmesinin Pratik Kapasiteleri ve Birim Kapasite Maliyetleri

Kaynak Grupları	Çalışan Sayısı	Çalışılan Gün Sayısı (Aylık)	Çalışma Süresi (Saat)	Vardiya Değişim Süresi (dakika)	Yemek Molası (dakika)	Net Günlük Çalışılan Süre (Saat)	Net Aylık Çalışılan Süre (Saat)	Net Yıllık Çalışılan Süre (Saat)	Net Yıllık Çalışılan Süre (Dakika)	Net Yıllık Pratik Kapasite (Dakika)	Kaynak Grubu Maliyetleri	Birim Kapasite Maliyetleri
A	B	C	D	E	F	G (D-E-F)	H (C x G)	G (Hx12)	I (Gx60dk.)	İ (I x B)	J (Tablo 4)	K (J / İ)
Hammadde Hazırlık Faaliyet Merkezi	5x3	26	8	30	30	7	182	2.184	131.040	1.965.600	1.446.399,55	0,7358565069190069
Fiili Üretim Faaliyet Merkezi	6x3	26	8	30	30	7	182	2.184	131.040	2.358.720	1.939.131,24	0,8221116707366707
Nihai Ürüne Dönüştürme Faaliyet Merkezi	5x3	26	8	30	30	7	182	2.184	131.040	1.965.600	1.203.566,25	0,612314942002442

İşletme yöneticileriyle yapılan bire bir görüşmeler neticesinde kaynak grubunda çalışan iş görenlerin yıllık çalışma süreleri Tablo 4’de gösterilmiştir. Yöneticilerden elde edilen bilgiler ışığında; Hammadde hazırlık kaynak grubunda 15 çalışanın var olduğu bu çalışanların ayın 26 günü fiili olarak çalıştığı ve net olarak günde 7 saat çalıştıkları tespit edilmiştir. Yapılan hesaplamalar çerçevesinde iş görenlerin yıllık olarak 1.965.600 dakika çalıştıkları belirlenmiştir. Kaynak grubu maliyetinin pratik kapasiteye oranlanması sonucunda 0,7358565069190069 TL birim kapasite maliyeti tespit edilmiştir.

Fiili üretim kaynak grubunda 18 çalışan var olduğu bu çalışanların ayın 26 günü fiili olarak çalıştığı ve net olarak günde 7 saat çalıştıkları tespit edilmiştir. Yapılan hesaplamalar çerçevesinde iş görenlerin yıllık olarak 2.358.720 dakika çalıştıkları belirlenmiştir. Kaynak grubu maliyetinin pratik kapasiteye oranlanması sonucunda 0,8221116707366707 TL birim kapasite maliyeti tespit edilmiştir.

Nihai ürüne dönüştürme kaynak grubunda 15 çalışan var olduğu bu çalışanların ayın 26 günü fiili olarak çalıştığı ve net olarak günde 7 saat çalıştıkları tespit edilmiştir. Yapılan hesaplamalar çerçevesinde iş görenlerin yıllık olarak 1.965.600 dakika çalıştıkları belirlenmiştir. Kaynak grubu maliyetinin pratik kapasiteye oranlanması sonucunda 0,612314942002442 TL birim kapasite maliyeti tespit edilmiştir.

4.1.5. Kaynak Gruplarının Birim Maliyet Yükleme Oranları Ve Kapasite Kullanım Oranlarının Tespit Edilmesi

Kaynak gruplarının maliyet yükleme oranlarının ve kapasite kullanım oranlarının tespit edilmesi için ilk etapta kaynak gruplarında yer alan faaliyetlerin tespit edilmesi gerekmektedir. Faaliyet merkezlerindeki faaliyetler (Hammadde Depolama, Eritme, Dinlendirme, Buharlaştırma, Eleme-Tane Ayırma, Kurutma, Paketleme, Nihai Ürün Depolama) herhangi bir değişikliğe uğramadan bu bölümde de kullanılacaktır. Hammadde hazırlık bölümü, fiili üretim bölümü ve nihai ürüne dönüştürme bölümü faaliyet merkezindeki faaliyetlerin neler olduğu ve bu faaliyetlerin gerçekleşme zamanları süre bazında tespit edilmiştir. Bu bölümde faaliyet maliyetlerinin, faaliyetlerin gerçekleşme süre zarfı çerçevesinde dağıtım işlemleri gerçekleştirilecek ve atıl kapasite maliyetleri hakkında bilgiler sunulmuştur.

Y üretim işletmesinin üretim tipi parti tipi üretimdir. Her parti üretim süresi bir haftadır ve bu süre zarfında üretim durmadan devam etmektedir. Haftalık olarak 450-500 ton üretim gerçekleşmektedir. Haftanın ilk günlerinde yaklaşık olarak günlük 100-120 ton üretim gerçekleşirken haftanın sonlarına doğru bu üretim miktarı 80-100 tona kadar düşmektedir. Haftalık parti üretim sona erdiğinde makinelere bakım çalışması yapılmaktadır. Üretim üç vardiya şeklinde sürmektedir ve iş görenler günlük fiili olarak toplam 21 saat (3 vardiya x 7 saat) çalışmaktadırlar. Bu bağlamda faaliyetlerin ton başına gerçekleşme süreleri aşağıdaki bölümde gösterilmektedir.

Hammadde Hazırlık Faaliyet Merkezinde yer alan faaliyetler:

- **Hammadde Depolama Faaliyeti:** Günlük yaklaşık olarak 140 ton hammadde depolanmaktadır. Günlük 21 saat çalışıldığına göre $21 \text{ saat} \times 60 \text{ dakika} = 1.260 \text{ dakika}$ çalışılmaktadır. Her vardiyada 2 personel görev yaptığı için toplam faaliyet tüketim süresi $1.260 \times 2 \text{ personel} = 2.520 \text{ dakikadır}$. Ton başına faaliyetin gerçekleşme süresi $2.520 \text{ dakika} / 140 \text{ ton} = 18 \text{ dakika/ton}$ dur.
- **Eritme Faaliyeti:** Günlük yaklaşık olarak 130 ton eritme faaliyeti gerçekleşmektedir. Günlük 21 saat çalışıldığına göre $21 \text{ saat} \times 60 \text{ dakika} = 1.260 \text{ dakika}$ çalışılmaktadır. Her vardiyada 2 personel görev yaptığı için toplam faaliyet tüketim süresi $1.260 \times 2 \text{ personel} = 2.520 \text{ dakikadır}$. Ton başına faaliyetin gerçekleşme süresi $2.520 \text{ dakika} / 130 \text{ ton} = 19,38 \text{ dakika/ton}$ dur.

- **Dinlendirme Faaliyeti:** Parti üretime geçmeden eritilen hammadde üç gün dinlendirildiği için $24 \text{ saat} \times 3 \text{ gün} = 72 \text{ saat}$, $72 \text{ saat} \times 60 \text{ dakika} = 4.320 \text{ dakikadır}$. Ton başına faaliyetin gerçekleşme süresi $4320 \text{ dakika} / 500 \text{ ton} = 8,64 \text{ dakika/ton}$ dur.

Fiili Üretim Faaliyet Merkezinde yer alan faaliyetler:

- **Buharlaştırma Faaliyeti:** Her partide 18 saat buharlaştırma faaliyeti uygulanmaktadır. $18 \text{ saat} \times 60 \text{ dakika} = 1.080 \text{ dakikadır}$. Her vardiyada 2 personel görev yaptığı için toplam faaliyet süresi 2.160 dakikadır. Ton başına faaliyetin gerçekleşme süresi $2.160 \text{ dakika} / 500 \text{ ton} = 4,32 \text{ dakika/ton}$ dur.
- **Eleme-Tane Ayırma Faaliyeti:** Günlük yaklaşık olarak 120 ton eleme faaliyeti gerçekleşmektedir. Günlük 21 saat çalışıldığına göre $21 \text{ saat} \times 60 \text{ dk.} = 1.260 \text{ dakika}$ çalışılmaktadır. Her vardiyada 2 personel görev yaptığı için toplam faaliyet tüketim süresi $1.260 \times 2 \text{ personel} = 2.520 \text{ dakikadır}$. Ton başına faaliyetin gerçekleşme süresi $2.520 \text{ dakika} / 120 \text{ ton} = 21 \text{ dakika/ton}$ dur.
- **Kurutma Faaliyeti:** Günlük yaklaşık olarak 120 ton kurutma faaliyeti gerçekleşmektedir. Günlük 21 saat çalışıldığına göre $21 \text{ saat} \times 60 \text{ dk.} = 1.260 \text{ dakika}$ çalışılmaktadır. Her vardiyada 2 personel görev yaptığı için toplam faaliyet tüketim süresi $1.260 \times 2 \text{ personel} = 2.520 \text{ dakikadır}$. Ton başına faaliyetin gerçekleşme süresi $2.520 \text{ dakika} / 120 \text{ ton} = 21 \text{ dakika/ton}$ dur.

Nihai Ürüne Dönüştürme Faaliyet Merkezinde yer alan faaliyetler:

- **Paketleme Faaliyeti:** Günlük yaklaşık olarak 120 ton paketleme faaliyeti gerçekleşmektedir. Günlük 21 saat çalışıldığına göre $21 \text{ saat} \times 60 \text{ dakika} = 1.260 \text{ dakika}$ çalışılmaktadır. Her vardiyada 3 personel görev yaptığı için toplam faaliyet tüketim süresi $1.260 \times 3 \text{ personel} = 3.780 \text{ dakikadır}$. Ton başına faaliyetin gerçekleşme süresi $3.780 \text{ dakika} / 120 \text{ ton} = 31,50 \text{ dakika/ton}$ dur.
- **Nihai Ürün Depolama Faaliyeti:** Günlük yaklaşık olarak 115 ton nihai ürün depolama faaliyeti gerçekleşmektedir. Günlük 21 saat çalışıldığına göre $21 \text{ saat} \times 60 \text{ dakika} = 1.260 \text{ dakika}$ çalışılmaktadır. Her vardiyada 2 personel görev yaptığı için toplam faaliyet tüketim süresi $1.260 \times 2 \text{ personel} = 2.520 \text{ dakikadır}$. Ton başına faaliyetin gerçekleşme süresi $2.520 \text{ dakika} / 115 \text{ ton} = 21,91 \text{ dakika/ton}$ dur.

4.1.5.1. Hammadde Hazırlık Kaynak Grubunun Maliyet Yükleme Oranları Ve Kapasite Kullanım Oranları

Hammadde hazırlık kaynak gruplarının maliyet yükleme oranları ve kapasite kullanım bilgileri Tablo 6'da gösterilmiştir. SDFTM yönteminin uygulanabilmesi için gerekli olan her bir faaliyetin gerçekleşme süreleri gözlem ve yöneticilerle yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde belirlenmiştir.

Y üretim işletmesinde hammadde hazırlık kaynak grubunun faaliyet sürücüsü olarak rafine tuz hammadde kullanım miktarı ve mekanik tuz hammadde kullanım miktarları tercih edilmiştir. İşletmenin yıllık rafine tuz hammadde kullanım miktarı 31.475.928 kg, mekanik tuz hammadde kullanım miktarı 14.474.332 kg'dır. Toplam hammadde kullanım miktarı ise 45.950.260 kg'dır. Rafine tuz üretimi bütün faaliyetleri tüketmekteyken mekanik tuz üretimi bazı faaliyetleri kullanmamaktadır. Faaliyetler bazında üretim miktarları şu şekildedir:

- Hammadde depolama faaliyeti hem rafine hem de mekanik tuz üretimi tarafından kullanılmaktadır. Bu bağlamda faaliyet sürücüsü miktarı 45.950.260 kg olarak belirlenmiştir.
- Eritme faaliyeti sadece rafine tuz üretiminde kullanılmaktadır. Bu bağlamda faaliyet sürücüsü miktarı 31.475.928 kg'dır.

Peker, A.A. & İçerli, M.Y. (2021) Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 459-490.

- Dinlendirme faaliyeti sadece rafine tuz üretiminde kullanılmaktadır. Bu bağlamda faaliyet sürücüsü miktarı 31.475.928 kg'dır.

Tablo 6. Hammadde Hazırlık Kaynak Grubunun Maliyet Yükleme Oranları ve Kapasite Kullanım Oranları

Faaliyetler	Faaliyet Gerçekleşme Süresi (Dk./Ton)	Süre Maliyeti (TL/ Dk.)	Birim Maliyet Yükleme Oranı (TL)	Hammadde Kullanım Miktarı (Ton)	Toplam Tüketilen Süre (Dk.)	Toplam Faaliyet Maliyeti (TL)
	A	B	C (A x B)	D	E (D x A)	F (C x D)
Hammadde Depolama	18	0,735856507	13,24541713	45.950,26	827.104,68	608.630,36
Eritme	19,38	0,735856507	14,26089911	31.475,93	610.003,48	448.875,03
Dinlendirme	8,64	0,735856507	6,35780022	31.475,93	271.952,02	200.117,66
TOPLAM					1.709.060,18	1.257.623,06
Pratik Kapasite (Tablo 5)					1.965.600	1.446.399,55
Atıl Kapasite					256.539,82	188.776,49
Kullanılmayan Kapasite Oranı					%13,05	

Tablo 6 incelendiğinde Y üretim işletmesinin hammadde hazırlık kaynak grubunun atıl kapasitesi maliyetinin 188.776,49 TL olduğu belirlenmiştir. Kullanılmayan kapasite oranı ise %13,05'dir. İşletmenin maliyetlerinin tespitinde ve yönetilmesinde bu atıl kapasite maliyetlerini ve oranlarını göz önünde bulundurması gerekmektedir. FTM altyapısını kullanan SDFTM yöntemi, faaliyetlerin dağıtılması aşamasında zaman esasına göre dağıtım işlemini gerçekleştirmesi ve atıl kapasite hakkında bilgi sağlaması bakımından FTM yönteminden daha üstün olduğu ve elde edilen sonuçların literatürdeki çalışmaları desteklediği belirlenmiştir.

4.1.5.2. Fiili Üretim Kaynak Grubunun Maliyet Yükleme Oranları Ve Kapasite Kullanım Oranları

Fiili üretim kaynak gruplarının maliyet yükleme oranları ve kapasite kullanım bilgileri Tablo 7'de gösterilmiştir. SDFTM yönteminin uygulanabilmesi için gerekli olan her bir faaliyetin gerçekleşme süreleri gözlem ve yöneticilerle yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde belirlenmiştir.

Y üretim işletmesinde fiili üretim kaynak grubunun faaliyet sürücüsü olarak rafine tuz hammadde kullanım miktarı ve mekanik tuz hammadde kullanım miktarları tercih edilmiştir. İşletmenin yıllık rafine tuz hammadde kullanım miktarı 31.475.928 kg, mekanik tuz hammadde kullanım miktarı 14.474.332 kg'dır. Toplam hammadde kullanım miktarı ise 45.950.260 kg'dır. Rafine tuz üretimi bütün faaliyetleri tüketmekteyken mekanik tuz üretimi bazı faaliyetleri kullanmamaktadır. Faaliyetler bazında üretim miktarları şu şekildedir:

- Buharlaştırma faaliyeti sadece rafine tuz üretiminde kullanılmaktadır. Bu bağlamda faaliyet sürücüsü miktarı 31.475.928 kg'dır.
- Eleme-Tane ayırma faaliyeti hem rafine hem de mekanik tuz üretimi tarafından kullanılmaktadır. Bu bağlamda faaliyet sürücüsü miktarı 45.950.260 kg olarak belirlenmiştir.
- Kurutma faaliyeti hem rafine hem de mekanik tuz üretimi tarafından kullanılmaktadır. Bu bağlamda faaliyet sürücüsü miktarı 45.950.260 kg olarak belirlenmiştir.

Tablo 7. Fiili Üretim Kaynak Grubunun Maliyet Yükleme Oranları ve Kapasite Kullanım Oranları

Faaliyetler	Faaliyet Gerçekleşme Süresi (Dk./Ton)	Süre Maliyeti (TL/ Dk.)	Birim Maliyet Yükleme Oranı (TL)	Hammadde Kullanım Miktarı (Ton)	Toplam Tüketilen Süre (Dk.)	Toplam Faaliyet Maliyeti (TL)
-------------	---------------------------------------	-------------------------	----------------------------------	---------------------------------	-----------------------------	-------------------------------

	Süresi (Dk./Ton)					
	A	B	C (A x B)	D	E (D x A)	F (C x D)
Buharlaştırma	4,32	0,822111671	3,551522418	31.475,93	135.976,02	111.787,47
Eleme-Tane Ayrırma	21	0,822111671	17,26434509	45.950,26	964.955,46	793.301,15
Kurutma	21	0,822111671	17,26434509	45.950,26	964.955,46	793.301,15
TOPLAM					2.065.886,94	1.698.389,76
Pratik Kapasite (Tablo 5)					2.358.720	1.939.131,24
Atıl Kapasite					292.833,06	240.741,48
Kullanılmayan Kapasite Oranı					%12,42	

Tablo 7 incelendiğinde Y üretim işletmesinin fiili üretim kaynak grubunun atıl kapasitesi maliyetinin 240.741,48 TL olduğu belirlenmiştir. Kullanılmayan kapasite oranı ise %12,42'dir. İşletmenin maliyetlerinin tespitinde ve yönetilmesinde bu atıl kapasite maliyetlerini ve oranlarını göz önünde bulundurması gerekmektedir. FTM altyapısını kullanan SDFTM yöntemi, faaliyetlerin dağıtılması aşamasında zaman esasına göre dağıtım işlemini gerçekleştirmesi ve atıl kapasite hakkında bilgi sağlaması bakımından FTM yönteminden daha üstün olduğu ve elde edilen sonuçların literatürdeki çalışmaları desteklediği belirlenmiştir.

4.1.5.3. Nihai Ürüne Dönüştürme Kaynak Grubunun Maliyet Yükleme Oranları Ve Kapasite Kullanım Oranları

Nihai ürüne dönüştürme kaynak grubunun maliyet yükleme oranları ve kapasite kullanım bilgileri Tablo 8'de gösterilmiştir. SDFTM yönteminin uygulanabilmesi için gerekli olan her bir faaliyetin gerçekleşme süreleri gözlem ve yöneticilerle yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde belirlenmiştir.

Y üretim işletmesinde nihai ürüne dönüştürme kaynak grubunda faaliyet sürücüsü olarak rafine tuz üretimi ve mekanik tuz üretimi miktarları kullanılmıştır. İşletmenin yıllık rafine tuz üretimi miktarı 23.867.640 kg, mekanik tuz üretim miktarı 10.975.430 kg'dır. Toplam üretim miktarı ise 34.843.070 kg'dır.

- Paketleme faaliyeti hem rafine hem de mekanik tuz üretimi tarafından kullanılmaktadır. Bu bağlamda faaliyet sürücüsü miktarı 34.843.070 kg olarak belirlenmiştir.
- Nihai ürün depolama faaliyeti hem rafine hem de mekanik tuz üretimi tarafından kullanılmaktadır. Bu bağlamda faaliyet sürücüsü miktarı 34.843.070 kg olarak belirlenmiştir.

Tablo 8. Nihai Ürüne Dönüştürme Kaynak Grubunun Maliyet Yükleme Oranları ve Kapasite Kullanım Oranları

Faaliyetler	Faaliyet Gerçekleşme Süresi (Dk./Ton)	Süre Maliyeti (TL/ Dk.)	Birim Maliyet Yükleme Oranı (TL)	Üretim Miktarı (Ton)	Toplam Tüketilen Süre (Dk.)	Toplam Faaliyet Maliyeti (TL)
	A	B	C (A x B)	D	E (D x A)	F (C x D)
Paketleme	31,5	0,612314942	19,28792067	34.843,07	1.097.556,71	672.050,37
Nihai Ürün Depolama	21,91	0,612314942	13,41582038	34.843,07	763.411,66	467.448,37
TOPLAM					1.860.968,37	1.139.498,74
Pratik Kapasite (Tablo 5)					1.965.600	1.203.566,25
Atıl Kapasite					104.631,63	64.067,51
Kullanılmayan Kapasite Oranı					%5,32	

Tablo 8 incelendiğinde Y üretim işletmesinin nihai ürüne dönüştürme kaynak grubunun atıl kapasitesi maliyetinin 64.067,51 TL olduğu belirlenmiştir. Kullanılmayan kapasite oranı ise %5,32'dir. İşletmenin maliyetlerinin tespitinde ve yönetilmesinde bu atıl kapasite maliyetlerini göz önünde

bulundurması gerekmektedir. FTM altyapısını kullanan SDFTM yöntemi, faaliyetlerin dağıtılması aşamasında zaman esasına göre dağıtım işlemi gerçekleştirilmesi ve atıl kapasite hakkında bilgi sağlanması bakımından FTM yönteminden daha üstün olduğu ve elde edilen sonuçların literatürdeki çalışmaları desteklediği belirlenmiştir.

4.1.6. Kaynak Grubu Maliyetlerinin Maliyet Nesnelere Yüklenmesi

SDFTM yönteminde, faaliyetler maliyet nesnelere yüklenirken birim zaman tespit edilerek belirlenen maliyet yükleme oranları kullanılmaktadır. Maliyetlerin tespit edilmesi için hammadde hazırlık, fiili üretim ve nihai ürüne dönüştürme kaynak grubunda yer alan faaliyet maliyetlerinin maliyet nesnelere yüklenmesi tablolar halinde gösterilecektir.

4.1.6.1. Hammadde Hazırlık Kaynak Grubu Maliyetlerinin Maliyet Nesnelere Yüklenmesi

SDFTM yönteminde hammadde kaynak grubunda yer alan faaliyetlerin maliyetlerinin maliyet nesnelere yüklenmesi Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 9. Hammadde Hazırlık Kaynak Grubu Maliyetlerinin Maliyet Nesnelere Yüklenmesi

Faaliyetler	Nihai Ürünler	Faaliyet Sürücülerini Hammadde Kullanım Miktarı (Ton)	Maliyet Yükleme Oranları (Tablo 6)	Toplam Maliyet (TL)
Hammadde Depolama	Rafine Tuz	31.475,93	13,24541713	416.911,7959
	Mekanik Tuz	14.474,33	13,24541713	191.718,565
Eritme	Rafine Tuz	31.475,93	14,26089911	448.875,0336
Dinlendirme	Rafine Tuz	31.475,93	6,35780022	200.117,662
TOPLAM				1.257.623,06

Tablo 9 incelendiğinde hammadde hazırlık kaynak grubundan rafine tuz ürününün tükettiği maliyet 416.911,7959 TL + 448.875,0336 TL + 200.117,662 TL = 1.065.904,49 TL'dir. Mekanik tuz maliyeti ise 191.718,565 TL'dir.

4.1.6.2. Fiili Üretim Kaynak Grubu Maliyetlerinin Maliyet Nesnelere Yüklenmesi

SDFTM yönteminde fiili üretim kaynak grubunda yer alan faaliyetlerin maliyetlerinin maliyet nesnelere yüklenmesi Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10. Fiili Üretim Kaynak Grubu Maliyetlerinin Maliyet Nesnelere Yüklenmesi

Faaliyetler	Nihai Ürünler	Faaliyet Sürücülerini Hammadde Kullanım Miktarı (Ton)	Maliyet Yükleme Oranları (Tablo 7)	Toplam Maliyet (TL)
Buharlaştırma	Rafine Tuz	31.475,93	3,551522418	111.787,471
Eleme-Tane Ayırma	Rafine Tuz	31.475,93	17,26434509	543.411,3175
	Mekanik Tuz	14.474,33	17,26434509	249.889,8281
Kurutma	Rafine Tuz	31.475,93	17,26434509	543.411,3175
	Mekanik Tuz	14.474,33	17,26434509	249.889,8281
TOPLAM				1.698.389,76

Tablo 10 incelendiğinde fiili üretim kaynak grubu maliyetlerinde rafine tuz ürününün tükettiği maliyet 111.787,471 TL + 543.411,3175 TL + 543.411,3175 TL = 1.198.610,11 TL'dir. Mekanik tuz maliyeti ise 249.889,8281 TL + 249.889,8281 TL = 499.779,66 TL'dir.

4.1.6.3. Nihai Ürüne Dönüştürme Kaynak Grubu Maliyetlerinin Maliyet Nesnelere Yüklenmesi

Peker, A.A. & İcerli, M.Y. (2021) Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 459-490.

SDFTM yönteminde nihai ürüne dönüştürme kaynak grubunda yer alan faaliyetlerin maliyetlerinin maliyet nesnelere yüklenmesi Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11. Nihai Ürüne Dönüştürme Kaynak Grubu Maliyetlerinin Maliyet Nesnelere Yüklenmesi

Faaliyetler	Nihai Ürünler	Faaliyet Sürücülerinin Üretim Miktarı (Ton)	Maliyet Yükleme Oranları (Tablo 8)	Toplam Maliyet (TL)
Paketleme	Rafine Tuz	23.867,64	19,28792067	460.357,1469
	Mekanik Tuz	10.975,43	19,28792067	211.693,2232
Nihai Ürün Depolama	Rafine Tuz	23.867,64	13,41582038	320.203,9711
	Mekanik Tuz	10.975,43	13,41582038	147.244,3975
TOPLAM				1.139.498,74

Tablo 11 incelendiğinde nihai ürüne dönüştürme kaynak grubu maliyetlerinde rafine tuz ürününün tükettiği maliyet 460.357,1469 TL + 320.203,9711 TL = 780.561,12 TL’dir. Mekanik tuz maliyeti ise 211.693,2232 TL + 147.244,3975 TL = 358.937,62 TL’dir.

Faaliyet giderlerinin faaliyet sürücülerini ve maliyet yükleme oranları vasıtasıyla maliyet nesnelere yüklenmesi sonucunda maliyet nesnelere toplam maliyetleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda rafine tuz ürününün hammadde maliyetleri dâhil edilmeden üretim maliyeti 1.065.904,49 TL+ 1.198.610,11 TL +780.561,12 TL = 3.045.075,72 TL’dir. Mekanik tuz ürününün hammadde maliyetleri dâhil edilmeden üretim maliyeti 191.718,565 TL + 499.779,66 TL + 358.937,62 TL = 1.050.435,85 TL’dir.

İşletmenin direkt ilk madde ve malzeme maliyetleri 10.582.491,59 TL’dir. Toplam üretim miktarı ise 34.843.070 kg’dır. Direkt ilk madde ve malzeme maliyetlerinin maliyet nesnelere yüklenmesi işlemi toplam D.İ.M.M maliyetlerinin üretim miktarına bölünmesi sonucunda tespit edilmiştir. Yükleme oranı: 10.582.491,59 TL/ 34.843.070 kg = 0,303718690402424 TL’dir. Tablo 12’de işletmenin D.İ.M.M maliyetlerinin maliyet nesnelere yüklenmesi gösterilmektedir.

Tablo 12. Direkt İlk Madde ve Malzeme Maliyetlerinin Maliyet Nesnelere Yüklenmesi

Nihai Ürünler	Üretim Miktarı	Yükleme Oranı	Direkt İlk Madde ve Malzeme Maliyeti
Rafine Tuz	23.867.640 kg	0,303718690402424	7.249.048,36
Mekanik Tuz	10.975.430 kg	0,303718690402424	3.333.443,23
TOPLAM	34.843.070 kg	0,303718690402424	10.582.491,59

Tablo 12’de gösterildiği gibi rafine tuz ürününün direkt ilk madde ve malzeme maliyeti 7.249.048,36 TL, mekanik tuz ürününün direkt ilk madde ve malzeme maliyeti 3.333.443,23 TL’dir.

4.1.7. Maliyet Nesnelere Birim Maliyetinin Hesaplanması

Y üretim işletmesinde rafine tuz ürününün yapılan dağıtım işlemleri neticesinde belirlenen maliyeti 3.045.075,72 TL, direkt ilk madde ve malzeme maliyetleri ise 7.249.048,36 TL’dir. Toplam maliyeti ise 10.294.124,08 TL’dir.

Mekanik tuz ürününün yapılan dağıtım işlemleri neticesinde belirlenen maliyeti 1.050.435,85 TL, direkt ilk madde ve malzeme maliyetleri ise 3.333.443,23 TL’dir. Toplam maliyeti ise 4.383.879,08 TL’dir.

Tablo 13’de gösterildiği gibi maliyet nesnelere birim maliyetleri, ürünlerin toplam maliyetlerinin toplam üretim miktarlarına oranlanması sonucunda elde edilmiştir.

Tablo 13. Maliyet Nesnelere Birim Maliyetleri

Nihai Ürünler	Nihai Ürün Maliyetleri	Üretim Miktarları	Birim Maliyet TL
---------------	------------------------	-------------------	------------------

Rafine Tuz	10.294.124,08	23.867.640	0,431300458696377
Mekanik Tuz	4.383.879,08	10.975.430	0,399426635676233
Toplam	14.678.003,16	34.843.070	0,421260329815943

Tablo 13’de gösterildiği gibi rafine tuz ürünün birim maliyeti yaklaşık olarak 0,43 TL/kg, Mekanik tuzun birim maliyeti yaklaşık olarak 0,40 TL/kg’dir. İşletmenin yıllık üretiminin birim maliyeti ise yaklaşık olarak 0,42 TL/kg’dir.

4.2. Üretim İşletmesinde Kaynak Tüketim Muhasebesi Uygulaması

4.2.1. Kaynak Havuzlarının Oluşturulması ve Maliyetlerinin Belirlenmesi

Y üretim işletmesinde dönem içerisinde oluşan giderlerin birbiriyle bağlantılı olan kalemleri bir araya getirilerek sınıflandırma işlemi yapılmıştır. Bu bağlamda Y üretim işletmesinde oluşturulan kaynak havuzları ve gider kalemleri şu şekildedir:

- **İlk Madde ve Malzeme Kaynak Havuzu:** Direkt ilk madde ve malzeme giderleri ile işletmede kullanılan malzeme giderlerinden oluşmaktadır.
- **İşçilik Kaynak Havuzu:** Direkt işçilik giderleri, indirekt işçilik giderleri, mutfak giderleri ve servis giderlerinden oluşmaktadır.
- **Bina Kaynak Havuzu:** Elektrik, doğalgaz, su ve temizlik giderlerinden oluşmaktadır.
- **Makine Kaynak Havuzu:** Bakım onarım giderleri ve amortisman giderlerinden oluşmaktadır.

Y üretim işletmesinin kaynak havuzları ve kaynak havuzu maliyetlerinin genel görünümü Tablo 14’de gösterilmektedir.

Tablo 14. Y Üretim İşletmesi Kaynak Havuzları ve Maliyetlerinin Genel Görünümü

Kaynak Havuzu	Kaynaklar	Kaynak Maliyeti	Kaynak Havuzu Maliyeti	Yenileme Maliyetine Göre Kaynak Havuzu Maliyetleri
İlk Madde ve Malzeme Kaynak Havuzu	Direkt ilk madde ve malzeme giderleri	10.582.491,59 TL	11.134.496,30 TL	11.134.496,30 TL
	İşletmede kullanılan malzeme giderleri	552.004,71 TL		
İşçilik Kaynak Havuzu	Direkt işçilik giderleri	1.473.408 TL	2.746.383,87 TL	2.746.383,87 TL
	Endirekt işçilik giderleri	901.331,52 TL		
	Mutfak giderleri	333.948,35 TL		
	Servis giderleri	37.696,00 TL		
Bina Kaynak Havuzu	Elektrik gideri	483.307,68 TL	1.250.027,44 TL	1.250.027,44 TL
	Doğalgaz gideri	672.922,28 TL		
	Su gideri	3.450,00 TL		
	Temizlik giderleri	90.347,48 TL		
Makine Kaynak Havuzu	Bakım gideri	16.081,02 TL	40.681,02 TL	47.081,02 TL
	Amortisman	31.000,00 TL		
TOPLAM			15.171.588,63 TL	15.177.988,63 TL

Tablo 14’de gösterildiği Y üretim işletmesinin kaynak havuzu maliyeti 15.177.988,63 TL’dir. SDFTM modelinde maliyetler 15.171.588,63 TL’dir. Daha önceki bölümlerde açıklandığı gibi bu farkın ortaya çıkmasının nedeni amortisman giderinin hesaplanmasında tarihi maliyetler yerine yenileme maliyetlerinin kullanılmasıdır.

4.2.2. Kaynak Havuzu Maliyetlerinin Sabit ve Orantısal Maliyet Olarak Sınıflandırılması

KTM modelinde, kaynak havuzunda toplanan maliyetlerin dağıtım aşamasında sabit ve orantısal maliyet ayrımı yapılması gerekmektedir. Kaynak havuzunda toplanan maliyetlerin sabit maliyetlerini oluşturan bölümü teorik kapasiteye göre, orantısal maliyetler bölümünü oluşturan kısmı ise pratik kapasiteye göre dağıtım işlemi gerçekleştirilecektir. Tablo 15’de kaynak havuzu maliyetlerinin sabit ve orantısal maliyetleri gösterilmektedir.

Tablo 15. Kaynak Havuzu Maliyetlerinin Sınıflandırılmasının Genel Görünümü

Kaynak Havuzları	Sabit Maliyetler	Orantısal Maliyetler	Toplam Maliyet
Direkt İlk Madde ve Malzeme	-	11.134.496,30 TL	11.134.496,30 TL
İşçilik	1.272.975,87 TL	1.473.408 TL	2.746.383,87 TL
Bina	-	1.250.027,44 TL	1.250.027,44 TL
Makine	31.000,00 TL	16.081,02 TL	47.081,02 TL
TOPLAM	1.303.975,87 TL	13.874.012,76 TL	15.177.988,63TL

Tablo 15’ de gösterildiği gibi Y üretim işletmesinin sabit maliyetleri 1.303.975,87 TL, orantısal maliyetleri ise 13.874.012,76 TL’dir. KTM modelinin altyapısı nedeniyle kaynak havuzu maliyetlerinin sabit maliyet kısmı teorik kapasiteye göre, orantısal maliyetler ise pratik kapasiteye göre dağıtılacaktır.

4.2.3. Kaynak Havuzu Maliyetlerinin Dağıtılmasında Kullanılacak Maliyet Etkenleri

Kaynak havuzu maliyetlerinin dağıtılmasında kullanılacak kaynak etkenleri Tablo 16’da gösterilmektedir.

Tablo 16. Kaynak Havuzu Maliyetlerinin Dağıtımında Kullanılacak Kaynak Etkenleri

Kaynak Havuzları	Kaynak Etkenleri
İlk Madde ve Malzeme Kaynak Havuzu	Direkt ilk madde ve malzeme miktarı
İşçilik Kaynak Havuzu	İşçilik saatleri
Bina Kaynak Havuzu	Metrekare
Makine Kaynak Havuzu	Makine saatleri

Tablo 16’da gösterildiği gibi direkt ilk madde ve malzeme kaynak havuzunun dağıtımında kullanılacak maliyet sürücüsü direkt ilk madde ve malzeme miktarıdır. İşçilik kaynak havuzunun dağıtımında işçilik saati, bina kaynak havuzunun dağıtımında metrekare, makine kaynak havuzunun dağıtımında makine saati kaynak etkenleri kullanılarak maliyetlerin dağıtımı gerçekleştirilmiştir.

4.2.4. Teorik ve Pratik Kapasitelerin Belirlenmesi

İlk madde ve malzeme kaynak havuzunda toplanan maliyetlerin tamamı orantısal maliyet niteliğinde olduğu için bu kaynak havuzunun dağıtımında pratik kapasite kullanılmıştır. Dağıtım anahtarı olarak direkt ilk madde ve malzeme miktarı belirlenmiştir. Y üretim işletmesinde yıllık rafine tuz hammadde kullanım miktarı 31.475.928 kg, mekanik tuz hammadde kullanım miktarı 14.474.332 kg’dır. Toplam hammadde kullanım miktarı ise 45.950.260 kg’dır.

İşçilik kaynak havuzu sabit ve orantısal maliyetlerden oluşmasından dolayı hem teorik hem de pratik kapasite bilgilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Yöneticilerle yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde teorik ve pratik kapasite saatleri tespit edilmiştir. İşletmede üretim bölümünde 3 vardiya olmak üzere toplam 48 personel görev yapmaktadır. Teorik kapasite; 48 personel x 30 gün x 12 ay x 8 saat = 138.240 saattir. Pratik kapasite ise; 48 personel x 26 gün x 12 ay x 7 saat (8 saat – (30 dakika vardiya değişim süresi + 30 dakika yemek molası)) = 104.832 saattir.

Bina kaynak havuzu orantısal maliyetlerden oluşmasından dolayı pratik kapasite bilgilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Dağıtım anahtarı olarak metrekare maliyet sürücüsü tercih edilmiştir.

Yöneticilerle yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde, binanın net kullanım alanı 10.800 m² pratik kapasite olarak belirlenmiştir.

Makine kaynak havuzu sabit ve orantısal maliyetlerden oluşmasından dolayı hem teorik hem de pratik kapasite bilgilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Dağıtım anahtarı olarak makine saati tercih edilmiştir. Teorik kapasiteye göre makineler 24 saat x 30 gün x 12 ay x 16 makine = 138.240 saat çalışmaktadır.

Pratik kapasiteye göre makineler 21 saat (24 saat – (60 dakika vardiya değişim süresi + 60 dakika makinelerin ortalama bakım süresi + 60 dakika yemek molası)) x 26 gün x 12 ay x 16 makine = 104.832 saat çalışmaktadır.

Y üretim işletmesinde oluşturulan kaynak havuzlarının teorik ve pratik kapasitelerine göre yükleme oranları Tablo 17’de gösterilmektedir.

Tablo 17. Y Üretim İşletmesi Kaynak Havuzu Yükleme Oranları

Kaynak Havuzu	Sabit Oran	Orantısal Oran
İlk Madde ve Malzeme Kaynak Havuzu	-	0,242316285043871 TL
İşçilik Kaynak Havuzu	9,208448133680556 TL	14,05494505494505 TL
Bina Kaynak Havuzu	-	115,7432814814815 TL
Makine Kaynak Havuzu	0,224247685185185 TL	0,153398008241758 TL

Tablo 17’de yer alan yükleme oranlarının hesaplanması aşağıda gösterilmektedir:

- İlk madde ve malzeme kaynak havuzu orantısal oran: 11.134.496,30 TL / 45.950.260 kg = 0,242316285043871 TL
- İşçilik kaynak havuzu sabit oran: 1.272.975,87 TL / 138.240 saat = 9,208448133680556 TL
- İşçilik kaynak havuzu orantısal oran: 1.473.408 TL / 104.832 saat = 14,05494505494505 TL
- Bina kaynak havuzu orantısal oranı: 1.250.027,44 TL / 10.800 m² = 115,7432814814815 TL
- Makine kaynak havuzu sabit oranı: 31.000 TL / 138.240 makine saati = 0,224247685185185 TL
- Makine kaynak havuzu orantısal oranı: 16.081,02 TL / 104.832 makine saati = 0,153398008241758 TL

4.2.5. Faaliyetlerin Tükettiği Kaynakların Tespit Edilmesi ve Kaynak Maliyetlerinin Faaliyet Merkezlerine Dağıtımı

Y Üretim işletmesinde yer alan faaliyetler daha önceki bölümlerde değinildiği gibi hammadde hazırlık faaliyet merkezi, fiili üretim faaliyet merkezi ve nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezi olarak belirlenmiştir. Kaynak havuzundan faaliyet merkezlerinin tükettiği kaynak miktarları aşağıdaki bölümlerde gösterilmektedir.

4.2.5.1. İlk Madde Ve Malzeme Kaynak Havuzundan Tüketilen Kaynak Miktarları Ve Kaynak Maliyetlerinin Faaliyet Merkezlerine Dağıtımı

Y üretim işletmesinde kullanılan ilk madde ve malzeme miktarı 45.950.260 kg’dır. İşletmede seri üretim tercih edildiği için kullanılan direkt ilk madde ve malzeme miktarı ile işletmede kullanılan malzeme miktarı, hammadde hazırlık faaliyet merkezinden başlayarak bütün faaliyet merkezlerinde işlem görmektedir. Yöneticilerle yapılan görüşmeler ve gözlemler neticesinde kullanılan malzemenin faaliyet merkezlerine dağılımı yüzdesel olarak şu şekilde belirlenmiştir: Hammadde hazırlık faaliyet merkezi %60, fiili üretim faaliyet merkezi %30, nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezi %10 şeklindedir.

Faaliyet merkezlerinin ilk madde ve malzeme kaynak havuzundan tükettiği kaynak miktarları aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

- Hammadde hazırlık faaliyet merkezinin ilk madde ve malzeme kaynak havuzundaki tüketim miktarı= $45.950.260 \text{ kg} \times 0,60 = 27.570.156 \text{ kg}$
- Fiili üretim faaliyet merkezinin ilk madde ve malzeme kaynak havuzundaki tüketim miktarı= $45.950.260 \text{ kg} \times 0,30 = 13.785.078 \text{ kg}$
- Nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezinin ilk madde ve malzeme kaynak havuzundaki tüketim miktarı= $45.950.260 \text{ kg} \times 0,10 = 4.595.026 \text{ kg}$
- Hammadde hazırlık faaliyet merkezinin ilk madde ve malzeme kaynak havuzundaki maliyeti = Kaynak tüketim miktarı x Orantısal oran
= $27.570.156 \text{ kg} \times 0,242316285043871 \text{ TL} = 6.680.697,77999999 \text{ TL}$ 'dir.
- Fiili üretim faaliyet merkezinin ilk madde ve malzeme kaynak havuzundaki maliyeti = Kaynak tüketim miktarı x Orantısal oran
= $13.785.078 \text{ kg} \times 0,242316285043871 \text{ TL} = 3.340.348,889999995 \text{ TL}$ 'dir.
- Nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezinin ilk madde ve malzeme kaynak havuzundaki maliyeti = Kaynak tüketim miktarı x Orantısal oran
= $4.595.026 \text{ kg} \times 0,242316285043871 \text{ TL} = 1.113.449,629999998 \text{ TL}$ 'dir.

Tablo 18. İlk Madde ve Malzeme Kaynak Havuzundan Tüketilen Kaynak Miktarları ve Kaynak Maliyetlerinin Faaliyet Merkezlerine Dağıtımı

Kaynak Havuzu / Faaliyet Merkezi	Hammadde Hazırlık Faaliyet Merkezi	Fiili Üretim Faaliyet Merkezi	Nihai Ürüne Dönüştürme Faaliyet Merkezi	TOPLAM
İlk Madde ve Malzeme Kaynak Havuzu	6.680.697,780 TL	3.340.348,890 TL	1.113.449,630 TL	11.134.496,30 TL

Tablo 18'de gösterildiği gibi ilk madde ve malzeme kaynak havuzu maliyetinin 6.680.697,780 TL'si hammadde hazırlık faaliyet merkezine, 3.340.348,890 TL'si fiili üretim faaliyet merkezine, 1.113.449,630 TL'si nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezine aktarılmıştır.

4.2.5.2. İşçilik Kaynak Havuzundan Tüketilen Kaynak Miktarları Ve Kaynak Maliyetlerinin Faaliyet Merkezlerine Dağıtımı

İşçilik kaynak havuzu hem sabit hem de orantısal maliyetlerden oluştuğu için kaynak havuzunun dağıtılmasında sabit oran ve orantısal oranlar kullanılacaktır. Hammadde hazırlık faaliyet merkezinde 15 personel, fiili üretim faaliyet merkezinde 18 personel, nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezinde 15 personel görev yapmaktadır.

Faaliyet merkezlerinin işçilik kaynak havuzundan tükettiği kaynak miktarları aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

- Hammadde hazırlık faaliyet merkezinin işçilik kaynak havuzundaki kaynak tüketimi = (İşçilik pratik kapasitesi / İşletmedeki toplam personel sayısı) x hammadde faaliyet merkezinde personel sayısı
= $(104.832 \text{ saat} / 48) \times 15 = 32.760 \text{ saat}$

Peker, A.A. & İçerli, M.Y. (2021) Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 459-490.

- Fiili üretim faaliyet merkezinin işçilik kaynak havuzundaki kaynak tüketimi = (İşçilik pratik kapasitesi / İşletmedeki toplam personel sayısı) x fiili üretim faaliyet merkezinde personel sayısı
= (104.832 saat / 48) x 18 = 39.312 saat
- Nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezinin işçilik kaynak havuzundaki kaynak tüketimi = (İşçilik pratik kapasitesi / İşletmedeki toplam personel sayısı) x nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezinde personel sayısı
= (104.832 saat / 48) x 15 = 32.760 saat

İşçilik kaynak havuzundaki giderlerin hammadde hazırlık faaliyet merkezine dağıtımı:
Hammadde hazırlık faaliyet merkezindeki işçilik saati x (işçilik kaynak havuzu sabit oran + işçilik kaynak havuzu orantısal oran)
= 32.760 sa. x (9,208448133680556TL + 14,05494505494505TL) = 762.108,7608593749 TL

İşçilik kaynak havuzundaki giderlerin fiili üretim faaliyet merkezine dağıtımı: Fiili üretim faaliyet merkezindeki işçilik saati x (işçilik kaynak havuzu sabit oran + işçilik kaynak havuzu orantısal oran)
= 39.312 sa. x (9,208448133680556TL + 14,05494505494505 TL) = 914.530,5130312498 TL

İşçilik kaynak havuzundaki giderlerin nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezine dağıtımı: Nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezindeki işçilik saati x (işçilik kaynak havuzu sabit oran + işçilik kaynak havuzu orantısal oran)
= 32.760 sa. x (9,208448133680556TL + 14,05494505494505 TL) = 762.108,7608593749 TL

Tablo 19’da Y üretim işletmesi işçilik kaynak havuzu maliyetlerinin faaliyet merkezlerine dağıtımı gösterilmektedir.

Tablo 19. İşçilik Kaynak Havuzu Maliyetlerinin Faaliyet Merkezlerine Dağıtımı

Kaynak Havuzu / Faaliyet Merkezi	Hammadde Hazırlık Faaliyet Merkezi	Fiili Üretim Faaliyet Merkezi	Nihai Ürüne Dönüştürme Faaliyet Merkezi	TOPLAM
İşçilik Kaynak Havuzu	762.108,761 TL	914.530,513TL	762.108,761 TL	2.438.748,035 TL

Tablo 19 incelendiğinde dağıtım işlemi tamamlandığında kaynak havuzunun toplam maliyeti **2.438.748,035 TL** olarak belirlenmiştir. Teorik ve pratik kapasite yani sabit ve orantısal maliyetler dikkate alınmadan faaliyet merkezinin toplam maliyeti gibi **2.746.383,87 TL**’dir. İşçilik kaynak havuzunun atıl kapasite maliyeti: 2.746.383,87 TL – 2.438.748,035 TL = 307.635,835 TL olarak tespit edilmiştir.

4.2.5.3. Bina Kaynak Havuzundan Tüketilen Kaynak Miktarları Ve Kaynak Maliyetlerinin Faaliyet Merkezlerine Dağıtımı

Y üretim işletmesi bina kaynak havuzundaki maliyetlerinin faaliyetlere dağıtımında faaliyet merkezlerinin kapladığı metrekareler (m²) dikkate alınacaktır. Hammadde hazırlık faaliyet merkezi 4.600 m², fiili üretim faaliyet merkezi 3.000 m², nihai ürün depolama faaliyet merkezi 3.200 m²’lik alanı kaplamaktadır. Bina kaynak havuzundaki maliyetler orantısal maliyetlerden oluşmasından dolayı pratik kapasite bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Yöneticilerle yapılan görüşmeler neticesinde net kullanım alanı olarak bildirilen 10.800 m² pratik kapasite olarak kabul edilmiştir.

Peker, A.A. & İçerli, M.Y. (2021) Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 459-490.

Bina kaynak havuzundaki giderlerin hammadde hazırlık faaliyet merkezine dağıtımı: Hammadde hazırlık faaliyet merkezinde kullanılan m² x Bina kaynak havuzu orantısal oran şeklinde hesaplanmıştır.

- Hammadde hazırlık faaliyet merkezi = 4.600 m² x 115,7432814814815 TL = 532.419,0948148149 TL

Bina kaynak havuzundaki giderlerin fiili üretim faaliyet merkezine dağıtımı: Fiili üretim faaliyet merkezinde kullanılan m² x Bina kaynak havuzu orantısal oran şeklinde hesaplanmıştır.

- Fiili üretim faaliyet merkezi = 3.000 m² x 115,7432814814815 TL = 347.229,8444444445 TL

Bina kaynak havuzundaki giderlerin nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezine dağıtımı: Nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezinde kullanılan m² x Bina kaynak havuzu orantısal oran şeklinde hesaplanmıştır.

- Nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezi = 3.200 m² x 115,7432814814815 TL = 370.378,5007407408 TL

Tablo 20. Bina Kaynak Havuzu Maliyetlerinin Faaliyet Merkezlerine Dağıtımı

Kaynak Havuzu / Faaliyet Merkezi	Hammadde Hazırlık Faaliyet Merkezi	Fiili Üretim Faaliyet Merkezi	Nihai Ürüne Dönüştürme Faaliyet Merkezi	TOPLAM
Bina Kaynak Havuzu	532.419,095 TL	347.229,844 TL	370.378,500 TL	1.250.027,44 TL

Tablo 20’de gösterildiği gibi 1.250.027,44 TL bina kaynak havuzu maliyetinin; 532.419,095 TL’si hammadde hazırlık faaliyet merkezine, 347.229,844 TL’si fiili üretim faaliyet merkezine, 370.378,500 TL’si de nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezine aktarılmıştır.

4.2.5.4. Makine Kaynak Havuzundan Tüketilen Kaynak Miktarları Ve Kaynak Maliyetlerinin Faaliyet Merkezlerine Dağıtımı

Makine kaynak havuzu hem sabit hem de orantısal maliyetlerden oluştuğu için kaynak havuzunun dağıtılmasında sabit oran ve orantısal oranlar kullanılmıştır.

Hammadde hazırlık faaliyet merkezinde 2 makine, fiili üretim faaliyet merkezinde 10 makine, nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezinde 4 makine faaliyetlerini sürdürmektedir.

Faaliyet merkezlerinin makine kaynak havuzundan tükettiği kaynak miktarları aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

- Hammadde hazırlık faaliyet merkezinin makine kaynak havuzundaki kaynak tüketimi = (Makine pratik kapasitesi / İşletmedeki toplam makine sayısı) x hammadde faaliyet merkezi makine sayısı
= (104.832 saat / 16) x 2 = 13.104 saat
- Fiili üretim faaliyet merkezinin makine kaynak havuzundaki kaynak tüketimi = (Makine pratik kapasitesi / İşletmedeki toplam makine sayısı) x fiili üretim faaliyet merkezi makine sayısı
= (104.832 saat / 16) x 10 = 65.520 saat

Peker, A.A. & İçerli, M.Y. (2021) Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 459-490.

- Nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezinin makine kaynak havuzundaki kaynak tüketimi = (Makine pratik kapasitesi / İşletmedeki toplam makine sayısı) x nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezi makine sayısı
= (104.832 saat / 16) x 4 = 26.208 saat
- Makine kaynak havuzundaki giderlerin hammadde hazırlık faaliyet merkezine dağıtımı: Hammadde hazırlık faaliyet merkezindeki makine saati x (makine kaynak havuzu sabit oran + makine kaynak havuzu orantısal oran)
= 13.104 saat x (0,224247685185185 TL + 0,153398008241758 TL) = 4.948,669166666661 TL
- Makine kaynak havuzundaki giderlerin fiili üretim faaliyet merkezine dağıtımı: Fiili üretim faaliyet merkezindeki makine saati x (makine kaynak havuzu sabit oran + makine kaynak havuzu orantısal oran)
= 65.620 saat x (0,224247685185185 TL + 0,153398008241758 TL) = 24.743,34583333331 TL
- Makine kaynak havuzundaki giderlerin nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezine dağıtımı: Nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezindeki makine saati x (makine kaynak havuzu sabit oran + makine kaynak havuzu orantısal oran)
= 26.208 saat x (0,224247685185185 TL + 0,153398008241758 TL) = 9.897,33833333322 TL

Tablo 21’de Y üretim işletmesi makine kaynak havuzu maliyetlerinin faaliyet merkezlerine dağıtımı gösterilmektedir.

Tablo 21. Makine Kaynak Havuzu Maliyetlerinin Faaliyet Merkezlerine Dağıtımı

Kaynak Havuzu / Faaliyet Merkezi	Hammadde Hazırlık Faaliyet Merkezi	Fiili Üretim Faaliyet Merkezi	Nihai Ürüne Dönüştürme Faaliyet Merkezi	TOPLAM
Makine Kaynak Havuzu	4.948,669 TL	24.743,346 TL	9.897,338 TL	39.589,353 TL

Tablo 21 incelendiğinde dağıtım işlemi tamamlandığında kaynak havuzunun toplam maliyeti **39.589,353 TL** olarak belirlenmiştir. Teorik ve pratik kapasite yani sabit ve orantısal maliyetler dikkate alınmadan faaliyet merkezinin toplam maliyeti **47.081,02 TL**’dir. Makine kaynak havuzunun atıl kapasite maliyeti: 47.081,02 TL – 39.589,353 TL = 7.491,667 TL olarak tespit edilmiştir.

4.2.5.5. Kaynak Havuzu Maliyetlerinin Faaliyet Merkezlerine Dağıtımının Genel Görünümü

Y üretim işletmesinde oluşturulan kaynak havuzlarındaki maliyetlerin faaliyet merkezlerine dağıtımı bir önceki aşamada ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Faaliyet merkezlerinde aktarılan maliyetlerin genel görünümü Tablo 22’de gösterilmektedir.

Tablo 22. Kaynak Havuzu Maliyetlerinin Faaliyet Merkezine Dağıtımının Genel Görünümü

Kaynak Havuzu / Faaliyet Merkezi	Hammadde Hazırlık Faaliyet Merkezi	Fiili Üretim Faaliyet Merkezi	Nihai Ürüne Dönüştürme Faaliyet Merkezi	TOPLAM
----------------------------------	------------------------------------	-------------------------------	---	--------

İlk Madde ve Malzeme Kaynak Havuzu	6.680.697,780 TL	3.340.348,890 TL	1.113.449,630 TL	11.134.496,30 TL
İşçilik Kaynak Havuzu	762.108,761 TL	914.530,513 TL	762.108,761 TL	2.438.748,035 TL
Bina Kaynak Havuzu	532.419,095 TL	347.229,844 TL	370.378,500 TL	1.250.027,44 TL
Makine Kaynak Havuzu	4.948,669 TL	24.743,346 TL	9.897,338 TL	39.589,353 TL
Toplam	7.980.174,305 TL	4.626.852,59 TL	2.255.834,23 TL	14.862.861,13 TL

Tablo 22’de gösterildiği gibi Y üretim işletmesinin faaliyet merkezleri toplam maliyeti **14.862.861,13 TL’dir**. Bu maliyetler içerisinde hammadde hazırlık faaliyet merkezinin maliyeti 7.980.174,305 TL, fiili üretim faaliyet merkezinin maliyeti 4.626.852,59 TL, nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezinin maliyeti ise 2.255.834,23 TL’dir. Tablo 13 incelendiğinde işletmenin teorik ve pratik kapasite dikkate alınmadan faaliyet merkezlerinin maliyetleri **15.177.988,63 TL’dir**. Bu bağlamda işletmenin atıl kapasite maliyeti 15.177.988,63 TL – 14.862.861,13 TL = **315.127,50 TL** olarak tespit edilmiştir.

4.2.6. Faaliyet Etkenlerinin Belirlenmesi ve Maliyet Nesnelere Tüketilen Kaynakların Belirlenmesi

Y üretim işletmesinde faaliyet merkezlerine atanan maliyetlerin daha önceki kısımlarda belirlenen maliyet nesnelere aktarılabilmesi için faaliyet etkenleri belirlenmiştir. Y üretim işletmesinde hammadde hazırlık faaliyet merkezi ve fiili üretim faaliyet merkezi için faaliyet sürücüsü kullanılan ilk madde ve malzeme miktarı, nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezi için ise üretim miktarı faaliyet sürücüsü olarak belirlenmiştir. Tablo 23’de faaliyet etkenleri ve maliyet nesnelere tüketilen kaynak miktarları gösterilmiştir.

Tablo 23. Faaliyet Sürücülerinin Belirlenmesi ve Tüketilen Kaynak Miktarlarının Belirlenmesi

	Faaliyet Merkezleri	Faaliyet Sürücüsü	Rafine Tuz	Mekanik Tuz	Toplam
Faaliyetler ve Faaliyet Sürücülerini	Hammadde Hazırlık	Kullanılan ilk madde ve malzeme miktarı	31.475.928 kg	14.474.332 kg	45.950.260 kg
	Fiili Üretim	Kullanılan ilk madde ve malzeme miktarı	31.475.928 kg	14.474.332 kg	45.950.260 kg
	Nihai Ürüne Dönüştürme	Üretim miktarı	23.867.640 kg	10.975.430 kg	34.873.070 kg

Tablo 23 incelendiğinde maliyet nesnelere olarak daha önceki uygulamamızda kullanılan rafine tuz ve mekanik tuz belirlenmiştir. Hammadde ve fiili üretim faaliyet merkezi üretimde kullanılan ilk madde ve malzeme miktarına göre, nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezi ise üretim miktarına göre dağıtılacaktır.

Y üretim işletmesinde yıllık kullanılan ilk madde ve malzeme miktarı 45.950.260 kg’dır. Rafine tuz üretimi için kullanılan ilk madde ve malzeme miktarı 31.475.928 kg, mekanik tuz için kullanılan miktar ise 14.474.332 kg’dır.

Y üretim işletmesinde yıllık üretim miktarı 34.873.070 kg’dır. Bu yıllık üretim miktarı içerisinde rafine tuz üretimi 23.867.640 kg, mekanik tuz üretimi ise 10.975.430 kg’dır.

4.2.7. Faaliyet Merkezinde Toplanan Maliyetlerin Maliyet Nesnelere Yüklenmesi

Faaliyet merkezlerinde toplanan maliyetlerin maliyet nesnelere yüklenmesi için yükleme oranlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Y üretim işletmesindeki yükleme oranları aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

- Hammadde hazırlık faaliyet merkezi yükleme oranı = Hammadde hazırlık faaliyet merkezi maliyeti / toplam kullanılan direkt ilk madde ve malzeme miktarı şeklinde hesaplanmıştır.
= 7.980.174,305 TL / 45.950.260 kg = 0,1736698400618408 TL
- Fiili üretim faaliyet merkezi yükleme oranı = Fiili üretim faaliyet merkezi maliyeti / toplam kullanılan direkt ilk madde ve malzeme miktarı şeklinde hesaplanmıştır
= 4.626.852,59 TL / 45.950.260 kg = 0,10069263133658 TL
- Nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezi yükleme oranı = Nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezi maliyeti / toplam üretim miktarı şeklinde hesaplanmıştır.
= 2.255.834,23 TL / 34.843.070 kg = 0,0647426943148236 TL

Hammadde hazırlık faaliyet merkezi:

- Rafine Tuz = 0,1736698400618408 TL x 31.475.928 kg = 5.466.419,381558017 TL
- Mekanik Tuz = 0,1736698400618408 TL x 14.474.332 kg = 2.513.754,923441984 TL

Fiili üretim faaliyet merkezi:

- Rafine Tuz = 0,10069263133658 TL x 31.475.928 kg = 3.169.394,014080736 TL
- Mekanik Tuz = 0,10069263133658 TL x 14.474.332 kg = 1.457.458,575919263 TL

Nihai ürüne dönüştürme faaliyet merkezi:

- Rafine Tuz = 0,0647426943148236 TL x 23.867.640 kg = 1.545.255,320536256 TL
- Mekanik Tuz = 0,0647426943148236 TL x 10.975.430 kg = 710.578,9094637442 TL

Tablo 24’de maliyet nesnelere yani üretilen ürünlerin toplam maliyetleri gösterilmiştir.

Tablo 24. Maliyet Nesnelere Maliyeti

Faaliyet Merkezi	Faaliyet Merkezleri	Yükleme Oranı	Rafine Tuz	Mekanik Tuz	Toplam
Faaliyet Merkezi Maliyetlerinin Maliyet Nesnelere Dağıtımı	Hammadde Hazırlık	0,174	5.466.419,38 TL	2.513.754,92 TL	7.980.174,30 TL
	Fiili Üretim	0,101	3.169.394,01 TL	1.457.458,58 TL	4.626.852,59 TL
	Nihai Ürünü Dönüştürme	0,065	1.545.255,32 TL	710.578,91 TL	2.255.834,23 TL
TOPLAM MALİYET			10.181.068,71 TL	4.681.792,41 TL	14.862.861,12 TL

Tablo 24 incelendiğinde rafine tuz ürününün maliyeti 10.181.068,71 TL, mekanik tuz ürünün maliyeti ise 4.681.792,41 TL’dir. Y üretim işletmesinin yıllık katlandığı maliyet 15.177.988,63 TL’dir. Tablo 23’de gösterildiği gibi toplam üretim maliyeti ise 14.862.861,12 TL’dir. Atıl kapasite maliyeti = 15.177.988,63 TL – 14.862.861,12 TL = 315.127,51 TL’dir.

4.2.8. Kaynak Tüketim Muhasebesi Yöntemine Göre Nihai Ürünlerin Birim Maliyeti

Y üretim işletmesinde nihai ürünlerde toplanan maliyetlerin işletmenin yıllık üretim miktarına bölünmesi sonucunda birim maliyetler tespit edilmiştir. Tablo 25’de nihai ürünlerin birim maliyetleri gösterilmiştir.

Tablo 25. Nihai Ürünlerin Birim Maliyetleri

Nihai Ürünler	Grup Maliyetleri (TL)	Üretim Miktarı	Birim Maliyet (TL)
Rafine Tuz	10.181.068,71	23.867.640 kg	0,4265636950
Mekanik Tuz	4.681.792,41	10.975.430 kg	0,4265702947
Toplam	14.862.861,12	34.843.070 kg	0,4265657739

Tablo 25 incelendiğinde rafine tuz ve mekanik tuz ürünlerinin maliyeti yaklaşık olarak 0,43 TL olarak belirlenmiştir.

4.3.Y Üretim İşletmesinde Kaynak Tüketim Muhasebesi ve Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Uygulamalarının Sonuçlarının Karşılaştırılması

Y üretim işletmesine ait faaliyet tabanlı maliyetleme, sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme ve kaynak tüketim muhasebesi uygulamaları sonuçları Tablo 26’da sunulmuştur.

Tablo 26. Y Üretim İşletmesinde Uygulanan Yöntemlerinin Karşılaştırılması

Nihai Ürünler	SDFTM Birim Maliyet	KTM Birim Maliyet	SDFTM Toplam Maliyet	KTM Toplam Maliyet
Rafine Tuz	0,43	0,43	10.294.124,08	10.181.068,71
Mekanik Tuz	0,40	0,43	4.383.879,08	4.681.792,41
Toplam Maliyet	0,42	0,43	14.678.003,16	14.862.861,12
Atıl Kapasite Maliyetleri			493.585,47	315.127,51
Genel Toplam			15.171.588,63	15.177.988,63

Y üretim işletmesinde uygulanan yöntemlerin karşılaştırılması incelendiğinde Tablo 26’da gösterildiği gibi birim maliyet açısından önemli derecede farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir. Genel maliyet toplamlarında SDFTM ve KTM modelinde atıl kapasite maliyetleri ayrıştırılabilmektedir. Atıl kapasite maliyetleri SDFTM ve KTM modelinde farklı sonuçlar olarak oraya çıkmaktadır. SDFTM modeli daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi sadece zaman etkeni çerçevesinde maliyetleri dağıttığından dolayı çalışma sürelerinde ki mola, vardiya değişimi, hafta sonu tatili, bakım onarım süreleri vb. nedenlerle atıl kapasite maliyetleri daha yüksek çıkabilmektedir. Fakat KTM daha çok miktar temelli olması ve her türlü dağıtım aracını kullandığı için daha gerçekçi sonuçlara ulaşabilmektedir. Ayrıca yöntemlerin yıllık maliyetleri incelendiği zaman KTM yönteminin yıllık maliyetlerinin SDFTM’ye göre yıllık maliyetlerinin yenileme amortisman yöntemi kullanılması nedeniyle daha yüksek çıktığı belirlenmiştir.

5. SONUÇ

IFAC tarafından 2009 yılında yayınlanan maliyet süreçleri olgunluk sıralamasında FTM yönteminin alt yapısını kullanan, dezavantajlarını ortadan kaldırmak amacıyla ortaya çıkarılan ve en kapsamlı yöntemler olarak öne sürülen yaklaşımların SDFTM ve KTM olduğu belirtilmiştir.

SDFTM yöntemi, birden fazla maliyet ve maliyet sürücüsüne gerek kalmadan, her bir faaliyeti yerine getirmek için gerekli olan zamanı süre olarak tahmin ederek, maliyetleri bu süre bazında dağıtan ve FTM göre oldukça basit, kullanışlı ve az maliyetli bir yöntem olarak tanımlanabilmektedir. SDFTM yönteminin FTM yöntemine göre en önemli avantajı atıl kapasite maliyetleri hakkında bilgi sağlamasıdır.

KTM yöntemi, FTM yöntemi ile GPK olarak adlandırılan marjinal planlı maliyet muhasebesi yönteminin birleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan stratejik maliyet yönetim aracıdır. GPK yönteminin kaynaklara bakış açısıyla, FTM yönteminin faaliyetlere bakış açısının birleştirilmesi sonucunda ortaya çıkmış bir yöntemdir. KTM yönteminde maliyetler sabit ve orantısal maliyetler olarak ikiye

Peker, A.A. & İçerli, M.Y. (2021) Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 459-490.

ayrılmaktadır. Sabit maliyetler teorik kapasiteye göre, orantısal maliyetler ise pratik kapasiteye göre dağıtılmaktadır. KTM yöntemi de atıl kapasite maliyetleri hakkında bilgi sunmaktadır.

Y üretim işletmesinde yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde; hem SDFTM hem de KTM yöntemleri atıl kapasite maliyetlerini tespit ettiği belirlenmiştir. SDFTM yöntemine göre atıl kapasite maliyetleri 493.585,43 TL, KTM yöntemine göre atıl kapasite maliyetleri ise 315.127,51 TL'dir. Bu sonuçlara göre her iki yöntemde FTM yöntemine göre atıl kapasite maliyetlerine ulaşması yöntemlerin ortaya çıkmasına asıl neden olan argümanları desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Yöntemler arasında sonuçlar değerlendirildiğinde SDFTM yönteminde atıl kapasite maliyetlerinin daha yüksek çıktığı bu sonucunda nedeni olarak üretim işletmesinde dağıtım işleminde sadece zaman etkeni çerçevesinde maliyetlerin dağıtılması neden olmuştur. Zaman etkeni çerçevesinde yapılan dağıtım işlemlerinde faaliyetlerin süre bazında belirlenmesi ve bu sürelerin direkt gözlem yoluyla tespit edilmesi yöntemin zayıf yönü olarak gösterilebilir. KTM yönteminin alt yapısı ve ilkeleri nedeniyle (miktar temelli olması) üretim işletmesinde uygulamasının daha doğru maliyet bilgilerine ulaşabileceği sonucuna ulaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca KTM yöntemi teorik ve pratik kapasiteyi dikkate alması dağıtım işlemleri gerçekleşmeden önce sabit ve orantısal maliyetlerin tespit edilmesi yöntemin uygulamasının SDFTM yöntemine göre daha zor fakat daha net maliyet bilgileri sağlayacağı söylenebilir.

Etik Beyan

“Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Üretim İşletmesinde Bir Uygulama” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, R. (2013, Nisan). Yeni Bir Maliyet ve Yönetim Muhasebesi Yöntemi Olarak Kaynak Tüketim Muhasebesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 58(55),55-76.
- Aktaş, R., ve Özata, D. (2017). Otomotiv Parçaları Üreten Bir İşletmede Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Uygulamalarının Karşılaştırılması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(1), 233-254.
- Aksu, İ. (2013). Kaynak Tüketimine Dayalı Muhasebe: Bir Örnek Uygulama. *NWSA-Social Sciences*, 8(4), 165-182.
- Almeida, A., ve Cunha, J. (2017). Them Implementation of an Activity-Based Costing (ABC) System in a Manufacturing Company. *Procedia Manufacturing*, 6(13), 932-939.
- Al-Qady, M., ve El-Helbawy, S. (2016). Integrating Target Costing and Resource Consumption Accounting. *Journal of Applied Management Accounting Research (JAMAR)*, 14(1), 39-54.

- Peker, A.A. & İcerli, M.Y. (2021) Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 459-490.
- Askarany, D., ve Franklin-Smith, A. W. (2014). Cost Benefit Analyses of Organic Waste Composting Systems Through The Lens of Time Driven Activity-Based Costing. *Journal of Applied Management Accounting Research (JAMAR)*, 12(2), 59-73.
- Atmaca, M., ve Terzi, S. (2007). Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyetleme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007(2), 367-384.
- Balakrishnan, R., Labro, E., ve Sivaramakrishnan, K. (2012). Product Costs as Decision Aids: An Analysis of Alternative Approaches (Part 2). *Accounting Horizons*, 26(1), 21-41.
- Basuki, B., ve Riediansyaf, M. D. (2014). The Application of Time-Driven Activity-Based Costing in The Hospitality Industry: An Exploratory Case Study. *Journal of Applied Management Accounting Research (JAMAR)*, 12(1), 27-54.
- Berikol, B. Z. (2017). Süreye Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 17(52), 69-94.
- Caner, G. (2019, Nisan). Zaman Sürücülü Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemi: Bir Mermer İşletmesi Uygulaması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 82(1), 1-20.
- Cengiz, E. (2011). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Arasındaki Farklar-Bir Mobilya Üreticisi Firmada Vaka Çalışması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 50 (33), 33-58.
- Chen, A., Sabharwal, S., Akhtar, K., Makaram, N., ve Gupte, C. M. (2015). Time Driven Activity Based Costing of Total Knee Replacement Surgery at a London Teaching Hospital. *The Knee*, (22), 640-645.
- Clinton, B. D., ve Webber, S. A. (2004, Ekim). Here's Innovation in Management Accounting with Resource Consumption Accounting. *Strategic Finance*, 6(1), 21-26.
- Dönmez, A., ve Başçıl, G. (2017, Ocak-Şubat). Kaynak Tüketim Muhasebesi: Bir Mobilya Üretim İşletmesinde Uygulama. *Mali Çözüm Dergisi*, 27(139), 29-56.
- Elshahat, M. F. (2016). Resource Consumption Accounting: The Challenges and Application Obstacles. *International Journal of Business, Accounting, and Finance*, 10(1), 103-125.
- Eraslan, S., ve Önal, S. (2020). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sisteminin Bir Sanayi İşletmesinde Uygulanması. *Mali Çözüm Dergisi*, 30(157), 103-123.
- Erkuş, H., Aksu, İ., ve Turan, E. (2014). Kaynak Tüketim Muhasebesinin Diğer Maliyet Sistemleri İle Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(3), 15-36.
- Feng, S., ve Ho, C.-Y. (2016). The Real Option Approach to Adoption or Discontinuation of a Management Accounting Innovation: The Case of Activity-Based Costing. *Rev Quant Finan Acc*(47), 835-856.
- French, K. E., Guzman, A. B., Rubio, A. C., Frenzel, J. C., ve Feeley, T. W. (2016). Value Based Care and Bundled Payments: Anesthesia Care Costs for Outpatient Oncology Surgery Using Time-Driven Activity Based Costing. *Healthcare*, 4, 173-180.
- Gregorio, J., Russo, G., ve Lapao, L. V. (2016). Pharmaceutical Services Cost Analysis Using Time-Driven Activity-Based Costing: A Contribution to Improve Community Pharmacies' Management. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 12, 475-485.

- Peker, A.A. & İcerli, M.Y. (2021) Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 459-490.
- Gunasekaran, A., ve Sarhadi, M. (1998). Implementation of Activity-Based Costing in Manufacturing. *Int. J. Production Economics*, (56-57), 231-242.
- Hoozee, S., ve Hansen, S. C. (2018). A Comparison of Activity-Based Costing and Time-Driven Activity-Based Costing. *Journal of Management Accounting Research*, 30(1), 143-167.
- Jassem, S. (2019). Benefits of Switching from Activity Based Costing to Resource Consumption Accounting: Evidence from a Power Generator Manufacturing Plant. *Management & Accounting Review*, 18(3),169-189.
- Karaca, N., ve Küçük, H. (2017). Kaynak Tüketim Muhasebesi Temelinde Ürün Maliyetlerinin Hesaplanması- Karşılaştırmalı bir Uygulama. *İşletme Araştırma Dergisi (Journal of Business Research)*, 9(2), 353-375.
- Karakoç, M., ve Dardanoğlu, E. (2020). Kaynak Tüketim Muhasebesi: Seramik Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 88(39), 39-56.
- Kayihan, B., ve Tepeli, Y. (2016). Yeni Bir Maliyetleme Tekniği Olarak Kaynak Tüketim Muhasebesi ve Bir Örnek Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı*, 431-443.
- Kefe, İ., ve Tanış, V. N. (2020). Kaynak Tüketim Muhasebesi: Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 88(39), 97-124.
- Köse, T., ve Ağdeniz, Ş. (2017). Zaman Esaslı Faaliyete Dayalı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi Maliyet Yöntemlerinin Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 10(2), 139-160.
- Krumwiede, K., ve Suesmair, A. (2007, June). Getting Down to Specifics on RCA. *Strategic Finance*, 88(12), 50-55.
- Kurtlu, A. E. (2016). Kaynak Tüketim Muhasebesi: Silah Fabrikası Örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 1-14.
- Maiga, A. S. (2014). Assessing Self-Selection and Endogeneity Issues in the Relation Between Activity-Based Costing and Performance. *Advances in Accounting, incorporating Advances in International Accounting*(30), 251-262.
- Okutmuş, E. (2015, Ocak). Resource Consumption Accounting with Cost Dimension and an Application in a Glass Factory. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 5(1), 46-57.
- Öğünç, H., ve Tekşen, Ö. (2018, Haziran). Kaynak Tüketim Muhasebesi Yaklaşımının Tuğla Üretim İşletmesinde Uygulanması ve Karşılaştırılmalı Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(2), 289-417.
- Öker, F., ve Adıgüzel, H. (2016). Time-Driven Activity-Based Costing: An Implementation in a Manufacturing Company. *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, 22(1), 39-56.
- Öktem, B. (2016, Haziran). Üretim İşletmelerinde Kaynak Tüketim Muhasebesine Duyulan Gereksinim ve Uygulama Boyutu. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 261-277.
- Öztürk, M. S., ve Alsamarraj, S. (2019). Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 81(121), 121- 142.

- Peker, A.A. & İçerli, M.Y. (2021) Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Kaynak Tüketim Muhasebesi: Aksaray İlinde Faaliyet Gösteren Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 459-490.
- Özyürek, H., ve Dinç, Y. (2014). Son Yıllarda Maliyet Dağıtımında Kullanılan Yöntemler ve Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Olay Çalışması. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 345-364.
- Perkins, D., ve Stovall, O. S. (2011). Resource Consumption Accounting Where Does It Fit? *The Journal of Applied Business Research*, 27(5), 41-51.
- Pernot, E., Roodhooft, F., ve Abbeele, A. V. (2007). Time-Driven Activity-Based Costing for Inter-Library Services: A Case Study in a University. *The Journal of Academic Librarianship*, 33(5), 551-560.
- Taniş, İ. F., ve Demircioğlu, E. N. (2020). Kaynak Tüketim Muhasebesinin Bir Üretim İşletmesinde Uygulanması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(3), 851-881.
- Tse, M. S., ve Gong, M. Z. (2009). Recognition Of Idle Resources in Time-Driven Activity-Based Costing And Resource Consumption Accounting Models. *Journal of Applied Management Accounting Research*, 7(2), 41-54.
- Tutkavul, K., ve Elmacı, O. (2016). Stratejik Karar Alma Perspektifinden Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Modeli ve Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Modelinin Karşılaştırılmasına Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18(4), 825-853.
- Yükçü, S., & Gönen, S. (2009). Zaman Esaslı Faaliyete Dayalı Maliyetleme Yaklaşımının Otomobil Parçaları Üreten Bir İşletmede Uygulanması. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 28, 19-32.
- Vargün, H., ve Kılınçaslan, S. (2020). Kaynak Tüketim Muhasebesinin Önemi: Bir Tekstil Üretim İşletmesinde Uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 637-647.
- Vedernikova, O., Siguenza, L., Guzman, L., Pesantez, J., Arcentales, R., ve Carrion, R. (2020). Time-Driven Activity-Based Costing in the Assembly Industry. *Australasian Accounting Business & Finance Journal*, 14(4), 3-23.
- White, L. (2009, May-June). Resource Consumption Accounting: Manager- Focused Management Accounting. *The Journal of Corporate Accounting and Finance*, 20(4), 63-77.

Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması ve Psikometrik Yönden İncelenmesi

Aylin KİRİŞÇİ SARIKAYA*

Halim GÜNER**

Öz

Hukuki olarak farklı adlar ile anılsa da sığınmacılar ve mülteciler, genel bir ifade ile ellerinde olmayan zorunlu nedenler yüzünden kendi yurtlarından göçe zorlanmış ve başka ülkelere kaçmış insanlardır. Yerel toplumun sığınmacılara yönelik besledikleri önyargının ölçülmesi birçok ülke politikası için gerekli bir veridir. Bu nedenlerle, ülkemiz için oldukça önemli görülen sığınmacılar konusuna bir katkı sunması adına Anderson (2018)'un Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeği Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek maddeleri çeviri işlemi adımlarına uygun olarak Türkçeye çevrilmiştir. Ölçeğin Türkçe hali dil ve kültür açısından uzmanlarca değerlendirilmiştir. Ölçek üniversite öğrencilerine uygulanmış ve analizler farklı örneklem sayıları üzerinden yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi için 345, doğrulayıcı faktör analizi için 255 ve ölçüt geçerliliği için 97 üniversite öğrencisinden veri toplanmıştır. AFA sonucunda çıkan 11 maddelik ve tek boyutlu yapı toplam varyansın %47'sini açıklamıştır. Maddelerin yük değerleri .792 ile .489 arasında değişmiştir. Tek boyutlu yapı DFA sonucunda yeterli uyum indeksleri vermiştir. Ölçüt geçerliliğinde, iç tutarlılık katsayıları ve %27'lik t-testi sonuçlarında anlamlı ve yeterli değerler elde edilmiştir. Sonuç olarak ölçeğin Türkçeye uyarlanmış halinin hem tek boyutlu hem de iki boyutlu yapıda kullanılabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sığınmacılar, Önyargı, Ölçek Uyarlama.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Turkish Adaptation and Psychometric Analysis of the Prejudice against Asylum Seekers Scale

Abstract

Asylum seekers and refugees, in general terms, are people who have been forced to migrate from their homelands and have fled to other countries due to several reasons. Measuring prejudice of the local community towards asylum seekers is a necessary data for sociological policies of many countries. In addition, the scale would give important data for the related literature. For the stated reasons, Anderson's (2018) Prejudice Against Asylum Seekers Scale has been adapted into Turkish. The scale items were translated into Turkish in accordance with the translation process steps. The Turkish version of the scale was checked by experts in terms of language and culture. The scale was applied to university students and analyzes were made with different number of samples. Data were collected from 345 university students for exploratory factor analysis, from 255 university students for confirmatory factor analysis, and from 97 university students for criterion validity. The 11-item and one-dimensional structure resulting from EFA explained 47% of the total variance. The load values of the items varied between .792 and .489. The one-dimensional structure gave sufficient fit indices as a result of CFA. Significant and sufficient values were obtained in the criterion validity, internal consistency coefficients and 27% t-test results. As a result, it was concluded that the Turkish version of the scale could be used in both one-dimensional and two-dimensional structures.

Keywords: Asylum Seekers, Prejudice, Scale Adaptation.

Article Type: Research Article

* Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Doktora Öğrencisi, E-posta: aylin.sarikaya@boun.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-7443-8433

** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, E-posta: h.guner@alparslan.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-1537-7655

1. GİRİŞ

Türkiye; mülteciler ve sığınmacılar için yıllardır gerek son durak gerekse başka ülkelere geçebilmek için bir köprü işlevi görmüş ve hep cazip bir coğrafya olarak benimsenmiştir. Ülkemiz son yıllarda uluslararası sığınmacı sayısı en fazla artan ve dünyada en fazla sayıda sığınmacıya ev sahipliği yapan ülke konumuna gelmiştir ve yaklaşık 3,6 milyon kayıtlı Suriyeli ile birlikte 330 bin kadar farklı uyruklu kişilere ev sahipliği yapmaktadır (UNHCR, 2021a). İstatistiklere bakıldığında bu sayıların her geçen yıl artmakta olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı ile birlikte milyonlarca Suriyeli Türkiye'nin açık kapı politikasının da etkisi ile ülkemize gelmiş ve yerleşmiştir (Aras-Gökcalp ve Mencütek, 2015; Kirişçi, 2014).

Ülkemizde Suriyelilerin sayısının zamanla artmasının sebepleri; Suriye iç savaşının başladığı günden bu yana Suriyeli göçmenlere yönelik açık kapı politikası uygulamanın yanı sıra bu kişilerin Türkiye'de belli bir bölgeye yerleştirilmemesi, aksine onlara özgürce ülke içinde dolaşım ve yerleşme hakkı tanınması, iş sahibi olabilmeleri, çalışma izni alabilmeleri, sağlık sisteminden yararlanabilmeleri ve onlara okul öncesinden üniversiteye kadar bütün eğitim kademelerinde eğitim alabilmeleri gibi fırsatların sunulması (Yıldız, 2013) olarak sayılabilir. Ayrıca bunda Türkiye'nin gelişmiş batı ülkelerine geçişte bir transit ülke olarak görülmesi ve Suriye'nin diğer komşu ülkelerinden ziyade Türkiye'de ekonominin daha istikrarlı bulunması da etkili olmuş olabilir (İçduygu ve Aksel, 2012).

Mülteci ya da sığınmacı, genel bir tabirle başka bir coğrafyada yaşamak için ülkesini terk ederek başka bir ülkeye sığınan kişilere denilmektedir (TDK, 2021) ve gerek halk arasında gerekse medyada aralarında bir fark gözetilmeksizin çoğu zaman birbiri yerine kullanılmaktadır. Ancak bu ifadeler hukuki olarak farklıdır. Ülkesindeki çatışma, savaş, zulüm veya insan hakları ihlalleri gibi sebepler ile başka bir ülkeye kaçan ve bu yeni ülkede sığınma talebi resmi olarak onaylanan kişilere mülteci; sığınma talebinde bulunmuş ancak bu talebi henüz resmi olarak onaylanmamış kişilere ise sığınmacı denilmektedir (UNHCR, 2021a). Ülkemizdeki en kalabalık sığınmacı nüfusunu barındıran Suriyeliler ise “geçici koruma” statüsündedir. Geçici koruma, Türkiye'nin 2011 yılında karşılaştığı kitlesel Suriyeli göçmen akınına karşı onların acil koruma ihtiyacının karşılanması ve insan haklarına uygun temel asgari standartların sağlanması amacıyla başvurduğu pratik ve tamamlayıcı bir çözüm yoludur (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021).¹

Bir toplumdaki mülteci ve sığınmacı sayılarının artması beraberinde mülteci ve sığınmacılara karşı hoşgörüsüzlüğün, ayrımcılığın, şiddetin, nefret suçlarının, sosyal dışlanmanın ve çatışmaların artmasına sebep olabilmektedir (Aktas, Tepe ve Persson, 2021; Doğan vd., 2017). İki farklı kültürü bir araya getirmek, temas kurmalarını ve birbirlerine karşı yakınlık duymalarını sağlamak hiç de kolay bir durum değildir. Ekonomik, kültürel ve güvenlik gibi hayatın içinden çekinceler, toplumun mülteci ve sığınmacılara karşı tutumunu şekillendiren en önemli sebepler arasında sıralanmaktadır. Örneğin ekonomik fırsatların yetersiz olması çıkar çatışmalarının doğmasına, kalıp yargıların oluşmasına hatta yabancı düşmanlığı ve korkusunun yerleşmesine sebep olabilmektedir (örneğin Stephan, Ybarra ve Bachman, 1999; akt. Aktas vd., 2021). Bunların yanı sıra hükümet politikası, siyasiler, medya, sivil toplum kuruluşları ve toplumun diğer üyeleri de mülteci ve sığınmacılara karşı tutumları etkileyen öğeler olarak belirtilmektedir (Dempster ve Hargrave, 2017; Esses, Hamilton ve Gaucher, 2017).

¹ Ölçekteki “asylum-seeker” ifadesi orijinaline sağdik kalınarak “sığınmacı” olarak çevrilmiştir. Toplumda ve medyada birbiri yerine kullanılan ve fark gözetilmeyen sığınmacı ve mülteci ifadelerinin, çalışmaya katılan örneklem tarafından da benzer şekilde anlaşıldığı farz edilmektedir. Ayrıca Türkiye’de yapılmış çalışmalarda Suriyeliler ile ilgili olarak kullanılan “sığınmacı” (Kardeş, Banko ve Akman, 2017; Topkaya ve Akdağ, 2016) veya “mülteci” (Doğanay ve Çoban-Keneş, 2016; Kağnıcı, 2017) ifadelerinin aynı grubu karşıladığı görülmektedir (akt. Yelpaze ve Güler, 2018).

Aslına bakılırsa, Türk toplumu kısa bir süre içinde milyonlarca Suriyeli ile bir arada yaşamaya başlamasına rağmen özellikle sürecin başında Suriyelilere karşı genel olarak olağanüstü bir dayanışma sergilemiştir. Zamanla çeşitli sebepler yüzünden bu durum rahatsızlık ve kaygıya doğru evrilse de Türk toplumunun toplumsal kabul düzeyinin hala çok yüksek olduğu söylenebilir (Erdoğan, 2019). Ancak pek çok çalışmada da görüldüğü üzere (Demir, 2015; Erdoğan, 2017; İstanbul, 2020; Kirisci ve Ferris, 2015; Yıldız, 2013) Türk toplumu Suriyelilere karşı bazı olumsuz tutum ve davranış eğilimleri de göstermektedir.

Toplumun göçmenlere karşı tutumlarını incelemek o toplumun genel huzuru, göçmenlerin topluma entegrasyonu ve yerleştikleri yeni ülkeye yararlı bireyler olabilmelerinin sağlanması adına önemli bir basamak olarak görülmektedir. Her ne kadar gerekli fırsatlar sunulduğunda göçmenlerin toplum için olumlu katkılar sunduğu biliniyorsa da (Pantuliano, 2016; akt. Dempster ve Hargrave, 2017), toplumun beklentileri büyük ölçüde onların göçmenlere karşı tutumu ile şekillenmektedir.

Sığınmacılara karşı beslenen olumsuz tutumlardan bir tanesi hiç şüphesiz “önyargı”dır. Önyargı; insanları öteki gruplara ait olmasından ötürü hatalı ve katı bir genelleme ile değerlendirerek, onlara karşı olumsuz tutum ve antipati beslemek şeklinde ifade edilebilir. (Allport, 1954; Fiske 1998; Göregenli, 2012). Özellikle sosyal psikoloji alanında önyargı ve bir gruba ya da grubun üyelerine karşı beslenen önyargıdan dolayı doğan ayrımcılık, pek çok araştırmaya (Allport, 1954; Akrami ve Ekehammar, 2006; Akrami vd., 2009; Brown, 2011; Wagner vd. 2003) konu olmuştur. Bu çalışmalarda önyargı; toplumsal, politik ve kültürel açıdan ele alındığı gibi bir kişilik özelliği olarak da ele alınarak incelenmektedir. Bunun yanı sıra önyargı, klasik/açık ve modern/örtük önyargı şeklinde de ele alınmaktadır. Klasik önyargı, öteki gruba yönelik açıkça düşmanlık ve nefret duyguları beslenmesine yol açarken; modern önyargı, bireylerin öteki gruba yönelik olarak üstü kapalı olumsuz duygular hissetmesi olarak açıklanabilir. Modern önyargı hisseden bireyler; eşitlik, insan hakları gibi değerleri önemsemekle birlikte mülteci ve sığınmacıların belli özel faydalar elde ettiği iş fırsatları, barınma, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi durumlarda olumsuz tutumlar geliştirebilmektedir (Anderson, 2018; Brown, 2011; Pettigrew ve Meertens, 1995).

Küresel anlamda zorla yerlerinden edilen, göçe mecbur bırakılan, anavatanlarında yaşanan siyasi karışıklık, çatışma, savaş, ekonomik istikrarsızlık ve çeşitli insan hakları ihlalleri yüzünden yurtlarından ayrılarak yeni bir hayat arayışı ile farklı ülkelere sığınan insan sayısı – 2019 yılı sonu itibarıyla 79.5 milyon (UNHCR, 2021b)- her geçen gün artmaktadır. Bu kişilerin yerleştikleri veya geçici olarak barındıkları yeni ülkelerindeki yerli toplum tarafından nasıl karşılandıklarını ve karşılıklı olarak hangi tutum ve davranış eğilimlerini beslediklerini ortaya koyabilmek, göçmenlere yönelik doğru ve zamanında uyum politikaları geliştirmek ve uygulamak için oldukça kritik bir adım olacaktır.

Ülkemiz açısından da toplum, Suriyeliler yoğunluklu olmak üzere farklı milletlerden sığınmacılar ile bir arada yaşamakta ve bir arada olmaktan ötürü birbirlerine karşı farklı olumlu-olumsuz tutumlar beslemektedir. Türkiye’de sığınmacılara, özellikle Suriyeli sığınmacılara yönelik olumsuz tutumları inceleyen pek çok çalışmanın olduğu (Aktas, vd., 2018; Coşkun ve Emin, 2016; Ekici, 2019; İstanbul, 2020; Kılcan, Çepni ve Kılınç, 2017; Köse, Bülbül ve Uluman, 2019; Uysal ve Aydın-Çakır, 2020; Terzi, Göçen ve Altun, 2019) ve bu çalışmaların olumsuz tutumları tehdit algısı, önyargılar, kalıp yargılar, şiddet eğilimi gibi başlıklar altında incelediği söylenebilir (İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü, 2020). Ancak yerli literatürde sığınmacılara yönelik önyargıyı, koşullu ve koşulsuz önyargı şeklinde ele alarak inceleyen herhangi bir çalışmanın bulunmadığı ve bu konuda Türkçe olarak herhangi bir ölçeğin geliştirilmediği görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmada sığınmacılara yönelik bir ölçek olarak Anderson (2018) tarafından geliştirilen “Prejudice Against

Asylum Seekers Scale” ölçeğinin Türkçeye uyarlanması ve ölçeğin psikometrik yönden incelenmesi amaçlanmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, Anderson, J. R. (2018) tarafından geliştirilen “Prejudice Against Asylum Seekers Scale” (Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeği) ölçeğinin Türkçeye uyarlanması çalışmasıdır. Uyarlama için yazardan elektronik posta yolu ile izin alınmıştır. Çalışmanın yapılması için de Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan izin alınmıştır (Tarih: 28.01.2021, Sayı: 2234). Ölçeğin uyarlanması sürecinde takip edilen basamaklar başlıklar halinde aşağıda sunulmaktadır.

2.1. Çeviri İşlemleri

İzni alınan ölçeğin ilk etapta Türkçe diline çevirme işlemi yapılmıştır. Bir dilden başka bir dile çevirme işlemleri genel olarak orijinal dilden hedef dile çevirme, değerlendirme, orijinal dile geri çevirme, tekrardan değerlendirme ve uzmanlarca dil ve kültürel açıdan değerlendirme gibi başlıca basamakları içermektedir (Cha, Kim ve Erlen, 2007; Çapık, Gözüm ve Aksayan, 2018). Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeği maddelerinin Türkçe diline çevrilmesinde bu basamaklara bağlı kalınmıştır. Ölçek maddeleri İngilizce dilinde yetkin dört kişi tarafından ayrı ayrı çevrilmiştir. Dilde uzman iki kişi tarafından çevrilen maddeler, orijinal dildeki maddeler ile karşılaştırılarak ve tartışılarak maddelerin son haline karar verilmiştir. Son haline karar verilen bu maddeler hem dilde hem de alanda uzman kişilerce dil ve kültüre uygunluk yönlerinden değerlendirilmiştir. Dil ve kültüre uygunluk yönlerinden de yapılan değerlendirme sonrası ölçeğin uygulamaya hazır olduğu kararına varılmıştır.

2.2. Örneklem

Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin geliştirilmesi çalışmasında örneklem olarak 18-60 yaş aralığında gönüllü katılımcılardan veri toplanmıştır. Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin ölçüt geçerliliği çalışması için kullanılan Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeğinde ise lisans öğrencileri veri toplama örneklem olarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın evreni olarak ise her iki ölçek için benzer örneklem olması ve araştırmacıların daha kolay ulaşabilmeleri açısından üniversite lisans öğrencileri tercih edilmiştir. Bu uyarlama çalışmasında Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapma zorunluluğu olduğu için AFA, Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ve ölçüt geçerliliği için ayrı ayrı veri toplanmıştır. Çalışmanın örneklemini Muş Alparslan, Elâzığ Fırat, Çanakkale 18 Mart, Aydın Adnan Menderes, Yıldız Teknik, İstanbul Teknik, İstanbul Aydın ve Uşak Üniversitelerinin çeşitli bölümlerinden gönüllü olarak katılım sağlayan 345 üniversite öğrencisi AFA için, 255 üniversite öğrencisi DFA için ve 97 üniversite öğrencisi ölçüt geçerliliği için üç ayrı örneklem grubunu oluşturmuştur. Veriler çevrimiçi toplanmıştır.

Örneklem yeterliliği konusunda literatürde farklı bilgiler sunulmuş olsa da madde sayısının 10 veya 15 katı kadar katılımcı sayısının yeterli olacağı belirtilmiştir (Tavşancıl, 2010). Bu bilgiye göre AFA ve DFA için toplanan veriler 15 katı sınırının üzerinde olduğu için (AFA’da 16 madde, DFA’da 11 madde) yeterli örneklem sayılarına ulaşıldığı söylenebilir.

Örneklemler demografik olarak cinsiyet değişkeni açısından incelenmiştir. Frekans analizine göre gönüllü katılım sağlayan 345 üniversite öğrencisinin 258’i kız ve 87’si ise erkek öğrencidir. DFA için toplanan 255 katılımcının ise 197’si kız ve 58’i erkek öğrencidir. Son olarak ölçüt geçerliliği için veri toplanan 97 üniversite öğrencisinin 62’si kız, 35’i ise erkek öğrenci olarak dağılım göstermiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak iki ölçek kullanılmıştır. Birincisi bu çalışma ile Türkçeye uyarlanması amaçlanan Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeği, diğeri ise ölçüt geçerliliğinde kullanılmasına karar verilen Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeğidir. Her iki ölçek de 7'li Likert olarak (kesinlikle katılmıyorum, ..., kesinlikle katılıyorum) uygulanmıştır.

2.3.1. Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeği

Anderson (2018) tarafından geliştirilen Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeği klasik önyargı ve koşullu önyargı olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Her iki boyutta da 8 madde olmak üzere ölçek toplam 16 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 7'li Likert tipinde (kesinlikle katılmıyorum, ..., kesinlikle katılıyorum) hazırlanmış ve ölçek toplamda % 57.88 oranında toplam varyansı açıklamıştır. Ölçeğin klasik önyargı alt boyutunun madde yükleri EFA .927-.620 ve CFA .915-.773 arasında ve koşullu önyargı alt boyutunun madde yükleri EFA .683-.508 ve CFA .846-.503 arasında çıkmıştır. Ölçeğin uyum indeksleri $\chi^2(99) = 349.822$, $p < .001$; CFI = 0.940; RMSEA = 0.088 (90% CI, 0.078-.0.098); SRMR = 0.062 şeklindedir. Son olarak ölçekte toplanan iki ayrı veride iç güvenirlik katsayısı klasik ön yargı alt boyutu için $\alpha=.96$ ve koşullu ön yargı alt boyutu için ise $\alpha=.89$ bulunmuştur (Anderson, 2018). Bu veriler ışığında Anderson (2018) tarafından geliştirilen Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu ortaya konulmuştur.

2.3.2. Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği

Varela vd. (2013) tarafından geliştirilen ve Günay vd. (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeğinin ölçüt geçerliliği için kullanılmasına karar verilmiştir. Bu karar verilirken iki ölçeğin de benzer yapıları ölçtükleri göz önünde bulundurulmuştur. Türkçe'ye uyarlanan ölçek sığınmacılara yönelik ön yargıyı, ölçüt geçerliliğinde kullanılacak ölçek ise göçmenlere yönelik olumsuz tutumu ölçmektedir. Bu iki ölçek arasında bir ilişki beklendiğinden ölçüt geçerliliği için kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

On iki maddelik ve tek boyutlu olan bu ölçek toplam varyansın %43.2'sini açıklamıştır. Ölçek maddelerinin AFA yük değerlerinin .739 ile .495 arasında ve DFA yük değerlerinin .76 ile .43 arasında olduğu belirtilmiştir. DFA sonucunda çıkan uyum indekslerinin ise $\chi^2=134.19$, $sd=54$, $RMSEA=0.071$, $RMR=0.055$, $CFI=0.97$, $GFI=0.93$, $NFI=0.95$, $AGFI=0.90$ olduğu belirtilmiştir. Türkçeye uyarlama çalışmasında (Günay vd., 2019) ölçeğin iç güvenirlik katsayısının $\alpha=.81$ olduğu ifade edilmiştir (Günay vd., 2019). Bu veriler ışığında ölçeğin başarılı bir şekilde Türkçeye uyarlandığı görülmektedir.

2.4. Veri Analizi

Lisans öğrencilerinden toplanan veriler SPSS ve AMOS paket programları ile analiz edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) değerleri ilk analizde yeterli düzeyde çıkmadığı için Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) analizi yapılmış ve sonra farklı örneklem ile yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Ölçüt geçerliliği için ise uyarlanan Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeği ile Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği arasındaki korelasyon katsayısına bakılmıştır. İç güvenirlik için Cronbach Alpha, McDonald's Omega değerine ve alt-üst gruplar arasında bağımsız gruplar t-testi sonucuna bakılmıştır.

3. BULGULAR

Geçerlik ve güvenirlik analizlerine yönelik bulguların verilmesinden önce 345 kişiden toplanan verilerin uygunluğuna dair analizler yapılmıştır. Normallik değerlendirmesi için maddelerin

çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiştir. M9, M10 ve M13 maddeleri hariç diğer tüm maddeler çarpıklık ve basıklık katsayısı olarak +1 ve -1 arasında bir değer almıştır. M9, M10 ve M13 maddeleri çarpıklık olarak -1,5 ile -2,5 arasında, basıklık olarak ise +2 ile +3 arasında değer almışlardır. Ayrıca tüm maddelere yönelik Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk W normallik testleri $p < .001$ oranında anlamlı çıkmıştır. Çarpıklık ve basıklık kat sayılarının üç madde haricinde +1 ile -1 arasında olması ve Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk W testlerinin anlamlı çıkması verilerin normal dağıldığının kabul edilebileceğini göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

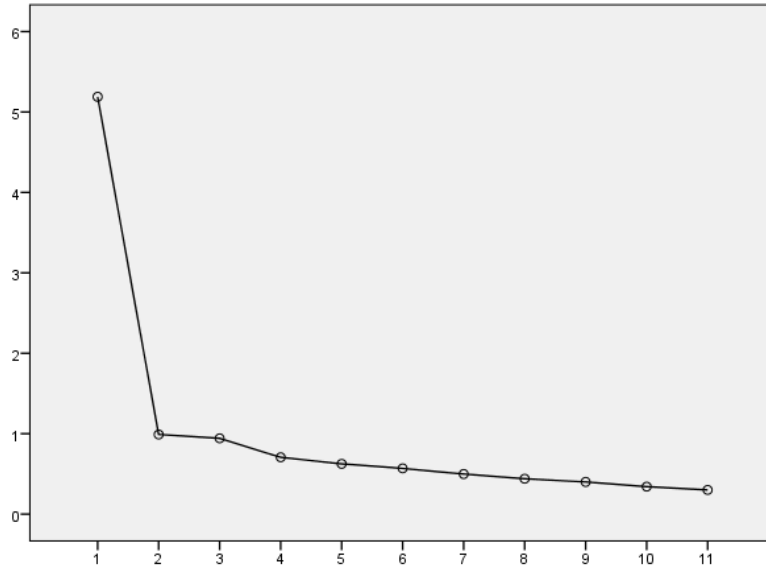
3.1.Yapı Geçerliliği

Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin uyarılma çalışmasında yapı geçerliliği DFA ile ölçülmüştür. DFA analizi 345 üniversite öğrencisinden toplanan veriler üzerinden yapılmıştır. İki alt boyutu olan ölçeğin DFA ile yapılan analizinde uyum indeksleri $\chi^2 = 397,929$; $df = 103$; $\chi^2/df = 3,863$; $GFI = 0,844$; $NFI = 0,783$; $TLI = 0,785$; $CFI = 0,815$; $RMSEA = ,097$; $RMR = ,195$ şeklinde çıkmıştır. Uyum indekslerinin anlamlı bir derecede olması için minimum .85 büyük, RMSEA ve RMR değerinin de .08'den küçük olması beklenmektedir (Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003). Elde edilen DFA sonuçlarına göre yeterli uyum değerleri sağlanamamıştır. Ayrıca AMOS ile yapılan DFA sonucunda M5, M12 ve M14 maddelerinin anlamlı yük değerleri olmadığı ($p > .05$), M13 ile M16 maddelerinin de düşük yük değerleri sağladığı görülmüştür ($M13 = .262$; $M16 = .339$). DFA analizinde elde edilen bu değerler nedeniyle 345 öğrenciden toplanan veriler ile AFA uygulanmasına karar verilmiştir.

Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin AFA analizinde KMO değeri .92 ve Bartlett küresellik testinin anlamlı olduğu ($\chi^2(55) = 2036,005$, $p < 0,001$) ortaya çıkmıştır. Elde edilen bu değerlerden AFA için kullanılan verinin yeterli sayıda olduğu, kullanılan verilerin çok değişkenli ve normal dağılım gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu sonuçlara dayanarak AFA analizine devam edilmiştir.

Açımlayıcı faktör analizinde varimaks döndürme tekniği uygulanmıştır. Döndürme sonucunda orijinal şekliyle iki alt boyutlu olan ölçek dört alt boyutlu olarak elde edilmiştir. Scree plot grafiğinde ise iki alt boyutun daha uygun olduğu izlenmiştir. M5 maddesi tek başına dördüncü alt boyutta kümelenmiştir. Bu nedenle M5 analizden çıkarılarak AFA tekrar edilmiştir. Tekrar edilme sonucunda M16 maddesinin alt boyuta negatif olarak yüklendiği görülmüştür ($M16 = -.502$). M16 maddesinin ters madde olup olmadığı tekrardan uzmanlarca tartışılmıştır. Varılan karar da M16 maddesinin ters madde olmadığı sonucuna varılmıştır. Katılımcıların maddeyi ters olarak algıladıkları ihtimali düşünülerek M16 maddesi ters çevrilmiştir. Fakat ters çevrilme sonucunda da anlamlı bir yük değeri sağlamadığı görülmüştür. Ayrıca M16 maddesi diğer maddeler ile de genelde negatif korelasyon gösterdiği için analizden çıkarılmıştır. Tekrarlanan AFA sonucunda M12 maddesinin tek başına üçüncü alt boyuta yüklendiği görülmüştür ($M12 = .855$). Bu nedenle M12 maddesi çıkarılarak AFA tekrar edilmiştir. Tekrar sonucunda son olarak M13 ve M14 maddelerinin de tek başlarına bir alt boyutta kümelendikleri görülmüştür ($M13 = .737$; $M14 = .733$). Bu iki madde de çıkarılarak AFA tekrar edilmiştir. AFA sonucunda orijinal haliyle iki alt boyutlu olan ölçek tek boyuta inmiştir.

Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin AFA sonucunda ölçek tek boyutlu yapıda çıktığı için madde döndürmesi gerçekleşmemiştir. Madde yükleri $M1 = .780$; $M2 = .792$; $M3 = .788$; $M4 = .680$; $M6 = .674$; $M7 = .691$; $M8 = .792$; $M9 = .640$; $M10 = .581$; $M11 = .489$; $M15 = .570$ şeklinde elde edilmiştir. Şekil 1'deki scree plot grafiğinde de ölçeğin tek boyutlu olması gerektiği görülmektedir.

Şekil 1. Scree Plot Grafikü

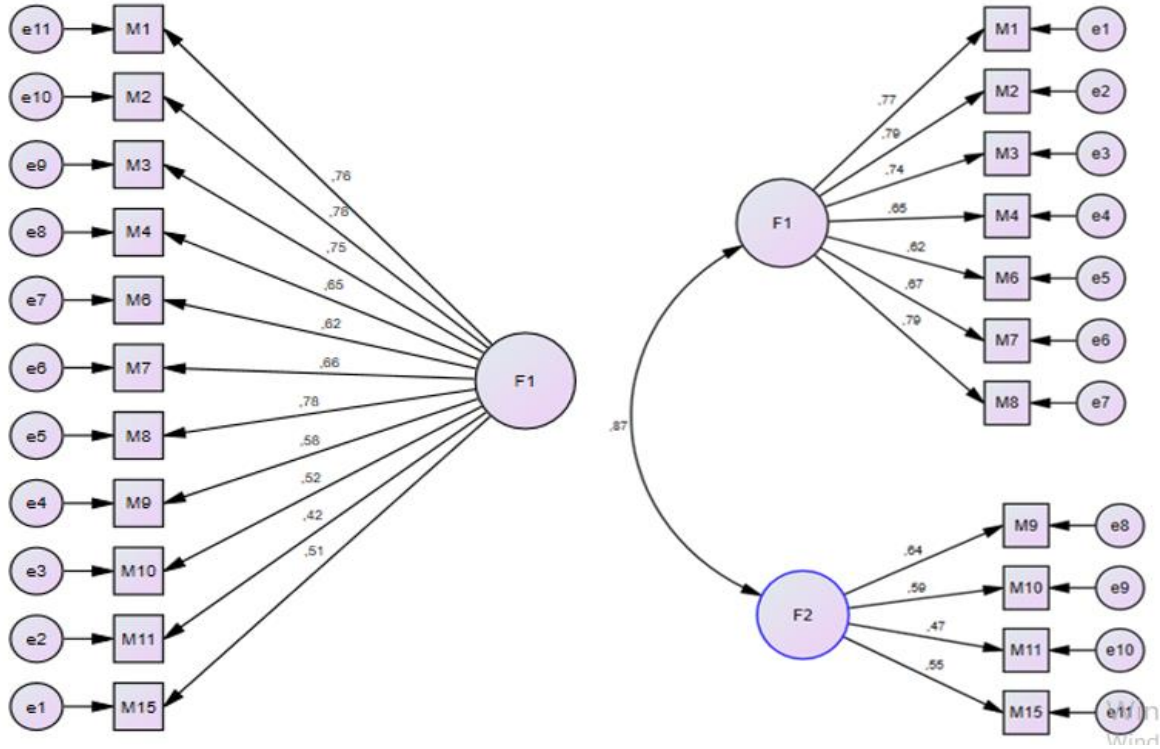
Sonuç olarak M5, M12, M13, M14 ve M16 maddeleri atılarak 11 maddelik tek alt boyutlu bir ölçek çıkmıştır. Bu yapı toplam varyansın %47'sini açıklamaktadır.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda çıkan tek boyutlu yapı DFA ile analiz edilmiştir. DFA için 255 üniversite öğrencisinden veri toplanmış ve analizler bu veriler üzerinden yapılmıştır. DFA ile ölçeğin tek boyutlu yapısı yanında kalan maddeler ile iki alt boyutlu yapısı da DFA ile analiz edilmiştir. İki alt boyutlu yapıda klasik önyargı boyutunda 7 madde ve koşullu önyargı boyutunda 4 madde kalmıştır. DFA sonucunda uygun değerler vermesi halinde ölçeğin yapısı gereği iki alt boyutlu yapının korunmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Tablo 1'de tek alt boyutlu ve iki alt boyutlu durumların uyum indeksleri belirtilmektedir.

Tablo 1. Standart Uyum İndeks Ölçütleri ve Araştırma Sonuçlarının Karşılaştırılması

Uyum İndeksleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Tek Alt Boyut	İki Alt Boyut
X ² /df	0 ≤ χ^2/df ≤ 2	2 ≤ χ^2/df ≤ 3	4.661	4.273
GFI	0.90 ≤ GFI ≤ 1.00	0.85 ≤ GFI ≤ 0.90	.92	.93
NFI	0.95 ≤ NFI ≤ 1.00	0.90 ≤ NFI ≤ 0.95	.90	.91
TLI	0.90 < RFI < 1.00	0.85 < RFI < 0.90	.90	.91
CFI	0.95 ≤ CFI ≤ 1.00	0.90 ≤ CFI ≤ 0.95	.92	.93
RMSEA	0 ≤ RMSEA ≤ 0.05	0.05 ≤ RMSEA ≤ 0.08	.08	.08

Tablo 1 incelendiğinde Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin χ^2/df değeri hariç, tek alt boyutlu ve iki alt boyutlu diğer değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu görülmektedir (Schermelleh-Engel vd., 2003). χ^2/df değeri bazı kaynaklarda 5 ve 5'ten küçük olarak da kabul görmektedir (Wheaton vd., 1977, akt. Hooper vd., 2008). Bu durumda Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin tekli ve ikili alt boyutlarda kabul edilebilir uyum indeksleri verdiği söylenebilir. Ayrıca alt boyutların uyum indeksleri arasında önemli derecede bir farklılık olmasa da ikili alt boyutun değerlerinin bir nebze daha iyi olduğu görülmektedir.

Şekil 2. DFA Diyagramı: Tek Alt Boyutlu ve İki Alt Boyutlu

Şekil 2’de DFA ile yapılmış analiz sonucunda elde edilen diyagramlar ve yük değerleri görülmektedir. Tek boyutlu yapıda maddelerin yük değerleri .42 ile .78 arasında değişmektedir. İki alt boyutlu yapıda ise F2 olan koşullu önyargı alt boyutunda 4 madde atılarak geriye 4 madde kalmıştır. Kalan 4 maddenin yük değerleri .47 ile .64 arasında değişmektedir. F1 olan klasik önyargı alt boyutunda ise 1 madde atılarak geriye 7 madde kalmıştır ve kalan maddelerin yük değerleri .62 ile .79 arasında değişmektedir. Tablo 2’de Türkçeye uyarlanan Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin AFA ve DFA analizi sonucunda kalan maddeleri sıralanmaktadır.

Tablo 2. Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin AFA ve DFA Analizi Sonucunda Kalan Maddeleri

Klasik Önyargı

- M1- Sığınmacılar geldikleri yere geri dönmelilerdir.
- M2- Sığınmacılar zaman, para ve yer israfıdır.
- M3- Sığınmacıların götürüleri getirilerinden daha fazladır.
- M4- Sığınmacılar bizim sorunumuz değildir.
- M6- Sığınmacılar yardıma muhtaçmış gibi davranırlar.
- M7- Sığınmacılar toplumumuza uyum sağlayamazlar.
- M8- Sığınmacıların ülkemizde olmaları çok tehlikelidir.

Koşullu Önyargı

- M9- Sığınmacıların yardıma ihtiyacı var, ancak ülkemizde bu yardıma daha fazla ihtiyacı olan insanlar var.
- M10- Sığınmacılar ülkelerinde güvenli durum olduğunda geri dönmelilerdir.
- M11- Sığınmacıların ülkemize sadece suç geçmişi olmayanları gelmelidir.
- M15- Sığınmacılar ancak yasal göçmenlerden sonra ülkemize kabul edilmelilerdir.

3.2. Ölçüt Geçerliliği

Ölçüt geçerliliği için Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği (Günay vd., 2019) kullanılmıştır. Tek boyutlu olan Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği ile Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin toplam ve alt boyutları arasındaki korelasyon ilişkisine bakılmıştır. Bu analiz için 97 üniversite öğrencisinden veri toplanmıştır. Yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği ile Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin toplam puanları arasında $r=.824$; $p<.001$ düzeyinde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği ile Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin klasik önyargı alt boyutu arasında $r=.815$; $p<.001$ ve koşullu önyargı alt boyutu arasında $r=.637$; $p<.001$ düzeylerinde pozitif ilişki çıkmıştır.

3.3. Güvenirlilik

Türkçeye uyarlanan Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin güvenirliliği için Cronbach Alpha (α) iç tutarlılık katsayılarına, McDonald Omega (ω) katsayılarına ve %27'lik alt ve üst puanları arasındaki farka bakılmıştır. Cronbach Alpha ve McDonald Omega iç tutarlılık katsayıları Tablo3'te verilmektedir.

Tablo 3. Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeği İç Tutarlılık Katsayıları

Ölçek	Cronbach Alpha Değeri	McDonald's ω
Sığınmacılara Yönelik Önyargı	.88	.89
Klasik Önyargı Alt Boyutu	.88	.88
Koşullu Önyargı Alt Boyutu	.63	.64

Tablo 3 incelendiğinde Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeği için iç tutarlılık katsayısı Cronbach Alpha değeri $\alpha=.88$ olarak tespit edilmiştir. Alt boyutların iç tutarlılık katsayısı sırası ile klasik önyargı için $\alpha=.88$ ve koşullu önyargı için $\alpha=.63$ şeklindedir. Koşullu önyargı alt boyutunun iç tutarlılık katsayısı $\alpha=.70$ sınırını aşmamış olsa da ölçek toplamda sosyal bilimlerde kabul gören $\alpha=.70$ sınırını (Büyüköztürk, 2010) aşmıştır. McDonald Omega katsayısına JASP programı ile bakılmıştır. Elde edilen değerler Cronbach Alpha değeri ile benzerlik göstermektedir. Ölçek toplamda $\omega=.89$, klasik önyargı alt boyutunda $\omega=.88$ ve koşullu önyargı alt boyutunda $\omega=.64$ iç tutarlılık değerlerini vermiştir. Sonuç olarak ölçeğin iç tutarlılık olarak güvenirliliği sağladığı söylenebilir.

Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeği maddelerinin, alt boyutlarının ve toplam puanının %27'lik alt ve üst gruplarının farkına bağımsız gruplar t-testi ile bakılmıştır. Ölçek toplam puanda anlamlı bir farklılık sergilemiştir ($t=41.666$; $p<.001$). Benzer şekilde klasik önyargı boyutu ($t=36.424$; $p<.001$) ve koşullu önyargı boyutu ($t=23.535$; $p<.001$) puanları arasında da anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Ölçeğin tüm maddelerinde de yapılan t-testi sonucunda çıkan değerlerin $t=10.599-26.255$ arasında olduğu ve tüm maddeleri için $p<.001$ düzeyinde anlamlı bulunduğu görülmüştür. Bütün bu sonuçlara dayanarak ölçeğin bireyleri ayırt etmede güvenirliliği olduğu belirtilebilir.

4. SONUÇ

Anderson (2018) tarafından geliştirilen Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin Türkçeye uyarlanmasında ölçek maddelerinin tamamı ve ölçeğin iki alt boyutlu yapısı korunamamıştır. Ölçek her ne kadar farklı kültürlerde kullanılabilmesi amacıyla tavandan tabana (top-down) yaklaşımı ile geliştirilmiş (Anderson, 2018) olsa da kültürel farklılıklardan ötürü böyle bir sorun ile karşılaşıldığı düşünülmektedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması sırasında ülke kültürü farklılıkları nedeniyle ölçekten

madde çıkarımı ve alt boyut sayısında değişim yaşanmıştır. Kültür farklılıklarının derecesi, gelişmişlik düzeyi, sosyal yaşam ya da değerler açısından farklılıklar ne kadar büyük ise uyarlama çalışmalarında bazı sorunlar ile karşılaşılması o denli kaçınılmazdır (Çapık vd., 2018).

Türkçeye uyarlama sonucunda 11 maddeli ve tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bunun ile beraber DFA ile yapılan analizler sonucunda ölçeğin orijinalindeki yapısına da uygun olarak iki alt boyutlu yapıda kullanılabilmesi görülmüştür. İki alt boyutlu yapıda klasik önyargı boyutunda 7 madde ve koşullu önyargı boyutunda 4 madde kalmıştır. Atılan maddeler incelendiğinde maddelerin kendi alt boyutları altında kümelenmediği görülmüştür. Atılan maddeler genelde tekil veya ikili olarak farklı alt faktör oluşturma eğilimi göstermişlerdir. Tek faktörlü yapı iki ayrı örneklem ile yapılan analizler sonucunda AFA ve DFA da yeterli değerler vermiştir. Ölçüt geçerliğinde de Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği ile Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin toplam puanları arasında $r=.824$; $p<.001$ düzeyinde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu değerler ölçeğin geçerli bir ölçüm yaptığını göstermektedir.

Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeği İtalyancaya Salvati vd. (2020) tarafından uyarlanmıştır. Uyarlamada kültür farklılığı nedeniyle M13 ve M14 maddeleri düşük yük değerleri verdiği için çıkarılmıştır. Kalan maddeler ile yapılan DFA analizinde $\chi^2(75) = 131.833$, $p < 0.001$; CFI = 0.95; RMSEA = 0.069, 90% CI = 0.049-0.088; SRMR = 0.049 değerleri elde edilmiştir. Madde yük değerleri de .41 ile .89 arasında değişmiştir (Salvati vd., 2020). Servidio (2020) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise her iki alt boyuttan birer madde çıkarılma gereği doğmuştur. Maddeler çıkarıldıktan sonra ölçek 14 madde ile $\chi^2(76) = 225.37$, $p < 0.001$, CFI = 0.919, TLI = 0.903, RMSEA = 0.07, 90% CI [0.06, 0.08], SRMR = 0.07 değerlerini vermiştir. Bu durumda Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin sadece Türkçe uyarlamasında değil farklı ülke dillerine yapılan uyarlama çalışmalarında da kültür farklılığından dolayı madde sayılarında değişim yaşandığı görülmektedir.

Ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alpha, McDonald Omega ve %27'lik alt ve üst dilimler ile ölçülmüştür. Bulgularda elde edilen sonuçlara göre ölçeğin tek boyutlu yapıda ve alt boyutlarında yeterli analiz sonuçları verdiği görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre ölçeğin güvenli bir şekilde sığınmacılara yönelik önyargıyı ölçtüğü söylenebilir. Salvati vd. (2020)'nin 4 farklı örneklem grubu üzerinden yaptıkları çalışmada Cronbach Alpha değerleri klasik önyargı alt boyutunda $\alpha=.86$ ile $\alpha=.93$ arasında ve koşullu önyargı alt boyutunda $\alpha=.79$ ile $\alpha=.89$ arasında çıkmıştır. Hem bu çalışmada hem de orijinal çalışmada koşullu önyargı alt boyutunun Cronbach Alpha değeri klasik önyargı alt boyutunda nispeten düşük çıkmaktadır (Anderson, 2018). Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeği kullanılarak yapılmış Malezya'daki bir çalışmada ise Cronbach Alpha değerleri koşullu önyargı alt boyutunda .88 ve klasik önyargı alt boyutunda .96 olarak elde edilmiştir (Cowling ve Anderson, 2019).

Sonuç itibarıyla bu çalışmada Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin sığınmacılara yönelik önyargıyı ölçmede ve sonucunda elde edilen bulgular ışığında sığınmacılar açısından doğru politikalar geliştirilmesine katkı sunması açısından değerli bir ölçek olduğu söylenebilir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu çalışmada en önemli sınırlılık verilerin covid-19 salgını nedeni ile çevrimiçi olarak toplanmasıdır. Çevrimiçi katılım her ne kadar gönüllülük esasına dayalı olsa da covid-19 sürecindeki olumsuzluklar ve yaşanan stresin katılımcıların verdikleri cevaplarda etki etmiş olabileceği düşünülmektedir.

Kirişçi Sarıkaya, A. & Güner, H. (2021). Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması ve Psikometrik Yönden İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 491-504.

Çalışmanın örneklemini farklı bölgelerden ve farklı üniversitelerden lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Bu durum belli açılardan heterojenliği sağlasa da örneklemin yedi coğrafi bölgeden ve farklı statülerden katılımcılardan oluşması ölçeğin yanlı sonuçlar vermesinin önüne geçilmesinde önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir. Bu nedenle araştırmacılara sığınmacılara yönelik çalışmalarında tabakalı örnekleme yöntemi kullanmaları önerilmektedir.

Yapılan çalışmada kültür farklılıkları nedeniyle uyarlanan ölçekte madde atımı ve yapı değişimi olmuştur. Araştırmacılara farklı örneklem ile ölçeğin Türkçe versiyonun yapı ve madde sayısı olarak tekrardan incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca kültür farklılığından kaynaklı bu değişimin nedenlerinin daha detaylı incelenmesi için ölçeğin farklı ülkelerde karşılaştırılmalı bir çalışmasının yapılması önerilmektedir.

Etik Beyan

Bu çalışma için Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan izin alınmıştır (Tarih: 28.01.2021, Sayı: 2234).

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akrami, N. ve Ekehammar, B. (2006). Right-Wing Authoritarianism and Social Dominance Orientation, Their Roots in Big-Five Personality Factors and Facets. *Journal of Individual Differences*, 27(3), 1–10.
- Akrami, N., Ekehammar, B., Bergh, R., Dahlstrand, E. ve Malmsten, S. (2009). Prejudice: The Person in the Situation. *Journal of Research in Personality*, 43(5), 890–897.
- Aktas, V., Tepe, Y. K., & Persson, R. S. (2021). Investigating Turkish university students' attitudes towards refugees in a time of Civil War in neighboring Syria. *Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues*, 40(2), 553–562. <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9971-y>.
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge: Addison-Wesley, MA.
- Anderson, J. R. (2018). The Prejudice Against Asylum Seekers Scale: Presenting the Psychometric Properties of a New Measure of Classical and Conditional Attitudes. *The Journal of Social Psychology*, 158(6), 694-710, <https://doi.org/10.1080/00224545.2017.1404958>
- Aras, N. E. G. ve Mencutek, Z. S. (2015). The International Migration and Foreign Policy Nexus: The Case of Syrian Refugee Crisis and Turkey. *Migration Letters*, 12(3), 193.
- Brown, R. (2010). *Prejudice Its Social Psychology*. Oxford: Willey Blackwell.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cha, E. S., Kim, K. H. ve Erlen, J. A. (2007). Translation of Scales In Cross-Cultural Research: Issues and Techniques. *Journal of Advanced Nursing*, 58(4), 386–395.

- Kirişçi Sarıkaya, A. & Güner, H. (2021). Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması ve Psikometrik Yönden İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 491-504.
- Cowling, M. M. ve Anderson, J. R. (2019). The Role of Christianity and Islam in Explaining Prejudice Against Asylum Seekers: Evidence from Malaysia. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 29(2), 108-127. <https://doi.org/10.1080/10508619.2019.1567242>
- Çapık, C., Gözüm, S. ve Aksayan, S. (2018). Kültürlerarası Ölçek Uyarlama Aşamaları, Dil ve Kültür Uyarlaması: Güncellenmiş Rehber. *FNJN Florence Nightingale Journal of Nursing*, 26(3), 199-210. <https://doi.org/10.26650/FNJN397481>
- Çoşkun, İ., Emin, M. N. (2016). Türkiye'deki Suriyelilerin Eğitimde Yol Haritası. Fırsatlar ve Zorluklar. İstanbul: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. http://file.setav.org/Files/Pdf/20160906135243_turkiyedeki-suriyelilerin-egitiminde-yol-haritasi-pdf.pdf, (05.01.2021).
- Demir, O. Ö. (2015). *Göç Politikaları, Toplumsal Kaygılar ve Suriyeli Mülteciler*. Global Politika ve Strateji Analiz 1: Ankara.
- Dempster, H ve Hargrave, K. (2017). Understanding Public Attitudes Towards Refugees and Migrants, *ODI Working Paper*, 512. <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/11600.pdf>, (10.12.2020).
- Doğan, M., Erdoğan, S., Yunus, S. ve Kındap, T. Y. (2017). Mültecilere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. L. Aydemir (Ed.), *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Berlin Konferansı, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Tam Metin Kitapçığı*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Ekici, H. (2019). Türk Toplumunda Suriyelilere Yönelik Algılanan Tehditler ve Çözüm Önerileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(44), 695-730.
- Erdoğan, M. M. (2014). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Katılım ve Uyum*. Ankara, Turkey: Hacettepe University Migration and Politics Research Centre.
- Erdoğan, M. M. (2019). *Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler*. Konrad-Adenauer-Stiftung. [acaf9d37-7035-f37c-4982-c4b18f9b9c8e \(kas.de\)](https://www.kas.de/medien/2019/03/2019-03-20-erdoğan-türkiye-deki-suriyeli-multeciler), (10.03.2021).
- Esses, V., Hamilton, L.K. ve Gaucher, D. (2017) The Global Refugee Crisis: Empirical Evidence and Policy Implications for Improving Public Attitudes and Facilitating Refugee Resettlement, *Social Issues and Policy Review*, 11(1), 78-123.
- Fiske, S. T. (1998). Prejudice, Stereotyping, and Discrimination. D. T. Gilbert, Fiske, S. T. ve G. Lindzey (Der.), *The Handbook of Social Psychology* içinde (ss. 357-411)(4. Baskı). New York: McGraw-Hill.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021). *Şartlı Mülteci*. <https://www.goc.gov.tr/sartli-multeci>, (12.03.2021).
- Göregenli, M. (2012). Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Der.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (ss. 17-28), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 393, Sosyoloji 15, Eğitim Çalışmaları 2.
- Günay, G., Ersoy, A. F., Aydın Boylu, A. ve Kılıç, C. (2019). Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeğinin Türkçe Geçerlilik Güvenirliği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1827-1843. <http://dx.doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.12.1230>
- Hooper, D., Coughlan, J. ve Mullen, M. (2008). Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.

- Kirişçi Sarıkaya, A. & Güner, H. (2021). Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması ve Psikometrik Yönden İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 491-504.
- İçduygu, A. ve Aksel, D. B. (2012). *Türkiye’de Düzensiz Göç*. Ankara: Uluslararası Göç Örgütü Türkiye.
- İSTANPOL. (2020). *İstanbul’da Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutumlar*. İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü. https://d4b693e1-c592-4336-bc6a-36c134d6fb5e.filesusr.com/ugd/c80586_2ae245f059244f1fba7fd785e4caa447.pdf, (10.01.2021).
- Kılcan, B., Çepni, O. ve Kılınç, A. Ç. (2017). Mülteci Öğrencilere Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Journal of Human Sciences*, 14(2), 1045-1057.
- Kirişçi, K. (2014). *Syrian Refugees and Turkey's Challenges: Going Beyond Hospitality*. Brookings Washington, DC.
- Kirişçi, K. ve Ferris, E. (2015). *Not Likely to Go Home: Syrian Refugees and the Chalanges to Turkey and the International Community*. Turkey Project Policy Paper. Center on the United States and Europe at Brookings.
- Köse, N., Bülbül, Ö. ve Uluman, M. (2019). Sınıf Öğretmenlerinin Mülteci Öğrencilere Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Journal of Continuous Vocational Education and Training*, 2(1), 16-29.
- Pettigrew, T. F. ve Meertens, R. W. (1995). Subtle and Blatant Prejudice in Western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25(1), 57-75. doi:10.1002/ejsp.2420250106
- Salvati, M., Basili, E., Carone, N. ve Giacomantonio, M. (2020). Italian Adaptation and Psychometric Properties of the Prejudice Against Immigrants Scale (Pais): Assessment of Validity, Reliability, and Measure Invariance. *Front. Psychol*, 11(1797). <https://dx.doi.org/10.3389%2Ffpsyg.2020.01797>
- Servidio, R. (2020). Classical and Modern Prejudice toward Asylum Seekers: The Mediating Role of Intergroup Anxiety in a Sample of Italians. *Social Sciences*, 9(10). <https://doi.org/10.3390/socsci9020010>
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Test of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research - Online*, 8(2), 23–74.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics (Sixth edition)*. Pearson Publishing.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Nobel Yayınları.
- TDK. (2021). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>, (10.01.2021).
- Terzi, R., Göçen, A., Altun, B. (2019). Investigating Attitudes towards Refugee Students based on Several Variables: Revised Version of Refugee Student Attitude Scale, *Sakarya University Journal of Education*, 9(3), 476-494. Doi:10.19126/suje.526197
- UNHCR. (2021a). *Türkiye’deki Mülteciler ve Sığınmacılar*. <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>, (25.12.2020)
- UNHCR. (2021b). *Figures at a Glance*. [UNHCR - Figures at a Glance](https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance), (12.03.2021).

Kirişçi Sarıkaya, A. & Güner, H. (2021). Sığınmacılara Yönelik Önyargı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması ve Psikometrik Yönden İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 491-504.

Uysal, D. M. ve Aydın-Çakır, A. (2020). An Experimental Study on the Variation of the Attitudes towards the Syrian Refugees in Turkey, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 8(2), 274-296.

Varela, J. G., Gonzalez, E., Jr., Clark, J. W., Cramer, R. J. ve Crosby, J. W. (2013). Development and Preliminary Validation of the Negative Attitude toward Immigrants Scale. *Journal of Latina/o Psychology*, 1(3), 155–170. <https://doi.org/10.1037/a0033707>

Wagner, U., van Dick, R., Pettigrew, T. F. ve Christ, O. (2003). Ethnic Prejudice in East and West Germany: The Explanatory Power of Intergroup Contact. *Group Processes & Intergroup Relations*, 6(1), 22–36.

Yelpaze, İ. ve Güler, D. (2018). The Relationship between Attitudes towards Asylum Seekers and Compassion Levels of University Students. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 5(3), 524–543.

Yıldız, Ö. (2013). Syrian refugees in the Turkey's Camps: Problems, Expectations, Turkey and Future Perception. *Journal of Sociological Research*, 16(1), 140-169. (The Relationship between Attitudes towards Asylum Seekers and C, P. 18: 2473).

Saray-ı Hümayun Bekçilerinin 1908 Yılı Maaşları ve Günümüzdeki Reel Karşılığı

Sezgin ZABUN*

Öz

Bu çalışmada Saray-ı Hümayun'da bekçi hademesi ve bunlarla ilgili çalışanların maaşları incelenecektir. COA (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi) Y.PRK.HH 38 54 "saray-ı hümayun bekçi ve hademeleri maaş bordrosu" adlı Hicri 29.12.1325 (M. 2 Şubat 1908) tarihli belgedeki kayıtlar esas alınacaktır. Belge 12 sahifeden ibarettir. İlk sahifede belgenin içeriği ifade edilmiştir. İzleyen sahifelerde ise incelenen konuyla ilgili olarak; şahsın görev yeri, adı, baba adı, işe başlama yılı, aylık maaşı ve kayıt numarası bilgileri yer almaktadır. Ayrıca görev yerlerinden hareketle "Saray-ı Hümayun"un kapsamı hakkında da fikir sahibi olabiliriz. Döneme ait bazı malların fiyatlarına bakarak bu görevlilerin reel ücretlerinin hesaplanmasına çalışılmıştır. Ayrıca günümüzde yine kamuda "bekçi" hizmeti verenlerin ücretleriyle mukayese yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Saray-ı Hümayun, Bekçi, Bekçi Maaşları.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Pays of The Saray-ı Humayun Guards in 1908 and the Real Equivalent of Today

Abstract

In this study, the caretaker of Saray-ı Hümayun and the salaries of their employees will be analyzed. The records named COA(Presidential Archives of the Ottoman Empire) Y.PRK.HH 38 54 "Saray-ı Hümayun guards and janitors payroll" is dated 29.12.1325 (AD 2 February 1908) will be taken as basis. The document consists of 12 pages. The content of the document is expressed on the first page. In the following pages, regarding the subject examined; the person's place of duty, name, father's name, starting year, monthly salary and registration number are included. In addition, we can have an idea about the scope of the "Palace-ı Hümayun" based on the places of duty. We hope to reach the real wages of these officials by looking at the prices of some goods for the period. Moreover, we hope to reach a conclusion by comparing the wages of "watchman" service in the public today.

Key Words: Saray-ı Hümayun, Guard, Guard salaries.

Article Type: Research Article.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, e-mail: sezginzabun@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2566-2513.

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun başlangıçta taş ve sopa ile başlayan silahlanması zamanla ok, mızrak, kılıç ve ateşli silahlarla devam etti. Korunacak şeyin önemine göre silahların ve koruyucuların üstün vasıfları oldu. Koruma işi profesyonel bir hal aldı. Osmanlı Hanedanı da çağın gerektirdiği şekilde güvenlik önlemleri kapsamında gerekli tedbirleri almıştır. Saray, kasır, köşk, bağ evi, kütüphane vb. birimlerin her birine güvenlik görevlileri görevlendirilmiştir. Bu çerçevede görevliler müdür, bekçi başı, bekçi başı muavini, imam, ağa ve bekçi hademesi unvanlarıyla istihdam edilmişlerdir. Çalışmaya esas teşkil eden belgedeki kayıtların ekseriyeti bekçilere aittir. Bekçi kelimesinin literatürdeki kullanımı incelendiğinde karşımıza ilk olarak tefsir ve belagat alanındaki çalışmalarıyla tanınan İslam âlimi ‘‘Zemahşeri’’nin *Mükaddimetü’l Edeb’’* isimli eseri çıkmaktadır. 12. yüzyılda Arapça yazılan bu sözlük niteliğindeki eserde ‘‘bekçi-lik kıldı onun üzerine’’ şeklindeki ifade yer almaktadır (Yüce, 1993: 79). Eserde, kelimenin etimolojik anlamı verilmemekle birlikte bu cümleden bekçiye bir koruyuculuk işlevi yüklendiği anlaşılmaktadır (Aksungur, 2018: 31).

Kapıcı, bevvab, bekçi gibi isimlerle tanımlanan Bab-ı Ali kapıcılarının görevleri şu şekilde idi: ‘‘Kapıcıların kapı nöbeti dışındaki başlıca görevleri, Dîvân-ı Hümayun’un toplandığı günlerde iş takip etmek için saraya gelenlere yol göstermek, hiç kimseyi silâhlı olarak Ortakapı’dan içeriye almamaktır. Dîvân-ı Hümayun’da birine falaka cezası verilecekse değneği sadrazamın izniyle kapıcılar vururdu. Padişah saray dışında iken Otâğ-ı Hümayun’un kapısında nöbet bekleme hizmetini de kapıcılar görürlerdi’’ (Özcan, 2001: C. 24, 345).

Saray kapıcıları Bevvaban-ı Dergah-ı Ali ve Bevvaban-ı Bab-ı Humayun olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Vazifeleri, isimlerinden de anlaşıldığı vechile sarayın Bab-ı Humayun adı verilen kapısını beklemektir. On altıncı asır sonlarında sayılan 417 idi (Pakalın, 1993: C. 1. 12).

Osmanlı devletinde maaşlar çeşitli gelirlerle ilişkilendirilir ve maaşın oradan alınması kararlaştırılırdı. Örneğin tımarlı sipahilerin maaşlarının tımar sahiplerine tahsis edilen tarım arazilerinin gelirlerinden ödenmesi gibi. Yeniçerilerin maaşları da benzer biçimde ödeniyordu. Ancak Tanzimat’la birlikte ‘‘mevacib ya da ulufe (Pakalın, 1993: 495) olarak adlandırılan yeniçeri maaşları merkezi bütçeden ödenmeye başlanmıştır. Bu uygulama kamu görevlilerinin tümüne teşmil edilmiştir. 1839 yılıyla birlikte tüm kamu maaşlarının hazineye ödenmesine başlanmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı Sarayı’nda istihdam edilen bekçilerin ve ilgili görevlilerin maaşlarının iktisadi tahlili yapılmaktadır. Buradan hareketle ‘‘karşılaştırmalı statik yöntemi’’ izlenerek, 1908 yılında Saray-ı Hümayun ’da çalışan bekçilerin maaşlarının reel satın alma gücü ile günümüzde İçişleri Bakanlığı bünyesinde istihdam edilen bekçilerin maaşlarının reel karşılıkları mukayese edilmektedir. Bu doğrultuda girişi müteakiben ilk olarak Saray-ı Hümayun tanıtılmıştır. Sonrasında, hicri 29-12-1325 tarihli Osmanlı arşiv belgesine göre; Saray-ı Hümayun ’da istihdam edilen bekçilerin maaşları tespit edilerek bu maaşların belli mallar üzerinden bugünkü reel karşılıkları belirlenmiş ve günümüz bekçilerinin maaşlarının reel karşılıkları ile mukayese edilerek geçim standartları tespit edilmiştir.

2. SARAY-I HÜMAYUN

Saray, devlet otoritesini temsil edenin ikametgâhıdır. Hangi ünvanı taşırsa taşısin (kral, sultan, padişah, imparator, başkan vb.) evi saraydır. Saray aynı zamanda devletin idare merkezi işlevini de yerine getirebilir. ‘‘Saray başlangıçta padişahların ikametlerinden çok, devlet işleri ve hazinelerin saklanması amacıyla yapıldığından etrafı her türlü saldırıyı önleyecek biçimde surlarla çevrilmiştir’’ (Sakaoğlu, 2002: 20).

Saraylar otoriteyi korur ve temsil eder. Bu işlevini yerine getirebilmesi için güvenlik tedbirlerinin alınmış olması icap eder. Geçmişte güvenlik tedbirleri kalın ve yüksek duvarlar ile nöbetçi

askerler idi, Günümüzde ise elektronik önlemlerde (kamera vb.) söz konusudur. Sarayda otorite, ailesi ve hazinesi de bulunmaktadır. Yani güvenlik önlemleri en üst düzeyde olmalıdır. “Büyük uygarlıkları eski kent dokularının, özde de hükümdar saraylarının temsil ettiği; uygarlık boyutlarının en iyi saraylarda yakalandığı gerçeği açıklar” (Sakaoğlu, 2002: 8).

Osmanlı Devleti de beylikten İmparatorluğa giden yolda çadırdan Topkapı Sarayı’na geçmiştir. Bu süre zarfında kendi personel ve hizmetkârlarını da yetiştirmiştir. “Enderun’daki disiplin dolayısıyla çok kısa zamanda bir Osmanlı saray protokolü meydana gelmiştir. Daha da ilginç Enderun’un dışı bir izdüşümü vardır. O da bizatihi Harem kendisidir. İşte buna bazı tarihçiler Osmanlı Saray Medeniyetinin medeniyeti diyorlar ki bu doğrudur” (Ortaylı, 2007: 133).

Osmanlı sarayı teşkilâtı genel olarak dört ana yapılanmaya sahiptir: Özel yaşam alanı (Harem), eğitim yapılan bölüm (Enderun), idarî merkez (Dîvân-ı Hümayun), hizmet ve koruma (Bîrun). Saraydaki üç âbidevî ana kapı olarak birinci kapı (Bâb-ı Hümayun), ikinci kapı (Bâbüsselâm) ve üçüncü kapı (Bâbüssaâde) önlerindeki meydanlarla yapıyı teşkilâta göre şekillendirir. Birinci kapı ile ikinci kapı arasındaki büyük meydan Bîrun halkının çalıştığı yer olması yanında halkın girip çıkabildiği bir alan, özellikle büyük törenler esnasında halktan başka askerin de rağbet ettiği ve kısmen de olsa törene iştirak edebildiği yerdir (Ertuğ, 2009: C. 36: 117-121).

Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’daki ilerleyişi Viyana bozgunu ile sona ermiştir. Ancak saltanat daha yüzlerce yıl sürecektir. “Viyana bozgunu ve onu izleyen çok tehlikeli yıkıcı savaşlardan 1683-1699) sonra 1716-1718’de yeni felaketli bir savaş akabinde Saray ve zürefa (Osmanlı seçkinler sınıfı) için bir rehavet zevk ü sefa dönemi gelir” (İnalçık, 2016: 123). Bu dönemde, saraylar, saraylardan daha küçük ölçekli kasr ve köşkler ve orman içinde Fransız usulü şaleler (av köşkü) yaptırıldı.

Avrupa’nın sömürgeleştirme sürecinin Osmanlı Devleti’ne henüz doğrudan bir taarruzu yoktur. Ancak şartlar Batı Avrupa’nın lehine hızla değişmektedir. “III. Ahmed, kışın Saray-ı Hümayun da oturup hanende kızların sadâ-yi ney u santurunda kubbeye yansıyan şarkılarını mestane dinlerdi. İlkbahar gelince İstanbul’un en güzel semtlerini süsleyen köşklere giderdi. III. Ahmet döneminde pek çok köşk inşa edilmişti, bunlardan Salı pazarında Emin-âbâd, Çigala Sarayı yakınında Ferat-âbâd, Alibeyköyü civarında Hüsrev- âbâd, Bebek’te Hümayun- âbâd, Defterdar’da Neşet- âbâd, Kağıthane’de Sa’d- âbâd hep bu dönemde yapılmış köşklere aittir. İstanbul’un dışında Boğaziçi’nde, Üsküdar’da, Kadıköy’ün de ricale ait köşkların sayısı yüzü buluyordu” (İnalçık, 2016: 125).

Lale Devri denilen bu dönemde gösterişli pek çok saray, kasr ve köşkler inşa ettirilmiştir. “Sadrazam, Kâğıthane deresinde padişah için Sad- âbâd kasrını yaptırır, elçi Yirmi sekiz Mehmet Çelebi eliyle Fransa’dan getirttiği planlara göre Sad- âbâd bahçeleri düzenlenir, Bahçede “etrafı fiskiyeli havuzlar, ejderha ağzından akan sular, sütunlar, kanallar ve köprüler” bu zamanda yapılan Hayr- âbâd, Kasr-ı Cinan, Feyz- âbâd, Şeref âbâd, Şevk âbâd, kasırları hepsi iştret meclislerine sahne olan fitne köşkleridir” (İnalçık, 2016, C. IV: 124).

1843-1856 yıllarında yaptırılan Dolmabahçe Sarayı, Osmanlı Hanedanı için konut ve idare merkezi olmaya adaydır. “Bu geniş alanın on dokuzuncu yüzyılda başlayan hazin bir macerası vardır. Bütün saraylar da tıpkı insanlar ve cemiyetler gibi, işlevlerini başka kurumlara devrederler. Klasik devir Osmanlı sarayı bizim Topkapı Sarayı dediğimiz Saray-ı Amire de on dokuzuncu yüzyılın modern dünyasında devletler sistemi içerisindeki bir büyük devletin klasik evi olarak işlevini tamamlamış ve görevini yeni saraylara devretmek zorunda kalmıştır. İlk olarak Topkapı’nın bu görevini Dolmabahçe Sarayı üstlenmiştir” (Ortaylı, 2007: 296).

3. SARAY-I HÜMAYUN BEKÇİ GÖREVLİLERİ VE MAAŞLARI

Bu çalışmaya esas teşkil eden Osmanlı arşiv belgesine (COA-Y.PRK.HH.00038.00054.001) göre korunan yerler ve görevlileri Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1’e göre 42 farklı birimde 224 kişi görev yapmaktadır. Görev yerinin önemine, büyüklüğüne göre görevli sayısı ve çeşitliliğinin arttığını söyleyebiliriz. Çoğunlukla 3-5 görevli söz konusu iken, Çırağan, Dolmabahçe ve Beylerbeyi Saraylarının her birinde 10 ve daha fazla görevlinin varlığı bu durumu izah etmektedir. Toplam 224 (iki yüz yirmi dört) kişiden oluşan bu kişilerin aylık maaşları toplamı 95005 guruştur. En yüksek maaşı “bekçiler müdürü” kadrosunda çalışan Salim efendi (6175 guruş) almaktadır. En düşük maaşı ise Tokad kasrında bekçi hademesi Osman ağa bin Bekir (20 guruş) almaktadır.

Saray-ı Hümayun güvenlik görevlilerininin maaş listesi olan bu evrak aynı zamanda Saray-ı Hümayunun kapsamını da göstermektedir. Evraka göre Saray-ı Hümayunda saraylar, kasırlar, köşkler, şaleler, çeşitli daireler yanı sıra Saray-ı Hümayuna mahsus kütüphaneler, hamam, tiyatro ve bağ olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Saray-ı Hümayun Bekçi Teşkilatı, Görev Yerleri, Maaşları

Sıra	Görev Yeri	Görevli Sayısı	Toplam Maaş
1	Mabeyn-i Hümayun Dairesi	10	11085
2	Hamidiye Çamaşurluğu Mahfel-i Hümayun Dairesi	2	1020
3	Çit Kasr-ı Hümayunu	6	1840
4	Zu-1 Vechiye Daire-i Celilesi	9	5303
5	Küçük Mabeyin Hümayun Dairesi	4	1160
6	Kütübhan-e Hümayun Dairesi	3	2650
7	Yeni Daire-i Hümayun	2	1650
8	Atık Kütübhan-e Hümayunu	4	1640
9	Küçük Şale Kasrı Hümayun Dairesi	3	2390
10	Küçük Mabeyin Hümayun Dairesi	4	1160
11	Merasim Daire-i Celilesi	12	5350
12	Tiyatro Dairesi	2	1050
13	Talimhane Kasr-ı Hümayun Dairesi	2	860
14	Haricen Kütübhan-e Hümayun Dairesi	2	800
15	Yıldız Harem-i Hümayun Kapusunda	3	1340
16	Çadır Kasr-ı Hümayunu Dairesi	4	1626
17	Malta Kasr-ı Hümayun Dairesi	4	1336
18	Yeni Köşk Dairesi	5	1560
19	Çırağan Serayı Mabeyn-i Hümayun Dairesi	10	7200
20	Dolmabahçe Mabeyn-i Hümayun Dairesi	11	4480
21	Hazine-İ Hassa-İ Şahane Daire-i Merkeziyyesi	2	1240
22	Beşiktaş Seray-ı Hümayun-U Hamam Dairesi	11	3910
23	Terakkiye Kasr-ı Hümayun Dairesi	5	1960
24	Beylerbeyi Seray-ı Hümayun Dairesi	10	4840
25	Misafirhane Daireleri	6	1330
26	Sa'adabad Kasr-ı Hümayunu	6	2140
27	Mirahor Kasr-ı Hümayunu	3	720
28	Kağıdhane Kasr-ı Hümayunu	3	1240
29	Yarış Kasr-ı Hümayunu	2	320
30	Balmumcu Çiftlik Kasrı	4	860
31	Ayaz Kasr-ı Hümayunu	5	1380
32	Maslak Kasr-ı Hümayunu	4	1060
33	Kalender Kasr-ı Hümayunu	3	520
34	Göksu Kasr-ı Hümayunu	4	1670
35	Beykoz Kasr-ı Hümayunu	3	660

36	Tokad Kasr-ı Hümayunu	3	680
37	Hekimbaşı Kasr-ı Hümayunu	3	840
38	Alıdağı Kasr-ı Hümayunu	3	720
39	Validebağı Kasr-ı Hümayunu	5	1120
40	Topçubeyi Kasr-ı Hümayunu	3	660
41	Çamlıcada Tunuslu Bağı	2	480
42	Perakende Suretle Bazı Mevakide Bul. Bekçi Had.	33	11615
	YEKÜN	224	95005

Tablo 2 ye göre Müdür maaşı bekçibaşı maaş ortalamasının 9 dokuz katı bekçibaşı muavininin 16.5 katı, imam maaşının 15 katı, katip maaşının 10 katı, ağa maaşının yaklaşık 31 katı ve bekçi hademesinin 16.7 katıdır. 224 görevli içinde tek kişi olan müdür istisna edildiğinde maaşların daha homojen ve izah edilebilir olduğu görülecektir. Aynı kadroda görev yapanların maaşlarındaki farkın çoğunlukla kıdemden ve görev yerinden kaynaklandığı orijinal kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Saray-ı Hümayun Bekçi Teşkilatı Görevlileri, Maaşları

Meslek-Görev	Kişi Sayısı	Toplam Maaş	Ortalama Maaş
MÜDÜR	1	6175	6175
BEKÇİBAŞI	20	13726	686.3
BEKÇİBAŞI MUAVİNİ	4	1490	372.5
İMAM	4	1640	410
KATİP	2	1190	595
AĞA	2	400	200
BEKÇİ HADEMESİ	191	70384	368.5
TOPLAM	224	95005	424.12

4. SARAY-I HUMAYUN BEKÇİ MAAŞLARI İLE GÜNÜMÜZ BEKÇİ MAAŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Günümüzde bekçi maaşlarına bakıldığında “İlkokul mezunu olan bekçi maaşı 4302,80 TL, Lise mezunu olan bekçi maaşı ise 4352 TL ile 4455,14 TL arasında değişmektedir. Ön lisans mezunu olan bekçi maaşın da 4357,50 ile 4400 TL arasında seyrettiği görülmektedir (finans.mynet.com 22.02.2021. 15: 46). Ortalama bekçi maaşlarını 4375 aldığımızda 1.52 tam altın alabilmektedir. Tablo 3’teki gıda fiyatları Tevfik Güran’ın “Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplumunu ve Ekonomisi” adlı eserinin muhtelif sayfalarındaki tablolardan alınmıştır (buğday s. 194, nohut s. 200, zeytin s. 294, üzüm s. 298, bal s. 300, peynir, süt ve tereyağı s. 308). 1908 yılı bekçi maaşlarının satın alma gücü hesaplanırken; ilgili döneme ait maaş tutarı, ilgili dönemdeki tabloda türü ifade edilen malların kilogram fiyatlarına bölünerek bu mallardan ortalama ne kadar kilogram satın alınabileceği belirlenmiştir. Benzer yöntemle, günümüz bekçilerinin maaş tutarları karşılığında alabileceği mal miktarları da hesaplanarak, her iki döneme ait maaşların satın alma güçleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 3. Bazı Gıda Maddelerinin 1909 ve 2020 Fiyatları ile Osmanlı Bekçileri ve Günümüz Bekçilerinin Maaşlarının Satın Alma Güçlerinin Mukayesesi

Ürün (Kg)	Fiyatı (Guruş, 1909)	Satın Alınabilecek Miktar (Kg)	Fiyatı (Lira, 2020)	Günümüz Bekçilerinin Satın Alabilecekleri Miktarlar (Kg)	Ürün Bazında Maaşların Satın Alma Güçlerinin Karşılaştırılması (5 sütun / 3.sütun)
Buğday	0,876	420,66	1,825	2397,26	5,698
Nohut	1	368,5	3,3	1325,75	3,597
Süt	0,895	411,73	2,3	1902,17	4,619
Tereyağı	10,588	34,8	40	109,375	3,142
Peynir	3,507	105,075	15	291,66	2,775
Bal	3,2	115,15	18	243,05	2,110
Üzüm	0,292	1261,98	8	546,875	-0,433
Zeytin	0,973	378,725	18,15	241,04	-0,636
Ceviz	1,361	270,75	29,9	146,32	-0,540

Tablo 3'e göre Osmanlı Devleti'nde XX. Yy başlarında bir bekçi maaşı ile yaklaşık olarak 420 kg buğday alabilirken, günümüzdeki bekçi yaklaşık 2400 kg buğday alabilmektedir. Osmanlı dönemi bekçisi 368,5 nohut alabilirken günümüz bekçisi 1325 kg nohut alabilmektedir. Yine Tablo 3'e göre Osmanlı Dönemi bekçisi aylık maaşı ile 412 kg süt alabilirken, günümüzdeki bekçi maaşıyla 1902 litre süt alabilmektedir. Osmanlı devletinde aynı dönemde bekçi ton 34,80 kg tereyağı veya 105 kg peynir veya yaklaşık 115 kg bal veya 1261 kg üzüm veya 378 kg zeytin veya 270 kg ceviz (kabuklu) alabilmektedir. Günümüzdeki bekçi ise maaşı ile 109 kg tereyağı veya 291 kg peynir veya yaklaşık 243 kg bal veya 546 kg üzüm veya 241 kg zeytin veya 146 kg ceviz alabilmektedir. Bu rakamlara göre Osmanlı dönemi üzüm, zeytin ve ceviz satın alabilme miktarlarında avantajlı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak süt, tereyağı, peynir, buğday ve nohut söz konusu olduğunda günümüzdeki bekçinin avantajlı olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Güvenlik ihtiyacı Maslow' un "ihtiyaçlar hiyerarşisi" nde ikinci sırada yer almaktadır. İnsanın malı ve canı için tedbir alması güvenlik ihtiyacını karşılama girişimidir. Bu gerekçelerle alınan tedbirlerin bir sarayda ve üst düzeyde olması da izah edilebilir. Ancak İstanbul alt gelir gurubundan ve sabit gelirli olanlar için iktisadi zorluklar taşımıştır. Bu durum tedbir almayı gerektirmiştir. "On sekizinci yüzyılda İstanbul'daki koyun fiyatları taşradakilere göre oldukça yüksekti. İstanbul'daki peynir ve yumurta fiyatları genellikle taşradakinin iki-üç katıydı" (İnalcık, 2004: 844).

Osmanlı dönemi bekçisinin günümüz bekçilerine göre reel satın alma gücünün daha yüksek olduğu üzüm, zeytin ve ceviz gibi ürünlerde bu avantajlı durum, bu ürünlerin daha çok üretilmesi veya daha az tüketilmesi nedeniyle arz ve talep arasındaki farklılıklardan kaynaklanmış olabilir. Günümüz bekçilerinin Osmanlı bekçilerine göre reel satın alma gücü açısından avantajlı olduğu kalemlerde farkın oldukça belirgin olduğunu söyleyebiliriz. Sütte 4,62 katı (411/1902), tereyağında 3,11 katı (35/109), peynirde 2,77 katı (105/291), buğdayda 5,69 katı (421/2397) ve nohutta 3,6 katı (368,5/1325) olması bu durumu göstermektedir.

Günümüzdeki bekçinin reel satın alma gücü açısından avantajlı olduğu kalemler açısından bakıldığında, (süt, peynir, tereyağı, buğday ve nohut) XX. yy başlarında ulaşım imkânlarının yetersizliği ve elektrik şebekesi olmayışına bağlı olarak buzdolabı, klima gibi

soğutma sistemlerinin olmamasında dolayı, İstanbul pazarına bu tarz bozulabilecek ürünleri getirmenin güçlüğü bu sonucu doğurmuş olabilir. Hayvan ıslahı hayvancılıkta verimliliği arttırdığı gibi modern tarım, tohum ıslahı, suni gübre, sulanabilir tarım arazilerinin artışı da tarımda verimliliği arttırmış olabilir. Kentleşme, ulaşım ve iletişim imkânlarının da ortaya çıkan bu durumda rolü olabilir.

Sarayı Hümayun bekçileri ile günümüzde İçişleri Bakanlığı teşkilatında istihdam edilen bekçilerin maaşlarının satın alma güçleri karşılaştırıldığında şu sonuçlara ulaşılmıştır: Günümüz bekçilerinin maaşlarının buğday, nohut, süt, peynir, tereyağı, bal cinsinden hesaplanan satın alma gücünün veya reel değerinin Sarayı Hümayun bekçilerinden bariz biçimde yüksek olduğu, üzüm, zeytin ve ceviz cinsinden hesaplanan satın alma güçlerinin ise az bir düzeyde düşük tespit edilmiştir.

Etik Beyan

Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

I. Osmanlı Arşivi

COA: Y.PRK. COA-Y. PRK. HH. 00038. 00054. 001 H. 29.12.1325.

II. Basılı Eserler

Aksungur, A. B. (2018), *Türk İdare Geleneğinde Yerel Güvenlik: Mahalle Bekçilerine Dair Bir İnceleme. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Ertuğ, Z. T. (2009). *TDV İslam Ansiklopedisi Saray Maddesi, C. 36*. İstanbul: TDV.

Güran, T. (2017). *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalçık H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Cilt 1-2. İstanbul: Eren Yayınları.

İnalçık H. (2016). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, II, III, IV*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ortaylı, İ. (2007). *Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Özcan, A. (2001). *TDV İslam Ansiklopedisi. Kapıcı Maddesi, C. 24*. İstanbul: TDV.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: Mili Eğitim Basımevi.

Zabun, S. (2021). Saray-I Hümayun Bekçilerinin 1908 Yılı Maaşları ve Günümüzdeki Reel Karşılığı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 505-516.

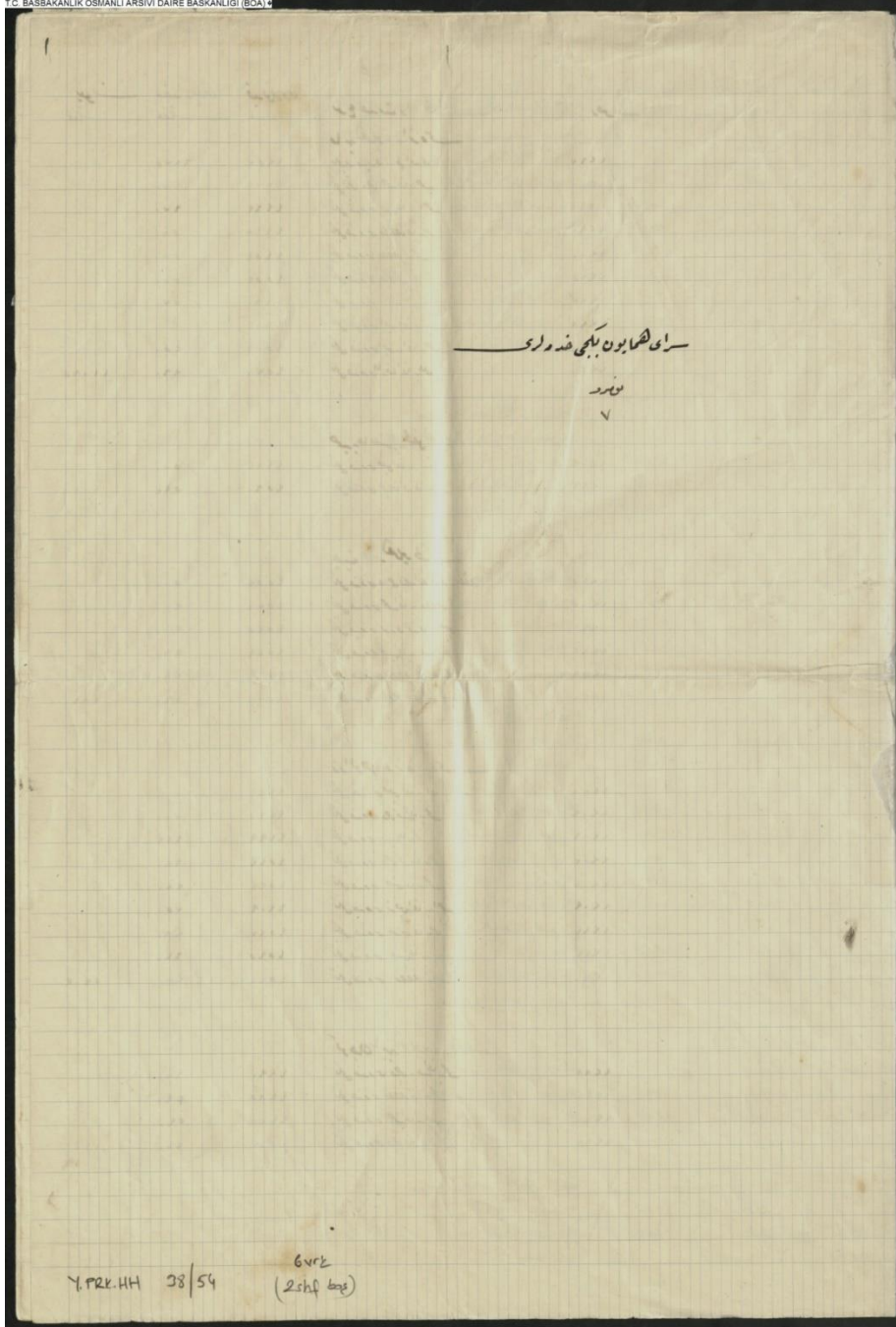
Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadî Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Sakaoğlu, N. (2002). *Saray-ı Hümayun Topkapı Sarayı*. İstanbul: Creative Yayıncılık.

Finans.mynet.com, 22.02.2021, 15:46.

Hepsiburada.com, 1 Mart 2021, 15:05.

EKLER: Osmanlı Arşiv Belgeleri

Y.PRK.HH.00038.00054.001

Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm Gelirleri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticari Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi

Savaş DURMUŞ*
Dilek ŞAHİN**
Soner BEŞCANLAR***

Öz

Turizm faaliyetlerinin dünya ekonomisinde giderek artış gösterdiği görülmektedir. Birçok ülkede, turizm milli gelir ve istihdamın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Dünya ülkeleri ekonomik büyümelerini ve kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için hizmet sektörüne özellikle uluslararası turizme büyük önem vermektedirler. Turizm sektörü ülke ekonomileri için gerekli olan kaynağın döviz yolu sağlanarak üretim, istihdam, ödemeler dengesi, ekonomik büyüme ve kalkınmaya büyük katkılar sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, turizm gelirleri, ticari açıklık ve yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ölçmektir. Çalışma kapsamında 14 gelişmekte olan ülkenin 1995-2019 dönemi incelenmiştir. Analizde bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme değişkeni kullanılmıştır. Analiz kapsamında, Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) testi uygulanmıştır. GMM modelinde; turizm gelirleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımı (FDI) ve ticari açıklığın ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı yönde etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Ticari Açıklık, Ekonomik Büyüme, GMM Yöntemi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Effect of Tourism Revenues, Foreign Direct Investments and Trade Openness on Economic Growth in Developing Countries

Abstract

It is observed that tourism activities are gradually increasing in the world economy. In many countries, tourism constitutes an important part of national income and employment. The countries of the world attach great importance to the service sector, especially international tourism, in order to realize their economic growth and development. The tourism sector provides great contributions to production, employment, balance of payments, economic growth and development by providing the foreign exchange route of the resource necessary for the country's economies. The aim of this study is to measure the effect of tourism revenues, trade openness and foreign capital investments on economic growth. Within the scope of the study, 14 developing countries was examined in the period of 1995-2019. The economic growth variable was used as the dependent variable in the analysis. Within the scope of the analysis, the Generalized Method of Moments (GMM) test developed by Arellano and Bond (1991) was applied. In the GMM model; It has been seen that tourism revenues, foreign direct investment (FDI) and trade openness have a statistically positive and significant effect on economic growth.

Keywords: Tourism, Foreign Direct Investment, Trade Openness, Economic Growth, GMM Method.

Article Type: Research Article

* Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi İBBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Email: sdurmus_75@hotmail.com.
ORCID:0000-0003-4156-4526.

** Doç. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, E-mail:
dilek58sahin@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-4830-8106.

*** Öğr. Gör. Yozgat Bozok Üniversitesi/ Yozgat Meslek Yüksek Okulu, Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Açıklık Programı, E-mail: sonerkartal2005@hotmail.com. ORCID:0000-0001-9151-7379.

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin hız kazanması, ulusal sınırların ortadan kalkmasına, Dünya'nın farklı coğrafyalarında yer alan ülkelerin birbirleriyle olan iletişim ve ticari ilişkilerinin artmasına neden olmuştur. Bu sürecin, gelişmiş toplumlarda iktisadi anlamda 19. yy. sonlarında ortaya çıktığı gözlenirken gelişmekte olan toplumlarda 50-60 yıl geriden takip edildiği görülmektedir.

Küreselleşme turizm endüstrisini, gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sektör haline getirmiştir. Özellikle dış ticaret hadlerinde ortaya çıkan açığı finanse edebilecek güçte döviz girişi sağladığı için turizm sektörü, makroekonomik dengeleri sağlamada önemli bir konuma ulaşmıştır (Katırcıoğlu vd., 2018:528). Turizm sektörünün bu özelliği, aynı zamanda ülke içerisinde tasarruf açığına da katkıda bulunarak ticari açıklık politikası doğrultusunda ülkenin ekonomik büyümesine de imkân sağlamaktadır. Böylece uluslararası hizmet ticaretinin bilgi transferine, uluslararası rekabet sayesinde yeni teknoloji transferine, dış pazarda yer alma ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yeniden dağılımını gibi birçok alanda ülke ekonomisine olumlu katkı sağladığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, uluslararası alanda yaşanan ekonomik gelişmeler, ülke içerisindeki ticari potansiyeli harekete geçirerek milli geliri arttırmaktadır (Saçık Yapar, 2009: 69).

Uluslararası turizm faaliyetleri, yarattığı katma değer etkisiyle birçok ülke ekonomisinde önemli bir sektör olma özelliği taşımaktadır. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin (World Travel and Tourism Council- WTTC) 2019 yılı raporuna göre, turizmin doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkisi şöyledir: Turizm endüstrisindeki hareketlilikler, Dünya GSYH'sine 8,9 trilyon dolar katkı sunarken küresel anlamda GSYH 'nin %10,3'ünü karşılamaktadır. Turizm hareketlilikleri sonucunda 1,7 trilyon dolar ziyaretçi ihracatı (toplam ihracatın %6,8'i, küresel hizmet ihracatının %28,3'ü) gerçekleşirken, turizm endüstrisinde 948 milyar dolar sermaye yatırımı yapılmıştır. Bu yatırım miktarı ise, küresel anlamda toplam yatırımların %4,3' ünü oluşturmaktadır (WTTC: 2019: 3).

Gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörünün emek ve sermayeye sağladığı katkı, bu ülkelerin ekonomik büyümeleri açısından oldukça önem arz etmektedir. Turizm sektörü, emek yoğun bir sektör olması sebebiyle yoğun istihdam imkânı sağlayarak işsizliği azaltmaktadır. Aynı zamanda ziyaretçi harcamaları da yerel halkın gelirin doğrudan etki etmektedir. Alternatif bir ihracat şekli olarak adlandırılan turist akışı, ülkenin döviz rezervini artırmakta ve ödemeler dengesine pozitif etki sağlamaktadır. Turizm sektöründeki elde edilen başarıların tüm dünya tarafından takip edilmesi, sektöre yönelik diğer yatırımlar için teşvik edici bir etki yaratır ve bu yatırımların hızlı ve verimli bir şekilde kullanımını sağlar. Bununla birlikte seyahat ve turizm şirketlerine de doğrudan katkısı sebebiyle, bu sektörler mal ve hizmet sunan diğer alt sektörlerin gelişmesine yardımcı olmaktadır (Proença ve Soukiasiz, 2008: 791; Balaguer ve Cantavella-Jorda, 2002: 878).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bir ülkede ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin başında yer almaktadır. Uluslararası şirketlerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaptıkları fiziksel yatırımlar olarak ifade edebilen bu yatırımlar, emek yoğun üretimin yapıldığı ve işgücü ücretlerinin ucuz olduğu ülkelere yöneltilmektedir. Uluslararası şirketler yatırım yapacakları ülkeden sermaye çıkışının hemen olmayacağını bildiklerinden ilgili ülkenin risklerini de kabul etmiş olacaktırlar. Bu yüzden yatırım yapan şirketler, yatırımın yapılacağı ülkenin makroekonomik göstergelerini ayrıntılı bir şekilde analiz ederek gelecek dönemlere ait riskleri en aza indirmek isterler (Benli ve Yenisu, 2017: 51-58). Küreselleşmenin etkisi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ev sahibi ülkeye teknolojik yenilikler, fiziki sermayenin yanı sıra beşeri sermaye artışı sağlamakta ve uluslararası piyasalara giriş imkânını arttırmaktadır. Bu olumlu verimlilik artışı ise, ekonomik büyümeyi desteklemektedir.

Küreselleşme kapsamında yer alan şirketlerin finansal ve finansal olmayan bilgilerini açık ve net şekilde paydaşlara sunması firmaların performansına olumlu katkı sağlamıştır (Horasan ve Tazegül, 2021: 160). Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla birlikte bu ülkelerde döviz girişinin hızlandığı, mal ve hizmet kapasitesinin genişlediği, istihdam oranının yükseldiği ve teknoloji transferinin yerel girişimcilere olumlu katkılar sağladığı görülmektedir (OECD,2003: 14). Gelişmekte olan ülkeler de ekonomik büyümelerini arttırmak istediklerinden çok uluslu şirketlerin doğrudan yabancı yatırımlarının ülkeye girişine destek vermişlerdir.

Ticari açıklığın literatürde en çok kabul gören tanımı; ithalat ve ihracat değerlerinin mutlak toplamının GSYH'a oranı şeklindedir (Desai vd. 2006:1416). Liberal ekonomik yaklaşım, ülkelerin ticari açıklığındaki artışın ekonomik büyüme performanslarını uzun dönemde olumlu etkilediğini savunmaktadır. Farklı iktisadi yaklaşımlar ise, aksine dış ticarete korumacı politikaların büyümeye fayda sağlayacağını ileri sürmektedirler. Ticari açıklığın savunulmasının ana sebebi, II. Dünya Savaşı sonrası bazı gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları ithal-ikameci sanayileşme politikalarının başarısızlığa uğramış olmasıdır (SenGupta, 2020:1).

Bu çalışmanın esas amacı, turizm gelirleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektir. Bu bağlamda 1995-2019 dönemi ele alınmış ve 14 gelişmekte olan ülke için (Brezilya, Bulgaristan, Arjantin, Ermenistan, Kolombiya, Ürdün, Malezya, Meksika, Fas, Panama, Filipinler, Romanya, Güney Afrika, Tayland) dinamik panel tahmin yöntemlerinden Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Momentler Metodu (Generalized Methods of Moments-GMM) uygulanmıştır.

Çalışma dört ana başlık altında toplanmıştır. Giriş bölümü ve ardından devam eden ikinci bölümde kavramsal çerçeve; turizm gelirleri-ekonomik büyüme, doğrudan yabancı sermaye yatırımları-ekonomik büyüme ve ticari açıklık-ekonomik büyüme ilişkisi ele alınmıştır. Literatür taramasının yer aldığı üçüncü bölümün ardından, dördüncü bölümde ekonometrik analize yer verilmiş ve çalışma sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, son 20 yıldır turizm faaliyeti ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi daha kapsamlı bir şekilde araştırmaya önem vermişlerdir. Bunun temel nedeni ise, bir çok ülkede ekonomik büyümeyi teşvik etmede turizm harcamalarının kilit rolüdür (Shahbaz vd., 2018:2). İhracata benzer şekilde, turizm sektörü de ekonomik büyümeyi farklı şekillerde etkilemektedir. İlk olarak, turizm üretim süreci için yeni teknolojilerin getirilmesine yardımcı olan döviz rezervlerine önemli katkıda bulunmaktadır. İkincisi, turizm yeni altyapı ve insan sermayesine yatırımları teşvik eder ve rekabeti artırır. Üçüncüsü, turizm yayılma etkisiyle endüstriyel gelişmeyi teşvik eder. Dördüncüsü, turizm istihdam sağlayarak gelir artışına katkıda bulunur. Son olarak, turizm pozitif ekonomik dışsallıklar sağlar (Ohlan, 2017: 9-10).

Turizm, gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesinde daha aktif bir rol üstlenmektedir. Turizm sektöründeki gelişme doğrudan, dolaylı ve uyarılmış olarak üç temel etkiye sahiptir. Turizmin doğrudan ekonomik etkisine örnek olarak, oteller, restoranlar ve turizm işletmelerindeki gelir artışı verilebilir. Dolaylı etki ise, destinasyondaki firmalar tarafından otel ve restoran satın alma malzemeleri gibi akışlardan oluşmaktadır. Uyarılmış etki, doğrudan ve dolaylı etkilerden (firma sahipleri, çalışanlar gibi) yararlananlar gelirlerini harcadıklarında ortaya çıkar. Bu nedenle turizm sektörünün gelişimi, çarpan etkileri yoluyla ekonominin çeşitli sektörlerini etkiler (Khanh vd., 2020:3). Günümüzde turizm faaliyetleri ülkelere olan döviz girişini artırmaktadır. Ayrıca,

yerel bazda istihdama katkıda bulunarak başta hizmetler sektörünün büyümesini teşvik etmekte ve ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunmaktadır (Rasit vd., 2019: 2).

2.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme

Küreselleşme, finansal liberalleşmeyi de beraberinde getirmiş ve hızlandırmıştır. Bu gelişme ile sermaye çok daha rahat hareket edebilmiş ve daha kârlı ülkeler içerisinde yer bulabilmiştir. Diğer bir ifadeyle, FDI ile birlikte yatırımın gerçekleştiği ülkede ihracat oranı ithalat oranını aşmıştır. Bu durum ülkenin cari işlemler hesabına olumlu katkı sağlayarak dış ödemeler dengesine olumlu katkı sağlamıştır. Bu durum benzer şekilde gelir düzeyinin artmasına ve istihdam oranının yükselmesine neden olmuştur. Ayrıca FDI birlikte yatırımın gerçekleştiği ülkenin uluslararası piyasalara uyum sağlama süreci teknoloji transferi sayesinde hızlanmıştır (Ak, 2009: 1). OECD (2003)'e göre, ülkelerin FDI'ye kapılarını açması ile tasarruf yetersizliğini giderdikleri, bilgi ve teknoloji transferi sağladıkları, yatırım eksikliklerini giderdikleri, girişimciliğin ruhunun geliştiği, uluslararası piyasada pozisyon alabildikleri, yerel işletmelerin uluslararası dış pazarda rekabet edebilme ve beşeri sermaye birikimine katkı sağladığı belirtilmiştir (OECD, 2003: 14). 21.yy'da küresel ekonomilerde yaşanan ani ve hızlı değişimler sonucunda ortaya çıkan yeni ekonomik düzen ile birlikte FDI'nin hacmi, akış yönü ve sektör seçimlerinde değişiklikler yaşanmıştır.

UNCTAD'ın "2020 Dünya Yatırım Raporu" önümüzdeki yıllarda, FDI'nin daha çok gelişmekte olan ekonomilerde hizmet sektörüne yöneleceği yönündedir. Neticede yeni ekonomik düzen ile müşteri merkezli bilgi ve hizmetin ön planda olduğu sektörlerin önemi gün geçtikçe artmaktadır (Karataş ve Babur, 2013). Bu sektörler arasında son yıllarda istikrarlı ve hızlı bir büyüme gösteren turizm sektörü ön sıralarda yer almaktadır. Turizm sektörü, iktisadi faaliyetleri çeşitlendirmesi ve sağladığı olumlu katkılar nedeniyle FDI'nin odak noktası haline gelmiştir. Bu sebeple, küresel pazarda turizm endüstrisinin çeşitli faaliyet alanları, hem destek gören hem de teşviklerin giderek arttığı yatırım alanları arasına girmeyi başarmıştır (Şahbaz ve Mızırak, 2017).

FDI, turizmin gelişmesinin temel taşları olan uluslararası havalimanı, otobanlar, oteller ve modern teknolojiler için gerekli sermaye ve altyapı sağlayarak özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörünün gelişmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde politika yapıcıların daha fazla turist çekmek ve ekonomik büyümeyi sağlamak için FDI'yi çekmeye öncelik verdikleri görülmektedir (Samimi vd., 2013: 61). FDI ile turizm sektörünün gelişmesi sonucu sadece turizm ile ilgili (havayolları, restoranlar, oteller vb.) sektörleri etkilememekte dolaylı olarak hemen hemen tüm sektörler FDI'den etkilenmektedir. Başka bir ifade ile turizmin çarpan etkisi sebebiyle dolaylı etkileri ülke içerisinde tüm sektörlerde gelişim göstermektedir. Bu doğrultuda yerel halk, yabancı şirketlerde istihdam edilirken almış oldukları ücretlerini, yerel ekonomide mal ve hizmet ihtiyaçlarında harcamaktadır. Sonuç olarak, küresel anlamda artan uluslararası turizm hareketlilikleri ve diğer sektörlerde FDI sayesinde ülkeler ekonomik büyüme hedeflerine ulaşabilecek gelişmeleri görebilmektedir (Chen, 2017: 40). Aynı zamanda doğrudan yabancı turizm yatırımları, ülkeler düzeyindeki ekonomiler arasında uyum sağlayarak uluslararası ticaret ilişkilerini de geliştirmektedir.

2.3. Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme

Küreselleşme en fazla uluslararası ticari ilişkiler alanında yaşanmaktadır. Ülkeler küreselleşme sürecinde kendi politikaları doğrultusunda ticaret ve yatırımlarını belirli ilkeler dâhilinde serbestleştirerek dışa açılma politikalarını artırma çabası içerisindeyler. Bu süreçte başarı sağlayan ülkeler ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlarlar. Genel anlamda ticari dışa açıklık; finans, işgücü ve sermaye dışa açıklığını kapsamakta ekonominin bu üç temel faktörünün dünya ile bütünleşmesini hedeflemektedir. Bir diğer ifade ile ticari dışa açıklık, ülkelerin dünya ülkeleri ile ne düzeyde

bütünleşme sağladığını, içe ya da dışa dönük ekonomi politikalarından hangisini tercih ettiğini açıklar. Uzun vadede, ticari açıklığın mal ve hizmetlere erişim sağlayarak, kaynakların tahsisinde verimlilik sağlayarak ve teknoloji yayılımı ve bilgi yayma yoluyla toplam faktör verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi potansiyel olarak artırabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, daha fazla ticari açıklığa sahip ülkelerin, daha az açıklığa sahip ülkelere nispeten daha iyi performans göstermeleri beklenmektedir. Bu açıdan, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere ticarete yoğunluk vermeleri ekonomik büyüme hedeflerine daha başarılı ulaşabilmelerini sağlayacaktır. Uluslararası kurumların gelişmekte olan ülkelere, kendilerini küresel pazara açma ve entegre etme gibi ticaret serbestleştirme politikaları önermeleri, esas olarak bu beklenen kazanımlar sebebiyledir (Keho, 2017:2). Ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde ilişkinin bulunduğu genel savunulan görüştür. Çünkü ticari dışa açıklığın ihracatı artırdığı, ihracatın da döviz miktarını yükselttiği dolayısıyla ülkenin yabancı döviz yetersizliğini azalttığı bilinen bir gerçektir. Aynı zamanda ticari dışa açıklık, ev sahibi ülkelerin dış pazar ile bütünleşme ve koordinasyonunu sağlayarak ülkelerin mal ve hizmete yönelik oluşan talebe göre teknolojik ilerleme sağlayıp üretim imkânlarını geliştirmektedir. Sonuç olarak, ticari açıklığın küresel etkilerinden biri de, uluslararası platformda bilgi transferinin sebep olduğu olumlu dış ilişkiler sayesinde üretimde etkinliği ve devamlılığı artırmasıdır (Yapraklı, 2007: 68-69).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Turizm, ekonomik büyüme, ticaret ve FDI ilişkisine literatürde yer alan çalışmalar bazında bakıldığında şu çalışmaları sıralamak mümkündür:

Craigwell ve Moore (2007), 1980-2004 dönemleri için, gelişmekte olan küçük ada eyaletlerinde FDI ve turizm arasındaki ilişkiyi panel nedensellik testi ile ele almışlardır. Analiz sonucunda, değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Bahar (2010), 1986-2006 dönemlerinde Türkiye’de turizm sektörüne sağlanan FDI ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada En Küçük Kareler Yöntemi kullanılmıştır. Analiz bulgularında, FDI ile GSMH arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu FDI’de %1’lik artışın GSMH üzerinde %1,8’lik bir artış ortaya çıkardığı görülmüştür.

Samimi vd., (2013), ele alınan 20 gelişmekte olan ülke için FDI ve turizm arasındaki ilişkiyi 1995-2008 dönemleri itibariyle incelemişlerdir. Yöntem olarak panel VECM kullanılmıştır. Uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Analizde turizmle FDI arasında uzun dönemde karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasında kısa dönemde nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür.

Seghir vd.,(2015), 1988-2012 dönemleri ele alınarak 49 ülke için, turizm harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi panel eş-bütünleşme/ panel nedensellik testi ile araştırılmıştır. Sonuç olarak, turizm harcamaları ve ekonomik büyüme uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Turizm harcamaları ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik gözlenmiştir.

Ohlan (2017), 1960-2014 dönemleri arasında Hindistan için turizm, finansal gelişme, ekonomik büyüme ilişkisi, Eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile araştırılmıştır. Bulgularda, değişkenlerin eşbütünleşik olduğu ve turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

ThiMinh vd., (2017), 1980-2014 dönemi için, uluslararası turist girişleri ve FDI arasındaki nedensellik ilişkisi Granger testi ile araştırılmıştır. Analiz kapsamında, Avrupa’daki ilk on varış noktasındaki altı ülke (Fransa, İspanya, İtalya, Almanya, Türkiye ve Birleşik Krallık) ele alınmıştır. Analiz bulguları, turist girişleri ve FDI arasında tek yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymaktadır.

Yazdi vd., (2017), 1985-2013 dönemleri için turizm, FDI ve ekonomik büyüme ilişkisi İran için ARDL sınır testi ve VECM nedensellik testi ile incelenmiştir. Bulgular, turizm harcamaları ve ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun vadede pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca reel efektif döviz kuru, FDI ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Granger nedensellik testi, turizm harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir.

Satrovic ve Muslija (2018), FDI ve turizm arasındaki ilişki 113 ülke için 1995-2015 dönemi için ele alınmıştır. Panel veri analizinin uygulandığı çalışmada, turizmin FDI üzerinde olumlu etkisinin olduğu görülmüştür.

Shahbaz vd., (2018), 1975-2016 dönemleri için Malezya’da turizm, finansal gelişme, ekonomik büyüme, reel döviz kuru ilişkisi Eş-bütünleşme testi, Toda-Yamamoto Granger nedensellik yöntemi ile ele alınmıştır. Bulgularda, değişkenler eşbütünleşiktir. Turizm ve finansal gelişme arasında karşılıklı nedensellik mevcuttur. Finansal gelişme ve turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.

Rasit vd., (2019), 2004-2017 dönemlerinde ASEAN ülkelerinde turizm FDI arasındaki ilişki panel veri metodu ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarında FDI ve turizm arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Analizlerde turist girişlerindeki artışın FDI’yi arttırdığı hem FDI hem de turist girişlerinin ekonomik büyümeyi hızlandırdığı belirlenmiştir.

Norazean vd. (2019) çalışmalarında 2004-2017 yılları arasında on Asya ülkesinde doğrudan yabancı yatırım ile turizm arasında pozitif bir ilişki olduğunu nedensellik analizi ile araştırmışlardır. Sonuç olarak artan turizm gelişlerinin doğrudan yabancı yatırımlarda artışa yol açtığını ve ekonomik aktiviteyi arttırmada rol oynadığını belirlemişlerdir.

Adeola (2020), turizm ve FDI arasındaki ilişki Afrika’daki 44 ülke için 1995-2014 dönemleri için panel veri metodu ile incelenmiştir. Analiz sonucunda turizm ve FDI girişleri arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Döviz kuru ve turizm arasında kısa vadeli negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Ekonomik büyüme ve politik istikrarın turizmin gelişmesinin önemli bir belirleyici olduğu görülmüştür.

Aslam (2020), Sri Lanka’da 1970-2018 dönemleri için turizm, finansal gelişme ilişkisi ARDL testi ile araştırılmıştır. Bulgular sonucunda, finansal gelişme ve turizm arasında pozitif bir ilişki belirlenmiştir. Ayrıca ARDL testinde, turizm değişkeninin finansal gelişme ile uzun dönemli bir ilişkisi olduğu görülmüştür.

Eroz, Nazeer ve Khalid (2020), Pakistan için 1995-2018 dönemleri için, finansal gelişme, turizm, ekonomik büyüme Eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Sonuç olarak, turizm ve ekonomik büyüme eşbütünleşiktir. Turizmin hem kısa hem de uzun vadede ekonomik büyümeyi hızlandırdığı belirlenmiş ayrıca finansal liberalizasyonun da turizm gibi ekonomik büyüme üzerinde olumlu katkı sağladığı görülmüştür.

Khanh (2020), 2003-2017 dönemleri için turizmin gelişmesinde FDI’nin etkisi Vietnam için ARDL modeli kullanılarak incelenmiştir. Bulgular, FDI ve turizm gelişiminin eşbütünleşik olduğunu ve uzun vadeli bir denge ilişkisine sahip olduğunu göstermiştir. Analiz sonuçları, hem kısa hem de uzun vadede FDI’nin Vietnam’daki turizm gelişimi üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu göstermiştir.

Akar (2021), 2005:1 ve 2019:4 dönemine ait veriler ile Türkiye’de FDI ve gelen turist sayısı arasındaki ilişki, Granger nedensellik ve Johansen eşbütünleşme yöntemleriyle analiz edilmiştir. Analiz

bulgularında değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Turist sayısından FDI'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi görülmüştür.

El Menyari (2021), 1983-2018 dönemleri arasında Fas'ta uluslararası turizm ve FDI'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Yöntem olarak ARDL sınır testi ve nedensellik testi yapılmıştır. Reel GSYH, turist girişleri ve turizm sektörüne gelen FDI ve diğer sektörlerdeki FDI arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Sonuçlar, uzun vadede turist girişleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bunun yanında turizm dışı FDI'nin ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğu ancak turizmdeki FDI'nin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etki yarattığı gözlenmiştir. Ayrıca, uzun dönem nedensellik sonuçları turist girişleri ve FDI kaynaklı ekonomik büyüme hipotezinin %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermiştir.

Rasoo vd.,(2021), 1995-2015 dönemleri için BRICS ülkeleri için turizm, finansal gelişme, ekonomik büyüme ilişkisi; Panel veri analizi, ARDL sınır testi ve Granger Nedensellik Testi ile incelenmiştir. Sonuç olarak; turizm, finansal gelişme ve ekonomik büyüme değişkenleri eşbütünleşiktir. Turizm ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik belirlenmiştir.

4. VERİ SETİ, MODEL VE YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde, veri setinden bahsedilerek metodoloji ve analiz bulgularına yer verilmiştir.

4.1. Veri Seti

1995-2019 dönemini kapsayan bu çalışmada; ele alınan 14 gelişmekte olan ülke için (Brezilya, Bulgaristan, Arjantin, Ermenistan, Kolombiya, Ürdün, Malezya, Meksika, Fas, Panama, Filipinler, Romanya, Güney Afrika, Tayland); turizm gelirleri, FDI girişi ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analizi ile incelenmiştir. Ele alınan dönem ve ülkelerin belirlenmesinde verilerin ulaşılabilirliği göz önünde bulundurulmuştur.

Model (1) nolu Eşitlikte ifade edilmiştir.

$$\ln PGDP_{it} = \alpha + \beta_1 \ln TE_{it} + \beta_2 \ln FDI P_{it} + \beta_3 \ln EXP_{it} + \mu_{it}$$

(1)

(i=1,.....N; t=1,.....T)

(1) nolu denklemde PGDP kişi başına düşen reel GSYH (2010 sabit fiyatlarıyla), TE uluslararası turizm gelirlerini (cari ABD dolar), FDI doğrudan yabancı yatırım net girişleri (cari ABD dolar), EXP mal ve hizmet ihracatını (GSYH'nin %) ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlere için açıklayıcı bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir. Analizde yer alan değişkenler logaritmik olarak kullanılmıştır. Analizde bağımlı değişkenin gecikmeli değerini dikkate alarak modele dâhil eden ve Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) kullanılmıştır.

Tablo 1. Veri Seti ve Tanımlamalar

Değişkenler	Açıklama	Beklenen Etki	Kaynak	Dönem
PGDP	Kişi başına düşen gelir (2010 sabit fiyatlarıyla dolar)			
TE	Uluslararası turizm gelirleri (dolar)	+	Dünya Bankası	1995-2019

FDI	Doğrudan yabancı yatırım net giriş (dolar)	+		
EXP	Mal ve hizmet ihracatı (%GDP)	+		

Çalışma doğrultusunda kullanılan bağımsız değişkenler ve değişkenlere ilişkin beklentiler aşağıdaki gibidir:

Turizm Gelirleri: Turizm gelirleri sayesinde ülkeye giren döviz miktarı artmakta ve ödemeler dengesini iyileştirici etkide bulunmaktadır. Böylelikle ekonomik büyüme katkıda bulunmaktadır.

FDI: Doğrudan yabancı sermaye girişleri, beraberinde gittiği ülkenin tasarruf yetersizliği sorununu çözerek sermaye birikimine katkıda bulunmakta böylelikle ekonomik büyümeyi artırmaktadır.

Ticari açıklık: Ekonominin dışa açıklık düzeyi arttıkça, ekonomik faaliyetler çeşitlenmekte ve buna bağlı olarak ekonomik büyüme hızlanmaktadır. Ayrıca ticari dışa açıklıkla ortaya çıkan ihracattaki artış beraberinde döviz girişini artırmakta böylelikle hâsılanın artmasına katkıda bulunmaktadır.

4.2. Metodoloji ve Analiz Bulguları

Dinamik panel veri analizleri kullanıldığında tercih edilen modellerden biri de Arellano ve Bond (1991)'un geliştirdiği “Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)’dir. Esasında Arellano ve Bond (1991), GMM yöntemi Anderson ve Hsiao (1981) yönteminin daha da geliştirilmiş halidir. GMM yöntemi panel veri modellerinde bütün geçerli gecikmeli değişkenlerin araç değişken şeklinde kullanımını önermektedir. Hata terimlerinin otokorelasyonlu sonuç verdiği durumlarda kullanılan GMM yöntemi, hem değişen varyans olması hem de sabit varyans olması durumunda uygun bir metottur. GMM için uygun olan tahminci modelleri içerisinde: Arellano-Bond Tahmincisi, Araç Değişken Tahmincisi ve Arellano-Bover Tahmincisi” sıralanabilir.

Tablo 2’de çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Değişkenlerin ortalama, medyan, minimum ve maksimum değerleri görülmektedir. Korelasyon matrisine bakıldığında, değişkenlerin birbiriyle pozitif korelasyonlu olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

	PGDP	TE	FDI	EXP
Ortalama	8.596200	21.97556	21.88814	3.479335
Medyan	8.721249	22.18743	21.97767	3.460318
Maximum	9.432418	24.89891	25.35242	4.798361
Minimum	6.949457	16.45457	16.40388	1.906606
Gözlem Sayısı	350	350	350	350
Korelasyon Matrisi				
Değişken	PGDP	TE	FDI	EXP
PGDP	1.0000			
TE	0.4699	1.0000		
FDI	0.6805	0.6578	1.0000	
EXP	0.1019	0.2539	0.2436	1.0000

Not: Modelde kullanılan değişkenlerin logaritmaları alınmıştır.

1995-2019 dönemini ele alan çalışmada turizm gelirleri, FDI ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi bir ve iki aşamalı sistem GMM yöntemi ile araştırılmıştır. Tahmin sonuçlarının tutarlı olup olmadığını test etmek amacıyla diganostik testler uygulanmıştır.

Araç değişkenlerin doğru seçilmesi GMM tahmincisinin etkinliği açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada öncelikle Arellano ve Bond tarafından ortaya atılan AR(1) ve AR(2) testlerinin uygulanması gerekmektedir. Test sonuçlarında AR(1) otokorelasyon test istatistiği sonucunun negatif ve anlamlı olması, AR(2) test istatistiği sonucunun ise anlamsız olması gerekmektedir. Bu durumda modelde 1. Dereceden otokorelasyonun olduğu, 2. mertebeden otokorelasyonun ise olmadığı tespit edilmiştir. Her iki modelde için AR(1) ve AR(2) testleri sonuçlarına göre, hata terimlerinde birinci dereceden otokorelasyon bulunurken; ikinci dereceden otokorelasyonun olmadığı görülmüştür.

Model varsayımları konusunda yapılan ikinci test Sargan testidir. Modelde kullanılan araç değişkenlerde aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olup olmadığını sınamak için “Aşırı tanımlama kısıtları gerekmektedir.” H_0 hipotezinden hareketle Sargan testi yapılmış, test sonuçları H_0 hipotezi reddedilememiştir. Dolayısıyla aşırı tanımlama kısıtlarının geçerliliği kabul edilmiş, seçilen araç değişkenlerde dışsalığın olduğu belirlenmiştir. Sargan testi sonucuna göre, araç değişkenlerde içsellik sorunu bulunmamaktadır. Bu nedenle tüm araç değişkenler geçerlidir. Sonuç olarak bağımsız değişkenlerle hata teriminin korelasyonlu olmadığı tespit edilmiştir.

Wald test istatistik sonuçları, modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin tamamının, bağımlı değişkeni açıklamada anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, bir bütün olarak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklamada anlamlı olup olmadığını sınamak için “Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü yoktur.” H_0 hipotezi altında Wald testi uygulanmıştır. Wald testi sonucu H_0 hipotezi reddedilmiştir. Özetle bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklamada yeterli bir güce sahip olduğu ve modelin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Analiz sonucunda görüldüğü üzere, bağımlı değişken olan ekonomik büyüme değişkeninin bir gecikmeli değeri gerek bir aşamalı gerekse iki aşamalı GMM modelinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Model de yer alan bağımsız değişkenlere ait katsayılar ve hipotez testlerine ilişkin istatistiksel sonuçlara yönelik elde edilen bulgular aşağıda açıklanmıştır:

(1) nolu eşitlikte yer alan bağımlı değişken PGDP'nin bir dönem gecikmesini içeren dinamik model, ilk başta tek aşamalı dinamik GMM yöntemi ile tahmin edilmiştir. Ele alınan gelişmekte olan ülkeler için Arellano-Bond tek aşamalı dinamik GMM sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir. Modelde kullanılan bütün değişkenler istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 3'e bakıldığında, Bir aşamalı GMM modelinde turizm gelirleri ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Turizm gelirlerindeki %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi % 0.039 oranında artırmaktadır. Aynı modelde kullanılan diğer değişken olarak kullanılan FDI ve ticari açıklık değişkenleri ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Bu bağlamda, FDI da %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi %0.111 oranında artırmaktadır. Ticari açıklıkta %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi %0.370 oranında artırmaktadır. İki aşamalı dinamik GMM modelinde turizm gelirleri ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Turizm gelirlerindeki %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi %0.050 oranında artırmaktadır. Aynı modelde kullanılan diğer değişken olarak kullanılan FDI ve ticari açıklık değişkenleri ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Bu bağlamda, FDI girişlerinde %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi %0.008 oranında artırmaktadır. Ticari açıklık %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi %0.02 oranında artırmaktadır.

Tablo 3. Arellano ve Bond Dinamik Panel Veri Analizi

Değişkenler	Tek Aşamalı Dinamik GMM	İki Aşamalı Dinamik GMM
	Katsayılar	Katsayılar
GdpL1	0.8338421	0.777268

	(0.000)*	(0.000)*
TE	0.039028 (0.028)**	0.0501858 (0.015)**
FDI	0.111272 (0.000)*	0.0081166 (0.089)**
EXP	0.370966 (0.020)**	0.0275719 (0.074)**
Diagnostik Testler		
Wald chi2	6217.60 (0.000)	664.68 (0.000)
AR(1)	-2.50 (0.012)	-2.30 (0.022)
AR(2)	0.39 (0.694)	0.47 (0.636)
Sargan	343.65 (1.000)	343.65 (1.000)
Ülke sayısı	14	
Gözlem Sayısı	350	

Not: Tablodaki katsayı tahminlerinin altındaki parantez içi ifadeler katsayıların olasılık (probability) değerlerini göstermektedir. *,**,*** ise katsayıların %1 %5 ve %10 anlamlılık düzeyine göre anlamlı olduğunu göstermektedir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ülkelerin temel hedefleri içerisinde, ilk sırada bireylerin refah düzeylerini yükselterek daha iyi şartlarda yaşamasına olanak sağlamak gelmektedir. Bireylerin refahların artması ise, ülkelerin ekonomik büyümeleri ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, ekonomik büyümenin sağlanmasında turizm gelirleri ülkelerin kısa sürede ve daha az kaynak ile döviz temin edecekleri sektörlerin başında gelmektedir. Bu anlamda gerek turizmin istihdam sağlaması gerekse döviz gelirlerini artırarak ülkelerin ekonomik büyümelerine olumlu katkılar sağladıkları görülmektedir. Özellikle de ödemeler dengesi açığı bulunan ve döviz darboğazı ile karşılaşan ülkeler için turizmin önemli bir alternatif kaynak olduğu söylenebilir.

Günümüzde yabancı sermayenin büyümeye ve kalkınmaya olan katkısının anlaşılmasına başlamasıyla birlikte, gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkeler gereksinim duydukları finans açığını yabancı sermayeden karşılama yoluna yönelmektedirler. Bu tür ülkeler, ticari açıklık politikalarını benimseyerek yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek amacıyla birtakım düzenlemelerle elverişli koşullar hazırlamaya çalışmaktadır. Ülkeler, FDI ile turizm gelirlerini artırmak, sermaye açığını kapatmak, istihdam yaratarak işsizliği azaltmak ve ülke genelinde refah seviyesini yükselterek ekonomik büyüme hedeflerinde ilerleme kaydetmek istemektedir. Aynı zamanda FDI girişimleri ile ileri teknolojiyi ülkeyle tanıştırmak, gelişmiş ülkelerin ekonomik desteğini sağlamak ve dış pazarda rekabet edebilmek gibi beklentiler, özellikle gelişmekte olan ülkeler bakımından yabancı sermayenin önemini göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde turizm, FDI ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin 1995-2019 dönemi için ele alınıp incelendiği bu çalışmada, Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi kullanılmıştır. GMM tahmincilerinden Arellano-Bond Tahmincisi (1991) sonucunda, turizm gelirleri, ticari açıklık, FDI'nin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, turizm gelirleri, ticari açıklık ve FDI girişlerinin ekonomik büyümeyi hızlandırdığı görülmektedir.

Sonuç olarak, turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu anlamda politika yapıcılarının turizm sektöründe bulunan işletmelere düşük vergi oranları ve krediler gibi farklı yollarla teşvikler sağlaması yeni tesislerin kurulması, alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi adına uygulamalara gitmesi beklenmektedir. FDI'nin ülkeye getirilmesi için ekonomik büyümeyi teşvik edici politikaların hızlı bir şekilde uygulamaya konulması gerekmektedir. Serbest bölge ticaret politikalarının devreye konulması FDI'yi teşvik edecektir. Bir ülkede FDI miktarının artması ile ülkenin sermaye birikimi yükselecek ve ileri teknoloji transferinin ülkeye girişi sağlanacaktır.

Etik Beyan

Bu çalışmada ikincil veriler kullanıldığı için herhangi bir etik beyan onayına gerek yoktur.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarlar, çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Adeola, O., Boso, N., Osabutey, E., ve Evans, O. (2020). Foreign Direct Investment and Tourism Development in Afrika. *Tourism Analysis*, 25, 395-408.
- Ak, M. Z. (2009). *Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımların Temel Belirleyicileri, (Yayınlanmış Doktora Tezi)*, Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Akar, G. (2021). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Turizm Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 191-204.
- Arellano, M., ve S.bond (1991). Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and An Application to Employment Equations. *Review of Economic Studies*, 58, 277-297.
- Aslam Mohamed Lebbe Ahamed (2020). Dynamic Relationship Between Tourism and Financial Development in Sri Lanka. *Journal of Tourism Economics and Applied Research*. 4(1), 38-46.
- Bahar, O. (2010). Turizm Sektörüne Sağlanan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının (DYSY) Ekonomik Büyüme Üzerine Olan Olası Etkisi: Türkiye Örneği (1986-2006). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 27-40.
- Benli, Y. K., ve Yenisu, E. (2017). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Etkisi: Türkiye İçin Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 49-71.
- Balaguer, J., ve Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as A Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case. *Applied Economics*, 34(7), 877-884.
- Chen, X. (2017). *The Influence of FDI on China's Tourism Industry. (Published Master of Business Thesis)*. Auckland University of Technology, Auckland, New Zealand.

- Durmuş, S., Şahin, D. & Beşcanlar, S. (2021). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm Gelirleri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticari Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 517-529.
- Craigwell, R., ve Moore, W., (2007). Foreign Direct Investment and Tourism in SIDS: Evidence from Panel Causality Tests. *Tourism Analysis*, 13(4), 427-432.
- Desai, M. A., Foley, C. F., ve Hines Jr, J. R. (2006). Capital Controls, Liberalizations, and Foreign Direct Investment. *The Review of Financial Studies*, 19(4): 1433-1464.
- El Menyari, Y., (2021). Effect of Tourism FDI and International Tourism to the Economic Growth in Morocco: Evidence From ARDL Bound Testing Approach. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 13(2), 222-242.
- Eroz, S., S., Nazeer, A., ve Khalid, K., (2020). Financial Development, Tourism and Economic Growth Nexus: An Empirical Evidence from Pakistan. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 9(1), 232-238.
- Horasan, E., ve Tazegül, S., (2021). Entegre Raporlamanın Şirketlerin Finansal Performansı Üzerindeki Etkisi. *Journal of Research in Buseness*, 6(1), 141-163.
- Karataş, M., ve Babur, S. (2013). Gelişen Dünya’da Turizm Sektörünün Yeri, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(25), 15-24.
- Katircioğlu, S., Katircioğlu, S., ve Altınay, M. (2018). Interactions Between Tourism and Financial Sector Development: Evidence from Turkey. *The Service Industries Journal*, 38(9-10), 519-542.
- Keho, Y. (2017) The Impact of Trade Openness on Economic Growth: The Case of Cote d’Ivoire. *Cogent Economics & Finance*, 5(1).
- Khanh, V., T., V., (2020). Influence of Foreign Direct Investment on Tourism Development: An Evidence from Vietnam. *Social and Economic Geography*, 5(1), 1-6
- Norazean, R., B., Felorisca, S., ve Aralas, I., S. (2019). Tourism and Foreign Direct Investment: An Analysis for Asean Countries. *MJBE (Malaysian Journal of Business and Economics)*, 6(2), 1-11.
- OECD (2003). “The Organisation for Economic Co-operation and Development” Checklist for Foreign Direct Investment Incentive Policies, Organization for Economic Co-Operation and Development.
- Ohlan, R., (2017). The Relationship Between Tourism, Financial Development and Economic Growth in India. *Sciencedirect Future Business Journal*, 3, 9-22.
- Proenca, S., Soukiazis, E. (2008). Tourism as an Economic Growth Factor: A Case Study for Southern European Countries. *Tourism Economics*, 14(4), 791-806.
- Norazean, R., B., Felorisca, S., ve Aralas, I., S. (2019). Tourism and Foreign Direct Investment: An Analysis for Asean Countries. *MJBE (Malaysian Journal of Business and Economics)*, 6(2), 1-11.
- Rasool, H., Maqbool, S., ve Tarique, Md. (2021). The Relationship Between Tourism and Economic Growth Among BRICS Countries: A Panel Cointegration Analysis. *Future Business Journal*, 7(1), 1-11.
- Saçık Yapar. S. (2009). Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açından Bir İnceleme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(16), 162-171

- Durmuş, S., Şahin, D. & Beşcanlar, S. (2021). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm Gelirleri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticari Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 517-529.
- Samimi, J., A., Sadeghi, S., ve Sadeghi, S. (2013). The Relationship Between Foreign Direct Investment and Tourism Development: Evidence from Developing Countries. *Institutions and Economies*, 5(2), 59-68.
- Satrovic, Elma; Muslija, Adnan (2018). Causality Relationship Between Foreign Direct Investment and Tourism. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 22, 65-76.
- Seghir M., A., Belmokaddem, M., Guellil., M., S., ve Ghouali, Z., Y. (2015). Tourism Spending-Economic Growth Causality in 49 Countries: A Dynamic Panel Data Approach. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1613-1623.
- SenGupta, S. (2020) How Trade Openness Influenced Economic Growth in India: An Empirical Investigation. *Indian Journal of Economics and Development*, Vol. 8, Article ID: IJED-2020-21, Pages: 14. Doi: <https://doi.org/10.17485/IJED/v8.21>
- Shahbaz, M., Benkraiem, R., Miloudi, A., ve Tiwari, K. A. (2018). Tourism-Induced Financial Development in Malaysia: New Evidence from the Tourism Development Index. *Tourism Economics*, 20(10), 1-22.
- Şahbaz, A. ve Mızırak Z. (2017). Turizm Gelirleri ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(32), 107-114.
- ThiMinh Ly-Pham; LeMinh Hieu; Tran-ThiPhi, Phung (2017). The Relationship Between International Tourist Arrivals and Foreign Direct Investment: A Granger Causality Analysis. *Acta Oeconomica Pragensia*, 25(4), 3–12.
- Yapraklı, S. (2007). Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (5), 67-89.
- Yazdi, K., S., Salehi, H., K., ve Soheilzad M. (2017) The Relationship Between Tourism, Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence from Iran. *Current Issues in Tourism*, 20(1), 15-26.
- <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Reports/2020/Global%20Economic%20Impact%20Trends%202020.pdf?ver=2021-02-25-183118-360>

Savunma İhracatı ve İktisadi Büyüme: Küresel Silah Pazarında Üst Sıralara Tırmanan Gelişmekte Olan Ekonomiler için Ampirik bir Değerlendirme

Mehmet ÖZCAN *

Öz

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan Soğuk Savaş'ın şekillendirdiği uluslararası silah pazarının aktörleri ve dinamikleri bugüne dek çok az değişime uğramıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Çin gibi bir başka önemli aktörün devreye girmesi ile küresel güvenlik algıları değişmiş ve silah ticaretinde ihracatçı yeni ülkeler dikkat çekmeye başlamıştır. Bu çalışma, silah ihracat hacmini son yirmi yılda önemli ölçüde arttırabilmiş beş gelişmekte olan ekonomiyi dikkate alarak bir panel ekonometrik analiz gerçekleştirmekte ve savunma ihracatının iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Ampirik bulgulara göre, ithalatı arttırmadan silah ihracatını arttırmanın dikkate değer bir oranda büyümeye destek olacağı sonucuna varılmıştır. Ayrıca, silah ihracatını arttırmanın askeri harcamaların büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini de azaltacağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Silah Ticareti, İktisadi Büyüme, Askeri Harcamalar.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Defense Exports and Economic Growth: An Empirical Assessment for Emerging Economies Rising to the Top of the Global Arms Market

Abstract

The agents and determinants of the international arms market, shaped by the Cold War following the World War II, have not changed noticeable until today. With the collapse of the Soviet Union and the involvement of another important actor such as China, global security perceptions have changed and new countries and new exporting countries in the arms trade have started to draw attention. This study considers five emerging economies that have been able to significantly increase the volume of arms exports in the last two decades, conducting a panel of econometric analyses and investigating the effects of defense exports on economic growth. According to empirical findings, it has been concluded that increasing arms exports without increasing imports supports economic growth. It has also been found that the negative impacts of military spending on growth are reduced by increasing arms exports.

Keywords: Arms Trade, Economic Growth, Military Expenditures.

Article Type: Research Article

1. GİRİŞ

Savunma ekonomisi çalışmaları çoğunlukla savunma harcamalarının çeşitli makro iktisadi faktörler ile arasındaki ilişkilerin araştırılmasına yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, ampirik çalışmalarda öne çıkan temel motivasyon askeri harcamalar ile iktisadi büyüme arasında ilişkinin kantitatif yöntemler ile ortaya konmasıdır. Ne yazık ki literatürde bu ilişkinin yönü ve boyutu konusunda ortak bir görüş yoktur (Lee ve Chen, 2007: 537-538). Neoklasik okula göre, toplumun ihtiyaç duyduğu diğer temel unsurlara (eğitim, sağlık, ulaşım vb.) ayrılacak olan kamu yatırımlarını azaltacağından askeri harcamalar iktisadi büyümeyi olumsuz yönde etkileyecektir (Yıldırım, Sezgin ve Öcal, 2005: 283). Diğer yandan Keynesyen yaklaşıma göre, tam istihdam seviyesinin altında kalan özellikle gelişmekte olan ülkeler için bir kamu maliyesi aracı olarak askeri harcamaların büyümeyi destekleyeceği fikri öne sürülür (d'Agostino vd., 2017: 429-430). Ülkeler gelir durumlarına göre alt örneklere ayrılıp incelendiğinde ise, gelişmiş ekonomilerde savunma harcamalarının iktisadi büyümeyi düşürdüğü, buna karşı gelişmekte olan ekonomilerde büyümeye katkı sağladığı görülmüştür (Özcan, 2021: 95-96). Bu noktada savunma harcamalarının ihtiva ettiği alt kalemler önem kazanmaktadır. Keza, sadece silah ithalatına dayalı bir savunma bütçesinin büyümeyi desteklemesi beklenmez. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve 11 Eylül olayları sonrası değişen küresel güvenlik algıları nedeniyle başta Türkiye olmak üzere birçok gelişmekte olan ekonomi savunma ihtiyaçlarını kendi öz kaynaklarından karşılamaya yönelik girişimlerde bulunarak savunma sanayisi yatırımlarına önem vermeye başlamışlardır. Savunma sanayisine yönelik gerçekleştirilen kamu harcamaları da savunma bütçesine dâhil edildiğinden, üretim ve istihdama katkısı olacak bir endüstriyel sektöre aktarılan bu kamu kaynaklarının büyümeye olumlu etkide bulunması beklenebilir. Burada, bir ülke savunma sanayisinin büyümeye olan katkısı nasıl ölçülebilir sorusu sorulmalıdır. Bu soruya iki temel açıdan yaklaşılabilir. Birincisi, savunma sanayisinin istihdama olan katkısından yola çıkılarak bir yorum yapılabilir. İkinci olarak ise, savunma sanayisinin o ülkenin ihracatına olan katkısı incelenebilir. Bu çalışma, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (Stockholm International Peace Research Institute - SIPRI) tarafından Aralık 2020 tarihinde yayınlanan *Emerging Suppliers in the Global Arms Trade* adlı raporundan yola çıkarak, çalışmada ele alınan gelişmekte olan ülkelere ilişkin oluşturulan verilerden yararlanarak, panel veri analizi ile bu ülkelerin savunma sanayilerinin büyüme üzerindeki etkilerini araştırmayı hedeflemektedir. İlgili raporda, son yirmi yıl içerisinde silah ihracatını dikkate değer hacimlerde arttırabilmiş ülkelere değinilmektedir. Silah ticaretinin büyüme üzerindeki etkilerini kantitatif çerçevede inceleyen çalışma sayısı oldukça azdır. Yakovlev (2007) burada öne çıkmış ve savunma ekonomisi literatüründe de oldukça faydalanan Solow (1956) ve Barro (1990) büyüme teorileri çerçevesinde savunma ticaretinin büyüme üzerindeki etkilerinin tahmin edilebileceği modeller önermiştir. Bu çalışmada da Yakovlev (2007)'in önerdiği Barro (1990) tipi büyüme modeli temel alınmış ve dört ekonometrik model önerilerek, panel regresyon modeli parametreleri, yatay kesit bağımlılık altında sağlıklı bulgular sunan Teal ve Eberhardt (2010)'ın Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi ile tahmin edilerek raporlanmıştır.

Çalışmanın planına göre bir sonraki bölüm, SIPRI'nin ilgili raporunu, silah ticareti ile büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen sınırlı sayıda ampirik çalışmayı ve Barro (1990) büyüme modelinden faydalanarak savunma ekonomisini irdeleyen çalışmaları içeren bir literatür taramasıdır. Yöntem bölümünde panel ekonometrik analizde güncel bir sorun olan yatay kesit bağımlılık sorunu ele alınmış ve bu soruna yönelik geliştirilen parametre tahmincilerine değinilmiştir. Ampirik çalışma bölümü ise üç alt başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta, ele alınan büyüme modelleri detaylıca anlatılmaktadır. İkinci başlıkta, ekonometrik analiz için oluşturulan panel veri seti tanımlanarak değişkenler ve veri kaynaklarından bahsedilmiş, üçüncü başlıkta ise, bulgular çeşitli tablolar ile sunulmuştur. Tartışma

bölümünde, elde edilen ekonometrik bulguların iktisadi yorumları yapılmış, parametre tahminlerinin işaret ettiği durumlar iktisadi ve ulusal güvenlik çerçevesinde değerlendirilmiştir. Son bölüm, çalışmanın özetlendiği ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulan sonuç bölümüdür.

2. LİTERATÜR

Literatür taramasına, bu çalışmanın ortaya çıkmasına neden olan SIPRI tarafından Aralık 2020 tarihinde yayınlanan *Emerging Suppliers in the Global Arms Trade* adlı raporundan başlanması doğru olur. Bu raporda yaklaşık olarak son yirmi yılda dikkate değer silah ihracatı başarısı gösteren ekonomiler tespit edilmiş, bunlardan dördü (Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye, Güney Kore ve Brezilya) üzerinde daha detaylı incelemelerde bulunulmuştur. İlgili raporda son yirmi yılda küresel savunma ihracatı liginde en büyük sıçramayı yapmış on ülke aşağıdaki Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Küresel Silah Ticaretinde Ülke Sıralamalarının Değişimi (2000-2019)

Ülkeler	Ortalama Sıra				2000-2004 ile 2015-2019 arası gelişme
	2000-2004	2005-2009	2010-2014	2015-2019	
Birleşik Arap Emirlikleri	42	39	26	19	+23
Türkiye	29	22	19	13	+16
Güney Kore	25	17	15	11	+14
Hindistan	35	31	37	24	+11
Endonezya	35	42	42	26	+9
Avustralya	28	29	22	20	+8
Danimarka	38	39	32	31	+7
Singapur	33	32	34	26	+7
İran	41	29	28	37	+5
Brezilya	29	28	25	24	+4

Kaynak: Béraud-Sudreau vd. (2020: 5)

Tablo 1’de sunulan veriler yorumlanırken, üst sıralarda bir basamak yükselmenin alt sıralarda bir basamak yükselmekten çok daha zor olduğuna dikkat edilmelidir. Bir başka ifade ile, örneğin, Türkiye’nin 29. sıradan 22. sıraya yükselmesi ile 19. sıradan 13. sıraya yükselmesi aynı zorlukta değildir. Tablo 1’deki ülkelere göz atıldığında ise, bunlardan; Güney Kore, Avustralya ve Danimarka’nın gelişmiş ekonomiler olduğu görülecektir. Bu ülkelerin savunma sanayisi yatırımlarında hâlihazırda sahip oldukları sermaye ve bilgi birikiminin desteğini aldıkları açıktır. Lâkin, diğer gelişmekte olan ekonomiler için küresel silah ticaretinde üst sıralara yükselmek bu üç ekonomiye göre çok daha zor olacaktır. Ayrıca, gelişmiş ekonomilerin gelir yaratan birçok sektörde yer aldıkları göz önünde bulundurulursa, gelişmekte olan ekonomilerin bir üst gelir ligine çıkmaları için savunma sanayisine yatırım yapmalarının ayrı bir öneme sahip olduğu bir gerçektir. Bu motivasyondan hareketle, yedi gelişmekte olan ülke arasında ilgili iktisadi model için yeterli sayıda veri toplanabilen beş ülke (Türkiye, Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Singapur) çalışmanın ampirik kısmında ele alınmıştır.

Özcan, M. (2021). Savunma İhracatı ve İktisadi Büyüme: Küresel Silah Pazarında Üst Sıralara Tırmanan Gelişmekte Olan Ekonomiler için Ampirik bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 530-547.

Silah ticaretinin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen literatüre göz atıldığında, nispeten güncel çalışmalarda oldukça kısıtlı sayıda ampirik analizin var olduğu ve konunun oldukça farklı çerçevelerden değerlendirildiği görülmektedir. Önemli görülen çalışmalar Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Silah Ticareti-Ekonomik Büyüme İlişkisine Dair Literatür Özeti

Yazar(lar)	Örneklem / Dönem	Ampirik Yöntem	Bulgu
Dunne, Smith ve Willenbockel (2005)	-	-	Askeri harcamalar ve savunma ticaretinin iktisadi büyümeye olan etkilerini incelemek üzere literatürde önerilen üç iktisadi model kuramsal olarak incelenmiş, bunlardan Ram (1995) modeli istatistiki olarak sağlıklı tahminler üretmekten uzak olduğu için eleştirilerek, genişletilmiş Solow (1956) ve Barro (1990) tipi büyüme modellerinin savunma ekonomisi araştırmalarında kullanılması gerektiği tavsiyesinde bulunulmuştur.
Aizenman ve Glick (2006)	91 ülke / 1989-1998	Barro tipi yatay kesit regresyon büyüme modeli parametre tahmini.	Çalışmada, askeri harcamaların büyüme üzerindeki negatif etkisinin literatürdeki çalışmalarda istatistiki olarak anlamlı bulunamamasına dikkat çekilmiş, bu sorunun nedenleri sorgulanmıştır ve Barro (1990) tipi bir büyüme modeli önerilmiştir. Ortaya konan ampirik model yolsuzluk ve tehdit değişkenleri ile genişletilerek 91 ülkeyi kapsayan bir veri seti ile analiz edilmiş ve elde edilen bulgularda savunma bütçesinin verimli kullanılması durumunda ve dış tehditlerin arttığı dönemde askeri harcamaların iktisadi büyümeyi pozitif etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.
Mylonidis (2008)	Avrupa Birliği (AB) Üyesi 14 Ülke/ 1960-2000	Barro tipi büyüme modelinin yatay kesit ve panel regresyon modeli parametre tahmini.	Askeri harcamaların iktisadi büyümeyi negatif etkilediği, hatta incelenen AB üyesi ülkeler için bu negatif etkinin her geçen zaman için giderek büyüdüğü gösterilmiştir. Ayrıca, Avrupa devletlerinin savunma bütçelerinde, bağımsız bir AB savunma kapasitesini desteklemek ve geliştirmek için ihtiyaç duydukları artışların, Avrupa'nın ekonomik büyüme performansını engellemesinin muhtemel olduğu ileri sürülmüştür.
Yakovlev (2007)	28 ülke / 1966-2000	Silah ticareti ile genişletilmiş Barro ve Solow tipi büyüme modelinin Generalized Method of Moments (GMM) tahmincisi ile parametre tahminleri.	Barro (1990) tipi büyüme modeli için elde edilen ampirik sonuçlara göre, askeri harcamaların büyüme üzerindeki etkisi negatiftir, ancak istatistiki olarak anlamlı değildir. Savunma ihracatının iktisadi büyüme üzerindeki etkisini de negatif tahmin eden çalışma bu etkinin istatistiki olarak anlamlı olduğunu raporlamıştır. Çalışmanın ortaya çıkardığı sonuca göre, silah ihracı iktisadi büyümeye katkı sunmamakta, ancak askeri harcamaların küçültücü etkisini hafifletmektedir. Sonuç olarak, Barro (1990) büyüme modelini baz alan ampirik çalışmaların tamamında askeri harcamaların iktisadi büyüme

			üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.
Wezeman (2014)	Soğuk savaşa taraf olan - ülkeler, Ortadoğu coğrafyası, Doğu ve Güney Asya ülkeleri / 2. Dünya Savaşı – 11 Eylül 2001		Soğuk Savaş yıllarında gözlenen NATO ve Varşova Paktı ülkeleri arasındaki silah ticaretinin durumu, petrol ihracatçısı körfez ülkeleri arasında yaşanan gerginliklerin ve Arap-İsrail savaşının küresel silah ticaretine olan etkileri, Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından gelişen Çin savunma sanayisinin yeni bir aktör olarak silah pazarına girişi ve 1997 yılında yaşanan Asya ekonomik krizinin meydana getirdiği etkilerin detaylıca tartışıldığı bir çalışmadır.
Zubair ve Wizarat (2018)	19 yüksek gelir ve 7 orta üst gelir ülkesi / 2002-2018	Solow tipi büyüme modelinin sabit ve rassal etki panel regresyon yöntemi ile tahmini.	Yüksek gelirlili ülkelerde silah ihracatının büyümeye olumlu katkısı olurken, orta üst gelirlili ülkelerde ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamadığı raporlanmıştır.
Bove, Deiana ve Nistico (2018)	149 ülke / 1960-1999	Poisson Pseudo Maksimum Olabilirlik ile tahmin edilmiş çeşitli ticaret çekim modelleri.	Silah ticaretinin petrol ticareti ile olan bağlantısı çerçevesinde ülke örneklemeleri belirlenmiş, çalışma sonucunda bir ülkeye yapılan silah transferinin o ülkenin petrol arzına bağlı olduğu ve petrole olan erişimi güvence altına almak için savunmaya dayalı ticaretin önemli bir dış politika aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Blum (2019)	21 ülke ve 195 silah üreticisi şirket / 2002- 2016	Sabit etkiler ve birinci farklar panel regresyon modelleri.	Bir ülkedeki savunma sanayisinin ekonomiye katkısının o ülkenin jeopolitik konumu ve uluslararası diplomatik ilişkileri ile doğrudan ilişkili olduğunu önemle vurgulamıştır. Buna göre, nispeten daha barışçıl bir konuma ve ilişkilere sahip bir ülkenin savunma sanayisi o ülkenin büyümesine katkıda bulunabilir. Aksi durumda, silah sanayisi ilgili ülkenin güvenlik endişelerini gidermek üzere iç piyasaya yönelik üretim yaparak ihracata katkı yapmadığından iktisadi büyümeye de katkı yapmasının beklenemeyeceği belirtilmiştir.
Thurner, Schmid, Cranmer ve Kauermann (2019)	182 ülke / 1950-2013	Üstel Rassal Grafik Modelleri ve Ağ Analizi.	Silah ticaretinin temel belirleyicisinin ülkeler arasında kurulan müttefiklik ilişkileri olduğu ve bu durumun özellikle 11 Eylül sonrası daha belirginleştiği vurgulanmaktadır. Bununla beraber silah ticaretinin temel belirleyicisinin ithalatçı ülkelerin gelirleri olduğu bulunmuştur.
Rahman ve Siddiqui (2019)	85 ülke / 1998-2017	Barro tipi büyüme modellerinin GMM tahmincisi ile parametre tahminleri.	Gelişmekte olan ülkeler için savunma ihracatının sadece büyüme üzerinde olumlu etkide bulunmakla kalmadığı, aynı zamanda askeri harcamaların olumsuz etkisini de bertaraf ettiği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca, yine bu ülkeler için savunma ihracatını arttıran askeri harcamalar etkili bir dış politika aracına dönüşerek ilgili ülkenin ulusal güvenlik ve ekonomik istikrarına katkıda bulunacağı belirtilmiştir.
Canbay ve Mercan (2020)	Türkiye / 1990-2017	Birden çok yapısal kırılmayı dikkate alan yapısal regresyon	Savunma harcama kalemleri içerisinde ekonomik performansı olumsuz yönde etkilemesi muhtemel harcama kalemlerinin silah üretimine ve

modeli. ARDL Sınır Testi ve Hata Düzeltme modeli.	ithalatına yapılan harcamalar olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin silah ithalatının iktisadi büyümesi üzerindeki etkisi 1990-2017 yılları için incelendiğinde silah ithalatının iktisadi büyüme üzerinde kısa dönemde herhangi bir etkisi olmadığına, fakat uzun dönemde silah ithalatının iktisadi büyümeyi negatif yönde etkilediğine dair ampirik bulgular tespit edilmiştir.
---	---

3. YÖNTEM

Driscoll ve Kraay (1998), Phillips ve Sul (2003), Pesaran (2006) ve Cameron ve Trivedi, (2005) çalışmalarında detaylıca tartışıldığı üzere, panel veri regresyon parametreleri tahmininde yatay kesit bağımlılık ciddiye alınması gereken bir sorundur. İlgili çalışmalarda belirtildiği gibi, yatay kesit bağımlılık parametre tahminlerinin tutarlılık, etkinlik ve sapmasızlık özelliklerini karşılayamamasına yol açar. Ayrıca, yatay kesit bağımlılığı barındıran panel veri setleri değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkaracak bilgiyi barındıramazlar. Tüm bu olumsuzluklar göz önüne alındığında, panel veri analizinde yatay kesit bağımlılık durumunun tespit edilmesi ve bu sorun göz önüne alınarak parametre tahminlerinin sağlıklı bir şekilde elde edilebilmesi önemlidir. Yatay kesit bağımlılık konusunda Pesaran'ın çalışmaları ana çerçeveyi belirler. Bu bağlamda ilk olarak Breusch ve Pagan (1980) test istatistiği üzerine inşa edilen Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılık sınaması öne çıkmaktadır. Tıpkı birim kök testlerinin parametre tahminleri yapılmadan önce uygulanması gibi, Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılık testi de panel veri setleri ile çalışılmadan önce değişkenlere uygulanmalıdır. Bu çalışmanın ardından, yatay kesit bağımlılık altında sağlıklı parametre tahminlerinin yapılabilmesi için Pesaran (2006)'da Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (OİEOG) tahmincisi önerilmiştir. Son olarak, yatay kesit bağımlılık için geliştirilen panel veri ekonometrisi literatürüne, durağanlık ve eşbütünlüşme sınamalarında faydalanılabilecek Pesaran (2007) test istatistiği eklenmiştir. Bu çalışmada ele alınan panel veri seti, gelişmekte olan ve son yirmi yılda savunma ihracatını dikkate değer bir ölçüde arttıran ülkelerden belirlendiği için yatay kesit bağımlılık durumu ile karşılaşılması beklenmektedir. Bu sebeple, çalışmanın ampirik bölümü bir fark ile Pesaran'ın ana hatlarını çizdiği doğrultuda ilerleyecektir. Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılık testi ve Pesaran (2007) birim kök sınamalarından sonra yapısal parametreler Pesaran (2006) OİEOG tahmincisi yerine, daha güncel ve ortaya konan simülasyon çalışmalarına göre gerek yatay kesit bağımlılık ile gerekse durağan olmayan panel veriler ile sağlıklı parametre tahminleri sunabilen Teal ve Eberhardt (2010) Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi (GOGT)'nden faydalanılmıştır (Josifidis vd., 2018: 71-74).

Teal ve Eberhardt (2010) GOGT özünde Pesaran (2006) OİEOG tahmincisi üzerine geliştirilmiştir. Bu nedenle, GOG tahmincisinin izahatına Pesaran (2006) ile başlamak doğru olacaktır. Buna göre, $i=1, \dots, N$ birim boyutlu ve $t=1, \dots, T$ zaman boyutlu bir panel veri seti için aşağıdaki gibi bir regresyon modelinin varlığından yola çıkılabilir:

$$y_{it} = \beta_i x_{it} + v_{it} \quad (1)$$

$$v_{it} = a_{1i} + \lambda_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Burada; y_{it} panel bağımlı değişkeni, x_{it} panel bağımsız değişken(ler)i, β_i ise birimlere ait eğim parametresini temsil etmektedir. Eşitlik (1)'de yer alan hata terimi v_{it} , Eşitlik (2)'de ifade edildiği gibi, yatay kesit bağımlılığı temsil eden gözlenemeyen ortak etkileri (f_t) ve zamandan bağımsız

birimler arası heterojenliği ifade eden grup sabit etkileri (α_{1i}) barındırmaktadır. Son olarak, ε_{it} bağımlı panel değişkenlerden (x_{it}) bağımsız dağılıma sahip, sıfır ortalama ve bir varyansa sahip bir durağan süreçtir. Her ne kadar ε_{it} bağımlı değişkenlerden bağımsız olsa da gözlenemeyen ortak etkiler ile x_{it} 'ler arasında aşağıdaki gibi ifade edilebilecek bir ilişki olduğu varsayılır:

$$x_{it} = a_{2i} + \lambda_i f_t + e_{it} \quad (3)$$

Eşitlik (3)'de a_{2i} bağımlı değişkenlere ait sabit etkileri, λ_i birimlere özgü gözlenemeyen ortak etkilerin parametresini, e_{it} ise ε_{it} gibi standart varsayımlara sahip durağan bir hata terimini temsil etmektedir. Yukarıdaki eşitlikler ile tanımlanan panel regresyon modeli çerçevesinde yine Pesaran tarafından Pesaran ve Smith (1995) çalışması ile ortaya konan standart ortalama grup tahmincisi, Eşitlik (1) ile gösterilen regresyon modelinin her bir birim için tek tek tahmin edilmesi ve bu tahminler sonucu elde edilen N parametre tahmininin ortalamasının alınmasına dayanır. Burada Pesaran (2006) çalışması aynı yolu izler, ancak Eşitlik (1)'deki modeli aşağıdaki gibi değişkenlerin yatay kesit ortalamaları ile genişletir:

$$y_{it} = \beta_i x_{it} + \omega_i \bar{y}_t + \zeta_i \bar{x}_t + v_{it} \quad (4)$$

Burada modele eklenen yatay kesit ortalamaların gözlenemeyen ortak etkileri (f_t) temsil ettiği kabul edilir. Böylelikle, iktisadi değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan β parametrelerinin tutarlı ve sapmasız tahminleri elde edilebilir, ancak yatay kesit ortalamalara ait parametre tahminleri ($\widehat{\omega}_i$ ve $\widehat{\zeta}_i$) iktisadi olarak yorumlanabilir bir mana taşımadıklarından raporlanmazlar (Eberhardt, 2012: 64).

Bu noktada Teal ve Eberhardt (2010) GOGT'nin nasıl üretildiği izah edilebilir. Araştırmacılar yatay kesit bağımlılığa neden olduğu varsayılan gözlenemeyen ortak etkileri tahmin sürecine dâhil etmenin farklı bir yöntemini önermişlerdir. Buna göre, ilk olarak değişkenlerin birinci farklarından ve her bir yıl için üretilen kukla değişkenden oluşan aşağıdaki regresyon modelinin parametre tahminleri en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilir.

$$\Delta y_{it} = b' \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + u_{it} \quad (5)$$

Eşitlik (5)'de u_{it} standart varsayımları sağlayan hata terimini, D_t kukla değişkenleri ve c_t ise bu değişkenlere ait parametreleri göstermektedir. Bu modelde fark değişkenlerinin kullanılması aynı zamanda tahmin edicinin durağan olmayan serilere karşı da dirençli olması içindir. İlk aşamada elde edilen $\widehat{c}_t$ tahmin değerlerinden yeni bir değişken oluşturularak aşağıdaki panel regresyon modeli elde edilir:

$$y_{it} = a_i + \beta_i x_{it} + c_i t + d_i \widehat{\mu}_t + \vartheta_{it} \quad , \quad \widehat{\mu}_t = \widehat{c}_t \quad (6)$$

Burada t ile gösterilen trend değişkeni tahmin sürecini destekleyici olarak zaman içinde doğrusal bir şekilde gelişen ihmal edilmiş kendine özgü süreçleri yakalamak için modele eklenmiştir. ϑ_{it} 'nin standart bir durağan süreci temsil ettiği Eşitlik (6)'nın parametreleri, Pesaran ve Smith (1995)'in standart ortalama grup tahmincisi ile tahmin edilebilir. Böylelikle, yatay kesit bağımlılık ilişkisini barındıran gözlenemeyen ortak etkiler panel değişkenler arasındaki ilişkiyi ifade eden parametre tahminlerinden arındırılmış olur. Çeşitli çalışmalarda yer verilen Monte-Carlo simülasyon sonuçları da bu tahmincinin yatay kesit bağımlılık altında sağlıklı parametre tahminleri sunabildiğini kanıtlamıştır (Eberhardt ve Bond, 2009: 7-11; Eberhardt ve Teal, 2010: 13-19; Josifidis vd., 2018: 81-92).

4. AMPİRİK ÇALIŞMA

Bu bölümde; kantitatif analiz için faydalanılacak iktisadi model ve teori, çalışmaya konu olan ülkeler için oluşturulan panel veri seti ve ekonometrik bulgulara yer verilecektir.

4.1. Model

Genel çerçevede askeri harcamaların iktisadi büyümeye olan etkisini ortaya koymak adına önerilen ekonometrik modellerde izlenen üç temel yaklaşım mevcuttur. Bunlar; Ram (1995) üretim fonksiyonu yaklaşımı, Solow (1956) ve Barro (1990) büyüme modeli yaklaşımlarıdır. Dunne vd. (2005)'ye göre, Solow ve Barro tipi klasik büyüme yaklaşımları ile askeri harcamalar-iktisadi büyüme ilişkisini incelemek daha doğrudur. Buradan hareketle bu çalışmada, Aizenman ve Glick (2006), Mylonidis (2008) ve Yakovlev (2007) çalışmalarında baz alınan Barro (1990) büyüme modelinden faydalanılacaktır. Barro (1990) büyüme modeli, temeline, vergi ile finanse edilen kamu harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisini bütüncül olarak ele almak yerine, bu harcamaların her bir alt kaleminin büyüme üzerinde farklı etkileri olacağı varsayımını yerleştirmiştir. Bu ön kabulden yola çıkarak, kamu harcamaları alt kalemlerinin verimli veya verimsiz olabileceğini ifade eden Barro (1990), ortaya koyduğu kantitatif çalışmalar sonucu aşağıdaki gibi gösterilebilecek bir ampirik model önermiştir:

$$büyüme_i = \gamma_0 + \gamma_1 y_i + \gamma_2 edu_i + \gamma_3 pop_i + \gamma_4 inv_i + \gamma_5 m_i + \sum_{j=5}^K \gamma_j x_j + e_i \quad (7)$$

Yatay kesit olarak ifade edilen Eşitlik (7)'ye göre büyüme; gelire (y_i), eğitime (edu_i), nüfusa (pop_i), yatırımlara (inv_i), askeri harcamalara (m_i) ve eşitlikte x_j ile gösterilen kontrol değişkenlerine göre şekillenmektedir. Bu modeli, ampirik anlamda askeri harcamaların büyüme üzerindeki etkisini incelemek için ilk kez kullanan Aizenman ve Glick (2006), kontrol değişkeni olarak tehdit değişkenini kullanmış ve bir ülkenin maruz kaldığı tehdit büyüklüğünün askeri harcamaların verimliliğini etkilediğini öne sürmüştür. Eşitlik (7) ile özetlenen ilişkileri panel veri modeli olarak ele alan ve parametre tahminlerini gerçekleştiren ilk çalışma Mylonidis (2008) iken, aynı modeli temel alarak Yakovlev (2007) savunma ticaretini kontrol değişkeni olarak belirlediği aşağıdaki panel regresyon modelini önermiştir:

$$büyüme_{it} = a_i + a_t + \gamma_1 y_{it-1} + \gamma_2 h_{it} + \gamma_3 pop_{it} + \gamma_4 inv_{it} + \gamma_5 m_{it} + \gamma_6 nex_{it} + \gamma_7 (nex_{it})(m_{it}) + e_{it} \quad (8)$$

Eşitlik (8); büyümeyi temsilen kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla(GSYH)'nın yıllık büyüme oranı, bir yıl önceki kişi başı gelir (y_{it-1}), Barro ve Lee (1994) ve Barro ve Lee (2000) çalışmalarında ortaya konan ortalama eğitimde geçen yıl (h_{it}), yıllık nüfus büyüme oranı (pop_{it}), toplam yatırımların GSYH'ya oranı (inv_{it}), askeri harcamaların GSYH'ya oranı (m_{it}), net savunma ihracatı (nex_{it}) ve askeri harcamalar ile net savunma ihracatının etkileşim değişkeninden oluşmaktadır. Bu çalışmada, Eşitlik (8) ile gösterilen Yakovlev (2007) modeli yükselen silah ihracatçısı gelişmekte olan ülkeler için tahmin edilecektir. Ayrıca, silah ithalatının da büyüme üzerindeki görece etkisini ölçebilmek amacı ile nex_{it} değişkeni savunma ihracatının toplam silah ticareti içerisindeki payı (pex_{it}) ve silah ihracatının doğrusal logaritması (lex_{it}) ile ikâme edilerek aşağıdaki gibi gösterilen dört model belirlenmiştir:

$$\text{Model 1: } \delta y_{it} = \alpha_i + \alpha_t + \beta_1 \ln y_{it-1} + \beta_2 s_{it} + \beta_3 pop_{it} + \beta_4 \ln h_{it} + \beta_5 m_{it} + \beta_6 nex_{it} + \varepsilon_{it}^1 \quad (9)$$

$$\text{Model 2: } y_{it} = \alpha_i + \alpha_t + \beta_1 \ln y_{it-1} + \beta_2 s_{it} + \beta_3 pop_{it} + \beta_4 \ln h_{it} + \beta_5 m_{it} + \beta_6 nex_{it} + \beta_7 nxm_{it} + \varepsilon_{it}^2 \quad (10)$$

$$\text{Model 3: } \delta y_{it} = \alpha_i + \alpha_t + \beta_1 \ln y_{it-1} + \beta_2 s_{it} + \beta_3 pop_{it} + \beta_4 \ln h_{it} + \beta_5 m_{it} + \beta_6 pex_{it} + \varepsilon_{it}^3 \quad (11)$$

$$\text{Model 4: } \delta y_{it} = \alpha_i + \alpha_t + \beta_1 \ln y_{it-1} + \beta_2 s_{it} + \beta_3 pop_{it} + \beta_4 \ln h_{it} + \beta_5 m_{it} + \beta_6 lex_{it} + \varepsilon_{it}^4 \quad (12)$$

Buradaki dört model için bağımlı değişken δy_{it} kişi başı gelirdeki yıllık büyüme oranını, $\varepsilon_{it}^1, \varepsilon_{it}^2, \varepsilon_{it}^3$ ve ε_{it}^4 sırası ile standart varsayımları sağlayan hata terimlerini temsil etmektedir.

4.2. Veri

Bir önceki bölümde belirlenen dört yapısal modelde faydalanılacak dokuz değişkenin özellikleri Tablo 3’de verilmiştir. Analize tabi tutulacak panel veri seti beş ülke (Türkiye, Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Singapur) için 1995-2019 dönemleri arasında gözlenen değerlerden oluşmaktadır. 2020 yılına ait değerler ilgili ülkelerin tamamı için raporlanmadığından bu yıl analiz dışında bırakılmıştır. Ayrıca modellerde yer alan eğitim değişkeni (h_{it})’nin en güncel gözleminin 2017 yılı olması ve Birleşik Arap Emirlikleri’ne (BAE) ait birçok değişken için çeşitli yılların gözlemlerinin eksik olmasından ötürü h_{it} değişkeni ve BAE panel veri setinden dışlanmıştır. Verilerin s_{it} hariç tamamı Dünya Bankası World Development Indicators (WDI) veri tabanından elde edilmiştir. Yatırım verileri Uluslararası Para Fonu’nun World Economic Outlook veri setinden alınmıştır ve belirtilmelidir ki, askeri harcamalar ve silah ticaretine dair veriler WDI veri tabanına SIPRI’nın Askeri Harcamalar ve Silah Transferleri veri tabanından iletilmektedir.

Tablo 3. Değişkenlerin Tanımı

δy_{it}	Enflasyondan arındırılmış kişi başı GSYH büyümesi (2010=100)
$\ln y_{it-1}$	Enflasyondan arındırılmış Amerikan doları cinsinden bir yıl gecikmeli kişi başı GSYH’nin doğal logaritması (2010=100)
s_{it}	Toplam yatırımların GSYH’ye oranı
pop_{it}	Yıllık nüfus artış oranı
m_{it}	Toplam savunma harcamalarının GSYH’ye oranı
nex_{it}	Net savunma ihracatı $nex_{it} = \frac{\text{toplum savunma ihracatı} - \text{toplum savunma ithalatı}}{\text{toplum savunma ihracatı} + \text{toplum savunma ithalatı}}$
nxm_{it}	$nex_{it} \times m_{it}$ Askeri harcamaların ve silah ihracatının etkileşim değişkeni
pex_{it}	Savunma ihracatının toplam savunma ticareti içindeki payı $pex_{it} = \frac{\text{toplum savunma ihracatı}}{\text{toplum savunma ihracatı} + \text{toplum savunma ithalatı}}$
lex_{it}	Toplam savunma ihracatı doğal logaritması

4.2. Bulgular

İlk olarak değişkenlere dair temel tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve Tablo 4’te sunulmuştur. Ardından, yöntem bölümünde önemine değinilen yatay kesit bağımlılığın tespiti için Pesaran (2004) ile ortaya konan yatay kesit bağımlılık sınaması hem değişkenler bazında hem de ele alınan dört model için uygulanmış ve bulgular Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
δy_{it}	3.149	3.798	12.514	-14.351	3.583	-1.438	7.360
$\ln y_{it-1}$	8.796	9.054	10.990	6.460	1.260	-0.055	2.046
s_{it}	25.983	26.973	31.269	18.135	3.516	-0.328	2.113
pop_{it}	1.492	1.367	5.322	-1.475	0.744	1.705	11.757
m_{it}	2.338	2.383	5.211	0.571	1.186	0.424	2.433
nex_{it}	-0.840	-0.958	0.056	-1.000	0.230	1.741	5.448
nxm_{it}	-2.054	-1.832	0.076	-4.924	1.280	-0.425	2.208
pex_{it}	8.019	2.092	52.814	0.000	11.512	1.741	5.448
lex_{it}	12.565	16.760	19.391	0.000	7.635	-1.003	2.100

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

	δy_{it}	$\ln y_{it-1}$	s_{it}	pop_{it}	m_{it}	nex_{it}	nxm_{it}	pex_{it}	lex_{it}	ε_{it}^1	ε_{it}^2	ε_{it}^3	ε_{it}^4
Test İstatistiği	4.704	15.12	3.316	5.591	7.677	2.952	5.841	2.952	-0.085	3.740	3.756	3.740	3.744
p-değeri	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.003	0.000	0.003	0.932	0.002	0.002	0.002	0.002

$\varepsilon_{it}^1, \varepsilon_{it}^2, \varepsilon_{it}^3$ ve ε_{it}^4 sırası ile incelenen dört yapısal modelin sabit etkiler tahmincisinden elde edilen kalıntıları ifade etmektedir.

Pesaran (2004) sınaması sonuçlarına göre, savunma ihracatının doğal logaritmasını ifade eden lex_{it} değişkeni hariç diğer tüm değişkenler ve incelenen yapısal modeller için yatay kesit bağımlılığın yokluğu şeklinde tanımlanan boş hipotez reddedilebilir. Tablo 5'te yer alan sonuçlar ele alınan panel veri setinde yatay kesit bağımlılığın varlığına yönelik beklenti ve endişeleri desteklemektedir. Bu nedenle, ampirik analizin devam eden aşamalarında literatürde ikinci nesil birim kök testi olarak da bilinen ve yatay kesit bağımlılığı dikkate alan Pesaran (2007) sınaması değişkenlere uygulanmış ve sonuçlar Tablo 6'te sunulmuştur.

Tablo 6. Pesaran (2007) Birim Kök Test İstatistiği Sonuçları

	Sabit			Sabit + trend	
	Gecikme	Test istatistiği	p-değeri	Test istatistiği	p-değeri
δy_{it}	0	-5.355	0.000	-4.713	0.000
	1	-2.294	0.011	-2.109	0.017
	2	-3.049	0.001	-3.296	0.000

lny_{it-1}	3	-2.864	0.002	-1.828	0.034
	0	0.765	0.778	0.565	0.714
	1	0.090	0.536	0.854	0.803
	2	-1.368	0.086	-0.639	0.261
	3	-2.290	0.011	-1.821	0.034
s_{it}	0	1.018	0.846	1.026	0.848
	1	0.780	0.782	0.309	0.621
	2	0.934	0.825	-0.664	0.253
	3	0.282	0.611	-1.928	0.027
pop_{it}	0	1.755	0.960	4.749	1.000
	1	-1.966	0.025	-5.907	0.000
	2	2.027	0.979	1.032	0.849
	3	1.926	0.973	-2.139	0.016
m_{it}	0	-1.949	0.026	-0.702	0.241
	1	-4.577	0.000	-3.443	0.000
	2	-4.032	0.000	-3.298	0.000
	3	-1.658	0.049	-0.105	0.458
nex_{it}	0	-3.322	0.000	-3.119	0.001
	1	-1.612	0.053	-1.209	0.113
	2	0.358	0.640	0.711	0.761
	3	0.993	0.840	1.133	0.871
nxm_{it}	0	-3.320	0.000	-2.677	0.004
	1	-2.414	0.008	-1.700	0.045
	2	-3.024	0.001	-2.448	0.007
	3	-2.356	0.009	-1.371	0.085
pex_{it}	0	-3.322	0.000	-3.119	0.001
	1	-1.612	0.053	-1.209	0.113
	2	0.358	0.640	0.711	0.761
	3	0.993	0.840	1.133	0.871
lex_{it}	0	-4.063	0.000	-2.793	0.003
	1	-1.398	0.081	-0.234	0.408
	2	-2.523	0.006	-1.361	0.087
	3	-2.306	0.011	-2.416	0.008

Koyu punto ile gösterilen p-değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinden en az birinde birim kök yokluk hipotezi reddedilebilen sına sonuçlarını göstermektedir.

Her ne kadar bir sonraki adımda faydalanılacak olan Teal ve Eberhardt (2010) tahmincisi durağan olmayan serilere karşı da dirençli (robust) parametre tahminleri sunuyor olsa da Tablo 6’te yer alan test bulgularına göre incelenen panel veri setinde yer alan bütün değişkenler için birim kökün varlığını ifade eden yokluk hipotezi literatürde kabul gören; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinin en az birinde reddedilebilmektedir. Öyleyse, değişkenlerin tamamı durağandır yorumu yapılabilir. Panel değişkenlerin yatay kesit bağımlılık altında durağan olduklarına dair güçlü kanıtlar elde edilmesinin ardından, daha önce belirlenen dört yapısal modelin parametre tahminleri Teal ve Eberhardt (2010) GOGT ile hesaplanabilir. Parametre tahminleri Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Parametre Tahmin Değerleri

	Model (1)	Model (2)	Model (3)	Model (4)
$\ln y_{it-1}$	-0.003 (0.037)	-0.004 (0.051)	-0.003 (0.037)	-0.003 (0.026)
s_{it}	0.533 (0.034)	0.533 (0.034)	0.533 (0.034)	0.518 (0.039)
pop_{it}	-0.767 (0.828)	-0.020 (0.996)	-0.767 (0.828)	-0.453 (0.907)
m_{it}	-1.406 (0.339)	-32.287 (0.393)	-1.406 (0.339)	-1.830 (0.260)
nex_{it}	3.392 (0.000)	87.995 (0.390)	-	-
nxm_{it}	-	-30.883 (0.429)	-	-
pex_{it}	-	-	0.068 (0.001)	-
lex_{it}	-	-	-	0.016 (0.767)
Sabit	14.115 (0.312)	97.282 (0.361)	10.724 (0.428)	11.376 (0.385)
Kök Ortalama Kare Hata	1.672	1.590	1.672	1.623
Wald χ^2	177.740	7.82	177.740	28196.460
p-değeri	0.000	0.098	0.000	0.0349

Parantez içerisinde yer alan değerler ilgili parametre tahminine ait t istatistiklerinin p-değerleridir. Koyu punto ile gösterilen p-değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinden en az birinde istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilen

parametre tahminlerini göstermektedir. Tüm değerler virgülden sonra üç basamak olacak şekilde yuvarlanmıştır.

İstatistiki çerçevede değerlendirildiğinde, Tablo 7’de sunulan parametre tahminlerinde ilk dikkat çeken husus Wald χ^2 test istatistiği sonuçlarına göre modellerin parametre tahminlerinin tamamının istatistiki olarak anlamlı olmasıdır. Ancak, Model 2’ye ait χ^2 testi p-değeri kabul edilebilecek son anlamlılık düzeyi %10’a çok yakındır. Bireysel olarak parametre tahminleri incelendiğinde, bir dönem önceye ait kişi başı GSYH değişkeni ve toplam yatırım değişkenine ait parametre tahminlerinin tüm modellerde istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumun tersine, nüfus büyüme oranı ve askeri harcamalar değişkenlerine ait parametre tahminlerinin işaretinin (negatif olması) tüm modeller için iktisadi beklentilere uygun, ancak istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Çalışmanın ana odağını oluşturan savunma ihracatı değişkenleri incelendiğinde, tek başına net savunma ihracatı ve savunma ihracatının toplam savunma ticareti içindeki payı değişkenlerine ait parametre tahminlerinin istatistiki olarak anlamlı olmasına karşın, savunma ihracatı doğal logaritması ve Yakovlev (2007)’de önerilen etkileşim değişkeni nxm_{it} ’ye ait parametre tahminlerinin bağımlı değişkendeki değişim üzerinde anlamlı etkileri yoktur. Bu noktada bir diğer önemli bulgu, etkileşim değişkeni için kurulan Model 2’de sabit terim, nex_{it} ve nxm_{it} ait parametre tahminlerinin beklenenden çok daha büyük bulunmasıdır. Buna göre, gelişmekte olan silah ihracatçısı bu beş ülke için askeri harcamalar ile savunma ihracatı arasında kurulan bir etkileşim değişkeni kullanarak Model 2 gibi bir belirleme yapmak istatistiki olarak sağlıklı bir tahmin gerçekleştirilmeyi mümkün kılmamaktadır. Son olarak, özellikle Model (1), Model (2) ve Model (3)’de gözlenen parametre tahmin değerlerinin ve test istatistiği p-değerlerinin birbirine oldukça yakın çıkması şaşırtıcı bir sonuç değildir. Çünkü nex_{it} ve pex_{it} değişkenleri benzer bir süreçten hesaplanmakta, nex_{it} değişkeni pex_{it} değişkeninin ithalat etkisi eklenerek hesaplanmış bir versiyonu olduğundan modelin diğer anlamlı parametre tahminleri üzerinde dikkate değer bir değişime sebep olmamaktadır. Ancak, benzer bir yorum lex_{it} değişkeni için yapılamaz ki hâlihazırda Model (4)’ün parametre tahmin değerlerinin diğer modellerden farklılaştığı açıkça görülebilir.

5. TARTIŞMA

Ampirik bulguların ortaya koyduğu iktisadi sonuçlara odaklanıldığında, Barro (1990) tipi ele alınan modelin işaret ettiği ortak iki ilişkiden bahsedilebilir. İlk olarak, belirlenen dört modelde de bir dönem önceye ait kişi başı gelirin büyüme üzerindeki negatif ama oldukça küçük etkisi göze çarpmaktadır. Buna göre, enflasyon etkisinden arındırılmış kişi başı gelirin yüzde bir artması takip eden yılda incelenen ülkelerin kişi başı gelirdeki büyüme oranını yaklaşık olarak yüzde 0.003 azaltmaktadır. Bununla birlikte, beklentilere uygun olarak toplam yatırımların GSYH’ye oranını yüzde bir arttırmak iktisadi büyümeyi yaklaşık olarak yarım puan arttırmaktadır. Diğer yandan, askeri harcamalar ve nüfus artış oranının büyümeye olan negatif etkileri istatistiki olarak anlamlı değildir, ancak iktisadi beklentilere uygundur. Özellikle; toplam askeri harcamaların etkisinin negatif olması, henüz bu ülkelerin gelir arttırıcı askeri harcamalara yeterince ağırlık vermemesi ve hâlâ önemli askeri ekipman ve hizmetleri ithal ediyor olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Burada askeri harcamalar kompozisyonunun gelir arttırıcı ve gelir azaltıcı olarak ayrıştırılması ve alt kalem harcamalarını da kapsayan veri tabanlarının oluşturulması daha detaylı analizlerin önünü açabilmek için önemlidir. Ayrıca, Barro (1990) tipi büyüme modellerini temel alan çalışmalarda askeri harcamaların büyüme üzerinde negatif etkisinin olması beklenen bir sonuçtur. Çalışmanın ana odak noktası olan savunma ihracatının büyümeye etkisi incelendiğinde, yorumlanabilecek ilgili parametre tahminleri Model (1)’de yer alan nex_{it} ve Model (3)’de yer alan pex_{it} değişkenine ait parametre tahminleridir. Buna göre, net savunma ihracatında tecrübe edilecek yüzde birlik bir artışın büyüme oranı üzerindeki etkisi ele alınan

bu beş gelişmekte olan ülke için yaklaşık yüzde 3.4'tür. Bu bulgu biraz daha netleştirilecek olursa, örneğin yüzde 5 büyüyen bir gelişen ekonomi, savunma ihracatını savunma ithalatına göreli olarak yüzde 1 arttırması durumunda ekonomisinin yaklaşık olarak $(5 + [5 \times 0.034] = 5.17)$ 5.17 büyüyeceğini görecektir. 0.17'lik farkın küçük olarak değerlendirilmesi yanlış olacaktır. Çünkü, yaklaşık olarak yüzde 5 büyüyen net savunma ihracatı ki bu oran savunma ticareti için oldukça küçüktür, büyüme oranına yaklaşık $(0.17 \times 5 = 0.85)$ yüzde 0.85 katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ülkelerin savunma sanayilerinin büyümesine ağırlık vermeleri şaşırtıcı bir politika kararı değildir. Çünkü, bugün dünyanın en büyük ekonomileri olan ABD ve Birleşik Krallık gibi gelişmiş sanayi ve teknoloji birikimlerine sahip ülkelerin bu mirasları geçmişte inşa ettikleri savunma sanayilerinin önemli bir çıktısıdır (Meyer, 1998: 39-41; Mowery, 2010:1225-1234).

Bununla birlikte, savunma harcamalarındaki değişimin temel belirleyicisi bir ülkenin maruz kaldığı tehditlerdir (Aizenman ve Glick, 2006). Çalışmaya konu olan ülkelere bakıldığında Brezilya hariç diğer dört ülkenin ciddi güvenlik tehditleri ile karşı karşıya olduğu ortadadır. Örneğin Türkiye, Güneydoğu sınırlarında istikrarsız ve iç çatışmaların devam ettiği iki ülke olan Irak ve Suriye'ye komşudur ve bu iki ülkeye düzenli olarak sınır ötesi harekâtlar gerçekleştirerek terörist oluşumlarla mücadele etmektedir. İran sınırı ise bir başka istikrarsız ülke olan Afganistan'dan Batı'ya yönelen göç dalgasının ana durağıdır. Türkiye'nin Kuzeydoğu sınırları ise yakın geçmişte Rusya Gürcistan çatışmalarına, 2020 yılında ise Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerçekleşen ikinci Karabağ savaşına tanıklık etmiştir. Kuzeyde Kırım ve Karadeniz çerçevesinde yaşanan Rusya, Ukrayna gerginliği, batıda Yunanistan ile yaşanan Adalar Denizi ve Doğu Akdeniz sorunları da dikkate alınırsa Türkiye'nin savunma maliyetinin yüksek olması beklenen bir sonuçtur. Ayrıca, bazı Batı ülkeleri tarafından uygulanan askeri yaptırımlar Türkiye'yi bu yüksek maliyetli savunma yükünü yerli ve milli olanaklar ile karşılamaya itmiştir. Türkiye ile birlikte tehdit algısı göreli olarak yüksek kabul edilebilecek diğer ülke ise iki nükleer güce komşu olan Hindistan'dır. Gerek Pakistan ile yaşanan Keşmir sorunu gerekse Çin Halk Cumhuriyeti ile yaşanan sınır anlaşmazlıkları ve çatışmaları sebebiyle Hindistan ciddi savunma endişeleri olan bir ülkedir. Bununla birlikte, araştırmaya konu olan diğer iki ülke Endonezya ve Singapur ise, bölgenin yükselen gücü Çin'e karşı Batı yanlısı savunma politikaları geliştirerek ve savunma bütçelerini arttırarak yeni önlemler almaya başlamışlardır. Ampirik bulgulara güvenlik endişesi çerçevesinde bakıldığında, incelenen gelişmekte olan ülkelerin savunma ihracatının artması maruz kalınan tehditleri savuşturmak ve silah teminatını güvenceye almak adına olgunlaşmış bir savunma sanayisine sahip olma yolunda ilerlediklerini göstermektedir. Ayrıca, tehdit motivasyonu ile yatırım yapılarak geliştirilen savunma sanayisi göreli olarak ihracat başarısı gösterdiğinde sadece bağımsız savunma politikaları geliştirmeye değil, aynı zamanda güçlü bir ekonomi olmaya giden yolda da büyük bir destekçi olmaktadır.

Son olarak Model (1)'de yer alan nex_{it} değişkenine ait parametre tahmini ile Model (3)'de yer alan pex_{it} değişkenine ait parametre tahmini değerlerinin bir kıyaslaması yapılmalıdır. Çünkü pex_{it} doğrudan savunma ihracatındaki değişimi temsil ederken, Yakovlev (2007)'de önerilen nex_{it} savunma ithalatına göreli olarak ihracatın değişimini temsil etmektedir. Dolayısıyla, pex_{it} 'ye ait parametre tahminine bakıldığında, cari olarak savunma ihracatının toplam savunma ticareti içindeki payını yüzde bir arttırmak büyümeyi yaklaşık olarak sadece yüzde 0.07 büyütecektir ki bu oran yüzde 3.4 ile kıyaslandığında oldukça küçük kalmaktadır. Buradan açıkça görülmektedir ki, nex_{it} değişkeninin işaret ettiği savunma ithalatını yükseltmeden ihracatı arttırmak iktisadi büyüme üzerinde dikkate değer bir gelişmeye sebep olmaktadır. Bir başka ifade ile, incelenen ilgili beş ülke ihtiyaç duydukları askeri mal ve hizmetleri kendi öz kaynakları ile ürettikten sonra uluslararası piyasada

satabildikleri durumda yüzde 3.4'lük büyüme oranındaki artışı tecrübe edebileceklerdir. Ayrıca, her ne kadar istatistiki olarak toplam askeri harcamaların parametre tahminleri bu çalışmada anlamsız bulunmuş olsa da Yakovlev (2007)'nin de altını çizdiği üzere, ithalata göreli ihracatı arttırmanın toplam askeri harcamaların büyüme üzerindeki negatif etkisini dengeleme ihtimalinin mevcudiyeti dikkatlerden kaçmamalıdır.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmada, SIPRI'nın son yayınlanan gelişen silah ihracatçıları raporundan yola çıkarak beş gelişmekte olan ekonomiye sahip ve son yirmi yılda silah ihracatını dikkate değer bir şekilde arttırmayı başarmış ülkeden oluşan panel veri seti kullanılarak savunma sanayisi ihracatının iktisadi büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Gelişmekte olan ülkeler üzerinde yoğunlaşılmasının sebebi ilgili ülkelerin son yirmi yılda savunma sanayilerine yaptıkları yatırımların uzun dönemde bir kalkınma ve büyüme sıçramasına neden olup olamayacağı merak edilmesidir. Elde edilen ekonometrik bulgular askeri harcamaların ve modelde yer alan diğer değişkenlerin iktisadi büyümeye olan etkileri bakımından literatür ile uyumluluk göstermektedir. Ancak, silah ticaretini dikkate alan diğer çalışma Yakovlev (2007)'den farklı olarak silah ihracatının iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yine aynı çalışmada altı çizilen silah ihracatının askeri harcamaların büyüme üzerindeki olumsuz etkisini bir miktar sönmüleyeceği yorumu desteklenmekte, özellikle Türkiye ve Hindistan gibi oldukça yüksek ulusal güvenlik riskleri ile baş etmek zorunda kalan ülkeler için yerli kaynaklar ile savunma ihtiyacını giderebilmenin elzem bir gereklilik olduğu vurgulanmaktadır. Öte yandan, ithalata göreli silah ihracatının arttırılmasının ele alınan gelişmekte olan ülkeler için ciddi bir iktisadi sıçramaya sebep olabileceğinin ve uzun dönemde bir üst gelir düzeyine ulaşmak için öz kaynaklar ile beslenen bir savunma sanayisi mevcudiyetinin altı çizilmiştir. Silah ihracatının büyümeye etkisinin pozitif olacak şekilde literatürden farklı bulunmasının temel sebebi, ampirik analiz için kullanılacak veri seti oluşturulurken gelişmekte olan ülkelere odaklanılmasıdır. Özcan (2021)'de ampirik bulgularla desteklenerek belirtildiği üzere, savunma ekonomisine dair başta askeri harcamalar ve silah ticareti olmak üzere tüm konuların ele alınan ülke veya ülkelerin gelir düzeylerinden bağımsız olarak değerlendirilmesi düşünülemez. Bu çalışmada, savunma sanayilerine dikkate değer bir yatırım yaparak küresel piyasada üst düzey performans sergileyen ülkelere gelişmekte olan ekonomiler ele alınarak Yakovlev (2007)'deki heterojen ülke kümelenmesinin aksine, gelir ve silah sanayisi çerçevesinde homojen bir ülke kümesi oluşturularak ampirik analiz gerçekleştirilmiştir. Gelecek çalışmalarda, ikinci dünya savaşından bugüne küresel silah pazarını domine eden ülkelere ve/veya gerek politik gerekse güvenlik kaygılarından ötürü yüksek miktarda silah alımı gerçekleştiren ülkelere meydana getirilecek homojen panel veri setleri ile Barro (1990) büyüme teorisine dayanan ve bu çalışmada önerilen ampirik modellerin parametre tahminleri gerçekleştirilebilir. Böylelikle, son birkaç yıla dek veri yetersizliğinden kantitatif çalışmalarda beklenen ilgiyi göremeyen silah ticareti-büyüme ilişkisi detaylıca ele alınarak politika yapıcılar için faydalı olacak, ülkelerin gelecek yatırım planlarını yönlendirecek bulgulara erişilebilir.

Etik Beyan

“Savunma İhracatı ve İktisadi Büyüme: Küresel Silah Pazarında Üst Sıralara Tırmanan Gelişmekte Olan Ekonomiler için Ampirik bir Değerlendirme” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Özcan, M. (2021). Savunma İhracatı ve İktisadi Büyüme: Küresel Silah Pazarında Üst Sıralara Tırmanan Gelişmekte Olan Ekonomiler için Ampirik bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 530-547.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Aizenman, J. ve Glick, R. (2006). Military Expenditure, Threats, and Growth, *Journal of International Trade & Economic Development*, 15(2), 129-155.
- Barro, R. J. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, 98(5), 103-125.
- Barro, R. J. ve Jong-Wha L. (2000). “International Data on Educational Attainment: Updates and Implications”, <http://www.cid.harvard.edu/cidwp/042.htm>, (19.10.2021).
- Barro, R. J. ve Jong-Wha L. (1994). “Sources of economic growth”, Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, 40, 1-46.
- Béraud-Sudreau, L., Da Silva, D. L., Kuimova, A. ve Wezeman, P. D. (2020). “Emerging Suppliers in The Global Arms Trade”, Solna: SIPRI.
- Blum, J. (2019). Arms Production, National Defense Spending and Arms Trade: Examining Supply and Demand. *European Journal of Political Economy*, 60, 1-18.
- Bove, V., Deiana, C. ve Nisticò, R. (2018). Global Arms Trade and Oil Dependence. *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 34(2), 272-299.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Cameron, C. A. ve Trivedi, P. K. (2005). *Microeconometrics: Methods and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Canbay, Ş., ve Mercan, D. (2020). Türkiye’de Silah İthalatının İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(35), 707-734.
- d’Agostino, G., Dunne, J. P. ve Pieroni, L. (2017). Does Military Spending Matter for Long-Run Growth?. *Defence and Peace Economics*, 28(4), 429-436.
- Driscoll, J. C. ve Kraay, A. C. (1998). Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data. *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560.
- Dunne, P. J., Smith, R. P. ve Willenbockel, D. (2005). Models of Military Expenditure and Growth: A Critical Review. *Defence and Peace Economics*, 16(6), 449-461.
- Eberhardt, M. (2012). Estimating Panel Time-Series Models with Heterogeneous Slopes. *The Stata Journal*, 12(1), 61-71.
- Eberhardt, M. ve Bond, S. (2009). Cross-Section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator. Munich Personal Repec Arch (MPRA), 2009, Paper No. 17692.

- Özcan, M. (2021). Savunma İhracatı ve İktisadi Büyüme: Küresel Silah Pazarında Üst Sıralara Tırmanan Gelişmekte Olan Ekonomiler için Ampirik bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 530-547.
- Stockholm International Peace Research Institute (2020). “Emerging Suppliers in the Global Arms Trade”, <https://www.sipri.org/publications/2020/sipri-insights-peace-and-security/emerging-suppliers-global-arms-trade>, (14.08.2021).
- Josifidis, K., Dragutinovic, R., Glavaski, M. O. ve Supic N. (2018). Public Policies Influence on Fiscal Deficit in the EU-28: Common Correlated Effects Approach. *Hacienda Publica Espanola*, 227, 63-101.
- Lee, C. C. ve Chen, S. T. (2007). Non-linearity in the Defence Expenditure–Economic Growth Relationship in Taiwan. *Defence and Peace Economics*, 18(6), 537-555.
- Meyer, D. R. (1998). Formation of Advanced Technology Districts: New England Textile Machinery and Firearms 1790–1820. *Economic Geography*, 74(1), 31-45.
- Mowery, David C. (2010). Military R&D and Innovation, Bronwyn H. Hall ve Nathan Rosenberg (Ed.), *Handbook of the Economics of Innovation* içinde, (ss. 1219-1256), Oxford: Elsevier.
- Mylonidis, N. (2008). Revisiting The Nexus Between Military Spending and Growth in The European Union. *Defence and Peace Economics*, 19(4), 265-272.
- Özcan, M. (2021). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi: G20 Ülkeleri İçin Mukayeseli Bir Analiz. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10(1), 79-100.
- Pesaran, H. M. (2004). *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*. Cambridge Working Papers in Economics No: 0435, University of Cambridge, Faculty of Economics.
- Pesaran, H. M. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with A Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, H. M. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. ve Smith, R. (1995). Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79-113.
- Phillips, P. C. B. ve Sul D. (2003). Dynamic Panel Estimation and Homogeneity Testing Under Cross Section Dependence. *The Econometrics Journal*, 6(1), 217-259.
- Rahman T. ve Siddiqui D. A. (2019). “The Effect of Military Spending on Economic Growth in the Presence of Arms Trade: A Global Analysis”, <https://ssrn.com/abstract=3401331>, (11.08.2021).
- Ram, R. (1995). Defense Expenditure and Economic Growth. K. Hartley ve T. Sandler (Ed.), *Handbook of Defense Economics* içinde (ss. 251-274), Oxford: Elsevier.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94.
- Teal, F. ve Eberhardt, M. (2010). *Productivity Analysis in Global Manufacturing Production*. Economics Series Working Papers No: 515, University of Oxford, Department of Economics.
- Turner, P. W., Schmid, C. S., Cranmer, S. J. ve Kauermann G. (2019). Network Interdependencies and the Evolution of the International Arms Trade. *Journal of Conflict Resolution*, 63(7), 1736-1764.

- Özcan, M. (2021). Savunma İhracatı ve İktisadi Büyüme: Küresel Silah Pazarında Üst Sıralara Tırmanan Gelişmekte Olan Ekonomiler için Ampirik bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 530-547.
- Yakovlev, P. (2007). Arms Trade, Military Spending, and Economic Growth. *Defence and Peace Economics*, 18(4), 317-338.
- Yıldırım, J., Sezgin, S. ve Öcal, N. (2005). Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283-295.
- Wezeman, S. T. (2014). The Global Arms Trade After the Cold War. Andrew T. H. Tan (Ed.), *The Global Arms Trade* içinde (ss. 193-207). New York: Routledge.
- Zubair, M. ve Wizarat, S. (2018). Arms Trade and Economic Growth Nexus in the Post 9/11 Scenario. *International Journal of Development and Conflict*, 8(2),115-125.

Verba Docent, Exempla Trahunt¹: Birinci Meclis ile Fransa Ulusal Konvansiyon Meclisi Arasındaki Kurumsal ve Düşünsel Benzerlikler²

Rukiye SAYGILI*

Öz

I. TBMM (Birinci Meclis), yasama ve yürütme kuvvetlerini tek çatı altında toplayarak temelde Milli Mücadele'nin sevk ve idaresi için tesis edilmiştir. Bu meclis, anayasal demokratik hükümet biçimi olarak Fransa'da Konvansiyon tarafından kurgulanan Meclis Hükümeti'nin (*Gouvernement Conventionnel*) Türkiye'deki yansımasıdır. Bu benzerlik sadece hükümet sisteminin nasıl şekilleneceğiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Konvansiyon Dönemi'nin bazı kurumsal yapılarıyla siyasi ilkeleri de Birinci Meclis'e aktarılmıştır. Bu bağlamda bu çalışma, Birinci Meclis ile Konvansiyon Meclisi arasında kurumsal ve düşünsel bir benzerlik olup olmadığı sorusuna cevap aramaktadır. Karşılaştırmalı yöntemle iki dönemin kurumsal analizinin yapıldığı bu çalışmada bu benzerlikler, kuvvetler birliğine dayalı meclis hükümeti sistemi, İstiklal Mahkemeleri, Kamu Selameti Komitesine dayanmaktadır. Bunun dışında Jakobenizmin belli başlı unsurları ile halkçılık da bu benzerliği düşünsel yönden beslemektedir.

Anahtar Kelimeler: Meclis Hükümeti Sistemi, Kuvvetler Birliği, İstiklal Mahkemeleri, Kamu Selameti Komitesi, Halkçılık

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Verba Docent, Exempla Trahunt³: Institutional and Intellectual Similarities Between the First Assembly and The France National Convention Assembly

Abstract

Grand National Assembly of Turkey (TBMM I- First Assembly) gathered executive and legislative powers under a single roof and was fundamentally established for management of National War. This assembly is the reflection of Assembly Government (*Gouvernement Conventionnel*) founded by Convention in France as a constitutional democratic form of government. This similarity is not only limited with the way the system of government would be formed but also transferred the political principles with some institutional structures of Convention Period to First Assembly. In this respect, this study seeks the answer of the question whether there is an institutional and ideational similarity between First Assembly and Convention Assembly. These similarities are based on assembly government rest on unity of powers, Independence Courts and Public Safety Committee in this study which analyses the two periods institutionally through comparative method. Besides this, some certain elements of Jacobinism and populism also feed this similarity in ideational terms.

Keywords: Parliamentary Government System, Unity of Power, Independence Courts, Public Safety Committee, Populism

Article Type: Research Article

¹ Kelimeler öğretir, örnekler yol gösterir.

² Bu makale, 21-23 Ocak 2021 tarihleri arasında düzenlenen "1921 Anayasası'nın Kabul Edilişinin 100. Yılı Ulusal Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan ve özet metin olarak yayımlanan "Siyasal ve Yönetimsel Yapının Devrimle İnşası: Türkiye-Fransa Örneği" isimli çalışmanın genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş şeklidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, rsaygili@selcuk.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-4204-7037

³ The Words Teach Examples Draw

“...Soyut fikirlerin yayılması ise çok daha ağırdır. 1923 yılında Fransa'dan Ankara'ya ulaşan fikir dalgasının kaynağı 1789 yılında Paris'te meydana gelmişti. 1923 Ankara'sında, Fransız Devrimi ruhunun, suyun yüzünü hala dalgalandırmakta olduğu görülmekteydi. O yıl Ankara'yı ziyaret etmiş olan Batılı bir gözlemcinin söylediği gibi orada Fransız Devrimi havasının zihinlerde canlandığı ne kadar doğru ise; Paris'te 1789- 1795 yılları arasında hüküm sürmüş havayı bilmeden, 1920'den beri gelişen Türkiye tarihini anlamının imkânsız olduğu da o kadar doğrudur...” (Tonybee, 2000: 43)

1. GİRİŞ

1920-1923 yılları arasında faaliyet gösteren Birinci Meclis, I. Dünya Savaşı ertesinde Anadolu topraklarına yönelik başlayan işgali sona erdirecek Millî Mücadele'nin planlanması, sevki ve idaresi için olağanüstü yetkileri haiz biçimde tesis edilmiştir. İşgal dönemi gibi büyük bir kriz anında ortaya çıkan ve haliyle birçok çağdaşından farklı olarak tesis edilen söz konusu Meclis ile Fransa'daki Ulusal Konvansiyon Meclisi (1792-1795) arasında kurumsal ve düşünsel açıdan benzerlikler bulunmaktadır. Fransız tarihini çok iyi bilen ve Fransızca'yı mahir biçimde konuşan askerî bürokrasi, Fransa İhtilal-i Kebiri olarak adlandırdıkları Fransız Devrimi'nden etkilenmişlerdir. Bu benzerliklerin ilki, Tunaya (1958) ve Ortaylı (2018)'nin da belirttiği gibi Birinci Meclis'in Konvansiyon Meclisi'ne benzer şekilde meclis üstünlüğü ve kuvvetler birliği (tevhid-i kuvva/vahdet-i kuvva) ilkeleri doğrultusunda şekillenmesidir. Fransa'da I. Cumhuriyet dönemindeki birçok gelişme, Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılsa da bu kadronun düşünsel ve eylemsel rehberliğinde yer alan gelişmelerden bazıları konjonktürün izin verdiği ölçüde Millî Mücadele döneminde hayata geçirilmiştir. Bu uygulamalar, söz konusu iki dönem arasındaki benzerliklerin dayanağını oluşturan bir diğer noktadır. Demirel (2003) ve Aybars (1975)'in da belirttiği gibi Kamu İstiklal Mahkemeleri ve Selameti Komitesi, Ulusal Konvansiyon Meclisi dönemine benzer şekilde yapılanmıştır. Ancak Samet Ağaoğlu'nun (1981) “Birinci Meclis'in ortaya çıkışını hazırlayan ortam, meclisin kullandığı yetkiler ve bu dönemde hayata geçirilen uygulamalar açısından Ulusal Konvansiyon Meclisi'nin karşılaştırmaya elverişli olduğu” düşüncesi yeterli değildir. Özellikle Millî Mücadele döneminin ilk siyasal ideolojisi olan halkçılığın Ulusal Konvansiyon Meclisi'nde kullanımının da benzer olduğu görülmektedir. Kongreler döneminde “*milletin istikbalini yine milletinin azim ve iradesinin kurtaracağı*” yönündeki söylem, milli egemenlik ilkesiyle somutlaşmıştır. Rousseauian manada tam bağımsızlık ve milli egemenliğin tesisi, meşruiyetini halktan alan bir yönetimin tesis edileceği ve bir hanedana/aileye/zümreye/cemaate tanınan imtiyazların sona ereceği yönünde okunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, özellikle literatürde meclis hükümeti olmasına yapılan sık vurgular dışında yasamanın üstünlüğü, kuvvetler birliği, İstiklal Mahkemeleri, Kamu Selameti Komitesi ve halkçılık söyleminin kurucu kadronun zihnindeki yeni Türkiye hakkında ipuçları veren Birinci Meclis ile Fransa'nın özgün ve önemli dönemlerinden birisi olan I. Cumhuriyet'in Ulusal Konvansiyon Meclisi'ni karşılaştırmayı amaçlamaktadır.

2. BİRİNCİ MECLİS İLE FRANSA ULUSAL KONVANSİYON MECLİSİ ARASINDAKİ BENZERLİKLER

Birinci Meclis ve Ulusal Konvansiyon Meclisi arasında kurulan analojinin ilk basamağını kuvvetlerin yasamada birleştiği meclis hükümeti sistemi oluşturmaktadır. Hükümet sisteminin belirlenmesi ve kuvvetlerin birbirleriyle olan ilişkisi dışında Birinci Meclis döneminde ortaya konulan uygulamalar ile iki meclis arasındaki kurumsal ve düşünsel benzerlik, ontolojik biçimde Fransız Devrimi ve Jakobenezmin Millî Mücadele'nin komuta kadrosunun belleklerinde yer almasıyla yakından ilişkilidir. Fransa'da I. Cumhuriyet döneminin en önemli kavramı olan Jakobenezim, “*iktidar ve ideoloji diğer bir ifadeyle simge dizgesi ve eylem dizgesi*” olarak tartışmaya açıktır. Ağaoğulları (2015: 620)'na göre Jakobenezim düşüncesi iyimser bir bakış açısında ele alanlar, onu güçlü ve fetihçi bir demokrasi deneyimi, cumhuriyet ilkelerinin savunucusu ve vatansever bir düşüncenin pratiği olarak yorumlarken;

Jakobenizme pejoratif bir anlam yükleyenler ise onu devlet terörü ya da halkı ezen baskıcı bir iktidar olarak değerlendirmektedir.⁴ Jakobenlerin devrim felsefesi irdelendiğinde bu devrimin burjuvazi tarafından değil; “89 ruhuna” uygun biçimde ‘politik merkezîyetçilik’, ‘eşitlik’, ‘özgürlük’, ‘halk egemenliği’, ‘insan hakları’, ‘demokrasi’ ve ‘kardeşlik’ gibi burjuva değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu değerlerle yetinmeyen ve halk adına aydınlanmış elit bir kadro tarafından sürekli devrim olgusuyla radikal yöntemlere başvurarak yeni bir düzen inşa etmeyi kendisine esas almaktadır (Ruhi, 2017: 1-2). Jakobenler, yeni bir kurucu irade için monarşinin yerine cumhuriyeti tesis etmek ve *Ancien Régime*’ın (Eski Rejim) artıkları olarak varlığını sürdüren ayrıcalıkları kaldırmak amacıyla milliyetçiliği araçsallaştırarak toplumsal tabanını genişletmiş ve karşı devrim olgusu vasıtasıyla ‘devrim içinde devrim’ gerçekleştirmiştir.

Türk siyasal yazınında yapılan okumalarda Jakobenizm’in radikallik, elitizm, laisizm, tepeden inmecilik, halktan kopukluk, halka rağmen halk anlayışı ve anti-demokrasi ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Jakobenizm kavramına yönelik bu tanımlamalar, onun ve kurucu iradenin hakim paradigması olarak kabul edilen Kemalizm arasında kurulan analogi nedeniyle daha fazla konsolide olmaktadır. Böyle bir durumun ortaya çıkışı, Millî Mücadele’nin komuta kadrosunun zihni formasyonunda yer alan Jakobenizmin etkisiyle açıklanmaktadır. Söz konusu etki; Türk modernleşmesindeki Fransız hâkimiyeti, Millî Mücadele komutanlarının Fransız etkisiyle şekillenen Harbiye’de yetişmeleri, Fransızca’yı iyi bilmeleri sebepleriyle Fransız Devrim Tarihi ile Montesquieu, Voltaire ve Rousseau gibi Fransız aydınlanmacılarının eserlerini birincil kaynaklardan okumaları ve Fransız Devrimi’ni özümseyen ‘I. Meşruiyet kuşağının genç radikal reformcuları’ içerisinde yer almaları (Ahmad, 2012: 48, 96; Tüfekçi, 1983; Gülsunar, 2015: 40-43) sonucunda meydana gelmiştir. Fransız Devrimi ve Fransız Aydınlanmasının Millî Mücadele komutasına nasıl sirayet ettiği Mustafa Kemal Atatürk’ün özelinde değerlendirildiğinde onun Fransız Devrimi’ni derinlemesine irdelediği ve bu devrimin onun için önemli bir esin kaynağı (Tonybee, 2000: 44) olduğu anlaşılmaktadır. Onun Fransız Devrimi’nin (Fransız kültürünün) tüm dünya için bir menba olduğu ve Türk demokrasisinin kendine has özellikleriyle birlikte Fransız Devrimi’ni kendisine rol model aldığı (Salman Bolat, 2005: 159) yönündeki ifadesi bu durumu somutlaştırmaktadır. Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus da Millî Mücadele komuta kadrosunun olumlu tarihsel bir uğrak olarak kabul ettiği Fransız Devrimi’ne yönelik algısının bütünselliğidir. Onlar devrimin değerlerini kabul etmekte ve Fransız Devrimi içindeki farklı kompartımanları makro bir bakış açısıyla değerlendirmektedirler. Ancak bu isimlerin Jakobenizmin önde gelenlerine verdikleri önem yanında bu dönemi zımnî biçimde eleştirdiklerini de ayrıca belirtmek gerekmektedir. Bu durumun istisnası, Meclis Hükümeti Sistemi, Selamet-i Umumiye Komitesi ve İstiklal Mahkemeleri’dir (Gülsunar, 2015: 90). Söz konusu kurumlar dışında Millî Mücadele’nin komuta kadrosunun özgürlük, millî egemenlik ve milliyetçiliği içinde barındıran Fransız Aydınlanmasının yansıması olan Fransız Devrimi ile Jakobenizmin düşünsel kaynaklarından beslendiklerini söylemek mümkündür. Bu bağlamda söz konusu ideolojik kaynağa paralel biçimde iki dönem arasındaki kurumsal ve düşünsel benzerliği sağlayan unsurlar Birinci Meclis’in hükümet sistemi olarak kuvvetler birliğine dayanan konvansiyonel sistemi seçmesi, İstiklal Mahkemeleri, Kamu Selameti Komitesi ve halkçılık kavramı şeklinde sıralanabilmektedir.

2.1. Hükümet Sistemi: Konvansiyonel Sistem ya da Meclis Hükümeti Sistemi

Birinci Meclis ile Ulusal Konvansiyon Meclisi arasındaki benzerliklere bakıldığı zaman bunların en bilineni her iki dönemin hükümet sisteminin konvansiyonel sistem ya da meclis hükümeti

⁴ Jakobenizmi terör, diktatörlük ve hatta totalitarizmle ilişkilendirilmesini anlamak için bkz: Jr. Barrington Moore, (1989). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, Ş. Tekeli ve A. Şenel (Çev.). İstanbul: Verso Yayıncılık, François Furet (2013). *Devrim’in Yorumu*, Çev: Ahmet Kuyaş, Ankara: Doğu Batı Yayınları, Armağan Öztürk (2014). *Devrim, Jakobenizm ve Özgürlük*. Bibliotech, 20.

sistemine dayanmasıdır. Hükümet sistemleri, yasama ile yürütme kuvvetlerinin ilişkilerine göre başka bir deyişle onların ayrılığına ya da birliğine göre sınıflandırılmaktadır. Kuvvetlerin birliği esasına göre yapılan tipolojide kuvvetlerin yasamada birleşmesi sonucunda meclis hükümeti sistemi ortaya çıkmaktadır. Meclis hükümeti, kriz anlarında özellikle de devrim süreçlerinde⁵ hızlıca karar almak ve bunları ivedilikle icra etmek için başvurulmaktadır (Özbudun, 1985: 481). Adından da anlaşılacağı üzere meclisi önceleyen ve tüm yetkileri meclisin elinde toplayan bu sistem, anayasal bir zeminle ilk kez Fransa’da *Gouvernement Conventionnel* ismiyle 1792 yılında oluşturulmuş ve meclis hükümeti olarak tanımlanmıştır. Parlamenter sistemin bir türevi olup olmadığı konusundaki tartışmalar bir kenara bırakılırsa demokratik endişeler ve temellere göre şekillendirilmesine rağmen bu hükümet sistemine siyaset bilimi ve hukuk yazınında temkinli bir biçimde yaklaşmıştır. Güçler arasındaki denge ve denetleme mekanizmasındaki yetersizlik dışında bu sisteme yönelik kuşkunun diğer önemli sebepleri; bu hükümet sisteminin terör dönemiyle özdeşleşmesi, meclis hegemonyası ardında bir şef ile hizip doğuracağı endişesi ve Marksist rejimlerin meclis hükümeti konusunda ısrarcı olmasıdır (Özbudun, 1985: 479-481; Turhan, 1991: 453-454).

Birinci Meclis’e esin kaynağı oluşturan Ulusal Konvansiyon Meclisi’nin kuruluş, oluşum ve ardındaki felsefeyi anlayabilmek için bu Meclis’in tesisine kadar geçen süre zarfındaki gelişmeleri değerlendirmek gerekmektedir. 9 Temmuz 1789 tarihinde inşa edilen Kurucu Meclis, yeni bir anayasa hazırlamaya girişmiştir. Bu meclis ilk olarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini ve yeni anayasayı kabul etmiştir. Yetkilerinin elinden alınışını hazmedemeyen Kral 16. Louis’in bu anayasayı imzalamakta isteksizliğine rağmen ılımlı devrimcilerin hala krala bir paye vermesini radikal devrimciler kabullenmemişlerdir. Radikallere göre kralın varlığı, *Ancient Regime* karşı siyasal, dinsel ve yönetsel kurumların yeniden inşasına yönelik bir tehdittir. Yeni anayasaya karşı olumsuz tavır takınan kralı tahttan indirmek ve farklı grupları birleştirmek gerekmektedir. Radikallerin bu düşüncesinin olgunlaştığı dönemde 16. Louis’in ülkeden kaçma girişimi ve onun Varennes’te yakalanışı (Barrington, 1989: 66) ılımlı ve radikal devrimciler arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. Kralın kaçmadığı kaçırıldığı düşüncesinde ısrar eden ve 1791 Anayasası vasıtasıyla kralla uzlaşmayı seçen ılımlıların çabaları sonucunda Kral’ın suçsuz bulunmasını tepkiyle karşılayan Cordelier grubu monarşiye karşı bir gösteri düzenlemiş ve bu girişim Ulusal Muhafızlar tarafından sert biçimde bastırılmıştır. Halktaki tepkiye rağmen monarşiyi yeni sistemin ayrılmaz parçası kabul eden (Bookcin, 2011: 375) ve kral taraftarının çoğunlukta olduğu Kurucu Meclis, anayasal monarşiyi tesis etmiştir. 1791 Eylülü’nde kralın onayladığı Anayasanın yürürlüğe girmesi neticesinde Kurucu Meclis kendisini feshetmiştir (Sander, 2003: 164). Kurucu Meclisin dağılması üzerine egemenliğin halka ait olduğu ve ulusun temsilcisi olarak yürütmenin başında kralın bulunduğunu kabul eden yeni Anayasa göre Yasama Meclisi (*L’Assemblée Legislative*) 1 Ekim 1791 tarihinde çalışmaya başlamıştır. Ancak selefinden farklı biçimde şekillenen bu Meclis’te radikal devrimcilerden Robespierre’in önerisiyle önceki meclisten hiçbir öğeye yer verilmemiştir. Bu durum, kral ve aristokrasi yandaşlarının parlamento dışı kalmasına yol açmıştır. Yeni mecliste çoğunluğu sağcı ve genelde tarafsız bir tutuma sahip olan Feuillantlar oluştururken; onlara yönelik muhalefeti heterojen yapıdaki Girondenler ve Montangrandların yer aldığı Jakoben Kulübü yapmaktadır. Bu mecliste grupların birbirlerine düşmanca tavırları, kralın denge politikası nedeniyle sağ ve sol hükümetler ataması ile siyasi ve ekonomik sorunların kronik bir hal alması toplumsal öfkeyi iyiden iyiye artırmıştır. Yükselen toplumsal muhalefete paralel biçimde kral ve aristokrasiyle işbirliği içinde olan ılımlıların devrim sürecine sırtını dönmesi, ülkeden kaçmaya çalışan krala sadakatin azalması, Kilise’yi Roma hâkimiyetinden kurtarmak için ilan edilen Ruhban Sivil Anayasası’nın ruhban sınıfı ve mütebedeyin Katoliklerde huzursuzluk yaratması radikal devrimcilerin elini güçlendirmiştir.

⁵ Olağanüstü hallerin dışında demokratik bir sistem olarak İsviçre’de uygulanan hükümet sistemi konvansiyonel sistemle benzerdir.

Ülke içinde bu gelişmeler yaşanırken Fransa’da devrim sürecini sona erdirmek ve yeniden monarşiyi tesis etmek için Avrupalı devletler, devrimci güçleri durdurmak için bir girişim gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Fransa’dan kaçan Avrupa’ya yayılan soyluların imtiyazlarına kavuşma isteği ve 16. Louis’in devrimci güçlerin gözetiminden kurtulma niyetiyle Papayla görüşme talebi etkili olmuştur. Bu bağlamda Papa’nın desteğiyle Avusturya Habsburgları ve Prusya Krallığı önderliğinde Fransa’ya yönelik bir kutsal savaş başlatılmıştır (Ağaoğulları, 2010: 215-216). Ancak bu savaş, salt biçimde Fransa monarşisini kurtarmak için ilan edilmemiştir. Fransız Devrimi sonucunda yayılan düşünceler ışığında kendi topraklarında başlayan ayaklanmaların kendi ülkelerinde de bir devrim ateşi yakacağı gerçeğini göz önünde bulunduran Avrupalı monarkların bu savaşa girmelerinin en önemli sebebi, Fransa Kralı’nın özgürlüğünü kendi ülkelerinin kaderi için bir teminat olarak kabul etmeleriyle ilişkilidir. Avrupa devletlerinin bu müdahalesini “*aristokratik bir komplo*” olarak değerlendiren Fransız yurtseverlerinin zihninde daha önceden Fransa’dan kaçmaya çalışan ve şimdi ise Avrupalı diğer devletlere bel bağlayan kralın monarşisine son verme isteği doğmuştur. Devrimci güçlerin bu düşüncesinin başta halkın dostu olarak nitelendirilen baldırı çıplaklar (*sans culotte*) (Timur, 2016: 313) olmak üzere halkta yansımaları bulması sonucunda 10 Ağustos Ayaklanması baş göstermiş, kral tutuklanmış ve meşruti monarşiyi öngören 1791 anayasası askıya alınmıştır. Kral ile yandaşlarının iktidarına son verilmesi sonrasında yeni bir anayasa yapmak ve Avrupalı devletlerle savaşmak için bir konvansiyon meclisi kurulmasına karar verilmiş ve haçlı güçlerin Valmy’de durdurulduğu gün 20 Eylül 1792’de konvansiyon çalışmalarına başlamıştır. Genel oy sistemine göre yetişkin erkeklerce seçilen yeni meclis, Amerika’daki kurucu meclisten esinlenerek Ulusal Konvansiyon Meclisi olarak adlandırılmıştır. Bu meclis, ilk olarak ‘*Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik ya da Ölüm*’ parolasıyla 21 Eylül 1792’de monarşiyi kaldırmış ve cumhuriyeti ilan etmiştir (Sander, 2003: 165). Fransa’da başlayan Konvansiyon Dönemi’nde meclis çalışmaları başlangıçta uyum içinde devam etse de ilerleyen zamanlarda ekonomik kriz, kralın idamı ve cumhuriyetin ilanı sonrasında İngiltere ve Hollanda’ya ilan edilen savaşlar nedeniyle Jakobenler ve Girondeler arasında yoğun bir güç mücadelesi yaşanmıştır. Söz konusu mücadeleyi, sokakların sahibi olan Jakobenler 2 Haziran Darbesi aracılığıyla kazanmıştır. Jakobenlerin hâkimiyeti, Ulusal Konvansiyon Meclisi’nin bir noter makamı haline dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. Devrimi sürekli kılmayı ve hem ülke içindeki devrim düşmanları hem de Avrupa devletleriyle yapılan savaşları bahane ederek bütün erkler teorik olarak Konvansiyon Meclisi’nde toplanmışsa da pratikte yürütme organı içinden çıkan Kamu Selameti Komitesi Meclis’in elinde toplanan bütün güçleri icra etmiştir (Ruhi, 2017: 96). Cumhuriyet kazanımlarını korumak ve ‘özgürlüğün despotizmi’ olarak adlandırılan devrimci yönetimi konsolide etmek (Ağaoğulları, 1989: 222) için bu Komite’nin bir terör dönemi başlatması, Jakobenlerin kendi içinde farklı cephelere ayrılmasına ve halkın desteğiyle ılımlı Jakobenlerin radikallere üstün gelmesine neden olmuştur. Jakobenlerin sert kanadının tasfiye edilmesi, Ulusal Konvansiyon Meclisi’nin sonunu getirmiş ve onun yerine 1795-1799 yılları arasında görev yapan Direktuar Yönetimi (*Le Directoire*) kurulmuştur.

Birinci Meclis’i inceleyen hukukçu ve siyaset bilimciler bu meclisin tartışmasız biçimde bir meclis hükümeti sistemi olduğu konusunda hemfikirdir (Özbudun, 1985: 482). Böyle bir hükümet sisteminin neden seçildiğine dair yapılan çıkarımlarda en temel gerekçeler olarak Millî Mücadele’nin meşruluğunu sağlamak ile sevk ve idaresinin kolaylaştırmak olarak kabul edilmiştir. Ancak Ankara’da bu denli *salahiyet-i fevkaladeyi* haiz bir meclisin toplanması, bir kurucu meclis ya da ihtilal meclisi olarak yeni bir devlet kurmak için bilinçli bir biçimde atılan bir adımdır. Zira Mustafa Kemal Atatürk (2019a), bu meclisi rejimi değiştirme kudretine ilk anda sahip bir ‘*meclis-i müessisan*’ olarak kabul etmiştir.

Ulusal Konvansiyon Meclisi gibi Birinci Meclis; yasama, yürütme ve hatta yargı erkini meclisin bünyesinde toplaması ile yürütmenin yasamaya bağımlı kılınması açısından kuvvetler birliği ilkesi

etrafında şekillenmiştir. Kuvvetler birliği ilkesinin iktidarı meclisin tekeline vermesi ve bağımsız bir yürütme gücünü engellemesi; Birinci Meclis döneminde varlığı ve iradesi meclise bağlı olan, meclisin “*emri, işareti ve kontrolü altında*” (Başgil, 1960: 299) çalışan, kendine has bir kimliği olmayan, görevsel açıdan ihtisaslaşan ve meclisin politikalarını uygulayan bir yürütme gücünü ortaya çıkarmıştır. Tüm meclis üyelerinin yürütmede görev almasının imkânsızlığı, kuvve-i icraiye için Fransa’da Kamu Selameti Komitesi ya da Türkiye’de olduğu gibi İcra Vekilleri Heyeti’nin tesisine zemin hazırlamıştır. İşleyişte kuvvetler birliğinde sapmalar yaşansa bile Teşkilat-ı Esasi’nin ilanı sonrasında bile bu durum değişmemiş, kuvvetler birliği ve yürütmenin yasamaya bağlı olması 1921 Anayasası’nda “*İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder*” ve “*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti ‘Büyük Millet Meclisi Hükümeti’*” maddeleriyle açıkça kabul edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, 28.09.2021). Bu maddelerden hareketle Birinci Meclis’in yasama yetkisi ile birlikte yürütme yetkisine sahip olması, yasama üstünlüğünün katı bir uygulaması olan meclis hükümeti sisteminin uygulandığının açıkça göstergesidir (Gözler, 2000).

Birinci Meclis’te meclis hükümeti sisteminin uygulandığına dair diğer bir alamet-i farika ise devlet başkanının olmamasıdır. Meclis’in açılışı ve 1921 Anayasası’nın ilanı sonrasında yeni bir devlet başkanlığı makamı ihdas edilmemiştir. Bunun nedeni, bağımsızlık mücadelesinin hilafeti ve saltanatı kurtarmak için başlatılması ve dolayısıyla azımsanmayacak sayıda milletvekillerinin saltanat ve hilafete olan bağlılıklarını sürdürmeleridir (Gözler, 2000). Ancak burada önemli bir hususa değinmek gerekmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, Sultan’ın varlığını ve vatanın bağımsızlığını teminat altına almak için bu savaşın başladığını ifade etse de 1921 Anayasası’nın ilk üç maddesinde egemenlik haklarının zaten millete verildiğinin ve İstanbul’daki sultanın tarihe karıştığının da sürekli olarak altını çizmiştir. Her ne kadar resmi biçimde yeni bir devlet kurulmamış olsa da Osmanlı sultanının otoritesini bu Meclis vasıtasıyla tanınmamış ve adı konmamış olsa da *de facto* (fiili) olarak bir devlet kurulmasına (Parla, 1991: 12-13) rağmen yeni bir devlet başkanı seçilmemiştir. Ayrıca saltanatın kaldırılmasının hemen akabinde hemen yeni bir devlet başkanlığı makamı tesis edilmemiştir. 1921 Anayasası bir devlet başkanının sahip olması gereken önemli yetkileri, Meclis Başkan’ı olarak görev yapan Mustafa Kemal Atatürk’e tevdi etmiştir (Özbudun, 2008: 60-61). Diğer bir ifadeyle fiilî olarak bir devlet başkanı gibi hareket etmişse de Atatürk, Osmanlı sultanına duyulan bağlılık ve Millî Mücadele’ye zarar vermeme gayesi nedeniyle yeni bir devlet başkanlığı makamı ön görmemiş ve savaş sonrasında aşamalı olarak cumhurbaşkanlığı makamını tesis etmiştir (Atatürk, 2019a: 563). Bu bağlamda yeni bir devlet başkanlığı makamının oluşturulmaması, konvansiyon kuramının özüne oldukça uygundur. Her ne kadar ilerleyen yıllarda Atatürk’ün liderliğine yönelik Birinci Meclis içinde tartışmalar olsa da kuruluş aşamasında büyük bir güç elde etmemesi için yürütme erki, bir kişinin eline bırakılmamıştır (Turhan, 1991: 456).

Birinci Meclis döneminde meclis hükümeti sisteminin uygulandığına dair diğer özellikler ise İcra Vekilleri Heyeti’nin oluşumu ve meclisin kesintisiz çalışması ilgilidir. 1921 Anayasası’nda yer alan 8. Maddeye göre Meclis, hükümetin bölündüğü daireleri gizli oy ve salt çoğunlukla kendi seçtiği vekiller eliyle yönetmekte, yönlendirmekte ve değiştirmektedir. Buna göre yürütme erki, kendi yetkileri bulunan bir kabinede değil, yasama organının vekili olan bir heyettir. Bu durum meclis hükümeti sisteminin tipik özelliklerindedir (Parla, 1991: 13; Gözler, 2000; Atatürk Ansiklopedisi, 28.09.2021). Millî Mücadele’nin aralıksız devam etmesi ve bu süreçte yürütme işlerinin sahibi olması, Birinci Meclis’in sürekli çalışmasına sebebiyet vermiştir. İstırrar ilkesi olarak da ifade edilen meclisin kesintisiz çalışması, onun meclis hükümeti olduğunu ispatlayan bir diğer özelliktir. Çalışma süresi ve konvansiyon hükümeti ilişkisinde etkili olan diğer nokta ise kuvvetler birliği ilkesi gereğince yürütme gücü olarak görev yapan İcra Vekilleri Heyeti’nin Meclis’in çalışma süresine etki edecek ve onu fesih ya da tatil edecek yetkilere sahip olmamasıdır. Aksine Meclis kendisine bağlı olan İcra Vekillerini istediği zaman

Saygılı, R. (2021). Verba Docent, Exempla Trahunt: Birinci Meclis ile Fransa Ulusal Konvansiyon Meclisi Arasındaki Kurumsal ve Düşünsel Benzerlikler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 548-563.

azledebilmektedir. İcra Vekilleri Heyeti'nin siyasal çoğunluk nedeniyle liderlik ve otoriteyi elde etmesi, vekillerin bireysel ve kollektif sorumluluğa sahip olması, karar alma sürecinde yürütmenin rolünün fazla olması ve İcra Vekillerinin seçiminde meclis başkanının ağırlığı gibi yürütmenin üstünlüğünü meydana getiren hususlar (Özbudun, 1985: 485-503; Soysal, 1979: 39) nedeniyle Birinci Meclis, her ne kadar meclis hükümeti sisteminin ideal formunda işlemese de kurulan siyasi sistem kuşkusuz bir meclis hükümeti sistemidir.

Ulusal Konvansiyon Dönemi ile Birinci Meclis, yürütmenin ve yasamanın birliği yargı erkinin Meclis adına görevli kurumlarca idare edilmesine dayanan ve yasama üstünlüğüne vurgu yapan meclis hükümeti sistemince idare olunmuştur. Bu iki meclisin özellikle kuvvetler birliğini tesis ettiğini ve uygularken yeni bir anayasadan faydalandığını belirtmek gerekmektedir. Ulusal Konvansiyon Dönemi'nde Fransa'nın en demokratik anayasası (Aulard, 1944: 429'den akt. Gürcan, 2011: 211) olarak 1793 Anayasası ilan edilirken; Birinci Meclis'te Türkiye'nin yapımı ve kapsamı açısından tek demokratik anayasası olan 1921 Anayasası kabul edilmiştir (Can, 2021: 127). Her iki anayasanın sade olması, iktidarın temel sahibini belirlerken milli egemenliğe vurgu yapması ve yasama üstünlüğüne dayanması gibi nedenlere bağlı olarak iki dönem arasında hem hükümeti sistemi hem de kurumsal açıdan benzerlik kurulmasını olanaklı hale getirmektedir.

2.2. İhtilal Mahkemeleri'nden İstiklal Mahkemeleri'ne

Birinci Meclis ile Ulusal Konvansiyon Meclisi'ni birbirine yak(ın)laştıran ve ikisi arasındaki kurumsal benzerliği yansıtan bir diğer önemli husus ise Milli Mücadele döneminde kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin Ulusal Konvansiyon Meclisi döneminde kurulan İhtilal ya da Devrim Mahkemeleri'nden (*Tribunal Révolutionnaire*) ilham alınarak kurulmasıdır. Birinci Meclis dönemindeki (1920-1923) işlevleri ve kuruluş amacından ziyade Cumhuriyet dönemindeki (1923-1927) işlevleri ve kullanım amacı, Jakobenlerin İhtilal Mahkemeleri'yle daha fazla örtüşmektedir. Her ne kadar İstiklal Mahkemeleri'nin, iki dönemi birbirinden farklı olsa da Birinci Meclis'in Cumhuriyet'e geçiş için bir ön aşama olduğu kabulünden hareketle, kuruluş amacı, yetkileri ve çalışma yöntemleri açısından Fransız İhtilal Mahkemeleri'ne benzediğini belirtmek mümkündür.

Konvansiyon Dönemi'nin simgelerinden birisi olan İhtilal Mahkemeleri, Robespierre'in çağrısı, Danton'un önerisi ve Paris Komünü'nün baskısı sonucunda Ulusal Konvansiyon Meclisi tarafından 10 Mart 1793 tarihinde tesis edilmiştir. Girondeler'le yaşanan mücadeleler ve halk hareketi sonrasında 'kamu selametini' sağlamak için alınan tedbirlerden birisi olarak lanse edilen İhtilal Mahkemeleri, aslında devrime ve devrime kaynak teşkil eden özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi değerlere yönelik her türlü tehdidi ve girişimi, cumhuriyetin bölünmezliğine yönelik her faaliyeti, monarşiyi yeniden kurmak amacını güden bütün komploları ortadan kaldırmak ile devletin iç ve dış güvenliğine karşı her müteceviz hareketi yargılamak amacıyla kurulmuştur. Olağanüstü yetkilere sahip bu mahkemelerin üyeleri olan savcılar, hâkimler ve jüriler; Ulusal Konvansiyon Meclisi tarafından atanmakta, suçlular hakkındaki ithamları düzenleme yetkisini Meclis elinde bulundurmakta ve avukatsız yargılamalar sonucunda bu mahkemelerde alınan kararlara yönelik herhangi bir temyiz organı bulunmamaktadır (Britannica, 2014). Jakobenlerin şiddeti araçsallaştırmasına paralel biçimde ilk başta sadece Paris'te kurulan bu mahkemelerin sayısı gittikçe artmıştır. İhtilal Mahkemelerinin yargılama kayıtları incelendiği zaman bu mahkemelerde yargılananların devrime karşı olan ve düşmana ajanlık yapanların olduğu (Gaxotte, 1969: 156) görülürken; bu mahkemeler zamanla Jakobenlerin kurguladığı iç düşman temasını cezalandıran 'cumhuriyetin cellatlarına' dönüşmüştür. Daha açık bir ifadeyle bu mahkemeler, Jakobenlere yönelik muhalefeti tasfiye eden ve hukuk terörünü sürdüren bir mekanizma haline gelmiştir (Soboul, 1969: 325-326; Ruhi, 2017: 257-262). Bu mahkemeler her ne kadar bağlamından koparılsa da onların konvansiyon

sistemi içindeki önemi yargı erkinin de Meclis'e ait olduğu düşüncesini somutlaştırması ve pekiştirmesinden ileri gelmektedir.

Kurumsal yapısı, yetkileri ve işleyiş açısından İhtilal Mahkemeleri'ne benzeyen İstiklal Mahkemeleri savaşın başarısına yönelik tesis edilmiştir. Millî Mücadele sırasında yaşanan Birinci Meclis'in meşruiyetine karşı başlatılan saldırılara son vermek ile casusluk, bozgunculuk ve iç isyanlarında dâhil olduğu asayiş bozmaya yönelik faaliyetleri ortadan kaldırmak için çıkarılan Hıyanet-ı Vatanîye Kanunu'ndan beklenen sonuç alınamamıştır. Dahası, savaşın kaderini etkileyecek düzenli ordunun kurulması ve savaşın nihai başarıya ulaşması firari askerler yüzünden her geçen gün zorlaşmıştır. Asker kaçaklarının varlığı sonucunda ortaya çıkan anomiyi bertaraf etmek, onları yargılamak ve sonrasında caydırıcı bir etki yaratmak adına (Yıldızdoğan, 2015: 44) önce 11 Eylül 1920 tarihinde Firariler Hakkında Kanun aracılığıyla mahkemeler kurulması ön görülmüştür. Söz konusu kanunun görüşmelerinde bu mahkemelerin ismi, ilk olarak Dr. Tevfik Rüştü Bey tarafından İhtilal Mahkemeleri olarak teklif edilmişse de sonrasında yapılan görüşmelerde Refik Şevki Bey'in önerisi doğrultusunda İstiklâl Mahkemeleri olarak belirlenmiştir (Aybars, 1975: 60-61).

İstiklal Mahkemeleri fikrinin birinci adımı olan Firariler Hakkındaki Kanun kabulü sonrası - Birinci Meclis'e yönelik isyan hareketlerini bastırmak için uygulanan askeri gücün yanında suçluları cezalandırmayı amaçlayan- bu mahkemeler, 19 Eylül 1920'de yasalaşmıştır. Bu mahkemelerin çalışma ve yargılama usulü, geleneksel mahkemelerden oldukça farklı biçimde yapılandırılmıştır. Çünkü asker kaçaklarına yönelik yaptırımlara ilaveten vatana ihanet, yolsuzluk, isyan, bozgunculuk, eşkıyalık gibi suçlar da bu mahkemenin muhakeme alanına dâhil edilerek söz konusu mahkemelerin yetkileri genişletilmiştir. İstiklal Mahkemeleri'nin yetki alanı dışında işleyiş usulü de Fransa'daki örneğinden farklı biçimde şekillendirilmiştir. Fransa'da dışardan atanan mahkeme üyelerine karşılık İstiklal Mahkemeleri üyeleri doğrudan Birinci Meclis'in içinden seçilmiş ve mahkemeler meclise karşı sorumlu tutulmuşlardır (TBMM, 2015). Bununla birlikte mahkeme üyelerinin mebuslar arasından belirlenmesi konusunda bir uzlaşma olmasa da yargılama hızı ve suç önleme isteğiyle bu yöntem devam ettirilmiştir. Mahkeme üyeleri dışında bu mahkemelerin görev bölgesi⁶ ve yargılama çevreleri yine meclis tarafından belirlenmiştir (Aybars, 1975: 68-74). Aralıksız çalışarak askeri meseleler dışında diğer mahkemelerin aksine Birinci Meclis'in otoritesini tanımamaya yönelik siyasi davalarla da ilgilenen Ankara İstiklal Mahkemeleri söz konusu mahkemeler içerisinde en önemlisi olarak görev yapmıştır (Ülker, 2015: 183). Bu bağlamda, meclis hükümeti sisteminin yargı erkini de kapsadığı düşüncesinin hâkim oluşu (Gözler, 2000), Meclis'in yargı kuvvetine büyük oranda etki etmesine neden olmuştur. Ayrıca memleketin içinde bulunduğu olağanüstü durum sebebiyle bu mahkemeler ile Meclis'e arasında organik bir bağ tesis edilmiştir.

İstiklal Mahkemeleri'nin göreve başlamasından kısa bir süre sonra Birinci Meclis'in otoritesinin arttığı ve düzenli ordunun güçlendiği görülmektedir. Yine mahkemelerin varlığı ve hükümleri neticesinde askerden firar etmeler, Birinci Meclis otoritesine yönelik olumsuz faaliyetler ve asayiş bozan hareketler azalmıştır. Ancak mahkemelerin yarattığı bu etkilere karşılık onların işlevleri, çalışma ve yargılama usulleri ile suç ve cezanın orantılık ilkesi (idam cezaları) yıllardan beri tartışılmalıdır. İstiklal Mahkemeleri'nin birinci döneminde Millî Mücadele'ye yönelik muhalefetin bu mahkemeler tarafından bastırılmasını Ergün Aybars (1975:11) gibi ihtilal mahkemesi olarak görüp olumlayanlar bulunmaktadır. Söz konusu optimist bakış açısı karşında kendisi de Cumhuriyet döneminde bu

⁶ TBMM (2015: IX) kayıtlarına göre 45 numaralı meclis kararı neticesinde Ankara, Eskişehir, Isparta, Kastamonu, Kayseri Konya ve Sivas olmak üzere yedi bölgede İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Ancak Aybars (1975) Pozantı İstiklal Mahkemesiyle birlikte bu sayının sekiz olduğunu belirtmiştir. 8 Ocak 1921 tarihinde Trabzon ve Elazığ'da olmak üzere iki mahkeme daha kurularak İstiklal Mahkemeleri'nin sayısı ona yükselmiştir (Nedim, 1993: 19).

mahkemelerde yargılanan Hüseyin Avni Ulaş gibi ihtilalin ve milletin bir hukuku olduğunun altını çizerek ve Allah'ın peygamberlerine bu kadar olağanüstü yetkiler vermediğini ifade ederek bu mahkemeleri aslında meclis iradesinin ürünü olmadığını belirtip (TBMM, 28.09.2021) eleştirenler de mevcuttur. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde Meclis'e karşı iç ve dış tehditleri ortadan kaldırması ve mevcut düzene yönelik isyan faaliyetlerine son vermesi açısından Milli Mücadele döneminde görev yapan İstiklal Mahkemeleri'nin Fransız İhtilal Mahkemeleri modeline uygun bir biçimde oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu mahkemelerin Milli Mücadele dönemindeki işlevleri ve işleyişinden ziyade kurucu kadronun muhalefeti sindirme, 'Türk devriminin' bir parçası olarak kabul ettiği inkılaplara yönelik direnci kırma ve rejimi kurumsallaştırma gibi isteklerine hizmet eden Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri'nin (1923-1927) İhtilal Mahkemeleri'yle daha fazla örtüşüğünün altını yeniden çizmek gerekmektedir.

2.3. Muhalefeti Kontrol Altına Alma Çabası: Selamet-i Umumiye Komitesi

Birinci Meclis ile Ulusal Konvansiyon Meclisi arasındaki kurumsal benzerliklerin bir diğeri ise Fransa'daki Kamu Selameti Komitesi'ne benzer bir yapının resmi olmasa da Türkiye'de kurulmasıdır. Fransa'da I. Cumhuriyet döneminde halkın kurtuluşunu en üstün yasa olarak kabul eden ve Girondenleri Konvansiyon Meclisi'nden uzaklaştıran Jakobenler tarafından baldırı çıplakların desteğiyle birlikte bu kurtuluşu temin edecek Kamu Selameti Komitesi (*Comité de Salut Public*), 6 Nisan 1793'te kurulmuştur (Lefebvre, 2015: 344). Jakobenlerin önderlerinden birisi olan Danton'un önerisiyle sisteme entegre edilen bu Komite; siyasal iktidarın yeniden yapılanması için Anayasa'yı askıya almış ve bütün gücün fiilen devredildiği devrimci bir yönetim olarak şekillenmiştir. 'Devrim içinde devrimi' öngören bu komite; yargılamalardan tutuklamalara, orduyu denetlemeden savunma tedbirleri geliştirmeye, seçimlerden kamu yönetimine, diplomatik ilişkilerden ekonomi politikalarına kadar birçok noktada (McPhee, 2012: 165) olağanüstü yetkilere sahip olmuştur. Bu yetkileri icra ederken Kamu Selameti Komitesi; milletvekillerini, Ulusal Konvansiyon Meclisi'nin tayin ettiği özel görevlileri, ulusal ajanları, İhtilalci Gözcü Komitelerini ve taşradaki Jakoben Kulüplerini kullanmıştır (Skocpol, 2004: 353). Bu denli geniş bir ağa sahip olması Kamu Selameti Komitesi'ni ülke siyaseti üzerinde belirleyici hale getirmiştir. Ulusu iç ve dış düşmanlara karşı savunma, Geçici Yürütme Kurulu'na yardımcı olma ve bu yürütme organını denetleme gibi işlevlere sahip bu Komite, bir hükümet gibi hareket ederek Jakobenler içinde yaşanan gerilim sonrasında Robespierre'in elinde bir terör aracına dönüşmüştür. Bu süreçte Kamu Selameti Komitesi, karşı devrimi bastırmak için Jakoben iktidarına karşı olanlara yönelik şiddetli misilleme hareketlerine başvurmuş ve İhtilal Mahkemeleri aracılığıyla yargılanan aristokratlardan din adamlarına burjuva sınıftan sıradan yurttaşlara kadar binlerce kişiyi giyotine göndermiştir. Jakobenlerin devrime karşı tehditlerinin sonra ermesine rağmen Kamu Selameti Komitesi aracılığıyla radikal yöntemleri kullanmaya devam etmeleri, hem Konvansiyon içinde hem de ülke genelinde muhalefetin artmasına yol açmıştır. Öncesinde Robespierre'le birlikte hareket eden ılımlı Jakobenlerin başını çektiği Thermidorcular, onun önderliğindeki radikal kanadın 'devrimin yolundan saptığını' düşünerek özgürlük ve güvenlik dengesinde yeni bir sistem kurmak için Robespierre ve arkadaşlarına verdiği desteği çekmişler ve onları iktidardan uzaklaştırmışlardır (Rude, 2020: 158-160). Böylece radikal Jakobenlerin sonunun gelmesiyle birlikte Kamu Selameti Komitesi de dağıtılmıştır.

Türk tarihinde Fransız devrimci geleneğinin yansıması olarak Kamu Selameti Komitesi, İttihat Terakki döneminden sonra doğrudan bir atıfla, Milli Mücadele döneminde Ankara'da Selamet-i Umumiye ismiyle 1922 yılında resmi olmasa da yeniden oluşturulmuştur (Ahmad, 2012: 96-97). Bu Komite, Meclis'te başlayan muhalefetin sonucunda ortaya çıkmıştır. Birinci Meclis'te her geçen gün karar almak zorlamış, birlikte çalışma iradesi yok olmuş ve hizipleşmeler başlamıştır. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Atatürk (2019b: 797-798), 1921 yılında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti'ni (ARMH-C) bir meclis grubu (Birinci Grup) haline çevirerek muhalefeti engellemek istemiştir. Ancak Meclis'te özellikle 1922 yılında baş gösteren meclis egemenliğine yönelik tartışmalar, Başkomutanlık Kanunu'nun verdiği yetkiler, mebus seçiminde aday gösterme krizleri, İcra Vekillerinin kimler olacağı konusundaki anlaşmazlıklar, meclis başkanlığı divanının tarafsızlığı, İstiklal Mahkemeleri, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yorumu ve temel hak ile özgürlüklerin güvence altına alınması gibi konular üzerine Meclis'te daha büyük tartışmalar ve gruplaşmalar ortaya çıkmıştır. Daha açık bir ifadeyle Mustafa Kemal Atatürk'ün yetkileri elinde bulundurduğuna yönelik itiraz ve meclis üstünlüğü ilkesinin çığnendiğine yönelik oluşan muhalefet, İkinci Grup'un kurumsallaşmasını beraberinde getirmiştir. Bireysel olarak muhalefet yapan ve çoğunluğun düşüncesini etkilemeye çalışan kişilerden oluşan İkinci Grup'un Birinci Grup'a karşı yaklaşık bir yıl sonra örgütlenmesinin (Tuncay, 1981: 46) ardında yatan sebeplerden birisi Selamet-i Umumiye Komitesi'nin kurulmasıdır. Birinci Grup'taki bazı milletvekilleri, kendilerine yönelik sert muhalefete karşı istedikleri yönde karar almak, Birinci Grup'ta disiplini sağlamak ve meclis aritmetiğini kendi lehlerini çevirmek için meclisin feshinden muhalif mebusların vekilliğini düşürmeye kadar birçok önlemi gündemlerine almıştır (Selek, 1987: 629). Ancak ülkenin içinde bulunduğu durumun vahameti ve savaşa yönelik toplumsal desteğin kaybedileceği endişesine paralel olarak Birinci Grup üyeleri ciddi fikir ayrılıklarına rağmen ve istenilen doğrultuda karar almak için gizli bir örgüt kurmaya çalışmışlardır. Fransız Devrim Tarihi'nden ilham alarak 1922 yılının baharında kurulan ve üye sayısı 35'e ulaşan bu Komite, muhalefete yönelik izlenecek yolu belirlemiş, yapılan gizli görüşmelerle mecliste tartışılacak önemli konular hakkında kararlar almış ve söz konusu kararları Birinci Grup milletvekillerine ulaştırmıştır. Selamet-i Umumiye Komitesi, muhalif vekillerin böyle bir oluşumu Meclis gündemine taşıması ve bu örgüt karşında ivedilikle İkinci Grup'un kurulmasının ardından dağıtılmıştır (Demirel, 2003: 381-389).

Kamu Selameti Komitesi gibi devlet yönetiminin bir parçası olmasa ve resmi çalışmasa da Selamet-i Umumiye Komitesi'nin Fransa'daki selefine öykünerek kurulduğunu ifade etmek mümkündür. Bu benzerlik hem iki komite arasındaki isim benzerliğinde hem de komitelerin işlevlerinde açığa çıkmaktadır. Kamu Selameti Komitesi ile Selamet-i Umumiye Komitesi, meclisi kontrol altında tutma, muhalefeti engelleme ve yürütmeye nüfuz etme gibi benzer amaçlara sahiplerdir. Ancak, burada bir pencere açarak belirtilmelidir ki Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının Fransız Devrimi'ne yönelik ilgisi ve eleştirisi birlikte değerlendirildiğinde Selamet-i Umumiye Komitesi, aslında İttihat ve Terakki dönemindeki Ulusal Savunma ve Kamu Selameti Komitelerinin devamıdır (Ahmad, 2012: 97). Çünkü Birinci Meclis'te İttihatçı bakiyenin varlığı ve Meclis'in ile Millî Mücadele'nin başında olan Mustafa Kemal'in otoritesine rağmen tam manasıyla muktedir ol(a)maması nedenleriyle bu Komite, ontolojik ve terminolojik açıdan İttihatçılığın izlerini tam manasıyla yansıtmaktadır.

2.4. Düşünsel Benzerlik: Halkçılık

Birinci Meclis ile Ulusal Konvansiyon Meclisi arasındaki benzerliklerinden sonuncusu ise halkçılıktır. Fransa'da Aristokrasi ve ruhban sınıfa karşı başlatılan savaşı devam ettiren Jakobenler, bireyden yurttaşa, ondan da topluma ulaşmaya çalışarak halkçılık söylemi çerçevesinde halkı merkeze almışlardır. Onlar *Ancien Régime*'in aksine meşruiyet kaynağını geleneklerden ve ilahi boyuttan çekip halka dayandırmışlar ve bu nedenle bütün söylemlerinin temeline halkı yerleştirmişlerdir. Retorikte halka yapılan vurguyla birlikte halkı somutlaştırma eğiliminde olan Jakobenler, halkın birlikteliğini sağlayan unsurları yeniden tanımlamaları ve Fransız Devrimi neticesinde imtiyazların kaldırılması nedeniyle yurttaşlık tanımında farklı bir pencere açmışlardır. Onlara göre yurttaşlığa kardeşlik ile özgürlük ve eşitlik sonucunda hiçbir sınıf ve zümre farkının olmaması kaynaklık etmektedir. Bu yurttaşlar, Cumhuriyeti kurmak için kanını akıtan erdemli bir halktır. Bu bağlamda halkçı söylemin siyasal yönetim biçimi olarak cumhuriyeti benimsemesi ise yurttaşların çeşitli bireysel özgürlüklerini

koruyarak ortak iyi ile genel iradeye ulaşmayı sağlayan ve devleti sağlam temele oturtacak kamusal erdemi gerçekleştirmeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Jakobenler, bütün bunların hayata geçirilmesi için halkın bizatihi egemenliğini doğrudan kullanması gerektiği ve halkın mutlak temsilini sağlayan Ulusal Konvansiyon Meclisi'ne rıza gösterilmesi konusunda ısrarcılardır. Bu doğrultuda Jakobenler kendilerinin de içinde yer aldığı Konvansiyon'un hem erdemle donanacağına hem de halkı kendi içine alarak egemenle özdeşleşeceğine inanmaktadırlar (Ağaoğulları, 2015: 621-625).

Birinci Meclis döneminde sıklıkla gündeme gelen bir kavram olarak halkçılık, farklı amaçlara hizmet etmiştir. Bu amaçların başında Millî Mücadele'nin toplumsal tabanını genişletmek yer almaktadır. Halkçılık, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması için toplumda yer alan farklı görüşlere mensup insanları bir araya getirmek için kullanılmıştır. Bunun dışında tüm dünyada popüler biçimdeki kullanımları ile sol fraksiyona ve İttihatçı gruplara ait halkçılık fikirlerini pasifize etmek için Millî Mücadele kadrosu kendi halkçılık söylemini ortaya koymuş ve suiistimalleri önlemek için onların halkçılık anlayışlarıyla mücadele etmiştir. Millî Mücadele döneminde halkçılık kavramına sıklıkla başvurmanın bir diğer önemli sebebi ise Sovyetler Birliği'nden sağlanan maddi ve manevi desteği sürekli kılmaktır (Karaömerlioğlu, 2009: 274-275). Mustafa Kemal Atatürk'ün Millî Mücadele esnasında emperyalizme karşı ortak mücadeleden, halkların kardeşliğinden ve savaş sonrası emperyalizme karşı Sovyetlerle işbirliğinden bahsetmesi (Akyol, 2008: 216) onun hiçbir zaman Narodnik halkçılıktan beslendiği anlamına gelmemektedir. Millî Mücadele komuta kadrosu, pragmatik bir tavırla Doğu sınırlarını garanti altına almak ve Batılı devletlere karşı destek sağlamak için halkçılık söylemine sıklıkla atıf yapmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün halkçılık konusunda başat eğilimi, Fransa'daki halkçılıkla benzenmektedir. Millî Mücadele dönemindeki halkçılık söylemi; milli egemenliğe atıf yapılması ve meşruiyetin kaynağının halka dayandırılması sebepleriyle 'halk yönetimi' olarak tasavvur edilen cumhuriyetin ayak seslerini ifade etmesi açısından oldukça anlamlıdır. Millî Mücadele döneminde halkçılığın en somut ifadesine Halkçılık Beyannamesi'nde yer verilmiştir. 18 Eylül 1920 tarihinde Meclis'e İcra Vekilleri Heyeti'nin çalışma programı olarak sunulan bu Beyanname, Birinci Meclis içinde yer alan Halk Zümresinin siyasi programının bir benzeri olduğu yönünde eleştirilmiştir (Tanör, 2019: 247-251; Ağaoğlu, 1981: 55-81). Halkçılık Beyannamesi'nin siyasi boyutunu Fransa'daki I. Cumhuriyet'e paralel biçimde halkın idare ve egemenliğin tek sahibi olacağı, halkı iç ve dış düşmanlardan kurtarıp onun refahının sağlanacağı, halkın yönetim biçimini seçme iradesine sahip olduğu, meclis hükümeti sisteminin siyasal sisteme egemen olacağı ve Türkiye Halk Hükümeti vurgusuyla birlikte yürütme gücünün meclis tarafından idare olunacağı yönündeki umdeler oluşturmaktadır (Çevik, 2002: 28-30). Birinci Meclis dönemindeki halkçılığın belkemiğini oluşturan söz konusu Beyanname, siyasî ve idarî açıdan bir yol haritası olarak düzenlenmiş ve 1921 Anayasası'na ışık tutmuştur (Atatürk, 2019b: 793). Millî hâkimiyetin halk için icrasına rehberlik eden 1921 Anayasası'nda '*Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir*' ifadesi, Fransa'daki I. Cumhuriyet'in halkçılığının temeli olarak kabul edilecek mutlak egemenliği millet adına Meclis'in kullanması ilkesi ve bunun bir tezahürü olan konvansiyon sistemiyle açık biçimde örtüşmektedir. Ayrıca 1921 Anayasası, halk ile yönetim arasında bulunan hilafet ve saltanat gibi aracı kurumların ilgasıyla birlikte cumhuriyet rejiminin tesis edileceğini zımnî biçimde⁷ ifade etmiştir. Bu açıdan da 1921 Anayasası; hiçbir ferde, hanedana, aileye, zümreye ve cemaate ayrıcalık tanınmayacağı fikrini pekiştirmiştir. Bu bağlamda tesis edilecek yeni rejimin Rousseauian genel iradeyi yansıtan, millî egemenlik merkezli ve gelenekler ile

⁷ Millî egemenliğe yönelik vurguyu, Parla (1991:12-13) rejim değişikliği olarak değerlendirmiştir. Ona göre 1921 Anayasası'nın birinci maddesinde yer alan "egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait" olması, aslında Türkiye'de cumhuriyetin hem fiilen hem de hukuken kurulmasıdır. Saltanatın ilgasına yönelik meclis kararında egemenlik haklarının Birinci Meclis'e verildiğinin altının çizilmesi, bir ispattan başka bir şey değildir. 29 Ekim 1923 tarihi, esas olarak biçimsel bir aşamadır.

dinin aksine halka dayalı bir meşruiyet kaynağına sahip olacağı öngörülmektedir. Tüm bunların yanında Millî Mücadele'nin önemli bir düşünsel ögesi olarak şekillenen halkçılık ilkesi (Tekeli ve Şaylan, 1975: 45) özellikle Cumhuriyet döneminde ön plana çıkan solidarizmi çağırırsa da Birinci Meclis'te konjonktürel olarak toplumsal uzlaşya ihtiyaç duyulması sebebiyle Fransa'daki III. Cumhuriyet'in bir ürünü olan solidarist anlayışa vurgu yapmamıştır.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Millî Mücadele'yi komuta eden kadro; ülkenin içinde bulunduğu duruma çözüm sağlamak, Türk halkının haklarını dünyaya ilan etmek ve savaşın sevk ve idaresini kolaylaştırmak için tesis ettikleri Birinci Meclis'teki kurumsal yapıyı Fransız Devrimi'nin önemli bir tarihsel uğrağı/parçası olan Ulusal Konvansiyon Meclis'inden esinlenerek tasarlamıştır. Bu kadro, fikri olgunluğa ulaşmalarını sağlayan ve eylemlerine rehberlik eden Fransız Devrimi'nin sonucunda tüm dünyaya yayılan eşitlik, özgürlük, genel irade ve millî egemenlik gibi kavramları kendi topraklarında ilk olarak Birinci Meclis döneminde icra etmek istemiştir. Bu nedenle, Birinci Meclis ile Ulusal Konvansiyon Meclisi arasında kurumsal ve düşünsel bir benzerlik ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Birinci Meclis'in Ulusal Konvansiyon Meclisi'ne paralel biçimde konvansiyon hükümet sistemine göre örgütlenmesi, meclisin üstünlüğü ilkesinin benimsenmesi ve kuvvetler birliğini kendisine esas alması, Fransız Devrimi ile Ulusal Konvansiyon Meclisi'ne dair duyulan inanç ve ilginin yansımalarından başka bir şey değildir.

İki dönem arasındaki kurumsal benzerliklerden birisi olan İstiklal Mahkemeleri, kendisine Fransız İhtilal Mahkemeleri'ni model almıştır. İstiklal Mahkemeleri hem farklı biçimde isimlendirilmiş hem de Cumhuriyet döneminin aksine Millî Mücadele döneminde onların görev ve işlevi Fransa'daki örneğinden farklılık arz etmişse de bu Mahkemelerin Fransa'daki selefinden esinlenerek kurulduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Ancak belirtmek gerekir ki Cumhuriyet dönemi ile Ulusal Konvansiyon dönemi arasında benzerlik olup olmadığı ya da Ulusal Konvansiyon Dönemi'nin Cumhuriyet döneminde ortaya konulan yeniliklere kaynaklık edip etmediği başka bir çalışmaya konu teşkil etmektedir.

Fransa'da İhtilal Mahkemeleri'nin işleyiş sürecinde önemli etkiye sahip olan Kamu Selameti Komitesi'nin Birinci Meclis döneminde aynı isimle tesis edilmesi, iki dönem arasındaki kurumsal benzerliğin başka bir örneğini oluşturmaktadır. Böyle bir komitenin varlığını İttihatçılığın etkisi, muhalefeti zapt-ı rapt altına alma ve Birinci Grup içerisindeki bütünlüğü sağlama arzuları temelinde açıklamak mümkündür.

Birinci Meclis ile Ulusal Konvansiyon Meclisi arasındaki düşünsel benzerliğe örnek teşkil eden öğelerden birisi olan halkçılık, Birinci Meclis'in meşruiyet kaynağının halka dayandırılmasıyla açıklanmaktadır. Bunun yanında halkçılığın özellikle hiçbir ferde, hanedana, aileye, zümreye ve cemaate imtiyaz tanımaması, Fransız Devrimi'nin en önemli mottolarından birisi olan eşitliğe yapılan göndermeyi de gözler önüne sermektedir. Yine Cumhuriyet döneminde halkçılığın kullanım şekli ve halkçılığın diğer ilkelerle iç içe geçmişliği ile gerek Ulusal Konvansiyon Dönemi gerekse Fransız Devrim tarihinde halkçılığa yüklenen anlamlar arasında bir bağlantının varlığına yönelik başka bir çalışmanın ortaya konması mümkündür.

Millî Mücadele'nin meşruluğunu sağlayan ve her türlü yabancı etki ile denetiminden uzak bir ulusal organ olarak şekillenen Birinci Meclis, savaşın başarıyla nihayete erdirilmesi dışında Fransa'daki I. Cumhuriyet dönemindeki siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimi sağlayan gelişmelerin benzerlerini gerçekleştirme noktasında kurucu kadro tarafından araçsallaştırılmak istenmiştir. Kurucu kadronun düşünce ikliminde egemenliğin kayıtsız şartsız millete verilmesi, halkın kendi yazgısını denetleme ilkesine paralel biçimde padişahın geleneksel gücüne karşı çıkmakla eş değerdir. Bu bağlamda millî

Saygılı, R. (2021). Verba Docent, Exempla Trahunt: Birinci Meclis ile Fransa Ulusal Konvansiyon Meclisi Arasındaki Kurumsal ve Düşünsel Benzerlikler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 548-563.

egemenlik ve millî irade gibi kavramlara yapılan sık vurgu, egemenliğin kaynağı ile kullanımını kökten değiştirerek yönetim şeklinde farklılaşmayı yani cumhuriyet rejiminin tesis edileceğini haber vermektedir. Ayrıca milletin bağımsızlığını sağlamaya yönelik bir adım olarak Birinci Meclis'in kuvvetler birliğini esas alan konvansiyon hükümeti biçimde yapılandırılması, onun Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesini kolaylaştıracak hukukî ve idarî bir araç olarak tasavvur edildiğini göstermektedir. Ne var ki Ulusal Konvansiyon Meclisi dönemindeki gibi cumhuriyetin ilanı ve laikliğe yönelik politikaların uygulanması gibi siyasal ve toplumsal yapıyı dönüştürecek gelişmeler; savaşın zorluğu, meclis içinde başlayan hizipleşmeler ve yoğun muhalefet gibi nedenlerle Birinci Meclis döneminden sonra hayata geçirilmiştir. Böyle bir durumun karşısında bile Birinci Meclis'te kuvvetler birliğine dayalı meclis hükümeti sisteminin benimsenmesi, meclis otoritesine karşı çıkan ve savaşın seyrini olumsuz etkileyenlere karşı görev yapan İstiklal Mahkemeleri, ülkenin içinde bulunduğu duruma rağmen oluşan muhalefeti kontrol etme amacıyla resmi olmasa da yeniden kurulan Selamet-i Umumiye Komitesi ile egemenlik kaynağının geleneksel formdan halka taşındığını ifade eden halkçılık ilkesine yapılan yoğun vurgu Birinci Meclis ile Ulusal Konvansiyon Meclisi arasındaki kurumsal ve düşünsel benzerliğin varlığını gözler önüne sermektedir.

Etik Beyan

“Verba Docent, Exempla Trahunt: Birinci Meclis ile Fransa Ulusal Konvansiyon Meclisi Arasındaki Kurumsal ve Düşünsel Benzerlikler” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, S. (1981). *Kuvayi Milliye Ruhu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2015). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2010). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. (2.Baskı). Ankara: İmge Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (1989). Fransız Devriminde Birey-Devlet İlişkisi (1789-1794). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 44(03), 195-228.
- Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (11. Baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akyol, T. (2008). *Ama Hangi Atatürk*. (3. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.
- Atatürk, M. K. (2019a). *Nutuk-Söylev I. Cilt 1919-1920*. (10.Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Saygılı, R. (2021). Verba Docent, Exempla Trahunt: Birinci Meclis ile Fransa Ulusal Konvansiyon Meclisi Arasındaki Kurumsal ve Düşünsel Benzerlikler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 548-563.
- Atatürk, M. K. (2019b). *Nutuk-Söylev II. Cilt 1919-1920*. (10.Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atatürk Ansiklopedisi. "İcra Vekilleri Heyeti", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/icra-vekilleri-heyeti/>, (28.09.2021)
- Aulard, A. (1944). *Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi Cilt I ve II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aybars, E. (1975). *İstiklal Mahkemeleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Barrington, M. Jr. (1989). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*. Ş. Tekeli ve A. Şenel (Çev.). İstanbul: Verso Yayıncılık.
- Başgil, A. F. (1960). *Esas Teşkilat Hukuku C.I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.
- Bookcin, M. (2011). *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine*. İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2014). Revolutionary Tribunal. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Revolutionary-Tribunal-French-history>., (28.09.2021).
- Can, O. (2021). 1921 Anayasası'nın 100. Yılı: Bir İstisnai Başarı ve Dramatik Başarısızlık Hikâyesi. *Anayasa Yargısı*, 38(1), 127-170.
- Çevik, Z. (2012). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0(26), 27-38.
- Demirel, A. (2003). *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*. (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Furet, F. (2013). *Devrim'in Yorumu*. A. Kuyaş (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Gaxotte, P. (1969). *Fransız İhtilali Tarihi*. S. Tiryakioğlu (Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gürcan, E. C. (2011). 1791 Ve 1793 Fransız Anayasalarına İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 183-214.
- Gülsunar, E. (2015). *Jakobenizm ve Kemalizm Eleştirel Bir Karşılaştırma*. İstanbul: Yordam Kitap.
- İrem, N. (2004). Jakobenizm - Cumhuriyetçilik Açmazında Kemalist Radikalizm. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1-25.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2009). Tek Parti Döneminde Halkçılık. T. Bora ve M. Gültekin (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-2 Kemalizm içinde* (ss. 272-284). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lefebvre, G. (2015). *Fransız Devrimi*. İstanbul: Hil Yayıncılık.
- McPhee, P. (2015). *Robespierre Devrimci Bir Yaşam*. S. Sertabiboğlu (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nedim, A. (1993). *Belgelerle İstiklal Mahkemeleri I, Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2018). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. İstanbul: Kronik Kitap.

- Saygılı, R. (2021). Verba Docent, Exempla Trahunt: Birinci Meclis ile Fransa Ulusal Konvansiyon Meclisi Arasındaki Kurumsal ve Düşünsel Benzerlikler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 548-563.
- Özbudun, E. (1985). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hukukî Niteliği. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 475-504.
- Özbudun, E. (2008). *1921 Anayasası*. (2. Baskı). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Öztürk, A. (2014). Devrim, Jakobenizm ve Özgürlük. *Bibliotech*, 20, 48-53.
- Parla, T. (1991). *Türkiye'de Anayasalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rude, G. (2020). *Fransız Devrimi*. A.İ. Dalgıç (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ruhi, M. E. (2017). *1789 Fransız Devrimi İkinci Kitap Fransa'da 1793 Jakoben Devrimi Robespierre Jakobenizm ve Terör Rejimi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Salman Bolat, B. (2005). Fransız İnkılabının Türk Modernleşme Sürecine Etkileri. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 6(1), 149-167.
- Sander, O. (2003). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. (12. Baskı). İstanbul: İmge Yayınları.
- Selek, S. (1987). *Anadolu İhtilali İkinci Cilt*. İstanbul: Kastaş A.Ş. Yayınları.
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*. S. E. Türközü (Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Soboul, A. (1969). *1789 Fransız İnkılabı Tarihi*. Ş. Hulusi (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Soysal, M. (1979). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. (5. Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Tanör, B. (2019). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*. (25. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM (2015). *İstiklal Mahkemeleri Kanun Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları Cilt-1*. Ankara: TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/istiklal_mahkemesi/cilt1.pdf, (28.09.2021).
- TBMM, "Kapalı Oturumlar (Gizli Celseler) 1. Dönem 2. Cilt 144. Birleşim - Sayfa 615", https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=614&sayfa_no_son=614&sayfa_no=615&v_meclis=11&v_donem=1&v_yasama_yili=&v_cilt=2&v_birlesim=144, (28.09.2021)
- Tekeli, İ. ve Şaylan, G. (1978). Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi. *Toplum ve Bilim*, (6-7), 44-110.
- Timur, T. (2016). *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Toynbee, A. J. (2000). *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu II*. K. Yargıcı (Çev.). İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1958). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 23 (3-4), 227-247.
- Tuncay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Yurt Yayınları.
- Turhan, M. (1991). Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 46(1), 453-463.
- Tüfekçi, G. D. (1983). *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Saygılı, R. (2021). Verba Docent, Exempla Trahunt: Birinci Meclis ile Fransa Ulusal Konvansiyon Meclisi Arasındaki Kurumsal ve Düşünsel Benzerlikler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 548-563.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. “1921 Anayasası”, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>, (28.09.2021).

Ülker, İ. (2015). İstiklal Mahkemelerinin Kuruluşu ve Çalışmaları. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 178-200. DOI: 10.15337/SUH.2017.24

Yıldızdoğan, A. (2015). Cumhuriyetin İlanından Önce Kurulmuş ve İlanından Sonra Faaliyetlerine Devam Eden İstiklal Mahkemeleri ile Günümüz Hukuk Sisteminde Yer Alan Özel Görevli Mahkemelerin Hukuki Bakış Açısı İle Karşılaştırılması. *İstiklal Mahkemeleri Sempozyumu*, Tam metni içinde (ss.13-47). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Kentsel Hava Hareketliliği Kavramının Gelişiminde İki Önemli Faktör: ATM ve Toplum

Arif TUNCAL*

Suat USLU**

Öz

Bir metropol bölgesinde insanlı veya insansız hava araçlarıyla emniyetli ve etkin hava trafik operasyonlarının yürütülmesini ifade eden kentsel hava hareketliliği (UAM) kavramı son yıllarda havacılık literatüründe daha fazla araştırma konusu olmaya başlamıştır. Dünyada nüfusun kentlere kayması sonucunda kara trafiğinde meydana gelebilecek tıkanıklıklara çözüm olması ön görülen UAM kavramı hava araçları teknolojisindeki gelişme ve havacılık kavramlarının da belli bir olgunluğa erişmesiyle ön plana çıkmaktadır. NASA, FAA, Airbus, EASA, EUROCONTROL gibi havacılık endüstrisinin önde gelen kuruluşları tarafından proje çalışmaları yürütülen UAM sisteminin, 2035 yılında 23.000 hava aracı ile 60 milyar euroluk bir pazara sahip olması öngörülmektedir. Bu çalışmada, öncelikle UAM kavramının geçmiş ve günümüzdeki süreci incelenerek geleneksel havacılık açısından bir bakış sağlanmakta, sonrasında sistemin hava sahası ve kentlerdeki ulaşım ağına entegrasyonuna yönelik en önemli iki faktör olan hava trafik yönetimi (ATM) ve toplum kabulü boyutunda değerlendirmeler yapılarak karşılaşılabileceği zorluklara ilişkin çözümler tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Hava Hareketliliği, Hava Trafik Yönetimi, Toplum Kabulü, İnsansız Hava Aracı, Yenilikçi Teknoloji

Makale Türü: Derleme Makalesi

Two Important Factors in the Development of the Urban Air Mobility Concept: ATM and Society

Abstract

The concept of urban air mobility (UAM) referring to the conduct of safe and efficient air traffic operations with manned or unmanned aerial vehicles in a metropolitan area has become a more research topic in the aviation literature in recent years. The concept of UAM expected to be a solution to the congestion of land traffic as a result of the shift of the population to the cities in the world comes to the fore with the development of aircraft technology and the maturity of the aviation concepts. Leading aviation industry organizations such as NASA, FAA, Airbus, EASA, EUROCONTROL carry out projects for the UAM system. The UAM system is expected to have a market of 60 billion Euros with 23,000 aircraft in 2035. In this study, firstly, the past and present process of the UAM concept is examined and a view from the traditional aviation perspective is provided, and then the two most important factors for the integration of the system into the airspace and the transportation network in the cities, air traffic management (ATM) and community acceptance, evaluations are made and solutions are discussed.

Keywords: Urban Air Mobility, Air Traffic Management, Society Acceptance, Unmanned Aerial Vehicle, Innovative Technology

Article Type: Review Article

* Hava Trafik Kontrolörü, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, arif.tuncal@dhmi.gov.tr, Orcid ID: 0000-0003-4343-6261

** Doç. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Hava Trafik Kontrol Bölümü Anabilim Dalı, suslu@eskisehir.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-6344-8641

1. GİRİŞ

Uluslararası Hava Taşımacıları Birliğinin (International Air Transport Association -IATA) COVID-19 salgını ile ciddi şekilde etkilenen hava yolcu taşımacılığına yönelik uzun dönemli senaryo analizine göre 2039 yılına kadar her yıl 2.8 milyar artışla toplam yolcu sayısının 8 milyara ulaşacağı tahmin edilmiştir (IATA, 2021). Ayrıca dünya nüfusundaki artış ve kırsaldan kentlere doğru hareketlilik ile günümüzde %56,2 olan kentlerdeki nüfusun 2035 yılında %62,5, 2050 yılında ise %68,6 olacağı öngörülmektedir (Worldmeters, 2021). Söz konusu kentlerdeki nüfus yoğunluğu ve yolcu hareketliliğindeki artış ile sürdürülebilir hareketlilik kavramında insanlara birbirlerine ve içinde yaşadıkları çevreye zarar vermeden özgürce hareket etme, iletişim ve ilişkiler kurma fırsatı verme gayreti paydaşların ve politika yapıcıların karşılaşacağı temel zorluklardan biri olacaktır. Son teknolojik gelişmelerle kentsel hareketliliğini üçüncü boyuta -hava sahasına- getirme sürdürülebilir hareketlilik için bir şans olarak görülmektedir. Bu bağlamda son yıllarda üzerinde ciddi çalışmalar yapılan kentsel hava hareketliliği (Urban Air Mobility-UAM) kavramı acil durum ve yük taşımacılığının yanı sıra kara trafiğinde ciddi tıkanıkların olduğu kentlerde insanların hususi yolculuklarındaki gecikmeleri önleyerek daha kısa seyahat süreleri ve bunun sonucunda yaşam kalitesinde artış imkânı sunmaktadır. Ayrıca UAM sistemi hava bağlantı noktaları ile kara trafiğindeki sıkışıklıklarda ve altyapı gerekliliklerinde azalmaları sağlayacaktır (Postorino ve Sarné, 2020).

UAM kavramı bir kent içerisinde emniyetli bir şekilde operasyonlarını yürüten hava araçları için tanımlanmıştır. UAM kavramı içerisinde yer alan hava araçları, insanlı helikopterlerden sportif veya ticari amaçlı kullanılan küçük insansız hava araçlarına ve “uçan taksi” olarak kullanılan elektrikli dikey kalkış ve iniş hava araçlarına (eVTOL) kadar, pilotlu veya pilotsuz her şeyi kapsamaktadır. UAM operasyon türleri arasında ise acil tıbbi tahliyeler, kurtarma operasyonları, insani yardım görevleri, haber toplama, kent trafiği akış değerlendirmesi, hava durumu izleme, kargo/paket teslimatı ve yolcu taşımacılığı yer alabilir (Thippavong vd., 2018). Bu operasyon türleri sisteme olan güvenin artması ve toplum ihtiyaçlarının değişmesi sonucunda gelen talebe karşılık verebilme amacıyla UAM endüstrisinin gelişmesiyle beraber zamanla çeşitlenecektir.

UAM endüstrisi önemli bir gelişim potansiyeline sahip olup 2035 yılına kadar yaklaşık 23.000 UAM / eVTOL'un 60 milyar euro değerinde küresel bir pazara hizmet edeceği tahmin edilmektedir (CORUS-XUAM, 2021). UAM sisteminin bu yüksek ekonomik değerinin yanı sıra kent ulaşım sistemlerine de ciddi ölçüde potansiyel faydaları olacağı öngörülmektedir. UAM sistemi kentlerde nakledilen ürünlerin ve insanların sıkışık kara ulaşım ağından kaynaklı belirsizliklerin önüne geçerek daha kısa sürelerde noktadan noktaya ulaşmasına imkân verebilecektir. Ayrıca bu hizmet kara ulaşımı için gerekli geniş yollar, üst/alt geçitler, köprüler, kavşaklar, bağlantı noktaları yerine hava araçları için belirlenecek iniş/kalkış noktaları ile nispeten daha az bir altyapıyla sağlanacaktır (Thippavong vd., 2018).

Genel anlamda UAM gelişen insansız hava aracı teknolojisiyle beraber kentlerdeki ulaşım sisteminde sıkışan topluluklara zamanla büyük faydalar sağlayacaktır (Airbus, 2021a). UAM sisteminin Amerika Birleşik Devletleri'nde her gün 4.000 eVTOL kullanılarak 55.000 uçuşla 80.000 yolcu potansiyeline sahip olduğu tahmin edilmektedir (Booz Allen Hamilton, 2018). Ancak tüm bu potansiyele ve kent trafiğinde sıkışan topluluklara getireceği faydalarına rağmen yapılan bir çalışmada toplumun %60'ının insansız hava araçlarıyla yapılan operasyonlara aşına olmadığı (veya çok az aşına oldukları) sonucuna varılmıştır (Shaheen, Cohen ve Farrar, 2018). Toplumun yeni teknolojiyi içeren ve otonom olan sisteme aşına olmaması ile beraberinde getireceği gizlilik (Wang vd., 2016; Luppacini ve So, 2016), güvenlik (Choi ve Ji, 2015; Kyriakidis, Happee ve Winter, 2015), gürültü (Vascik, 2017) gibi endişelerin UAM sisteminin toplum kabulü boyutunda ciddi problemlerle yüzleşeceğinin göstergesidir. Toplum kabulüne benzer bir şekilde geleneksel bir yapıya sahip hava trafik yönetiminde (Air Traffic

Management-ATM) de UAM sistemine getirdiği yenilikler ve ciddi değişim gereksinimlerinden kaynaklı bir direncin gösterilme olasılığı yüksektir. UAM sisteminin geleneksel havacılığa göre benzersiz ihtiyaçları vardır. Bir kentteki sayısız noktalar arasında uçuşlar gerçekleştirilecek, trafik hacmindeki bu artışla ayırma standartlarında azalmalar gerekecektir. Günümüzde kentler üzerinde uçuş gerçekleştiren helikopter ve sabit kanatlı hava araçları, otonom hava araçlarıyla beraber yoğun bir hava sahasını eş zamanlı olarak paylaşmak zorunda kalacaklardır (EmbrearX, 2021a).

Farklı modellemelere rağmen UAM sistemi altyapı gereklilikleri gibi unsurların yanı sıra geleneksel bir yapıya sahip olan ATM ve toplum kabulü boyutunda farklı kısıtlamalara uğramaya devam edecektir (Vascik, 2017). Bu çalışmada söz konusu kısıtlamalar ele alınarak gelişen teknoloji sayesinde trafik sıkışıklıklarının meydana geldiği kentlerde potansiyel bir çözüm olarak (Moore vd., 2013) sürdürülebilir hareketlilik imkânı sunan, uzun süreli projelerle endüstri tarafından araştırmaları yapılan ve toplumun tüm boyutlarını ilgilendiren UAM kavramını açıklayabilme, sistemin gelişiminde en önemli iki faktör olan ATM ile toplum boyutlarında değerlendirmelerde bulunabilme amaçlanmıştır. Bu amaçla konuya ilişkin web sayfaları ile yürütülen projeler incelenmiş ve literatür taraması yapılmıştır.

Havacılık sektöründe kısa vadede büyük bir pazar oluşturması beklenen UAM kavramına ilişkin yürütülen projelerin henüz başlangıç noktasında olması ve kavramın geleneksel havacılığın içerisinde belli bir olgunluğa henüz ulaşamaması sebebiyle bu alanda yapılan çalışmalar UAM operasyonlarının geleceği için yol gösterici olacaktır.

UAM sisteminin yürütülebilmesi için teknik aksaklıklar ve altyapı problemleri ile operasyonel ve toplumsal boyuttaki değişkenleri içeren zorlukların aşılması gerekmektedir. Bu doğrultuda derleme niteliği taşıyan bu makalede öncelikle UAM kavramı açıklanmış, geleneksel havacılık açısından bir bakış yapılmış ve sonrasında toplum ve ATM boyutunda olası zorluklar incelenerek değerlendirmeler yapılmıştır.

2. KENTSEL HAVA HAREKETLİLİĞİ (UAM) KAVRAMI

1903 yılındaki ilk motorlu uçuşla başlayan insanoğlunun ticari havacılık deneyimi hızlı bir gelişim gösterdi. 1919 yılında ilk ticari yolcu uçağı uçuşunu gerçekleştirdi. Bu dönem “Havacılık 1.0” olarak adlandırılmaktadır. Toplumun artan hareket özgürlüğü olarak adlandırılan “Havacılık 2.0” döneminde sınır ötesi ticari uçuşlar gerçekleştirildi. 1952’de ilk ticari jet uçağı olan De Havilland Comet’in kullanılmasıyla seyahatte jet çağı olarak adlandırılan “Havacılık 3.0” dönemi başladı. Bu dönemde Boeing 707’nin sektöre girmesi ile küresel taşımacılıkta bir devrim gerçekleşti. Sonraki yıllarda uçak teknolojisindeki gelişme ve maliyetlerdeki düşüşle havacılık sektörü ulaşımın temel araçlarından biri oldu. 2010 yılların ortasından itibaren ise her geçen gün kalabalıklaşan kentlerde yaşadığımız ulaşım sorunlarına çözüm olacak UAM kavramıyla, uzun süre sonra havacılık sektöründe bir değişim meydana geldi ve bu süreç “Havacılık 4.0” olarak tanımlandı (Sevinçel, 2018).

UAM dikey kalkış ve iniş yapan hava araçları (Vertical Take-Off and Landing -VTOL) veya kısa kalkış ve iniş yapan hava araçları (Short Take-Off and Landing -STOL) kullanarak metropol alanlarda kısa menzilli, noktadan noktaya ulaşım sistemleri geliştirmeyi öneren bir kavramdır (Vascik, Hansman ve Dunn, 2018). Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu kentlerde insanların artan hareketlilik ihtiyacına bağlı olarak talebi karşılamak için kara hareketliliği ile beraber daha yüksek yoğunlukta hava hareketliliği arzusu yıllardır süregelen bir konudur. UAM kavramına ilişkin operasyonların ve sistemin geliştirilmesi için çalışmalar uzun yıllardır büyük çabalarla devam etmektedir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde yürütülen UAM operasyonları ilk başarılarına rağmen toplumsal açıdan kabul sorunları, ölümcül kazalar ve mali zorluklar nedeniyle zamanla azalma veya operasyonların bitmesi ile sonuçlanmıştır (Vascik, Hansman ve Dunn, 2018). Ancak gelişen teknolojiyle beraber otonom araçların son yıllarda emniyetli ve konforlu bir ulaşım vaat etmesi ile endüstrinin gelecek yıllarda piyasaya

tamamen otonom araçları sürme ihtimali karasal otonom hareketliliğinin yanı sıra otonom hava hareketliliğine yönelik araştırmaları da ilgi çekici hale getirmiştir (Baptista, Melo ve Rolim, 2014; Bimbrow, 2015).

2010 yılında Amerikan Havacılık ve Uzay Dairesi (National Aeronautics and Space Administration -NASA) tarafından sınırlı bir bölgede küçük boyutlu elektrikli hava araçlarıyla gelişmiş otonom sisteme dayalı operasyonların gerçekleştirilmesi için bir girişim başlatılmıştır (Moore, 2010). 2015 yılında “drone” olarak bilinen küçük insansız hava araçlarının popüleritesinde ve market pazarında ciddi artışlar olmuştur. Askeri havacılık uzmanları ve model uçak meraklıları, bir uçağın kokpitte insan olmadan da uçabileceğini on yıllardır biliyorlardı. Bununla birlikte, çok yakın zamana kadar, çoğu insan için bir hava aracı kavramın, pilot kavramına ayrılmaz bir şekilde bağlıydı. Ancak “drone” olarak adlandırılan insansız hava araçlarının market pazarındaki söz konusu artışıyla tarihsel bir değişim meydana gelmiş olup konuya ilişkin çalışmalara hız verilmiştir (Villasenor, 2013). Bu araçların görsel uçuş hattının ötesinde düşük irtifada hava sahasına emniyetli olarak erişimini sağlamak için daha önceki girişimlere benzer şekilde Federal Havacılık Dairesi (Federal Aviation Administration -FAA) tarafından endüstri ve akademi katılımıyla Amerika’da trafik yönetim sistemine yönelik “Unmanned Aircraft Systems Traffic Management (UTM)” projesi başlatılmıştır (NASA, 2021).

Dünyanın en büyük mobilite platformu olan UBER tarafından hava yolculuğunun geleceğine yönelik ortak bir vizyon etrafında tüm paydaşları bir araya getirerek havadan yolculuk pazarının temelini oluşturmada önemli bir rol oynamayı amaçlayan “Uber Elevate” programı 2016 yılında hayata geçirilmiştir (UBER, 2020). Sektörün önde gelen uçak üreticilerinden olan Airbus tarafından 2030 yılına kadar dünya nüfusunun %60’ının kentlerde olacağı, bundan kaynaklı olarak karasal tıkanıklıktaki artışla yenilikçi mobilite seçeneklerine ihtiyaç duyulacağı belirtilerek hava sahasında emniyetli, sürdürülebilir ve kullanışlı bir çözüme yönelik 2014 yılında çalışmalara başlanılmıştır. 2018’de en yeni ticari kentsel hava mobilite çözümlerini ve hizmetlerini bir sonraki seviyeye taşımak için “Airbus Urban Mobility” kavramı oluşturulmuştur. Bu yenilikçi kavram ile çeşitli kritik bileşenleri sorunsuz bir şekilde entegre ederek kentsel hava hareketliliğine bütünsel bir yaklaşım getirilmesi, kent sakinlerine konforlu ve rahat bir uçuş sağlanması amaçlanmıştır (Airbus, 2021b).

Avustralya hava seyrüsefer hizmet sağlayıcı kuruluşu olan “Airservices” ile uçak üreticisi olan “Embraer” firmasının dikey iniş kalkış yapan elektrikli hava araçlarına (eVTOL) yönelik çalışmalar yürüten EmbraerX arasında, Avustralya hava sahası ve havacılık endüstrisini gelişen kentsel hava trafiği hareketliliğine hazırlama amacıyla 2020 yılında bir araştırma projesi iş birliği duyurulmuştur. Projeye eVTOL hava araçları ile yolcuları ve kargoları, geleneksel kara tabanlı ulaşım modlarından daha hızlı veya daha uygun maliyetli kısa ve orta mesafelerde taşıma amaçlanmıştır. Bununla beraber her iki kuruluş arasında UAM sisteminin büyümesiyle artan iş pazarı, ulaşım ağlarında iyileştirme, bölgesel ve kentsel bağlantıyı güçlendirmeye yönelik çalışmaların yürütülmesi öngörülmüştür (Austria Airservices, 2021; Embraer, 2021).

Avrupa Hava Seyrüsefer Emniyeti Teşkilatı (European Organisation for the Safety of Air Navigation- EUROCONTROL) koordinesinde 19 paydaş kuruluşun katılımıyla oluşturulan grup tarafından insansız hava araçlarının hava sahasına emniyetli ve güvenli bir şekilde entegrasyonuna yönelik standartların oluşturulması, teknik desteğin sağlanması, elde edilen tecrübe ve bilginin paylaşılması, düzenlemelerin yapılabilmesi için UAM kavramına yönelik CORUS-XUAM projesi 12 Ocak 2021 tarihinde duyurulmuştur (SESAR Joint Undertaking (SESAR JU), 2021). Avrupa Birliği Havacılık Emniyeti Ajansı (European Union Aviation Safety Agency -EASA) tarafından 2015 yılından itibaren yürütülen çalışmaların sonucunda insansız hava araçlarının hava sahalarına emniyetli, güvenli ve etkili şekilde entegrasyonu desteklemeye yönelik belirli prosedürleri ifade eden "U-space" terimi kapsamında üç düzenlemeden oluşan bir paket 22 Nisan 2021 tarihinde kabul edilmiştir. Bu

düzenlemelerle Avrupa Birliği tarafından daha önce ifade edilen “Sürdürülebilir ve Akıllı Hareketlilik Stratejisi” kapsamında yakın gelecekte ulaşım ve lojistik ağının bir parçası olması öngörülen insansız hava araçlarının kentlerdeki hava sahalarına entegrasyonunu sağlamak için bir çerçeve çizilmiştir (EASA, 2021a).

3. GELENEKSEL HAVACILIK AÇISINDAN UAM OPERASYONLARI

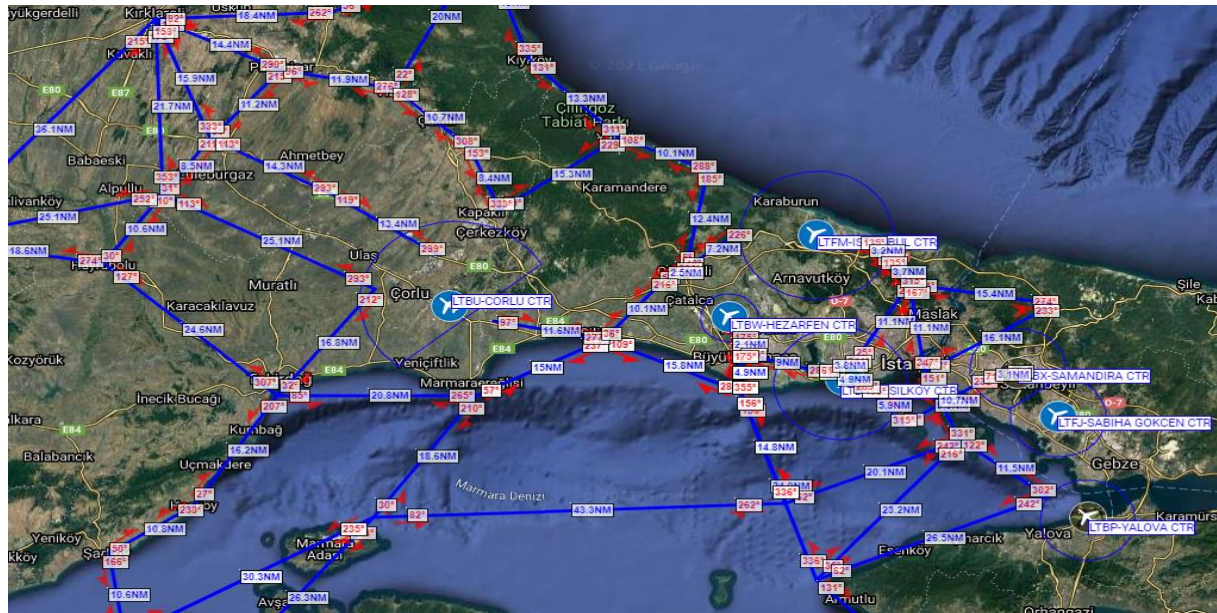
Günümüzde hava trafik akışının emniyetli bir şekilde belirlenen koşullar altında sağlanması için uçuşlar Aletli Uçuş Kuralları (IFR) ve Görerek Uçuş Kuralları (VFR) olarak iki grupta toplanmaktadır. VFR uçuşlar, IFR uçuşlara sunulan hava sahalarının ve hava koşullarının bir alt kümesinde faaliyet göstermekle sınırlı olsa da IFR uçuşlarının coğrafi trafik yoğunluğu sınırlarına tabi olmayıp kapasite ve hava trafik kontrol (ATC) açısından (ayırma, muhabere gereklilikleri vb.) ciddi kısıtlamalara tabi değildir. Tablo 1’de VFR ile IFR arasındaki operasyonel farklılıklar özetlenmiştir.

Tablo 1. VFR ile IFR Arasındaki Operasyonel Farklılıklar

	VFR	IFR
VFR avantajları	Net bir ATC kapasite sınırlaması yoktur. Standart bir ATC ayırma miniması yoktur. E ve G hava sahalarında ATC ile muhabere gerekliliği yoktur. Uçuş planı onaylama gerekliliği yoktur.	Ciddi kapasite sınırlamaları vardır. 3NM/1000FT veya 5NM/1000FT Tüm uçuş planı değişikliği için ATC onayı gerekliliği vardır. Uçuş planı sunma ve onaylama gerekliliği vardır.
VFR dezavantajları	Transponder, 8,33 gibi teknik ekipmanları taşıma zorunluluğu belirli sahalar için yoktur. Standart bir aletli yaklaşma usulü uygulamayabilir.	Tüm teknik ekipmanları ve gereklilikleri taşıma zorunluluğu vardır. Standart bir aletli yaklaşma usulü uygular ve tüm ATC prosedürlerine tabidir.
VFR dezavantajları	IMC’de uçamaz Uçuşlar gün doğumu/gün batımı arasında gerçekleştirilir.	IMC’de uçabilir. Tüm zaman dilimlerinde uçuşunu gerçekleştirebilir.

Kaynak: Mueller, Kopardekar ve Goodrich, 2017: 3086.

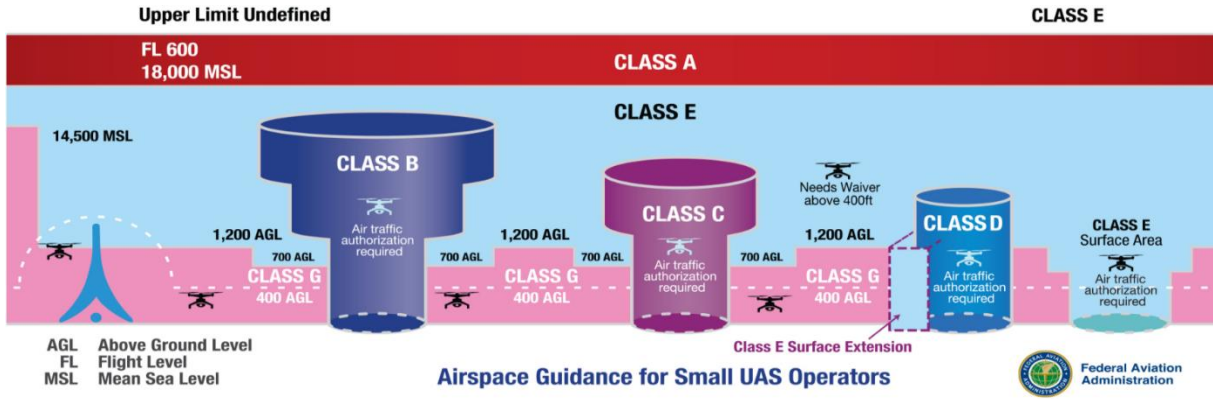
UAM operasyonlarının büyük kısmı başlangıçta görerek uçuş kurallarına (VFR) göre kentlerde gerçekleştirilecektir (Lascara vd.,2019). Bu uçuşlar çoğunlukla İstanbul kenti için Şekil 1’de gösterildiği gibi VFR trafiklerin hava trafik kontrolü (ATC) ve IFR trafikleri en az düzeyde etkilemesi için tasarlanan VFR rotalarda uçuşlarına devam edeceklerdir.

Şekil 1. İstanbul Kenti VFR Rotalar ve Havalimanları

Kaynak: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü (DHMI), 2021.

Hava sahaları ATC hizmetinin sağlanma düzeyi ve operasyonel gerekliliklere göre A, B, C, D, E, F ve G olmak üzere 6 ayrı kategoriye ayrılmıştır. A sınıfı hava sahasında yalnızca IFR uçuşlara izin verilirken VFR uçuşlara izin verilen B, C ve D hava sahası sınıfında ayırma ATC tarafından sağlanmaktadır. E sınıf hava sahası, kontrollü hava sahası olmasına rağmen VFR uçuşların ATC ile temas kurmasına gerek yoktur. G hava sahası ise kontrolsüz olarak tanımlanmaktadır (International Civil Aviation Organization (ICAO), 2018a). FAA tarafından hava sahası sınıflandırması kapsamında küçük insansız hava araçlarına ilişkin Şekil 2’de gösterildiği gibi kısıtlamalar mevcuttur.

Şekil 2. Hava Sahası Sınıflandırması

Kaynak: FAA, 2021.

UAM kapsamı ve mevcut havalimanlarının konumu göz önüne alındığında operasyonların büyük ölçekli havalimanlarının etrafındaki B, orta ölçekli büyüklükteki havalimanları etrafındaki C ve küçük ölçekli havalimanları etrafındaki D hava sahalarında gerçekleştirilmesi öngörülmektedir (Ravich, 2019).

4. UAM OPERASYONLARININ YÜRÜTÜLMESİNDE AŞILMASI GEREKEN ZORLUKLARA YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER

UAM operasyonlarına yönelik potansiyel zorlukları araştırma amacıyla yapılan bir vaka çalışmasında toplum kabulü ve ATM boyutu başta olmak üzere öncelikli konulardan birtakım zorluklar türetilmiştir. Bu zorlukların yeni teknolojilerin ve iş modellerinin mevcudiyetine rağmen devam edebileceği değerlendirilmiştir (Vascik, Hansman ve Dunn, 2018). Toplum gürültü, gizlilik, güvenlik gibi konulardan endişe duyarken ATM açısından mevcut trafik ağı üzerinde etkinin el alt düzeyde tutularak emniyetli, düzenli ve etkin bir trafik akışının devam ettirilmesi istenecektir (EmbrearX, 2021a).

Bu bölümde literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler kapsamında UAM kavramına yönelik çeşitli zorluklara sebebiyet vererek operasyonları kısıtlayabilecek toplum kabulü ile ATM boyutu ele alınmış, riskler ve tehlikeler belirtilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

4.1. Toplum Kabulü Boyutu

Toplum kabulü, otonom sistemler üzerinde ciddi çalışmaları yapılan bir unsurdur. Özellikle karada yeni bir teknolojiyle gelen otonom araçlar için geniş çapta araştırmalar yapılmaktadır. Yeni teknolojiler toplum kabulünü boyutunda olumlu algıyla gelişim sürecine devam edebilir, ancak bunun tersi de olabilir. Teknolojiyle bütünleşen ve toplum açısından korkutucu boyuta ulaşan kazalar meydana

gelirse bu toplum kabulü sürecinde olumsuz etki yaratabilir. Otonom araçların toplum kabulüne yönelik yapılan çalışmalar sonucunda zaman (Krueger, Rashidi ve Rose, 2016) ve maliyet (Merat, Madigan ve Nordhoff, 2016) gibi geleneksel unsurların yanı sıra siber güvenlik başta olmak üzere araç kullanımında kontrole ilişkin bir dizi güvenlik endişeleri ortaya konmuştur (Choi ve Ji, 2015; Kyriakidis, Happee ve Winter, 2015). Almanya’da otonom sürüşle ilgili bir araştırmaya katılanların %90’ı herhangi bir zamanda veya acil bir durumda araca müdahale edebildikleri veya kontrol edebildikleri takdirde kendilerini güvende hissedebileceklerini belirtmiştir (Deloitte Analytics Institute, 2017).

UAM kavramı ile karada meydana gelen değişime benzer şekilde otonom bir sisteme geçiş söz konusu olacaktır. Sürdürülebilir kentsel hareketlilik için bir devrim niteliğinde olan UAM uygulamalarında otonom araçların kontrolüne ilişkin endişelerin yanı sıra insanların veya ticari malların taşınması esnasında hava araçlarının kentlerde karşılaşabileceği yüksek binalar ve süregelen inşaat çalışmalarında kullanılan farklı yükseklikteki mobil ekipmanlarla karşılaşma ve toplulukların üzerinde gerçekleşen uçuşlarda hava araçlarının arızadan kaynaklı düşme riski de endişe verici olarak bulunmaktadır (Cotton ve Wing, 2018). Bununla beraber UAM kapsamında kullanılan ve uçan gözler olarak da tanımlanan insansız hava araçlarının teknik kabiliyetleri ile yakın mesafe uçuşlarla insanların özel alanlarına girme ihtimali ise toplum kabulü boyutunda bir diğer risk olarak tespit edilmiştir. Yapılan bir çalışma sonucunda insanların insansız hava araçlarına yönelik gizlilik endişelerinin ele alınmasına dair deneysel kanıtlar sunulmuştur (Wang vd., 2016). 2010 ile 2015 yılları arasındaki ticari “drone” literatürüne yönelik yapılan inceleme gizlilik ile ilgili endişelerin, güvenlik ve toplumun haklarını savunan yasal düzenlemelerden hemen sonra geldiğini ortaya koymuştur (Luppigini ve So, 2016).

Toplum kabulündeki bir diğer önemli faktör ise gürültüdür. Geleneksel sivil havacılığında tüm ticari hava araçları Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (International Civil Aviation Organization - ICAO) tarafından konulan standartlara uygun olarak gürültü konusunda sertifikalandırılmakta ve operasyonları boyunca gürültüyü azaltmaya yönelik prosedürlere uygunluğu sağlanmaktadır (ICAO, 2018b). Ancak özellikle düşük irtifa operasyonlar ile iniş/kalkış anındaki hava aracı gürültüsü ve bununla ilintili olarak yaşam kalitesine etkileri havacılık tarihi boyunca önemli politik ve yasal topluluk eylemlerine yol açmıştır. Günümüz ticari havacılığında yasal süreçlerle beraber şikâyetleri en aza indirmek için yapılan düzenlemelerden kaynaklı hava aracı operasyonlarında kısıtlamalar uygulanmaktadır. FAA tarafından uçuş emniyeti ve verimliliği artırma amacıyla yeni geliştirilen prosedürler, artan toplum baskısı sonucunda yeniden gözden geçirilmekte, bazı bölgelerdeki ve havalimanlarındaki uçuşlar kısıtlanmaktadır. UAM operasyonlarının geleneksel havacılığa göre özellikle düşük irtifalarda ve yerleşim yerlerinde gerçekleştirilecek olması sebebiyle toplum kabulü boyutunda ciddi zorlukları olacağı değerlendirilmektedir (Vascik, Balakrishnan ve Hansman, 2018). Toplumlar kent üzerinde gerçekleşecek uçuşlardan kaynaklı olacak gürültünün kabul edilebilir bir seviyede olmasına dair güvence isteyecektir (Vascik, 2017). Nitekim EASA tarafından Avrupa Birliği genelinde UAM operasyonlarının toplumsal kabulü üzerine yapılan çalışmada yukarıda bahsedilen tüm bu endişeleri doğrulamıştır. Çalışmada emniyet ile ilgili endişeler ilk sırada gelirken gürültü ise ikinci endişe olarak ifade edilmiştir (EASA, 2021b).

Tüm bunların yanı sıra sistemin geleceği toplum boyutunda geliştirilecek politikalara ve kent planlamalarına bağlıdır. Günümüzde birçok kentin yapısı UAM sisteminin sürdürülebilirliği için engel teşkil etmektedir. Kentler için UAM gerekliliklerini sağlayacak yeni yönetim anlayışlarının ve politikalarının benimsenmesi gerekmektedir (Postorino ve Sarné, 2020). 2014 yılında yapılan bir araştırmada, UAM sistemi kapsamında da yer alacak düşük irtifa hava sahası operasyonlarıyla ilgili en yaygın toplum endişelerinin, güvenlik ve uçuş operasyonlarını kontrol eden ilgili yasa düzenlemelerinin mevcudiyeti olduğu sonucuna varılmıştır (Luppigini ve So, 2016).

Yenilikçi bir yaklaşım ve teknoloji sunan UAM kavramına karşı insanların yukarıda belirtilen unsurlar ve bilinmezlik karşısında bir direnç göstermesi de beklenen bir durumdur. Nitekim Airbus tarafından yapılan bir çalışmaya göre günümüz koşullarında ve teknolojinin seyri düşünüldüğünde UAM girişiminin %44 oranında desteklendiği ortaya konmuştur (Airbus, 2021c). Genel olarak toplumun yeni teknolojiye güvenmesi ve dolayısıyla onu kabullenip kullanmaları için yeni teknolojinin faydalarının farkına varıp buna ikna olması gerekir.

UAM gelişen teknoloji sonucunda kentlerde tıkanan kara trafiğine alternatif olarak insanlara büyük kolaylıklar sunacaktır. Sürdürülebilir bir hareketlilik ile daha kısa sürede noktadan noktaya ulaşım sağlayacak, ürünlere daha kısa zamanda erişim imkânı verecek, acil durumlarda zaman boyutunda ciddi kolaylıklar sunacaktır. Ancak bu potansiyel faydalarına rağmen toplumu ilgilendiren gizlilik, güvenlik ve gürültü gibi unsurlarla beraber olağan günlük rutinin dışında görüş mesafesinde gerçekleştirilen uçuşların kabulünün UAM sisteminin büyümesinde veya günümüz koşullarında uygulanmasında aşılması gereken zorluklar olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda;

- UAM kavramına yönelik yapılan çalışmalar araç veya sistem geliştirmelerinin yanı sıra topluluklar için yeni bir kavram olması sebebiyle getireceği endişenin en az düzeye indirilmesine odaklanılmalıdır.
- Toplumun sistemi benimsemesi ve farkındalığının artması için UAM konseptine yönelik eğitimler verilmelidir.
- Gürültü, gizlilik, güvenlik gibi konularda yasal düzenlemeler yapılmalı, insanlara güvenceler sunulmalıdır.
- Planlanan uçuş rotaları ve iniş/kalkış alanları özel hayatın korunması prensibine göre belirlenmelidir.
- Sistemin yoğun kullanımı öncesinde sosyal boyuta yönelik değerlendirmeler için toplumu temsil edenlerin katılımıyla farklı projelerle UAM kavramı ele alınmalı ve tüm senaryolarla şeffaf bir şekilde simüle edilmelidir.

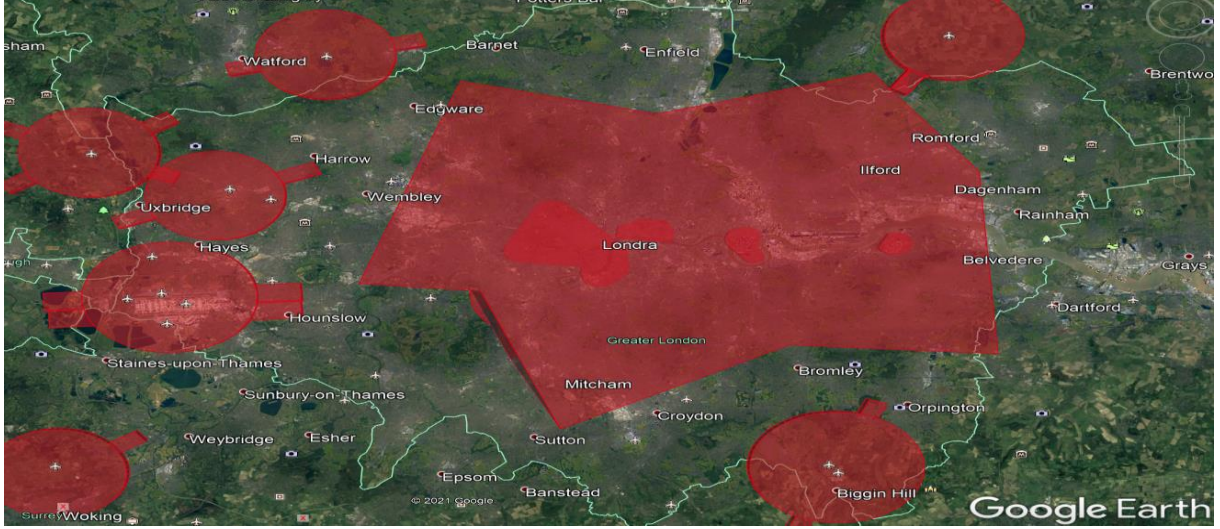
4.2. Hava Trafik Yönetimi (ATM) Boyutu

UAM operasyonları arttıkça mevcut ATM altyapısına, prosedürlerine ve kaynaklarına ciddi baskılar oluşacaktır. Operasyonlar günümüzdeki helikopter ile sabit kanatlı hava araçlarından farklı performans ve büyüklüklerde hava araçlarıyla yürütülecektir. Bu hareketliliğin kentler üzerinde ciddi yoğunluklar meydana getirmesi sebebiyle problemlerin çözümü için ATM sisteminde değişikliklerin yapılması gerekecektir. Ancak sistemsel düzeyde yapılan değişiklikler operasyonların verimliliğini sağlamakta yeterli olmayacaktır (EmbreatX, 2021a).

Günümüzde ticari uçuşların büyük kentlerdeki havalimanlarına olan yoğun talebiyle havalimanı altyapısının bunu karşılayamaması sonucu operasyonel kısıtlamalar ve gecikmeler oluşmaktadır. Kentlerde yürütülecek UAM operasyonlarının da benzer şekilde kalkış/iniş alanlarına (TOLAs) yönelik erişim veya kapasite kısıtlamalarından kaynaklı olarak etkilenmesi olasıdır (Vascik, Hansman ve Dunn, 2018). Şekil 3'te Londra kenti için görüldüğü gibi kentlerdeki hava limanlarının yerleşim alanlarına yakın olması ve kentler üzerinde uçuşların kısıtlandığı sahaların ciddi sayılara ulaşması sebebiyle UAM operasyonları öncesinde hava trafik kontrol birimleriyle bir koordinasyon sürecinin yürütülmesi ve uçuşların belirli izinler altında (kalkış/varış noktasına ilişkin tahditler, gürültü önleme, güvenlik vb.) gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu ise operasyonlara yönelik bazı kısıtlamaları beraberinde getirecektir.

Başlangıçta UAM operasyonlarının mevcut ATM gereklilikleri ve prosedürlerine göre yürütülmesi beklenmektedir. UAM operasyonlarındaki ciddi artışlarla bugün rutin olarak algılanandan

daha yoğun ATM operasyonlarının tüm irtifalarda yürütülmesi zorunluluk haline gelecektir. Mevcut ATM sistemlerinin var olan hava sahası kullanıcılarının ihtiyaçlarına göre yapılandırıldığı düşünüldüğünde hava aracı performansı ve pilot çeşitliliği, hava sahası tasarımı, CNS (haberleşme, seyrüsefer, gözetim) sistemleri gibi unsurlardan kaynaklanan sorunların çözümü için UAM operasyonlarına yönelik farklı ATM çözüm ihtiyaçları ortaya çıkacaktır (EmbrenarX, 2021b).

Şekil 3. Londra Kenti UAS (İnsansız Hava Aracı Sistemleri) Uçuş Tahdit Bölgeleri (

Kaynak: NATS Aeronautical Information Service, 2021.

Ortaya çıkacak olan çözüm ihtiyaçlarıyla beraber uçuş emniyeti de UAM kavramında ele alınması gereken bir başka unsurdur. Günümüzde “*Havacılık faaliyetleri ile ilişkili, hava aracının işletilmesine ilişkin veya hava aracının işletilmesini doğrudan destekleyen risklerin kabul edilebilir bir seviyeye düşürüldüğü ve kontrol altına alındığı durum*” olarak tanımlanan “emniyet” havacılık endüstrisinde en öncelikli unsur olarak yer almaktadır (ICAO, 2016:1-2). Bu unsur göz önüne alınarak UAM kavramının hava sahasına entegrasyonu için bazı risklerin ve tehlikelerin farkında olunması gereklidir. Tüm paydaşlarla beraber iş birliği içerisinde gerekli düzenleyici tedbirlerin geliştirilmesi uçuş emniyeti ve sisteme güvenilirlik açısından operasyonlara yönelik kısıtlamaları en az düzeye indirgeyecektir (Thippavong vd., 2018). Yukarıda bahsi geçen ve hava trafik yönetiminde emniyetsizliğe sebebiyet verebilecek riskler ve tehlikeler ise müsaade edilen hava sahası dışındaki uçuşlar, insanlara/mülklere/havalimanlarına emniyetsiz şekilde yaklaşma, kritik sistem hataları (link kaybı, GPS kaybı, güç kaybı, motor arızası vb.), kontrol kaybı ve siber saldırı ile ilgili risklerdir.

ATM boyutundaki zorluklara rağmen büyük kentlerdeki kara trafiğinin durma noktasına geldiği ve zamanın her geçen gün daha da önem kazandığı koşullarda UAM kısa zamanda yapılan yatırımlar ile geleneksel havacılıkta yerini alacaktır. Bu ise ATM sistemlerinde birtakım değişikliklerin yapılmasını zorunlu hale getirecektir. NASA tarafından yürütülen ATM-X (Air Traffic Management-eXploration) projesiyle, geleneksel hava sahası operasyonlarını iyileştirmeye devam eden önceki ATM başarılarından yararlanırken yenilikçi bir yaklaşım ile ulusal hava sahasına (NAS) modellerin entegre edilmesine yönelik iki kademeli olarak söz konusu değişikliğin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Chan vd., 2018). Sisteme yönelik bu çalışmaların yanı sıra uçuş emniyetini en yüksek düzeyde tutabilmek ve ATC üzerinde UAM operasyonlarından kaynaklı iş yükünün azaltılabilmesi için sözlü iletişimi en aza indirgeyecek koordinasyon usulleri ile optimize edilmiş uçuş rotaları üzerinde çalışmalar yapılmalıdır (Edwards, Verma ve Keeler, 2019).

Geleneksel hava trafik yönetimi açısından öncelikle VFR rotalarda başlayacak UAM, sistemin gelişmesi ve yoğunluğun artmasıyla ile IFR’a doğru kayarak rotaların yeniden yapılandırılmasını

gerektirecektir. UAM sistemin hava sahası akış yönetimine dahil olmasıyla beraber hava sahası dizaynı, hava araçları arasında sıralama, akış planlaması, diğer hava araçları ve manialar/engellerden ayırma, kuyruk türbülansı, rota planlaması, iniş/kalkış alanları, acil durum yönetimi gibi geleneksel havacılığa var olan kavramların yeniden uyarlanması gerekecektir (Mueller, Kopardekar ve Goodrich, 2017).

Ayrıca UAM operasyonlarının etkinliği için;

- UAM kavramı kapsamında yakın zamanda hava sahasına entegre olacak hava aracı performanslarına yönelik ATC eğitimlerinde değişikliklere gidilmelidir.
- Yarı otonom veya otonom UAM operasyonlarında emniyetli bir şekilde ATC tarafından verilen sesli talimatların algılanması ve cevap verilmesi için günümüz havacılık altyapısında değişikliğe gidilmelidir. UAM kavramının ATC üzerinde ilave iş yükü getirmemesi için ATM altyapısında ilave düzenlemeler yapılmalıdır.
- UAM operasyonların hacmi ve kentlerin üzerinde konumlandırılmış mevcut terminal kontrol sahalarının yoğunluğu göz önüne alındığında sahaların verimliliğini arttıracak çalışmalar yapılmalıdır.
- Sistemin hava sahasına entegrasyonu için önemli bir unsur olan kentsel hava trafik yönetimine (Urban Air Traffic Management-UATM) yönelik temel ilkeler, geleneksel havacılıktan gelen ATM tecrübeleri ve kazanımları ile belirlenip ilgili hukuki ve teknik altyapılar hazırlanmalıdır.
- Geleneksel ATM yapısına benzer şekilde tüm hava sahası kullanıcıları ile hizmet sağlayıcılar ve otoriteler arasında bölgesel düzeyde çalışmalar yapılmalıdır.

5. SONUÇ

Günümüzde kırsal alanlarda veya bazı büyük kentlerde kısmi olarak yürütülen ve yakın gelecekteki projelerle büyük ölçekli gelişme göstermesi beklenen UAM operasyon pazarı kentlerdeki kara trafiği sebebiyle yaşanan sıkışıklığı önlemeyi amaçlamaktadır. UAM sistemi sayesinde kentler çok değişkenli taşıma sistemlerine ve ulaşım ağlarında daha esnek bir yapıya sahip olacaktır. Kara trafiğindeki sıkışıklıklara rağmen üçüncü bir boyutta noktadan noktaya uçuşları mümkün kılarak kent ulaşım ağındaki sürelerin kısaltılması ile UAM kent hayatına bir devrim getirecektir. Kentlerdeki ulaşım ağlarının dijitalleştirilmesi, krizlere karşı hassas olan sektörün dayanaklılığının artırılması ve endüstrinin çevreye olan olumsuz etkileri en aza indirgenmesi UAM ile mümkündür. Ancak bu kentlerdeki hava limanlarına olan yoğun talepler, bu talepten kaynaklı gecikmeler ve kara ulaşımı ile havacılık altyapısına yüklenen aşırı yük göz önüne alındığında teknolojik gelişmelerin getirdiği avantaja rağmen UAM operasyonlarının havacılık sistemine entegrasyonu için aşılması gereken ciddi zorlukların olduğu değerlendirilmektedir. Toplumun kabulü de aşılması gereken sosyal bir problem olarak görülmektedir. Toplum kabulünün sağlanabilmesi için zaman ve maliyet gibi geleneksel unsurların yanı sıra otonom araçlara güven, gürültü ve bunlarla beraber özel hayatın korunmasına yönelik gizlilik ile ilgili endişeler ortadan kaldırılmalıdır.

Söz konusu zorlukların aşılabilmesi için UAM kavramına yönelik olarak teknolojiyi üreten ve insanların hizmetine sunan endüstri tarafından sivil havacılık otoriteleri, hava seyrüsefer hizmet sağlayıcılar ve diğer paydaş kuruluşlarla beraber çalışmalar yapılması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu çalışmaların birtakım gerekli yasal düzenlemelere odaklanmasının yanı sıra sosyal konuları da içermesi UAM kavramının gelişimi için önemlidir. UAM kavramı içerisinde ele alınacak otonom insansız hava araçlarının kullanım amaçlarına uygun olarak gerçek hayatta metropol alanlarda testleri, yeniliklerin gösterilme sürecindeki şeffaflık ve tüm bunların toplum boyutunda yasal düzenlemeler ile ele alınması sistemin gelişim sürecini olumlu bir şekilde etkileyecektir.

Tuncal, A. & Uslu, S. (2021). Kentsel Hava Hareketliliği Kavramının Gelişiminde İki Önemli Faktör: ATM ve Toplum. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 564-577.

Gelecek on yıl UAM kavramının kabulü ve gelişimi için kritik bir dönem olacaktır. Bu süre boyunca projelerin olgunlaşması, yeni projelerin hayata geçirilmesi, bununla beraber emniyet, güvenlik ve operasyonel konularda standartların sağlanması beklenmektedir. Toplumun sisteme olan aşinalığı artırılmalıdır. Sürecin başarısı için toplum ve endüstri ile beraber tüm paydaşlar arasında UAM sistemi ve altyapısına yönelik çalışmalar iş birliği ile devam ettirilmelidir. Çalışmalar sonunda elde edilen veriler UAM sisteminin gelişim sürecinde karar verici unsurlar olacaktır.

Bu çalışmayla günümüz teknolojisindeki gelişmeler ile kent ve havacılık alanına yönelik yeni yaklaşımlar sonucunda ortaya çıkan UAM kavramı geleneksel havacılık açısından incelenmiş, toplum kabulü ve ATM boyutuyla değerlendirilmiştir. UAM kavramına ilişkin yaygın uygulamaların olmaması ve projelerinin gelişim safhasında olması çalışmanın kısıtlılığını oluşturmuştur. Söz konusu projelerin gelişimlerinin yakında takibi yapılarak çalışmalara devam edilmesi UAM kavramının kapsamlı bir şekilde tüm yönleriyle anlaşılabilmesine katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

“Kentsel Hava Hareketliliği Kavramının Gelişiminde İki Önemli Faktör: ATM ve Toplum” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Airbus (2021a). “A New Digital Era of Aviation: The Path Forward for Airspace and Traffic Management”, <https://www.airbusutm.com/a-new-digital-era> (22.05.2021).
- Airbus (2021b). “Urban Air Mobility: Safe, Sustainable and Convenient”, <https://www.airbus.com/innovation/zero-emission/urban-air-mobility.html> (22.05.2021).
- Airbus (2021c). “Urban Air Mobility: on The Path to Public Acceptance”, <https://www.airbus.com/newsroom/news/en/2019/02/urban-air-mobility-on-the-path-to-public-acceptance.html> (22.05.2021).
- Austria Airservices (2021). “Urban Air Traffic Management Concept of Operations”, <https://engage.airservicesaustralia.com/urban-air-traffic-management-concept-of-operations> (22.05.2021).
- Baptista, P., Melo, S. ve Rolim, C. (2014). Energy, Environmental and Mobility Impacts of Car-Sharing Systems Empirical Results from Lisbon, Portugal. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 111, 5 February 2014, 28-37.
- Bimbraw, K. (2015, July). Autonomous Cars: Past, Present and Future A Review of The Developments in The Last Century, The Present Scenario and the Expected Future of Autonomous Vehicle Technology. *In 2015 12th International Conference on Informatics in Control, Automation and Robotics (ICINCO)*, 1, 191-198. IEEE.

- Tuncal, A. & Uslu, S. (2021). Kentsel Hava Hareketliliği Kavramının Gelişiminde İki Önemli Faktör: ATM ve Toplum. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 564-577.
- Booz Allen Hamilton (2018). “Executive Briefing- Urban Air Mobility (UAM) Market Study”, <https://www.nasa.gov/sites/default/files/atoms/files/bah-uam-executive-briefing-to-post.pdf> (28.09.2021).
- Chan, W. N., Barmore, B. E., Kibler, J., Lee, P., O'Connor, N., Palopo, K., Thippavong, D., ve Zelinski, S. (2018). Overview of NASA’s ATM-X Project. *In 2018 Aviation Technology, Integration, and Operations Conference*, Atlanta, Georgia. doi: <https://doi.org/10.2514/6.2018-3363>.
- Choi, J. K. ve Ji, Y.G. (2015). Investigating the Importance of Trust on Adopting an Autonomous Vehicle. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 31(10), 692-702. doi: 10.1080/10447318.2015.1070549
- CORUS-XUAM (2021). “Need for a Harmonised Approach for the Integration of UAM into the Airspace”, <https://corus-xuam.eu/> (22.05.2021).
- Cotton, W. B. ve Wing, D. J. (2018). Airborne Trajectory Management for Urban Air Mobility. *In 2018 Aviation Technology, Integration, and Operations Conference*, Atlanta, Georgia. doi: <https://doi.org/10.2514/6.2018-3674>
- Deloitte Analytics Institute (2017). “Autonomous Driving in Germany”, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/de/Documents/consumer-industrial-products/Autonomous-driving-in-Germany_PoV.pdf (26.09.2021).
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü (DHMİ) (2021). “Uçuş Öncesi Bilgi Bülteni”. <https://ead.dhmi.gov.tr/> (30.04.2021).
- European Union Aviation Safety Agency EASA (2021a). “Drones: Commission Adopts New Rules and Conditions”. https://ec.europa.eu/transport/modes/air/news/2021-04-22-drones_en (30.04.2021),
- European Union Aviation Safety Agency (EASA) (2021b). “Study on the Societal Acceptance of UAM Operations Across the European Union May 19, 2021”, <https://www.easa.europa.eu/sites/default/files/dfu/uam-full-report.pdf> (22.05.2021).
- Edwards, T. E., Verma, S. ve Keeler, J. (2019). Exploring Human Factors Issues for Urban Air Mobility Operations. *In AIAA Aviation 2019 Forum*, Dallas, Texas. doi: <https://doi.org/10.2514/6.2019-3629>
- Embrear (2021). “EmbraerX and Airservices Australia Release Concept of Operations for Urban Air Mobility”. <https://embraer.com/global/en/news?slug=1206815-embraerx-and-airservices-australia-release-concept-of-operations-for-urban-air-mobility> (22.05.2021).
- EmbrearX (2021a). “Flight Plan 2030 An Air Traffic Management Concept For Urban Air Mobility”, https://daflwcl3bnxyt.cloudfront.net/m/72d6ed98a71cb43f/original/200702_AF_EMBX_White_Paper_DM.pdf (22.05.2021).
- EmbrearX (2021b). “Urban Air Traffic Management- Concept of Operations- Design_D11 – FINAL”, <https://embraerx.embraer.com/global/en/uatm> (22.05.2021).
- Federal Aviation Administration (FAA) (2021). “Airspace 101- Rules of the Sky”, https://www.faa.gov/uas/recreational_fliers/where_can_i_fly/airspace_101/ (22.05.2021).
- ICAO (2016). Ek 19 Emniyet Yönetimi.
- ICAO (2018a). Ek 11 Hava Trafik Hizmetleri.

- Tuncal, A. & Uslu, S. (2021). Kentsel Hava Hareketliliği Kavramının Gelişiminde İki Önemli Faktör: ATM ve Toplum. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 564-577.
- ICAO (2018b). Ek 16 Çevresel Koruma.
- International Air Transport Association (IATA) (2021). "20 Year Passenger Forecast". <https://www.iata.org/pax-forecast/> (22.05.2021).
- Krueger, R., Rashidi, T. ve Rose, J. (2016). Preferences For Shared Autonomous Vehicles. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 69, 343-355. doi: 10.1016/j.trc.2016.06.015
- Kyriakidis, M., Happee, R. ve de Winter, J. C. (2015). Public Opinion on Automated Driving: Results of an International Questionnaire Among 5000 Respondents. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology And Behaviour*, 32, 127-140. doi: 10.1016/j.trf.2015.04.014
- Lascara, B., Lacher, A., DeGarmo, M., Maroney, D., Niles, R. ve Vempati, L. (2019). "Urban Air Mobility Airspace Integration Concepts: Operational Concepts and Exploration Approachs. MITRE CORP MCLEAN VA MCLEAN", <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1107997.pdf> (22.05.2021).
- Luppini, R. ve So, A. (2016). A Technoethical Review of Commercial Drone Use in the Context of Governance, Ethics, and Privacy. *Technol. Soc.*, 46, 109-119.
- Merat, N., Madigan, R. ve Nordhoff S. (2017). Human Factors, User Requirements, and User Acceptance of Ride-Sharing in Automated Vehicles. *International Transport Forum*, Paris. doi: <https://doi.org/10.1787/0d3ed522-en>.
- Moore, M. D. (2010). Aviation Frontiers—On Demand Aircraft. *10th AIAA Aviation Technology, Integration, and Operations Conference*, Forth Worth, Texas. doi: <https://doi.org/10.2514/6.2010-9343>.
- Moore, M. D., Goodrich, K., Viken, J., Smith, J., Fredericks, B., Trani, T., Barraclough, J., German, B. ve Patterson, M. (2013). High Speed Mobility through On-Demand Aviation. *In Aviation Technology, Integration, and Operations Conference*, Washington. doi: <https://doi.org/10.2514/6.2013-4373>.
- Mueller, E. R., Kopardekar, P. H. ve Goodrich, K. H. (2017). Enabling Airspace Integration for High-Density On-Demand Mobility Operations. *In 17th AIAA Aviation Technology, Integration, and Operations Conference*, Denver, Colorado. doi: <https://doi.org/10.2514/6.2017-3086>.
- NASA (2021). "UAS Traffic Management (UTM) Project", <https://www.nasa.gov/utm> (22.05.2021).
- NATS Aeronautical Information Service (2021). "UAS Airspace Restrictions", http://www.nats-uk.ead-it.com/public/index.php%3Foption=com_content&task=blogcategory&id=255&Itemid=466.html (22.05.2021).
- Postorino, M. N. ve Sarné, G. M. (2020). Reinventing Mobility Paradigms: Flying Car Scenarios and Challenges for Urban Mobility. *Sustainability*, 12 (9), 3581. doi: <https://doi.org/10.3390/su12093581>
- Ravich, T. M. (2019). On-Demand Aviation: Governance Challenges of Urban Air Mobility ("UAM"). *Penn St. L. Rev.*, 124, 657.
- SESAR Joint Undertaking (SESAR JU) (2021). "Europe-Wide Urban Air Mobility Demonstrations Get Off the Ground in bid for Greener Future", <https://www.sesarju.eu/news/europe-wide-urban-air-mobility-demonstrations-get-ground-bid-greener-future> (22.05.2021).

- Tuncal, A. & Uslu, S. (2021). Kentsel Hava Hareketliliği Kavramının Gelişiminde İki Önemli Faktör: ATM ve Toplum. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 564-577.
- Sevinçel, P. (2018). "Aviation 4.0: The Age of Democratized Aerial Mobility", <https://medium.com/aviaryproject/aviation-4-0-the-age-of-democratized-aerial-mobility-33c871f6f2a6> (28.09.2021).
- Shaheen, S., Cohen, A. ve Farrar, E. (2018). "The Potential Societal Barriers of Urban Air Mobility (UAM)", <https://escholarship.org/content/qt7p69d2bg/qt7p69d2bg.pdf> (22.05.2021).
- Thippavong, D. P., Apaza, R., Barmore, B., Battiste, V., Burian, B., Dao, Q., Feary, M. S., Go, S., Goodrich, K. H., Homola, R. J., Idris, H. R., Kopardekar, P. H., Lachter, J. B., Neogi, N. A., Ng, H. K., Oseguera-Lohr, R. M., Patterson, M. D., and Verma, S. A. (2018). Urban air mobility airspace integration concepts and considerations. In *2018 Aviation Technology, Integration, and Operations Conference*, Atlanta, Georgia. doi: <https://doi.org/10.2514/6.2018-3676>.
- UBER (2020). "The Future of Air Mobility", <https://www.uber.com/us/en/elevate/> (22.05.2021).
- Vascik, P. D. (2017). *Systems-Level Analysis of On Demand Mobility for Aviation. (Doctoral Dissertation)*. Massachusetts Institute of Technology. <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/109058> (22.05.2021).
- Vascik, P. D., Hansman, R. J. ve Dunn, N. S. (2018). Analysis of Urban Air Mobility Operational Constraints. *Journal of Air Transportation*, 26(4), 133-146.
- Vascik, P. D., Balakrishnan, H. ve Hansman, R. J. (2018). "Assessment of Air Traffic Control For Urban Air Mobility and Unmanned Systems", <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/117686> (22.05.2021).
- Vascik, P. D. ve Hansman, R. J. (2018). Scaling Constraints For Urban Air Mobility Operations: Air Traffic Control, Ground Infrastructure, and Noise. In *2018 Aviation Technology, Integration, and Operations Conference*, Atlanta, Georgia. doi: <https://doi.org/10.2514/6.2018-3849>.
- Villasenor, J. (2013). Observations From Above: Unmanned Aircraft Systems and Privacy. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 36 (2), 457-517.
- Wang, Y., Xia, H., Yao, Y. ve Huang, Y. (2016). Flying Eyes and Hidden Controllers: A Qualitative Study of People's Privacy Perceptions of Civilian Drones in the US. *Proceedings on Privacy Enhancing Technologies*, 2016 (3), 172-190.
- Worldmeters (2021). "World Population Forecast (2020-2050)", <https://www.worldometers.info/world-population/> (23.04.2021).

Toplumsal Cinsiyete Duygusal Bakış

Fatma YILDIRIM*

Hasan GÜL**

Öz

Soyut ve öznel bir konu olan duygunun; tanımı, algısı, kaynağı, idraki konusunda ne kadar çok fikir farklılıkları olursa olsun kadın ile özdeş tutulması hususunda çağlar boyunca fikir birliğinde olunmuştur. Böylece duygular, kadınlardan beklenen tutum ve davranışlar gibi toplumun cinsiyetlere özgü kendi yargılarına göre biçimlenmişlerdir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyetin her boyutundan, yani algısından, rollerinden, eşitsizliğinden ve hatta eşitliğinden etkilenmiş ve şekillenmişlerdir. Nihayetinde insanın nevi şahsına münhasır olan duygular, adeta sosyal rol ve yargı kalıplarının vicdanına bırakılmıştır. Bu çalışmanın amacı; duygu kavramının akıl ile girdiği çetin ikilik çatışmalarını incelemek ve tüm bunların kadınlar ve erkekler açısından toplum içinde nasıl kodlandığını ve anlamlandırıldığını yeniden sorgulamaya çalışmaktır. Niyetimiz bu çatışmaları yorumlarken farklı veya yeni bir ikilik yaratmak değil; bu durumun tarihsel süreç içinde nasıl farklılaştığına dair toplumsal cinsiyet perspektifinden vurgu yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Duygu, Akıl, Kadın, Erkek, Toplumsal Cinsiyet

Makale Türü: Derleme Makale

Emotional Approach to Social Gender

Abstract

No matter how many differences of opinion there may be about the definition, perception, source and cognition of emotion, which is an abstract and subjective subject, there has been a consensus about identifying it with women for ages. Thus, emotions, like attitudes and behaviors expected from women, are shaped according to society's own judgments about gender. Therefore emotions have been affected and shaped by every aspect of gender, namely, its perception, roles, inequality and even equality. Consequently feelings that are unique to the person are almost left to the mercy of social roles and judicial patterns. The purpose of the study is to examine duality conflicts of the concept of emotion with mind and to question how all these are coded and interpreted in society terms of women and men. Our intention is not to create a different or new duality while describing these conflicts but to emphasize how this situation is differentiated in historical process from a gender perspective.

Keywords: Emotion, Mind, Woman, Man, Social Gender

Article Type: Review Article

* Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Doktora Öğrencisi, yazan.fatmayildirim@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3585-5370.

** Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hasan.gul@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3720-5451.

1.GİRİŞ

Akıl ve duygu bileşeni olan insan; yaşam ve ölümden başlayıp varlık ve yokluğa doğru devam eden hayatını, tarih boyunca ikilikler yoluyla anlamaya çalışmıştır. Bu anlayış içinde erkek, kadınlara anlaşılabilirken; akıl da duygu ile karşılaştırılmıştır. Diğer bir deyişle bu etkileşim içinde akıl erkeğe, duygu da kadına ait kabul edilmiştir. İlerleyen süreç içinde de rasyonalite adeta kadınlığın aşılması olarak algılanmıştır. Böylece kadına atfedilen duygu da doğal olarak kadınsı olarak görülmeye başlanmıştır. Zaman içinde akıl hızla zirveye çıkıp alkışlanmaya devam ederken; duygu, kadının tarafında kaldığından tıpkı kadınların kendisi gibi sürekli kendini anlatmaya, ispata hatta boşluk tamamlamaya çabalayan taraf olmuştur. Yani doğal akış içinde kadınlarla aynı safta yer alan duygular da kadınların diğer mücadele ettiği konular gibi toplumsal cinsiyet tartışmalarında yerini almıştır. Üstelik zamanla duygular, kadınlara ve erkeklere özgü duygular şeklinde ayrılmış ve süreç içinde sınıflandırılmıştır. Neticede duygular artık insanların şahsına değil cinsiyetlerine ait olmuştur. Örneğin merhamet, şefkat, empati, neşe, sadakat, sevgi kadınlara; hiddet, öfke, adalet, saldırganlık gibi duygular da erkeklere daha çok yakıştırılmıştır.

Bu çalışma, duygu ve akıl arasındaki tarihsel çatışmayı gözler önüne serip, tüm bunları toplumsal cinsiyet açısından irdelerken aynı zamanda birçok duygunun cinsiyetlere göre nasıl başkalaşım şekli değiştirdiğini yorumlamayı hedeflemektedir. Nitel ve eleştirel bir analiz yapılarak oluşturulmuş bu çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır: Duygu neden önemlidir? Duygu ve akıl ikilik çatışmasının tarihsel süreci nasıldır? Bu süreçte duygu neden kadına daha uygun görülmüştür? Kız çocukları ve erkek çocukları büyürken duyguları nasıl şekillenir? Kadınlar ve erkekler arasında duygu farkları var mıdır? Bu duygu farklarının toplumsal öğrenme ile ilişkisi nedir? Kadınlar ve erkekler duygularını nasıl anlamlandıırır? Toplumsal cinsiyet nedir? Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları duygulardan nasıl etkilenir? Duygular toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına göre biçimlendirilebilir mi?

2. DUYGU VE AKIL ÇATIŞMASINDA KADIN İLE ERKEK

Duygu, kavram olarak tanımında zorlanılan en karmaşık konulardan biri olmuştur. Bunun en önemli sebebi onun bireye has, ölçülmez bir nitelik olmasıyla alakalıdır. Bu yüzden “Duygu nedir?” sorusu bugün bile henüz cevabı netleşmeyen, 1884 yılında William James tarafından sorgulanmış gibi görünen (James, 1884) ama Antik Çağ’da Aristoteles’in dahi bir şekilde yanıtladığı bir sorudur (Solomon, 2008). Genel olarak bir his ve bu hisse özgü belirli düşüncelerdir. Ayrıca hem psikolojik hem biyolojik haller ve bu hallere bağlı hareket dizilimleridir (Goleman, 2003).

Benzer şekilde akıl kavramı da soyut bir kavramdır ve onun da net bir tanımını yapmak güçtür. Akıl kelimesi etimolojik olarak bağlamak, tutmak, engellemek, menetmek, tedbirli davranmak manalarına gelmektedir (Esen, 2011: 88). Burada bağlamaktan kasıt; birbirine uygun iki nesne, kavram, bilgi arasında bağlantı kurarak tehlikelerden korunmaktır. Dolayısıyla aklın görevi, çoğunlukla dış dünyadan malzeme olarak bilgi üretmek olarak bilinmektedir (Özdemir, 2017: 116).

Tarihsel süreç değerlendirildiğinde kadınlar genellikle duyguyla, erkekler de akılla örtüşürülmüşlerdir. Elbette bu süreç birdenbire olmamıştır. Nitekim İlk Çağ’da insanlığın en çok mücadele ettiği şey “doğa” olmuş ve bu dönem kadınlar doğa ile özdeş tutulmuşlardır (Demirhan Serinken, 2016). Kuşkusuz anaerkil dönemdeki doğanın algılanış biçimiyle, ataerkil dönemdeki doğanın algılanış şekli farklı olmuştur. Yani anaerkil dönemde kadınların bulunduğu ateşten (Redd, 2012: 190); ataerkil dönemde erkekler kadınları koruduklarını iddia etmişlerdir. Bu bağlamda kadınlara eşleştirilen doğa zamanla; dönüştürülmesi veya kontrol altına alınması gereken bir olgu haline gelmiştir (Marçal, 2018). İlerleyen dönemlerde yaşam mücadelesini kazanmak için başta doğa olmak üzere ikiye bölünerek anlaşılabilir çalışılmıştır.

Bu ikili tahayyül anlayışı MÖ 6. yüzyılda Pisagor'un "ikilik felsefesiyle" daha da belirginlik kazanmıştır. Bu ikilikler, canlı-cansız, gece-gündüz, sınırlı-sınırsız, tek-çift, sağ-sol, durağan-hareketli, düz-eğri, aydınlık-karanlık, iyi-kötü ve eril-dişil gibi karşıtlıklardır. Detaylı bakıldığında söz konusu olan bu iki ilkedan birincisi biçim veren yani üstün olan; ikincisi ise biçimsiz olan yani yoksun olan taraftır. Dolayısıyla eril ve dişil zıtlığında da eril olan birinci ve üstün olarak kabul edilmiştir. İşte bu noktadan itibaren kadın ve erkek ayrımı bir değer ölçütü olarak kullanılmaya başlamıştır (Lloyd, 1993). Bu ikilikler dünyası içinde kadın erkeğin, duygu da aklın ötekisi olarak kurgulanmaya başlamıştır. Dolayısıyla erkeğin bir versiyonu olmuş, onun gibi, onun karşıtı ama hep onunla ilişkili kalmıştır (Marçal, 2018: 129; Berktaş, 2012). Yani kadın olmak, basitçe erkek olmamak olarak algılanmıştır (Altan, 2019: 252). Oysa Schiller'in de dediği gibi birini ötekine üstün kılmak, birini "asilzade" ötekini de "köle" yapmak insanlığa tamamen aykırıdır. Yani ötekinin bakış açısını özümsemeden onu görmezden gelerek dayanışma içinde olmak, ötekini insan olmaktan çıkarmaktadır (Schiller, 2008: 1225). Bu bağlamda zamanla erkek; düşünmeyi, bilgiyi, varlığı ve uygarlığı temsil etmeye başlamıştır. Böylelikle erkeğin ötekisi kadın da onun temsil ettiği ötekiler ile örtüştürülmüş; doğa, beden, madde ve yoklukla yakın kılınmıştır (Berktaş, 2016). Bu düalist dalgalanmalar, gün geçtikçe akıl yürütmeyi erkeklere özgü bir durum; duyguları da "doğası gereği" kadınlara has bir hal içinde sıkıştırmıştır.

Antik Yunan dönemine bakıldığında Platon'un halka açık derslerinin, kadınlara yasak olup olmadığı halen araştırılmaktadır. Ancak felsefe düşkünü bir kadın olan Lasthénie'in, Platon'u dinleyebilmek için erkek kılıfına girdiği, dersleri gizli gizli takip ettiği bilinmektedir. Yani bu dönemde felsefe ile uğraşan, düşünce bazında katkı sunan kadınlar olsa da bilimsel üretimde ve edebiyat dünyasında cinsiyetçi politikalar yüzünden son derece sınırlı sayıdaki eserleriyle, derin bir "unutulmuşluğa" kurban edilmişlerdir (Kia, 2015: 18-19). Ayrıca dönemin önemli filozoflarından Aristoteles; ruhun beden üzerinde, aklın duygu üzerinde, erkeğin de kadın üzerinde egemen olduğunu iddia etmiştir. Tanrısal ruh ile ilişkili olan saf aklın, yalnızca erkeklere özgü ve yeryüzündeki her şeyden üstün kılındığını ileri sürmüştür (Kağıtçıbaşı, 2010: 24).

Tarihsel açıdan yakın dönemlere denk gelen Eski Türklerle bakıldığında, anaerkil bir toplumsal yapıya sahip oldukları yönünde bilgiler çoğunluktadır. Nitekim MÖ 500-600 yılları arasında yaşadığı bilinen ve birçok kaynakta dünyanın ilk kadın hükümdarı (Çolak, 2016: 60) olarak ifade edilen Tomris Hatun da lider kadın tiplerinin tarihteki bilinen ilk tipi olarak karşımıza çıkmaktadır (Acar, 2019: 397). Ayrıca Eski Türklerde sıklıkla kullanılan "at, avrat, silah" deyişinin aslının da "at, toprak, pusat" olduğu bilinmektedir (Anger, 1998: 18). Fakat zamanla toprak, yine kadınla özdeşleştirilmiş; yıllar öncesinden gelen bu söz günümüzde de yadırganmadan bu şekilde kabul edilmiştir.

Tek tanrılı dinlerin doğuşunu ve yayılmasını kapsayan uzun bir süreç olan Orta Çağ'a gelindiğinde büyük ölçüde dinin etkisinde kalan bir düşünce sistemi olduğu görülmektedir (Topdemir, 2009: 123). Dolayısıyla bu dönem cinsiyetlerin akılla olan ilişkisi genellikle din merkezli sorgulanmıştır. Örneğin Yahudilikte erkek, akla; kadın ise maddeye tekabül etmiştir (Köysüren, 2016: 31). Hristiyanlığın etkisiyle kilisenin ileri gelenleri Âdem'in cennetten Havva yüzünden kovulduğunu iddia etmişlerdir (Marshall, 1997: 22). Aynı dönem Mevlâna Mesnevi'sinde kadını Hakk'ın ışığı, nuru olarak belirtse de akıl ile nefsin savaşını anlatan hikâyesinde aklı erkek, kadını da nefis ve tabiat olarak tanımlamıştır (Rumi, 1997: 158-166). Görüldüğü gibi bu dönemlerde de öncekiler gibi aklın işaret ettiği cinsiyet, kadın olmamıştır. Üstelik kadınlar ahlaki ve dini kurallar nedeniyle hem sınırlandırılmış hem de dine özel bir kutsallık alanına yerleştirilmiştir.

Tüm bu süreçler devam ederken kadın akıldan uzak tutulmuş, zaten aktif bir sistem olan ikilik durmadan çalışmaya devam etmiştir. Bunun neticesinde kadınlar da kendi cinsiyetleri arasında iki

genel sınıfa ayrılmıştır: iyi kadınlar ve kötü kadınlar. Yani bir tarafta sevginin, aşkın, şefkatin sembolü olan kadınlar, diğer yanda büyücüler, cadılar. Üstelik bu dönem Hıristiyan kilisesinin batıl inançlarından beslenen ve zamanla sapkın bir teolojik fikre dönüşen cadı avları da yine bu dönem yapılmıştır. Çünkü cadıların, şeytanın ve bütün kötü ruhların emrinde olduğuna inanılmıştır. Cadı avlarının ilk ve en önemli kurbanları şifacı kadınlar olmuşlardır. Şifacı olan bu kadınların, aynı zamanda bitkisel tedavilerde usta olan ve bitkilerin tedavi edici etkisini kullanan ilk doktorlar oldukları bilinmektedir (Genç, 2011: 271). Bitkileri çok iyi tanıyan bu kadınlar; büyücü oldukları iddia edilmiş, çeşitli işkencelere maruz bırakılarak yok edilmişlerdir (Aksan, 2013: 360). Bu dönemde kitleler halinde boğulan ya da yakılan kadın büyücülerin sayısı; yirmi bin, elli bin hatta bazı kaynaklara göre iki milyona yakın olduğu söylenmektedir (Akdemir, 1991: 251). Berktaş (2012)'a göre kadın düşmanlığının doruk noktasına ulaştığı cadı avcılığı ile batıl inancı ve cehaleti yok etmeye yönelik fikri devrimlerin aynı tarihlere denk gelmesi kesinlikle bir tesadüf değildir. İlerleyen dönemde Rönesans'ın da etkisiyle fikri ve toplumsal düzeyde birtakım kıpırdanmalar olsa da kadınlar için fazla bir değişiklik söz konusu olmamıştır.

17. yüzyılda ise akıl kavramı güçlenmeye başlamış ve (Mill, 2017: 27) yine erkeğin yanına yakıştırılmıştır (Lloyd, 1993: 22). Hatta 18. yüzyılda kadını tek ve bağımsız bir birey olarak görmediğini (Genç, 2015: 29) ifade eden Jean-Jacques Rousseau'ya İngiliz yazar Mary Wollstonecraft, 1792'de yazdığı "Kadın Haklarının Gerçeklendirilmesi" adlı kitabında şöyle seslenme gereği duymuştur: "Kadınların da akli vardır ve kendilerini akılları aracılığıyla yönetme gücüne sahiptirler. Yetenekleri bakımından da erkeklerden aşağı değildirler" (Wollstonecraft, 2012). 1792 yılında yazılan bu satırlar aklın kurgulanmasında kadının dışlanması göstergesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca Wollstonecraft eserinde kadınların da erkekler kadar Tanrı'nın yarattığı bir varlık olduğunu dile getirmiştir (Mitchel ve Oakey, 1984: 174-175). Wollstonecraft'ın bu görüşleri feminist hareketlerin başlamasını tetiklemiş, 19. yüzyılda ortaya çıkan 1. Feminist Dalga; eserde altı çizilen talepler üzerine inşa edilmiştir (Sancar, 2011: 65).

1960'lı ve 1970'li yıllarda 2. Dalga Feminizm'in de etkisiyle daha çok öğrenilen cinsiyet rollerine ve toplumsallaşmaya vurgu yapılmış, toplumsal düzenlemelerin kadını birey olarak görmeyi önüne geçtiğine dikkat çekilmiştir (Ecevit, 2011: 4). Simone de Beauvoir'ın "İkinci Cinsiyet" adlı kitabında yer verdiği "kadın doğulmaz, kadın olunur" sözü dönemin sloganı niteliğinde olmuş (Direk, 2014: 70) dişilik/kadınlık, erillik/erkeklik kavramının tartışmalarını başlatmıştır (Saygılıgil, 2016: 13). Bir kadın filozof olarak De Beauvoir; Eski Yunan'dan bugüne kadar kadınlığın, hep ortak suçlamalara maruz kaldığı görüşünde olmuş, kadınlara atfedilen olumsuzlukların doğuştan getirilmediğini, kadınların içinde bulunduğu toplumun eseri olduğunu, kadınların erkeklerin yönettiği bir topluma dâhil olduğunu savunmuştur (Mitchel ve Oakey, 1984). Yani sorunun biyolojik erkek cinsiyetinde değil, toplumsal bir konum olarak erkeklikte olduğunu iddia etmiştir (Köysüren, 2016: 16). Durum böyleyken bu dönem kadınlar, yaşadığı dünyanın erkeklere ait olduğunu kabul etmişlerdir. Aynı zamanda De Beauvoir, erkekleri de anlamaya çalışmıştır. Onların kamusal alanda sıkıntı çekip belirli kalıplar altına girmelerinden dolayı rahatsızlıklarından bahsetmiştir. Yani De Beauvoir hemcinslerinin haklarını savunurken bir yandan erkeklerin toplumsal ve felsefi konumunu da eleştirmeden (Agacinski, 2015: 192) onları anlamaya çalışmıştır. Hatta bu konuda iş hayatı yüzünden böceğe dönüşen bir erkeği anlatan Kafka'nın "Dönüşüm" adlı eserine dikkat çekmiştir (Beauvoir, 1993: 20-22).

1980'li yıllardan sonra dünyada neo-liberal politikaların etkisiyle iktisadi alanda değişen dünyada, kadınlara bakış açısı yeniden şekillenmeye başlamıştır. Fiziksel olarak zayıf, nazik, kibar, ücretli çalışmayan kadınlar daha makbul iken; zamanla fiziksel açıdan daha kuvvetli, eğitilmiş, ücretli

çalışan, kariyer sahibi kadınlar daha “kıymetli” gösterilmeye başlanmıştır. Fakat değişmiş gibi görünen bu durum, kadınların toplum içindeki ikincil konumunu değiştirmemiştir. Aksine “çocuk da yaparım kariyer de” sloganıyla kadınların hayattaki yüklerinin daha da arttırmasına sebep olmuştur (Altan, 2019: 210). Yani kadınlar hem çalışma hayatında varlıklarını hızla kabul ettirmeye çalışırken bir yandan da hane içindeki ev kadınlığı, annelik gibi rollerini de eksiksiz yerine getirmeye devam etmişlerdir. Bu yüzden çoğunlukla çalışma saatleri esnek, sigortasız, güvencesiz işlerde çalışmaya yönelmiş veya yöneltmişlerdir. Böylelikle cinsiyetler arasındaki hiyerarşi daha da belirginleşmiş, kadınlara hem fiziksel hem duygusal bir yük olarak geri dönmüştür.

Ayrıca 1990’lı yıllardan sonra bazı ulusal ve uluslararası politikalarda “kadınların güçlendirilmesi” kavramı literatüre eklenmiştir (Yıldırım ve Gül, 2021: 682). Birleşmiş Milletler’in tanımına göre güçlendirme; yaşam kalitesi, insan saygınlığı, insani büyüme ve gelişmiş hizmet sunumu için anahtar bir kavram, toplumun her kesiminden bireyin refahını sağlamak için temel bir strateji olarak tanımlanmaktadır (Unwomen, 2010). Toplumların gelişmesini ve ilerlemesini amaçladıklarını söylenen bu politikalarda güçlendirme kavramının derinindeki mana oldukça önemlidir. Şöyle ki; etken olan taraf güçlü taraftır, o da zaten bellidir. Yani ulaşılması icap edilen güçlü olanın erkek olduğu baştan kabul edilmiştir. Dolayısıyla zayıf olan taraf ise kadına kalmaktadır. Diğer bir ifadeyle erkek; belirli bir noktada konumlandırılacak, kadın da bu belirlenen noktaya yaklaştırılmak suretiyle güç dengesi kurulmaya çalışılacaktır. Aslında erkek ve kadın arasındaki güçlü ve zayıf ikiliği, tarih boyunca hep var olan bir sistem olsa da buradaki konu işin iktisadi boyutunu temsil etmektedir (Marçal, 2018).

Görüldüğü gibi tarihsel akış içinde kadınlar “edilgenlikle” özdeş kılınmıştır. Çünkü Batı’da maddeye etki etmenin sembolü olan etkinlik değerli, edilgenlik ise değersizdir. Bu yüzden takdir gören birincisi erkeğe, ikincisi kadına atfedilmektedir. Oysa Hindistan’a bakıldığında edilgenlik, çile çekip olgunlaşarak ulaşılan dinginliğin sembolü olduğu için daha değerlidir. Ne ilginçtir ki orada da edilgenlik erkeklerin özelliğidir. Etkinlik ise düzensizliği temsil ettiğinden değersiz görülmüştür. Dolayısıyla etkinliğin, kadına ait kabul olduğu kabul edilmiştir. Nitekim kadınlarda görülen nitelikler toplumdan topluma değişse de onlara ait olduğu iddia edilen özelliklerin olumsuz, erkeklerdekinin ise olumlu olması durumu değişmemektedir (Cesur-Kılıçaslan ve Işık, 2016: 62). Oysa MÖ 600’lerde Lao Tzu’nun “Öğretiler” adlı eserinde iki zıtlığın yani Yin ile Yang kavramlarının birbirlerini yarattığını; böylece dişil ve eril enerjinin dairesel hareketle birbirini takip ettiğini söylemektedir. Yani geleneksel bakış açısının aksine, karşılıklı zıtlığın dengeli ve birbirinin içinde olduğunu anlatan durumdur (Marshall, 1997: 28). Fakat cinsiyete dair bu bakış açısı; ne yazık ki günümüzde bile hâlâ bu felsefenin çıktığı Çin dâhil, dünyanın hiçbir ülkesinde hâkim değildir (Marçal, 2018: 149).

3. TOPLUMSAL CİNSİYET VE KALIP YARGILARI

Toplumsal cinsiyet biyolojik cinsiyetten farklı olarak hem kadının hem erkeğin sosyal ve kültürel açıdan yeniden anlamlandırılması, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimi, onlara verdiği toplumsal rolleri (Berktaş, 2016: 8) sosyal ve kültürel farklı rol beklentileri şeklinde tanımlanmaktadır (Hines, 2019: 8; Lindsey, 2016: 4). Hintli yazar Bhasin (2003)’in de dediği gibi cinsiyet bir şey ama toplumsal cinsiyet çok daha başka bir şeydir. Çünkü toplumsal cinsiyet aynı zamanda toplumun, bireye bakış açısını ve algılarını da içine alan kuvvetli olgular bütünüdür (Rogers ve Rogers, 2001). Bu olguların temeli aynı olsa da bakış açısı ve yorumlanması, toplumdan topluma ve hatta aynı toplum içinde bir kesimden diğerine göre değişse de özünde ortak noktası çoktur. Bu öz, toplumsal cinsiyet temelli asimetrinin yani farklılıkların ve eşitsizliklerin varlığıdır (Ecevit, 2003: 83). Nitekim bu farklılıkların, zamanla nasıl normale dönüştüğünün sorgusunu yapmak problemin kaynağına inmek açısından oldukça önemlidir.

İşte bu noktada toplumdaki kalıp yargıları anlamak ve tanımlamak gerekmektedir. Kalıp yargılar; belirli bir cinsiyet, ırk, yöre, millet, meslek gibi belli bir grubun bütün üyeleri hakkında genelleme yaparak hepsi aynı özelliği gösteriyor gibi organize olan inançların tümüne verilen isimdir. Cinsiyet de çok güçlü bir kalıp yargı kategorisidir. Toplumun kadınlardan bir grup, erkeklerden de bir grup olarak göstermesini beklediği özelliklere “toplumsal cinsiyet kalıp yargıları” adı verilmektedir (Adaçay, 2014: 19). Hemen her toplumda benzer şekilde ortaya çıkan ve benimsenen toplumsal cinsiyet kalıp yargıları; aslında toplumun kadınlara ve erkeklere biçtiği annelik, babalık, ablalık, abilik, öğretmenlik gibi toplumsal cinsiyet rollerinin hem nedeni hem sonucu olan çift taraflı bir etkidir. Yani toplumsal cinsiyet kalıp yargılarıyla kadınlara ve erkeklere ayrı ayrı bazı nitelikler atfedilerek, tipikleştirilen kadınlık ve erkeklik özellikleri oluşturulmuştur. Çünkü patriarşinin başarısı, aslında ayrımları doğallaştırma yeteneği ile orantılıdır. Bu bağlamda erkek egemen toplumlarda yaşam döngüsü, eril tahakkümün kodlarına göre kurgulanmaktadır. Ancak ilginç olan durum bu sistem içinde kadınların çoğu, duruma bilinçli olarak değil fakat zorlama da olmaksızın kendiliğinden razı olmaktadır. Böylelikle kadınlar, farkında olarak ya da olmayarak eril tahakkümü devam ettirmektedir (Türk, 2007). Çünkü bunlar, kontrolü yine toplum tarafından kendiliğinden yapılan içselleştirilmiş sistemlerdir (Eagleton, 1996: 222-223). Yani adeta toplum kadınlara ve erkeklere bir senaryo yazmakta bireyler de cinsiyetlerine göre bu rolleri oynamaktadır. Dolayısıyla baskın ve normalleşmiş erkeklik ve kadınlık kodları, günlük hayatın içinde başköşeye kurulmaktadır (Cornell, 1987: 61). Üstelik bu geleneksel normların değiştirilmesi oldukça zordur. Çünkü geçmişten gelen kültürel değerlerle tutkalla yapışır gibi sabitlenmiştir (Connell, 1996).

4. DUYGULARIN TOPLUMSAL CİNSİYET HALLERİ

Yüzyıllar boyunca duygular kadınlarla özdeş tutulmuş, erkeklerden daha duygusal olarak kodlanmışlardır (Barrett ve Bliss Moreau, 2009; Briton ve Hall, 1995). Ancak bu genellemeler esasında biyolojik cinsiyetle değil toplumsal cinsiyet algısı ve kalıp yargıları ile alakalıdır (Saygılıgil, 2016: 7). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının etkisiyle, sosyal çevre bazı duyguları kadınlar açısından desteklemiş, bazı duyguları da bastırmıştır. Bazı duyguları erkeklere uygun görmüş, bazı duyguları onlara yakıştırmamıştır. Mesela erkek çocuklarına zayıflık, başarısızlık, hüznün hatta sevgi gibi duyguların geri planda tutulması öğretilirken (Gençoğlu ve Yılmaz, 2012: 20) kız çocuklarında; utanma, mahcubiyet, çekinme, iyilik gibi duygular ön plana çıkarılmıştır (Schilling, 2009: 35). Benzer şekilde şefkat, sadakat, merhamet, utanma, iyimserlik, neşe, itaat, endişe gibi duygular daha çok kadınlara aitmiş gibi algılanırken; erkeklerde en az seviyede olduğuna inanılmıştır. Öyle ki bu ayrımlar, yapılan çoğu çalışma ile de desteklenmiş bu doğrultuda anlam dahi kazanmıştır. Bir araştırmada kadınların; aşk, sevgi, şefkat, korku, mahcup olma, utanma üzüntü, suçluluk gibi duyguları yoğun şekilde yaşadıkları sonucuna varılmıştır (Kring, Smith ve Neale, 1994).

Ayrıca toplumda öfke, hiddet, cesaret, saldırganlık, takdir gibi duyguların erkeksi rollerle örtüştüğü kabulü oldukça yaygındır. Oysa öfke konusunda yapılan bir çalışmada; kadının kendi öfkesini aslında o öfkenin hatırına yaşayamadığı iddia edilmektedir. Bu durumun sebebi de kadınların, dış dünyada verdikleri görüntüyü dikkate almalarından kaynaklıdır (Cesur-Kılıçaslan ve Işık, 2016: 57). Bu yüzden öfke duygusunun ne kadar erkeklerde daha çok olduğu gibi bir kanı varsa da bu yanıltıcıdır. Duygular aslında aynı, tepkiler ve tepki stilleri farklıdır (Akan ve Barışkın, 2017: 2).

Her insan aileyle beraber bir toplumun da içine doğmaktadır. Kız ya da erkek cinsiyet fark etmeksizin; o toplumun, gelenekleri, kültürel normları, değerleri, algıları henüz anne karnındayken bireye kodlanmaktadır (Şaşman Kaylı, 2017: 61). Daha sonra öğrenme başlamakta, yani toplumsal cinsiyetleri ebeveynler ya da bakıcılar yoluyla onlara bebeklikte aktarılmaktadır (Giddens, 2000; Barbulescu ve Bidwell, 2013: 739). Keza tutuş şekilleri, kokular, giysiler, saç stilleri gibi farklılıkların

tümü bebeklere öğrenme sürecinde önemli sinyaller vermektedir. Onlar da çevreden aldıkları bu sinyalleri hafızaya kaydetmektedirler. Çünkü onlar adeta minik öğrenme makinalarıdır (Fine, 2016: 210).

Cinsiyetlerine göre verilen isimlerden başlayarak, kızlara pembe erkeklere mavi renk kıyafetlerin giydirilmesi gibi pratiklerle toplumsal cinsiyetin ilk çentikleri çocukların temiz dimağlarına işlenmektedir (Ecevit, 2003; Saygılıgil, 2016). Daha sonra büyüdükçe bir çocuğun etrafında ne varsa; elbiseleri, ayakkabıları, yatak örtüsü, beslenme çantası, boyama kitabı cinsiyetine göre kesin çizgilerle ayrıştırılmaktadır. Bu etki “küçük kızların yıkıcı derecede pembeleştirilmesi” olarak tarif edilen bir etkidir (Fine, 2016: 248). Aslında bu durum 19. yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. O zamana kadar kız ve erkek çocuklara unisex kıyafetler giydirilmiştir. Renk ayrımına gidildiği süreçte ilginç olan pembe rengin, önceleri erkek çocuklara yakıştırılması ve giydirilmesidir. Çünkü o dönem erkeklere uygun görülen pembe; kırmızıya yakın bir renk olduğu için, kararlı, hırslı, güçlü ve cesur bir renk olarak algılanmıştır. Kızlara giydirilen mavi ise inancı, narinliği ve zarafeti temsil ettiğine inanılmıştır (Paoletti, 1987: 136). Neticede zamanla rengin bile kudreti temsil eden tarafı, erkeğe layık görülmüştür.

Toplumda var olan kadın ve erkek cinsiyetine ilişkin, duyguları şekillendiren görünmez ama güçlü diğer bir kalıp yargı ise masallardır. Çünkü masallar her zaman verili kültürün değerleri ya da zaaflarıyla iş birliği yapmaktadırlar. Bu yüzden kahramanlar genellikle güvenilir, cesur, atak, problem çözen cinsiyet tarafında olduğundan erkeklerdir. Kadınlar ise fedakâr, nahif, kırılgan, korkak, sabırlıdır. Toplum kadının mağdur olanını yücelttiği için, masallardaki kadınlar da genellikle zor durumdadır (Sezer, 2010: 19-20). Güzelliğinden başka özelliği olmayan kadınlar, prenses kılığının arkasında çaresiz bir bekleyiş içinde kurtarılmayı beklemektedir. Aslında bu bir çeşit bağımlılık örneğidir. Hatta Colette Dowling (1992) bu durumu Külkedisi Kompleksi olarak tanımlamaktadır.

Ayrıca araştırmalara göre özellikle okul öncesi dönemdeki çocuklar fazla nesnel düşünememekte, olaylar arasında somut bağlar kuramamakta, düş ile gerçeği çoğunlukla birbirine karıştırmaktadırlar. Son yıllarda masal ve hikâye kitaplarının yanı sıra çizgi filmler, diziler ve diğer televizyon programları bu konuya hiç dikkat etmemektedir. Bu yüzden çocuklar, özellikle korku duygusunu yoğun şekilde yaşamaya başlamışlardır (Dağlıoğlu ve Çamlıbel Çakmak, 2009: 511). Korku, geçmiş deneyimler aracılığıyla gelişen tehlikelere verilen tepkilerin ismidir (Green, 1994: 227) ve bu duygu insanlık tarihi kadar eskidir (Smith, 2018: 156). Bu sebeple bilişsel olarak kolay tetiklenmektedir. Mary Wollstonecraft (2012)’a göre kız çocuklarında korku erkek çocuklarına göre daha hoş görüyle karşılanmaktadır. Fakat bu yanlış bir tutumdur. Onlara da korku konusunda erkek çocuklarına gösterilen tavrı göstermek gerekmektedir. Fischer vd. (2004) tüm dünyada otuz yedi ülkede toplanan, altı duygudaki cinsiyet farklılıklarına ilişkin kültürler arası verilere ilişkin analizlerde, kadınların korku duygusunun erkeklere nazaran anlamlı şekilde daha yoğun olduğu sonucuna varmışlardır.

Özellikle çocuklukta aşılana korku duygusu ileriki yaşlarda bir görevde veya hedefte başarısız olma korkusu ile kendini göstermektedir (Nelson vd., 2013: 11). Bu konudaki ilk akla gelen örnekler kız öğrencilerin; problem çözmeye, matematik, yön ve mekân becerileri konusunda erkeklere göre daha az başarılı olduğu düşüncesidir (Çolak, 2019: 55). Bu algı ve kanıksama onların özellikle mühendislik mesleğine uzak durmalarına sebep olmuştur. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalar, kız öğrencilerin okul çağlarında sayısal testlerde sanılanın aksine başarılı olduğunu ancak ilgilerinin daha az olduğunu (Eşel, 2005: 140) bunun da sebebinin mühendislik gibi sayısala dayalı mesleklerin kendi cinsiyetleri için ulaşılmaz olduğuna dair inançları gösterilmektedir (Nelson vd., 2013: 12). Oysa doküman tezgâhlarını gözlemleyerek ilk ilkel bilgisayar fikrini ortaya atan ve bugün ilk bilgisayar

programcısı kabul edilen Ada Byron'dır. Aynı zamanda yazar olan Byron, sınırlara duyguların nasıl aktarıldığı hususunda matematiksel bir model oluşturma düşüncesi olduğu halde bu çalışmasını tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir. Yine hem fizik hem de kimya alanında ilk Nobel ödülünü alan radyoloji biliminin kurucusu Madam Crue'dur (Uzbyay, 2017: 87).

Bandura'ya ait olan Sosyal Öğrenme Kuramı'na göre kız çocuklar anneyi, erkek çocuklar da babayı, sonra yakın çevreyi model almaktadırlar. Çünkü çocuklar, davranışları hem pekiştirme hem de modelleme yoluyla öğrenirler. Davranış üzerindeki etkiler de doğrudan fiziksel değişim nedeniyle değil, daha çok, artan olgunluğa uygun yeni eylemler bekledikleri için sosyalleşme ajanlarının farklı tepkileriyle ortaya çıkmaktadır. Bunun için de en iyi yöntem, ödül ve cezadır (Grusec, 1992: 778). Yetişkinler; çocuklar üzerinde kabul edilebilir gördükleri davranışları ödüllendirirken, kabul görmediklerini cezalandırmaktadır. Örneğin bebeklerle oynayan kızlar övülürken, bebeklerle oynayan erkekler cinsiyete aykırı davranışlarda bulunduğu için azarlanmakta, hatta bazen sevginin geri çekilmesi suretiyle cezalandırılmaktadır. Aynı şekilde kamyonlarla oynayan erkekler normal karşılanırken, kamyonla oynayan kız çocukları yadırganmaktadır (Fine, 2016). Yine benzer biçimde kız çocuğu ağladığında usulca yatıştırılmaktadır. Bunun sebebinin ebeveynlerin ağlamanın kızlar için uygun bir davranış biçimi olduğu düşünmeleridir. Fakat ağlayan erkek çocuğu için aynı durum söz konusu değildir. Ona sert tepkilerle ağlamaması söylenmektedir. Böylece birkaç kez üst üste benzer tepkiyle karşılaşan erkek çocuk, etrafındaki nitelikleri erkeksi ve kadınsı diye ayıracaktır. Dolayısıyla cinsiyetinin erkek olduğunun farkında olan çocuk kendince, kadınsı saydığı her şeyi reddetmeye başlayacaktır (Segal, 1990: 182).

İşte bu tür ve benzeri etkileşimler toplumsal cinsiyet sosyalizasyonunu meydana getirmektedir (Ryle, 2015: 119-120). Dolayısıyla bir yanda duygulu, narin, uslu, hanım kız çocukları; diğer yanda duygularını saklayan, gizlemeye çalışan erkek çocukları büyüyecektir. Yani kısaca kız ve erkek çocukları, farkında bile olunmadan farklı farklı duygularla sarmalanmış, bastırılmış, sıkıştırılmış bir toplumun içinde hamur misali şekillendirilmektedir. Doğal olarak çocuklar; anne, baba, akran, akraba, komşu, öğretmen ve çevrelerindeki diğer tüm insanlarla etkileşim halindedir. Bu yüzden olaylar karşısında arka arkaya yaşanan duygusal dersler ve deneyimlerle; beyinlerinin belli bölümleri ile bağlantı kurmakta, kendilerine göre duygu kodları oluşturmakta ve bu duygulara karşılık verecek şekilde yaşamaktadırlar (Goleman, 2003: 240-241).

Çocuklar tüm bu iletişimlerini de duygusal mesajlar yoluyla yapmaktadır ve bu mesajların sinyalleri öyle kuvvetlidir ki yetişkinlik dönemlerinde bile devam etmektedir. Bu sanıldığından çok daha önemlidir. Nitekim araştırmalara göre aileler kız ve erkek çocuklarını yetiştirirken farklı duygusal yaklaşımlarda bulunmaktadırlar (Fine, 2016: 212; Tuğrul, 1999). Hatta anne babaların kız ya da erkek bebeklerini severken çıkardıkları sesler ve kullandıkları kelimeler bile farklıdır. Mesela anneler hikâye anlatırken kızlarına, oğullarına nazaran daha fazla duygu yüklü ifadeler kullanmaktadırlar. Bu durum onların ileride daha duygu dolu kelimelere aşına olmalarına sebep olmalarını sağlamaktadır (Kazaz, 2019). Bir araştırmaya göre; annelerin kız çocuklarla, daha altı aylıkken bile, daha çok konuştuğu sonucuna varılmıştır (Clearfield ve Nelson, 2006). İlaveten ebeveynlerin de kızlarından, oğullarına nazaran daha fazla sözlü yanıt beklediği bilinmektedir. Cherry ve Lewis'in 1976 yılında yaptıkları çalışmada annelerin yirmi dört aylık kızlarına daha fazla soru sorup ondan daha fazla sözlü olarak yanıt beklerken, akran erkek çocuklarına soru sormaktan öte kendilerinin daha fazla açıklama yaptığı sonucuna ulaşmışlardır (Cherry ve Lewis, 1976). Kız çocuklarının, erkek çocuklara göre dil yetisinin daha erken kavranmasına yol açabilen bu gibi durumların; onları ileriki yaşlarında konuşmalarında fark olmasa bile duyguları aktarmada daha tecrübeli kılabilirler. Erkeklerin ise duygularını dile getirme ve karşı tarafa aktarma hususunda

çocukluktan itibaren teşvik görememeleri hem kendilerinin hem de başkalarının duygusal durumları hakkında bilinç olarak yetersiz kalmalarına sebep olduğu öne sürülmektedir (Schilling, 2009: 35).

5.SONUÇ

Duygu her insanda saf bir enerji gibi ama farklı şekillerde bulunmaktadır. Doğduğu andan itibaren yaşamak için gayret gösteren insan, zamanla sosyal çevresinin de farkına varmaktadır. İşte bu noktada kendisinde bulunan enerjinin hangisine daha çok gereksinimi olduğuna karar vermeye başlamaktadır. Fakat buradaki önemli nokta, duygunun varlığı kadar yokluğunun da etkisinin büyük olduğudur. Bu zıt gibi görünen ama ahenkli durum sebebiyle duygular; en çok düşünülen, araştırılan, tartışılan meselelerden biri haline gelmiştir. Fakat yine de tarihsel süreç içinde hak ettiği itibarı tam manasıyla görememiştir. Bugün bitkilerin, hayvanların bile duygu âleminin incelenmeye çalışıldığı çağımızda, insanların duygularının kesin çerçevesi çizilebilmiş değildir. İnsan, yapay zekânın, ileri teknolojinin peşinde koşarken; duygularının gücünü yadsımış, onun varlığını güçsüzlük olarak algılamıştır. Bu algı, bir yılda veya on yılda oluşmamış, yüzyıllar boyunca devam eden kanıksanmış bir tutum olmuştur. Bugün birçok bilim insanının üzerinde çalıştığı insana en benzer robotta bile olmayan tek şey duygudur. Çünkü duygu; sonradan ilave edilemeyen, insan ruhuna ezelden ait bir olgudur. Bu yüzden çok kıymetlidir.

Tarih boyunca insanların dünyayı en kolay anlama çabaları, doğayla mücadele gayretleri en çok zıtlıklar yoluyla olmuştur. Bu yüzden duygu, akıl ile zıtlaştırılmış adeta duygulu olmak akılsız olmak; duygusuz olmak mantıksız olmak gibi algılanmış ve hatta algılatılmıştır. Bu pay içinde duygular kadınlara yakıştırılmış, erkeklerin duygudan uzak olduğu genel geçer formül kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle erkeklere de akıl, mantık gibi terimler daha çok yakıştırılmıştır. Oysa duygular tamamen insanidir. Elbette erkekler de duygularını hissetmekte, yaşamakta, ifade etmektedirler. Ancak toplum tarafından belirli duygulara izin verilmekte, belirli duyguların kadınların tekelinde olduğuna inanılmaktadır. Böylece cinsiyetlere göre şekillenen duygular, toplumda yaşayan insanların tutumlarını, davranışlarını, aile hayatlarını, mesleklerini hatta hayallerini etkilemektedir. Kısaca duygular, toplumun cinsiyet kalıp yargılarının etkisiyle adı konulmaya çalışılan nitelik haline gelmektedir. Nitekim özellikle son yirmi yılda her alanda olduğu gibi cinsiyete dayalı toplumsal tutumlar ve erkeklik imgeleri esneklik kazanmıştır. Erkekler de modayla ilgilenmeye, çocuk bakımına daha çok katkı sunmaya, mutfakta çokça vakit geçirmeye başlamışlardır. Hatta medyanın da desteğiyle duygularını dile getirmeye özendirilmişlerdir. Aslında kibar, nazik, şefkatli erkekler sanıldığı kadar az da değildir. Örneğin ülkemizde 1985 yılında Nilüfer'in herkes tarafından bilinen "erkekler ağlamaz, sil gözyaşını" şarkısına karşılık, 2017 yılında Can Bonomo "erkekler de ağlar, sev gözyaşını" diyerek cevabi bir şarkı söylemiştir. Sonuç olarak duygular; tarihin her döneminde ve hayatın her alanında toplumsal cinsiyet algısının, kalıp yargılarının, eşitsizliklerinin ve rollerinin etkisi altında kalmaktan kurtulamamıştır. Sürekli konuşulup, tartışılmalı ve anlaşılmalı çalışılmalı bile mütemadiyen arka planda kalmaya mahkûm edilmiştir. Duyguların ikinci planda kalmasının ve adeta yokmuş gibi davranılmasının en belirgin sebebi, aslında duygunun tarihsel süreç boyunca kadınlara özgü olduğunun kanıksanmasıdır (Dökmen, 2009:186). Nitekim eğer tarih boyunca duygu erkeğe, akıl kadına ithaf edilmiş olsaydı, günümüzde duygu algısı olarak da konum olarak da bugünkünden çok daha üstün bir yerde olacağı kuvvetle muhtemeldi.

Etik Beyan

“Toplumsal Cinsiyete Duygusal Bakış” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayımlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2019). Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın. *İnsan ve İnsan*. 6(21), 395-411.
- Adaçay, F.R. (2014). *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Agacinski, S. (2015). Düşüncenin Yeniden Ele Geçirilişi. Cumhuriyet Öztürk (Ed.), *Kadınların En Güzel Tarihi* içinde (ss.189-208). Yonca Aşçı Dalar (Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Akan, Ş. T. ve Barışkın, P. E. (2017). Kültür ve Cinsiyet Bağlamında Berkeley Duygu İfadesi Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Ölçütleri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 28, 43-50.
- Akdemir, S. (1991). Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın. *İslami Araştırmalar*, 5(4), 249-258.
- Aksan, Y. (2013). 1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık 1450-1750. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28(2), 355-368.
- Anger, B. (1998). *Tarih Boyunca Erkek Gibi Kadınlar*. İstanbul: Ezgi Yayınları.
- Altan, H. Z. (2019). *Varlığında Yokluğunda Kadın Bir Toplumsal Cinsiyet Eleştirisi*. İstanbul: Humanist.
- Barbulescu, R. ve Bidwell, M. (2013). Do Women Choose Different Jobs From Men? Mechanisms Of Application Segregation In The Market For Managerial Workers. *Organization Science*, 24(3), 737-756.
- Barrett, L. F. ve Bliss Moreau, E. (2009). She's Emotional. He's Having A Bad Day: Attributional Explanations For Emotion Stereotypes. *Emotion*, 9(5), 649-658.
- Beauvoir, S. (1993). Kadın İkinci Cins Genç Kızlık Çağı. Bertan Onaran (Çev.). İstanbul: Payel.
- Berktaş, F. (2012). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hristiyanlıkta Ve İslamiyet'te Kadının Statüsü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Berktaş, F. (2016). Feminist Teoride Açılımlar. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkiner (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde (ss. 2-23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet Bize Yüklenen Roller*. Kader Ay (Çev.). İstanbul: Dayanışma Vakfı.
- Briton, N. J. ve Hall, J. A. (1995). Beliefs About Female and Male Nonverbal Communication. *Sex Roles*, 32(1-2), 79-90.
- Cesur-Kılıçaraslan, S. ve Işık, T. (2016). Toplumsal Cinsiyet ve Efsaneden Gerçeğe Türkiye'de Kadın. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Cherry, L ve Lewis, M. (1976). Mothers and Two-Year-Olds: A Study of Sex-Differentiated Aspects of Verbal Interaction. *Developmental Psychology*, 12(4), 278-282.

- Yıldırım, F. & Gül, H. (2021). Toplumsal Cinsiyete Duygusal Bakış. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 578-590.
- Clearfield, M. W. ve Nelson, N. M. (2006). Sex Differences in Mothers' Speech and Play Behavior With 6-, 9-, and 14-Month-Old Infants. *Sex Roles*, 54(1), 127-137.
- Connell, R.W. (1996). Teaching The Boys: New Research on Masculinity, and Gender Strategies For Schools. *Teachers College*, 98, 206-234.
- Çolak, F. (2016). Türklerde Lider Kadın Tipolojisi ve Gülnar Hatun Efsanesi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 58-69.
- Çolak, G. (2019). *Toplumdilbilimi Toplumsal Cinsiyet ve Dil*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Dağlıoğlu, E, H. ve Çamlıbel Çakmak, Ö. (2009). Okul Öncesi Çocuklarına Yönelik Yayınlanan Hikâye Kitaplarının Şiddet ve Korku Öğeleri Açısından İncelenmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(3), 510-534.
- Demirhan Serinken, N. (2016). Anaerkil Toplumun Sonu. *Journal of International Social Research*, 9(42), 1070-1076.
- Direk, Z. (2014). Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi. Zeynep Direk (Der.), *Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar* içinde (ss. 67-85). İstanbul: Yapı Kredi.
- Dowling, C. (1992). *Sindirella Kompleksi*. Selçuk Budak (Çev.). Ankara: Öteki.
- Dökmen, Ü. (2009). *Küçük Şeyler 4: Eşitler Evi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. M. Özcan (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Ecevit, Y. (2003). Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çatışabilir? *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 83-88.
- Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner (Ed.). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* içinde (ss. 2-29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Esen, M. (2011). Kur'an'da Akıl-İman İlişkisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 85-96.
- Eşel, E. (2005). Kadın ve Erkek Beyninin Farklılıkları. *Klinik Psikofarmakoloji Bulteni*, 15(3),138-152.
- Fine, C. (2016). Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması. Kıvanç Tanrıyar (Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Fischer, A. H., Rodriguez Mosquera, P. M., Van Vianen, A. E., ve Manstead, A. S. (2004). Gender and Culture Differences in Emotion. *Emotion*, 4(1), 87-94.
- Genç, H. (2015). Women Education In Emile By Jean-Jacques Rousseau. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 25-34.
- Genç, Ö. (2011). Ortaçağ Avrupa'sında Kadın. Altan Çetin (Ed.), *Ortaçağda Kadın* içinde (ss. 241-297). İstanbul: Lotus Yayınları.
- Gençoğlu, C. ve Yılmaz, M. (2012). *Duygusal Farkındalık*. Samsun: E-Yazı.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Goleman, D. (2003). *Duygusal Zekâ Neden IQ'dan Daha Önemlidir?* İstanbul: Varlık Yayın.
- Green, L. (1994). Fear As A Way Of Life. *Cultural Anthropology*, 9(2), 227-256.

- Yıldırım, F. & Gül, H. (2021). Toplumsal Cinsiyete Duygusal Bakış. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 578-590.
- Grusec, J. E. (1992). Social Learning Theory And Developmental Psychology: The legacies of Robert R. Sears and Albert Bandura. *Developmental Psychology*, 28(5),776-786.
- Hines, S. (2019). *Toplumsal Cinsiyet Akışkan Mıdır? 21. Yüzyıl için Rehber. Özge Çağlar (Çev.)*. İstanbul: Hep Yayıncılık.
- James, W. (1884). What Is An Emotion? *Oxford University Press*, 9(34), 188-205.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). Türkiye'de Kadın ve Eğitim. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yüksek (Ed.), *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar içinde* (ss. 23-33). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kazaz, A. (2019). *Duygusal Zekâ ve Tüketim*. İstanbul: Literatürk.
- Kia, R.A. (2015). Atina'daki Demokrasiden Ortaçağ'a Kadının Dünyası ve Kadın Filozoflar. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 73(1),7-20.
- Köysüren, A. Ç. (2016). *Kültürel ve Dini Algıda Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Kring, A. M., Smith, D. A., ve Neale, J. M. (1994). Individual Differences in Dispositional Expressiveness: Development and Validation of The Emotional Expressivity Scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(5), 934-949.
- Lindsey, L. L. (2016). *Gender Roles A Sociological Perspective*. USA: Routledge.
- Lloyd, G. (1993). *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde Erkek ve Kadın*. Muttalip Özcan (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marçal, K. (2018). *Adam Smith'in Yemeğini Pişiren Kimdi? Ekonomide Kadının Görünmez Eli*. Ali Arda (Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Marshall, T. M. (1997). *Hükmeden Erkek Boyun Eğen Kadın*. Gülden Şen (Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Mill, J. S. (2017). *Kadınların Köleleştirilmesi*. Ahmet Özcan (Çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Mitchel, J. ve Oakley, A. (1984). *Kadın ve Eşitlik*. Fatmagül Berktaş (Çev.). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Nelson, K. L., Newman, D. N., McDaniel, J. R. ve Buboltz, W. C. (2013). Gender Differences in Fear of Failure Amongst Engineering Students. *International Journal of Humanities and Social Science*, 3(16), 10-16.
- Özdemir, O. (2017). Psikiyatrik Açından Akıl ve Aklın Terbiyesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(1), 115-121.
- Paoletti, J. B. (1987). Clothing And Gender In America: Children's Fashions, 1890-1920. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 13(1), 136-143.
- Reed, E. (2012). *Kadının Evrimi*. Şemsa Yeğin (Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Rogers, W. S. ve Rogers, R. S. (2001). *The Psychology of Gender And Sexuality: An Introduction*. UK: McGraw-Hill Education.
- Rumi, M. C. (1997). Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi (6 Cilt). Şefik Can (Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ryle, R. (2015). *Questioning Gender: A Sociological Exploration*. Los Angeles: Sage.

- Yıldırım, F. & Gül, H. (2021). Toplumsal Cinsiyete Duygusal Bakış. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 578-590.
- Sancar, S. (2011). Türkiye’de Kadın Hareketinin Politigi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler. Serpil Sancar (Der). *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar (2 Cilt)* içinde (ss. 61-117). İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Saygılıgil, F. (2016). Toplumsal Cinsiyet Kavramı. Feryal Saygılıgil (Der.). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde (ss. 8-16). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Schilling, D. (2009). *Duygusal Zekâ Beceri Eğitimi Uygulamaya Yönelik Pratik Bir Model ve 50 Aktivite*. T. Fikret Karahan, B. Murat Yalçın, Müge Yılmaz, Mehmet E. Sardoğan (Çev.). Ankara: Maya Yayınları.
- Schiller, B. M. (2008). Film Essay Saying Yes To Dirt, Desire and Difference: Yes (2004). *The International Journal of Psychoanalysis*, 89(6),1225-1235.
- Segal, L. (1990). *Gelecek Kadın Mı? Suğra Öncü* (Çev.). İstanbul: Afa Yayınları.
- Sezer, M.Ö. (2010) *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Smith, T. W. (2018). *Duygular Sözlüğü*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Solomon, R. C. (2008). The Philosophy of Emotions. Michael Lewis, Jeannette M. Haviland-Jones ve Lisa Feldman Barrett (Ed.). *Handbook of Emotions* içinde (ss. 3-17). New York: The Guildford Press.
- Şaşman Kaylı, D. (2017). Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısının Annelik Kurgularıyla İlişkisi. Derya Altun ve Huriye Toker (Ed.). *Toplumsal Cinsiyet İçinde Kadın Bedeninin Annelikle İmtihanı* içinde (ss. 61-78). Ankara: Nika Yayınevi.
- Topdemir, H. G. (2009). Felsefe Nedir? Bilgi Nedir? *Türk Kütüphaneciliği*, 23(1), 119-133.
- Tuğrul, C. (1999). Duygusal Zekâ. *Klinik Psikiyatri*, 1, 12-20.
- Türk, B. (2007). Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Pierre Bourdieu. *Sosyal Bilimlerde Açılımlar Konferansı*, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- UNWWomen (2010). “The Women’s Empowerment Principles”, <https://www.unglobalcompact.org/take-action/action/womens-principles>.
- Uzbay, T. (2017). *Görünmeyen Beyin*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Wollstonecraft, M. (2012). *Kadın Haklarının Gerçeklendirilmesi*. Deniz Hakyemez (Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Yıldırım, F. ve Gül, H. (2021). Uluslararası Kalkınma Politikaları ve Kadınların Güçlendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 679-695.

Türkiye’de Covid-19 Sürecinde Sağlık Politikalarının Oluşturulmasında Sağlık Diplomasisinin Rolü

Ercan OKTAY*

Selime YILDIRIM**

Öz

Sağlık, toplum açısından çok önemli olmakla birlikte; krizler, doğal afetler, salgınlar gibi olağanüstü durumlarda devlet açısından çok daha gerekli bir konuma gelmektedir. Devletin asli fonksiyonlarından olan sağlık hizmetlerinin planlanması ve yürütülmesi, olağanüstü durumlardan çıkabilmek açısından stratejik bir önem arz etmektedir. Devletler açısından politika belirleme ve iyi uygulama transferi, birçok alanda olduğu gibi sağlık hizmetleri açısından da uygulanabilen bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya genelinde giderek artan bu yaklaşım, sağlığın sadece teknik olarak ele alınmasını engellemiştir. Sağlık diplomasisi kavramı da ülkelerarasında sağlık alanında yapılan birtakım çalışmaları anlatmak için kullanılmaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de COVID-19’un ortaya çıktığı dönemde sağlık politikalarının belirlenmesinde sağlık diplomasisinin etkilerini tartışmaktadır. COVID-19 süreci, küresel çapta bir pandemi dönemi olduğundan politika ve uygulama süreçlerinin de küresel ölçekte olmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla sağlık alanında gerçekleştirilen diplomasi, mücadelenin başarısını pozitif olarak etkileyecektir. Çalışmada bu iddiayı desteklemek üzere Sağlık Bakanlığı’nın rapor ve çalışmaları başta olmak üzere pek çok basın ve yayın organının güncel haberlerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Kamu Politikası, Sağlık Politikası, Sağlık Diplomasisi, Türkiye.

Makale Türü: Derleme Makale

The Role of Health Diplomacy in Creating Health Policies During the Covid-19 Pandemic in Turkey

Abstract

Health, in addition to being extremely vital for society, becomes much more necessary for the state in extraordinary situations such as crises, natural disasters and epidemics. The planning and implementation of health services, which is one of the main functions of the state, is of strategic importance so as to overcome extraordinary situations. For states, policy determination and good practice transfer are phenomena that can be applied in the health services field, as in many other fields. This wide-spreading approach around the world has prevented health from being considered only technically. In this regard, the health diplomacy concept is used to describe some studies carried out in the field of health between countries. This study discusses the effects of health diplomacy in determining health policies in the period when COVID-19 emerged in Turkey. Since COVID-19 is a global pandemic, it makes it essential for policy and implementation processes to be on a global scale. Therefore, diplomacy carried out in the health field will positively affect the success of the struggle. To support this claim, the current news of various press and media organs, especially the reports and studies of the Ministry of Health, were used in this study.

Keywords: COVID-19, Public Policy, Health Policy, Health Diplomacy, Turkey.

Article Type: Review Article

* Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri A.B.D., ercanoktay@kmu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-2399-9411.

** Araş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri A.B.D., selimeyildirim@kmu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-0584-0618.

1. GİRİŞ

Kamu yönetiminin toplumu ilgilendiren her alanla bağı bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na göre, Türkiye’nin “sosyal bir hukuk devleti” (T.C. Anayasası, madde 2) olması ise sorumluluklarını artırmıştır. Buradan hareketle, sağlık, eğitim gibi başlıklarla kamu yönetiminin yakından ilişkisi olduğu söylenebilmektedir.

Sağlık politikası, bir ülkede toplumun sağlığa ilişkin taleplerini yansıttığı gibi devlet eliyle gerçekleştirilen yönetsel çalışmaları da içermektedir. Dünyada sağlığın kamusal bir gündem olması, özellikle Sanayi Devrimi’ni izleyen süreçte gerçekleşmiştir. Artan meslek hastalıkları, bu gündemin oluşmasının temel sebebidir. Kötü yaşam koşullarını izleyen zorlu çalışma şartları, salgın hastalıkları da beraberinde getirmiştir. İşgücünün devamını sağlamak için yaşam şartlarının belli bir standartta tutulması gerekmektedir. Bu dönemden sonra sağlığın bireysel değil, toplumsal bir konu olduğu kabul edilmiştir.

Türkiye’de ise Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte, birçok alanda olduğu gibi sağlık konusu da devletin öncelikli faaliyet alanları arasına girmiştir. Kurulan hastaneler ve yayımlanan kanunlarla kamucu bir sağlık politikası izlenmiştir. Diğer bir deyişle, sağlık alanında ana aktör devlet ve devletin politikalarıdır. 2000’li yıllarla birlikte ise sağlık politikaları tekrar tartışmaya açılmıştır. Tartışma teknik birtakım düzenlemeleri değil, bir yeniden yapılandırmayı beraberinde getirmektedir. Bu tespitin başlıca nedeni ise aktörlerde yaşanan değişimlerdir. Sağlık alanında her bakımdan sorumlu devlet, artık sorumluluklarını başka bileşenlerle de paylaşacaktır. Özellikle “Sağlıkta Dönüşüm Programı” ile somutlaşan yeni politikalar, sağlığı bütünlüklü olarak düşünmeyi gerektirmiştir. Sağlık salt hasta - doktor ilişkisi üzerinden değil, hem uluslararası aktörler hem de ülke içindeki sektörle olan bağlar üzerinden yeniden tanımlanacaktır.

Söz konusu süreçte, sağlık diplomasisi kavramı ise daha önemli bir hal almıştır. Özellikle dünyayı yakından etkileyen ve çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla devam eden COVID-19 pandemi süreci, pek çok alanda yeni düzenlemelere sebep olmuş; geçmişin kabullerini yeniden ele almayı gerektirmiştir. Türkiye’de de COVID-19 sürecinde hem sağlık politikaları hem de sağlık diplomasisi tekrar sınanmıştır. Bu çalışmanın evrenini ise kamu yönetimi içinde yapılan faaliyetler oluşturmaktadır. Çalışma, sağlık diplomasisinin Türkiye’deki sağlık politikalarını söz konusu dönemde nasıl etkilediğini araştırmaktadır. COVID-19 sürecinde sağlık politikalarının düzenlenmesinde, sağlık diplomasisinin güçlü ve belirleyici etkisi olduğu çalışmanın temel iddiasıdır. Bu iddia, resmi raporlar başta olmak üzere çeşitli yazılı ve sözlü medya kaynakları ile temellendirilecektir. COVID-19 pandemi süreci süregelen olduğundan, çalışmada hali hazırda uygulanan politikalar üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Çalışma, bir kamu politikası analizi yapmaktan ziyade politikaları betimlemekle yetinecektir. Sağlık diplomasisinin, COVID-19 sürecinde uluslararası politika bağlamında bir araç kullanılmasına işaret edilmesi hedeflenmektedir. İncelenen politikalar ise bu sürecin ilk dönemini temsil etmektedir. Pandemi sürecinde politikaların belirlenmesi ve uygulanması devam ettiği için, gündemin oluşmasını (*agenda setting*) izleyen süreçteki sağlık politikası faaliyetleri incelenmiştir.

2. BİR KAMU POLİTİKASI OLARAK SAĞLIK VE TÜRKİYE’DEKİ SEYRİ

Kamu politikası, literatürde en bilinen haliyle hükümetlerin yaptığı ya da yapmadığı faaliyetleri nitelendirmektedir (Dye, 2011: 1). Yapma ya da yapmama eyleminde karar, öncel birtakım çalışmalara dayanmaktadır. Bu alanda formüle edilen döngü modeli, politikaların kurgulanmasını anlamayı kolaylaştırmaktadır. Buna rağmen, bu şablon pek çok eleştiri de almaktadır. Kamu politikasının daha karmaşık bir süreç olduğu, formüllerle ifade edilemeyecek kadar karmaşık ilişkiler içerdiği belirtilmektedir. Bu bağlamda, politika analizinin salt döngü modeli ile açıklanması kabul edilebilir

değildir (Çiner, 2020: 18). Kriz dönemleri de doğrusal gelişmeyi etkilemektedir. Kamu politikasını, devletin hazırladığı argümanlarla karşılık verdiği verili durumların tümü olarak anlatmak mümkündür (Mintrom ve Williams, 2013: 4). Kamu politikasının bu yaklaşımla ele alınması, kriz ile politika süreci arasında bir çatışmaya neden olmaktadır. Kamu politikasının tek değerlendirme biçimi, bahsedilen döngü modeli değildir. Kriz anlarında da kamu politikalarının yeniden ele alınması ya da yeni gündemlerin ortaya çıkması olasıdır. Kamu politikası ve politika analizinin Türkçe yazında sıklıkla sektörel çerçevede ele alınması, bu alanda sınırlılıkların gündeme gelmesine neden olmaktadır ve kamu politikası kavramının yeniden tartışmaya açılması ihtiyacını doğurmaktadır (Bayırbağ, 2020: 45). Kamu politikası, hükümetler tarafından yapılacak faaliyetlerin tesadüflere bırakılmayacak hale getirilmesini, belli aktör ve süreçlere bağlanmasını hedeflemektedir. Kriz anları, kamu politikalarının sınındığı ve planlanan politikaların yeniden ele alındığı zamanlardır. Bu sebeple, krizin yönetilmesi en az kamu politikaları kadar önemlidir.

Kamu politikasının temel inceleme nesnesi, devlet ve devletin faaliyetleridir (Çiner, 2013: 40). Diğer bir deyişle, kamu politikasının pek çok bileşeni olsa da devletin belirleyiciliği hakim olmaktadır. Bu sebeple, kamu politikası “kamu” vurgusuna sahiptir. Politika analizinin sosyal bilimlerdeki pek çok alandan yararlanması olağan kabul edilmektedir (Knoepfel, vd., 2007: xii). Kamu yönetimi ile kamu politikası arasındaki bağ, bu ilişki nedeniyle de kurulmaktadır. Bunun yanında, sağlığın temel bir hak olarak ele alınması, çalışma bağlamında kamu yönetimi ile olan bağını da kurmaktadır. Kamu politikası, nereden bakılırsa bakılsın devlet ile yakından ilişkilidir. Bu sebeple, yasama - yürütme ve yargı organlarının kararları, politikaların oluşmasında temeldir (Yıldız, 2011: 4). Günümüzde politika alanında yasama faaliyetleri etkilidir ancak başka aktörler de oldukça belirleyici hale gelmiştir. Sorunun algılanış biçimindeki değişiklikler, aktörler arasında da değişikliklere neden olmaktadır (Knoepfel, vd., 2007: 47).

Sağlık politikası, en temel anlamıyla bir ülkede sağlık alanında yürütülen çalışmaların tümünü ifade etmektedir. Bu politikalar, geniş çerçevede düşünülmelidir. Sağlık politikası, kamu politikalarının bir alt kümesidir. Her ne kadar Osmanlı Devleti’nde de sağlık alanında çalışmalar bulunsun da sağlık politikası alanındaki sistematik faaliyetlerin Cumhuriyet dönemiyle başladığı söylenebilir. Bu dönemde sağlık alanında yapılan çalışmalar, yeni kurulan Cumhuriyet’in insan kaynağına ve yasal - kurumsal alana yöneliktir (Yıldırım ve Yıldırım, 2013: 358). Sovyetler Birliği’nden etkilenecek örgütlenmesi ve ismi benzer olan “dispanser”ler kurulmuştur (Akalın, 2013: 205) Söz konusu koşulları somut hale getiren en önemli Kanun, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu¹’dur. Kanun, Cumhuriyet dönemindeki kamucu anlayışın temelini oluşturmaktadır (Çelik, 2020). Devlet, sağlık alanında temel aktör olarak nitelendirilmiştir. Günümüzde de yürürlükte olan Kanun’da salgın hastalıklarla mücadele konusunda birçok düzenleme önemli bir yer bulmaktadır (Çelik, 2020). Toplum etkileyen hastalıkların tümü ile mücadelede, Devlet sorumlu kılınmıştır (madde 1). Dönemin kamu yönetimi teşkilatına uygun olarak il özel idareleri ve belediyeler de sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde ortaklardır (madde 18 - 21). Bu noktada, hükümet ve kamu görevlileri salgınla mücadelede ilk elden sorumludurlar (madde 65). Bu sorumluluk yalnızca sağlık alanında değil, aynı zamanda ekonomik alanda da geçerlidir (madde 81, 83).

1960’lı yıllarla birlikte, “sağlıkta sosyalizasyon” kavramı² gündeme gelmiştir. Sağlığın artık “herkes için” ve “erişilebilir” olması planlamaktadır. Bu dönemdeki mücadeleyi, 224 sayılı “Sağlık

¹ 1580 sayılı” Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, RG Tarih: 06.05.1930, RG Sayı: 1489.

² “Sosyalleştirme: Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi vatandaşların sağlık hizmetleri için ödedikleri prim ile amme sektörüne ait müesseselerin bütçelerinden ayrılan tahsisat karşılığı her çeşit sağlık hizmetlerinden ücretsiz

Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun³’un şekillendirdiği söylenebilir. 1961 Anayasası ile birlikte sosyal devlet ilkesinin kabul edilmesi, bu süreci kolaylaştıran faktörlerdendir. Sağlık hakkı, ilk kez 1961 Anayasası’nda anayasal olarak düzenlenmiştir (Sönmez, 2017: 26). Dönemin kamu yönetimi örgütlenmesi de sağlık ve sağlığa yönelik harcamaları teşvik etmiştir. Sağlık hizmetlerinin bir bütün olarak ele alınması planlanmıştır (Yıldırım ve Yıldırım, 2013: 358). 224 sayılı Kanun, bu hizmetler özellikle sağlık ocakları eliyle gerçekleştirilmektedir (madde 9). Sosyalleştirme çalışmaları salt sağlık ocakları ve doktorların katılımıyla değil; aynı zamanda, gerekli tüm araç gerecin temin edilmesi ile düzenlenmektedir (madde 17). 1983 yılında yapılan değişikliklerle, bu çalışmaların 1992 yılına kadar Türkiye’nin tamamında örgütleneceği öngörülmüştür (madde 20). Kanun’un ilk halinde 15 yıl içinde bu çalışmaların tamamlanacağı belirtilmektedir. Bu yaklaşık 10 yıllık bir sapmayı göstermektedir. Nitekim 1980’li yıllarla birlikte, sosyalizasyon çalışmaları yerini yeni politikalara bırakacaktır. Bu çalışmalar ile birlikte, Türkiye’de sağlığın bir hak olarak kabul edilmesi kolaylaşmıştır.

1980’li yıllarla birlikte, tüm dünyada değişim süreci hızlanmıştır. Ülkemizdeki sağlık hizmetleri de bu durumdan fazlaca payını alarak en çok etkilenen kamusal hizmetlerden birisi olmuştur. 1982 Anayasası’nda devlete sağlık alanında düzenleyici bir rol yüklenmesi, temel belirleyicilerdendir (Yenimahalleli Yaşar, 2008: 159). Bunun nedenlerinden biri, sağlık alanında yapılan harcamaların öncelik sıralamasının değişerek özelleştirmeci politikaların güdülmeye başlanmasıdır (Soyer, 2009: 304). Bu dönemde, ekonomik koşullara bağlı olarak birçok alanda olduğu gibi sağlık alanında da etkin bütçe kullanımı arayışları ön plana çıkmıştır. Dönemin temel politika belirleyicisi, 3359 sayılı “Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu” olmuştur (Soyer, 2009: 307). Günümüzde de sağlık politikalarında etkili olan ilkelerin birçoğu, Kanun’da yer almıştır. 1990 yılında Sağlık Bakanlığı bünyesinde kurulan Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü faaliyetleriyle birlikte, Dünya Bankası başta olmak üzere ulusüstü kuruluşların sağlık politikaları üzerindeki etkileri görülmektedir (Yenimahalleli Yaşar, 2008: 161). Geleneksel kamu yönetimi örgütlenmesinin dışına çıkılarak Bakanlık bünyesinde bulunan ancak kendi kararlarını alabilen bir “Proje Koordinatörlüğü” oluşturulmuştur. Türkiye tarihinin önemli kırılmalarından olan 5 Nisan 1994 Kararları, birçok alanda olduğu gibi sağlık alanında da bütçe kısıtına sebep olmuştur. (Soyer, 2009: 313). Bu dönemle birlikte, sağlık alanındaki politikaların küresel aktörlerle etkileşim içinde geliştiği söylenebilmektedir.

2000’li yıllara ise temelleri 1980’li yıllarda atılan “Sağlıkta Dönüşüm Programı” damgasını vurmuştur. Sağlıkta Dönüşüm Programı, sağlık ve sağlık politikalarına ilişkin o güne kadar geliştirilen tüm kabulleri yıkan bir düzenlemedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri, sağlık alanındaki her konuda tümünden bir değişime işaret etmesidir. Programın baş mimarı Dünya Bankası başta olmak üzere, ulusüstü aktörlerdir. Böyle büyük bir düzenleme, ülke içindeki çeşitli kurumlardan da beslenmiştir. Elbette alandaki en büyük belirleyici, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’dir. Dönemin ekonomik koşulları bu politikaların benimsenmesinde etkili olmuştur (Sönmez, 2017: 29). Dünya Bankası’nın bu dönemdeki çalışmaları, “sağlık reformu pandemisi” olarak kavramsallaştırmaktadır (Hamzaoğlu, 2011’den akt.: Hamzaoğlu, 2013: 174).

Sağlıkta Dönüşüm Programı, temel olarak “etkililik”, “verimlilik” ve “hakkaniyet” çerçevesinde düzenlemeler yapmayı hedeflemektedir (Sağlık Bakanlığı, 2003: 24). Temel ilkeler ise “insan merkezlilik”, “sürdürülebilirlik”, “sürekli kalite gelişimi”, “katılımcılık”, “uzlaşmacılık”, “gönüllülük”, “güçler ayrılığı”, “desantralizasyon”, “hizmette rekabet” olarak belirlenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2003: 25). Sağlık alanında tam yetkili olan Sağlık Bakanlığı, “planlayıcı ve denetleyici” hale getirilmiştir

---

veya kendisine yapılan masrafın bir kısmına iştirak suretiyle eşit şekilde faydalanmalarıdır.” (224 sayılı Kanun, madde 2).

³ RG Tarih: 12.01.1961, RG Sayı:10705.

(Sağlık Bakanlığı, 2003: 26). Sosyal Güvenlik Kurumu, üç büyük grubun sosyal güvenlik sistemini bir araya getirmeyi sağlamış ve bu alanda önemli bir hacim kazanmıştır (Sönmez, 2017: 49). Aile hekimliği uygulaması, özel hastanelerin artması yine Sağlıkta Dönüşüm Programı ile gündeme gelmiştir. Birinci kademe sağlık hizmetleri sağlık ocaklarının yanında, vakıf ve dernekler aracılığıyla da yürütülecektir (Sağlık Bakanlığı, 2003: 30).

2011 yılında çıkarılan 663 sayılı KHK⁴, Bakanlık teşkilatı ve diğer alanlarda geniş düzenlemeleri öngörmüştür. KHK’ye 2018 yılında yapılan ekle, Sağlık Bakanlığı’na ilgilendirilen USHAŞ (Uluslararası Sağlık Hizmetleri) bir anonim şirket olarak kurulmuştur (ek madde 2/1). USHAŞ’ın faaliyetleri aşağıdaki gibidir:

a) Uluslararası sağlık hizmetleri alanında aracılık faaliyeti gösteren kurumlara yetki belgesi vermek.

b) Ülkemizin sağlık hizmetlerinin uluslararası tanıtımını yapmak, bu alandaki tanıtım ve bilgilendirme faaliyetlerini koordine etmek, yönlendirmek ve desteklemek.

c) Uluslararası sağlık hizmetlerine ilişkin aracılık faaliyetlerinde bulunmak, verilen yetki çerçevesinde kamu ve özel sektör kuruluşları adına uluslararası sağlık hizmetlerine ilişkin sözleşme yapmak, yapılan sözleşmelerin yürütülmesine destek olmak.

ç) Uluslararası sağlık hizmetlerine ilişkin bilgi alma başvurularına cevap vermek, şikâyetler ve anlaşmazlıkların çözümü için ilgili merciler nezdinde girişimlerde bulunmak, tarafların karşılaşılabilecekleri sorunları tespit ederek önleyici tedbirler almak.

d) Ülkemizin sağlık sisteminin tanıtımını yapmak, sağlık sistemleri, sağlık finansmanı ve kamu özel işbirliği modelleri konusunda uluslararası kişi ve kuruluşlara danışmanlık yapmak, bu alanlarda sistemlerin kurulması ve geliştirilmesine ilişkin yurt dışı talepleri karşılamak, projeler yapmak ve uygulamak.

e) Yurt dışında sağlık kuruluşu açmak, işletmek, ortaklık kurmak ve işbirliği yapmak, sağlık ve eğitim amacına yönelik bina inşa etmek ve ettirmek, ilaç, cihaz ve tıbbî malzeme tedariki yapmak.

f) Sağlık meslek eğitimi turizmine yönelik faaliyetlerde bulunmak; yurt içindeki eğitim kurumlarına yurt dışından öğrenci teminine aracılık etmek, yurt dışında eğitim kurumu açmak ve eğitim faaliyetinde bulunmak.

g) Faaliyet alanına giren konularda ulusal ve uluslararası kongre, seminer ve benzeri etkinliklerde bulunmak, araştırma ve yayın yapmak.

ğ) Uluslararası sağlık hizmetlerine ilişkin politika ve stratejiler, hizmet sunum standartları, akreditasyon kriterleri, fiyat tarifeleri ve hukuki düzenlemeler konusunda ilgili kuruluşlarla işbirliği yapmak ve bu konularda Bakanlığa önerilerde bulunmak.

h) Sağlık meslekleri eğitimi konusunda teşvikler geliştirmek, bu alanda uluslararası öğrencileri ve eğitim kurumlarını desteklemek (ek madde 2/2).

Artık uluslararası alanla olan ilişkilerin geniş düzeyde tutulacağı; sağlığın bir temel hak olması dışına çıkılarak ilişkilerin güçlendirilmesi ve gerçekleştirilmesinde bir araç olacağı görülmüştür.

3. SAĞLIKTA YENİ BİR ARAÇ: SAĞLIK DİPLOMASİSİ

Sağlık diplomasisi, uygulamada eskiye dayansa da kavram ve disiplin olarak gelişmesi yakın zamandadır. Özellikle uluslararası ilişkiler, halkla ilişkiler, iletişim, hukuk (uluslararası hukuk) ve tıp alanında “sağlık diplomasisi” ya da “tıp diplomasisi” alanında çalışmalar yapılmıştır. Zira, küresel sağlık diplomasisi uluslararası ilişkiler, kültür ve politika ile tıp ve diğer alanları birbiriyle eşleştirerek

⁴ 663 sayılı “Sağlık Alanında Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, RG Tarih: 02.11.2011, RG Sayı: 28103 (Mük.).

bu disiplinleri aşan öğrenme, araştırma ve eleştirel keşiflere odaklanan bir alan olarak düşünülmektedir (Adams, Novotny ve Leslie, 2008: 316).

Hristiyan misyonerlerin yaptığı tedaviler ve bunun dinsel boyutları, sağlık diplomasinin öncülleri olarak kabul edilmektedir (Erman, 2016: 81). 20. yüzyılın başında da bu kez ABD’li misyonerler, Uzakdoğu’da dispanserler açarak bu faaliyetleri sürdürecektir (Akalm, 2013: 205). Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı sonrasında sağlık diplomasisi kavramı akademik anlamda da gelişecektir. Tarihsel olarak sağlık diplomasisi alanındaki başarılar, II. Dünya Savaşı sonrası Marshall Planı ile Avrupa’yı yeniden kalkındırma çalışmaları ve nükleer felaket sonrası Japonya’ya ABD tarafından yapılan tıbbi yardımlarla kazanılmıştır (Adams, vd., 2008: 317).

Sağlık diplomasinin gelişmesinde Peter Bourne’nin 1978 yılında kavramsallaştırdığı “tıp diplomasisi”nin önemli bir yeri bulunmaktadır (Katz, vd., 2011: 505). Zaman içinde sağlık diplomasisi, tıp diplomasisinden de yararlanarak yaygınlaşmıştır. İngilizce yapılan yayınlarda, sağlık diplomasinin “*küresel sağlık diplomasisi*” olarak nitelendirildiği görülmüştür. Bu durumun, Dünya Sağlık Örgütü’nün küresel sağlık tanımı ve küresel sağlık politikalarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Kavramın geçerliliği, 2009 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda alınan kararlarla kabul edilmiştir (Cihanoglu Gulen, 2018: 26). Küresel sağlık diplomasisindeki son gelişmeler, uluslararası yasal mekanizmaları müzakereye ve yasalaştırmaya davet ederek küresel sağlık işbirliği için çerçeve çizilmesini teşvik etmiştir (Taylor ve Dhillon, 2011: 20).

Sağlık politikalarında tüm dünyada dönüşüm süreci devam etmektedir. Yeni süreçlerin beraberinde getirdiği gelişmeler, çok uluslu sağlık örgütleri, çıkar grupları ve hükümetler arasında karmaşık ve değişen ilişkiler doğurmuştur (Adams, vd., 2008: 318). Bu karmaşık ilişkileri düzenlemek ve bir araya getirmek ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sağlık diplomasinin tanımlarından biri de “*sağlık için gerekli olan küresel politika ortamını şekillendirmek ve yönetmek amacıyla yönelik çok aşamalı görüşme süreçleri*”dir (Kickbush, Silberschmidt ve Buss, 2007: 243-244’ten akt.: Hayran, 2017: 20).

Küresel sağlık diplomasisi, küresel sağlığı geliştirmek; özellikle çatışma alanları ve kaynakları kıt olan bölgelerde uluslararası ilişkileri iyi hale getirmek gibi ikili hedefleri olan bir alan olarak ortaya çıkmıştır (Adams, vd., 2008: 316). Bu hedeflerin salt teknik-diplomatik şekilde ele alınması mümkün görünmemektedir. Bourne’ye göre ise sağlık diplomasisi, geleneksel, değişken ve duygusal kaygıları aşmanın bir yoludur (Bourne, 1978: 121’den akt.: Katz, vd., 2011: 509). Geleneksel diplomasi anlayışının dışında farklı araç ve yöntemlerle bu ilişkilerin yürütülmesi beklenmektedir.

Küresel sağlık diplomasisi aynı zamanda, resmi müzakerelerden hükümet ve hükümet dışı aktörlere kadar uzanan geniş bir yelpazede gerçekleşen ortaklık ve etkileşimi anlatan bir kavramdır (Katz, vd., 2011: 505). Buradan hareketle, ulusüstü kuruluşların rolü oldukça büyüktür. Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü, UNICEF, Uluslararası Çalışma Örgütü bu alanda faaliyet gösteren örgütlerden birkaçıdır. Bu alandaki çeşitlilik, sağlığa bütüncül olarak bakan görüşlerin ürünüdür:

Kamu politikasının tüm alanlarının, sağlık politikasının birer unsuru olarak görülmesinin; hem fiziksel çevrenin (çevre kirliliği, küresel ısınma, enerji, toprağın bozulması vb.) hem de toplumsal çevrenin (işsizlik, konut durumu, ulaşım, gıda üretimi vb.) halk sağlığıyla bağlantılı başlıklar olarak ele alınması gereği yönünde ısrarcıydılar (Leys, 2014: 25-26).

Sözü edilen görüşün yanında, sağlık hizmetlerinin farklı şekillerde ele alınması da mümkündür. Bunun göstergelerinden biri, Dünya Ticaret Örgütü’nün Dünya Sağlık Örgütü ile birlikte sağlık alanında söz sahibi olan iki örgütten biri olmasıdır (Hayran, 2017: 21). Dünya ticaretini düzenleyen ve politikalar geliştiren bir örgütün, sağlık politikaları üzerinde geniş etkisinin olması anlamlıdır. Zira özellikle biyo-çeşitlilik ve ilaç sektörü alanındaki çalışmalar, Dünya Ticaret Örgütü’nü sağlık ile ilişkilendirmiştir.

Sağlık hizmeti sunumunun zamanla özel sektörü de kapsar hale gelişi, yine önemli bir adımdır (Krajewski, 2003: 341-367 ve Fidler, 2003’ten akt.: Koivusalo, 2014: 305).

Sağlık diplomasisi küresel bir hedef olarak ele alınırken, bu hedefi kendine politika edinmiş ve uzun yıllardır çalışmalar yürüten ülkeler de vardır. Bunun en önemli örneği, Küba’dır. Küba on yıllardır ülkesinde sağlık alanında gelişmiş bir sistem kurmakla kalmamış, aynı zamanda başka ülkelere de tıp alanında yardımlar yapmıştır. Özellikle sağlık personelini hem müdahale hem de eğitim ve uygulama amacıyla birçok ülkeye yollamıştır. Küba’da “*hekim bu anlamda toplumun iyileştiricisi (devlet adamı hekim) ve devlet hekimin toplumu iyileştirmek için kullandığı bir araçtır.*” (Akalin, 2013: 95). Sağlık diplomasisi alanına yansıyan bu görüş, tıbbın ele alınışındaki farklılığı da ortaya koymaktadır. Sterilize edilmiş bir sağlık politikası yürütülmekten ziyade, toplumsal sorunlarla bütünleşik bir sağlık politikası izlenmiştir. Zira, “*Siyaset, tıbbın geniş ölçekli uygulamasından başka bir şey değildir.*” (Porter, ? : 643’ten akt.: Leys, 2014: 35; Akalin, 2013: 79).

Sağlık diplomasisi alanında çalışmalar yapan tek ülke Küba değildir. ABD, Çin ve sınırlı ölçüde İsrail sağlık diplomasisi çalışmaları yapan ülkelere örnek gösterilebilmektedir. Küba’nın bu alanda en çok akla gelen ülke olması, sağlık diplomasisi alanında öncü çalışmalar yapması dışında sağlık diplomasisi kavrayışı ile ilgilidir. Devrimden hemen sonra, deprem felaketiyle sarsılan Şili’ye yollanan tıbbi yardım sağlık diplomasisi alanında atılan ilk adım olacaktır (Feinsilver, 2014: 237). Fidel Castro’nun 2005 yılında aktardığına göre, yaklaşık 30.000 Kübalı doktor yurtdışında hizmet verirken Küba’da da 40.000 doktor sağlık hizmeti vermeye devam etmektedir (Ramonet, 2006: 227). 2008 (2009?) yılına kadar ise Küba, sağlık diplomasisi aracılığıyla 103 ülke ile ilişki kurmuş; bu ülkelere 113.585 sağlık personeli görevlendirilmiştir (www.cubacoop.com, ?’dan akt.: Feinsilver, 2014: 249).

4. COVID-19 SÜRECİNDE SAĞLIK DİPLOMASİSİ VE SAĞLIK POLİTİKALARI

COVID-19’un 2019 yılının son aylarında Çin’in Wuhan şehrinde ortaya çıkması, yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Virüsün Çin’den çıkarak dünya geneline yayılması ve hemen sonrasında Dünya Sağlık Örgütü’nün pandemi ilan etmesi, bu sürecin hem zorluğuna işaret etmekte hem de dünya tarihinde iz bırakacak bir gelişme olduğunu göstermektedir. Dünyada Sanayi Devrimi’ni izleyen ilk yıllarda çıkan salgın hastalıklar (Thompson, 2004: 392) ve 1918 ile 1920 yılları arasında görülen İspanyol Gribi (Özatay ve Sak, 2020: 1) dünya tarihini etkileyen örneklerden birkaçıdır. Bu türden salgınlar, insanlık tarihinde büyük olaylar olarak karşımıza çıkarken (Akalin, 2013: 110-111) ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak dönüm noktası olmuşlardır. 21. yüzyılda ortaya çıkan ilk influenza (grip) pandemisi ise 2009 yılında “A(H1N1)pdm09” isimli virüsün çıkmasıyla görülmüştür (Sağlık Bakanlığı, 2019: 1).

Türkiye’de COVID-19 süreci, Sağlık Bakanlığı öncülüğünde yürütülmüştür. COVID-19 Pandemisi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçen Türkiye Cumhuriyeti’nin yaşadığı büyük krizlerden biridir. Cumhurbaşkanlığı ise pandemi sürecinde alınan kararların belirleyicisidir. Bu süreç, Cumhurbaşkanlığı’na bağlı çeşitli örgütler aracılığıyla da ele alınmıştır. Cumhurbaşkanlığı’na bağlı Bilim Kurulu, tavsiye kararlar olarak sürece dahil olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları içinde “Sağlık ve Gıda Politika Kurulu”⁵ isimli bir kurul da bulunmaktadır ve sağlık alanında politikalar

⁵ Kurul’un sağlık alanındaki görevleri şunlardır:

(...)

e) Önleyici sağlık hizmetlerinin artırılarak sağlık hizmeti veren kuruluşların yüklerinin azaltılması ve etkinliklerinin artırılmasına yönelik araştırmalar yapmak ve önerilerde bulunmak,

f) Tıbbi teknolojiler ve ilaç sanayinin yerleştirilmesi için politika önerileri oluşturmak,

g) Sağlık hizmetleri ve teknolojilerinde uluslararası gelişmeleri takip ederek, sonuçları raporlamak,

belirlenmektedir. Bu Kurul, Cumhurbaşkanlığı Merkez Teşkilatı içinde yer almakta ve Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen kişilerden oluşmaktadır (1 nolu CB Kararnamesi, madde 11). Yeni hükümet sisteminin özelliklerinden kaynaklanan sebeplerle, Sağlık Bakanı’nın özel sektörde tecrübeli bir hekim olduğu görülmektedir (www.dw.com/tr/türkiyenin-özel-sektörağırlıklı-yeni-hükümeti/a-44595156 ve bianet.org/bianet/siyaset/199041-ozelsektorden-kabineye-atanan-bes-bakan.’ dan akt.: Zengin, 2019: 9).

COVID-19 sürecinin ortaya çıkması ve artan vakalar nedeniyle, Dünya Sağlık Örgütü’nün 11.03.2020 tarihinde pandemi ilan etmesi ile Türkiye’de önlemler artmıştır. Dünya Sağlık Örgütü’nün pandemi ilanından önce, özellikle yurtdışı kaynaklı seyahatlere yönelik uyarılar yapılmış ve havaalanlarında tedbirler alınmıştır. Yine 11.03.2020 tarihinde Türkiye’de ilk COVID-19 vakası tespit edilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü’nün pandemi ilan ettiği koşullarda, bu sürecin uluslararası alanla koordineli olarak yürütüleceği açıktır.

13.03.2020 tarihinde ise Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19’un “*merkez üssü*”nün Avrupa olduğunu ilan etmiştir (TTB, 2020: 17). 20.03.2020 tarihinde yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Genelgesi⁶’nde her türlü toplantı ve faaliyetin Nisan ayı sonuna ertelenmesi kararı alınmıştır.

14.04.2020 tarihinde yayımlanan Resmi Gazete’de yer alan 13.04.2020 tarih ve 2399 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı’na Eki Karar’da, COVID-19 pandemi tedavi sürecinde hastaların sağlık güvencelerinin olup olmadığına bakılmaksızın tedavilerinin Sağlık Bakanlığı’na yapılacağı belirtilmiştir (madde 1). Karar, 01.03.2020 tarihini de kapsayacak şekilde yürürlüğe girmiştir (madde 2).

COVID-19 vakalarının artmasıyla birlikte, birtakım genel tedbirlere kaynaklık eden kanun ise 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu olmuştur. Pandemi koşullarında halk sağlığını korumak önemli bir hal almıştır.

4.1. Türkiye’de Pandemi Koşullarında Sağlık Politikası ve Sağlık Diplomasininin Dayandığı Belgeler

Türkiye’de salgın koşullarına ilişkin çalışmalar, COVID-19 öncesinde yapılan bazı düzenlemelerle ilişkilendirilmektedir. 2000’li yıllarla birlikte dünyada bazı salgın hastalıklar görülmeye başlanmıştır. Bu sebeple, Dünya Sağlık Örgütü durumu yönetmek için hazırlıklar yapmıştır. Avrupa Birliği ise 1998 yılında bulaşıcı hastalıklara yönelik ortak mücadele için bir sistem kurmayı önermiştir (Sağlık Bakanlığı, 2009: 20-21’den akt.: Eskiocak, 2015: 96).

Uluslararası Sağlık Tüzüğü, Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayımlanmış ve uluslararası alanda hastalıkların yayılmasını önlemek adına bağlayıcı bir düzenleme olmuştur (Resmi Gazete, 1973’ten akt.: Eskiocak, 2015: 97). Salgın hastalıkların yayılmasında, insan hareketliliği kadar ulaşım ve ticaretin rolü de vurgulanmaktadır. Tüzük’ün amaç ve kapsamı, “*uluslararası trafik ve ticarete gereksiz müdahaleden kaçınarak ve halk sağlığı açısından ortaya çıkacak risk ile orantılı ve sınırlı olarak, hastalıkların uluslararası yayılmasını önlemek, bu hastalıklara karşı korunmak, yayılmalarını kontrol etmek ve halk sağlığı açısından gerekli yanıtı vermektir.*” şeklinde ifade edilmiştir (madde 2) (Dünya Sağlık Örgütü, 2005).

ğ) Toplumda artan hastalıkların önlenmesi ve azaltılmasına yönelik politika önerileri oluşturmak,

h) Biyogüvenlik alanında politika ve stratejilerin geliştirilmesini, uygulamanın izlenmesini sağlamak.

ı) Bağımlılıkla mücadele konusunda politika önerileri ve stratejiler geliştirmek (1 nolu CB Kararnamesi, madde 29).

⁶ 2020/3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi RG Tarih: 20.03.2020, RG Sayı: 31074.

Artan salgınlar için Türkiye’de ilk yayımlanan resmi düzenleme, 2006 yılında kuş gribini konu eden 2006/23 sayılı⁷ Başbakanlık Genelgesi’dir (TTB, 2020: 46). Bu Genelge’ye göre, “Ulusal Pandemi Planı” yayımlanmıştır ve konuya ilişkin güncel gelişmeler takip edilip bilgiler paylaşılacaktır (madde 1). Plan’ın uygulanmasında bütün kamu kurum ve kuruluşları, Sağlık Bakanlığı’nın merkez ve taşra örgütüne yardım edecektir (madde 1). İl Sağlık Müdürlükleri’nin tamamı “İl Pandemi Planı” hazırlamış ve illerde görülecek olası bir pandemi durumunda alınacak tedbirleri belirlemiştir (madde 2). Pandemi koşullarında belirlenecek birimlerin bu konuda ilk başvuru yeri olması sağlanırken hastanelerin tamamının etkilenmesinin önüne geçilecektir (madde 3). Yine pandemi koşullarında hastanelerin yetersiz kalma durumu göz önünde bulundurularak kamu binalarının bir kısmını hastane olarak yapılandırarak şekilde plan yapılacaktır (madde 4). Kriz yönetimi, Sağlık Bakanlığı’nın talebiyle Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi ve il kriz merkezlerinin faaliyetleri ile gerçekleştirilecektir (madde 5). Pandemi sırasında kamu hizmetlerinin sürekliliği ve kamu personelinin uygun şekilde örgütlenmesi sağlanacaktır (madde 6). Bilgilendirme ve toplantılar, merkezde Sağlık Bakanlığı; illerde valilerin koordinasyonunda il sağlık müdürlüklerince yapılacaktır (madde 7).

2011 yılında yayımlanan 663 sayılı KHK’ye göre ise yurtdışında sağlık birimleri kurulabilmektedir (madde 51). Bu birimlerin amacı, “*Bakanlık ve bağlı kuruluşları insanî ve teknik yardım amacıyla yurt dışında geçici sağlık hizmet birimleri kurabilir, kurdurabilir, işletebilir ve işlettirebilir; bu amaçla ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları, finans ve yardım kuruluşları ile işbirliği ve ortak çalışma yapabilir, insan ve malî kaynakları ile destek sağlayabilir.*” olarak belirtilmiştir.

2012 yılında yayımlanan “Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu”nda, uluslararası alandaki çalışmalar ele alınmaktadır. 2002 yılında sağlık alanında 33 ülke ile 39 anlaşma yapılmışken 2011 yılına kadar 56 ülkede 97 anlaşmaya yükselmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2012: 275). Bu kapsamda Sudan, Yemen, Filistin ile bölgesel olarak Balkanlar, Orta Asya ve Kafkaslar’da faaliyetlerde bulunulmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2012: 275). Yapılan çalışmalar kısaca şöyledir:

- Eğitim Çalışmaları,
- Tedavi,
- İlaç ve Tıbbi Malzeme Yardımı,
- Sağlık Kuruluşlarının Onarımı ve İşletilmesi,
- Ortak Faaliyetler Üretilmesi (Sağlık Haftası v.s.),
- Sağlık Sistemlerini Destekleyici Çalışmalar,
- Kriz Anlarında Uluslararası Yardımlar (Sağlık Bakanlığı, 2012: 275-278).

1 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi⁸’ne göre, Sağlık Bakanlığı’nın görevlerinden biri, “*Uluslararası önemi haiz halk sağlığı risklerinin ülkeye girmesini önlemek*” tir (madde 352/c). Bu noktada, COVID-19’la mücadelede Sağlık Bakanlığı’nın önemli bir aktör olması anlaşılabilir. Sağlık Bakanlığı’nın hizmet birimlerinden biri olan “Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü”, sağlık diplomasisi alanında yapılan çalışmalara yön vermektedir:

- a) Sağlık alanında yabancı ülkelerle ve uluslararası kuruluşlarla ilişkileri yürütmek, geliştirmek ve bunlarla ilgili hukukî ve idarî düzenlemelere ilişkin çalışmaları yürütmek,
- b) İkili ve çok taraflı anlaşma ve sözleşmelere ilişkin işlemleri yürütmek,

⁷ 2006/23 sayılı “Küresel Bir Grip Salgını (Pandemi) Konusunda Yapılması Gereken Hazırlıklar” konulu Başbakanlık Genelgesi, RG Tarih: 23.08.2006, RG Sayı: 26268.

⁸ 1 nolu “Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, RG Tarih: 10.07.2018, RG Sayı: 30474.

c) Avrupa Birliği ile ilişkileri, Bakanlığın ilgili birimleri arasında ve Bakanlık ile diğer kurumlar arasında koordinasyonu gerçekleştirmek suretiyle yürütmek, (...) (madde 360).

“Gönüllü sağlık hizmeti ve sağlık gözlemciliği”, Türkiye için yeni bir yapı olarak ele alınabilmektedir. Gönüllü hizmetler, gerçek ve tüzel kişilerce ücretsiz şekilde verilmektedir (madde 382/1). Bu hizmetlerin yürütülmesi, Bakanlık’ın bilgisi dahilindedir (madde 382/2). Verilecek hizmetler ise geniş yelpazededir:

Sağlık gönüllüsü gerçek kişiler hastanelerdeki hizmetlerini hastane yetkilisinin belirlediği şartlarda verebilir. Bu hizmet hastanelerin doğrudan sağlık hizmeti olmayan hasta karşılama ve bilgilendirme, refakat, kişisel bakım ve sosyal ihtiyaçların karşılanması gibi destek hizmeti şeklinde de verilebilir. Bu halde sağlık gönüllüsünün sağlık meslek mensubu olma mecburiyeti yoktur.(...)(madde 382/3).

Günümüzde yürürlükte olan “Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı”, 2019 yılında yayımlanmıştır. Plan, Dünya Sağlık Örgütü’nün temel ilkelerini rehber edinmiştir (TTB, 2020: 28). Bir pandemi durumunda koordinasyon, Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülecektir (Sağlık Bakanlığı, 2019: 4). Pandemiye ilişkin hazırlık ve planlamaların, 2004 yılından itibaren düzenlendiği belirtilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2019: 5). 2009 yılında yaşanan influenza salgını, bu alanda alınacak tedbirlerin güçlü bir şekilde gündeme gelmesine neden olmuştur. Türkiye’de 2011 yılında yapılan bir toplantıda, 2009’daki salgının Amerika Kıtası’nda çıkmasının şaşırtıcı olduğu, öncesinde Asya Kıtası’nda çıkması beklentisi bulunduğu belirtilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2019: 13). Plan’da olası pandemi durumunda yapılması gereken çalışmalar ve alınması gereken önlemler detaylı şekilde yer almıştır. Bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşlarının olası pandemi sırasında kriz ve risk yönetimindeki yeri de açıkça gösterilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü, bu sürecin dünya genelinde yürütülmesinde önemli bir aktördür (Sağlık Bakanlığı, 2019: 6). Buna rağmen, olası salgının ve yürütülen sağlık politikasının küresel ayağının ihmal edilmiş olduğu söylenebilmektedir.

Plan’da, uluslararası alanda yürütülecek çalışmalardan sınırlı şekilde bahsedilmiştir. Bunlardan “Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü”ne “*Uluslararası kuruluşlar ile iletişimin sağlanması*” ifadesiyle genel bir görev verilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2019: 47). Uluslararası kuruluşların olası pandemi durumunda, koordinasyon grubundaki rolü “*gerekli durumlarda*” teknik yardım sağlamadır (Sağlık Bakanlığı, 2019: 52). Dünya Sağlık Örgütü’nün oluşturduğu bazı sistem ve programlar, söz konusu sürecin yürütülmesinde uluslararası bağı kurmaktadır. Bunlardan biri, “Küresel İnfluenza Sürveyansı ve Yanıt Sistemi”dir (Sağlık Bakanlığı, 2019: 168). İnfluenza pandemisine karşı alınacak önlemler ise Dünya Sağlık Örgütü’nün öncülüğünde birçok ülke ve kurumun katılımıyla olacaktır: “*Küresel İnfluenza Programı; DSÖ ile iş birliği içerisinde olan 113 ülkede, 143 UİM, altı DSÖ İş birliği Laboratuvarı (WHO Collaborating Centers) 13 H5 İnfluenza Referans Laboratuvarı ve dört Temel Düzenleyici Laboratuvar (Essential Regulatory Laboratories) tarafından yürütülmektedir.*” (Sağlık Bakanlığı, 2019: 169). COVID-19 sürecindeki temel politika belgelerinden birini, söz konusu Plan oluşturmaktadır.

TİKA ve AFAD’ın özellikle tıbbi yardımların yurtdışına gönderilmesi konusunda büyük rolü bulunmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2012: 276). Diplomatik faaliyetlerin yürütülmesinde Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı’nın başını çektiği yeni örgütler etkilidir. Avrupa Birliği’nin bulaşıcı hastalıkları önlemeye yönelik karar ve çalışmalarını, Türkiye’nin benimsediği görülmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2012: 279). Dünya Sağlık Örgütü’nün kararları, Türkiye için rehber niteliği taşımaktadır. Bunun yanında, bilimsel toplantı ve çalışmalarla politikalar desteklenmiştir. 2016 yılında da DSÖ ve Gaziantep Üniversitesi ortaklığında gerçekleştirilen “Göç ve Küresel Sağlık Diplomasisi Uluslararası Üst Düzey Sempozyumu”, bu örneklerden biridir (milliyet.com.tr, 2016).

4.2. Teoriden Uygulamaya: Pandemi Koşullarında Sağlık Diplomasisi Deneyimi

Diplomasi, geleneksel anlamından sıyrılarak daha farklı araçları kullanır hale gelmiştir. Bu anlamda, diplomasinin teknik anlamını aştığı söylenebilmektedir. Sağlık diplomasisi de pek çok düzlemde ele alınmaktadır. Sağlık diplomasisini üç şekilde sınıflamak mümkündür:

Çekirdek diplomasisi, diğer ülkelerle yapılan resmi anlaşmalarla gerçekleşmektedir. Çok paydaşlı diplomasisi ise ulusların birbiri arasında ya da diğer aktörlerle resmi anlaşmalara bağlı kalmaksızın yaptığı müzakerelerdir. İnfomal (resmi olmayan) diplomasisi, uluslararası halk sağlığı aktörleri ve alandaki ortakları arasındaki ilişkiyi anlatır; bunların içinde ev sahibi ülke, hükümet dışı örgütler, özel sektör ve halk bulunmaktadır (Katz, vd., 2011: 506).

Türkiye’de sağlık diplomasisi alanındaki çalışmalar, COVID-19 Pandemisi öncesine dayanmaktadır. Özellikle Sağlıkta Dönüşüm Programı’yla birlikte küresel alanda işbirliği içinde “küresel sağlık” kavramının örgütlenmesinde ve sağlık politikalarının oluşturulmasında, sağlık diplomasisinin önemli bir yeri bulunmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü’ne göre sağlık diplomasisinin amaçları şunlardır:

1. Daha iyi sağlık güvenliği ve nüfus sağlığı sağlamak,
2. Devletler arasındaki ilişkiyi geliştirmek,
3. Sağlığın gelişmesini daha geniş yelpazede aktörlerin katılımı ile gerçekleştirmek,
4. Yardımlar sonucunda yoksulluğu azaltıp eşitliğin artışı sağlamak (WHO, ?’den akt.: Chattu, vd., 2020: 3).

Dünya Sağlık Örgütü, sağlık diplomasisi ile yeni çözümler üretmeyi hedeflemektedir. Bununla birlikte, her krizde olduğu gibi “yeniden gözden geçirme”, “yeniden yapılanma” ve “yeni anlamlar atfetme” karşı karşıya kaldığımız güçlüklerdendir (Giannopoulou ve Tsobanoglou, 2020: 2). COVID-19 sürecinde de sağlık diplomasisi ve sağlık politikasının oluşturulması, bu çerçevede ele alınmalıdır.

COVID-19’un dünyada yaygınlaşması ile birlikte, hem ulusal hem de uluslararası alanda hazırlık sürecine girilmiştir. COVID-19’un Türkiye’de görülmediği Şubat ayında, Sağlık Bakanlığı yetkileri ile Çin’in Ankara Büyükelçisi arasında salgına ilişkin görüşme gerçekleşmiştir (Sağlık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2020d: 7). Mart 2020’de de Sağlık Bakanı Fahrettin Koca ile yine Çin’in Ankara Büyükelçisi bir araya gelmiştir (Sağlık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2020c: 2).

Tıbbi yardım, Türkiye’nin sağlık diplomasisi alanındaki en önemli araçlardan olmuştur. Türkiye, pandeminin ilk dönemlerinde en fazla etkilenen ülkelerden olan İtalya ve İspanya’ya Nisan ayının başında yardımlarını ulaştırmıştır (www.dw.com/tr, 2020). Haziran 2020 itibariyle Türkiye, 125 ülkenin tıbbi yardım talebini karşılamıştır (www.cnnturk.com, 2020). Nisan 2020’de bu sayı yaklaşık 40 ülkedir (Altıok, 2020). Bu süreçte, Cumhurbaşkanı’nın da pek çok ülke lideri ve uluslararası kuruluş temsilcileriyle temasta bulunduğu görülmüştür (www.sabah.com.tr, 2020). Türkiye’de sadece devlet eliyle değil, özel sektör kuruluşlarının desteği ile de sağlık diplomasisi çalışmalarına katkıda bulunulmuştur. Türkiye İhracatçılar Meclisi, Çin’e tıbbi malzeme yollayan kuruluşlardan olmuştur (tim.org.tr, ?). Türkiye, bu yardımları pek çok kurum ve Bakanlık aracılığıyla yapmaktadır. Bunlardan bazıları TİKA, Kızılay, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Sağlık Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı’dır (Altıok, 2020).

Yapılan yardımlar, sadece gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere olmamıştır. COVID-19 sürecinde tıbbi yardım yapılan ülkeler arasında ABD ve İngiltere de bulunmaktadır (Sağlık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2020c: 3-4). Sağlık diplomasisi kapsamında salt tıbbi

malzeme yardımı yapılmamış; aynı zamanda, sağlık personeli desteği de sağlanmıştır. Beyrut’ta gerçekleşen büyük patlama sonucu hem patlamada zarar görenler hem de COVID-19’la mücadele için sağlık personeli desteği ve tıbbi malzeme yardımı yapılmıştır (saglik.gov.tr, 2020d).

Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan’a Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın talimatıyla tıbbi cihaz ve tıbbi malzeme yardımı yapılmıştır. Bunun yanında, Bilim Kurulu üyelerinden bir grubun tecrübe paylaşımı için Özbekistan’a gitmesi de kararlaştırılmıştır (saglik.gov.tr, 2020c). Daha önce de (2003-2008 yılları arasında) sağlık personelinin eğitimi kapsamında, Türkiye 25 ülkede 803 sağlık personeline eğitim desteği sağlamıştır (Akdağ, 2008: 104).

Bu süreçte pek çok bileşen ile sağlık diplomasisi çalışmaları yürütülmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın bünyesinde bulunan İstanbul Uluslararası Özel Sektör ve Kalkınma Merkezi (IICPSD) ile Sağlık Bakanlığı bünyesinde bulunan USHAŞ A.Ş. ile bir mutabakat zaptı yapılmıştır. Sağlık alanındaki teknolojilerin artırılması hedeflenirken bu gelişmelerin diğer ülkelerle paylaşılacağı da belirtilmiştir (saglik.gov.tr, 2020c).

Pandemi süreci dışında, Türkiye’deki Suriyeli sığınmacılarla ilgili kitlesel sağlık tedbirleri doğrultusunda İnsani ve Sağlık Acil Durumlarına Hazırlıklılık ve Yanıt DSÖ Ofisi kurulması planlanmıştır. Konuyla ilgili olarak Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Avrupa Bölge Direktörü Hans Kluge Türkiye’yi ziyaret edip Sağlık Bakanı ile görüşme yapmıştır (Sağlık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2020a: 3).

Yapılan çalışmaların Dünya Sağlık Örgütü’nün sağlık diplomasisi amaçlarına uygun ele alındığı görülmektedir. Temel olarak yürütülen tüm faaliyetlerin, toplumun tamamını kapsamaya dönüktür. Bunun dışında, Türkiye Suriyeli sığınmacılar örneğinde olduğu gibi büyük bir grubu temsil eden sorunları da aynı kapsamda değerlendirmektedir. Yapılan tıbbi yardımın belli ülke ve bölgelerde yoğunlaştığı görülmekle birlikte, dünyanın pek çok yeri ile ilişki kurulmaktadır. Bu alandaki ayrık örneklerden biri, Venezüella’dır. Venezüella ile hibe anlaşması imzalanırken sağlık alanında bütünlüklü bir işbirliği hedeflendiği belirtilmiştir (saglik.gov.tr, 2020a). Bu işbirliğinin uzun erimli olarak yeni alanlarda da ilişkiler doğurması beklenmektedir. Sağlık diplomasisine dönük çalışmalar, salt devletlerarasında olmamıştır. Ulusüstü kuruluşların yanında, özel sektör kuruluşları ile de süreç ele alınmıştır. Özellikle ulusüstü kuruluşlarla yapılan anlaşma ve çalışmalarla, tüm dünyaya sağlık alanındaki gelişmelerin aktarılması planlanmaktadır.

Bunların yanında, işletme disiplini yer alan ve “alanında öncü bir örgütte görülen iyi uygulamaların anlaşma yoluyla transfer edilmesi” anlamına gelen benchmarking uygulamaları (Süral, 1996: 79) her alanda olduğu gibi kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanması sürecinde de bir yöntem olarak kullanılabilir. Özellikle uluslararası bağlamda, COVID-19 sürecindeki başarılı uygulamaların Türkiye’ye ithal edilmesi tıpkı benchmarking mantığı ile sağlık diplomasisine katkı sağlayacaktır. Bu yöntem, Türkiye’deki iyi uygulamaların özellikle COVID-19’un önlenmesi amacıyla diğer ülkelere ihraç edilmesi ile de gerçekleştirilebilir. Ekonomik, sosyal ve siyasal alanda, bu gelişmelerin yaygınlaşacağı düşünülmektedir. Zira, tüm politikalar kamusal bir problemi çözmeyi hedeflemektedir (Knoepfel, vd., 2007: 21).

5. SONUÇ

COVID-19 Pandemisi sürecindeki sağlık politikaları, Türkiye’nin yürüttüğü temel politikalarından bağımsız ilerlememiştir. Yapı ve aktörler açısından değerlendirildiğinde, bu süreç devlet, ulusüstü yapılar ve sivil toplum kuruluşları arasında yürütülmüştür. Temel aktörler, Cumhurbaşkanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Dünya Sağlık Örgütü olmuştur. Türkiye’nin Dünya Sağlık Örgütü dökümanları ve raporları ile 2019 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan Pandemi İnfluenza Ulusal Hazırlık

Planı’na bağlı kaldığı görülmüştür. Bununla birlikte, uygulama aşamasında belirtilen çerçevenin zaman zaman dışına çıkmıştır. Özellikle Sağlık Bakanlığı, aktörler arasında ön plana çıkarken iş yükü de artmıştır. Kanunların yeniden düzenlenmesi, yeni genelgeler ve yönetmeliklerle desteklenmesi gerekmiştir. Olası influenza pandemisi durumuna karşı yapılan hazırlıkların, süreci hızlandırmaya yardım ettiği ancak tam anlamıyla yeterli olmadığı görülmektedir.

Sağlık diplomasisi ise çeşitli boyutlarla ele alınmıştır. Burada birçok aktör ve çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Sağlık Bakanlığı bünyesinde yer alan Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, çekirdek diplomasisi faaliyetleri ile ilgilenmektedir. 663 sayılı KHK’ye göre kurulan yurtdışı örgütleri ise sivil toplum kuruluşları ve ulusüstü kuruluşlarla ilişkiler kurarak informal diplomasisi örneği göstermektedir. Sağlık diplomasisinin büyük aktörü olan Dünya Sağlık Örgütü’nün sağlık politikalarını belirlemedeki etkisi, ulusal politika metinleri ve yasaların düzenlenmesinde görülmektedir.

Türkiye’deki sağlık politikası uygulayıcılarının özellikle sağlık diplomasisi faaliyetleri yolu ile diğer ülkelerdeki başarılı uygulamaları transfer ederek COVID-19 mücadele sürecini başarılı bir şekilde yürüttüğü söylenebilir. Ülkemizdeki başarılı uygulamaların (malzeme temini ve sağlık hizmetleri uygulamaları) diplomasisi faaliyetleri aracılığıyla geri kalmış ülkelerdeki pandemi mücadelesine de pozitif yönlü katkı sağladığı dikkate alındığında, sağlık diplomasisinin önemi daha belirgin olarak anlaşılmaktadır.

Türkiye’nin sağlık diplomasisi çalışmalarının, önümüzdeki yıllarda Türkiye’nin rolü konusunda katkıda bulunması beklenmektedir. Bunun yanında, pandemi sürecinin devam ettiği ve kriz anlarında her alanda yaşanan olası yenilikler de dikkate alınmalıdır.

Etik Beyan

“Türkiye’de Covid-19 Sürecinde Sağlık Politikalarının Oluşturulmasında Sağlık Diplomasisininin Rolü” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Adams, V., Novotny, T.E., ve Leslie, H. (2008). Global Health Diplomacy. *Medical Anthropology*, 27 (4), 315-323.

Akalın, A. (2020). “Salgında İki Asırlık Deneyimimizi Neden Kullanmıyoruz?”, <https://sol.org.tr/haber/salginda-iki-asirlik-deneyimimizi-nedenkullanmıyoruz-9964>, (28.07.2020).

Akalın, M. A. (2013). *Toplumcu Tıbbı Giriş* (1. Baskı). İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Akdağ, R. (2008). *İlerleme Raporu: Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı*. Prof. Dr. S. Aydın ve Dr. H. Demirel (Ed.). Ankara: Sağlık Bakanlığı.

- Oktay, E. & Yıldırım, S. (2021). Türkiye’de Covid-19 Sürecinde Sağlık Politikalarının Oluşturulmasında Sağlık Diplomasininin Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 591-606.
- Altıok, D. (2020). “COVID-19: Türkiye Yurtdışında Nereye, Nasıl Destek Sağlıyor?”, <https://www.dw.com/tr/covid19t%C3%BCrkiyeyurtd%C4%B1%C5%9F%C4%B1nda-nereye-nas%C4%B1-destek-sa%C4%9F%C4%B1yor/a-53184552> (21.08.2020).
- Bayırbağ, M. K. (2020). Fırtınanın Gözünde: Zor Zamanlarda Kamu Politikası Analizi. C. U. Çiner (Ed.), *Türkiye’de Kamu Politikaları: Güncel Konular ve Eğilimler* içinde (ss. 35-48), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Chattu, V. K., Knight, A., Reddy, K.S. ve Aginam, O. (2020). Global Health Diplomacy Fingerprints on Human Security. *International Journal of Preventive Medicine*, 11 (32), 1-4. http://www.ijpvmjournal.net/temp/IntJPrevMed11132-8320073_230640.pdf (20.08.2020).
- Cihanoğlu Gülen, G. (2018). *İşlevsel Bir Bütünleşme Alanı Olarak Küresel Sağlık ve Sağlık Diplomasisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- [cnnturk.com](https://www.cnnturk.com) (2020). “Türkiye, 125 Ülkeye Sağlık Ekipmanı Yardımında Bulundu”, <https://www.cnnturk.com/dunya/turkiye-125-ulkeye-saglik-ekipmani-yardiminda-bulundu> (21.08.2020).
- Çelik, A. (2020). “Salgınla Mücadelede Öncü Bir Kanun: 90 Yıllık Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, BirGün, 4 Mayıs, <https://www.birgun.net/haber/salginla-mucadelede-oncu-bir-kanun-90-yillik-umumi-hifzissihha-kanunu-299417> (03.08.2020).
- Çiner, C. U. (2020). Kamu Politikaları: Perspektifler, Temalar ve Tezler. C. U. Çiner (Ed.), *Türkiye’de Kamu Politikaları: Güncel Konular ve Eğilimler* içinde (ss. 1-33), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Çiner, C. U. (2013). Fransa’da Kamu Politikası Analizi Disiplini ve Kamusal Eylem. *Bilgi Dergisi*, 26, 37-61.
- Dünya Sağlık Örgütü (2005). Uluslararası Sağlık Tüzüğü (2. Baskı): İsviçre.
- [dw.com/tr](https://www.dw.com/tr) (2020). “Türkiye’den İspanya ve İtalya’ya Tıbbi Yardım”, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyeden-ıspanya-ve-italyaya-t%C4%B1bbiyard%C4%B1m/a-52977904> (21.08.2020).
- Dye, R. T. (2011). *Understanding Public Policy* (13. Baskı). Pearson.
- Erman, K. (2016). Sessiz ve Etkili: Küba’nın Tıp Diplomasisi. *Uluslararası İlişkiler*, 12 (48), 77-94.
- Eskiocak, M. (2015). Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıkların Kontrolünde Güncel Durum: Sağlıkta Dönüşüm Programının Etkilerine Yönelik Bir Değerlendirme, *Toplum ve Hekim*, 30 (2), 96-109.
- Feinsilver, J. (2014). Yurtiçinde ve Dışında Küba Sağlık Politikası. L. Panitch - C. Leys (Haz.), *Kapitalizmde Sağlık* içinde (ss. 237-262), U. Haskan (Çev.) (2. Baskı), İstanbul: Yordam Kitap.
- Giannopoulou, I. ve Tsobanoglou, G.O. (2020). COVID-19 Pandemic: Challenges and Opportunities for the Greek Health Care System. *Irish Journal of Psychological Medicine*, 37 (3), 1-5.
- Hamzaoğlu, O. (2013). Dünyada Sağlık Reformu Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm: Gerçekler ve Belgeler. *Toplum ve Hekim*, 28 (3), 172-180.
- Hayran, O. (2017). Sağlık Diplomasisi ve Küresel Sağlığa Etkisi. O. Özen (yay. haz.), *Sağlık Diplomasisi: Sağlık Politikaları Sistem Analisti Eğitimi* içinde (ss. 13-22), İstanbul: Medipol Üniversitesi.

- Oktay, E. & Yıldırım, S. (2021). Türkiye’de Covid-19 Sürecinde Sağlık Politikalarının Oluşturulmasında Sağlık Diplomasininin Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 591-606.
- Katz, R., Kornblet, S., Arnold, G., Lief, E. ve Fischer, J.E. (2011). Defining Health Diplomacy: Changing Demands in the Era of Globalization. *The Milbank Quarterly*, 89 (3), 503–523.
- Knoepfel, P., Larrue, C., Varone, F. ve Hill, M. (2007). *Public Policy Analysis* (First Ed.). Bristol: The Policy Press.
- Koivusalo, M. (2014). Küresel Sağlık Politikasının Biçimlenişi. L. Panitch - C. Leys (Haz.), *Kapitalizmde Sağlık* içinde (ss. 302-317), U. Haskan (Çev.) (2. Baskı), İstanbul: Yordam Kitap.
- Leys, C. (2014). Sağlık ve Kapitalizm. L. Panitch - C. Leys (Haz.), *Kapitalizmde Sağlık* içinde (ss. 15-42), U. Haskan (Çev.) (2. Baskı), İstanbul: Yordam Kitap.
- milliyet.com.tr (2016). “Göç ve Küresel Sağlık Diplomasisi Uluslararası Üst Düzey Sempozyumu Yapıldı”, <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/gaziantep/goc-ve-kuresel-saglik-diplomasisi-uluslararasi-ust-duzey-sempozyumu-yapildi-11376313> (20.08.2020).
- Mintrom, M. ve Williams, C. (2013). Public Policy Debate and the Rise of Policy Analysis. E. Araral, vd. (Ed.), *Routledge Handbook of Public Policy* içinde (ss.3-16) (1. Baskı), Oxon: Routledge.
- Özatay, F. ve Sak, G. (2020). “COVID-19’un Ekonomik Sonuçlarını Yönetebilmek İçin Ne Yapılabilir?”, <https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/1472> (17.08.2020).
- Ramonet, I. (2006). *Fidel Castro: İki Ses Bir Biyografi*. Bülent Levi (Çev.) (1. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.
- sabah.com.tr (2020). “Başkan Erdoğan’ın Koronavirüs Diplomasisi”, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/06/01/baskan-erdoganin-koronavirus-diplomasisi> (21.08.2020).
- saglik.gov.tr (2020a). “Türkiye ile Venezuela Arasında Sağlık Alanında Hibe Anlaşması İmzalandı”, <https://www.saglik.gov.tr/TR,65974/turkiye-ile-venezuela-arasinda-saglik-alaninda-hibe-anlasmasi-imzalandi.html> (21.08.2020).
- saglik.gov.tr (2020b). “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Kapsamında Mutabakat Zaptı İmzalandı”, <https://www.saglik.gov.tr/TR,66021/birlesmis-milletler-kalkinma-programi-kapsaminda-mutabakat-zapti-imzalandi.html> (20.08.2020).
- saglik.gov.tr (2020c). “Bakan Koca, Kazakistan, Özbekistan ve Azerbaycan Sağlık Bakanlarıyla Görüştü”, <https://www.saglik.gov.tr/TR,66712/saglik-bakani-koca-kazakistan-ozbekistan-ve-azerbaycan-saglik-bakanlariyla-gorustu.html> (20.08.2020).
- saglik.gov.tr (2020d). “Bakan Koca, Lübnanlı Mevkidaşıyla Görüştü”, <https://www.saglik.gov.tr/TR,67453/bakan-koca-lubnanli-mevkidasiyla-gorustu.html> (20.08.2020).
- Sağlık Bakanlığı (2019). Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı, Ankara: Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, https://www.grip.gov.tr/depo/saglik-calisanlari/ulusal_pandemi_plani.pdf (14.08.2020).
- Sağlık Bakanlığı (2012). Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011), Recep Akdağ (Ed.), <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/Yayin/453> (19.08.2020).
- Sağlık Bakanlığı (2003). Sağlıkta Dönüşüm, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11415/saglikta-donusum-programi.html> (05.08.2020).

- Oktaý, E. & Yıldırım, S. (2021). Türkiye’de Covid-19 Sürecinde Sağlık Politikalarının Oluşturulmasında Sağlık Diplomasisinin Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 591-606.
- Sağlık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü (2020a). “Sağlıkta Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Bülteni”, Ağustos 2020, <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/38325,89--disabgm-bulten-agustos-2020-trpdf.pdf?0> (21.08.2020).
- Sağlık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü (2020b). “Sağlıkta Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Bülteni”, Mayıs 2020, <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/37324,86--disabgm-bulten-mayis-2020-trpdf.pdf?0> (20.08.2020).
- Sağlık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü (2020c). “Sağlıkta Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Bülteni”, Nisan 2020, <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/37140,85--disabgm-bulten-nisan-2020-trpdf.pdf?0> (20.08.2020).
- Sağlık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü (2020d). “Sağlıkta Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Bülteni”, Mart 2020, <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/36801,84--disabgm-bulten-mart-2020-trpdf.pdf?0> (20.08.2020).
- Soyer, A. (2009). 1980’den Günümüze Sağlık Politikaları. *Praksis*, 9, 301-319.
- Sönmez, M. (2017). *Paran Kadar Sağlık: Türkiye’de Sağlıkın Ticarileşmesi* (3. Baskı). İstanbul: Yordam Kitap.
- Süral, P. (1996). Benchmarking. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(II), 79-91.
- Taylor, A. L., Dhillon, I. S. (2011). The WHO Global Code of Practice on the International Recruitment of Health Personnel: The Evolution of Global Health Diplomacy. *Global Health Governance*, V (1), 1-24.
- Thompson, E.P. (2004). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. Uygur Kocabaşoğlu (Çev.) (1. Baskı). İstanbul: Birikim Yayınları.
- tim.org.tr (?). “TİM’den Korona’nın Vurduğu Çin’e Tıbbi Yardım”, <https://tim.org.tr/tr/haberler-timden-koronanın-vurdugu-cine-tibbi-yardim> (21.08.2020).
- Türk Tabipler Birliği (2020). COVID-19 Pandemisi İki Aylık Değerlendirme Raporu, <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/covid19-rapor.pdf> (13.08.2020).
- Yenimahalleli Yaşar, G. (2008). Türkiye’de 1980 Sonrası Sağlık Politikalarında Gözlenen Neoliberal Dönüşüm ve Sonuçları Üzerine Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 32 (260), 157-191.
- Yıldırım, H. H. ve Yıldırım, T. (2013). Türkiye Sağlık Reformları ve Politikaları: Politika Analizi Çerçevesinde Bir Değerlendirme. M. Yıldız ve M.Z. Sobacı (Der.), *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama* içinde (ss. 352-385) (1. Baskı), Ankara: Adres Yayınları.
- Yıldız, M. (2011). “Kamu Politikası Ders Notları”, <https://www.acikders.org.tr> (18.08.2020).
- Zengin, O. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve İdari Yapıya Etkisi. *Emek Araştırma Dergisi*, 10 (15), 1-24.